

בית יהודה

יסודתו בהררי קדש הרת וקורות האומה הישראלית, ספריה,
הנהגותיה, חכמיה וסופריה הן בתורה והן בחכמה, וראשי
התקנות שנתסדרו בכל זמן ומקום לטובת עם ישראל

מאת

אביר סופרי זמננו, הרב החכם הכולל הנודע לתהלה

מו"ה יצחק בער לעווינזאהן ז"ל מקרעמניץ.

בשני חלקים

חלק ראשון

ע"י המו"ל כל ספרי ריב"ל

דוב בער נאמאנזאהן ויעקב ישראל לעווינזאהן

ווארשא

דרוק פאן אלעקסאנדער גינז, זיעלנא שטראסע № 1064 D.

שנת תרל"ח לפ"ק

БЕТЪ ІУДА

РАСПРОСТРАНЕНІЕ ВѢРВІ И ИСТОРИИ ЕВРЕЕВЪ.

соч.

И. Б. Левинзона

ВАРШАВА

ВЪ ТИПОГРАФИИ АЛЕКСАНДРА ГИНСА.

Новозельная № 37 (1064 D).

1878.

Дозволено Цензурою.
Варшава 22 Марта 1878 г.

אל הקורא !

ראה אנכי נותן לפניך היום קורא משכיל ספרי זה בית יהודה הכולל קורות הדת וכו', ופן יהיה עם לבבך לאמר : קטן הוא לכלכל כל העניינים הרבים והרחבים האלה, יען תשפוט למראה עיניך בראשית השקפתך על כמותו, אנה ! אל תבהל ברוחך לגזור אומר מהר, טרם תראה פנימו, תאיו, אלמיו, חדריו ולשכותיו; יש ארמון צנוי לתלפיות על אדמת רחבת ידיים וקטן מהכיל, ויש בית קטן כאהל רועי במקום לר, ומרבה להכיל.

ידעתי גם אני ידעתי, כי יש ויש להרחיב הדברים הרבה מאד בעניינים הרבים האל אשר לפניך פה וכמעט מכל ענין וענין שנגעתי פה בקלה עטי יוכל להולד חבור גדול ועלום, אך אז היתה פעולתי נגד הכוונה שכוונתי בספרי זה; כי כל מגמתי היתה לתת ראשית דעת מכל אלה בקוצר רב, ובכל זאת יהיה מרב האיכות והכל די באר, כאשר באמת תודה לה' עלה בידי, ומספיק ביותר שאת לכל אדם מישראל מצין דבר, וגם הנכרי אשר לא מעט ישראל הוא אשר יבוא אל הבית הזה ימצא בו כל חפצו ומאיו מעניינים האלה, בו תודע לו אומה הישראלית מה היא, ומה דתה, ספריה, כתותיה, הנהגותיה, חכמיה וסופריה, וחכמת התלמוד מה היא, השמנה היא אם רזה, ואיכה יעצדו העברים את אלהיהם, ובמה יתראו אלה אל אדוני הארץ אשר תחת אל כנפיו יחסיון, ואיכה עם גויי הארץ יתהלכון, וכהנה רבות, כאשר יראה הקורא ברשימה מהשאלות שנסאלתי מאת הסר הגדול הרוזן החכם המפורסם המלומד הנפלא הנוטרי אמנויל (ליפין*) ואשר השיבות עליהן בר"ח אייר תקפ"ז, על קאת שאלותיו רמזתי לו לעיין בספרי תעודה בישראל,

(*) השאלות האלה הלא הנה כמובן בספר הזכרונות דברי ימי חיי ריב"ל (המו"ל).

שש ימלא מבוקשו, ועל קלתן רמזתי לו לעיין בספרים אחרים שכבר דברו בזה
 חכמים וטובים ממני, הן ממהצרי ישראל והן ממהצרי נולדים, ועל יתר השאלות
 השיבותי לו תשובות בודדות כפי קט שכלי, והכל בקצור נמרץ, והבטחתי לו
 לחבר מתשובתי אלה ספר שלב, יהיה כולל תשובות על ראשי שאלותיו, וכן
 עשיתי, והתאמלתי לתת קשור צנין וסדר ישר, אם צפנים הספר או באיזו
 הערה, והכל בהרחבת דברים כראוי לחבור, והנה ילא בעזר החוקן לאדם
 דעת הספר הזה, ובשם בית יהודה חכמו, זה שמו לעולם, וזה זכרו
 לדור דור.

ותדע קורא נכון! שאם תמלא במחברת זו קלת עיניים שלא זכרו
 שאלותיהם ברשימה זו, כבר היו הדברים האלה בין יתר השאלות הצלתי
 מזכות פה, ולפעמים עשיתי להצנת העיני. והרחבת הדברים, ואגב אורחא
 פרשתי איזה מלות זרות או ענינים קשים והערות על איזה מאמרים בדרז"ל
 וחולתן, כי לא יכולתי להשמיט א"ע מלהגיד איזה חדוש שחנני ה', כי תודה לאל
 יש במחברת זו הרבה חדשות, וענינים טובים ומועילים חדשים ונולדים,
 ובפרט צנין הדת והמצוות בכלל, הכימותי בעזר השם — על פי יסודי
 התלמוד — שיטת חדשה, לא אדע אם קדמני בזה עוד אחד מהמון
 המחברים אשר דברו צנין הזה, ועכ"פ אין די באר למו, ולא הוילאו מכח
 אל הפועל, כאשר יעיד על זה כל חכם ומלומד, ואם יזכני ה' ואחיה לפניו,
 הנני לחבר עוד חלק אחד להשלים העיני הזה גם על כל השאלות הרבות
 שנשאלתי.

עתה הנני להעיר את הקורא על שני דברים הנלרכים לו לדעת, והוא:
 מה שהזכרתי בספרי זה פעמים רבות „קונטרס אחרון” שהבטחתי להוסיף
 על חבורי זה, כבר כללתיו בספרי „זרבבל”, הוא החלק השלישי מספרי זה
 בית יהודה, ובכלל אומר, שספרי זה הנוכחי הוא צמח ענינים רק ה"ע
 לספרי זרבבל, הגדול בצמותו כפלי כפלים מספרי זה, וגם ידע
 הקורא שכל מקום שזיינתי בספרי זה הנוכחי לעיין בספרי תעודה בישראל, לריך
 הקורא לעיין דוקא בזה שנדפס ראשונה בשנת תקפ"ח.

ועתה לפני הדום כסאך אלהי ישראל אפים ארלה אשתחוי, אודך בקבל
 רב, ואתחנן לפניך בתפלת המשורר הקדוש: אלהים למדתני מנעורי ועד הנה

אגיד נפלאותיך, וגם עד זקנה ושיבה אלהים אל תעזבני עד אגיד זרועך לדור, לכל יצוא גבורתך.

דברי הכותב וחותם פה עמק קרעמנין, בראשית שנת השבעים לימי חיי, בשלישי לירח האיתנים הוא החדש השביעי, הר חי לפ"ק.

יצחק בער לעווינזאהן

הערת המו"ל ספרי ריב"ל: הספר היקר הזה היה מוקדש מאת המחבר על שם אביו התורני המופלג במדות, החכם הסופר, הירא ושלם, הנכבד והנעלה, השב והישיש מגזע ישירים, זקן עתה, כבוד קדושת שמו מובהר"ר יהודה לעווין ז"ל בן מובהר"ר יצחק רודקער ז"ל בן הגביר מובהר"ר יקותיאל זלמן ז"ל מאוסטרהא — עוד בשנת תקפ"ח. ובשנת תרי"ח עלה הספר הזה בפעם השנית על מכשם הדפוס, ברשיון הלענזוריא במלכות רוסיא, אשר הואילא הממשלה יר"ה לנהל את נערי עמנו על מרעית התורה והדת, ועל מנעו מי החכמה והתבונה.

„ואני תפלה — יאמר ריב"ל במהדורה תנינא לספר הזה — יואל ה' ויעטוף רוח מלפניו לעורר גם לבות הרועים הנכבדים מורי בתי הספר מאחינו, לנחות בתבונה כפיה וחוס לבב, לאן אדם אלה, אשר תחת שבעט, גם בשדי המוסר, ושדמת המדות הטובות והמשובחות, מוסף על למוד התורה והמדע, כחפץ ה' ובראון הנמשלה. והן לא נעלם מהמורים חכמי לב אלה, ומכ"ש מהשלמים והגדולים שבהם, כי יראת ה' ראשית כל מדע היא גם אחריתו! היא לבדה תתן על ראש המשכילים את העדות ואת הכזר, ובלעדיה ינזרו לבשת!"

ויואל ה' ויקוים בנו דבר ה' על ידי חוזיו בן חלקיהו וכן אמון: „ונתתי לכם רועים כלבבי, וקעו אתכם דעה והשכל, ונודע בגוים זרעם, ולא אלהים בתוך העמים, כל ראיכם יכירום כי הם זרע ברך ה'!"

פתחי שערים

מחולקים כפי התמורות והשנויים של עשרת הזמנים (עפאכען)
שחלפו על הדת והנלוים לה מתתורה והחכמה :

שער א וזמן א דת טבעית או פילוסופית אצל קצת יחידי מגולה
מהדורות של אדם ונח עד זמן אברהם אבינו
שנולד אחר יצירת העולם אלף תתקמ"ח 1948 .

שער ב וזמן ב הערות אלהיות והכנות אל הדת הנגלית , והוא
מוזמן אברהם עד זמן קבלת התורה ע"י משה רבינו
ע"ה ב' אלפים תמ"ח 2448 .

שער ג וזמן ג התמדת הנבואה והסופרים האלהיים (ר"ל מחברי
התנ"ך מחזקי דת משה) , והוא מוזמן קבלת התורה
ע"י משה עד שמעון הצדיק ראש התנאים (ר"ל ראש
לחכמי המשנה) ג' אלפים תמ"ח 3448 .

שער ד וזמן ד עסק המשנה ע"י התנאים (בעל פה) , והוא מוזמן
שמעון הצדיק עד זמן ר' יהודה הנשיא (סוף חכמי
המשנה) כותב המשנה על הספר בסדרים ג' אלפים
תתקמ"ט 3949 .

שער ה וזמן ה כתיבת המשנה והספרים הנלוים אל המשנה והדומים
לה , והוא מוזמן ר' יהודה הנשיא עד זמן חבור
התלמוד (ירושלמי) על ידי ר' יוחנן בערך ד' אלפים
למ"ד 4030 .

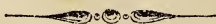
שער ו זמן ו חבור התלמוד, והוא מזמן ר' יוחנן עד זמן התפשטות למוד התלמוד ולמוד החכמות ע"י הגאונים ותלמידיהם, והתחילו הגאונים ד' אלפים שמ"ט 4349.

שער ז זמן ז התפשטות התלמוד והחכמות עד זמן התגלות הקבלה ע"י ר' משה ב"ר נחמן גירונדי מספרד הנודע בשם הרמב"ן וע"י תלמידיו ד' אלפים תתק"ע 4970.

שער ח זמן ח התגלות הקבלה עד זמן המצאת החלוקים והתפשטות הקבלה, הראשונה ע"י ר' יעקב פאלק, והשנית ע"י ר' משה קורדואירו ור' יצחק לוריא ותלמידיו ה' אלפים שי"ן 5300.

שער ט זמן ט המצאת החלוקים והתפשטות הקבלה עד זמן התחלת הכתות (החדשות), והוא זמן הגאון ר' אליהו מווילנא והחוקר האלהי ר' משה דעסווא ה' אלפים תק"ל 5530.

שער י זמן י התחלת הכתות החדשות עד זמן התפשטות הכתות האלה והתמורות בדעות ולמודים, והוא זמן הנוכחי ה' אלפים תקפ"ז 5587.

ספרי! ספרי! כי יפגשך איש בליעל רחב לבב, אשר יעבור עליו רוח קנאה ויתן בך מגרעת ורופי, אל גא תשית לבך לדבריו, דע כי רגע ירגו ויתלונן, ואחר יקפץ פיהו, והיה בהניחו מעצבו ומרגזו, ונשאת עליו המשל הזה, ואמרת:

אֲחֵרֵי הַזֶּעַם
 חֶלֶף הָרַעַם
 וְתִקֵּם מְהֵרָה
 לְדַמְמָה סַעֲרָה
 הָרוּחַ שְׂכָכָה
 וְהַיִּתְהָה הַרְוֵהָ
 וְהַעֲנֵן אֵיֶהוּ?
 הָרוּחַ גְּרָשָׁהוּ!

מ ל י צ ה

פְּסִיל וּבַעַר
 יִתְהַלֵּל בְּשַׁעַר
 בְּרוּם לְבוֹ
 וְגִדֵּל רְהִיבוֹ
 יִתֵּן מִגְרַעַת
 לְשֶׁכֶל וְדַעַת
 יִשִּׁים תְּהַלֵּה
 בְּנִאָוָה תִּהְלֶה .
 הַקִּנְצָה יָרוּם
 שְׂיֵאוֹ לְמָרוֹם?
 רִגְעֵ וְשִׁפְתִים
 פְּקַצְף הַפְּמִים .
 וּכְהָרַף עֵינִי*
 מְקוֹמוֹ אֵין .

הַעֲנֵן פְּקַנְאָתוֹ
 לְשִׁמְשׁ בְּגִבּוֹרָתוֹ
 דְּבַר בְּנֵאוֹן
 בְּרַעֲשׁ וְסֵאוֹן :
 "אֶפְרַשׁ בְּנַפְיִים
 בְּמִרְחָבֵי שָׁמַיִם
 הַפַּעַם אֲנִסָּה
 "אוֹתְךָ אֲכַסֶּה
 "אֲצִוְהָ אֶפְלָה
 "וַיְהִי לַיְלָה
 "וַיֵּאמֶר הַיֵּלֶל
 "הַעוֹדֶךָ מִסְתוֹלֵל?"
 בְּלִשׁוֹנוֹ מְלָה
 מָרָם פְּלָה
 רוּחַ עָבַר
 הֶלֶךְ וְגָבַר
 בְּשִׁדְדָה וַיַּעַר
 וַיְהִי לְסַעַר
 חִשְׁףַ יַעֲרוֹת
 הַעֲקִיר נְהָרוֹת
 הָרוּחַ בְּעַיִם
 יִנְרוֹשׁ יָם
 בְּפִיִם יִרוֹצֵץ
 הָרִים יִפּוֹצֵץ .

(* הָרַף הוא משרש רפה או רוף, ולא נמצא בהג' אבל בדרו"ל: בין השמשות כהרף עין .

פתיחה

אל־תִּבְנוּ קִיר־קִנְיָה אִמָּה :

(משלי כ"ג, ע"פ בלאז
התלמוד דבבבאי נכסות)

מהמעלות הסגוליות והנכבדות, ומהשלמות הטבעיות והנקניות, אשר תחשבנה לשלמות אומה כבודה ומאושרת, הוא : א) בהיותה מופלגת בקדמותה כמה אלפים שנים והיותה יודעת בברור גמור יחוסה הקדמוני עד צור מגו נחצבה. — ב) בהיות לה מאז היתה לגוי הנהגות נימוסיות טובות וישרות, ודת מתוקמת שלמה וטובה, עד שגם אומות גדולות זולתה המפורסמות במדע והכמה והמכובדות בעולם ישאבו ממקור הדת הזאת. — ג) להיות סופרי קורותיה מוחזקים מרוב העולם לאנשי אמת, וספורי דתה מוחזקים לדבר אלהים; בעדות קיום היעודים והנבואות אשר חזו נביאיה לעתים רחוקות ולא נפל דבר ארצה. — ד) בהיות לה לשון יפה ושלמה וצחה מאד, ומאושרת בכתב. — ה) בהיות לה מקרב עמה חכמים וסופרים מופלגים ומליצים ומשוררים נפלאים, נביאי אמת ומחוקקי צדק, וחבורים הרבה — בכל זמן וזמן מעודה עד היום — יפים ונעימים, ומהם אשר מועתקים לרב טובם ויפים ללשונות זולתן. — ו) בהיותה נותנת מקרב עמה מחוקקי דת לאומות זולתה הנודעות בעולם לאומות מחוכמות מגדולי חקרי לב וסופרים מופלגים, אומות הנותנות חתיתן על כל יושבי תבל. — ז) בהיות לה בתי מדרש לחכמיה ובתי ספר לכל הנערים ורובם קטנים עם גדולים כזכר כנקבה יודעים לקרות בספר וכתב לשון ארצם, עד שנמצאות לפעמים ביניהם גם איזו נשים בעלות חכמה ובעלות מליצה ושיר כאחד הגדולים. — ח) בהיות לה עבודת ה' (קולטוס) יפה ונעימה, ותפלות יפות ונהדרות בהדרי קדש והשופכות ענג אל כליות נפש העצובה העומדת לבקש על נפשה. — ט) בהיות אנשיה בטבעם רובם בעלי דעה והשכל, ומכשרים לכל חכמה ומלאכה ולמסחר וקנין, ולא תעצלנה ידיהם לעבוד בתריצות אדמתם וכדומה מעבודות ההכרחיות למחית האדם. — י) בהיות ארץ מכורתה ארץ טובה ורחבת ידיים לא תחסר כל בה כעדרן גן אלהים, ועל מבואות ים מגבלת, ומכשרת לכל מסחר וקנין עם כל הארצות הקרובות והרחוקות. — יא) בהיות

אנשיה בעלי זרוע וכה, גבורי חיל אנשי קרב ומלומדי מלחמה. — יב) היותה בשבתה על אדמתה מאושרת ומוצלחת ימים רבים כן בימי השקט ושלוה וכן בשדה קרב בהצותה את אויביה. — יג) בהיות רוב אנשיה טובי לבב אנשי אמונה ובדרכי מוסר יתהלכו למו, ומתנהגים כפי האפשר בצדק עם אחיהם בני בריתם, ואינם בני ברית, ועם הגר הגר בתוכם. — יד) בהיות אנשיה רובם יפי תאר ויפי מראה¹) וממזג בלתי גם ומגושם, ומהם רבים וענוגים כאחד מבני חופש. — טו) גם בהיותה בארץ לא לה, מפורדת ומפורדת בארצות שונות ואומות משונות ומשועבדת תחת ממשלתן, ולפעמים מנוגעת ימים רבים בשבט עברה וועם ממושל אכזרי ומנוגשי בליעל; ובכל ימי עניה ומרודיה לא תאבד מכל וכל את דתה, חכמיה וסופריה, ולפעמים תוציא מהלציה גם אנשי שם, ומהזקת בכל עוז כפי אפשרותה את בדקה, ומתנהגת גם אז במדות ובמוסר עם שאין לה קצין ושומר ומושל מקרבה, ולא תסוג אהור ימינה מכל חכמה ומלאכה, וכדומה, אם יש לה מקום ויד ללמדה, ולפעמים תשליך מנגד את נפשה נגד כל אסון ופגע העומד לשטנה מבלי תת לה דרך אל מבוא גן החכמה, לאמר לא תאכלו מפריה ולא תגעו בו פן תמותון כספינה המטורפת במים אדירים מסועה וסער, והיא מתאמצת בכל כחה להתור אל מחוז הפצה, ותעפיל נגד שאון גליהם והמית משבריהם, אשר יפתחו לועם לבלעה או להתעותה בתהו לא דרך. — טז) כל הימים אשר תשב בגרותה בצל מלכים אחרים נושאת בלי תלונה עול המדינה לכל דבר כאזרחי הארץ, אם שאין לה פעמים כל הזכות של האזרחים, ומקיימת את שבועתה ביתר שאת ועוז, לבלתי היות נמנה בקושרים הקמים לפעמים, אבל רוחה נאמנת למלכה ולמדינתו, ומרחקת כל פעולה טבעית (למען לא תחלל את שבועתה) לשוב על ידה אל קדמותה לא תשועת חרב ולא תשועת פשע ומרד, אך תשב דומם ומיחלת עוז אלהי ממעון קדשו להשיבה על כנה כבראשונה.

מעתה נתורה נא ונראה אם תוכל האומה הישראלית להתפאר במעלות ובשלמות הללו בכולן רובן או מקצתן, על קצת מהם דברנו בספרנו תעודה בישראל, ועל קצתן התחלנו לדבר בספרנו אפס דמים²) ועל השאר נדבר

¹) אמר המחבר: דבר ידוע וברור כשמש הוא, שהדם המטוקנת במדום ומוסר פעולתה רבה מאד על יופי הגוף, וכמו שכתב חכם נוצרי מפורסם אשכנזי על אנשי סיציליא לאמר: רענירונג אונד רעליגיאן האנצן זא נאר דיא קערפערליכע שענהייט דער סיציליער ענטשעטעללעט עכ"ל, וכבר אמרו קלם חכמי הטבע הקדמונים שיופי הגוף יעיד עפ"י רוב על יופי הנפש, וכן בהפך, וכן מספרת הסורה על אמהות שלנו וזולתן וגם התלמוד מפליג ציפין מאד, וכן מספר התלמוד מאנשי ירושלים מעיני הזה, וירמיה הנביא במגלת איכה (פרשה ד') בליכה יועס זהב — ועיין בספרנו אפס דמים (הזכר לקמן) מה שכתב חכם אחד נוצרי על היהודים אשר בגאליציע אשר ת"י הקיסר מעסטרייך, מעיני הזה.

²) הוא חבור כולל אגרת התנצלות (דעפענזיאן) נגד השמש הדס. היא בחבני

פה, כפי אשר יובילני הענין הנוכחי אשר שמנו עליו מגמתנו בהתרת השאלות הנשאלות מאתנו — ושמנו את הדת (דיא רעליגיאן) לאבן פנה; כי לה ראשית הבכורה בכל אומה ולשון, וביחוד אצל אומתנו הקדושה ידוע שהדת היא אבן הראשה לכל דבר, וגם כל למוד וכל חכמה אף כל הנהגה ונימוס וכל עניני דרך ארץ כלם בנוים אצלנו על הדת¹ ע"כ ממנה נתחיל ועליה נבנה כל הבית

שיחה (איין געשפרעך) בין חכם עברי ובין כהן הראש (פאטריארך) מהגזירים היונים המתוכחים יחד על אשמה זו שמשאמיים זה את היהודים, ויבוא בספר זה אגב אורחא הרבה ובוזרים לדיים מעניני היהודים, הקולעים אל ראש מערת החבור הזה (והוא התגלות נגד אשמה הדם) ויש בו כמה דאקומענטין, אקטען ודעקרטעין מפעבסטע ומלכים ושרים, העומדים לנו לעזר בצטול אשמה זו. וחולת התגלות של אשמת הדם, נמצאו בו עוד הרבה מאמרים התגלליים בעד היהודים ככלל, והחזקתי דברי מסופרים וולריים מפורסמים ומחכמיים הגדולים ישנים וחדשים היקרים מאד בכל העולם — הספר הזה חזרתי לבקש אחינו בני ישראל וראשיהם הרבנים הגאונים והגבירים שבמדינה זו, כי נלכדו ברשת זו בכמה מקומות כמה נפשות מישראל מחדש בימים ההם כמפורסם (ועיין להלן פרק כ"ה), ומלכנו הוא היקיר האדיר יר"ה מלך חפץ חסד הוא, והוא עם יועליו החכמים וההומיים יראו וישמחו אם נלמד לפניהם בראיות מכריחות ולודקות.

¹ (למה שהיתה הנהגת האומה הישראלית בראשית ממלכתה ע"י הקב"ה בעלמו, והוא בכבודו היה כמלך במדינה אשר בידו כל דת הנימוסית שבמדינה; בגלל זה דת הנימוסית והוא כל מה שנקרא בשם דרך ארץ וכל פרטותיה המפורשים להלן (בפרק י"ח) והצלמי מפורשים שם הנופלים תחת דת הנימוסית והכללים אללנו בארבעה עמודים (עיין שם בפרק הזה) הכל כאשר לכל המה אללנו ממצות תורת משה, ככל מצות עשה ולא תעשה שבחורת משה, אין הפרש ביניהן למצות מדרת אלהית (הטבעית והנגלית), עיין להלן (בפרקים הראשונים של שער הראשון). גם אין חלוק אללנו כלל בין גופי תורה ר"ל גופי המצות המפורשות בחורה משה (עיין היטב בספרנו ח"ב ז' 121 בהערה שניה) ובין ההבנות והאמצעים הנזכרים לחיזו מצוה מגופי תורה, ד"מ: החורה אותה וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים וגו' (עיין להלן פרק כ"ז), והכוונה במצוה זו להקור בחכמת מה שאחר הטבע והיא חכמת אלהות איש איש כפי הכרתו ויכלתו, אך יען שזריך לחכמה זו הקדמות רבות מחכמת המבע והדומה לה (עיין ספרנו ח"ב ז' 76 וביתר מקומות); ח"ב כל פרטי האמצעים האלה כולם ג"כ מצות (וכמו שבארנו באריכות בספרנו ח"ב), וכן למוד חכמת התבונה ומה שזריך לה מן הנדרה (כמבאר באריכות שם). וכן ד"מ, מצוה עשה מן התורה ללחוס מלחמה מצוה עם שבעה עממין ובכל ארצות ה' (ויש למצוה זו עוד הרבה מצוה פרטיות בחורה וכלן מפורשות), ויען שאי אפשר לאדם להלחם אם לא ידע מתחלה תבסוים מלחמה ומה שזריך לה מהחכמות וידעוה הנימוסיות, ח"ב לעת הזורך כל פרטי האמצעים הללו כלם מצות, ואמר המשורר האלהי: ללמד את בני יהודה קשת הנה כחובה על ספר הישר (שמואל ב' א') (עיין להלן בצולס הבית). וכבר בררנו להלן שכל המצוה הנימוסיות נהנו בפרטות לעם ישראל מפי הגבורה ונכתבו בספרים אח"כ מן הכהנים וראשי האומה —

הזה לכל דבריו ולכל משפטיו. — ובכל זאת טרם נציג פעמי גליונו בבית הזה פנימה ראיתי להובילך, קורא משכיל! ראשונה דרך אולם הבית, ואפס קצהו תראה, והוא לספר לך ראשונה מתולדות האומה הישראלית בענינה המדיני (פאס פאליטישען שפאט) על אופן קצר מאד, למען תלך לבטח דרכך.

ועל זה האופן שכתבנו עד פה תמלא הרבה בחלמוד ודברי רבוסינו האחרונים שמחשבים מדת הנימוסית כל מה שכללנו בעמוד א' ובעמוד ב' (להלן פרק י"ח) למצות שחורה, ד"מ: עבודת האדמה ולמוד אומנות לפרנס ח"ע (כמבואר באריכות בספרנו ח"ב שער השלישי פרק נ"ג) וכן חכמת הרפואה וחשוב תקופות ומזלות (עיי"ש בספרנו זה נכמה מקומות) וכדומה, ועד"ז מחשב הרמז"ס (בפירושו לאבות פרק ב' משנה א') למוד לשה"ק למנוח ככל המנוח החמורים שחורה (כי אין הפרש אללנו בין מנוח קלה לחמורה כמבואר שם במשנה) ובחמת מנוח למוד לשה"ק היא לתכליתה רק מצוה אמצעית, היינו להשיג על ידה את למודי התורה (שהיא מנוח מפורשת וגופית) הנכבדים בלשון זו, וממילא יובן שהלמודים הנלרכים לידיעת לשה"ק היא ג"כ מנוח, כגון למוד חכמת הרקרוק והגיון, וה"ס ככל האמצעים הנלרכים להשיג על ידם ידיעת לשה"ק על בוריה. — מכל אלה שהזכרנו תוכל להקיש, קורא נעים! על השאר. — והגני מבקש מאת הקורא לעיין היטב בספרי ח"ב ובכל המקומות שזיינתי פה ואז ידע ויבין כי כנים דברי אלה.

ואחר שהקדמתי לך כל הדברים האלה, קשרם על לבך, אל ילחו מרעיוןך! כי על יסודות האלה בנה בניתי כל הבית הזה בספרי בית יהודה אשר לפניך — ואמנם ידעתי כי רבים ירחיקו בהשקפה ראשונה הדברים האלה; אבל מי שיעיין היטב בדברי חכמי החלמוד יודה לדברי, וכל שאלותיו אשר יש להקורא לשאלו בזה יתבררו לו אי"ה בפניהם הספר.

אולם הבית

הוא

קורות בית-יהודה

בבחינת מעמדו המדיני מראשית היותו עד היום הזה בקצור נמרץ מאד, כי להכרח גדול מצאתי להקדימו פה טרם אבוא לדבר מגוף הענין אשר אליו שמתי המטרה בחבור הספר הזה, כי כבר אמרתי שלא כאומות זולתן היום, אומה הישראלית מאז, כי אצלה הרת התורתית והמדינית וכל הלמודים והמדעים וכל דרכי הנימוס ודרך ארץ הכל באשר לכל משולבים קשורים ומשותפים יחד אין הברל ביניהם, והכל נופל תחת דת התורתית (רעליגיאן) כאשר יראה הקורא בפנים הספר הזה, ולידיעת קורות בית יהודה בבחינת מעמדו המדיני בפרט מפשט מענין מעמדו התורתי, יצטרך הקורא מדי קראו הספר הזה פעם בפעם; ע"כ נתתי לה בזה יד בפני עצמה, ואומר:

פרק א

אומתנו הקרושה היתה ראשונה: א) יושבי אהלים (איינע נאמאדען האלדע), כמו שנמצא ביעקב שהיה יושב אהל ומקנה וכמהו היו כל האבות ובניהם ובני בניהם כעדות התורה, ויסעו הלוך ונסוע כל ימיהם עם ביתם ומקניהם מחנות מחנות ממקום למקום וילכו באשר הלכו באשר מצאו מרעה שמן וטוב ומים טובים ומתוקים, שמה נמעו אהליהם ויחנו במתנה, ושם ביתם וארץ אחוזתם. ויתנהגו כממלכה ביניהם, וכן היו בעיני שכניהם יושבי אהלים ויושבי הערים, גם היו למו עבדים מווינים ולפעמים עשו מלחמה עם שכניהם אלה לעת הצורך. — כל אב היה שורר בביתו ומשפתתו כמלך בעירו במדינתו ועל פיו יתנהג כל הבית כמו שהרחבנו מעט לדבר מזה להלן שער ב'. — על המעמד הזה היו בני ישראל יושבי אהל ומקנה בארץ כנען במצרים¹⁾ וערב. —

¹⁾ ונס בזמן השעבוד במצרים היו רועי מקנה, כמו שנראה מהספרים שצמורה

והוא זומן אברהם אבינו נולד [אלף תתקמ"ח (1948)] עד משה רבינו ע"ה. — [משה רבינו מת ב'א תפ"ה (2485)].

פרק ב

ואז הדלה אומתנו להיות יושבי אהל ומקנה, והיתה: (ב) ממלכת זקנים (דעמאקראטיע), ר"ל ממלכה המתנהגת עפ"י ראשים נבחרים מהתושבים ולא ע"י מלך, ומשה רבינו לא היה מלך כ"א ה' לברו בכבודו ובעצמו היה המלך, ומשה רבינו להיותו איש הבינים בין ה' ובין בני ישראל בנתינת המצות התורתיות להיותו חכם מופלג וצדיק בכל דרכיו, ע"כ בחר בו ה' גם למשרה הזאת להיות מושיע של ישראל ומנהלם לעמוד בראש העם גם במעמד המדיני (כי משה היה ג"כ מדיני גדול), והודיעם פעם בפעם פקודותיו הנימוסיות והמדיניות, על פי ה' חנו ועל פי ה' נסעו, על פיו לחמו ביום קרב עם אויביהם, ועל פיו השלימו עמם, וכן כל כיוצא בזה בהנהגת המדינה היה הכל על פי ה' כמו הנהגת הדת התורתית, ונתן להם ה' בהיותם במרה חקים משפטים פרטיים בהנהגת המדינה ובדרך ארץ הנימוסי¹⁾, ויצו להם שיבחרו מקרבם ראשים להחזיק את העם בסדר ישר כראוי לממלכה מתוקנת ומסודרת, ולפקוד אותם (עקסעניזען), גם סדרם במחלקות כל שבט ושבט בסדר נאה (ושנים עשר שבט היו), וכל משפחה

שהיה ליהודים קקנה רב צעת שעבודס וצעת יציאתס לחירות, וכן נראה מספר (דע"א ז' כ') שבני אפרים נהרגו אז צימים ההס מאנשי גת כי ירדו לקחת את מקניהס, ולפי דעת מז"ל היה כל שבט לוי חפשי מעבודת מזרים בזמן השעבוד ומחיתס היסה רעות מקנה, ולהלן בשער השני הוכחתי בראיה ג"כ שהיה שבט לוי חפשי מעבודה.

¹⁾ וזה היה ערכם קבלו את התורה בזה סיני, עיין פי' הרמב"ן ז"ל בספוק שס שס לו חק ומשפט (שמות ט"ו כ"ו), וכן ניתן למו אח"ז ע"י יהושע לפני מומו, כמו שנאמר (יהושע כ"ד כ"ה) וישס לו חק ומשפט ששס (עיין רמב"ן שס), ונכללה נחוס הנהגת המדינה והאומה (שעאלתס קונדע, פאליטיק). וספרים כיוצא בם נחשברו בלתי ספק בכל זמן וזמן כפי הצורך, ומזה המין אולי היה כמוז ג"כ בספר תורת אלהים דיהושע (שס), וספר שכתב שמואל הנביא את משפט המלוכה (שמואל א' י' כ"ה) וכן ספר הישר ללמד את בני יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר (שס ב' א' י"ח), וכיוצא בזה, וכן נראה לפרש ושס נסחרו (שמות שס) ר"ל בנחס והרגילס, כמו לא נסיתי (ש"א י"ז), והייה שס שם לו חק ומשפט על הלמוד העיוני, ושס נסחרו על הלמוד המעשי, ואולם בחכמיס מלחמה, כי עס בני ישראל לא ידעו מקדס מזה מאומה, כמו שכתב פילון היהודי (במיי משה חלק א') שקענו היהודים למשה בעמדם על שפת הים לאמר: הן ידעת שנחמנו בלתי מנוסס בחכמיס מלחמה וכו', ואף שלא היו זריכין עדיין לחכמיס מלחמה כי ה' נלחם לסס (עיין שופטים ג' ב'), מ"מ היו זריכין להרגיל בזה, כמבואר אחר זה.

ומשפחה בסדר נאה (מספר המשפחות היה לפי הוכחתנו מהכתובים שבעים כמבואר להלן), על כל משפחה היה מופקד ראש בית אב (ליין פאמיליטן פירסט), ועל כל שבט נשיא, ונקרא לפעמים ראש, אלוף, או נשיא המטה, או ראש אב המטה, או נשיא האב (פילאך, טמאמפירסט), ובכלל היו נקראים ראשי השבטים וראשי המשפחה בשם נשיאים, או נשיאי העדה, או קרואי העדה (ר"ל אסופי העדה), כל אלה הראשים היו בענין המדיני והחילי, ובעת מלחמה בחרו לשעתם מהבתורים והגבורים לפקודי החיל, שרי אלפים ושרי מאות וראשי הצבא, נואין לחשוב הנה שרי אלפים ומאות וחמשים ועשרה שבחר משה עפ"י עצת חותנו יתרו, כי אלה היו שופטים (ר"ל דיינים), ומשה על גביון שופט הכולל¹) בכל דבר הקשה, ובדבר היותר קשה שהיה נעלם גם ממושה הגישו לפני ה', והדיינים האלה שהיו בעצת יתרו היו לשעתם, וכאלה הדיינים צוה ה' להושיב בכל עיר ועיר בתמידות בבואם אל ארץ נושבת, וענינם היה לשפוט בין איש לרעהו בכל דבר ריב ומצה ובשלי ושלך.

פרק ג

כל השנים עשר שבט היו נחלקים לארבע מחנות, היינו כל שלשה שבטים היו למחנה אחת, ונסעו אלה המחנות בסדר, לכל מחנה היה דגל, ס"ה ארבעה דגלים, כל דגל היה ניכר בצבע שלו, גם היו מחולקים למערכות וקבוצים קטנים (ראטעס), כמו שנאמר וחמשים עלו בני ישראל (שמות יג), אשר לפי הוכחתנו (בספרנו בית האוצר מחברת ראשונה ערך חמש) היו קבוצים או מערכות קטנות מחמשים איש במערכה כמו שבארנו שם באריכות בעדות הרבה מקראות בתנ"ך וכדומה, ואונקלוס תרגם, וחמשים, ומזרזין ר"ל מזוינים, ר"ל מקושטים בכלי נשק (געריסטעט, צעוואפפעטע), גם צוה ה' שיעשו למו תצוצרות ושיתקעו בהם גם למקרא העדה ולמסע את המחנות, עפ"י תקיעת התצוצרות האלה היו נהוגים אנשי החיל בביתם ובשרה קרב, כפי הסמנים ההסמכיים שהונחו להם כמבואר בתורה, ובימים האחרונים כגון בזמן דוד ואחריו היו להם כלי זמר הרבה ומנגנים ומנצחים בכלי שיר²) אף שהיו לעבודת השם

¹ הנקרא בלשון המשנה אב בית דין, וכמו שהיה אח"כ בסנהדרין (עיין להלן פרק 5"ג) וכן נוכל לכוונת את משה רבינו גם בשם נשיא, במה שנוגע להסנהדרון המדינה, ור"ל נשיא הכולל, ואב בית דין הכולל, כי שתי המשרות האלה נטו על שמו (ולא מזכיר הנה יצר תלמידי נביא ומחוקק) ובהסנהדרין היו אח"כ שני אנשים על שתי המשרות האלה, היינו נשיא לנד ואב בית דין לנד (עיין להלן ע"ב).

² וסדר המשוררים הרבים האלה יסד דוד ושמואל הגיבס (עיין ד"ה ט' ע"ב), ודוד חלק את הלויים על כ"ד משמרות, ועיין הרמב"ם (הלכות כלי המקדש פ"ג), ואל תחמה איך הוסיפו על

מ'מ היו משתמשים גם להדר בעת קרב, כמו שנראה מהיוסיפון לרומיים (ועיין ילקוט תורה סימן תשכ"ד ותשכ"ה).

פרק ד

אמר המחבר: כמו שהאדם הפרטי אף שכל מה שיקרה לו הוא בהשגחת ה' ובלעדיה לא יפעל מאומה; בכל זאת ראוי לאדם להשתדל בכל דבר בסבות טבעיות, וכל עניניו יהיו בנוים על אדני השכל, לבקש המועיל, ולהסיר הנזק, בהתפעלות דרכי הטבע, כי עולם כמנהגו נוהג עפ"י חקי הטבע אשר הטביע יוצר כל, ואין סומכין על הנס אמרו חז"ל¹ כמו שהארכנו לבאר כל זה בספרנו תעודה בישראל, וכן דברנו מזה בספרנו הנוכחי, ובארנו שהשי' מקמין מאד בנסים ונפלאות ובסבות זרות ורחוקות מסדרי הטבע, אם לא באופן שיחייבהו שכלו הבלתי מגבל לשנות הטבע, אבל יעשה רוב נפלאותיו על פי הזדמנות קרובות המסכימות עם סדרי הטבע, וכן צוה ה' לנח לבנות תבה מפני מי המבול, והרבה כזה תמצא בתנ"ך, וכאדם הפרטי בן האומה בכללה, אף שה' היה מנהיגן של ישראל ומלכם, ועיניו באומה זו בכל תהלכותיה, בכל זאת היתה צריכה האומה הישראלית לכלי נשק כאחת הממלכות וזולתה ולסדר והנהגה בכל דבר מדיני על אופן טבעי, וכן מצינו אצל יהושע בלחמו עם מלכי כנען שצוהו ה' לעשות אורבים לעיר, והכל בהמצאות אנושיות עפ"י דרכי תכסיסי מלחמה, והרבה כיוצא בו.

פרק ה

לבר מאלה הראשים שהזכרנו שהיתה פקודתם בדבר המדיני ועל הצבא בחר משה בפקודת ה' עוד יועצים משיבי טעם כתבנית סענאמוס או פארלאמענט מחכמי ישראל שבעים זקנים. לפי דעתי היה נבחר זקן אחד מכל משפחה ומשפחה שהיו לדעתי שבעים במספר² ותכלית הזקנים היתה

מזוט התורה? כבר העיין הזה הכוזבי (מאמר שלישי סוף סימן ל"ט), ולפי הנחתנו ביסוד ספרנו זה מותר להוסיף בחלק המזוט הנימוסיות כמבואר ברחבה בספרנו זה להלן.

¹ וכמו שאמר יעקב קטנתי מכל החסדים וכו', והשתדל בסבות טבעיות להגלותו, כמ"ש שם ויירא יעקב מאד ויזר לו ויחץ את העם אשר אחר אחר ואת האלן ואת הבקר והגמלים לשני מחנות ויאמר אם יבא וגו' והיה המחנה הנשאר לפליטה. ואחר שעשה בהתפעלות הטבע כפי כח האדם, פנה אל ה' ויחפלל: אלהי אבי אברהם וגו' הילני נא וגו'. וכן נר"ך כל אדם לבקש סבות קרובות בכל עניניו ולהחפלל לה' שהיכולת בידו לעמוד בעזרו.

² אל יהי נא לפלא בעיניך קורא נעים! באמרי שנסוס המשפחות היו שבעים, כפי אשר חמנה אחת לפתח בפרשם פנחם ויעלו בידך רק ששים וחמש, וכמבואר ברש"י שם מה שמביא בשם הירושלמי ונשם ר' משה הדרשן? אבל באמת כל חכם לבב האוהב הפשט הפשוט יודה לדברי אלה שהם שבעים לא פחות, כי בהכרח נר"ך להוסיף עליהן

להמתיק סוד לעת הצורך, ולהקל הטורח והמשא מעל שכמו של משה, כמו שנאמר: ונשאו אתך במשא העם ולא תשא אתה לברך (במדבר י"א), המה היו היועצים והוא על גביהן. מקום ישיבתם לעצה היה באהל מועד (ר"ל אהל אס פה או המזומן) במשכן, גם היו זמנים ידועים מגבלים (ללמד מאנע) שהיו נועדים שמה לאהל מועד, ולפעמים הצטרפו גם יתר הראשים וכדומה הנזכרים לעיל, לפקח על עסק כללי לכלל האומה, ולפעמים היו מצטרפים ג"כ זקנים ר"ל אנשים שבאו בימים.

אך שבט לוי והכהנים שבהם היו חפשים מצבא החיל, ולא היו שייכים אל הנהגת המדינה כלל וכלל (רק בעת קרב היה יוצא עמהם הכהן אך לא ללחום בעצמו), אבל היו משתדלים בעניני הדת התורתית, והיו מלמדי האומה בדבר ה' ומצותיו התורתיות, גם המה היו הדיינים בדברים שבין אדם למקום, בידם היה המשכן (ואח"ז בית המקדש), ואורים ותומים, וכלי הקדש, וכל עבודת ה' בקרבנות והדומה להם, ומלבד התורה (ר"ל דיני המצות) גם החכמות והסודות וכל הלמודים היו בידם, גם המה היו הרופאים (אנצטע) באומה. כלל דבר כל דבר חכמה היה רק בידם, והמה לא מסרום לשום אדם מותר השבטים, והזר הקרב ללמוד אלו החכמות לא הניחוהו, אבל נתקלקל הדבר אח"כ בימי שמואל הנביא, ואז התירו למסור החכמות האלה גם לאנשים חכמים מותר השבטים כמבואר להלן בפנים הספר.

ממשפחות הלויים עוד ארבע משפחות הגמולות נסדר נמדבר, שמעי, עמרם, יצהר, ועוזיאל, החסרות נפרשת פנחס, הוסף עליהם עוד את שרה בת אשר הנזכרת גם בפרשת פנחס, שלא חשב ר"מ הדרשן ואחריו רש"י ז"ל, אבל הרמב"ן ז"ל מצרר ע"ד הפשט שגם היא הייתה משפחה בפני עצמה, ועל שמה הייתה נקראת סרחי, אבל הכתוב לא רצה ליחסה אל אשה וקצר הענין, עיי"ש ברמב"ן על התורה, ועל דרך זה יעלו בידך שבעים משפחות. ומזה נבין מדוע נזהר ה' למשה לנחור דוקא שבעים זקנים, לא פחות ולא יותר, ובדאי היה הזוי לנחור מכל משפחה ומשפחה זקן אחד, וסך הכל היו שבעים. והילקוט כתב וז"ל: שבעים זקנים כנגד שבעים ימים טובים (ר"ל השבתות והחגים שנשנה), דבר אחר כנגד שבעים נפש שירדו למזרים, עיי"ש באריכות, אבל הכל דרשות רחוקות שאינן מתקבלות על הלב, וכן מה שאמרו (סנהדרין דף י"ז ע"א) שברר ששה מכל שבט וכו', דברי אגדה הם, ואפילו אם נאמר שקבלה הייתה בידם, אין זה סותר למה שהוכחנו שהיו המשפחות שבעים, רק שניהם מוכרחים לומר שלא נחרו מכל משפחה זקן אחד, אבל השכל הישר יותר נוטה להנחתנו שזכרו מכל משפחה זקן אחד, — והיו ה"ב מעינות מים צאליים כנגד ה"ב שבעים והע' התמרים נגד הע' המשפחות, כדי שיגיע מעין אחד לכל שבט לשמות מים, ותומר אחד למשפחה אחת לאכול פירותיו. וכעת הגיע לידי ספר חיי משה לפילון היהודי ונראה גם ממנו שהמשפחות היו שבעים, ומזכיר זאת כלאחר יד כדבר ידוע, וכמו שרמזנו על התמרים.

פרק ו

השופטים ר"ל הדיינים שהוכרנו לעיל שבחר משה ע"פ עצת חותנו וכן השופטים שצוה ה' להעמיד בכל עיר בבואם לארץ נושבת, היו מביאים כל דבר הקשה כמו שאמרנו למשה, ואחר מיתת משה לכהנים, כמבואר בתורה וביתר ספרי התנ"ך, ובפרט להכהן הגדול, ולפעמים גם למלכי ישראל החכמים שבהם, כמו שמצינו ברודר ושלמה שהגישו לפניהם דברים הקשים במשפטים ורנו, וזה מבואר בתורה (דברים י"ז) כי יפלא ממך דבר למשפט וגו' ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט (הוא ראש המדינה ומנהיגה הכללי אשר ישב על כסא משה רבינו), [ובמסכת סנהדרין (דף י"ט) מחלק בין מלכי בית דוד למלכי ישראל עיי"ש], העמדת שופטים אלו ר"ל הדיינים שהוכרנו שצוה ה' לתת בכל עיר ועיר נתקלקלה, כפי הנראה מהתנ"ך פעם בפעם בימי שפוט השופטים (סופפעטן) שהיו אחר יהושע (עיון להלן), וכן בזמן קצת המלכים הרעים שמלכו על ישראל אח"כ, עד שהיתה צריכה פעם בפעם לתקון, כמו שמצינו שהעמיד דוד המלך מחדש לפני מותו מן הלויים ששת אלפים שוטרים ושופטים, וכן יהושפט מלך יהודה העמיד מחדש שופטים בכל המדינה כמ"ש ויעמד (יהושפט) שופטים בארץ בכל ערי יהודה הבצורות לעיר ועיר, וגם בירושלים העמיד יהושפט מן הלויים והכהנים ומראשי האבות לישראל למשפט ה' (ר"ל בין אדם למקום) ולריב (ר"ל בין אדם לחברו) (ד"ה ב יט). — וראוי שתדע קורא נעים שלא היה הדבר בענין הקמת בתי משפט מימות משה ולהלן על סדר ותבנית אחת, וכמו שנשתנה הסדר הישר והטוב שיסד ה' ע"י משה עבדו בכל דבר פעם בפעם, כן היה עם הקמת בתי משפט ודייניהם שנתקלקלה גם היא פעם בפעם ונשתנה סדרה, כי לא עמדה האומה במעמד ומצב אחד לא בענין הרתי ולא בענין המדיני כל ימי משך קיום ממלכת האומה ועד היום, הן מצד שעבודם לפעמים לממלכות אחרות, והן מצד רוב טובם והצלחתם הפרו לפעמים ברית ועזבו חק, והן מצד מנהיגים רעים, והרבה שנויים נעשו ג"כ ממנהיגים חכמים וישרים ע"ד התקון כפי הזמן והמקום. — ואלמלי לא חטאו ישראל פעם בפעם ולא היו מתקנאים בשכניהם האומות לנהוג מנהגייהם והיו נשארים על הסדר והתבנית אשר יסד ה' על ידי משה בהנהגת האומה, היתה קיימת ומאושרת בתכלית ההצלחה; ואמת אמר אחד מגדולי סופרי הנוצרים: יסוד הנהגת האומה הישראלית בכלל כפי אשר יסדה מרע"ה (בפקודת ה') הוא המעמד אשר יתאו אליו כל חכמי לב השלמים והישרים והגדולים שבפילוסופים שבכל אומה ולשון! וזל הרמב"מ ז"ל בספרו ירושלים: לא היה כמעמד הנפלא הזה בעולם רק פעם אחת ומי יודע אם יהיה כמותו.

פרק ז

ועתה אחרי אשר נסיתי אל השביל הצדדי ודברתי קצת מענין הכהנים והשופטים ר"ל הדיינים, אשובה נא אל המסלה הראשית אל הענין המדיני שהייתי בו בתחלה.

משה רבינו ע"ה טרם מותו הקים תחתיו אחד מבחוריו, משרתו (זיין מיניסטער) יהושע בן נון הממלא מקומו של משה ממש בהנהגת האומה בענין המדיני לבר (נור לין פאליטישען פאך); כי יהושע לא היה מחוקק ולא נביא, אולם גם הוא קבל כמשה כל פקודותיו להנהגת האומה מה' יתברך מלך העולם בכלל ומלך ישראל בפרט, הוא נלחם עם מלכי כנען וכבש את ארצם, וחלק את הארץ לשבטי ישראל בעזר ראשי המטות וכהן הגדול, ולפני מותו נתן גם הוא בעיר שכם הנהגות מדיניות להעם כמשה רבינו, עיין לעיל ניהושע מת ב'א תקי"ו (2516)]

פרק ח

ואחרי מות יהושע לא נשאר מנהל אחריו במקומו, רק הזקנים של משה שהאריכו ימים אחר יהושע הנהיגו את העם, ויהי אחרי מות הזקנים האלה למדו בני ישראל תכסיסי מלחמה ביתר שאת, כעדות הכתוב (שופטים ג' ב') כי קמו עליהם פעם בפעם אויבים מסביב ויצרו למו מאד, ויהיו למס עובד (כי בחרו אלהים חדשים ויעבדו למו). בימי הרעה האלה התחיל זמן שפוט השופטים ר"ל הנהגת השופטים, ושופטים אין הכוונה פה דיינים אבל גבורים או נגידים, ר"ל מנצחים (זיענער) (עיין בספרנו ת"ב צד 131), והכתוב בספר שופטים קוראם ג"כ מושיעים, ובכל פעם שנמכרו ביד אויביהם מסביב וישושו אותם ויעבדו במ, אז הקים ה' מביניהם איש אחד מושיע כנ"ל, ויתנוסס בו רוח גבורה¹⁾ או לבש קנאה ויאזור חיל ויעמוד בראש העם ויושיעם מיד לוחציהם. המושיע הזה היה אח"ז לפעמים השופט ר"ל המנהיג באומה כל ימי חייו. ע"פ השופטים האלה היתה נהוגה האומה הזאת זמן רב. (השופטים האלה היו כתבנית הדיקטאטארען שהיו ברומא אח"ז, עיין בספרנו ת"ב צד 173). מספר השופטים האלה היו שלשה עשר בזה אחר זה והוא מן עתניאל בן קנז השופט הראשון [היה בערך ב'א תקל" 2530] עד שמשון הגבור השופט האחרון, (את דבורה הנביאה לא הבאתי פה במנין רק ברק בן אבינעם²⁾). — רוב ימי השופטים האלה היתה הריסת הסדר באומה, ויעבדו רוב ימיהם את אלילי הגוים, והיו פעם בפעם למס עובד לשכניהם — [שפוט השופטים נמשך ערך ש' שנים (300)].

¹⁾ הוא שפט אלהי ומדרגת רוח הקדש, כמו שנאמר וטהי על יפתח רוח ה' וכן בשמשון, עיין מ"כ ח"ב פרק מ"ה.

²⁾ לדעת חז"ל הינה דבורה דיינית (ריכטערין), וכן מעיד הכתוב (שופטים ד' ה') לדעתם. (ועיין להלן בפרק מ"ו בסוף הערה), ובאמת ראש המדינה היה גם הדין לפעמים בין אדם לבחורו בשלי ושלך (עיין שם היטב ודוק בדברי), ובספרנו ציח האולר מחברת ג' דברנו מענין הזה הרבה בשרש שפוט.

פרק ט

ואחרי מות השופטים האלה קמו עוד שני שופטים באומה זה אחר זה, אבל היו מובדלים בכל ענינם מהשופטים שלפניהם, השופטים הראשונים היו רק לפי שעה לפעמים, ואלה בתמידות, הראשונים היו אנשי לחם בשדה קרב והלכו בראש העם למלחמה, ואלה לא היו בעצמם אנשי לחם ולא הלכו לקרב, והיו רק מנהיגי המדינה בעצה ובפקודה לכל דבר, כן בענין המדיני וכן בענין התורתי, והמה: עלי הכהן, ושמואל הנביא משבט לוי¹, [עלי הכהן מת ב'א תת'ע (2870) שמואל מת ב'א תתפ"ד (2884)], עד אשר בקשו ישראל לתת להם מלך לשפטם (שמואל א' ה' ה' ו') ר'ל מלך מקרב העם להיות הוא במקום השופט (ר'ל המנהיג) לצאת לפניהם, וללחום מלחמותיהם (שם ח' כ"א), וישמע ה' בקולם וימלך עליהם את שאול המלך משבט בנימין, אז נתן שמואל הנביא לעם חקים מהנהגת המלוכה (עיין לעיל). — בכל העת שהיתה האומה ממלכת זקנים (דעמאקראטיע) היו כלם עובדי אדמה ובעלי מלחמה, מן הפחות שבאנשיה עד הנשיא השופט והמלך, והוא מזמן משה עד שאול המלך [מלך ב'א תתפ"ב (2882)].

פרק י

ואז חדלה אומתנו להיות ממלכת זקנים ונעשה ג) ממשלת מלכים (מאנארכיע), ר'ל שהיתה נהוגה עפי' מלכים, והוא מזמן שאול המלך הראשון עד צדקיהו, או עד תורבן בית ראשון. אחר מלכות שאול, מלך דוד משבט יהודה, [נמשח למלך ב'א תתצ"ב (2892)], הוא השבט אשר בו בחר ה', ועליו נאמר בברכת יעקב אבי האומה: לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו, ואחר דוד מלך בנו שלמה, [שלמה מת ב'א תתקס"ד (2964)], הוא בנה את בית המקדש הראשון בשנת ת"פ ליציאת מצרים, [הוא ב'א תתקכ"ח (2928)]. תחת שבט מלכותו באה האומה אל תכלית המנוחה ואל תכלית הסדר הנאה בענין המדיני, עד שהיתה ממלכה גדולה ומפורסמת בכל העולם, ונתנה את תיתיה על כל ממלכות הארץ. — בזמן המלך החכם הזה קמו באומה גם בעלי מסחר, וזאת למדו משכניהם הכנענים (עיין בספרנו ת"ב הרבה מזה).

¹ אמר המחבר: לא ידעתי מה החלוט אשר הלם לנעזעיוס, ואם שצרו, שכתב בשרשים שלו ערך שמואל ח"ל: שמואל שם ע"ס פרטי, שמואל בן אלקיה, שופט ציטראל וכהן גדול! ! עיי"ש, ואם צעצור שנהמר ויעלהו עולה (שמואל ח' ז') וכדומה? אם כן לפי זה היה גדעון וחליו גם כן להניס? אבל בלחם מה שהקרינו קרצנום היה רק הורחם שעה.

פרק יא

ויהו אחרי מות שלמה המלך נתחלקה ממלכה זו לשתי ממלכות היינו יהודה וישראל, או ירושלים ושומרון — [נתחלקות זו היתה ב'א תתקס"ד (2964)].

(א) ישראל (או עשרת השבטים¹). ועיר המלוכה שלה היתה (אחר זמן) שומרון, ועליהם משלו בזה אחר זה י"ט מלכים, היינו מן ירבעם בן נבט עד הושע בן אלה, בממלכה זו היתה פעם בפעם הריסת הסדר בכל דבר, ומרידות, והרגו לפעמים את מלביהם, והיו עובדי אלילים, ברוב זמן מציאותה עפ"י רוב לא היתה המלוכה בירושה מאבות לבנים, וכמעט כל מלכיה היו אנשי רשע, ולבסוף בא עליהם שלמנאסר מלך אשור ויגל את ישראל אל ארץ מדי עד היום הזה, הן המה עשרת השבטים הבלתי נודעים לנו איפה הם עד היום הזה (ורבו כמו רבו הדעות על מקום מציאותם ובכלן אין הוכחה ברורה). — אז הביא מלך אשור זה מבבל וכתה ומיתר גויי הארצות ויושב אותם בערי שומרון, ואחר זמן נספחו עליהם מבני ישראל ויתערבו באלה הגוים ונעשה משניהם אומה חדשה ועל ידה כתב חדש, גם לשון חדשה, ודת חדשה, הן המה הכותים או השמרונים (עיין להלן פרק תשעים). — [גלות עשרת השבטים היה ערך ג' א' ר' (3200)].

(ב) יהודה (הוא שבט יהודה ונלוה עליהם משבט בנימין), ועיר המלוכה שלה היתה ירושלים, ומשלו בה בזה אחר זה בירושה מאבות לבנים, מגזע דוד המלך (מלבד עתליה המלכה) י"ט מלכים (ועתליה מן המנין), היינו מן רחבעם בן שלמה עד צדקיהו. — בממלכה זו לא היתה כ"כ הריסת הסדר ומרידות וכדומה כמו שהיה אצל מלכי ישראל, גם לא היו בהם כ"כ עובדי עבודת אלילים, והיו ממלכי יהודה אלה כמה מלכים צדיקים וטובים, — ולבסוף עלה עליהם נבוכדנאצר מלך בבל היא ארץ כשדים²) להחריב את ירושלים,

¹ והמה ככלל נקראו לפעמים בנ"ך בשם יוסף, ועפ"י רוב אפרים החזיק ליעקב, ואשר נתן לו יתר שאת צברכתו לפני מותו, ומה שנקראו השבטים ע"ש יוסף ואפרים? כי יוסף היה נזיר אחיו, האחר הזה נתן לו אביו צברכתו, וזוה עשו אח"ז עשרת השבטים כפי הנראה שדמו שלאפרים שייכה המלוכה (ובפרט שהיה יהושע בן נון מאפרים), והמליכו את ירבעם שהיה מאפרים, והוא היה ראשונה אלל שלמה לראש לכל סבל בית יוסף (מלכים א' י"א כ"ח), וצאמת היטה המלוכה שייכה רק לשבט יהודה שגאמר לא יסור שבט מיהודה (היא המלכות) ומחוקק מבין רגליו (פי' הרד"ק סופרים ישבו אללו לרגליו כדרך המלכים). והחלוקה של עשרת השבטים ולבחור להם מלך צפני עצמם היטה בהסכמת השי"ת כעדות הכתובים, וכן היו מלכי ישראל נמשחים למלוכה ע"י נביאי ה'.

² אמר המחבר ככלל זה נקוט צידך וצריך שתדעו, שהצבליים עם היותם מצני חס, והכשדיים ר"ל הארמיים, מצני חס; בכל זאת היו הצבליים ככלל הכשדים ר"ל הארמיים.

גם בית המקדש החריב, הוא חורבן בית ראשון [היה ג'א של'ח (3338)], ואת ההמון הגלה נבוזראדן רב טבחיים של נבוכדנאצר בבלה ארץ כשדים, ויהיו שמה בגלות שבעים שנה — שמה קבלו היהודים הרבה למודים מהכשדים והרבה הנהגות בד'א, ושכחו את לשונם הוא לשון יהודית, ולמדו תמורתה את לשון כשדים הנקראת ארמית, ולהיותה קרובה אל לשון יהודית ע"כ בנקל היו שוכחים יהודית והורגלו בארמית, — ויהי כגלות שבעים שנה, [הוא שנת ג'א ת'ח (3408)] פקד ה' את עמו, כי הפרסיים נצחו את הכשדים תחת יד מלכם כורש, וישלח כורש את היהודים הגולים תפשי לנפשם, וישבו לארצם, ויבנו מחדש את ירושלים, והמלך הזה בנה להם בית המקדש מחדש, הוא בית שני, אך לא כל היהודים חזרו מבבל לארץ ישראל כי הרבה נשארו שמה, והרבה הלכו לארצות אחרות בארצות המזרח, וגם לאיראפא באו או מהם היינו למדינת ספרד היא שפניא וישבו שמה, וגם כנענים הרבה מומן יהושע בן נון אשר גרשם מארצם גרו שמה בספרד. היהודים והכנענים בנו שמה הרבה עירות כמבואר להלן (פ' קכ"ג), וישבו היהודים בספרד עד זמן הגרוש, הנודע בשם גרוש שפניא, [היה ה'א רנ"ב (5252)].

פרק יב

היהודים ששבו מהגלות לארץ ישראל יסדו למו מחדש ממלכה כמקדם, אך היו משעבדים לפעמים תחת ממלכות אחרות, היינו:

(א) משעבדים תחת מלכי פרס, מזמן גלות בבל, וקבלו מהפרסיים הרבה למורים (עיין להלן פרק צ').

(ב) משעבדים תחת אלכסנדר המוקדוני מלך ארץ יון היא (נדיכטן ללנד) שנצח את הפרסיים, ותחת מלכים אחרים ממלכי יון שמלכו אחריו בארץ מצרים וסוריא, גם עבדו היהודים בחיל היונים או מרצונם הטוב, גם קבלו אז היהודים מהיונים הרבה למודים והרבה הנהגות בד'א וגם למדו לדבר בלשון יונית, עד שבכמה מחוזות היתה שפת יונית שפת היהודים וחברו בה חבורים, וגם ספרי תורות כתבו בלשון הזאת (עיין בספרנו תעודה בישראל), וגם מתכמות מצרים ולמדיהם קבלו אז היהודים אשר ישבו במצרים ובסביבותיה.

(ג) תפשים מכל שעבוד ממלכה אחרת, בזמן מלכי ישראל שעמדו מבני הכהנים מבני השמונאים הנקראים ג'כ מכביים ואז עשו היהודים מלחמות נוראות וגדולות ועשו נצחונות עד להפליא נגד היונים, [מלכות החשמונאים התחילה בערך ג'א ת'ר ליצירה (3600)].

(ד) משעבדים תחת הרומיים (שנצחו את היונים והרבה אומות זולתן) בזמן מלכי הוררוס, [התחלת ממשלת הרומיים על ישראל היתה ג'א תרמ"ח ליצירה (3648)]. בימים ההם קבלו בני ישראל מהרומיים הרבה למודים והנהגות

בר"א, — [אז היו בני ישראל עם רב ועצום ערך (6.094000) במספר¹].
אמר המחבר: לפי פרטי החשבון של השנים שכתבנו עד הנה, יעלה
בידך סך הכולל מהשנים שעמד בית שני, ארבע מאות ועשרים שנה
(420), וצריך שתדע שכל זה הוא לפי דעת חז"ל, ואולם לפי חשבון סופרי
האומות, עמד בית שני שנים רבות יותר, וא"כ לפי חשבונם יש גם בפרטי
חשבון השנים הנ"ל הפרש רב, ואנחנו אמנם הלכנו בחשבון חז"ל בכל הספר הזה.

פרק יג

ויהי בימי אספסיאנוס הוא (וועספאזיאנוס) וטיטוס בנו, קיסרי רומא, עלו
הרומיים על ארץ ישראל עם רב, ואחרי מלחמות גדולות נפלה ארץ ישראל ביד
טיטוס, והחריבה, גם ירושלים עיר הקדש ובית המקדש ההריב², הוא חורבן
בית שני. [היה ג' א ת ת כ"ח (3828), ואז חדלה ממלכת היהודים ונתפורזו
בכל קצוי תבל עד היום הזה, זה יותר מן אלף ת"ש שנה, פעמים רבות אז
אחר החורבן השתדלו היהודים למרוד ברומיים אך לא עלתה בידם, — בארץ
ערב היתה ליהודים אחר החורבן הזה ממלכה זמן רב, ועוד היום יש להם
ממלכה בכי יב ר [אומרים שהוא חבור (מלכים ב' י"ז, ו') שגלו שמה עשרת
השבטים], וכן במקומות אחרים (עיין בספרנו תעודה בישראל צד 46 וצד 47).

פרק יד

הרבה מאד מהיהודים הגולים נתפורזו אז בכל ארצות המזרח וביהוד באזיא

¹ עיין Abulfarad. Hist. Orient p. 115 כמוצא ממנו בספר ד"ה
הכללי להחכם שלעזער (Schlözer).

² ואמרו חז"ל בתלמוד גיטין (בפרק הנזקין) שטיטוס נטל הפרוכת ועשאו כמין
גרגוטי והציא כל הכלים שנמקדש והיתחן זו והשיבן צספיה לילך ולהשתחז צעירו וכו' עמד
עליו נחשול שנים לטבעו וכו' עיי"ש.

אמר המחבר: דבר אלהינו יקום לעולם, בלע ה' את מעשהו אשר חשב אז להטביע את
כלי בית המקדש בים למען לא ישחמשו בהם זרים, ויהי בשנת ארבע מאות וחמשים וחמש
שנה למיין הגזרים, בערך שלש מאות וחמשים שנה אחר חורבן בית שני עלה עם בלנדהלען
(Bandalen) מארץ אפריקא עם מלכס, ושמו גענסערין (Genserich) בראשס, על
ארץ איטאליא התחמונה, ויצו את העיר רומא י"ד יום וי"ד לילה, וכאשר שבו אל אפריקא
עם כל ההון והרכוש ששללו נטבעה הספינה אשר היו שמה כל הכלים היקרים מרומא, והמה
כלי בית ה' אשר הביא טיטוס אז מירושלים בלכדה, כן כתבו כל סופרי הזכרונות ועיין
(וועלט געשיכטע פאן פעלטיגן פיערטע פערריאדעט) סימן 46 הנדפסת בלייפציג (1818).
הוא גענסערין אשר כבש עיר קארטהאגא (Karthago) המפורסמת ויעשה לעיר מלכותו.

הדרומית עד ארץ סינים הוא כינא, וגם בכינא יש הרבה יהודים, והרבה מהגולים באו אז לארצות אפריקא, ואח"ז הרבה מאד לאיראפא, ומשנת (1680) למנין הנוצרים נמצאו מהם גם בעולם החדש הוא אמעריקא, הרבה יהודים עברו בחיל מלכי האומות שגרו תחתיהם והרבה היו שרי צבאות אצלם כמבואר בספרנו ת"ב באריכות, הרבה צרות ורעות סבלו היהודים מכמה האומות שגרו תחתם, ומעת שהתחילו יושבי אייראפא לעזוב את משובתם, ויבואו ימי ההשכלה (לויסקלמונג) אז גם ליהודים התחילו להיטיב, ויתנו למו בכמה מדינות חרות וזכות אזרה (זינגער רעכט), וזה כחמשים שנה החלו היהודים לעבוד בחיל מלכי אייראפא. — הרבה למודים טובים ורעים קבלו היהודים בכל המדינות שגרו בהם, והרבה הנהגות רעות וטובות.

ועתה אחרי אשר הראיתך מעט את האולם התיצוני אשר לפני הבית הזה, אנהגך אביאך דרך שערים אל הבית פנימה, כי אליו שמנו מגמת פנינו.

וזה החלי בשם ה' צבאות

שַׁעַר הַרְאִשׁוֹן

פֶּרֶק טו

אמרו החכמים, האדם הוא מדיני בטבעו, כוונתם: שמוג האדם וכתותיו הרבים אשר חננו הבורא יתעלה, גם צרכיו הרבים, לא ישלמו בו אם יחיה חיי התבודדות; אבל במדינה תוך קבוץ אנשים, למען יהיה כל אחד עזר לזולתו, ואיש את חסרון עמיתו ישלים בעודפו. — הקבוץ לא יתקיים כי אם בהסכמת כל אנשי החברה יחד כאיש אחד בנימוס כללי. הנימוס הכללי וההסכמי הזה בכל חקותיו ומשפטיו נקרא דת (סטאלטס נעזעטן) בלשון עברית. ע"י הדת הנימוסית יקנה האדם הפרטי את שלמותו הגופני להשיג אשרו הזמני, וממנו הושאל אחז שם דת לכל פקודה וגזרה פרטית היוצאת מראשי המדינה או המלך (עדיקט) אל העם העומד בברית וחברה אחת לקיים כל דבר לטובת הקבוץ. — ולהיות נפש האדם אמנם עצם רוחני, ובגלל זה נצחי; מההכרח לו ג'כ לקנות לו שלמות רוחני לאשרו הנצחי ע"י קיום מצות רוחניות מושכליות, ומשפטים בלתי מעשיים. השלמות הזה הוא יעוד האדם ותכליתו האמתי, אשר למענו נברא. המשפטים המושכלים האלה נקראו ג'כ בשם דת, ולהבדילה מזולתה נקראת דת אלהית (עלניאן), והדת של הנימוס הכללי וההסכמי במדינה נקראת בשם דת הנימוסית, ויש מקדמוניו שקוראים אותה בשם תורה המנהגית.

פֶּרֶק טז

הדת האלהית להיותה נקנית אל נפש האדם רק בהיותה בגוף, והוא ע"י שלמותו, והוא לא יושלם כ"א בקבוץ, והקבוץ לא יושלם כ"א בקיום

חקי ומשפטי הדת הנימוסית; איך הדת הנימוסית אם שאין לה קדימה מעלית על דת אלהית מ'מ יש לה קדימה זמנית עליה). — הדת הנימוסית לא תוכל ג'כ להשיג בשלמות תכליתה ואשרה הזמני כ'א בעזר הדת האלהית, כי בכל מקום אשר קצרה יד הדת הנימוסית לפעול איזו פעולה בשלמות, ישלימה הנימוסיים ע'י הדת האלהית, כשבועה והדומה לה.

פרק יז

הדת האלהית היא ג'כ משני מינים: (א) דת טבעית, (ב) דת נגלית. דת טבעית, היא דת כל חוקר ופילוסוף מה שהגיע אליה ע'י חקירות בחכמת היצירה והפילוסופיא ונקראת הדת הזאת בפי קדמונינו בשם דת ההיקשית (ר'ל דת המוכחת עפ'י היקשים הגיונים), או תורה הנפשית (ר'ל שהשכל מחייב אותה), או תורה הפילוסופית]. ומה המין היתה דת של חנוך מתושלח נח שם ואברהם אע"ה, וועיין עקדת יצחק שער ששה עשר, וביוסופן לרומיים ספר ראשון פרק ט'²) וזולתן מהשלמים.

⁽¹⁾ וכן מנינו שדרך ארץ קדמה לתורה אלפיס שנה, ועיין בספרנו ט"ב (גד 159), ועיין להלן (פרק מ"ה בהערה).

⁽²⁾ יש מדברי רבותינו באגדות שקיים ח"א אפי' ערובי מחומין (היא הגירסא הנכונה), ושכל מזות בפסח, וכדומה, כולם דברי אגדה הם. ויש כנגדן מאמרים שנראה ההפוך מזה, כמו שאמרו על ויקח תמאה וחלב שהאכילם בשר בחלב (ויעקב הלא נשא שמי אחיות), וכדומה, ואגדות הלוקות הן, ואין מקשין באגדות, ולא בכל דבר סומכין על דבר אגדה, כמו שכחו הגאונים ז"ל וכן אמרו בפירוט חז"ל וכי הדרשה אמנה היא (ועיין מאור עינים ח"א ב' פרק ט"ו), ובפרט שכרוב האגדות והמדרשים יש סוד ורמז, כמו שדברנו מזה באריכות להלן בספרנו זה, והגאון מהר"ח זכות ז"ל מפרש אגדה זו שקיים ח"א אפילו מזות עירוב ע"ד הרמז, שהוא ע"ה הודיע את חדוש העולם אחר שנשתכח מלב העולם בזמנו, וכדומה לזה מלאמי בספר הנפלא מנן אבות לרבינו שמעון הגדול, — ואחר כתבי זאת הגיע לידי הכר נתיבות השלום להרמב"מ ז"ל ומלאמי בו (בראשית כ"ו ה') דברים נכבדים בענין הזה, ועיין שם הקורא — והגאון בעל תרומת הדשן (בבאורו על רש"י) כתב (בראשית שם) חז"ל: מפני שהאבות היו יודעים כל טעמי המזות על כן היו מחידין לעצמן לפעמים כמה דברים (במקום שידעו שכתל הטעם) עיי"ש ודוק בדבריו — והראב"ע (בבאורו על התורה שמות כ' פסוק א') כתב, חז"ל: (יש) מזות שהם נפועות מהשם בלב כל אנשי דעת והם רבים, ואין בעשרת הדברים רק השבח לבד שאינה בכלל שקול הדעת, ע"כ כל משכיל בכל עם ולשון מודים בהם, כי הם נפועים בשקול הדעת ועליהם אין להוסיף ולא לנרוע, והם ששמר אברהם אבינו עם מזות האחרות הטוספות וכו' עיי"ש כל הענין מרישא עד סיפא, כי גם בו מלאמי (אחר שהשלמתי את ספרי) סעד גדול וחזק ליכוד ספרי זה בענין המזות, ובכרך ה' שהנמי בכרך אמת.

ובן דת סוקראט ואפלטון וכדומה. והדת הנגלית, היא שהגיעו אליה לא ע"י תקירות אנשים אבל ע"י התגלות ה' לבני אדם צדיקים וחכמים הטובים בעיניו, ויורם הקים ומשפטים צדיקים וטובים, יותר מאשר יוכל התכם שבחכמים מהאנשים להשיגם מעצמו. [לדעת קצת אין בכלל דת נגלית המצות שנתנו לנח ובניו ואברהם ובניו, כי המה היו רק הערה אלהית, והוא דעת הפילוסופים האלהיים מחכמי ישראל, ואולם התלמודיים האלהיים והרמב"ם כללו המצות האלה בכלל הדת הנגלית, כמו שאמרו (בפ' ד' מיתות) שבע מצות נצטוו בני נח, וכן מעידים הכתובים על מצות מילה וכדומה שנצטוו מפי הגבורה. וז"ל הרמב"ם (הלכות מלכים פ' ט') אדם נצטוה שש מצות, הוסיף לנח (מצוה אחת) — בא אברהם נצטוה יתר על אלו — ויצחק (יתר על אלו) — ויעקב (יתר על אלו) ובמצרים נצטוה עמרם (אביו של משה רבינו) במצות יתרות (על אלו), עד שבא מרע"ה ונשלמה התורה על ידו עכ"ל [ועיין בכסף משנה שם] 1'.

וכגבוה שמים מהארץ כן גבהה דת הנגלית ושגבה בחכמה וכשרון דעת מדרת הטבעית, וכמו חכמת אנוש ותחבולותיו נגד חכמת אלהים, כן דת הטבעית נגד דת הנגלית, כי היא (ר"ל דת הנגלית) שלמה בתכלית השלמות, ככל מפעל ה' אשר ברא בתבל ארצו, ומביא את האדם כחכם כבלתי חכם, כזקן כנער, כגבר כאשה, אל התכלית הנרצה. ההתגלות הזוה אין בכח האדם אפילו החכם שבחכמים (אם שתצויר לו מציאותה) לצייר איכותה, כל זמן שלא הגיע למדרגת הנבואה, ע"ד שנאמר על אחר החכמים כשנשאל על הבורא מה הוא? והיתה תשובתו: אלו ידעתי הייתי.

פרק יח

הדת הנימוסית מיוסדת על תקון המעשה, והוא על ד' עמודים: א) משלח יד (נעווערנז), כמו: עבודת האדמה וגדול המקנה, וכל עבודה אשר בשרה, וכל מלאכות שונות ההכרחיות לחיי האדם למחיתו, והמקח וממכר ההכרחי, וכדומה.

1) ועיין להלן פרק כ"ד, ועיין צח"ה שער הפרישות פרק ז', ולהלן בספרנו פרק מ"ט בהערה שניה.

אמר המחבר: גם כמה מצות מאלה שנפלו אללנו מחס מצות הגדר (עיין להלן פרק מ"ט) הנמצאות בחורם משה כבר היו נהוגות ג"כ קודם אלל האבות קודם משה וכגון מצות יבום וגיטין, וכיוצא בם, וכן אחז"ל (סוטה פרק א') על עמרם והרבה כיוצא בו שגרשו את נשותיהם כאשר גזר פרעה להשליך את הבנים ליאור.

מצות גלושין (דברים כ"ד) וכתב לה ספר בריתות, לא באה פה כמצוה חדשה, ולא כמצוה צפני עזמה (כמו שחושבים מחברני ספרי המצות); מפני שהיפה נהוגה כבר קודם מן

(ב) הרחקת העול, כמו: גנבה, גזלה, רציחה, אונאה, וכדומה.
 (ג) עשית הצדק, כמו: צדקה לעניים, הלואה, גמילות חסדים,
 וכדומה:

(ד) חכמה, כמו: לשון עם ועם, המספר, המדירה, טבע
 דצח'ם, וכו', הרפואה, המלחות, חקות הכוכבים⁽¹⁾ המוסר, גדול

תורה, אבל זכרת אגב אזכרה החדשה לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב
 לקחתה וגו'. ואם הינה כוונת כותב התורה לזווג על מזנה חדשה וכמזנה צפני עממה, היה
 אומר: ויכתוב לה ספר כריתות ויתן בידה וגו' והיה כי יצאה מביטו וגו'; וא"כ אין בפסוקים
 הללו מן פסוק א' עד פסוק ה' מזנה ולא חששה, אך כל הפסוקים הללו חלקתן לא
 חששה אחת, היינו: לא יוכל וגו', ומפסוק א' עד פסוק ד' הוא נושא המשפט, וכל
 הווי"ן הבאים שמה בראש המשפטים הקטנים, מהם מורות החבור, ומהם התנאי,
 והבן. — וכן עומאת נדה הינה נהוגה קודם מתן תורה, ע"כ מזכירה משה רבינו בפרשת
 חזריע כדבר הידוע, באמרו אשה כי תזריע וגו' כימי נדה דותה חטמא, ועדיין לא זכרת
 עומאת נדה כלל? אבל מדבר ממנה כמדבר הידוע, ומזכירה כלאחר יד, רק בעבור דין
 חדש לענין היולדת, והודיע כסוס ימי עומאתה, וכן בפרשת (מזרע ט"ו) ואשה כי חסיה זכה,
 בא להודיע רק לענין דין חדש שהנוגע בה צריך עבילה, ובאמת לא זכרת כלל עבילה לנדה
 עממה; מפני שהיתה העבילה לנדה דבר נהוג באומה עוד מקודם מתן תורה (והוא ג"כ
 מדה הנימוסית לפי שנתנו). והתוספות במסכת יומא (ע"ה ע"א) כתבו ששאלו לרב יהודאי
 גאון עבילה נדה מדאורייתא מנא לן? והשיב קל והומר ממגע, עיי"ש בתוספות, ועיין שם
 עוד השובות על זה מר"ם ור"י. ואם שדבריהם נכונים מאד, מ"מ יש לשאול לשאל: מדוע ענין
 גדול כזה לא מצוהאר באר היטב בתורה? והר גדול כזה יחלה בשערה דקה שמזיח ר"ח שם
 ור"י? אבל כמו שכתבנו הוא על נכון, ונכללו בדברי אולי גם דברי רב יהודאי גאון, והבן.
 ולהיות ספר התורה הזאת ספר כולל כל המצוות, בין המצוות שנצטוו עליהן בני ישראל
 קודם מתן תורה, ובין המצוות שנצטוו אח"כ, היה מהכרח כותב התורה לקבצם יחד (ואפילו
 מצות שהשכל מחייבם, כמו שזכרנו כבר בספרנו זה לענין מצוות הנימוסיות, ודה אלהית
 הטבעית), ולמען הקלור בא מצוות הללו הנודעות דרך אגב במקום שמאל יד לזכרם, והבן
 כמו שנרמז בזה ח"ה בקונטרס האחרון הוא החלק השלישי לספרנו בית יהודה זה.

⁽¹⁾ חכמי המעתיקים ספרי הערביים והיונים ללה"ק העתיקו את שם הסטרנאמיט
 „חכמת הטובים“, אבל יותר נראה לי להעתיק „חקות הטובים“, כי היא העתקה אמיתית מן
 הסטרנאמיט (עיין להלן), וכן נמצא בלשון המקרא ג"כ בשם חק „חקות שמים“, חקות ירח
 וטובים“. הראש"ע כפי הנראה ממנו בפרשת בראשית (א' ט"ו) מכנה החכמים בחכמת הטובים
 בשם חכמי הספירות, נראה לי הטעם מפני שבלשון רומית נקרא „טובים“ בשם ספערע,
 ר"ל כדור, או גלגל, או פירושו מלשון מספר, כמו שנקראת חכמה זו בשם תבונה, בעבור
 מספר הגלגלים ר"ל סך ידוע מנגלגים (לפי השיטה הקדמונית), מה שאי אפשר שיהיו פחות.
 ונראה לי שבלשון עברית נוכל לכוון קצוץ איזו ידיעה ע"פ כללותיה וכל חכמה שלמה
 במאר הליבה, ובלשון משנה הליבה, וכמו שיאמר הליבות פסח, הליבות שבת, הליבות

בנים, דרכי הלמוד, חקי משפט בין איש לרעהו. למוד תכסיסי מלחמה, וכדומה, ובכללה גם החכמות הנצרכות למלאכת ההדר והיופי, — והעמוד הרביעי הזה בכלל נקרא בפי קדמונינו בשם חכמת היצירות¹) והשמוש (נאסור לעהרע אונד הילפסוויסענשאפטען), ואלו ד' עמודים בכלל נקראו לפעמים ג"כ בשם דרך ארץ.

פרק יט

הדת האלהית מיוסדת על תקון מחשבת הלב וזכור הנפש, והוא על שני עמודים:

דרך ארץ, כן נוכל לומר הלכות הטבע, הלכות רפואה, הלכות כוכבים, וכן מצינו בחלמוד בלחם (סנהדרין דף ס"ז ע"ב) שמכנה את הספר הכולל מחכמה הטבע בשם הלכות יצירה (והוא המכונה שם בחלמוד דף ס"ה) כמו שמכונה אללנו עד היום בשם ספר יצירה, ובפי' רש"י ז"ל בשם ברייתא בפ"ב דהגיגה עיין להלן פרק קט"ו), וכן מלאתי להחכם קדישה (בהקדמתו לחלק שני מספר מעין גנים) שמשמטש ג"כ במליצה זו, והם חכמת המדוע בהלכות הנהגת עצמו וכו" עיי"ש. ודע קורא נעים שמעתיק התרגום, במשפט"ו כהלכתא (עיין להלן פרק ק"ג) ומשפט (געזעטען) בלשון יוני נומוס (Nomos), ומזה אסטראנאמיע, ר"ל משפט או חק הכוכבים, — עקאנאמיע ר"ל משפט הבית, וכן לפי דעתי נוכל לפרש (משלי ל"א) זופיה הליכות ביתה, משפט הבית (עקאנאמיע) עיין להלן (שם).

¹ חכמת היצירות נקראה ג"כ בפי קדמונינו בשם מעשה בראשית (עיין ברכות נ"ט ע"א בד"ה אטו כל הני), או חכמת התולדות, (ומזה בנשמת, אדון כל תולדות), ואלל אחרונים בשם "חכמת הטבע". ונשאלתי מחכם אחד איך נקרא "טבע" בלשון הכוזב? אמרתי לו "תולדה" (עד"ה אלה תולדות השמים והארץ בהבדלם), אמר לי שהמקובלים אמרו (בראשית ברא) אלהים בריאת הטבע, (עיין שו"ה חכס לזי מה שהשיב על דרשות הגאון ר' דוד נטוי), אמרתי לו הנח לבעלי הגימטריאות, כי מדוע לא נאמר בפשטות שאלהים הוא בלשון עברי טבע, כמו שאמר הש"ע ח"ח "אלהים תקיף ובעל הכחות כלם" (בעבור זה נמלא שם אלהים בפרשת בראשית), ר"ל שה' יבצרך ברא את העולם ע"כ כחות רבים שחלק לכל דבר ודבר כח מיוחד שלא ישנהו והבן, ובשם תולדה במקום טבע משמטש גם כן הבן עזרא בכל ספריו [והשם תולדה הוא העתקה ממש מהשם נאטורא (Natura) בלשון רומי הנגזר מן נאטוס (Natus) שפירושו לידה, וכן בלשון פולניש (Przyrodzenie) ובלשון רוסיש (Природа) שמות המורים הטבע, והנגזרים משרשים שהוראתם לידה], ועוד בפי"ך שמות הרבה המורים על הטבע, חק, ברית עולם (ישעיה כ"ד ה') עיין אבן עזרא שם, ואלס שם טבע בספריו בעלי אסופות הוא לקוח מלשון הערבים שקוראים לחכמה זו בשם אלעלם אלטבעי (ר"ל חכמת הטבע), ונמלא שרשו בלה"ק ג"כ (עיין בספרנו ח"ב שער ב' פרק ו"א), ובלשון החלמוד והמדרשות נקראה הטבע (דיח נאטור) בשם פדרי בראשית ע"ש הסדר הנחן בראשית היצירה לכל ילוד, (וכן חכמת הטבע בשם מעשה בראשית כדלעיל

(א) דעות, כמו: לדעת שיש בורא, מנהיג, יחיד, חכם, כל יכול, בלי ראשית ותכלה, השגחה, השארת הנפש, גמול ועונש, וכדומה. ראשי הידיעות האלה נקראו עקרי הדת ויש להם סעיפים הרבה.

הדעות האלה מחויב כל בן אדם להאמין, ויש עליהן ג' מופתים שכליים; מהן מושכלות ראשונות, יבינום כל אדם, ואין צריך להיות לזה פילוסוף או חוקר, כמו שאמר דוד (תהלים ח') מפי עוללים ויונקים יסדת עז וגו' להשבות אויב ומתנקם כי אראה שמך וגו', ועיין תרגום הרמב"ם, ועיין ספרו ירושלים פרק שני¹) ונאמר (שם קי"א) גדולים מעשי ה' דרושים לכל הפציהם, ר"ל אף שגדולים מעשיו מאד, בכל זאת דרושים לכל החפץ לדעת אותם; ומהן לא יתבארו אלא אחר הקדמות רבות הלקוחות מהרבה חכמות, והן גלויות ונודעות לחכמים המשיכילים זבי העיון.

הידיעות האלה והדומה להן כשיתבררו עפ"י מופתי השכל הלקוחים מהחכמות נקראו בשם:

(ב) חכמת אלהות, והוא מה שאחר הטבע, והיא הנקראת (מעטהאפיזיק), ונקראת מה שאחר הטבע, לא בעבור שהחקירה בזה הוא למעלה מהטבע, אבל נקראת לעומת אלה החכמות שהזכרנו לעיל הנתקרות בטבע החומרים הנמצאים למשיגיהם, וזו החכמה ר"ל אלהות חוקרת בדברים שהם יותר נשגבים מאלה החכמות הטבעיות, ועיין הרמב"ם בבאור מלות ההגיון שער י"ד.

פרק ב

הדת האלהית אם שהיא מיוסדת רק על תקון מחשבת הלב וזוכך הנפש ועבודה שבלב, מ"מ מצד מקבליה מחייבת שיהיה אצלה גם איזה מעשה חיצוני וגופני והוא הנקרא עבודת ה' המעשית²,

ג"כ בעבור זה, כמו שאמרו נשמתו עליו סדרי בראשית, ר"ל נשמתו מעליו הטבע והנביאה שנבראו בששת ימי המעשה המזכרים בפרשת בראשית.

¹ תמה אני על המבאר לספר תהלים החכם ר' יואל בריל ז"ל שלא ירד לסוף דעת של המתרגם הרמב"ם ז"ל במרגומו שם בתהלים, ובאר מה שצ"ע, כי בלחם כוונת המתרגם הזה הוא: שאפילו באין חקירה רבה יכול האדם לבא אל הכרת מציאות ה', ואפילו הילדים זעירי ימים שאין שכלם שלם עודנו יוכלו להשיגו ע"י המופת הגלוי לעינים והוא השמים וכל צבאותם, ובזה המופת גם הילד הקטן יוכל להקרות את שני המכחישים המה האויבים הזורכים.

² ולפי שסמנו במזכורנו זה יכונו אללנו המזות האלה בכלל בשם מצות החוקיות, הכללות מצות הזכרון ומצות הגדר (עיין להלן פרק מ"ח ופרק מ"ט). ועיין הראש"ע

המעוררת את לבבנו והמוכרת אותנו פעם בפעם אל עבודה הרוחנית שהיא לב העבודה כמו שנאמר פעמים רבות בתורה: והיה לך לאות וגו' ולזכרון, והיה כי ישאלך בנך וגו' מה זאת? למען תזכור, וכדומה, ומוזה המין כל מצות הזכרון (עיין לעיל פרק מז'), ויפה אמר המהרש"א ז"ל בהדושי אגרות (בשם בעל העקרים) שהאדם מתפעל יותר מהמורגש בחוש ממה שיתפעל מידיעת הלב עכ"ד, ומוזה נהגו כל בעלי הדתות לבנות בנינים רחבים ויקרים לעבודת ה', להתפלל בהמון רב בסדר נאה, ובכלי שיר וזמר, ובמעשים מיוחדים, להלביש מלבושים מיוחדים את הכהנים ומשרתי המקדש, ולפעול פעולות חיצוניות, ומוזה המין היו אצלנו שירת הלויים וזמרים ושמחת הבאת הבכורים⁽¹⁾, ושמחת בית השואבה, והקפות בהמון חוגג את מזבח ה' וסבוב והלוך בשוקים וברחובות ביום הכפורים אל הלשכה ומשם לבית הכה"ג⁽²⁾, וכל הנהגות המעשיות הנעשות בפרסום.

פרק כא

הדת האלהית עם כל פרטיה נקראת ג"כ בשם, אמונה בדברי האחרונים (כי בלח"ק שבתנ"ך אין הוראת שם אמונה כ"א בטחון), ונקראת כן בערך נושאייה המחזיקים בה, אשר לא היו עדנה בזמן התגלות ה' עם דתו, ולא ראו בעצמם את המראה הגדול והנורא הזה, אבל מאמינים בה ע"צ הקבלה לבר, גם מטעם שאין ביכלתם לפעמים להשיג איזה דעות מהנוכרות בעצמן מצד המופת, מקוצר שכלם, אולם מאמינים בדעות האלה מצד הסמיכה על חכמים שמשגיגים במופת⁽³⁾. [בעלי אסופות שהיו אחרי התלמוד שתארו את הדת האלהית

(שמות י"ח כ'), וגם בדבריו שם מלאכי סעד רב ליסוד ספרנו זה בענין המצות, וצורך אלהי אמת, שהנחמי בדרך האמת, להביט ופלאות מחורמו.

⁽¹⁾ ההלך בהדר (פראנצססיון) הנעשה בהבלה הנכורים היה ביקר והדר רב כגון השור הולך לפנייהם וקרניו מואפות וזה ועטרת של זית בראשו וכו' כמפורש במסכת בכורים (פ"ג).
⁽²⁾ היקר וההדר הזה חמלא כחוצ קורא נעים בספר שבט יהודה מה ששלח בכתב הקונסול מרומא מארקוס שהיה שופט ליהודים בירושלים עיי"ש, ובאמת נפלא וגורא היה היקר הזה, ועל שמחת בית השואבה אמרו חז"ל: מי שלא ראה שמחה זו לא ראה שמחה מימיו.

⁽³⁾ והוא הנקרא בדברי חכמי המשנה בשם אמונת חכמים, ולא בענין הדת לבד צריכים לאמונת חכמים; אבל גם בכל החכמות והמדעים, ד"מ: בחכמת הטבע והרפואה אין בכה כל חכם טבעי ורופא לנסות כל עשב וסם לדעת פעולתם, כי חיי מחושלה לא יספיקו לו ע"ז, אולם יש לו אמונת חכמים, סומך על חכמי הרופאים והטבעיים שחיו בדורות שלפניו שהסכימו ע"ז אחר החקירה והגסיון דור אחר דור זעיר שם וזעיר שם, והוא הדין בכל החכמות וזולמן, ואמנם החכם המנין יוכל לנסות, אם ירצה לעמוד על אמתת קבלתם, ולא

דיא רעליגיאן) בתאר אמונה (גלויבען) שאלו זה מהנצרים, והתאר רעליגיא
הוא לשון רומית].

פרק כב

אמונה הוא שם עצם מפשט נגזר מן אמן או אמת, הונח על
הסכמת הלב על עצם ידוע שהוא כן לא זולת, אם לחיוב ואם לשלילה,
אך פעם יסכים הלב על דבר אמת ופעם על דבר בלתי אמת,
ידמה לו שהוא אמת ואיננו כן, והוא כזב או שקר, וזה נמשך אמנם
מצד הדעה השלמה, והוא באחר משלשה פנים:

(א) ידיעה הבאה לאדם מהשגת שכלו (שאינה מתנגדת אל הלמודים
ההגיונים).

(ב) ידיעה מצד הנסיון, אף שאין מחייב אותה השכל, ואין בכוח
למצוא לה עלה.

(ג) ידיעה הבאה לאדם מפיה שמועה מאנשי אמת ומשכילים
שהשיגו בחושיהם הבריאים והשלמים, או בשכלם הזך, והיא
הנקראת ידיעה מקובלת, [אף שהיא נראית לפעמים למעלה משכלנו,
כי מי מאתנו בא בסוד ה' לדעת כל סתום, ועז' אחז'ל על מקרא (דברים ל"ב)

י"א מגדר האמת המקובלת וז"ל אל האמת הסימיונית עפ"י החוש והשכל (ועיין להלן בפרק קכ"ח
ודוק בדברי סס). — ומאמונת חכמים גדתי שהזכרנו נדבר בפרק הבא באופן השלישי.
ודע שבכללה כל מה שהגיענו בקבלה גם בפירושי המורה והמאזן הלכה למשה מסיני, שמעתיקי
הדת קבלו מהנביאים ע"ה דור מדור עד מרע"ה, ובכללה המסופר לנו בתלמוד ומדרשים
מגודל דקת רבותינו ע"ה ומתסודותם ופרישותם עד שהגיעו מהם למדרגת רוס"ק, ונתקיים
בהם מה שמוצעת על דיקים וחסידיים ומגור אמר ויקס לך. וכמו שהחכם המצין הנקי ד"מ
בחכמת הרפואה וכדומה מהחכמות, יש בכחו לנסות אם יראה לעמוד על אמתת הקבלה בחכמות,
כמו שאמרנו, כן בכח כל אדם אם גם הוא יראה להלך בדרך דקת ויראה אלהים בכל לבנו,
להתנהג בקדושה ופרישות, לבא ג"כ אל מדרגת הדיקים האלה, ואז יראה גם הוא
עפ"י נסיון חושי וסכל מה שהאמין עד הנה עפ"י אמונה מקובלת לבד, ממש כמו החכמים
הטבעיים בעיני החכמתם שהזכרנו. וכמו שהאיש הצלתי תלמוד באלה החכמות הטבעיות נריך
שישים יד לפה ואל יעיו פניו לחוות דעהו בעיני החכמות האלה או להכחיש מה, כי נאמר
לו זיל גמור, כן האיש הצלתי שם נפשו לעבודת ה' ורחוק מכל אלה המעלות של הדיקים
שהזכרנו נריך שיבול שפתיו מלשאל שאלות בעיניים כאלה, אך דרך אמונה יבחר, ואם
חכם גדול הוא בחורה ובחכמה רשות לו לחקור בעיניים האלה, אם שלא ישיג איכותם ישיג
עכ"פ מליחותם, כמו שהזכרנו לעיל (בפרק י"ז) מהנבואה ועיין להלן בפרק הבא, אבל המחכם
צלי תורה וחכמה מופלגת ומקשה ערפו נגד הקבלה האמתית, הוא מלעיג ע"ד החכמים
וענשו ידוע בדברי חז"ל והוא—מדה כנגד מדה (עיין בהקדמת הספר הזה מה שכתבנו על
המבקרים הרעים).

כי לא דבר רק הוא מכס, ואם רק הוא, מכס הוא רק (ירושלמי דסוכה פ"ד),
 ובלבד שלא תדיינה מן הנמנעות, כי כבר מוסכם אצל החכמים של נמנע
 טבע קיים, כהתקבץ שני הפכים בנושא אחד וברגע אחד, וכדומה
 מהנמנעות אף בחק השם יתעלה: ובכלל הידיעה המקובלת ג' כל
 הנסים והאותות⁽¹⁾ שקבלנו שעשה לאבותינו בימי קדם בפרהסיא לפני כל
 העם הרב בעלי שכל ואנשי אמת⁽²⁾. — מכל זה יוצא לנו שהאמונה
 המסכמת מכל צדדיה עם האמת היא אמונה זכה, ואין אמת כ"א
 בהסכימה עם הדעת, ושאינה מסכמת עם הדעת לא יפול עליה שם
 אמת⁽³⁾, ושמע נא קורא נעים! דברי רבינו הרמב"ם ז"ל במורה (ח"ב פ' מ"ז)
 (ופרוש על מאמרו מהמפרש הרש"ט) אחר שבאר שיש בדברי הנביאים ע"ה
 מהשאלות הפלגות וגוזמות (כמו שאחז"ל דברי תורה בלשון הבאי,
 ר"ל גזומא), סיים בזה"ל: ויתבאר לך אז הנבואות כלם ויתגלו וישארו עמך
 אמונות מושכלות הולכות על סדר נרצות אצל השם, כי לא ירצה לו
 יתברך כ"א האמת, ולא ישנא כ"א השקר, ולא יתבלבלו דעותיך
 ומחשבותיך ותאמין דעות בלתי אמתיות רחוקות מאד מן
 האמת ותחשבם תורה [כמו שחשבו רבים מסכלי הרבנים

⁽¹⁾ מענין הנסים ושנוי הטבע הנזכרים בתנ"ך וצדברי חז"ל הנעשים לכלל או ליחיד, לא
 יסתפק שום בעל דת על מציאותם ועל אפשרותם, כי בורא הטבע צידו לשנותה כרצונו, וכבר
 דברו הרמב"ם והדומה לו הרבה מענין הזה, ועיין דברי הנדרשי בתשובות הרשב"א דברים נפלאים
 בענין הזה. ונריך שדעת אמונם דרך כלל שהשם יתעלה מקמץ מאד בנסים ע"ד שנוי הטבע, ועפ"י
 רוב הולכים ע"ד הטבע עיין לקמן (בהערה ד' לפרק קל"ו), הכל כפי רצונו וחספן הבורא יתעלה.
 ולפי דעת חכמי התלמוד גם השנוים והמופתיים הנעשים ע"י נביא וחסידי הנזכרים בתנ"ך
 וכדומה, התנה הקב"ה עם הטבע ערס בראה שחשחנה במקום ובזמן הזה, ח"כ המה עפ"י
 הטבע ממש, וכמו שאמרו במדרש, תנאי התנה הקב"ה עם הים שיקרע, וכדומה, ומבואר
 יותר דבריהם בתלמוד בבלי בכמה מקומות, ולדוגמא עיין בפרק חלק ובפרק חין בין הנודר
 על פסוק ואם בריחה יצא, חין חדש תחת השמש. גם נריך לדעת שהאותות והמופתיים
 שעשה משה רבינו בשליחות ה' יתברך לא היו לחזוק תורת משה עיקר ויסוד (כמו שמבאר
 הרמב"ם ביד החזקה, ועיין האמונות והדעות לרס"ג מאמר ג' פרק ח' דבר נפלא בענין
 הזה), וע"כ תמצא בתורה שמי שלא ישמע לנביא האמת לא יוסר צד"ל ולא בשום עונש צ"א,
 אבל נמסר לשמים דינו (דברים י"ז), ולא כן מי שלא ישמע לקול השופט והדיין המלומד בדת
 שנמסר דינו לצ"ד וחייב מיתה בזה"כ (דברים ע"ט) עיין לקמן פרק ס"ח, ועיין היטב בפירוש
 הרמב"ם למשנת זקן ממרא בסנהדרין.

⁽²⁾ ועיין בספר האמונות והדעות לרס"ג ז"ל (מאמר ג' פרק ששי) צד"ה ואני רואה
 לזכור חלקים מאמתת ההגדה.

⁽³⁾ ועיין בענין חיים להקדוש האר"י ז"ל (שער קליפת נוגה פרק יו"ד) הקירה רחבה
 בענין הזה הבנויה על אלדי הפילוסופיא.

הנמצאים בזמן הזה, כי יחשבו שיתקרבו לשם בהאמין כל נמנע ושקר, ועליהם נאמר פתי יאמין לכל דבר, והם רחוקים מהתורה, כמו שאמר החכם: כלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, לא לפתאים; כי מה שהוא מבין אינו האמת אבל רחוק מן האמת שאינו לבר כזב אבל הוא שקר ונמנע, והתורות כלם אמנם הם אמת גמור כשיתבוננו כראוי וכן הוא אומר (תהלים קי"ט) צדק עדותיך לעולם, ואומר (ישעיה מה) אני ה' דובר צדק, ובזאת הבחינה ג'כ תנצל מדמיון מציאות לא המציאו השם, ומדעות מגונות אפשר שיביאו קצת לכפירה וכו' עיי"ש. ועיין בסוף ספרנו תב"י שאמרנו שהפתי והכופר שניהם משותפים; כי התוספת באמונה הוא חסרון באמונה, וכמו שיש כופר שיכחיש לא לבר כל דברי קבלה מאנשי אמת, ולא לבר כל דבר בלתי מוחש לו באחד החושים, אף כל דבר מוחשי, כגון כת הסקעפטיקר שמכחישים אפילו מציאות עולם העשיה המוחש¹, ואף מסופקים במציאות עצמם, כמו כן יש פתאים (ורבים הם מההמון בזמן הזה) המאמינים לכל דברי קבלה מפי כל צבוע וכזב, ומפי כל אשה זקנה, ולא לבר בדבר שאפשר להיות ואינו, אבל בכל דבר נמנע אפילו בחק השם יתעלה, ולא על השם לבר יאמינו הנמנעות אבל על כל איש ואשה הקרושים בעיניהם, ולא זו אלא שמאמינים נגד חושיהם, ואינו מהצורך להביא דוגמאות על זה לגודל פרסומו בימינו מן רוב ההמון היום במדינתנו פה.

¹ ועיין בספר האמונות והדעות (לרבינו סעדיה גאון ז"ל) דפוס ברלין מאמר ח' פרק ד' דעה י"ב ודעה י"ג) ושראה נפלאות בתשובתו נגד הכת הזאת.

שער השני

פרק כג

דת אברהם אע"ה, אף שהיתה ג'כ דת טבעית בראשונה, מ'מ היתה השנתו יותר שלמה מכל אלה הנזכרים לעיל כפי יתר שלמות שכלו וטהרת הלב וקדושת הנפש, כי הכיר את העצם הנכבד והנורא בבחינה יותר צרופה, וחקירה יותר שלמה; ע"י מופתים שכליים והגיוניים, ובזוכך הנפש וטהרה מופלגת עד אשר זכה שנגלה אליו ה' יתעלה במחזה וקראו אוהבו וכת לו ברית עולם לו ולזרעו אחריו (כמו שכתוב בסוף ספר יצירה), והבטיחו לתת להם תורה ומצות לחיותם כיום הזה; כי אברהם אבינו ע"ה היה מפורסם בדורו בכל העולם יותר מכל חכמי מצרים וחכמי כשדים, לא לבד לרוב צדקתו אף לרוב חכמתו, והיה בעבור זה ראש ושליט בעולם, ובוראי היה גדול שמו גם אח"כ אצל היונים, ומי יודע באיזה שם אלהות כנהו, ואיזה מעשים נפלאים יספרו ממנו, כדרכם לספר ע"ד רמזים ודמיונות, ולכנות כל חכם כללי או גבור נפלא בשם אלהות, וכן היו מחליפים השמות עד שאין להכיר מי ומי הם, מפני שלא היו יכולים לבטא מלות לועזיות כראוי, גם לא היו מספיקות האותיות של כתב היונים להסמין כל מלה לועזית כראוי, ובפרט באריכות הזמן נשתנה מפה לפה ומהעתקה להעתקה עד שבלתי אפשר להעמיד על שמותם. ובוראי מזכירים גם אדם ונה וכל הדורות הנזכרים בתורת משה וגם ספוריה (ע"ין לקמן סוף שער השלישי) אבל נשתקעה האמת במ כמו שבארנו בספרנו תעודה בישראל צד 110 בהערה — וזה אברהם אע"ה היה הראשון לכל המדעים לגדול שכלו ולגדול דבקתו בה', עד שהיה אב המון גוים, ר"ל רב ומלמד לכל חכמי העולם, וגם המצרים המפורסמים לחכמים הראשונים שבכל העולם למדו מאברהם אבינו, כמבואר ביוסיפון לרומיים ספר א' פרק ח' מקדמוניות, ולא לבד שלמד אותם הרבה מהחכמות אף מסר להגדולים והצנועים שבהם הרבה למודים ביחוד ה' יתברך וכדומה, (ובעבור זה היו מסכימים דברי המסתירין¹) שלהם עם ראשי חכמי הקבלה של

¹ במדרכי רבותינו ובתלמוד ירושלמי נמצא לרוב המאמר הזה מסתירין ונכתב במ', אכל יותר נכון לכתוב אותו בת', כי כפי הנראה לקחו היונים האלכסנדריים (דיא העללניכטען)

הקדמונים), וזה למד אברהם משם שקבל מנה ומתושלח ותנוך אלה יחידים הסגולה. — ואל תשמע לדברי חלומות של הפילוסוף (Baily) הצרפתי (אף שמסכימים לדבריו החכם (Voltaire) והחוקר (Bufufu) הצרפתים) שאמר שלפני המבול היתה אומה אחת בנגב מדינת סיביריען (Sibirien) שהיתה אומה חכמה מאד ומלומדת שממנה למדו כל האומות האחרות החכמות וכו'. כל זה דברי הבל המה — אברהם אבינו נולד אלף תתמ"ח ליצירה. הלמודים הישרים והצרופים מידיעת ה' של דת אברהם שתולים היו מפה לפה דור אחר דור עד יצחק ויעקב לוי קהת עמרם עד משה רבינו ע"ה, שהיה אב לחכמים ואב לנביאים, וכן נאמר: כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו (בראשית י"ח י"ח).

פרק כד

אמר המתבר: נכון הוא מפאת הענין לספר הנה ראשונה תולדות אומתנו הקדושה, מאברהם עד משה, ומעמד האבות עד היותם לאומה שלמה וכבודה, צדקתם, ישרם, לשונם, הנהגתם, מחיתם, השתעברותם ויציאתם לחרות ע"י מרע"ה, ונאמר:

האומה הכבודה הזאת הנקראת ישראל וישרון טרם היתה לגוי בראשית צמיחתה היתה משפחה קטנה מבתי אבות (פאמיליען) אחדים, כל אב בביתו היה המלך על בית אב שלו, גם היה הכהן בעבודת ה', נח, אברהם ויעקב, הקריבו קרבנות לה' (ולדעת חו"ל הקריב גם אדם הראשון קרבן לה', וכן מצינו באיוב שהעלה עולות בעצמו לכפר על בני ביתו). גם שפך ה' את רוחו על האבות האלה ודבר עמהם במחזה פעם בפעם, כי התהלכו לפניו והיו תמימים במעשיהם וצדיקים בכל תהלוכותיהם, לכן כל אב מאלה השלמים היה ג'כ נביא ותוזה, ויגור אמר ויקם לו, את אשר ברך היה מבורך ואת אשר קלל יואר, כמו שמצינו בנח, מלכי צדק, אברהם, יצחק ויעקב, וכדומה. ונתקיימו נבואתם, ברכתם וקללתם לאחר זמן, וכן קורא הכתוב את אברהם בפרוש בתאר נביא: כי נביא הוא ויתפלל בערך וחיה (בראשית כ'). — כל אב בביתו היה ג'כ השופט, ושפט בין איש ואחיו בבני ביתו, גם ענשם במיתה לפעמים, כמו שמצינו ביהודה שפסק מיתה לתמר בלתי. — אבותינו אלה הקדושים

השם הזה מלשון הקודש מסתר, כמו שקוראים היום הסודות אלל המקובלים בשם נסתר, ומליו כן נלשון המקרא: מסתור, נמסתרים, מסותרת, והרבה כיוצא בם, וסיבוכים האלכסנדוניים הוסיפו וחדשו כוודע בשפה היונית הרבה מלות ועשו מן מסתרים (מ"ל סודות) (Mysterium) (ליין געטימיס, דאס דיא פערנופט ניכט צעגרייפען קאן).

היו מלכים בגבולם, והיו למו עבדים מוויינים בנשק וכלי קרב, ערכו מלחמה נגד אויביהם, השלימו וכרתו ברית עמיהם ככל מלכי הארץ. — בתי האבות המאושרים האלה היו חיי אשר והצלחה חיי דרור וחפשית, לא היו משועבדים לשום אדם, ממסים וארנוניות לא ידעו, ומחיתם היתה רעות מקנה, [ולפעמים גם עבודת ארמה] מחיה ישרה ונעימה, יפה וטובה נקיה וקלה, היו אהובים לה' ורצויים לבני אדם, וכל עתותם הקדישו לה' להשכיל באמתו, ויעברוהו בלב תמים וחרדו לקיים פקודותיו ומצותיו אשר חייבם השכל הישר, כפי הדת הטבעית וכפי החערות האלהיות, כי רוח אלהים דבר במ, ויגל אונם לקיים מצותיו, מצות מעט; כי המון המצות ואזהרות הרבות אשר קדשנו במו ה', המה משובת אלהים עלינו, כי הפץ בנו לטהרנו מכל זהם וחלואה, ולזכך אותנו מהתאות הרעות הנולדות בקרבנו, ואשר הרגלנו במ מנוער, המעכירות את נפשנו, כמו שאמר התנא האלהי: רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות. וכמו הגוף הבריא והשלם בבנינו ובאבריו בתכלית השלמות והבריאות, ולא ידע מעורו כל חלי וכל מחלה, כי לא השחית את דרכו, ולא חטא נגד חוקי הטבע מבלי שנות תפקידה אם להימין או להשמאל מגבולה, הגוף הזה לא יצטרך לסמי רפואה, כל צרי גלעד וכל בתי מרקחת לא למענו נבראו; כן הנפש הזכה אשר לא נטמאה ונגאלה מטומאת היצר ועמדה בטהרתה כמו שהיתה בנעוריה בית אביה טרם בשפל ירדה, הנפש הזכה הזאת איננה צריכה להמון מצות המזככות, ולא לאזהרות רבות למנעה מכל רע ולמען הרגילה לכל טוב; יען כי טובה היא. — נפשות זכות כאלה היו אבותינו הקדושים והתמימים בחירי יה, לא היו צריכים לרפואת הנפש ע"י המון מצות ואזהרות¹, כי נפשותיהן בריאות וטובות היו. — אבותינו אלה היו עדי התבל וחלי כתם זמנם. איך לא ירהב איש ישראל היום, ואיך לא ירחב לבבו (עת כי יהיה לחרפות וגרופה בין צורריו כי נחרו בו להונו ויכנהו בוז משפתות) כי יביט לאחור אל הצורים האלה אשר מהם חצב, ואל היסודות החזקים אשר ירו לפנה לו, אבני קדש כאלה מוצקים כהררי אל, נצח לא ימוט בית יהודה הבנוי על היסודות האלה, וכן יעד ה' ע"י חוזה: כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני נאם ה' כן יעמוד זרעכם ושמכם (ישעיה ס"ז כ"ב), וכדמפרש הרמב"ם ז"ל (במורה ח"ג), שיש מהאומות הקדמוניות שנשאר שמם ולא נשאר זרעם, ויש מהם שנשאר זרעם ולא נשאר שמם, ולא כן בית יהודה שגם זרעם גם שמם נשארו לעד, ונכון הוא להעתיק פה דברי הכומר החכם (abt Nonnotte) מה שכתב בספרו (חלק שני פרק י"ז) בהסכמת הפאבסט דרומא קלעמענס הי"ג (Clemenx XIII), וז"ל: על מעמד האומה הישראלית היום תחת הנוצרים

¹ ועיין בח"ה שער הפרישות פרק ז', ולהלן פרק מ"ע בהערה שניה בספרנו הנוכחי.

והישמעאלים והגויים (סיידטן) יתמרו כל חכמי לב מאד ונפלאות היא בעיניהם, שמכל האומות הגדולות שהיו בימי קדם אשור מצרים פרס ומדי ורומה וכדומה אין זכר למו היום, כי כבר אבדו מהעולם, וישראל עם קטן ודל עודנו קיים בעולם, זה כאלף ושבע מאות שנה, אף שהוא מפורד ומפורד בכל קצוי תבל ואיים רחוקים, ויחיו בעברות, בצרה ובמצוקה; אין זאת כ"א יד אלהים עשתה זאת לקיים את האומה הזאת בעולם כמו שהבטיחה ה' ככתוב על ספרי הנביאים עכ"ל.

פרק כה

כבר הרחבנו לדבר בספרנו תעודה בישראל מגודל חכמת האבות בכל מדע, כפי זמנם, וכמו שבארנו שם בשם סופרים נאמנים מחכמי ישראל והחכמי האומות שאברהם אבינו היה מלמד בראש הקתדרא במצרים ולמד את חרטומיה חכמת המספר והתכונה (עיין שם בספרנו הנ"ל צד 80), ובלתי ספק מסר את חכמותיו וידיעותיו הרבות לבנו יצחק, ויצחק ליעקב, והוא לבניו, וכמו שנראה מיוסף בידיעת פתרון החלומות שהיה נעלה בה על כל גדולי חכמי מצרים וחרטומיה המפורסמים בעולם לגדולי חקרי לב ומביני מדע עד שאמר לו פרעה נגד זקני עמו וכל חכמי וחרטומיו, לאמר: אין נבון וחכם כמוך, גם נתן לו שם צפנת פנח¹, גם נראה ממנו גודל תבונתו בהנהגת המדינה עד שנעשה משה למלך מצרים וראש המדינה², ובלתי ספק

¹ צספרנו בית האוצר (מחצת ב' עיין ה' קורות ע"א) הרחבנו לדבר בצאור חצר לפנת פנח.

² כמו שנאמר: אשה סהיה על ביתי, רק הכסא אגדל ממך, ר"ל אשה סהיה המשנה היושב לימיני, וכסאך מעל כסאות כל השרים שצמדינה. ההסמנות הזאת נקראת בלשון הקודש אב, או אביר-הבית, או על הבית כמו שאמר יוסף: וישימי לאב לפרעה, וכן תרגם אונקלוס אברך, "דין אבא למלכא" ונאמר אשה סהיה על ביתי, וכן שנא על הבית, ואלוקים הממלא מקומו נאמר עליו: והיה לאב ליושב ירושלים ולבית יהודה, וכן נקראת הסמנות זו בן משק הבית (ומזה ועל פיך ישק כל עמי), ובלשון ארמית והתלמוד בשם פרנס (עיין תרגום אונקלוס בראשית ט"ו ז', מ"א מ' ורש"י שם), וגם בשם אפוטרופוס, תרגום ירושלמי בפסוק זה וישימי לאב לפרעה, וכן הוא בלשון התלמוד, והוא מלשון יונית "Epitropos", ר"ל אב לילדים, ועיין צספרי בית האוצר (מחצת ראשונה צערך אברך וצערך בר), גם נקראת הסמנות זו לפעמים בשם נאמן הבית (צמדבר ל"ב ז'), וכן נגיד הבית (ד"ה ז' י"ט). הסמונה או השר הזה היה לובש לבוש יקר, ומפסח על שמו, ותנור אבנט מוזהב ויקר (עיין ישעיה כ"ב כ"ה), [ומה הוא לדעתי הקומרא סהיה מוגר האב בית דין או הנשיא בימי חכמי המשנה, (עיין הוריות דף י"ג ע"ב ורש"י שם), כי האב"ד היה כמו המשנה להנשיא, והנשיא כמלך (כמצואר להלן בצאירות),

למד יוסף גם מהמצרים איזו חכמות הנודעות למו ואשר היו מיוחדים בהם, כי חכמות רבות וסודות הרבה מהמבוע היו מסורות ביד כהני מצרים.

פרק כו

ויהי בשנת ב' אלפים רל"ח ליצירה ירד יעקב ובניו מצרימה וישבו בארץ גשן, מקום מרעה ודשן, בני יעקב אלה גם בני בניהם היו כאבותם, וישובי אהלים ומקנה, ויחיו חיי מנוחה ושאנן לא שמעו קול נוגש, כל זה היה נמשך כל ימי חיי יוסף ואחיו, כי מסתמא היו לבני ישראל רשיונות (פריפילעיטען) מהממשלה באחוזת הארץ השמנה והטובה הזאת בארץ גשן לשבת שמה במטה ושאנן באין משבית, כי יוסף אחיהם היה משנה המלך ומושל המדינה ימים רבים, והיה קרוש למצרים, כי הצילם בימי הרעב וכלכלם בלחם ומוון, וגם העשיר את אוצר המדינה בהון רב, כי לקט את כל הכסף מכל הארץ בשבר אשר הם שוברים — ועוד בימינו היום יש במצרים תעלה (איין קאנאל) שעשה יוסף, ועד היום נקרא על שמו תעלת יוסף (יאזעפס קאנאל), ויא שעשה אחר כך לזכרון שמו.

בהמשך הזמן אשר ישבו אבותינו בארץ גשן פרו ורבו ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אותם, עד שהיו לאומה שלמה גדולה ורבת עם מכמה רבבות נפשות — האומה הישראלית הזאת היתה נקראת מהמצרים ושכניהם בשם עברים (עיין להלן בהערה), ובנים היו מכנים א"ע בתאר בני ישראל, ע"ש יעקב אביהם שקראו השם ישראל, וזה שמה לעולם בכל התנ"ך עד זמן גלות בבל, ומן אז היו נקראים בשם יהודים.

ואחר החורבן היה הגשף כמלך ממש על הגולה, וכן היו הכהנים החשמונאים כהנים גדולים וגם מלכים והיו נקראים בשם נשיאים, ולבשו לאות נשיאותם אבנטים זהב (עיין בספרי חשמונאים חלק א'). ומה שהיה יוסף אלל פרעה היה אלל קיס אלל אחז מלך יהודה, ומרדכי אלל אחשורוש, וכן בקש יוסף מודד להיות אללו משנה כשימלך, המשנה למלך היה כסלו ראשונה אחר המלך, ואחר כסל המשנה היו כסלות השנים ח'ש ח'ש לפי מדרגתו (עיין יוסיפון לרומיים קדמוניות ספר כ' פרק ד'), ויען שמלכי ימזרח היו עפ"י רוב סגורים בצית כידוע, היה אלל המשנה למלך ממלא את מקומם לכל דבר, וחשיבות המשנה בכל ארצות המזרח כמלך ממש לכל דבר, ובמלכות אייראפא היום יהיה המשנה המיניסטר הראשון (דער ערשטע שטאטסדיענער) — ובבאור לתרגום השכנזי (בראשית מ"ב מ"ג) וירכב אוחז במרכבת המשנה הביא בשם הראש"ע והרד"ק והרמב"ן שמשנה הוא תאר ליוסף שהיה משנה למלך, והאריך שם הרמב"ן בראיות עיי"ש, ואני תמה האם שכתו מקרא מלא אלל יאשיהו (ד"ה ב' ל"ה כ"ד) וירכיבוהו על רכב המשנה אשר לו, לכן יותר נראה דעת תרגום אונקלוס, וכן העתיק המתרגם השכנזי עיי"ש.

פרק כז

שפת בני ישראל היתה מאז לשון יהודית, כן נקראת בכל התנ"ך, ובפי חכמי המשנה וסופרי האומות הנוצריות תכונה בשם לשון הקדש, או לשון עברית¹, ובשני התארים האלה תכונה בפי כל עד היום

¹ ונקראת עברית ע"ש היהודים הנקראים עברים. מזרע אברהם העברי שהיה מעבר הנהר (כ"ל מארץ כשדים), עיין בספרנו ח"ב (ד' 81), ונ"ל שהיונים קראו את היהודים לפעמים בשם כשדים בעבור זה, ובפרט לשון העברית בשם לשון כשדים (דיח כאלדעאישע שפראכט) עיין בספרנו ח"ב (ד' 37) שכן מזינו שפילון היהודי בספרו חיי משה (שכתב בלשון יונית) אמר שהתורה נחנה בלשון כשדית (ולריך עיון במאור עינים שמדבר מזה הרבה), וכן מזינו (בראשית מ"ג למ"ד) שהיו הכשדים והלויים אליהם כל יושאי הלזיו של שם בן נח [כמו שנאמר: ולשם יולד גם הוא אחי כל בני עבר (בראשית יו"ד), שגרו בעבר הנהר] נקראים אצל המלכים בשם עברים, כמו שנאמר שם: כי לא יוכלון המלכים לאכול את העברים, שני אפשר לומר שהכוונה פה על בני אברהם כי משפחה קטנה היחה עודנה ולא אומה שלמה ומפורסמת, וכן: מארץ העברים (שם ח'), וער עברי (שם מ"ח). — ואין לדמותו אל מה שכתוב כי נבלה עשה בישראל (בראשית ל"ד וח"ו) ועדיין משפחה קטנה היחה? (מעשה דינה היה עוד טרם הסכים ה' על שם ישראל), כי המלות האלה הנה נוספות מוזתן התורה ע"י משה רבינו כותב התורה, והוא כדמות באור ופרוש למה שנאמר למעלה בפסוק זה: ובני יעקב באו מן השדה כשמעם ויחטעו האנשים ויחר להם מאד, והולך ומפרש: כי נבלה עשה בישראל לשכב את בני יעקב וכן לא יעשה, [ומליזה זו שגורה בתורה על ענין כזה, כמו שאמר: והזיאו את הנערה — ומתה כי עשתה נבלה בישראל (דברים כ"ב כ"ח)], והרבה פסוקים נמלאו בתנ"ך שהמה פרושים על הפסוקים הקודמים להם, ונכתבו את ממתחבריהם בעצמם בזמן כתיבתם, או הוסיפו בעצמם אחר כמה שנים או הוסיפו עליהם סופרים שאחריהם ממחברי התנ"ך, ומה: והעומר עשירית האיפה הוא (שמות י"ו ל"ו), וכן: כי לביא היום יקרא לפנים הרואה (שמואל א' ט' ט'), ופרוש לפנים קודם הזמן הזה ולא מאז ומקדם, והבן. — וכפי הנראה היה העומר מדה מזריית, וכאשר חס במדבר הדור הזה שילא ממלכים לא היחה אחר זה כלל מדה זו והוגה ביניהם, כי לא זכרת יותר, ע"כ פקד ה' למשה רבינו להוסיף לפני מותו בכתבו את התורה הפסוק הזה לבאור ופרוש, והעד שזה נכתב לפני מותו זמן קטן, שנאמר שם לפני זה בפסוק הזה: ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה עד בואם אל ארץ נושבת את המן אכלו עד בואם אל קצה ארץ כנען. [ובדרך הזה שנעד נותן התורה לפרש מדת העומר במדה הגודעת והיא האיפה; נעד ג"כ המעתיק השלם אונקלוס (שצזמנו גם מדת האיפה כבר לא היחה והוגה) ומתרגם: ועומרך חד מן עסרא בתלת סאין עכ"ל; כי מדת הסאה הנמלאת בתנ"ך היחה והוגה עוד בימי אונקלוס ואחריו, כנראה בתלמוד]. — ומה שאמר הרד"ק בשרשים שיש יבא על פסוק ואת כל וכחם (בראשית כ') שהם דברי משה רבינו, עי"ש, הכוונה בלתי ספק ע"ד שאמרנו שהיחה הוספה זו על פי פקודת ה'.

הזה — השפה המאושרת הזאת נקראת בתנ"ך ג'כ ש פ ת כ נ ע ן (ישעיה י"ט י"ח), כי שתי השפות האלו (ר"ל עברית וכנענית) היו שפה אחת ודברים אחדים ראשונה בזמן אשר עזב אברהם אבינו את ארץ כשדים או ארם אשר בעבר הנהר ויבוא לגור בארץ כנען, ועל המעמד הזה היו כפי הנראה ערך מאתים שנה, היינו כל ימי מגורת אברהם ובניו בארץ כנען עד רדת יעקב ובניו מצרימה, ועד היום נמצאו מטבעות צוריות (פענילשט) והמכתב אשר עליהם הוא בלשון עברית ממש, (צור וצידון בכנען היו, כנודע בתנ"ך, ונודעים בעולם הצוריים והצידונים לגודל מסחרם), וכן מעידים כל שמות עירות שבכנען הנזכרות ביהושע שכלם שמות עבריים ממש, ובדברי הכותב ד"ה המפורסם לכנענים סאנכאניאטאן (Sanachoniaton¹) נמצאו הרבה מלות עבריות ממש.

בימים ההם כשבת בני ישראל בארץ גשן הרחיבו את לשונם עד שנעשתה לשון רחבה וצחה מאד כנראה ממנה, ואולי מעט מעט הלכה ונתרחקה משפת כנען אח"ז עד שנעשתה ללשון מובדלת ממנה כרחוק לשון ארמית וערבית מלשון העברית.

פרק כח

מעמד בני ישראל אז בימים ההם, היינו מרדת יעקב ובניו מצרימה עד מיתת יוסף וכל אחיו, לא נודע לנו בברור, וגם משה רבינו ע"ה אינו מזכיר כלל מזה, אבל בלתי ספק היו כלם רועי מקנה, כמו שכתבנו, ויעברו את ה' בתומת לב כפי הדת הטבעית, וקצת המצות שהיו מסורות בידיהם מאבותיהם, והיו יודעים מאהדות ה' האמתי, ידיעה אמיתית וזכה מכל סוג בכל סעיפיה, יחידים היו בידיעה הזכה הזאת בכל העולם; כי כל האומות היותר מתוקנות והמחוכמות או היו עובדי אלילים ועשו כל התועבות הגדולות והרעות, והרבה מהאומות וולתן ומהם אשר יתנו היום את חתינתן על פני

¹ עיין בספר Euseb, praeparat, lib I, lib, X שמציא בשם porphyrius הרבה מדברי הימים הזה. סאנכאניאטאן זה כתב ספר דברי הימים לכנענים מראשית היליירה עד זמנו והיה בזמן סעמיראמיס (Semiramis) מלכה נימה (בערך זמן שפוט השופטים אחר יושע), ולקט את ספרו ד"ה מכתבי יהם ישנים, ומן (סיראגליפין) ישנים (הוא יזורי החרטומים), שמאל חקוקים צבאי האלילים להכנענים והמצרים, וגם נסיען עס ירובעל (שופט היהודים הוא גדעון עיין לקמן פרק קי"ז) מדי חזרו ספר ד"ה זה. — הספר ד"ה הזה כתב הוא בלשון כנענית (פענילשט), והקדישו למלך של בריטוס (Berytus) אבי-בעל שמו, ואחר זה נעמק ספרו זה ללשון יונית ע"י פילא צבליאוס (Philo Biblius) שמי בזמן אדריאנוס קיסר רומי, וכבר נאבד הספר הזה ואין לנו ממנו כ"א מאמרים מפוזרים בספרי מחברים קדמונים.

תבל, היו הוות שוכבות עודנה בימים ההם בתרדמת הבערות, כזיו שדי שכנו ביערים, משהרי למרף כזאבי ערב, ובבקר אכלו את עשב הארץ, יחף וערום בלי לבוש הלכו ולא יתבוששו, ובתהלכותם כבהמות נדמו, רק משפחת יעקב לבדה היתה על דרך האומות היותר מתוקנות שבעולם או בדרך ארץ, אבל נעלה מהם באמונה זכה¹), ונקיים מכל התועבות ואמונת הבל, ובלתי ספק היו בבני ישראל אז יחידו סגולה המקושטים בכמה ידיעות מעילות וטובות משכילים בלמודים, מהם אשר למדו מהמצריים, כי גרו עמם, ומהם אשר קבלו מאבותיהם אברהם יצחק ויעקב ובניו שהיו גדולי חקרי לב מוסף על צדקתם, ומפורסמים גדולים בזמניהם לפילוסופים, והיו מהם מלמדי החכמה ברבים לאומות העולם היותר מזוככות ונצטרפות במדעים בעולם או, כי המצריים נודעים אז בעולם בתכמתם הרבה, כי אצלם היתה אז קן החכמה וסודות המבע כמפורסם.

והנה כל שבט לוי היה כפי המקובל באומה, וכמבואר בתלמוד, וכפי משמעות הכתובים, חפשי גם בזמן השעבוד, ועינינו רואות שבחר מהם ה' אח"כ למלמדי האומה כמו שנאמר: יורו משפטריך ליעקב ותורתך לישראל (דברים ל"ג), ואיך אפשר שיבחרו למורים תיבף אחר יציאת מצרים והמה היו עבדים משועבדים וריקים מכל חכמה?, אם לא שנאמר שהיו חפשים ושוקדים על התורה והחכמה.

פרק כמ

אחרי הימים השאננים והטובים האלה, והוא אחרי מות יוסף וכל אחיו וכל הדרור ההוא, התחילו המצרים לענותם בסבלותם ולשעברם לכל עבודה קשה, ויעבידו בהם בפרך; כי יראו המצרים פן ירבה העם ויוסיף על שונאיו, ולסוף יגרשו את המצריים מארץ מצרים, מוסף לזה היו המצריים כפי דתם ואמונתם שונאים מאד את כל אנשי מקנה שבעולם יהיו מי שיהיו²), וביחוד את רועי

¹ אל יקשה צעירי הקורא אם ימצא בקצת הגדות כסתיבה למה שאמרנו פה שהיו בני ישראל באמונה זכה אז: כי הגדות חלוקות הנה, ורבים אשר אחנו מחממי התלמוד והמדרשות מאשר עמם. ובאמת כונת האומרים שלא היו בני ישראל אז באמונה זכה, הוא רק אח"כ, בהיותם כבר נחונים במצרים תחת עול השעבוד, וכן מעידים הפסוקים ביהושע ויחזקאל, ובכל זאת לא כלם נתקלקלו, וכתבואר אח"כ.

² אמר המחבר יוכל להיות שהמלרים יען שהיו כולם עובדי הדמה ע"כ שגאו מאד את רועי מקנה, מפני שרועי מקנה הפסידו את השדות הנזרעות במקניהם, ולמען סת חזוק לאיזה זו נתנו לזה הכהנים חזוק דמיו, ואולי מה שהרגו אנשי גת את בני אפרים בימים ההם, היה צעור שרעו צדוניהם, וכפי משמעות הכתובים שם צד"ה גרו אנשי גת אלה בדרך מצרים, ולא בארץ פלשתים, נגד דעת רש"י והרד"ק. ומלאתי אחר כתבי זאת בילקוט ד"ה (סמן

צאן, כמו שנאמר כי תועבת מצרים כל רועי צאן, ומכ"ש את עם בני ישראל להיותם יוצאי ירך בני עבר הנהר, ויעויין (Herodot lib. 11, Cap. 9, 36.85.) [התחלת השעבוד היה ב' אלפים של' ב ליצירה].

ויהי בשנת ב' אלפים שס"ה [2365] ליצירה, הוא שנת ל' ולשעבודם, נולד מושיען של ישראל, הוא ארזונינו רוח אפינו מובחר ממין האנושי משה איש האלהים, בן עמרם בן יצהר בן קהת בן לוי בן ישראל (הוא יעקב אבינו ע"ה), המושיע הזה הוציא את עם בני ישראל ממצרים להרות עולם באותות ובמופתים וביד חזקה, שמונים שנה לימי חייו, הוא ב' אלפים תמ"ח ליצירה, בהדש הראשון הוא חדש ניסן בליל ט"ו בו, ת"ר אלף גברים לבד מנשים וטף¹) ויוליכם את הים בחרבה ואויביהם כסה הים, ובהדש השלישי לצאתם מארץ מצרים, באו מדבר סיני, ויחן ישראל נגד ההר הוא הר סיני.

פרק ל

אך טרם נבוא לדבר מהדת הנגלית ולהרחיב בה הרבור, ראוי שנרבר ראשונה מן האיש אשר בחר בו ה' מכל האדם אשר על פני האדמה, להיות לאיש הבינים בין ה' ובין ישראל, ואיך ובמה זכה אל מעלה עצומה ונכבדה כזו אשר לא זכו אליה כל אנשי קדש לא לפניו ולא לאחריו, הוא משה ארזונינו

אלף ע"י) שמיא בשם ר' אליעזר (מפרקי דר"א) שהמזרים הרגו את בני אפרים (והוא לשטתו חזל עיי"ש, חבל עכ"פ נראה ממנו שבני גת חלו וכללו במזרים, וגרו במזרים.

¹) רבים מתנגדי הסורה ישאלו: איך אפשר שבזמן קצר מן מחטים ועשר שנים, יתהוה משבשים נפש, גוי עלום ורע ששים רבוא גברים לבד מנשים וטף העולה ביחד לסך עלום מכמה מיליון אנשים? חבל האמת שארץ מזרים הוא מקום שמפרה ומרבה מאד את בני האדם גם הבהמות, וחכמי המזרים כלם פה אחד מציאים בשם אריסטוטלס שהנשים במזרים היו מולידות כמה ילדים בפעם אחת ולפעמים חמשה ילדים בפעם אחת, וגם היו מולידות בנקל מאד (וכן אמרו חז"ל שהיו מולידות בנות ישראל בזמן השעבוד במזרים ששה בכרם אחד), וזו בודאי הייתה כוונת הש"ס שהוריד את יעקב ובינו מזרימה דייקא, למען הפרות זרעם כעפרות חבל, כמו שהבטיח, כי המקום גורם להפרות ולהרבות בני אדם ובהמה וכל תבואה, וכל זה בא מכח הילום, וכבר כתבו חכמי התולדה שהכח הזה הולך וחסר משנה לשנה ופעמים ונמוקס עמם. — ועוד מעלה אחרת טובה ויקרה הייתה לארץ הזאת, שהייתה ארץ חכמה וכל המדעים מזלו קן למו בין חכמיה בימים ההם, והם היו מלמדי חכמה לכל העולם, וזאת הייתה מחמת ה' על אלזאי יעקב להסגל טוך עם חכם.

ומזה תהיה ג"כ תשובה נוחה לאלה המתנגדים שהזכרנו ששוללים ולא דעת, איך הייתה יכולה ארץ קטנה כארץ גושן להספיק מזון ומחיה להמון הרב הזה? ולא ידעו אלה סועי רוח את הארץ הזאת מה היא ומכ"ש מה הייתה אז, כי שמנה היא מאד וארץ פורייה גם היום שאין דוגמתה בכל העולם.

שהיה אב לחכמים ולנביאים ואבי המחוקקים, לא לבד לבני ישראל אבל לכל העולם, כי מתורתו נשתלו גם הדתות האחרות הקרמוניות, גם דת הנצרות ודת מחמד, וכמו שכבר העיר ע"ז חכם נוצרי אשכנזי מגדולי המשוררים בספרו שליחות משה ואמר: שלא לבד ביסודי הדת מחויבים הנוצרים לתת למשה תודה ויקר, אף גם מה שנוגע בתקן דרך ארץ והשכלה (פיוולוזלזיאן) עכ"ל; לזאת נדבה רוחי לספר הנה בקצרה תולדות זה האיש הנורא והקדוש ע"ה, מה שהעתיקתי מסופר עברי קדמון מפורסם בכל העולם החכם הגדול ידידיה אלכסנדרוני הנודע בשם פילון היהודי (שהיה קודם חורבן בית שני בזמן הלל ושמיאי), מספרו מחיי משה שחבר בלשון יונית:

משה הובא לבת פרעה ויהי כבן שנתים ימים, ויהי לה לבן, כי עקרה היתה אין לה ולד, גם את גם אחות לא היו לה, כי בת יחידה היתה להוריה, ויהי כי יראה בת פרעה פן תוסב המלוכה לזרים, ואחרים ינחלוה אחרי מות פרעה אביה, ותערים לומר כי הילד הזה פרי בטנה הוא, ויאמינו כל העם וגם כל בית פרעה כי זה הילד משה הוא יורש עצר המיועד לשבת על כסא פרעה, ויגדלוהו כבן מלך — האומנים אשר גדלוהו, כתרוהו בכל שעשועי הבל, והכינו לו כל ערן ותענוגות בני אדם, אולם בעיני משה היו לזרא, אף כי נער וקטן עורנו, כל מעשיו ותהלוכותיו היו בלב תמים וברעה מיושבת כאחד השלמים, כל מאויו היו לראות ולשמוע דברים המעדינים את נפשו המשכלת והמשיביעים את רוח תבונתו — אז שלחו והביאו לו מכל עבר חכמים ומשכילים להיות לו למורים, אלה ממחוזות הקרובים לארץ מצרים, ואלה מארץ מצרים, וגם חכמים מארץ יון, ואחר חלוף זמן קטן גברה חכמתו על חכמת מוריו אשר קבל לקח מפיהם, ובכל פעם אשר למדוהו בעוד מלחם בלשונם ומשה הן כבר ידע כלה, עד שהיה נראה שאינו לומד הדשות, אך מעלה על זכרוננו הנשכחות ממנו¹ ומאליו עמד על כל דבר הקשה שבמדעים בכל חכמה ומדע, אחרי שקבל ממוריו רק ראשי היסודות אז הגיע מאליו אל תכלית שלמותה. — חכמי מצרים למדוהו את חכמת החשבון, וחכמת המדידה, ומלאכת השיר, וידיעת הסכמת הערכים ומשקלי המדות (מעטרישע קעגנטויססעט), וחכמת המוזיקא, לכל גבוליה וגדריה, בעיון ובפועל, מוסף על אלו למדוהו את חכמת הרמזים (סימנאלישע וועלטמווייזייט) הנמצאת אז בספרי המצרים (המכונים למו בשם ספרים קדושים) והכתובים במכתב החרטומים (והמה ציורים ותבניות מכל חיות עופות ובהמות היותר יקרים בתבל, ואשר קדושים היו בעיניהם ויבחרום לאיליים), ויתר המדעים ומלאכות החפשיות (פרייע קינסטע) למד מהיוונים, ואולם מהחכמים שהיו מהמחוזות הקרובים לארץ מצרים, למד את חכמות בני אשור (אססירישע

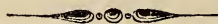
¹ המחבר פילון הזה להיומו פלאטוני בכל למודיו (עיין ספרנו ת"צ נ"ג 48 בהערה) ע"כ רחפו על לשונו דברי פלאטון מנשמת האדם טרם בואה אל העולם השפל, וכן הוא בסלמוד (עיין ספרנו מעודה ציפראל הל"ג נ"ג 57 שדברנו מזה הרבה).

וויססענשאפטען) ואת חכמת הכוכבים של הבבלים, אף שלמד המדעים האלה ג'כ מאת חכמי מצרים; [כי ביותר שמו חכמי מצרים כל מגמתם לחכמות הלמודיות (מאטקעמאטישע וויססענשאפטען)]. ואחר שהגיע אל תכלית ידיעת שתי השמות האלה, והבין במה יסכימו שתיהן יחד, ובמה יתנגדו, או שקל בפלס שכלו הנפלא זו מול זו, ויוציא משתיהן האמת הזכה. מעוררו לא קבל דבר טרם העלהו במאזני שכלו, אם ישר הוא אם אין, ואם יסכים להאמת אם לא.

ויהי כי גדל הנער, לא חדל מלהרחיב יותר ויותר את גבול ידיעותיו הרבות, ולא שת לבו כנערים אשר כגילו ובני הנסיכים לחיי ערן וענג המצויים בבית המלכות, געלה נפשו בכל אלה התענוגים והיי עדנים, אך הרגיל את נפשו על ידי הסתפקות לחיות חיי פרך וקשים, ובמתג ורסן היה בולם כל התאות הפראות, ובכל פעם אשר אחת התאות נסתה כף רגלה הצג מעל גבולה וחוצה, לא אחר לנשותה אל מקום זה אשר יסד לה בתהלה.

כל יודעיו ורעיו וכל אדם התפלאו עליו ועל תהלכותיו, עד שהיו מסופקים אם נשמתו אשר בקרבו היא נשמת אלוה, או נשמת אנוש, או מרכבת משתיהן; יען היה מובדל וקדוש בכל מעשיו מכל האדם אשר על פני האדמה, יקר בהוד והדר מכל, נעלה ומרומם מכל הנברא בצלם אלהים, לא נתן לגויתו את מסת הקה יותר מאשר יעדה לה יד הטבע, והמדת הנשים כלה גרש גרש מלבדו ולא זכר בה כ'א להקים זרע, לקיום המין, וכחכמתו כן היתה צדקתו, ולכן נקרא משה איש אלהים, וה' קראהו נאמן ביתו והאציל עליו מרוחו עד שהיה ארון הנביאים, עב'ל החכם ידיריה הנ'ל, שהעתקתי בקצרה, והרוצה לדעת יותר מזה יקרא בספר הנ'ל, ובשני התלמודים ומדרשים, וביוסיפון לרומים, ובספרנו תעודה בישראל צד 32 וצד 70 וביחוד צד 106 וצד 107.

מעתה נלכה נא בשם אל עולם לרגל מלאכתנו לדבר מה דת הנג'לית.

שער השלישי

פרק לא

מהרת הלזו של אברהם אע"ה הונחה פנה הראשה לדת הנגלית¹ אשר זכו אליה בניו בצדקת אביהם הזקן, במעמד הנבחר, בהגלות על הר סיני ליענייהם ארון כל הארץ, והשמיע את קולו מדבר מתוך האש², המראה הגדולה

¹ רבים מחוקרי הדתות צברו צדקיות אמתיות שדת מרע"ה הנכללת במורכו היא קרובה לדת הפילוסופים (איינע פילאזאפישע רעליגיאן); כי מסכמת מכל לך עם הדעת השלמה והפילוסופית הטורה, וכן כשב היוסופן לרומיים בדברו מן כת המזרים האסיים (עיין יוחסין), וז"ל: מזרבי למנהג הפרושים (ר"ל הכמי המשנה) אשר דתם ומנהגם הוא היסוד טובה שבמנהגים וקרובה אל סברת הפילוסופים וכו' עיי"ש, ובאמת כל מי שיעיין היטב גם בתלמוד דברי מוסר ומדות ודרך ארץ הנמלאים בו, ואם יסתכל בעין פקוחה בדברי אנדומ, יראה כי כנים מאד דברי היוסופן.

² ונקראת בעבור זה המורה אש דת (דברים ל"ג), וכמו שמתרגם אונקלוס בוגו אשתא אורייתא יהב לנא. וחוקרי לשונות המזרחיות אומרים שדת אינה לשון עברית ויסודה מלשון פרסית, ובעבור זה לא נמלאת מלה זו כ"א בדניאל עזרא ואסתר, ומה שנמלא אש דת במורה (כנ"ל)? אומרים אלה החוקרים ואחריהם החכם געזעניוס בשרשים שלו שלפי הכתיב היא מלה אחת אשדת, והראוי אשדות, והוראתה פה אריות (לעווען), והיא מלשון ערבית אשד (אין לעווען), והכוונה פה בפסוק על המלאכים (ענגעלען), כי המלאך נקרא לפעמים בחנ"ך אריאל, ובא ממינו אש דת משולב בפסוק הזה עם מה שלפניו ואחה מרצבות קדש שהכוונה בו ג"כ על המלאכים, עכ"ל געזעניוס. אך מי לא יראה כמה דחוקים, פליאות וספקות יש בנזק הענין הזה, היינו: האם כבר מוסכם אלס שאש דת היא מלה אחת? והשנים שבמלת אש דת חסרה מלת אל? המורה על הגבורה הנפלאה, כמו אריאל (העלד), מי הגיד להם שרצבות קדש פה הכוונה דוקא מלאכי אל? (ענגעלען) אם לא שמומכים על קבלת חכמינו ז"ל בעלי התלמוד שהוכיחו כן מתהלים ס"ח. — אך מה לנו לבקש חדשות בצבור הפסוק הזה שהוא מבאר היטב הכוונה, שכוונתו על התורה הנחמה

הזאת היתה בשנת ב' אלפים ד' מאות מ' ח שנה לבריאת עולם, בשנה ראשונה ליציאת מצרים, בששה לחדש השלישי הוא חדש סיון, ונקרא הזמן הזה בשם זמן נתינת התורה או קבלת התורה.
 תורת הדת הזאת שקבל משה על הר סיני מפי הגבורה נקראת תורת ה' ע"ש נותנה, או תורת משה ע"ש מקבלה. התורה הזאת היא תורה אחת שהיא שתים. (א) תורה שבכתב, (ב) תורה שבעל פה.

פרק לב

תורה שבכתב: כוללת חמשה ספרים, או חלקים, ונקראים בכלל בשם ספר התורה. רוב הדברים הפרטיים הנכללים בספר הזה מבוארים אחד אחד להלן איש איש על מקומו הראוי לו כפי הצורך לחבורנו זה.
 הספר האלהי הזה לא לבד שהוא קודם במעלה לכל הספרים שבעולם וכמבואר בראיות נצחיות [ועיין להלן פרק פ"ג], עוד הוא קודם בזמן, ר"ל הוא הספר הראשון לכל הספרים שבעולם.

והנה באמת יש ספרים (מהם הנמצאים אתנו היום, ומהם שנזכרים בתלמוד ומדרשים וזוהר) שכפי האמור נתחברו לפני תורת משה; אבל אין ממש בכל אלה.
 (א) ספר ריאל שמסר המלאך ריאל לאדם הראשון המובא בזוהר, אך המעיין בו יראה שהוא מזויף; כי מביא בו שמות התנועות עם הסמן פתוחי חותם, והמה מאוחרים, עיין ספרנו תעודה בישראל (צד 11 בהערה). גם מביא בו בזה"ל: כמו שראיתי בספרי הכמי הגוים! גם יש בו בתפלת אדם הראשון הרבה פסוקים וקאפיטלין שלמים מתנ"ך, ובהקדמתו אמר שם שהספר בכלל היא העתקה מלשון צרפת, עיי"ש, ועוד לי תבילות ראיות העומדות לשטנו, וכן מכחיש קדמותו הגאון מהר"י קנדיאה והגאון ר' יעקב עמרין המכונה יעבץ בספרו תורת הקנאות.

ומה שהביא להאמין על מציאת ספר ריאל בעולם הוא מאמר הגדדי לרבותינו האמוראים ז"ל בתלמוד: מספר לאדם קדמאה שראהו שמואל ירחינאה (עיין בבא מציעא דף פ"ה ע"ב), וכבר בארו רבותינו האחרונים שהוא נאמר ע"ד מליצה,

באש ומורה על דת קדושה ומאזוהמה, המאירה למקיימיה ויוקדם את זוגדיה. — ולדעת הספרי רבנות קדש הוא שם מקום כמו פארן ושעיר, ולולי גם "אשרת" שם מקום, כמו שדברנו מזה במקום אחר (באריכות). ועוד לריך שמדע, קורא משקל! שהכנוי מן אשד בלשון ערבים אינו אשרות כמ"ו, אבל הכנוי הוא אשוד, ובמשקל יתר חכריו הסולכים במשקל הזה, והמה בור (זרע), גנד (צב חיל), צרש (שן), כבד (לעצער), שאהד (עד), שהכנוי מהם בזור, גנוד, צרוש, כבוד, שהוד, כוודע דקדוק לשון הערבית, ודברנו מזה הרבה בספרנו בית האלזר מחברת שלישיית כי שם ביתו, ודברנו שם שדכרי לונקלום כנונים שמרגס הפסוק הזה את דת כדת אין לונס, ודכרי געזעניוס המה שלא כדת ודין.

ויען שחשבוהו לסודות כנוהו ע"ש המלאך רויאל, ר"ל מלאך הסוד, והבן, וכן אמרו בתלמוד בפרוש: אמר ריש לקיש זה ספר תולדות אדם וכי ספר היה לו לאדם הראשון! (1)

(ב) ספרא דחנוך (המובא בזוהר), וכבר בררנו בספרנו תב"י (צד 122) בשם האברבנאל שהנוך שמביא הזוהר הוא טריסמעגיסטוס הפילוסוף המצרי עיי"ש, ומפורסם עד היום ספר אחד בשם נבואת חנוך אצל היונים והבושיים, ונכתב בלשונותיהם ביונית ובלשון כושית, ומשונים בענינם, גם בלשון ערבי נמצא ספר חנוך, ונקרא ג"כ אי דריס אצלם, עיין ש"י באות ח', [ואמרו שמוזה לקח מתבר הזוהר הדרוש שנקרא אי דרא רבא וזוטא, (ואינו א"כ פירושו גורן כמובן אצלנו) (2)].

(ג) ספרא דצניעותא (דיעקב), (הובא בזוהר), לא ראינו ולא שמענו, (עיין להלן פרק קמ"ו).

(ד) ספרי צירה מיוחס לאברהם ג"כ, כבר כתבנו בזה בספרנו תב"י (צד 119 בהערה) עיי"ש.

(ה) מ' מאות סדרי משנה של מתושלח (הובא בילקוט תורה רמו מ"ב), וכן:

(ו) ארבע מאות פרקים עבודה זרה לאברהם אבינו, כל זה דברי אגדה ומליצה הם.

וכן הספר הנודע אצל היונים בשם Bios Adam (ר"ל חי אדם הראשון), או Lepte genesis (ר"ל לידה החלושה), אין בו ממש. — וספרי דברי הימים להסינים (הינעזער) המה מאוחרים בזמן מאד, והראשון מספרי ד"ה שלהם נכתב ע"י הסופר הסיני ושמו (Sematsjen) וזה היה 97 שנים לפני חשבון הנוצרים. — גם ספר הדת הראשון שלהם הנקרא (Schuking) נכתב על ספר בזמן 484 שנים לפני חשבון הנוצרים על ידי מחוקקם (Konfucius) ועד

(1) החסידים שבמדינה זו מלאו בספר רזיאל הזה שמות של שני חסידים מפורסמים שמתו זה ערך ארבעים שנה, האחד ר' דוד בן זלאתא, והשני ר' ליב בן שרה (עיין בספר זה בנוסח הקמיעות), ואלה האנשים לא יבינו שהמדפיס או המחבר בעלמא שהיה אחרון בזמן מאד העמיד בהקמיעות שם לדוגמא במקום פלוני בן פלוני כמו שהנהיג הסופרים בנוסחאות של הגיטין והשטרות להעמיד במקום פלוני בן פלוני יוסף בן שמעון, או במקום פלוני ופלוני ראובן ושמעון, וכנודע בתלמוד מאלה וכיוצא בהם.

(2) אצל כל זה הוא שנוש, ורק גורן כוונה הזוהר בשם אדרא, (כי כן הוראת שם גורן בלרמית), והטעם, יען שנחאספו שם הרבה חכמים לשמוע הדרוש הגדול, וכן מצינו בתלמוד שהיו הסגדרין והשיבות יושבים כחצי גורן עגולה, כדי שיראו זה"ז, וכן מצינו במקרא שישבו בגרן גדולי העם, כמו שנאמר (מלכים א' כ"ב): ומלך ישראל ויהושפט מלך יהודה וגו' יושבים וגו' בגרן פתח שער שמרון. וכן הוא כרס דיבנה הזכר בתלמוד, כמ"ש שם: וכי כרס היה להם וכו'.

ימיו היה בע"פ, וכל מה שמגומים הסינים בקדמותו, כבר מבורר ע"י חכמים וחוקרים גדולים שהכל שקר וכזב, כמו שנתבררו שקריהם וגוזמיהם מאלפי אלפים שנה שהושבים לבריאת עולם. ועוד בזמן מלחמת טרויא (Troja) היו הסינים עדנה אנשים פראים והיו כזיו שדי. — וכן ספר השיחה של ההודים (דלס סטטאינדיטע געשפרעך). היא השיחה שהיתה בין קריא ינא האליל שנעשה את"כ אדם ובין ידירו ותלמידו אריא אן; כ"ז המצאה מאוחרת אחר משה ולא קודם, ושקר יספרו ההודים. — וכן ספר תורת ההודים (הבאניאניס) הנקראת (Schaster) וספר תורת הפרסיים הנקראת (Zend-Avesta) ג"כ מאוחרים מאד, עיין ספרנו בית האוצר בהערותינו להעתקות שהעתקנו מהספרים האלה הנזכרים, ועיין שם ג"כ בקורות עבודת אלילים שכתבנו שם מהזמן של המחוקק (שעמד בארץ פרס) הנקרא (Zoroaster) שגם הוא לא היה קדמון ממש, אבל אחריו בזמן הרבה מאד, וכן יתר ספרי הדתות או ספרי ד"ה וספרי החכמות להכשריים, המצרים, והכנענים (ומכ"ש להיונים) כלם מאוחרים בזמן אחר משה, וכמו שמבורר בספר המכונה נגד אפיאן להכהן המשיח הקדמון יוסף הנקרא יוסיפון (עיין העתקתנו לעברי בספרנו בית האוצר והערותינו לספר הזה), וביחוד יודפס אי"ה באחת המתברות מספרנו בית האוצר קונטרס מיוחד (דברנו ג"כ מעט מזה להלן בספרנו פה) על קדימת התורה במעלה ובזמן לכל הספרים שלכל אומה ולשון הנודעים לנו מהקדמונים, הכל בראיות ברורות ואמתיות, למען יהיה לאות לבני מרי שכתבו שטנה נגד תורת משה, והמתאמצים לשלול ממנה קדושתה, אלהותה, וקדמותה. — ובספר נגד אפיאן ליוסיפון הנ"ל מברר שהרבה פילוסופים ומוסרי דתות לגוים הקדמונים לקחו לדתם מתורת משה עיי"ש, ואצ"ל דת הנוצרית שבנויה על תורת משה בכל יסודותיה, ובעבור זה אמר הרמב"ם ז"ל על המחוקק הנוצרי שבא לישר דרך אל מלך המשיח אשר נקה, עיין יד החזקה להרמב"ם (דפוס וויניציאה, ודפוס אמשטרדם עטיאש) הלכות מלכים בסופו.

פרק לג

מספר המצות הנמצאות בספר התורה כפי המקובל באומה מזמן חכמי האמוראים (עיין להלן פרק ק"ט) הוא תרי"ג, ר"ל שש מאות ושלש עשרה. — המספר הזה הוא דעת ר' שמלאי האמורא, המתבודד במאמרו זה, וזולתו לא מצינו לאיזה אמורא שלפניו ומכ"ש לאיזה תנא בשני התלמודים שיתן מספר להמצות שבתורה, ועיין השגות הרמב"ן על ספר המצות להרמב"ם בתלתו מה שמוען על זה, (ומזה ראינו נצחת שלא ראה הרמב"ן ספרי הזוהר והתקונים המזכירים פעם בפעם שהמצות שבתורה המה תרי"ג במספר כדעת ר' שמלאי האמורא).

ובענין התרי"ג מצות איזו ואיזו הנה, יש בקצתם הרבה חלוקי דעות בין רבותינו האחרונים, כגון: לנכרי תשיך, אם הוא מצוה או רשות, וכיוצא בה, ואמרו בתלמוד: הקורא לאברהם אברם, עובר בעשה, ויש שמוסיפין שעובר

בעשה ולא תעשה וכדומה, ובפרט בתלמוד בין חכמי המשנה יש הרבה חלוקי דעות בקצת מצות אם הנה חובה או רשות, כדאמר בסוטה (דף ג'): וקנא את אשתו רשות דברי ר' ישמעאל, ר' עקיבא אומר חובה, לה ישמא רשות דברי רבי ישמעאל, ר' עקיבא אומר חובה, לעולם בהם תעבודו רשות דברי ר' ישמעאל, רבי עקיבא אומר חובה, עיי"ש. — ומכאן הוכחה נצחת שלא היה מספר המצות שבתורה מוסכם מחכמי התנאים כלל ולא בקבלה אצלם, אולם יחיד הוא ר' שמלאי האמורא במאמרו זה, (ור' שמלאי היה בערך מאה שנים אחר רבינו הקדוש שהיה סוף התנאים וראש האמוראים). — ומהוזהר והתקונים (המיוחסים להתנא ר' שמעון בן יוחאי) שמוכירים מספר תרי"ג למצות? אין ראייה כלל, כמו שתראה קורא משיביל! במאמר על דבר ספר הוזהר בספרנו בית האוצר [שהשמטנו מספרנו זה בית יהודה], וכמו שתראה להלן בספרנו זה (פרק קמ"ו ופרק קל"ד), וכן אין ראייה מהמדרשים¹.

פרק לד

המצות שבתורה, כוללות עשה ולא תעשה², ונכללו המצות בכלל (לפי שטת הרמב"ם) בארבעה עשר כללים, כמו שכללם במורה (ח"ג פרק ל"ה), אשר לכל כלל מהמצות יבאר סבות ותועלויות מיוחדות, (ובעבור זה מחלק את ספרו משנה תורה הכולל כל הדינים של המצות ג' בי"ד ספרים, וקרא בעבור זה את ספרו משנה תורה בשם יד החזקה כנודע), ואנחנו אמנם בספרנו זה (עיין להלן מפרק מ"ד עד פרק נ"ד) סלוננו לנו דרך חדשה בהתחלקות

¹ וז"ל המדרש (במדבר רבה פ' י"ג): תרי"ג אִוְתוֹת יש מן אנבי (הסבה הראשונה של עשרת הדברות) עד אשר לרעך (סוף עשרת הדברות, ושתי סבות אלו אינן בכלל), כנגד תרי"ג מצות, ושבע אִוְתוֹת יחרות (סיימו אשר לרעך) כנגד שבעה ימי בראשית עכ"ל, ונדלתי נאמרו הדברים האלה אחר ר' שמלאי או בזמנו, ודוק.

² עיין מכות (דף כ"ג) דרש ר' שמלאי תרי"ג מצות נאמרו למשה וכו', בא דוד והעמידן על י"א דכתיב מי יגור בזהלך וגו' עושה אלה לא ימוט (אפילו אחת מאלה), בא ישעיה והעמידן על שש שנאמר הולך נדקות ודובר מישרים וגו', בא מיכה והעמידן על ג' שנאמר הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט והאבה חסד והלנע לבת עם אלהיך, חזר ישעיה והעמידן על ב' שנאמר שמרו משפט ועשו דקה וגו', בא הבקוק והעמידן על אחת שנאמר ולדיק באמונתו יהיה עכ"ל, עיין רש"י שם בהלמוד, ועיין בספרנו העודה צישראל (שער ב' פרק ה' הערה ז') בשם הרמב"ם כוף מכות ותצין היטב כוונת התלמוד פה.

ולפי שטתנו בחזרתנו זה כל מה שנמנה בחזרה ומה שכלל זה אף מדה הנימוסית הכל כאשר לכל הוא בכלל מצות, אבל צריך להבדילן מאלה שנאמרו רק ע"ד רשות ולא ע"ד חיוב (עיין להלן פרק ע"ב).

המצות, — ובכללן תתחלקנה המצות למצות שבין אדם למקום ובין אדם להברו¹), — הרבה מצות נוהגות רק בפני הבית, והרבה בארץ ישראל ולא בחוצה לארץ, כגון: מעבודת המקדש, הקרבנות, וטומאה וטהרה, פאה, תרומות ומעשרות, ודיני נפשות, ועוד ארבעים שנה קודם חורבן בית שני במלך דיני נפשות מישראל מפני שגלו סנהדרין ממקום המקדש — והרבה מצות היו רק לשעתן ר"ל על פעם אחת ולא לדורות, והרבה מצות נוהגות רק בזמנים ידועים, כגון: שבתות ומועדים, והרבה רק באנשים ידועים כגון: כהנים, לויים, מלכים, והרבה בקנינים ידועים כגון: מזוזה, מעקה, כי אם אין לו בית פטור מהם, והרבה נוהגות רק באנשים ולא בנשים, ובהפך, ומתן הנוהגות בצבור ולא ביחיד, ומתן שמחויבים בהן כל אדם ובכל מקום וזמן.

פרק לה

תורה שבע"פ: הוא פרושי התורה שבכתב, ר"ל באורים על כל מצוה ומצוה אופניה וגדריה, ומלבד הקבלה שיש לנו על התורה שבע"פ בכלל שבודאי נמסרה למשה רבינו מפי הגבורה ביחד עם תורה שבכתב; גם השכל יחייב זאת, כי בתורה נכתבו כל המצות רק בקצרה, ולפעמים רק בארבע וחמש מלות, ויש הרבה סתירות מאד בהרבה פסוקים שבתורה וגם בספוריה חשבונותיה ומצותיה וצריכים באור נואם שלא באר ה' למשה במצותיה כל הספקות כמו שכתב הרמב"ן ז"ל שהוא דבר בלתי אפשר, עכ"פ הספקות הראשיות באר לו, (ועיין הקדמת תוי"ט לזרעים בדר"ה אעפ"י שהיתה באור התורה וכו'), והגיה יתר השאלות והספקות אשר יודמנו לבית דין וחכמי הדור שיפסקו על פי כללי החכמה שמסר ה' למשה רבינו (כמבואר להלן), או ע"פ שקול הדעת]. וכן הרבה מיסדי הדתות הנימוסיות לאומות כמו הפילוסוף היוני סא לאן (Solon) ליקורג (Lykurg) וכיוצא בהם, כתבו מצותיהם על הספר בלי פרושים ומעשים, ואולם פרושי המצות ומעמיהם לא נתנו לכתוב, אבל מסרו בע"פ לזקניהם וחכמיהם, ואמת אמר החכם יש"ר ז"ל מקנדיאה (אליהם צד נ"ז) שלהרבה אומות היו שתי תורות (ר"ל בכתב ובע"פ), ונשארו הפרושים והמעשים בע"פ מסורים ליחידים סגולה זקני העם שהגיעו לשלמות השררה וההנהגה והראוים להיות מנהיגי הדור עיי"ש. — (ובלתי ספק למדו זאת מחוקקי העמים האלה ממחוקק ישראל שהיה ראש המחוקקים כעדות כל חכמי האומות).

¹ עברות שבין אדם לחברו קשה ענשן מעברות שבין אדם למקום (צ"ב דף פ"ח, רמב"ם הלכות גנבה פרק ז'), וצניזא צו אחו"ל (צרכות דף ה'): גדול ההסנה מיגיעו יוסר מירש שמים, ואמרו: פשוט נבלתא צטוקא ולא חיימא כהנא אנה נכרא רבא אנה (פסחים ק"ג), ואמרו: גדול כבוד הכריות שדוחה את לא מעשה צמורה (עיין להלן פרק ס"ה), וכבר צרכנו כמה פעמים שהעברות והמזות שבין אדם נגד עולמו נכללו בעשה ולא מעשה שבין אדם לחברו, והבן.

והאמת שכל דבר שיש לו באור רחב ושקלא ומריא עפ"י שכל, לא ימלט לפעמים גם מאיזה ספק לקלי הדעת בגוף הדבר, גם יבוררו ע"י שקול הדעת בתורה טעמי המצות וזה יזיק להמוון מאד, ע"כ אסרה החכמה העליונה הלמודים האלה, לא לבד להמוון, אבל גם לכל חכם בטבעו מיתר השבטים שאינו משבט לוי (שהיתה תורתם אומנותם) עד שבדקו אחריו בבדיקות וחקירות הרבה אם ראוי למסור לו מאלה הלמודים, ומכ"ש מהסודות והחכמות כמבואר הרבה פעמים ברחבה להלן מספרנו זה.

והפירושים שלמדו המון בני ישראל או בקבלת התורה ממש, לא היו רחבים, והבדל גדול מאד היה בכמותם ואיכותם בין הפירושים שלמדו הם, להפירושים שלמדו הכהנים בני לוי כמבואר, ובפרט שהיתה האומה בכלל מעותדת רק לעבודת האדמה, ולא היו מוכשרים רבים מהם לקבל ענינים ולמודים בשקלא ומריא, כי היו כלם מגודלים על עבודה קשה, לכן לא ניתנו למו רק המצות עפ"י דרך החוק לבד בלי טעמים ופירושים רחבים (כמבואר להלן), אבל באורים קצרים לכמה מצות שידעו איך להתנהג, כגון מכמה דינים של שבת וי"ט, וכן דיני פאה ומעשרות וכיוצא בהם, בקצת יתר באור ממה שמבוארות בתורה, כי התורה אהזה דרך קצרה מאד, גם מטעם שלא היה הפץ השם יתעלה שיהיה כל העם מקטן ועד גדול כלם עוסקים בתורה (ואם יסופקו באיזה דבר תורה ישאלו לכהן), כי מלאכתן אימת נעשית? די להמוון שלא יהיו בורים בתכלית הגסות וידעו הקריאה קצת בתורה וידעו כמה מצות ראשיות ההכרחיות עם קצת באורים, אבל בהר בשבט אחד כלו מיוחד לעבודת ה' ולדיעת התורה, והוא היה חפשי מכל מלאכה רק לה' לבד כמ"ש: יורו משפטך ליעקב ותורתך לישראל (עיינ מורה ה"ג פרק ל"ט), וגדולים מהם היו הכהנים בכל למודי התורה והחכמה ובכל סעופיהם, להם מסר משה רבינו כל הפירושים וכל השקלא ומריא בתורה והחכמה, וסודות, וכן בלתי ספק היו נמצאים גם מיתר השבטים אנשים פרטים ידועים ומפורסמים לזכי הלב וזכי הרעיון אנשי סגולה חכמים בטבעם, אנשי אמת, שבתרו מהם לזקנים ושופטים ר"ל דיינים לעת הצורך, גם לאלה היו מלמדים התורה ביתר באור והרחבת העינים, לפי דרכנו שכתבנו להלן היא המשנה שצוה ה' למלך ישראל שיכתוב לו על ספר מלפני הכהנים הלויים (דברים י' ז') ר"ל באורי התורה, שהיו כתובים על ספר אצל הכהנים; כי להם לבד היתה מותרת הכתיבה מתורה שבע"פ הנקראת לפי דרכנו בשם משנה תורה, כי בכלל השופט שאמרה התורה אל הכהנים וגו' ואל השופט אשר יהיה בימים ההם, גם המלך בכלל, והבן, וכן אחו"ל (סוטה פרק עגלה ערופה) שופטיך זה מלך עכ"ל. ואולם סודות התורה והחכמות הרבות היו רק ביד הכהנים. ואף לבני לוי ומכ"ש אל השופט ואל המלך לא מסרו. וכל זה היה נוהג עד זמן שמואל הנביא, אבל מן אז והלאה לא היתה התורה והחכמה דוקא ביד הכהנים בני לוי, ככוונת החכמה העליונה בנתינת התורה (כמו שנתקלקל כל הענין והסדר או בהנהגת האומה כעדות הכתובים), אבל הגיעו ג"כ לכמה אנשי הסגולה מיתר השבטים, וקמו גם ביניהם תורנים

וסופרים חכמים פילוסופים מבעים ורופאים, כמו שמצינו בשבט יששכר אח"כ, שנאמר: ומבני יששכר יודעי בינה לעתים וגו' ואמר ר' תנחום רובי חכמות היה יודע, עיין בספרנו (ת"ב צד 88), ועיין להלן (פרק ע"ז), תחת אשר לפני לא היו רק בידי הכהנים בני לוי לבר, ובפרט אחר שנתפזרו בין האומות מחורבן בית ראשון והלאה עד היום הזה, — ונוהגים היום לתת כבוד כמאז לכהן אף שהוא ע"ה, בעבור יחושו. ואולם עפ"י הדין כפי המוסכם מכל חכמי התלמוד, התלמיד חכם גדול מכהן עם הארץ אף אם לא יהיה הת"ת מיוחס, כמו שאמרו: ממזר ת"ח קודם לכה"ג ע"ה (ר"ל לכל דבר שבקדושה, היינו לקרוא ראשונה לתורה וכדומה, עיין רש"י בפרושו למאמר הזה), ואפילו גוי העוסק בתורה הרי הוא ככה"ג המשמש לפני ולפנים, וכמבואר להלן באריכות בכמה מקומות.

והטעם שהתירו אח"כ ללמוד החכמות וכדומה גם לבלתי כהן, נגד כוונת התורה; נראה שראה שמואל הנביא שהכהנים בימיו כחפני ופנתם בני עלי הכהן לא נהגו כשורה, ע"כ יסד להקת נביאים ר"ל חברת סופרים או מלומדים (עיין להלן באור תאר סופרים) מתלמידים הגונים בעלי מדות טובות וזכי השכל ונבוני דעת שבתר מכל שבט ושבט שמצא אנשים צעירים מוכשרים לחכמה, והקים למענם בית אולפנא ר"ל בית המדרש, ללמדם שמה, למען ישארו הלומדים והתכמות עם התורה והמצות קיימות באומה. — מבית המדרש הזה יצאו נביאים ומשוררים חכמים וסופרים ומדיינים, וכדומה, וכפי הנראה לי בחרו אחר כך מהם ומתלמידיהם ותלמידי תלמידיהם גם לשופטים וראשי המדינה.

התורה והמצות האלה כפי שקבלם משה אחת אתת מפי הגבורה, כן מסרם ליד הכהנים בני לוי, והמה למדום לכל ישראל עפ"י הסדר הנוכח בערובין (דף ג"ד), כי לא לבר קיום המצות ועשיתן הוא מצוה אבל גם ידיעת משפטי המצות ולמוד התורה איש איש כפי הכרתו הוא מצוה, ולזה באה מצות עשה מפורשת בתורה: ולמדתם את בניכם, ושננתם לבניך ודברת בם, למען ילמדון, וכבר בררנו בספרנו ת"ב שער א', שכוונת, ולמדתם' על למוד המקרא עפ"י פשט דוקא, ובלעדיו לא יצא ידי מצות עשה של ולמדתם את בניכם עיי"ש באריכות, והיוסיפון לרומיים (קדמוניות ספר כ' פרק ד') כתב שכל איש בישראל היה לו בביתו המקרא ר"ל התנ"ך עכ"ל והוא מצות עשה מן התורה (עיין להלן פרק פ"ח), ובכלל נאמר בתורה: ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אליהם שמע ישראל את החקים ואת המשפטים אשר אנכי דובר באזניכם היום ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם (דברים ה' א').

פרק לו

ואולם החקירה בתורה בשקלא וטריא, ולמוד הבאורים הרחבים בטעמי המצות ומכ"ש עניני החכמה הנצרכים לתורה לא מסרו אז לאיש

המוני, ר"ל שאינו מבני לוי, או מי שאינו ראוי במעשיו להיות שופט או מלך, אבל בימינו היום מצוה ועומד כל איש חכם לבב מִיִּשְׂרָאֵל אשר נתן אלהים בלבו את הדעת ואת התבונה לחקור בכל מצות שבתורה בכל סעיפיה וסעיפיה סעיפיה, והוא חביב ואהוב לפני המקום מכל אדם וזולתו, והוא האדם השלם, ולא יקרא האדם שלם עד שיהיה כולל הדעות והמעשה, כי שניהם כאחד טובים, וז"ל הרמב"ם (בהקדמתו לסדר זרעים), די לך בדברי החכם המפורסם בפילוסופיא שאמר: חפץ האל ממנו להיות נבונים חסידים (פראממע אויפגעקלערטע), וע"כ אמרו חכמים: ולא ע"ה חסיד (1), וכל מי שיאמר בעם הארץ שהוא חסיד, הוא מכזיב את החכמים, ומכזיב השכל, והצווי בכל התורה: ולמדתם ועשיתם, החכמה קודם המעשה, (וכן הוא מוסכם בתלמוד שהתלמוד קודם למעשה כמבואר להלן) וכו' עיי"ש יותר בההקדמה הנפלאה הזאת ותמצא דברים יקרים — והלכה למעשה מצינו בירושלמי (פסחים פ' ג'): ר"א שלח לר"ח בריה י'ב"ו (ר"ל לתלמוד) בטבריא, אתון ואמרין ליה גמל הוא חסד (ר"ל עסקן במצות וקבורת מתים), שלח ומר ליה המבלי אין קברים בקיסרין שלחתיך לטבריה (מפני שהתלמוד קודם למעשה) עיין יפה מראה שם, ועיין ספרנו תעודה בישראל (צד 2) ואמרו בספרי (עקב פ' מ"א) ובקדושין (דף מ') (בשנוי לשון קצת): וכבר היה ר' טרפון והרבה זקנים מסובין בעלית בית נתזה ונשאלה שאלה זו לפניהם תלמוד

(1) ובתוספתא דברכות (פרק ז') מצינו משל נפלא על מאמר התנא אין צור ירא חטא ולא ע"ה חסיד, וכן מגנה התלמוד אף את החסיד האמתי אם יולא מגדר השווי, וכן אמר הכוזב: אל תהי לדיק הרבה ואל תתחכם יותר וגו' אל תרשע הרבה ואל תהי סכל וגו', ר"ל אם לא תזדק הרבה לא תרשע הרבה, ומכלל לאו אתה שומע הן, אם תזדק הרבה סופך שתרשע הרבה, וכן אם תתחכם הרבה תהי סכל הרבה, וכן אמרו בפרק היה נוטל (בטעם דף כ"ה): היכי דמי חסיד שטעם, כגון דטבעה אתהא בנהרא ואתמר לאו אורח ארעא לאסתכולי בה ואלזולה, ובירושלמי שם אמרו: ראה תינוק שטבע בנהר אמר אחלון תפילי והאילנו עד שחלץ תפיליו מה תינוק עכ"ל. ועינינו רואות היום שהמתנהגים מן ההמון צהסידות עוזרים על עבדות חמורות שבמורה, ולא נאזהר החסידות כ"א לתלמידי חכמים הגדולים ויחיד הסגולה אשר פרקו מעל נאזריהם עול התאוות והמותנות אשר רודפים אחריהם בני אדם, והקדישו את נפשם כולה קדש לה', ורק ה' חלקם ונחלתם, ותורתו היא מנתם יומם וליילה, והמה בני העליה המעטים שדוד עמודי העולם.

אמר המחבר: עפ"י דברי הפילוסוף שמיצא פה הרמב"ם שחפץ ה' מאתנו להיות נבונים חסידים, יבוארו היטב דברי המשורר אלהי שאמר: אלהים משמים השקיף על בני אדם לראות היש משכיל דורש את אלהים, כלו סג יחדו נאלמו אין עושה עוז אין גם אחד (תהלים ל"ג); כי בלתי ספק היו בזמן דוד הרבה משכילים ר"ל נבונים ומלומדים, וגם היו הרבה דורשי אלהים ר"ל חסידים ויראים, אבל החסידים לא היו מלומדים והמלומדים לא היו חסידים, לכן אמר היש משכיל דורש את אלהים, כי רק אלה יקרים בעיני ה', והבן.

גדול או מעשה גדול? נענה ר' טרפון וכו' נענה ר' עקיבא ואמר תלמוד גדול, נענו כלם ואמרו תלמוד גדול שמביא לידי מעשה (י' רבי יוסי ואמר גדול תלמוד שקדם לחלה ארבעים שנה ולמעשרות נד', ולשמיטין ס"א, וליובלות ק"ג, וכשם שעונש על התלמוד יותר מן המעשה כך נותן שכר על התלמוד יותר מן המעשה, שנאמר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם עב"ל. — ובפרק ראשון למסכת אבות (משנה ב') שנינו: שמעון הצדיק היה אומר על שלשה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל ג"ה עב"ל, הנך רואה, קורא נעים! שנותן קדימה בזמן ובמעלה אל התורה מעבודת ה' ומגמילות חסדים, וכן אנו מתפללים ערב ובוקר וצהריים, השיבנו אבינו לתורתך וקרבתנו מלכנו לעבודתך התורה קודם לעבודה, ואמרו בפרק ששי ראבות (משנה ו'): גדולה תורה יותר מן הכהונה, ועיין שם כל הפרק הזה המדבר במעלת התורה, וכן אמרו: ממור תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ — ואפילו גוי העוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול (עיין לקמן פרק ס' בהערה ופרק ק'), והמהרש"א ז"ל בתרושי אגרות (פוסה פרק משוח מלחמה) על המימרא אחר ובנית ביתך דרוש וקבל שכר, מוכיח, שתלמוד ודאי קודם ליראת הטא, שהתלמוד קודם למעשה ולא עם הארץ חסיד, אך מה שאמרו אחר (מעשים טובים) ובנית ביתך דרוש וקבל שכר, הכוונה על למוד חכמות העיוניות, ועל זה אחז"ל: כל שיראת הטא קודמת לחכמתו, ר"ל חכמות העיוניות, עיי"ש. ועיין מכות (פרק ב'): טוב לי יום אחד שאתה עוסק בתורה מאלף עולות שעתיד שלמה להקריב, ושם נראה בעליל שהלמוד יותר חשוב לא לבד מן עבודת הקרבנות (ומכ"ש מתפלה שהיא תמורת הקרבנות) אלא אפילו מבנין בית המקדש, עיין היטב בדברי התלמוד שם, ובפירושי אחז"ל: גדול ת"ת יותר מבנין בית המקדש (מגלה ט"ז ע"ב), ואמרו שם: גדול ת"ת יותר מהצלת נפשות, ומה ששואלים העקשים ממה שאחז"ל: הלואי שיתפלל אדם כל היום? היא שאלת הבל ואינו לענין זה עיי"ש בתלמוד, ואפילו אם נסכים לדברי העקשים, נאמר להם שהוא במקום שאין בו בטול תורה ואין בו בטול פרנסה הברחית, כגון עמי הארץ שאינם יודעים ספר הבטלים ממלאכה, בודאי אין להם מצוה גדולה מזו שיתפללו ויאמרו תהלים כל היום מלעסוק בדברים בטלים, כי ישיבת בתי כנסיות של ע"ה מוציאים את האדם מן העולם, אבל לתלמידי חכמים

¹ ועיין צ"ג הלכות זכרות פרק מי שמתו.

אמר המחבר: רבים מחקשים בהכנת המאמר דקדושין שהזכרנו כגודע מהם, וזאתה הכוונה מזכרת מאד: שהתלמוד לבדו יש זכרו שתי מעלות, מעלה אחת ידיעת התורה שהיא המצוה הגדולה שצמחם כ"ל, ומעלה שניה שמיצוה למעשה, הולך המעשה לבד לא די שאינו מביא לידיעת התורה הולך גם לידיעת מעשה שלם אינו מביא, כמו שאמרו: אין בור ירא הטא ולא עם הארץ חסיד.

המקצרים בלמוד תורתם בעבור שמאריכים בתפלתם אמרו עליהם חז"ל (שבת פרק קמא): מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה, ואמרו במדרש רבה (ריש איכה): מצינו שויתר הקב"ה על עבודת גלולים ועל גלוי עריות ועל שפיכת דמים ולא ויתר על מאסה של תורה, שנאמר על מה אבדה הארץ, על עבודת גלולים ועל ג'ע ועל ש"ד אין כתיב כאן, אלא על עזבם את תורתי. עוד שם ובירושלמי דהגיגה (פרק א'): כתיב (ירמיה טז) ואותי עזבו ואת תורתי לא שמרו, הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו (ר"ל עסקו בה); מתוך שהיו מתעסקין בה השאור שבה [ר"ל השקלא וטריא והחקירה שבה] היה מתוירן למוטב ע"כ. ויש גורסין, המאור שבה' (דין לויפקלענונג), כי יסוד הדת הנגלית בנוי על פנות הדת הטבעית הפילוסופית, וכל החכמות כלולות בתורה, ונצרכות לידיעתה ולכמה מצות, וכמבואר בזה הספר כמה פעמים ובררנו ג"כ שבשם, תורה' יובנו כל הלמודים והמדעים ההכרחיים לשלמות הנפש ולהשגת ה', וזה שאמר, המאור שבה מתוירן למוטב', וכן נראה מדברי הגאון הגדול ר' שמואל יפה ביפה ענף (הוא פרושו על מדרש המש מגלות), עיין שם, אעפ"י שהוא מקיים הגרסא, השאור שבה'.

פרק לו

ואמרו בתנחומא (הובא בילקוט ראשונים סימן ס"ז), חז"ל: פרו צדיק עין חיים אע"פ שהארם צדיק אם אינו עוסק בתורה אין בירו כלום, שמתוך התורה הוא לומד היאך הוא לוקח נפשות עכ"ל, וראיתי בשם הגאון מווילנא שמצא במדרש שהיצר הרע מסית לאדם לכל החסידות והפרישות רק למען יוכל להטרידו מלמוד התורה, ע"כ תוכן דבריו, ובתקוני זוהר מוכיח ג"כ בראיות הרבה שלמוד התורה קודם בזמן ליראה, עיין בהקדמתו בדרגא שביעאה וברגא עשיראה, וכ"כ היה בעיני חז"ל מעלת הלמוד יקרה עד שהיו מבטלין מהמצות ובפרט התפלה, בעבור הלמוד, כמו שאמרנו לעיל, ור"ש בן יוחאי לא היה מתפלל אלא משנה לשנה, ורבינו הקדוש מחדש לחדש, ועיין מזה באלפס ברכות פ"א (דף ו' ע"א) בד"ה ביני עמודי, וברבינו יונה שם, ומכ"ש הליכה לבהכ"נ להתפלל או לקבץ עשרה אנשים לתפלה אם טריחא ליה מלתא, עי"ש ברבינו יונה. — ובפאה (פ"א משנה א') אמרו בהריא: ותלמוד תורה כנגד כלם, וחז"ל הרמב"ם שם: כי בת"ת יוכה האדם לכל זה, כמו שבארנו בתהלת דברינו שהתלמוד מביא לידי מעשה עכ"ל, רומז אל מה שהעתיקתי פה מהקדמתו הנ"ל לסדר זרעים, ועיין בספר המצות להרמב"ם עשה י"א, ועיין היטב בספרנו ת"ב (צד 159) בהערה שלישית מה שכתבנו בשם היפה מראה ותראה דברים נפלאים, הפוך בהם וחקור בהם, ובירושלמי פאה על מאמר ותלמוד תורה כנגד כלם: רבי ברכיה ורבי חייא וכו' אפילו כל מצותיה של תורה אינן שוות (ר"ל אינן כראי) לדרבך אתך מן התורה (ר"ל אפילו אל למוד מאמר אחד בתורה

עיין הכותב בעין יעקב שם), ואפילו תורה שלא לשמה היא יקרה מאד כמבואר בתלמוד ובזוהר וישב, ועיין תוספות ישנים יומא (דף ע"ב ע"ב).
 וכל כך היה הלמוד יקר אצלם עד שלמדו לפעמים אפילו מאפיקורסים גמורים כנודע מר' מאיר שלמד מאחר ומצאו חז"ל סמך מהכתוב (משלי כ"ב) הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי (פרק שני דהגיגה דף ט"ו ע"ב), ועיין רש"י שם. ועיין שם בתלמוד עוד הרבה דברים כיוצא בהם, (ועיין לקמן פרק ק') וכתבנית דברים הללו שכתבנו פה מדברי התלמוד דהגיגה האריך בדרושו הרב בעל מגורת המאור (נר ד' פרק ב' ס' רע"ד), ולולא היה מאריך שם בדבריו ראויים היו להעתיקם גם פה 1).

1) ולא מחכמה ודעת הוכסס היום צמדינה זו שלמוד שלא לשמה הוא עון פלילי, וכמו שאמרים "שצוראים קליפות בלמוד הזה ונותנים כח לסטרא אחרת" דברי הבל המה, ועלם היזה"ר הוא הרוצה להעבירם מלמוד התורה והחכמה, כאשר צעונו כבר בלע את מעשהו וכמעט נשתכחה התורה והחכמה צמדינה זו בעבור הדעה הנפסדת הזאת, אשר נשרפה גם אצל ההמוני ואומרים שמוטב ליטב בטל מלמוד תורה שלא לשמה או להראות איזה חרוד, ואיך לא ידעו חושי בינה אלה שהתלמוד והזוהר (וביחוד יעוין זוהר וישב שהזכרנו) מסירים ללמוד ע"י האופן, ואמרו בתלמוד (סנהדרין כ"ה ע"ב): לעולם יעסוק אדם בתורה ובמאות אפילו שלא לשמה כו', וכמה פעמים מצינו בתלמוד שאמר תלמודי אחד איזה מאמר לחדורא, ואמרו בפירוש: "קבאת סופרים תרבה חכמה" והקנאה היא אחת ממדות המגונות, ומעשה דר"ש בן לקיש בתלמוד (בבא מציעא פ"ד ע"א) ידוע, שאמר ליה ר' יוחנן אי הדרת בך (ללמוד תורה) יהיבנא לך אחתאי דשפירא מינאי, קבל עליה, וכן הוא דכסה, עיין תוספות שם. וכן הביא הש"ס בשם רז"ר המור פרשת וירא שר' יוסי בן פזי שקבל עליו ללמוד תורה אצל ר' יוחנן על מנת להיות עשיר וקבלו ר' יוחנן עיי"ש בערך רבינו הקדוש, ואני מלאקי זאת בזוהר וירא. — ומה שנמצא לפעמים בתלמוד נגד מה שכתבנו פה; כוונתם על מדת חסידות, כהרבה מאמרים זולתם בתלמוד שלא נאמרו נגד כל אדם רק נגד בני עליה המעטים, ומדוע יהיה אסור לנו ליהנות ולהתענג גם תענוג גשמי מלמוד התורה והחכמה? והנה עינינו רואות שקשרה יד ה' בכל מצוה ומצוה גם תענוג גשמי למען יעשה אותה האדם צחק וישתדל אחריה, מה יתענג האדם וירחב לבבו אשר חננו ה' לתת נדקה ולעשות גמילות חסד עם זולתו, ומצות מנחת ועונג שבת, וימים טובים, ומצות קיום המין, מיוסדת על רוב עונג, וכבר אחז"ל שיסוד התורה כולה היא אהבת רעים ואהבת כל מין האדם (עיין לקמן), ואפילו המצות שבין אדם למקום המה מיוסדות לדעת הרמב"ם (מורה ח"ג פרק ל"ה) על מצות שבין אדם לחבירו, הנכללת במצות ואהבת לרעך, ויסוד האהבה ושרשה היא באהבת עצמו, מה דעלך הוי; א"כ כל התורה מיוסדת בעונג האדם וטובת עצמו בפרט, ובפרט למוד התורה היא בודאי עונג ושמחה לאדם מכל המצות שבתורה, מדאמרו חז"ל (פרק ואלו מגלחין) שאכל חייב בכל המצות ואסור בלמוד התורה מפני שהיא שמחה לו, עיין רש"י שם דף כ"א, ועיין בספרנו ח"ב (ד' 192) מה שהעתיקו מהרמב"ם הלכות רוצח:

וכן מצינו כמה פעמים בתלמוד שהיו חכמי התלמוד מפארים ומהללים את עצמם

פרק לח

ואולם אחר שימלא האדם כל משכוותיו בתורה ע"ד הסדר הישר ,
או יבקע כשחר אורו ביראה ואהבה לה' יתברך , ויהיה חרד למצותיו , כמו

בחכמתם וצדיעתם עד שהיו אפילו מקפידים על הזכרת שמוסם , כדתינו (בפרק האשה רבה
דיבמות וצירושלמי דשקלים) : אזל ר"א אמר לשמעטא בי מדרשא ולא אמר משמיה דרבי יוחנן ,
שמע ר' יוחנן איקפד , עול לגביה ר' אמי ור' אסי , א"ל לא כך היה המעשה בבהכ"ל של
סבריא בנגר שיש בראשו גלוסטרטא , שנחלקו בו ר' אליעזר ור' יוסי עד שנקרע ס"ת בחמתן
כו' , הדר איקפד טפי , אמר חברותא נמי וכו' . עיי"ש בתלמוד , עד בבא ר' יעקב בר אידי
ופייסו , והביא לו ראייה מיהושע שלא הזכיר בכל דבר שאמר כך אמר לי משה , מפני שהכל
ידעו שאורחו של משה הוא , אף כאן הכל יודעין שהתורה שדורש ר' אליעזר היא תורה שלך ,
עיי"ש להלן , שנתקררה דעתו מהפיוס הזה , ואמר מפני מה אין אהם יודעים לפיכך כבן אידי
חצרנו , ואם כבר התאמנו האמוראים שם בתלמוד ליישב בהקפדה הזו הגדולה בדברי אגדה
ואסמכתות מהבחינים , סוף סוף איקפד ! , וכן רב ששת היה מקלל בקללה ומרמז את רב
בר אידי סרסיה שאמר בבית המדרש דבר ולא הזכיר את שם רב ששת עליו , ואמר ישכנו
עקרב ! (בכורות פרק ה') , ויש מפרשים שכוונתו שמתא , וכן מצינו מההוא שאמר לר'
הושעיא אין אמרית לך חדא מלתא טבא את אמרת בצבורא מן שמי ? א"ל מה הוא , א"ל כל
אותן הדורות שנתן אבינו יעקב לעשו וכו' — א"ל (ר' הושעיא) חייך מלא טבא אמרת ומן
שמך אגא אומר לה עכ"ל (בראשית רבה פרשה ע"ח) .

ובבאן תוכחה רבה אל קלח מחברי זמנינו , אשר הסתיי לנקבם בשם , או קלח חנשים
יודעי ספר , הנוסעים בעולם ומדלגים מעיר לעיר ומקבצים על יד מפי השמועה מחכמי
הדור זעיר שם וזעיר שם , כל נתח עוב , וישימו בכליהם , וממחרים להדפיסם משם עלמס ,
וימלאו טרפה חוריהם , או להגיד בעל פה בחצרת חנשים אלו מבעני יאלו הדברים האלה ,
והאיש אשר עמל בו לא יזכר ולא יפקד , ובהמת הוא חטא ואשמה רבה ויכלל בלאו דלא תגזול ,
כמו שבארנו חז"ל , ובהפך אמרו : כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם , ואפילו דבר
הלכה או מלא טבא (באן מהט) וכדומה , הכל כאשר לכל מהויב האומר להזכיר עליו שם בעליו ,
מאשר חננו החוקן לאדם דעת והיא מתת אלהים (איין טאלענט) , ולאו כל אדם מוכשר להמציא
דבר ולהשג היזה הדוש , ולפעמים אפילו מלומד גדול וחכם מצינו שאין בכחו להליד מדעתו
דבר חדוש בלמודו , אבל צריך לזה הכנה טבעית , מוסף על שקידת הלמוד ועיון בחכמה בהשכל
ודעת , ואלהים יוכה בזה את הטוב בעיניו , אחד בעיר או במדינה , והרמב"ם ז"ל (במורה ח"ג
פ' ת"ה) מבאר שהא רוח הקודש ממש עיי"ש . [נדברי הרמב"ם אלה נראה לי שנובעים מדברי
המדרש תנחומא חז"ל : לא רבים יחמו וזקנים יבינו משפט (איוב ל"ב ט') לא כל מי שעוסק
בתורה מתרחבם אלא אכן רוח הוא באנוש (שם , שם ח') אלא א"כ נתן בו הקב"ה רוח וכו' ,
ועיי"ש להלן במדרש : שאלה מערונה אהת את ר' יוסי וכו' יהיב הכמתא להכימין , אלא יהיב
הכמתא לטפשיין וכו'] . ומעתה היש גזל ועול כזה ? להקטט בנויות זרות ובאמרי דעת של
זולתו , יהי מה , הן בתורה , הן בחכמה , הן במשל או מליצה , ואף שיחת חולין , ואמרו חז"ל :

שהולך ומבאר התקוני זוהר שם, ואין להאריך בזה כי שם מביאר ברחבה כל הענין הזה, ולמעין שם יותרו כל הספקות שיש להקשות מקצת אנגרות בתלמוד, אשר כפי ההשכלה הראשונה יתדמו שהנה מתנגדות לדברינו אלה, — ומעת שהפכו במדינתנו הסדר הזה גרמו שנתבטלו מכל וכל התורה והלמוד, אחזו בקצת מצות החיצוניות והמעשיות¹⁾, וזה וזה לא נשאר בידם,

שיחת חולין של ת"ח לריכה תלמוד, ועפ"י רוב החכמים האמתיים השוקדים יוס ולילה בלמוד התורה והחכמה לא יעזו מגבול עירס וחוליה, ולעומתן אלה בני רשף יעופו במרחבי ארץ, וכבהמות בהרי אלף אחר כל ירק יתורו. וכמה פעמים יזדמן שיספרסמו בעולם על זמן מה כמה אנשים הגרים בעיר אחת לחכמים או דורשים או בעלי משל וכדומה, כאלו נהה עליהם רוח הדש ומתנבאים, וכאלו שפך ה' את רוחו על יושבי העיר הזאת, ואחר עבור כמה שנים ישובו לאיחוס הראשון, חדל להיות להם אורח ויעמדו מלדת, וכבת דבר זה היחה בלחמט שהיה צנייהס אחד או שנים חכמים, ומהס שמעו כל דבר טוב ויספרו במקלות אשר נסעו לשם משס עצמס, וינא עליהס שס הדש לאמר יושבי העיר הזאת כלס חכמים ויודעי הבונה, או מושלי משל וכדומה, וכאשר ימות החכס הזה עמו תמות חכמת העיר הזאת, וע"ז נמליץ מאמר חז"ל (בועס מ"ט ע"ה): משמת ר' מאיר בטלו מושלי משלים עכ"ד, ולא אמר משמת ר' מאיר בטל ממשל משלים בלשון יחיד אבל בלשון רבים מושלי משלים; כי בזמן שהיה ר' מאיר הי היו כל הנשי מקומו ומכיריו ויודעיו מפורסמים כולם בעולם לבעלי משל, מאשר שמעו פעס בפעס ממנו, ובכל מקוס בואס היו דבריהס במשלים נעימים, וחשבו אותס לחכמים מושלי משל מדעתס, אך כאשר מת ר' מאיר בטלו מושלי משלים אלה, והיו כבדראשונה. אמר המחבר: זה כמה פעמים קבלתי על עמי דבר אחד ולא אוכל לקיים את נדרי, והוא: לבלתי הניע איזה חדושים שזכני ה', הן בתורה והן בחכמה (הן בע"פ והן בכתב), לפני אורחים הבאים לביקרי, ערס אדע מהות מזגס, אף כי כל אורח בראשית בואו כמה ימים הוא מראה ח"ע לאיש ישר וזדיק, ובפרט אלה השטים כל ימיהס בתבל ארצה כלפריס עפות, והמה המומחים הבקיאים להלוך נגד כל רוח בני אדם, וללכדם אח"כ במוקסס, נבל זה יבוא ומתפרס ומלחך עפר רגלי, ישב בכבוד ראש, מעוטף כאבל אס, ושומע בלמא את דברי (הן בע"פ והן בכתב), ותרמילו מתחת למדיו, וימלאהו כל נחם טוב, וכן יעשה בכל מקוס בואו לאיש דורס תושיה, ויהי לתקופת הימים והנה הלבוע הזה (הנודע בציטו לאש משחית, רע מעללים ובער וריק מכל תורה וחכמה) השליך מעליו נואהו ומחקטט ביוצות זרות בכל מקוס בואו, ומראה דברים מגלת ספרו כתוב מזה ומזה (וכמו שאמרו ממדורי מילי), וזה עמל לא הרה, ולא חלה, וילד שבעה! — ראיחי מעשה זה ונזכרתי בדברי החכס יש"ר מקנדיאה ז"ל שאמר שאין להראות הספרים בכתיבת יד לשום אדם, כי המראה אותס הרי הוא כמו שמראה המחלים בציט המבטלים, עיין להלן (פרק קמ"ו תקון ג'), והחכס הזה אמר טעמא במילתא, למען לא יהיו אח"כ המחלים האלה בואס על השלחן לזרע בעיני אוכלס, ע"כ דבריו, ולו היה החכס הזה הי אהנו פה היום, היה אומר טעס אחר: פן לא ישאר מהס לתת על השלחן כי זרים יאכלוס, ע"כ נריך לנעול הדלת בציט המבטלים בעדס.

¹⁾ וכבר אחד קדוש מדבר, הוא בעל ספר הישר, המכונה לרבינו תם, בשער

אין תורה ואין חכמה ואין יראת ה', ומכ"ש שאין מוסר ומדות וד"א כלל וכלל כ"א אצל מעט מהאנשים השרירים העוסקים מנעוריהם בתורה ובעבודה, ואשר המה בטבעם ישרים, או שהיו להם הורים ומורים חכמים וישרים וינהלום בדעה והשכל.

וכל חכם מבין מדעתו שכל מה שכתבנו עד הנה הוא רק נגד החסידות ומ"ט, אבל מוסר השכל ויראת שמים הוא הכרח גדול להרגיל בה את הילדים מקטנותם ולהזכירם בכל שעל ושעל, כפי השגת שכל הילדים, כמו שנאמר: הנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה (משלי כ"ב), והחיוב הזה חל על האב והאם.

ונלזה אל היראה והמוסר הנכללים בפסוק הזה, גם תרבות בדרך ארץ ויושר המדות, והדברים האלה המה פנה גדולה והנחה חזקה אף להרת ויראת שמים, וההורים המתרשלים בפנה הגדולה הזאת, המה סבות לכל הרעות הגדולות והעצומות אשר תקרינה אח"ז לבניהם, ואפילו כמה מחכמי לב יחיו חיי צער כל ימיהם, ויעשו עול וכסלות נגד יושר לבביהם ונגד שכלם הישר, כי ההרגל בנעוריהם שלל מהם כל מדה טובה, ומכ"ש מי שהוא ממוגרע בטבעו, ולא אוכיר פה המורך והפנוק, עד שלא יצליחו לשום דבר בעולם, וזה יביאם לפרנס א"ע על אופן מגונה מאד, רק למען החיות את נפשם ונפש עולליהם. ואמרו במדרש (הובא בילקוט משלי): הושך שבטו שונא בנו, וכי יש אדם ששונא בנו? אלא מתוך שאין מוכיחו על התורה והחכמה ודרך ארץ עתיד לשנאותו וכו'. — וראוי היה לדבר פה הרבה מזה, יען שההתרשלות הזה בעונינו לא נמצא בשום אומה ולשון הנודעת לי כמו שנמצא אצל אחינו בני ישראל בימים ההם ובמדינה זו; ולא ראיתי לאחד מהרבנים העומדים בראש העם, שיעלה מעולם על לבו לדבר מזה, ובכל ההכרח הזה ראיתי להשמיט ידי ממנו פה, למען לא אצא מהגבול אשר אני עומד בו בכונת הספר הזה.

פרק למ

וכמו שמצוה ללמוד התורה והמצות (איש איש כפי שכלו וכשרונו);

השלישי, אחר שמספר מעלות ומדות של החסידים האמתיים עבדי ה', הולך ומתאר לנו את החסידים המזוייפים, וז"ל: „כל אנשיה מתרפים, ונעבדות ה' נרפים, פוכחים על שמי הסעפים, החזיקו בשעוה, ולא עזבו השעוה, וכו', לזכר כהצלי עולם הזה וכו', גבר עליהם היצר וכו', ירצו לעלות למעלות גבוהים ולא יוכלו, וכו', הפליחו בעבודתם, להראות לזני אדם דקדקס, וכו', השמדלו בגלויות ונתרשלו בנסמרות, ברחו מן העבודה הקלה, ונלאו לסכול הכבדה, הסגאו לדקדקס על זולתם, ותמעיטו בעיניהם דקדק בלחם, נוהרו בכל מצוה אשר אין בה יגיעת נפש, או אבדת הון, והעלימו עיניהם מן החמורות אשר בהם יגיעה והיוק ממון וכו' וכו', עכ"ל הזהב.

כן מצוה ועומד כל אדם מישראל היום שאין לנו כהנים ולא לויים ולא סנהדרין (אם חננו ה' בשכל זך וישר ובלב שנון, ואם יתננו העת) ללמוד כל החכמות והמדעים, ובספרי כל אומה ולשון, אחר שמלא כרסו ממעדני התורה וחרד למצותיה, כמו שהוכחנו בספרנו תב"י באריכות, ואמרנו שם שמה שאמרו קדמונינו שכל ימיו יפנה לתלמוד (הרמב"ם בהלכות ת"ת) כוונתם בשם, תלמוד על כל החכמות והלמודים ג"כ, כמו שאמר שם הרמב"ם, שהפרדס בכלל הש"ס הוא עיי"ש. — ורוב החכמות והמדעים נצרכות לפעמים ג"כ להבנת התורה ועבודת ה', ושם, תלמוד אינו כולל דוקא המשנה והגמרא לבד, אבל בכללו כל החכמות והמדעים. ומה נעמו דברי התיקונים (תקונא שבעים) וז"ל: הכא רוא עילאה דלזמנין שושנה אשתכחת בין קוצים וכו', בר נש צריך למנדע כלא (ר"ל כל החכמות והמדעים שבעולם) ואפי' חרשין (ר"ל כשוף) כמה דאוקמהו מארי מתניתין: לא תלמד לעשות (דברים י"ח) אבל אתה למד להבין ולהורות, עכ"ל — ומי שהוא חכם כללי בכל החכמות והמדעים מוסף על התורה, הוא האדם השלם, כמו שמבואר מדברי הרמב"ן ז"ל בספרו מלחמת ה' (על האלפס) פרק הרואה, על רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע, שהוסף עליהם ר' חנינא בריה דרב איקא ברכת חכם הרזים עיי"ש. — והרוצה לעמוד על דברינו שכתבנו פה שתלמוד בלשון הש"ס הוא שם הכולל לכל דבר למוד, יעיין בש"ס בכמה מקומות, וביחוד במסכת הוריות (פרק ג') בד"ה שאלו תלמידיו את רבי אלעזר בר' צדוק.

ובכל גדול הוא, שישים האדם תמיד לנגד עיניו בכל למוד של איזו חכמה, תכלית מה, אם להשיג ממנה תועלת היצוני, לפרנסתו ולבריאת גופו ולהנהגתו עם בני אדם, וכדומה, או תועלת הנפש, היינו תועלת לידיעת התורה ולעבודת ה', ליראתו ואהבתו, ולהכיר את מי שאמר והיה העולם, ואם ככה יעשה האדם בודאי ילך במה ושאנן, והיה ה' בכסלו ויעזור לו להשיג מאויו, ולא יכשל נצח בדעה נפסדה בלמודיו, ויהיה לו סם חיים, ומכלל הן אתה שומע לאו.

פרק מ

ספר התורה הזה אשר שם משה לפני בני ישראל בחמשה חלקיו, מלבד המצות הנכללות בו, יכלול עוד הרבה ענינים, כגון: מעשה בראשית, קורות ימי קדם, קורות העמים בכלל, ואבותינו בפרט, שעבודם במצרים, אותות ומופתים אשר נעשו להם, ושפטים שנעשו לצדיהם, אופן נתנת התורה, בנין המשכן, והמסעות במדבר, וכל הקורות אותם שמה. והרבה יעורים, התראות ואזהרות, ברכות וקללות, ונבואות לעתיד, ושיירים נשגבים במליצה נפלאה, וכדומה ענינים רבים זולת המצות והפקודים, אבל נחרל לדבר הנה מכל אלה, כי אין זאת מגמתנו בספרנו הנוכחי, לכן השארנו הדבר כמו שהוא. אך טרם שנשתעה פה מענינו הנוכחי, ראוי לברר ראשונה

שמות התארים שמתוארות בהם התורה והמצות, ולהבדיל בין הוראות השמות הנראים כנרדפים להוראה אחת, אשר אם נעיין בהם נמצא הברל רב ביניהם, ומההבדלות הפרטיות האלה, אולי יולד לנו איזה למוד והוראה לתכלית הברנו זה, ונאמר:

התארים שמתוארות בהם התורה והמצות בספר האלהי הזה, שבעה המה למיניהם: תורה, ברית, משמרת, עדות, מצות, משפטים, חקים, (ולא נזכיר פה מהתארים הנמצאים בנביאים וכתובים כגון: פקודים, וכדומה, גם מאלה אשר נדבר הנה, לא נרחיב לברר כל ענפי השרשים האלה לכל הוראתם, כי אין פה מקומם, ויבואו אי"ה בספרנו בית האוצר, אך נברר פה מה שנוגע אל ענינו):

פרק מא

תורה: הוא שם, וכוונתו: תלמוד (צעלעהוונג) והוראה (אונטערריכט) כמו: קה נא מפיו תורה (איוב כ"ב), תורת הכהם (משלי י"ג), מצותי חקותי ותורתי (בראשית כ"ז), זאת התורה לעולה (ויקרא ו'), ומה כלל ספר הזה ר"ל חמשה חומשי תורה, לקוח את ספר התורה הזה (דברים ל"א) (געזען צוך), ונקרא הספר הזה בכלל בשם תורה, אף שנמצאו בו הרבה ענינים שונים, כאלה אשר זכרנו לעיל מקורות הזמן וכדומה; כי כלם יורונו איזה למודים, אם לא דוקא למוד תורתו, עכ"פ למוד מדעי, מוסרי, מדותי, ספורי, וכדומה. — המלמד לאחרים כפי התורה ממש (נאך פארשריפט לויט געזעטע), לא יטה ממנה ימין ושמאל, נקרא בתנ"ך בשם מורה (אונטער ווייזער) והוא כמורה הדרך הנכונה לזולתו בלי נטות ימין ושמאל אל מחוץ התפץ אשר שם הנבוכך הלז מגמת פניו לבוא שמה, או כמורה בקשת אשר יורה חציו, ולא יחטא מנטות ימין ושמאל מהמטרה, והבדל גדול יש בין שרש ירה ושרש למד (כי למד פרושו הרגל והנוך). ובעבור זה הבדל גדול בין תאר מלמד ותאר מורה, מלמד יאמר גם למלמד את עצמו, ולא יאמר יורה לעצמו, כאשר יתבאר אי"ה באריכות בספרנו בית האוצר, כי שם מקומו, ובעבור זה לא תמצא בכל התנ"ך אצל הכהנים ובני לוי שלמדו את העם הפעל למד, אבל תמיד הפעל ירה, כי המצות שהיו מסורות ביד הכהנים בני לוי היו רק מצות החקיות (ועיין להלן בבאור תאר חקים¹), והוא בין

¹ כבר זכרנו בספרנו בית האוצר, שהשם למוד הוגה על כל דבר חכמה ומלאכה שיוכל החכם להמציא בשכלו ויש על הלמודים של החכמות מוסף שכלי, אך לא כן הוראה איסור והיתר שהוא רק קבלה, ואין לה חלק במוספתי השכל, ובעבור זה נקראו כל חכמת המאטעמאטיק וכל המהנדסים האחרונים בשם למודיות, ונראה לי שלקחוהו מהמקרא: לשמוע כלמורים (ישעיה נ"ו"ד), וז"ל רש"י שם: לשמוע כלמורים, כמשפט הלמד דים האמת

חול לקדש, ובין טמא לטהור (ונכללו בו איסור והיתר) כמו שנאמר: וידבר ה' אל אהרן לאמר — ולהבדיל בין הקדש ובין החול ובין הטמא ובין הטהור ולהורות את בני ישראל את כל החקים אשר דבר ה' אליהם ביד משה (ויקרא י'), [וכן יכונה באומה גם היום הרב שעומד בעיר לפסוק רק דיני איסור והיתר או טמא וטהור בתאר מורה הוראה, ולא דיון; כי זה הוא העומד במה שבין אדם לחברו ושלי ושלך] כי באלה המצוות של החקים האלה לא היה רשאי הכהן לפסוק איזה דבר עפ"י שקול הדעת, או לנטות ימין ושמאל כחוט השערה מהתורה, אבל ממש כפי התורה (נוכשטאלניך, נאך פארשניפט) כי בדבר החוק אין להוסיף ואין לגרוע בחלקיו, או לתת איזה באור עפ"י שקול הדעת, לצאת מגדר הכוונה הראשונה אף פסיעה קטנה, וכמבואר להלן בבאור תאר חקים. ודבר נפלא תמצא אם תדקק שמישה רבינו במשנה תורה שיש בה איזה באורים על מצות התורה לא תמצא כלל שיוסיף איזה באור על תורת כהנים, ר"ל במצות כהנים, וכן מזכיר זה הרמב"ם, אבל לא מטעמיה (המובא בספר החנוך בהקדמתו לספר דברים) שאמר, שהכהנים זרזים הם אבל מפני שאסור להוסיף במצות האלה כלל לפי דרכנו. — וכבר הוכחנו בעזרת ה' (להלן פרק ס"ד) מהפסוק על פי התורה אשר יורוך (שנמשך על הכהנים בני לוי הנזכרים בפרשה זו לעיל) שהם בעלי הוראה, לא כן אצל השופט שהוא הדיין, שנאמר בו אשר יאמרו לך (כי זה נמשך אל השופט הנזכר בפרשה זו לעיל); כי להשופט בדיני משפטים (ר"ל מה שבין אדם לחברו ובשלי ושלך) היה לו רשות לפסוק לפעמים עפ"י שקול הדעת, ולמצוא תחבולה לצאת קצת מגדר הכוונה הראשונה כפי ראות עיני הדיין, וכמבואר להלן בבאור תאר משפטים. — ונקרא ספר ויקרא המדבר רק בחקים, מעניני הקרבנות וקדושת הכהנים, טומאה וטהרה ויתר קדושות העם, שמיטה ויובל והמועדים, מאכלות ובעילות האסורות והמתרות, וכדומה מהחקים, בשם תורת כהנים, ר"ל הוראת הכהנים, וכן מפורש עפ"י רוב באלה החקים בפרשיהם התואר תורה, וזאת לעדה אל מה שהוכחנו בעזרה, ולא תמצא בכל התורה במשפטים שיאמר: זאת תורת הגגב, או: זאת חקת הגגב, וכדומה, כמו שנאמר באלה: זאת תורת המצורע, זאת חקת הפרה וכדומה). וכן נאמר (תגי ב'): שאל נא את הכהנים תורה לאמר הן ישא איש בשר קדש וגו', ולא אמר שאל נא את הכהנים דין או משפט. — וכן קרא רבינו יעקב

והנכונה עכ"ל, ר"ל כמספט (הכמת) הלמודים (מאטקעמאטיק), (שהמה מיוסדים על) האמת והנכונה (ווארטייט אינד צעווייזע), כן נראה לי כוונת רש"י; כי הלמודים האלה מתאמתים צמופת, וכבר שערתי ג"כ שהשם מאטקעמאטיק היא מלה עברית וערבית מתאמת והצדק י"ך הנוספת היא מהמונת לשון יוניס ורומיס, כידוע, עיין בצפרכו ציט האולר מחברת שליטים שהדכנו לדבר מזה.

פרק מד

עדות: הוא תאר להתראה, כי המתרה את חברו הוא מיעד¹ ומזהיר אותו, או בעדים או יקח את הנזהר בעצמו לעד לאמר לו: הזהר מעשות כך וכך והשתדל לעשות כך וכך ושוב לך, ואם לא תטה אוזן לדברי, אתה תהיה לעד בנפשך כי רעה תפגשך באחריתך, כמו: העד העיד בנו האיש (בראשית מ"ג), העידותי בכם היום את השמים (דברים ד'), העידותי בכם היום (לא מפורש מי יהיה העד, אבל אתם בעצמכם תהיו לעדה) כי אבד תאבדון (שם ה'), רד העד בעם (שמות י"ט), כי העד תעיד בהם (שמואל א' ח'), ולעדותיך אשר העידות בהם (נחמיה ט'). ונקראת התורה בכלל בתאר עדות, כי בה נכתבו התראות ואזהרות לאיש הישראלי איך יתנהג נגד ה' ואדם כל ימי חייו, והיא גם היא עדות ברורה על ישראל, כי אם ילכו בדרכי ה' אז תתקיימנה הברכות והיעודים הטובים שבתורה, ואם יסורו מהדרך הטובה, רעה תגמולם, כעדות היעודים שבתורה שהתרה מקודם איך יפול דבר באחרית המעשה, וע"ז אמר המשורר אלהי: עדות ה' נאמנה (תהלים י"ט), עדותיך נאמנו מאד (שם צ"ג), ר"ל התראתם נתאמתה ונתקיימה, לא נפל דבר ארצה בדבר היעודים הכתובים בתורה. ונקראו הלוחות לוחות העדות, וכן ארון הברית, כי שם מונחת העדות, והם הלוחות הכתובים באצבע אלהים, שהמה יסוד התורה, וכל המצות כלולות בהם, כמ"ש חז"ל. ואחר אשר השלים משה את התורה ויכתוב אותה על הספר נאמר: לקוח את ספר התורה הזה וגו', והיה שם בך לעד, כי אנכי ידעתי וגו' (דברים לא).

פרק מה

מצוה: והרבו מצות, שם התאר לכל פקודה שמצוה הגדול לקמן (נעטפסל) בין עשה או לא תעשה (וההבדל ביניהם, ר"ל בין עשה ולית, הוא בהבדל מלות הקשור אל הפעל צוה כנודע) טובה או רעה תמידית או זמנית בין סבתה נודעת להמצווה או בלתי נודעת לו; ומזה כל הפקודות אשר צוה ה' בתורתו כגדולה כקטנה כלן נופלות תחת שם התאר מצוה או מצות.

כל המצות שבתורה בכללן נחלקות לשני מינים: א) מצות שבין אדם למקום, והנה נחלקות גם כן לשני מינים. א) מצות הדעות, ונהנה הנופלות אצלנו בתבורנו זה בגדר דת האלהית הטבעית, כמו שכתבנו לעיל (פרק י"ט)), והנה מצות שאינן נופלות תחת

¹ שורש יעד ושורש עוד נדפסו המה כהרבה ענינים.

הזמן והמקום, ולא תחת שום שנוי בעולם, ומשותפת בהן כל אומה חכמה ומתוקנת שבעולם האוהבת לחקור אחרי האמת והדעת הישרה, (ב) מצות חקיות, או הנתלות במעשה, והנה תלויות בזמן ובמקום, ואין משותפת בהם שום אומה עם בני ישראל.

(ב) ומצות שבין אדם לחברו¹) וכלן נופלות אצלנו בחבורנו זה בגדר דת הנימוסית²), והמצות האלה נקראו בתורה בשם משפטים, ולא נדבר פה ממצות הדעות אבל נדבר רק בהבדל מצות המשפטים לבין מצות החקיות, ונאמר:

¹) אמר המהזכר: לפי דעת הרמב"ם חף המצות שבין אדם למקום הנה לחלוקן מצות שבין אדם להזכר, ולפי מה שכתבנו להלן (פ' ס"ו) בסוף הערה הזין היטב דברי הרמב"ם אלה הם התדקק היטב בדברי שם.

²) ופן יהיה עס לצדך, קורא נעים! לשאל: אם קצת ממצות שצחורה נופלות חסרה דת אלהים הטבעית וקצת נופלות חסרה דת הנימוסית; ח"כ מה היה צריך נותן החסרה לתת אוחס בקולות צהר סיני הם יכולין בני אדם החכמים לעמוד עליהם בשכלם, וכן עמדו עליהם בחמת כל האומות, עד שאמרת שמשוהפנה הנה באלה המצות? לכן אחוך וסדע, דע שלש תשובות בדבר: א) לפי שהחורה היא ספר הכולל לכל הדת (אין חללעמיינעס געזעטן צוך) היה מהכרח נותן החורה להזכיר גם אלה שהשכל מלמד, לכל יחבר מאומה זו, הרואים מימך ספר דתי מחיזו אומה ולשון בעולם הכולל כל עיני החקיקים והמשפטים שלא יהיו מזכרות זו כל המצות המפורסמות והנודעות חף לחיטוקות, ד"מ: לאו דלא תרנח וכיונח זו, שאפילו חיטוקים יעמדו על הכרה הלאו הזה, ובכל זאת לא חדל שום מחוקק חיזו דת שלא יזכירו, ואמר רצינו בעדיה גאון ז"ל בספר האמונות והדעות (מאמר ט' פרק א') כל דבר שהשכל מורה עליו דברה החורה בקצרה מאד (ולא בזה כ"א להזכיר) כמו לא תרנח, לא תנאף, לא תגנוב, וכן כשזכרה מהדעות ד"מ: אנכי ה' אלהיך הכל בקצרה, מפני שהשכל מעיד ע"ז. ב) כבר אמרנו לעיל (פרק י"ז) בזה הלשון: וכגובה שמים מארץ כן גבהה דת הנגלית ושגבה בחכמה ובכשרון דעת מדת הטבעית, וכמו חכמת אלוש ותחבולותיו נגד חכמה אלהית וכו' עיי"ש. ג) ושיכודי דת אלהית הטבעית ודת הנימוסית שאלל כל אומה ולשון המחוקקת שבעולם, באו להם ג"כ מפי הגבורה לדעת חז"ל, כפי המקובל להם, שנתנו לבני נח (ר"ל לכל העולם) שבע מצות, לא וצדוק להלן בספרנו זה (פרק ע"ג) ויחגלה לך בצרור גמור שכל המצות שצחורה מדת אלהית הטבעית ויסודי דת הנימוסית כלן כלולות באלה השבע מצות, ועיין להלן (פרק ס"ב) דברי חז"ל חלמלא נהגה חורה לישראל למדנו גזל מנגמלה וכו' עיי"ש, והכך רואה שגם חז"ל השבו מצות האלה והדומות להן מכונ הזה, לדת הנימוסית (עיין לעיל פרק י"ח), ואמרו חז"ל שדרך ארץ (ר"ל דת הנימוסית) ככלל, עיין לעיל פרק ה"ל) קדמה לתורה, כמו שהכתבנו לדבר מזה בספרנו ח"כ (שער השלישי פרק ל"ב), וכמו חז"ל פה בשם תורה אל דת אלהית.

פרק מז

משפטים: כולל המצות שבין אדם לחברו (ובכללם מה שנגד עצמו) וכלם מה שהשכל מסכים עליהם, אם מצד שמחויב להיות כן עפ"י היושר והצדק, או מצד המנהג, כמו ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (שמות כ"א) הוא מצד היושר והצדק, כמשפט הבנות יעשה לה (שם) ר"ל כמנהג המדינה, ותרנומו כהלכתא, (ובלשון התלמוד עשו מן הלכתא תמונה עברית הלכה), ובתלמוד נקראו המשפטים ר"ל המצות שבין אדם לחברו ובשלי ושלך, בשם דינים, והיחיד במקרא דין¹), (וכשאומר התלמוד פלוני בקי בדינים או הלכה כפלוני בדינים, סתם, הכוונה רק על הנ"ל, כמו הלכה כרב באיסורי (ר"ל באיסור והיתר) והלכה כשמואל בדיני (ר"ל בשלי ושלך), וכן דינא דמלכותא דינא, הכוונה גם כן על חוקי המשפטים שבין אדם לחברו ובשלי ושלך כנ"ל, ועיין להלן בפרק זה.

מצות הנופלות תחת שם משפטים הנה נהוגות בכל אומה ולשון, לבר איזה שנויים קטנים, ד"מ; לפי משפט התורה הגנב חייב להשיב הקרן ויתן קנס תשלומי כפל (ר"ל קרן כפול). הדין הזה שהגנב מחויב להשיב את הקרן, הוא דבר שאי אפשר להיות בשום אומה שבעולם באופן אחר, אך מלבד הקרן תפסוק כל אומה ולשון חכמה ומתוקנת שיענשו אותו באיזה עונש,

¹ שורש דין ושורש שפט בלשון הקדש נרדפים המה בהרבה סמיפיקה להוראה אחת כידוע, וכמו שהרחבנו לבאר בפרטות בספרנו בית האוצר. ושם התאר דין נגזר מן מדינה, ר"ל יודע ובקי בחקי המדינה, (שטאלטס געזעצן, פאליטיק), וכן השם דין (חוק המדינה), ומדינה הוראתו ידוע, ונקראת גם כן בלה"ק עיר (איינע שטאדט) בשם מדינה, (עיין שרשים לרד"ק שורש מרן, ועיין אבן עזרא בפירושו לדינאל (ב' מ"ח), והוראתו עיר מלוכה, או עיר גדולה וכן הוא בלשון ערבית. — והשם פאליטיק וממנו פאליצייא (השטאלטס) מלשון יוגית אל לשון רומית ויהר לשונות המערביות), נגזרו ג"כ מן פאליס (איינע שטאדט) בלשון יוגית, והוא המסכים לכל שטחנו בספר הזה. וכן לדעתי המושל בעיר או בממלכה נקרא בשם אדון נגזר מן דין ומדינה, והשאל אחר זה אל כל גדול וער, — ויען ששרש דין נרדף עם שרש שפט, לקחיהו העברים ג"כ למושל המדינה, וכן נקראו המושלים שהיו אחר יהושע שופטים, עיין לעיל בלולס הבית.

וכן נראה לי שהשם Государство (דאס רייך) בלשון רוסיא, נגזר מן Судъ (דאס געריכט), ומזה Сударъ גם Государъ (ר"ל הערר), כמו שהרחבנו לבאר באריכות במחברת השלישית מצית האוצר בדברנו על לשון רוסיא, והוכחנו שהלשון הזאת בנויה על יסודות לשונות המזרחיות, וגם השרשים שבה יש למו שלש אלוהיות השרש, והראיתי בענין הזה דברים חדשים ונפלאים, וכבר ראו חכמים גדולים נולדים המפורסמים בלשון הזאת אף הענין הזה כמציבת יד אללי, וגם הלעמי לפניהם כלל הגיוני בדבר הזה פעמים רבות, ויודו לדברי.

או ג'כ איזה קנס, אם לא דוקא כפל, והוא הדין בכל דבר שבין אדם לחברו¹). נשתוו כל אומה ולשון ביסודות המשפטים, אם לא בפרטי פרטיהם, א"כ בטוב טעם החלמנו שהמצות האלה שנופלות תחת משפטים שייכות לגדר מצות הנימוסיות שהזכרנו (לעיל פ' יח). באלה המצות המשפטיות רשות לדיין לשפוט לפעמים כפי שקול הדעת ג'כ, ובלבד שלא יהיה מתנגד נגד יסודי התורה מן הקצה אל הקצה, או אם נרצה נוכל לכלכל דברינו פה במלות אחרות, נגד השכל הישר² ורשות להדיין לעשות פשרה לפנים משורת הדין (ועיין רש"י דברים ו' י"ח), וכדומה, כחוות דעתו הישרה, ואמרו: הפקר ב'ד הפקר, והרבה כיוצא בו. — ורשות לו לפי יוסר לבו לגרוע או להוסיף על מה שכתוב בתורה, כי על המצות האלה לא באה הפקודה בתורה לא תוסיפו ולא תגרעו, כמו שבארנו כמה פעמים, וכן מצינו אצל דוד המלך שפסק לפני נתן הנביא כאשר ספר לו המעשה של כבשת העני שגזל ממנו העשיר ואמרו חי ה' כי בן מות האיש העושה זאת ואת הכבשה ישלם ארבעתים, עקב אשר עשה את הדבר הזה ולא חמל (שמאל ב' י"ב). והנה בכל התורה לא מצינו שיהא הגנב חייב מיתה אף אם היה הגנב ד"מ עשיר גדול וגנב מעני אחד פת לחם שלא היה לו יותר מפת לחם חרבה זו, ואפי' מת העני הנגזל שהוא ברעב מחמת זה; כי התורה דברה בדבר ההוה, ועל הדיין לפסוק כחוות דעתו כפי הענין והמקום והזמן²) בדבר

1) אמר המחבר כמות וליכות הקנסות וסדומה להם מפרטי המשפטים שמתבדלים זהם כל אומה ולשון וקראו זהם מנהגי המדינה, וזה שאמרנו שחאר משפטים נופל בין על דבר שמחייב השכל כגון יסודי המשפטים, ובין על דבר שהוא מנהג, ובמנהגים אין לבקש טעם, אף שאל המחוקק הראשון היה טעם וסבה, וכן נקראים אלה מנהגי המדינה שהזכרנו בחאר חקי המשפט צחורה, כמו שנאמר במלות ערי מקלט: למכה נפש בשנגסה (במדבר ל"ה), והיו אלה לכס לחקת משפט וגו', והבן. וכן שם שם לו חק ומשפט (שמות ט"ו כ"ז), וישם לו חק ומשפט (יהושע כ"ד כ"ה), ר"ל הנהגת המדינה, עיין לעיל (פרק ז') מה שכתבנו בשם הרמב"ן. — ונראה לי שה"ו של ומשפט היא ו"ו הנ"ל במקום מקף (עיין להלן פרק ק"ה), וכאלו נכתב חק-משפט, ר"ל חקת משפט, וכן נאמר בעזרא (עזרא ז') כי עזרא הכין לבנו לדרוש את תורה ה' ולעשות, וללמד בישראל חק ומשפט, ור"ל לדרוש את תורת ה' (היינו הדת התורתית העיונית), ולעשות (הם מצות המעשיות), [עיין לעיל (פרק כ"ז), וללמד (ר"ל להרגילם) עיין לעיל (פרק ז' ופרק מ"א)] בישראל חק ומשפט (ר"ל חקת המשפט, היינו הנהגת המדינה). — וזה נראה בעליל שהיה עזרא לישראל ממש מה שהיה משה רבינו, וכמ"ס חז"ל, שראוי היה הסורה להנאן על ידו.

2) ומינוי שהשדלו תמיד הסנהדרין להלין חייבי מיתות, אולי ימלאו למו איזה זכות, והשדלו תמיד להקל, ור' מרפון ור' עקיבא אומרים אלו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם, ואמרו: סנהדרין הסורגת אחת בשבוע (ר"ל בשמטה) נקראת חבלנית, ור"ל בן עזריה אומר אחת לשבעים שנה, [ופירש רש"י חבלנית: לפי שהיה להם לבקש לו זכות כדי לפוטרו, שאין

הזה לא יכלה תזורה לעשות גדרים עד פה תבוא, אבל הניחה יסודות מחובבים בנויים על אדני הצדק והיושר מהם יראו וכן יעשו, ובעבור זה אמרו: דינא דמלכותא דינא, וכן מצינו בתלמוד (ב"מ דף צ"ג ע"א) שומרי פירות

אחז מולא מי שנתחייב מיתא אחד לשבעים שנה ויתקיימו בו כל תכסיי חייבי מיתום, וסנהדרין שהרנה אחז בשבוע בידוע שאינם בקיאים זדיני נפשות, עכ"ל רש"י]. והנה רבים מתמיהים על זה, וכן תמה ע"ז רבן שמעון בן גמליאל (מכות דף ג'), אולם כפי ההנחות שהנחנו בספרנו זה בית יהודה לא יקשה כלל; כי היה מחכמת נטקן התורה לתת רשות לחכמי הדור לעשות בענין המשפטים כחות דעתם, ומתקולות הללו יהיה לפעמים חזק גדול לקיום התורה בכלל, ועיינו ראות בחכמת המדינה (פאליטיק) שמוסריס הפקודות הללו מהמשפטים ביד גדולי השופטים (כמו הסנאטוס והגובערניוס) לעשות כחות דעתם בעת האורך ולהקל וישתדלו עם כל זה בתחבולות שישכים הפסק (דעקרעט) עם ספרי המשפטים (קאדיקס) אשר לפניהם, ולא יחללו בזה את ספר המשפטים הראוי להיות קודש ויקר כדבר אלהים (ועיין ריש פרק ס"ה ודוק בדבריו). ולפעמים נוהגים המתוקים שבשופטים עם איש שטבר על איזו פקודה, להמליא לו החבולה להנל; והטעם למען לא יהיו בני אדם קנתיאשים, בראותם כי עול ברזל תלוי בלוארס, אם לא בדבר עברה שיוכל להגיע לכלל המדינה הפסד גדול ורעה עלומה וכדומה שאז נוהגין להחמיר ולא להקל, אף בעברה קלה, ולפעמים גם בספק, ואפילו בספק ספיקא, ויש שדנוגיס על שם סופן, כמו שאמרו על בן סורר ומורה. ולפעמים תהיה מחכמת השופט בסבות ידועות לעשות עזמו כאינו יודע וכאינו רואה, [כמליצה השגורה בפי בעלי חכמת המדינה (פאליטיקער) על עניינים כאלה: דורך דיא פינגער שויען], וכאלו השופט אינו מדין השקרים של החומא בהתללותו. והרבה פעמים מזדמן שמוכרח הדיין אף נגד רגונו לעשות עזמו כאלו אינו מדין השקרים והערמות והתחבולות של החומא ושל העומדים לעזרתו מעדיו, וכדומה, והוא רואה ומדין תהלוכות כל הענין ואין בכוו להכמיש, ומטל עליו לפסוק כפי הנראה לו לעינים, ולא כפי ידיעתו, (אם לא בדבר הנוגע לכלל המדינה, וכדומה מהפסדים ומקיס כוללים), ועל זה מונח הכלל מחז"ל: אין לדיין אלא מה שעיינו רואות, — וכמה פעמים מנינו אלל שופטי ישראל הגדולים וגם אלל מלכים ושופטים הגדולים מהאומות זולטנו, כשהיה החומא אחד מגדולי החכמים, וכאשר השיב לפעמים תשובה או טענה מהוכמת מאד, למען הפטר מעונש הדין, ואף שהיה העמו גדול מאד, אף לא היה נוגע לזולתו מצני אדם, ורק חטא נגד עזמו, או נגד מצות שבין אדם למקום, פטרורו ויזא חפשי, כי אין לדקדק עם החכמים הגדולים כמו עם הסמוך בתעמיס כאלה שהזכרנו, וראויס לחמלה, ומז"ל אמרו: אם ראית ת"ח שעבר עברה וכו'. ומכל אלה שהזכרנו עד הנה נראה בעליל, שהשופט החכם המקל עם החוטאים לפעמים, אינו בכלל מהרסי הקבון הנימוסי והדתי, אולם בכלל מהזקי הקבון הנימוסי והדתי, וזהו שאמרו חז"ל: לא הרבה ירושלים אלא שהעמידו דבריהם על דין תורה, (ומזה יתבאר לך, קורא נעים! כל הפרק ס"ה, הפך בו והפך בו). — ומה נעמו דברי חז"ל (בבראשית רבה, והובא גם בויקרא רבה פרשת לו) בענין תפלת אברהם אינו לה' על אשתי סדום, ואמר: את תפיס חבילא בתרין ראשין, בעית דינא ובעית עלמא, אי את מתיר צבחר (ר"ל מעט) לית עלמא יביל קאים עכ"ל. וזהו ג"כ המליצה לחז"ל

אוכלין מהלכות מדינה (עיין להלן פרק ק"ג), אע"פ שמן התורה אינן אוכלין, וא"כ הוא גזל? אבל מפני מנהג המדינה אין זה גזל, ובודאי הסכימו הבעלים (ע"ז¹) וכן: דבר תורה מעות קונות, וחכמי התלמוד עקרו אותו, ואמרו: משיכה קונה, וכן פסקינן האירנא בכל עיר ועיר כפי מנהג המדינה לענין הקנין, ונוהגים הב"ד בענינים כאלה לשאול את פי הסוחרים להודיע למו מנהג המדינה והמקום בזה, וכן בזמן התחלת שפוט השופטים היה המנהג בשליפת נעל גם אצל מקה וממכר, כמו שנאמר: וזאת לפנים וגו' שלף איש נעלו (רות ד'), ואח"כ בזמן הכותב מגלת רות (בזמן שמואל הנביא) נתבטל מנהג זה,

שמחלה עלה במחשבתו של הקדוש צריך הוא לצרוא את העולם צדמה הדין, וראה שאין העולם מחקיים, ושחק מדת הרחמים.

ואף שאמרו אבות העולם: אל תעש עמך כעורכי הדיינין; מ"מ מצינו להכמי אמוראים לפעמים ביטבס לדין שהיו נוחים צפי הצעל דין איזו טענה למען יזכה במשפטו, וסמכו על הפסוק פתח פיך לאלם. — וכן ככל אומה מתוקנת שלמה וחכמה צערכותיהם כאשר יעמדו בפני המשפט בעלי הדיינין שאינם בקיאים בחכמת המשפט, וצפרע בעלי דינין שאינם יודעים להמתיק טענותיהם, ולהמליץ בעד נפשם כראוי! ניתן למו רשות להעמיד חתם עורכי הדיינין, ר"ל טוענים (אדוואקאטען), חכמים ומופלגים בחכמת המשפטים, ואשר צדקם למזל זכיות לזכות את הצעל דין צחצחות מחוכמות, ורשות למו להראות זכיותיהם בפני השופטים על איזה אופן שיוכלו להראות חזק לדבריהם, עפ"י יסודי הפרי המשפטים אשר לפנייהם, ואף אם יעלה בידי עורכי הדיינין להטעות את השופטים בהיקשים הטעיים וצפולים מחודדים צדיני הפרי המשפטים.

וצפירוש מצינו לרבותינו ז"ל שהקילו לפעמים עם החוטאים מפני תקנת השבים, וכמו שאמרו לעיל שהקילות הבאה תקון וחזוק לדת, וכמו שמצינו (גיטין נ"ה) שמי שגזל מריש (ר"ל קורה) אף שמון הדין היה לריך לקעקע כל הציריה (אם הכניסו לציניו) אך מפני תקנת השבים הקילו לשלם רק דמי המריש, ועיין שם הרבה תקנות כאלה, ועיין שם כל פרק השולח, וכל פרק הניזקין, המדברים צדינים שיסדו חכמי המשנה מפני תקון העולם, ותקנת השבים, ודרכי שלום, וזולתן במקומות רבים מהתלמוד. — וכן מצינו (בב"ק דף פ') רועה שעשה תשובה אין מהייבים אותו למכור מיד (הבהמה דקה צ"ל), אלא מוכר על יד על יד, וכן גר שגפלו לו כלבים וחזירים בירושתו וכו'. וכן עשו תקנה צימי רצינו הקדוש שהגזלנין ומלוי צרביה שהחזירו שאין מקבלים מהם, עיין שם (דף ל' ע"ב) וצטופות שם צד"ה צימי רבי.

¹ ומזה הענין היו העשר תקנות שהתנה יהושע (צ"ק ע"ט ע"ב), ומזה הענין ג"כ מה שאמרו שם (דף קי"ד ע"ב) תנאי צ"ד הוא שיהיה יורד לתוך שדה של חברו וקולץ סוכו של חברו להגיל את נחילו, ונוטל דמי סוכו מתוך נחילו של חברו, ותנאי צ"ד הוא שיהיה שופך יינו ומגיל את דובצנו של חברו ונוטל דמי יינו מתוך דובצנו של חברו, ותנאי צ"ד הוא שיהיה מפרק את עיזו ומוטל פשתו של חברו ונוטל דמי עיזו מתוך פשתו של חברו וכו', והרבה תנאים מחוכמים כיוצא בם.

כי כן כתיב וזאת לפני (המורה או ולא עתה), ולא נאמר מלפנים (המורה מאז וגם עתה). וכן מה שנאמר בתורה עין תחת עין וגו' (לפי הרמב"ם במורה עיין להלן פרק ג'ה משמעות הפסוק כפשוטו¹) אבל פסקינן ממון (סנהדרין ע"ט), דילפינן נתינה רכאן מנתינה דרמי ולדות דלעיל מינה, וכן פסק הרמב"ם להלכה (כדברי התלמוד הנ"ל) ביד החזקה שלו. — [נאמר המחבר: אם יהיה להשוואל בזה שאלות, ילך אצל הרמב"ם והראב"ד ורבינו חננאל (עיין להלן פרק ג"ח), ואני מה! וביתוד יעמוד לי בזה לעזרה הגאון המקובל האלהי בעל עשרה מאמרות (עיין להלן שם), ועיין במכילתא בפ' משפטים בד"ה ר' אליעזר אומר עין תחת עין וכו'], וז"ל הראב"ע ז"ל בפסוק הזה: והכלל לא נוכל לפרש על דרך מצות התורה פירוש שלם אם לא נסמוך על דברי חז"ל כי כאשר קבלנו התורה מן האבות בן קבלנו תורה שבע"פ אין הפרש ביניהם, ועיין שם הויכות בפסוק הזה עין תחת עין, שהיה בין רבינו סעדיה גאון ז"ל ובין המין (הנודע בומנו ומחבר חבורים) בן זוטא.

יסודי המשפטים האלה המה קיימים לעד כימי השמים על הארץ, ואף אצל אומות שפלות וסכלות לא יבוטלו מכל וכל, מפני שהשכל מעיד עליהם, ודבר התלוי בשכל האדם לא יבוטל לעולם.

מצות הנפלות תחת משפטים, והוא הנקרא שבין אדם לחברו נכלל בו כמו שאמרנו גם מה שנוגע לאדם הפרטי בינו לבינו, ר"ל נגד עצמו, היינו למנוע מנפשו כל היוק ורעה ולהשתדל בקיומו ובכללו ללמוד אומנות להתפרנס וכל משלה יד (עיין לעיל פרק י"ח).

במצות הנפלות תחת משפטים אינם מפורשים בהן בתורה מעמיהן; כי אלה שהם יסודות, גלוי מעמיהם הלא למותר יהיה, כי המה מסכימים עם היושר והצדק, וההכרח גלוי בהם לכל בר דעת, (ואם יש מההמון שלא יבינום במושכל ראשון די להם שיקיימו אלה בלי ידיעת סבתם כמבואר להלן); ואם הם מהמנהגים, אין לבקש בהם טעם, ד"מ: מדוע קנס כפל דוקא? או ארבעה לצאן וחמשה לבקר? או מדוע דוקא מספר זה? כי אם היה שלשה וארבעה, או ישאל השואל ג"כ, מדוע מספר זה? ובודאי להמחוקק הראשון בתורה היה לו טעם על כל הדברים האלה, וכמו שמבארים לפעמים

¹ אמר המחבר: האזרחים אשר צאי קאנאריא (Kanaria) היו נוהגים במשפט עין תחת עין שן תחת שן ממש, וכדומה, ולא בקנס ממון או עונש אחר, עיין (Bibliot. der Gesich. der Menschheit B. 1, S. 301) גם הרומיים נהגו לפעמים כן, ונקרא אלס (Tali) וכן היו נוהגים הרבה אומות קדמוניות, ועיין (Aristot, Ethica B. V. Cap. 8. אולם כעת נוהגים האומות ככל צאי המשפט לפסוק קנס ממון או עונש ידוע, ולא גמול ממש, וכן זה צפה מלא גם מחוקק הישמעאלים, עיין ספרו הקארנאן שורה חמישית, ומוסכס היום אלל רוב חכמי הנוצרים שהפירות בתורה עין תחת עין אינו גמול ממש אלא ממון, כדעת חז"ל בפירוש הפסוק הזה, עיין לקמן.

חכמי התלמוד את אלה, ד"מ: שור שבטלו ממלאכתו חמשה, אבל על סכום המספר אין לשאול.

כל המצות שבאות בתורה מחלק המשפטים, להיות המצות הללו נודעות בשכל האדם, לא הרחיבה בהן התורה, אך אמרה בשתים ושלש תבות, כי לא באה בהדרשות, כ"א באה להזכיר בדבר הידוע: לא תרצה, לא תנאף, לא תגנוב, וכדומה, כמו שהזכרנו בשם הגאון, ושמור זה הכלל, ולא כן בחלקי מצות האחרים, שהרחיבה מאד, כי לא יעמוד עליהם שכל האדם; וכן נהגה התורה ברעות, להיות הרעות ג"כ בשכל האדם כגון, מציאות ה' והשאת הנפש' וכדומה מרמזה במלות מעשות כדבר הידוע, ע"ד שאמר הלל: ואידך זיל גמור.

פרק מז

חקים: שרשו חק, הוראתו העצמית היא החריטה והחריטה (ליין גלגלען), חוקקי בסלע (ישעיה י'), והרבה זולתו, והושאל על הגבלה (צנערענלען), חק חג על פני מים (איוב כ"ז), והרבה זולתו (כי דבר המוגבל במקום נעשה ע"י קו חרות); ועל הקביעות (צנעטימונג) חק לכהנים (בראשית מז) ר"ל דבר קבוע לכהנים לבד לא לזולתם, לחם חקי (משלי ל') חק לנערותיה (שם ל"א), כי כל דבר הקבוע הוא מגבל בין בזמן בין בכמות בין באיכות, ומוזה כל נמצא שבעולם שיש לו מנהג או סדר אחד קבוע שמתבודד בו אין לזולתו, נקרא ג"כ בשם חק, כגון טבע האש לשרוף כל דבר גשם שפוגע, ועולה למעלה, וכהנה דברים המוטבעים רק בו לבד לא ישותף בו נמצא זולתו, טבע המטר לירד ולרוות וכדומה, בעשותו למטר חק (איוב כ"ח), ר"ל חוקבע למטר טבע מגבל, חקות ירח וכוכבים (ירמיה ל"א), חקות שמים וארץ (שם ל"ג), (עיין לעיל פרק י"ח שדברנו מזה ברחבה), ומוזה כל מנהג קבוע במקום או בזמן בכמות או באיכות וכדומה, שמגבל בו איש פרטי לא יתנהג בזה איש זולתו, או אומה פרטית, לא תתנהג בזה אומה זולתה, נקרא ג"כ חק בין שנודעת סבתו וטעמו ובין בלתי נודעת, בין שהוא מנהג צדק ישר וטוב ומתוכם, ובין שהוא מנהג און מתועב ורע ומנהג של שטות, ומוזה נקראו מה שמצוה המחוקק לעמו או המלך במדינתו לעשות איזו פקודות מתבודדות, לא יתנהג בהן עם זולתו או מדינה זולתה, בשם חקים, ומוזה המין הפקודות האלה שנתן ה' לעם ישראל שמתבודד בהן בין כל אומה ולשון שבעולם, והמה (ר"ל החקים) מתחלקים בכלל לשני סוגים: מצות הזכרון, ומצות הגדר.

פרק מח

א) מצות הזכרון, הנה המצות שמפורש בהן אות או זכרון, כגון: מילה, והיא אות ברית, ר"ל זכר והתקשרות האהבה בין ה' ואברהם אהבו

וורעו אחריו, כמו שנאמר: והיה לאות ברית ביני וביניכם (בראשית י"ז) ציצית, תפלין, מזוזה, שופר, ומפורש אצלם אות וזכרון, והיה לך לאות על ירך, ולזכרון בין עיניך; למען תהיה תורת ה' בפך כי ביד חוקה הוציאך ה' ממצרים, והגדת לבנך (שמות י"ג), וזכרתם—למען תזכרו (במדבר ט"ז), זכרון תרועה (ויקרא כ"ג). — וזוה המין המה מועדי ה', חג המצות, שבועות, סכות, שכלם זכר ליציאת מצרים (שכלולות בה כל הטובות שהגיעו לעם ישראל לבר), ובכל ימי החג האלה תמצא מפורש בתורה: זכירת יציאת מצרים, וכן יסרו מיסרי התפלות בכל התפלות של ימי החג האלה, זכר ליציאת מצרים, גם תמצא במצות השייכות לאלה החגים בכל התורה תאר חק או חקה, וכן שבת שיש בו ג"כ זכר ליציאת מצרים, [מלבד מה שיש בו ברית ואות (שמות ל"א)], כמו שנאמר בעשרת הדברות במשנה תורה: וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויוציאך ה' אלהיך משם ביד חוקה ובורוע נמויה על כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת (דברים ה'), וכן יום כפור יום סליחה וכפרה לעם ישראל לבר, כי ביום הזה ירד משה מן ההר, והביא הלוחות השניות (במקום הלוחות הראשונות אשר שבר בעון העגל אשר עשו) ובשרם שסלח ה' לישראל עון העגל ביום הזה יום רדתו, והוא היה עשרה בתשרי, צא ובדוק בכתובים שבתורה ותמצא החשבון מדויק, (עיין סדר עולם ועיין מסכת תענית דף ל' ע"ב ב"ד"ה שנתנו בו לוחות האחרונות ועיין רש"י שם) ונאמר בו ג"כ חקה וחק, וכן יום ראשון לחדש השביעי נאמר ג"כ חק (תהלים פ"א), ומקובל באומה שיום הזה הוא ראש השנה, וכן מעידים הכתובים בתורה שהחדש הזה הוא ראשית השנה, וכן הוא בפירוש ביהוקאל (מ') בראש השנה בעשור לחדש².

1) אמר המחבר: פליאה רבה צעיתי על רש"י ז"ל שמסיים החשבון המדויק הזה בזה"ל "בך שמעתי" עכ"ל, והלא הוא כתוב בסדר עולם? ורש"י ז"ל מציא פעם בפעם הסדר עולם; אס לא שנאמר שמדברי רש"י האלה העתיקו אחר כך בסדר עולם, וז"ע.

2) כתב בעל הדבר קדש וז"ל: יום ראשון של חדש תשרי קבלו רבותינו הקדושים שהוא ראש השנה, והפסוקים מורים על כך, דכתיב בחג הסוכות (שמות כ"ג פ"ז) וחג האסיף בלח השנה, כלומר בחודש שיצאה השנה והשניה מתחלת ובלה, וכן הוא אומר שם (ל"ד כ"ב) וחג האסיף תקופת השנה, כלומר שהשנה מקפצת וחוזרת בחודש הזה, עיי"ש דברים טובים, ומקובל באומה שיום זה הוא יום הדין, ומה שלא מפורש בחזרה? עיין שם כמה טעמים שהביא, והטעם היותר מקובל על הלכ הוא מפני שהמה דברים שאינם מושגים, ואמרו: הנהאם לשקר ירחיק עדותו, כמו שלא דברה תורה צענינים השכלים כ"א ברמז, כגון השארת הנפש וכדומה, לא כן ביתר המועדים דברה תורה בהרחבה מפני שטעמיהם גלויים לכל האומה כמו שכתבנו.

והרב הגדול דון יצחק אברבנאל כתב בשם הסוכנים הקדמונים שבמזל מאזניים (והוא מזל תשרי) בתחלתו יעלה גורת אדם כעסן, ובידו הימנית מאזניים ובידו השמאלית ספרים

כל מצות הזכרון את אשר ישנן פה לדוגמא ואשר אינן פה כלן טעמיהן מפורשים ומבוארים בתורה, וגם צוה ה' להגיד לבניהם טעמיהן כי ישאלון כמו שנאמר כמה פעמים: כי ישאלך — והגדת —

במצות האלה של זכרון אסור גם לב'ד הגדול להוסיף או לגרוע בחלקיהן כגון חמש ציציות או שלש ציציות, המשה מינים באתרוג או שלשה מינים, כי בזה היו משחיתים את תכלית הכוונה של הזכירה שכוון בה המחוקק, שהגבילה בדקדוק מצומצם, וזהו שאמרו (בספרי פרשת ראה): מנין שאין מוסיף על הלולב ועל הציצית (ר"ל מין אחד או ציצת אחת) ת"ל לא תוסף עליו, ומנין שאין פוחתין מהם ת"ל ולא תגרע ממנו, והבן. — אבל להוסיף זכירה חדשה או לגרוע מאלה שבתורה (כגון למגדר מלתא, וכדומה, כמבואר להלן בשם התלמוד), רשות לב'ד הגדול, כמו שעשו בנר חנוכה וקריאת מגלה ותפלות וברכות הנהנין וברכות זולתן. — ובטול ממצות הזכרון לשעתו מצינו הרבה פעמים, ועיין עקרת יצחק פ' נ"ה מה שהביא בשם הירושלמי מאמר לרב אמי ודוק היטב בדבריו, נולדעת הרב הגדול ר' יוסף אלבו ז"ל בספרו העיקרים (מאמר ג' פ' ט"ז וי"ח) מותר לב'ד לבטל ולשנות במצות לפעמים אפילו לדורות עולם כמו שמצינו שבטלו בזמן עזרא את מנין החדשים מניסן לתשרי, והיא מצוה ראשונה בתורה; מפני שעשו הזמן הזה מתשרי וזכר לגאולה השנית, תחת אשר היתה המצוה ראשונה למנין ניסן וזכר ליציאת מצרים, והרב הזה לשמטתו אזל גישו בתורה הרבה מצות שנצטוו רק על זמן, והתורה אפשר שתתנסח בהפך דעת הרמב"ם עיי"ש בספרו, וכן מותר לב'ד לקבוע המועדים ולהעביר החדשים לפי חוות דעתם כמבואר להלן¹). — וכל הנ"ל מותר לב'ד הגדול

כחובים פתוחים, וכחז הרב הזה הזה מורה שפלוס ומאזני משפט לה' בלוחם יום ששקול יסקול כעסו והואו של עולם במאזנים, ישאו יחד לתת לכל דבר חוקו בלוחם שנה אס טוב ואס רע, והספרים מורים הגזרות ההרותות הגזרות בלוחם יום, וכמו שאמרו (חז"ל) ג' ספרים נפתחים בר"ה וכו', לכן נקרא זה היום יום הדין בהללע לכל השנה, ואמר רבי יהודה בגמרא הכל נדונים בר"ה וכו', עיי"ש באברבנאל, ונקרא היום הזה יום תרועה וזכרון תרועה, כמו שכתב הרשב"ע שהוא זכר למלכות ה', וכן כתב הגאון ר' סעדיה שהיום תחלת הבריאה שבו מלך עלינו ה', וכן הוא בתלמוד ומפורש יותר העינין הזה בפירוט אברבנאל על התורה בפרשת אמור, וז"ל הבחינה הב' לפי שקיעת שופר מורה על המלכת מלך, וכמו שנאמר במשיחת שלמה: וישקעו בשופר ויאמרו יהי המלך שלמה, כאלו ביום הזה (של ראש השנה) בתקיעת השופר יאמרו ה' מלכנו הוא ושיענו הושיעה המלך וכו', ועי"א אמרו בגמרא: אמרו לפני בר"ה מלכות כדי שתמליכוני עליכם, עיי"ש שמאריך הרבה בטוב טעם ודעת, ועיין בהחדש הזה לכם וציתר מקומות בפירוט אברבנאל, וכן הוא בהפלת שמונה עשרה לר"ה, וכן כתב החכם פילון (כמוצא ממנו במאור עינים פרק ד') שראש השנה הוא זכר לתחלת מעשה בראשית, וכדעת ר' אליעזר בפ"ק דר"ה וכדעות שהזכרנו.

¹ אמר המחבר: יש מהכמי האומות שמויני את ישראל מאד ואומרים שרבותינו

כל ארס מקרב איש שכבר נשרש בו, משתדל ג'כ לזרו את החולה שיהיה נזהר באכילת מזונות ידועות, ולמנוע ממזונות ידועות, ולנהוג הנהגות ידועות, ולברוח ממנהגות ידועות שלא ייקוהו מחדש; כן היתה מחכמת נותן התורה אחר שנתן רפואה לרפאם מחלי הרעות הרעות שנשרשו בקרבם מכבר מארץ מצרים, השתדל ג'כ לזרזם במניעת מנהגים כאלה אשר חשש שלא יקבלו מחדש מהכנענים אשר היו מוכנים לבוא ביניהם, ויסד להם מנהגים חדשים מועילים, כי שתי האומות האלה (ר'ל מצריים וכנעניים) היו אז בימים ההם מקולקלות בדעות ובמדות גרועות יותר מכל האומות עובדי אלילים בימים ההם, כמפורסם בכל ספרי דברי הימים, וכמו שהאריכו בזה הו'ל, ולתקן כל זאת השתדל נותן התורה לתת רפואות מתנגדות אל המחלות הארסיות האלה ולעשות גדר לפנים מגדר לבל ישחת כרם הרת בדעות משובשות, ובמדות מגונות, ומזה המין של המצות הללו שהזכרנו המה הקרבת הקרבנות, טומאה וטהרה, שעטנו, כלאים, ערלה, פרה אדומה, וכיוצא בם מסוג הזה (ועיין במדרש רבה ותורת כהנים בסדר אחרי מות קדושים, ובמקומות מפורזים בתלמוד, תמצאם בילקוט שמעוני בשני הסדרים האלה). — בכל אלה תמצא מפורש בכלל ובפרט התאר חק, כגון חקת עולם — כל הלב וכל דם לא תאכלו (ויקרא ג' ז'), וידבר ה' אל אהרן — יין ושכר אל תשת — חקת עולם, ולהבדיל בין הקדש ובין החול ובין הטמא ובין הטהור ולהורות את בני ישראל את כל החקים אשר דבר ה' אליהם (ויקרא י'), את חקותי תשמרו בהמתך לא תרביע כלאים שדך לא תזרע כלאים ובגד כלאים שעטנו לא יעלה עליך (שם י"ט י"ט), ואת חקת התורה — ויקחו אליך פרה אדומה תמימה, והרבה כיוצא בם.

פרק נ

כל המצות האלה מסוג הגדר הנזכרות פה לדוגמא והבלתי נזכרות, לא נזכרו בתורה טעמיהן וסבותיהן, ויש בזה חכמה נפלאה, כי לא כמצות הזכרון המצות האלה מסוג הגדר, כי הראשונות ר'ל מצות הזכרון יבואו בהן הטעמים מפורשים ומבוארים שהנה לזכר הטובות הגופניות שהרגישו בקבלתם, גם ראו בעיניהם האותות והמופתים הנעשים למו, ולא די שלא יזלזלו במצות הללו בידעם טעמיהן, אדרבא גלוי הטעמים יוסיף בהם תשוקה לקיים אלה המצות הזכרונות, ולא כן אלה מצות הגדר שהנה טובות רוחניות ושכליות, שלא הבינו תועלתן, ובפרט שהדעות והמדות המגונות כבר הכו שרש על תלמי לבותם ונתגדלו עליהם, והיה נראה להם שהפורש מהם כפורש מחייו כעבודת גלולים, וכיוצא בו, מנחוש וכשוף, ובפרט האיסורים מהמאכלות

מעטום משען רב לדברי אלה שכתבתי בפרקים הנזכרים, ונרוך ה' שסמתי בדך האמת.

והבעילות וכדומה שהאדם מתאוה להם, וכן טומאה וטהרה שצריכות זהירות יתרה וזריזות תמידית שקשה הפרישות מהן⁽¹⁾, ואם היו מפורשים בהן טעמיהן היו מזלזלים בהן, כמו שמבואר בדרו"ל, אבל היה מחכמת נותן התורה לגזור אומר בלי סבה, ועיינינו רואות יום יום בענין חנוך הבנים מהורים או ממורים ובפקודת האדון אל עברו ומשרתו, והרופא לחולה, שיש שהוא הכרה גדול להגיד להם סבת הדברים וטעמם לפעמים, ויש שצריך למנוע מהם ולכסות מכל וכל את הסבות והטעמים, או להגדיל את הדבר הקטן עד שמי מעל, ולהקטין את הדבר הגדול בתכלית הקטנות, ודע אם שנעלמו בתורה טעמי המצות האלה, לא העלימן מהכהנים והכמי הדור, כמו שהוכחנו בספרנו זה הרבה פעמים, ויען שמכוסים טעמי מצות האלה, לכן נקראו בערך העם וההמון בשם גזרות בלי טעמים, או מצות מלומדות (נאך אהמונגטן), שמצווה ועומד כל הבא במסורת הברית של דת משה לעשות כמעשה הזה שראה מאביו ורבו וחבריו (נאך מאכטן, נאך אהמטן), בלי ידיעת סבה וטעם, ונקרא העושה כמעשה זולתו בלי ידיעת סבה וטעם בלשון התלמוד מִתְּקָה (נאך אהמער), כדתנינן במסכת חולין: לא יחקה את המינים (אימיטירען), והוא נגזר מן חק, וכן נאמר בתורה: כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו, והולך ומפרש: ובחקותיהם לא תלכו (ויקרא י"ח ג'), ואמרו בת"כ: יכול לא יבנו בנינים ולא יטעו נטיעות, ת"ל ובחקותיהם לא תלכו, לא אמרתי אלא בחקים החקוקים להם ולאבותיהם ולאבות אבותיהם (ר"ל שהמה בעצמם לא ידעו סבותיהם וטעמיהם אבל מנהג אבותיהם בידיהם), ומה היו עושים, האיש נושא את האיש וכו', עיין בספרנו תעודה בישראל (צד 41 וצד 42) שדברנו מזה הרבה, ואמרה התורה אח"ז: את משפטי תעשו⁽²⁾ ואת חקותי תשמרו ללכת בהם (שם ד') ללכת בהם בלי ידיעת סבה וטעם⁽³⁾, וחז"ל

⁽¹⁾ מהמאכלות והבעילות האסורות, וכן טומאה וטהרה, יש מהם השייכים לכונן דת הנימוסים, ויש מהם השייכים למצות הגדר, וכוננתו פה על אלה ממצות הגדר, והכן.
⁽²⁾ ומה שנאמר פה משפט אל החוקים האלה? עיין היטב ברש"י דסנהדרין (דף ס"ד ע"א) צד"ה אלא מעתה ושמרתם את חקותי — ועיין רש"י בחומש צפסוק הזה (והוא מהתלמוד יומא פרק שטי, ועיין בתורת כהנים צפסוק הזה) המככים מאד אל מה שדברנו בצבור חקר משפטים לעיל שהוא מדת הנימוסים.

⁽³⁾ ובספרנו בית האוצר (מהפנת ראשונה בערך מול"ך) אמרנו שידוע שרוב טעמי המצות כמו שצא הרמב"ם חולתו כל אחת ואחת מהמצות החוקיות טורה לנו איזו הרהקה מאיזו עבודה תועבה וזרה, שנשרשה אלל עם ישראל, ולמדוה מאת הגויים, ובעבור זה אס היה מוזכר בתורה הטעם, היה הטעם הזה בעלמנו מזכיר עבודה זו התועבה והזרה, והיה לנו נקל לשכח אליה, עיי"ש, כי חזקנו דברינו בשוב טעם ודעת, וע"ז האופן יש לומר ענין קרוב לזה, שבעבור זה לא צאה בתורה צפירות אזהרת הולאת זרע

במסכת שבת ובתוספתא שם מונים כל החקים שהיו להכנענים, הנקראים אצלם רכי האמורי, ומספרם וענינם היו בקבלה לחז"ל, ואסור להוסיף עליהם מצד הסברא, עיין ספר המצות להרמב"ם, והמוסיף בחוקים פסק הרמב"ם להלכה שיעובר בלא תעשה (עיין בספרנו ת"ב שם).

ואף שפרטי הסבות והטעמים ממצות הגדר בלתי נודעים לנו עד היום בברור; מ"מ הסבות והטעמים בדרך כלל נודעות לחכמי דור דור כמבואר להלן בספרנו זה.

וכמו שבכל דבר הנעשה לזכרון מה, צריך שידוקק בשעור מצומצם שלא להוסיף בו כלל או לגרוע ממנו, כי אז תשחת הכוונה המכוונת ממנו, ובפרט הרפואות הנתנות לחולה וכל הנהגותיו שנצטוו עליהם, ראויות שידקק בהם החולה או מי שמתעסק עמו כחוש השערה, הן בכמות ואיכות והן בסדר; כן במצות החקיות האלה (ר"ל הזכרון והגדר) מההכרח לדקק בהם בכמות ואיכות ובסדר, כמו שכתבנו לעיל, ובעבור זה אסרה התורה לשנות בכל מצוה ומצוה מאלה המצות כל שהוא בהוספה וחסרון, ועל אלה המצות החקיות לבר נאמר בתורה לא תוסיפו ולא תגרעו, כי כל המצות שבתורה זולת אלה מצות החקיות כלן נופלות אצלנו בחבורנו זה, או תחת סוג דת הנימוסית, או תחת סוג דת האלהית הטבעית, אשה כהלכתה, וכמבואר אח"ז. — ועם כל זה נשלם מה שרצינו לבאר בהבדל השבעה תארים שמתוארות בהם התורה והמצות בספר תורת משה.

פרק נא

היוצא לנו מכל אלה, שהמצות שבתורה הנופלות אצלנו בחבורנו זה תחת סוג דת אלהית הטבעית, אינן תלויות בזמן ובמקום, ואינן נופלות

לכילה שיהא עבירה חמורה מאד, אבל באה צרמז בספור ער ולוין; כי הש נוחן המורה פן מאזירה זו בעלמא תודע חועבה זו לאיזה בחורים אשר לא ידעו מתועבה זו לפני זה, וכן לא הזכירה המורה את חביתא לילי אפיס שעשו היהודים במדבר, כ"א בשם עגל אע"פ שהיה שור (וכן ימד הפייטן ליום ב' דפסח שור זעם, ובתהלים ק"ו ישעו עגל, ומפרש בתבנית שור), והטעם שלא הזכירה המורה בשם שור, כדי שיהיה נחם עיניו וזכרו מלצום היהודים שיאלו ממנרים, ואולי היו העגלים של ירבעם ג"כ שורים ויש בו תקון סופרים, וכן מנינו בחמורה שהחליפה שמום המקומות שהיו נקראים בשמות האלילים, וזה מוסבות שם (עיין ספרנו בית האוצר מחנכת ראשונה שרש ע"ז), וכן נהגו חכמי התלמוד לפעמים שלא לפרוע בשמם כמה דברים האסורים והמתועבים בעיניהם, אבל צרמז, כגון „דבר אחר" לחזיר. — ודברי הויקרא רבה (פרשה כ"ז) ד"ה שור או קשז וכו' דברי אגדה הם.

תחת שום שנוי בעולם, ע"כ לא יצויר בהן לא הוספה ולא חסרון, לא שרשיהן ולא סעיפיהן המסתעפים מהשרשים האלה (ממש כמו יסודי הלמודיות); כי השרשים האלה עם סעיפיהן וסעיפי סעיפיהן נערכים ושקולים בפלם התבונה והרעת, המסכמת מכל צד עם האמת, כמבואר בשער הראשון מזה החבור באריכות, וז"ש חז"ל (סנהדרין פרק י') בכל אם יאמר לך נביא עבור על דת שמע לו חוץ מעבודת גלולים אפילו מעמיד לך תמה באמצע הרקיע, ואלה המצות נעלות מאד במעלותיהן על כל דברים הטבעיים, כי הטבע אפשר שישתנה לפעמים בחפץ ה', ושנוי אלה המצות המה מהנמנעות אף בחק הבורא יתעלה זכרו. — במצות האלה משותפות כל אומה ולשון שבעולם מאומות היותר מתוכמות ומתקונות. — והמצות שבתורה הנופלות אצלנו בחבורנו זה תחת סוג דת הנימוסית, שרשיהן לבד קיימים לעד, והנה ממש כמו אלה הנופלות אצלנו תחת סוג דת האלהית הטבעית, ומשותפות בהן כל אומה ולשון שבעולם, אבל סעיפיהן וסעיפי סעיפיהן היוצאים מהשרשים האלה נופלות תחת שנוי הזמן והמקום, ובעבור זה בהוספה וחסרון, וע"כ אין משותפות בהן כל אומה ולשון. — ואולם המצות החקיות שבתורה בשני סוגיהם (ר"ל הזכרון והגדר), אין אצלם סעיפים כלל, אבל כלם שרשים, ומתבודדים בהם רק עם ישראל לבד, אך שרשיהם לא נבראו עם הטבע הכללי, אבל נתחדשו באומה הישראלית בפקודת בורא הטבע על אופן התקון והשמירה ע"ד הרפואה, שאינה שייכה אלא לאיש פרטי ידוע חולי אשר הוכאב כבר במכאוב ידוע וצריך לרפואתו, או אם הוא עלול אל חלאים ומקרים ידועים, וצריך לאזהרות לשמרו לבל יבואו עליו אלה החלאים והמקריים הרעים המתרגשים אז בעולם, באלה הרברים התוספת והחסרון להחולה מדעת עצמו בכמות ואיכות ובסדר, כמלא נימא, אסורים, אבל יכולות להבטל אלה הפקודות שצוה הרופא בין לרפואה בין לשמירה, כלן או מקצתן, בפקודת הרופא החכם אשר פקד עליהם (עיין להלן פרק נ"ח), בין בעצמו בין ע"י משגיחו הנאמן, אשר צוה הרופא לשמוע בקולו בכל אשר יצוה, ויען שהוא דבר שהיי החולה תלויים בו, וטעות כל שהוא הוא כפשע בינו ובין המות, לכן מההכרח הוא להמשגיח לדקדק בדברי הרופא ובפקודותיו, וע"פ רוב בהוספה, כי בגרעון רפואות שלמות לא עשה עכ"פ מעשה, וכדרכי יהושע דאמר (ר"ה פרק ראוהו ב"ד) בלאו דלא תגרעו לא עשה מעשה, אבל בלא תוסיף עשה מעשה, ע"ש בתלמוד, ועיין בחנוך מצוה תנ"ה, וכן אמרו: ב"ד מתנין לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה. אבל בגרעון חלקי הרפואה, ר"ל לגרוע מין אחד מהשעור המצומצם, כהוספה תחשב, ובעבור זה מצינו שחכמי התלמוד בכל עניניהם היו תמיד מן המקילין, והיו מרחיקין א"ע בדיני המצות יותר מהוספה ממה שהרחיקו מן הגרעון, במקום ההכרח, וכל ההוספות שהוסיפו חז"ל לפעמים לא מלבם הוסיפו, אבל היתה קבלה בידם למשה מסיני, או מה שדקדקו היטב במשמעות לשון הכתוב, כמו שבררנו לעיל מזה.

פרק נב

אמר המהבר: לצאת ידי שמים וידי הבריות צריך אני למסור פה מודעא רבה, והוא שבכל הדברים האלה וכיוצא בהם שכתבתי, לא באתי כפסקן, ולאמר: קבלו דעתי! הנה זאת חקרתי! כן הוא! ידעתי כי הן דברים העומדים ברומו של עולם, אך כל מה שאמרתי בענינים האלה הוא בדרך שקלא ומריא בדברי רבותינו ע"ה, והנראה בעיני לישר ומסכים עם רוב דבריהם, העליתי על הספר, אמרתי, חכמים יראו וישפטו; ואמנם תדע שבמנין המצות עשה ולא תעשה מחולקים מאד גדולי חכמי ישראל, ויש מהן אשר לזה היא מצות עשה או לא תעשה, ויוכיח זולתו שאינן מצות עשה או לא תעשה, ועדיין לא הוברר הדין עם מי, וכן בגופי המצות עצמן מחולקים, ודעות שונות בין חכמי ישראל, ד"מ: במצות ושמעת אל השופט, ואזהרת לא תסור, משונים בדעותם, אם נאמרו רק על מצות דרבנן, או על שתיהן יחד, או על כל מה שנמצא בתלמוד מהן, ומי לא יודה שיסוד מצוה זו דלא תסור הוא יסוד גדול לתורה שבע"פ? — ובלאוין דלא תוסיפו ולא תגרעו שהוא יסוד גדול ג"כ לתורה שבע"פ, ראיתי שערוריה גדולה ומבוכה רבה בין החכמים, ואיש איש מפרש בו לפי דרכו, גם משונים בדעותם קצת, אם נאמרו על הבית דין או על ההמון, או על שניהם כאחד, ואנכי כאשר בינותי בספרים, כי ההכרח אלצני לזאת, (יען נשאלתי ע"ז מהחכם הרוזן הנזכר בהקדמת ספרי זה), וכאשר העתקתי דברי חכמים הנזכרים מספריהם על הגליון, זעיר שם וזעיר שם, ואבינה לאהריתם, מצאתי שהמה רחוקים זה מזה בדעותיהם, ולדוגמא עיין כוזרי (מאמר ג' סימן ל"ט, מ"ם, מ"א), מורה (ה"ג פרק מ"א), ספר המצות להרמב"ם (במצות הללו), עקרים (מאמר ג' מפרק י"א והלאה), ספר החינוך (מצוה תנ"ד, תנ"ה, תצ"ו), סמ"ג (בלאוין סימן רי"ז, שס"ד, שס"ה), והדושי הגאון רבינו אליהו מזרחי על הסמ"ג (בהלכות מגלה), והרב דון יצחק אברבנאל בפירושו על התורה בכמה מקומות, (ואחר החקירות הרחבות והעמוקות כדרכו, הראה בפ' בא בהחדש הזה לכם, שדעתו בזה דעת הכוזרי שהוכרנו עיי"ש), וכדומה, ולא רציתי להעתיק אמריהם פה, כי רבים המה מאד, ואני בחרתי לקצר, הרוצה יראה דבריהם במקומם, ובמקור אזהרה זו דלא תוסיפו ולא תגרעו בדברי התלמוד, במסכת סנהדרין, וראש השנה, וערובין, וביד החזקה להרמב"ם הלכות סנהדרין והלכות ממרים, ובנושאי כליהם במקומות המדברים באזהרה הנ"ל. — והשבתי להכרח להעמיד בפרק הבא לעין הקורא בסדר כללים את מוציא דבר (דעזולמט) העולה מחקרתי שהקרמתי בפרקים הקודמים.

פרק נג

ואך טרם אבוא לחות דעתי בענינים האלה, אתנצל מקודם בדברי התנצלות של הפילוסוף, אחר שבא לחקור בענינים נשגבים מאד, אמר שראוי שלא תהשב

לו החקירה הנשגבה הזאת לעזות, אדרבא לזריזות וחריצות תחשב לו, וכן התנצל בזה הרמב"ם במורה (חלק א' פרק ה'), ועיין התנצלות רבינו זרחיה הלוי בפתיחתו לספר המאור, ואקוה גם אנכי שלא יאשימני שום חכם ומבין דעת בדבר הזה (ובפרט כי מוכרח אנכי להשיב שואלי דבר) והעליתי פה דברים המסכימים לפי דעתי עם יסודי התורה והתלמוד, ואשר יברר טוב ממני, או באופן אחר ביותר כשרון ודעת, ישא ברכה מאת ה'. — והוא לך מוצא דבר בקצרה:

(א) להיחיד אסור להוסיף ולגרוע בין במצות התורה ובין במצות דרבנן וכל מנהג קבוע וכדומה, אבל צריך לשמוע לבד אף אם יורו נגד התורה ונגד שכל הישר.

(ב) במצות הנופלות תחת גדר דת אלהית הטבעית, אסור אפילו לבד הגדול להוסיף ולגרוע, לא בשרשיהן ולא בסעיפיהן.

(ג) במצות הנופלות תחת גדר דת הנימוסית, מותר לכל ב"ד חשוב להוסיף ולגרוע, ודוקא בסעיפיהן, כמבואר לעיל, אבל לא בשרשיהן.

(ד) במצות הזכרון, אסור אפילו לבד הגדול להוסיף ולגרוע ובחלקיהן דוקא, היינו להוסיף חלק אחד על המצוה או לגרוע ממנה, ד"מ: חמשה מינים בלולב או שלשה, אבל להוסיף מצות הזכרון שלמות וחדשות, ד"מ: אם נעשה בזמנם איזה נס מפורסם לאומה, תשועה, או טובה כללית, וכדומה רשות להם ר"ל לבד (הגדול והכללי דוקא) להעמיד לדורות לזכרון איזה חג עם חקים קבועים לנהוג בזה, כמו שכתבנו לעיל במצות הזכרון, ומוזה המין הוא מה שהזכרנו להלן (פרק ס"ג) עיי"ש, ומוזה הוא ג"כ הצומות שהוסיפו הנביאים (עפ"י הבית דין שבזמנם), כי מן התורה אין לנו כ"א צום יום כפור, וכן יכול הב"ד הגדול לבטל מצות שלמות במצות הזכרון הנוכרת בתורה, מכל וכל, אבל הכטול יהיה דוקא על זמן ולא לדורות עולם (פן יהי מההכרח אח"ז לקיימם מחדש, כמו שמצינו הלכה למעשה כמה פעמים בתלמוד, וכמבואר להלן בספרנו באריכות. אבל ההוספה כנ"ל רשאין לקבוע לדורות עולם, ובכל זאת יהיה רשאי הב"ד הגדול שיהיה אחריו אם יהיה ב"ד גדול בתכמה ובמנין לבטל לשעתו הוספות האלה, כמו שרשאין במצות הזכרון שבתורה, וכלל גדול הוא שבת דין הגדול להיותם חכמים מובהקים וידעו אלה טעמי המצות בברור גמור יותר מזולתם, ע"כ הרשות בידם מנותן התורה להתנהג בהם כחוות דעתם, כאדם העושה בשלו, עיין לעיל (בסוף הערה לפרק י"ז) מה שכתבנו בשם הגאון בעל תרומת הרשן, ודוק בדבריו.

(ה) רשות לבד הגדול לעשות סייגים לכל המצות שבתורה, ר"ל לחוק אותם, ובכלל זה רשות להם לאסור גם דברים המותרים ממצות הגדר שבתורה, כדי לעשות סייג דוקא, אבל שלא ממעם סייג אסור להם, ולזה נראה כוון הרמב"ם (בספר המצות) שאמר: המוסיף בהקים (שכוונתו אל מצות הגדר) עובר בל"ת עיי"ש, ועיין בספרנו ת"ב (צד 41), אבל לגרוע במצות הגדר רשות להם כפי חוות דעתם, כפי הזמן והמקום, ולא לדורות עולם, אבל על זמן כדלעיל במצות הזכרון.

(ו) בדבר שיחיה ספק לבד אם הוא מותר או אסור, יסמכו על הרוב, אם יהיו כלם מסופקים, אזי בספק דבר תורה לחומרא, ובספק דרבנן לקולא.

(ז) אם יהיה ספק במצוה אחת, ולא ידעו אם היא גרעון או הוספה, ר"ל אם יעשו באופן זה יהיה גרעון, ואם באופן אחר תהיה הוספה, ואין דרך ממוצע ביניהם להפטר משניהן, ר"ל מהוספה וגרעון, אזי יעבור על בל תגרע ולא יעבור על בל תוסיף.

(ח) בקצת מצות שבתורה, שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בהם כפי הזמן והמקום, רשות לבד למצוא איוו תחבולות למנוע המצות האלה לשעתם, רק באופן שלא יהיה נראה ח"ו שמבטלים המצות מכל וכל, כמבואר להלן (פרק ס"ה) הכל באר היטב, ובלבד שלא יהיו המצות האלה ממצות הנופלות תחת גדר דת א ל ה י ת ה ט ב ע י ת, שאין זמן ומקום למנעם כל שהוא.

(ט) כל התקונים בדת אפילו יהיו מההכרח, אם רואה הב"ד שלא יוכלו לתקן כ"א חלק אחד מהיהודים ולא כל היהודים, אזי מחויב הב"ד למנוע התקון הזה, פן יהיה מזה הלילה פרוד בדת, היינו שיתחלק העם לכתות, וכמו שאמרו חז"ל: לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות, וכפירוש רש"י אפילו למעליותא, ואמרו חז"ל: אין ישראל נגאלין עד שיהיו אגודה אחת (פי' בת אחת), וזה ג"כ כונת חז"ל עד שיחיה בלו זכאי או בלו חייב, וע"ד שנאמר (הושע ד') חבור עצבים אפרים הנח לו, ועיין להלן (פרק ס"ג) מענין בית שמאי ובית הלל.

(י) כל התקונים בדת מחויבים להיות דוקא בב"ד גדול, ר"ל בית דין הכולל שיש להם כח וממשלה (היינו שדבריהם יהיו מקובלים) לכל הגולה כדלעיל וכמו שצוה ה' יתברך תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם (במדבר ט"ז), ר"ל שכל האומה הישראלית תקיים את התורה על אופן אחד, וע"ז האופן שהזכרנו רשות לב"ד הגדול והכולל הזה לעשות תקונים ושנויים כפי הזמן והמקום בכל הצורך, לפי חות דעתם, על פי יתר התנאים הנזכרים לעיל, ועיין היטב באלפס (עבודת גלולים דף ל"ז) וברבינו נסים שם ויתר נושאי כליו. — והנני לחבר קונטרס מיוחד א"ה, ואדבר בו ברחבה מענין הזה בכלל ובפרט מאשר נגעתי פה רק בקצה עטי.

ובענין לאו דלא תסור, נראה דעת הרמב"ן ז"ל בהשגותיו על דברי הרמב"ם, וכן מסכים לדבריו שר וגדול ליהודים הגאון בעל ספר החינוך, וזה דבריו: שאין מי שמורה נגד התלמוד בכל דבריהם עובר על לא תסור, והרי הוא זקן ממרא, חלילה! אבל הוא דבר ברור שאין הלאו דלא תסור אלא במה שנמצא בתלמוד דברים הנדרשים מהתורה לענין הדין, בגזרה שוה, או בבנין אב, ושאר שלש עשרה המדות שהתורה נדרשת בהן, או ממשמעות לשון הכתוב עצמו, וכן בכל מה שקבלו הלי"ם, וע"ז עובר בעשה ולא תעשה, ואם בענין זה נחלק אחד הראוי להוראה במה שיש על זדונו כרת ובשגגתו חטאת על בית דין הגדול, שנעשה בזה זקן ממרא בזמן שדנין דיני נפשות, [ואפילו מאמין הזקן הזה שהאמת אתו והם טועים, אבל צריך שב"ד ישמע מקורם סברותיו וטענותיו, פן יש בהם ממש וישאו ויתנו עמו]; אבל התקנות והגזרות שעשו חכמים למשמרת

התורה ולגדר שלה, אין להם בלאו זה אלא סמך בעלמא, ואין בהם דין המראה כלל, עיין שם בחינוך מצוה תצ"ו. — ובזמן הזה כל אדם מישראל מצווה ועומד לשמוע לב'ד שבועירו, ויבחרו לזה חכמים גם בתורה גם בחכמה כפי הזמן והמקום שהם עומדים, ואפילו יש בהם כמה מדות נכבדות וחכמה ויראת שמים, אם אינם חכמים ובקיאים בחכמת התורה, אין למנותם לדיינים כמבואר בדברי רבותינו ע"ה, שעל זה נאמר: לא תכירו פנים במשפט (רש"י בשם ספרי פרשת שופטים), והוא הדין לבעלי הוראה ר"ל המורים בין טמא לטהור ובין איסור והיתר, ראוי ג"כ שיהיו חכמים מובהקים עכ"פ בעניניהם ואלו אינם מההכרח שיהיו בקיאים בהויות העולם כ"כ כמו הדיינים, וכן בחכמות זולת התורה כמו הדיינים, אבל יהיו בקיאים בכל מה שנוגע לעניניהם, כי כמה פעמים תולה בהם פקוח נפשות, ולפעמים גם היוק ממון רב, ע"כ ראוי שיהיו מובהקים בהוראה ויהיו מהמקילין בהוראה לחוס על נפשות ישראל ועל ממונן בכל מה דאפשר, לא כאלה המתחסדים הבלתי מובהקים בעינם, שדרכם לילך ולהיוק בכל פעם, וידמו שבוה המה יוצאים ידי שמים שהמה מן המחרים, ולא ידעו אלה התועים שהמה מן המחרים (עזעל פיקרער), ואולם בעל הוראה המקיל מרוב חכמתו, עליו נאמר (משלי כ"ג): בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני, ועיין מה שכתב המהרש"א בתרושי אגרות (במסכת חולין) על מאמרם: יגיע כפיך כי תאכל וגו' זה הוראה טרפה לעצמו עיי"ש. — והבית יוסף (טור י"ד סימן קמ"ו) בשם הירושלמי מביא מאמר כזה: כשם שאסור להתיר את האסור כך אסור לאסור המותר, עכ"ל תלמוד ירושלמי.

אמר המתבר: רבים היום למען הראות ברבים את עושר חסידותם, אוסרים על עצמם כמה דברים במה שנוהגים היתר, ואין מוחה בידם, ואררבא לחסידות יחשבו למו; ובאמת הוא נגד התלמוד, וז"ל תלמוד ירושלמי: אמר ליה שמואל לרב אכול משתא (דעכו"ם), ואי לא, כתבנא עלך זקן ממרא, ואטרת עילויה ואכל, ע"כ, [ואע"פ שפסקינן בכל התלמוד הלכתא כרב באיסורי, לא חש עליו, מפני שכבר נהגו היתר].

וכבר הרחבנו הרבה בענין הזה, אך לא יכולנו להשמיט ידינו ממנו. — ועתה נשוב בעזר התונן לאדם דעת לרגל מלאכתנו.

פרק נד

המצות שבתורה שקבל משה מחר סיני כתב איש איש על מגלות ללמוד מהן וללמוד בהן גם את בניהם, אבל פרושי המצות היו לומדים בע"פ, ובעבור זה נקראת תורה שבע"פ, כי כתיבתה היתה אסורה אז בימים ההם כמבואר לעיל וכדגרסינן בפרק הנזקין; ושעם הדבר שלא יפלו בזמן מהזמנים בפרושי התורה שנויים וחלופי גרסאות במכתב, ועי"ז ישתבשו הדעות ולבסוף יגיע הפסד לדת (עיין מ"ש להלן בשם הרמב"ם מורה ח"א פ' ע"א ועיין בספר ירושלים להחכם הרמב"ם ז"ל ח"ב). — וגם מצד הלשון יוכל להגיע הפסד

עצום מאד, כי מטבע הלשון שתשתנה ממחוז למחוז, וביחוד מזמן לזמן, בשנוי והלוף עצום מאד, ואין מהצורך להביא דוגמאות ע"ז לגודל פרסומו, ולפעמים יקרה שיהיה החלוף בהוראת המלה וכוונתה בזמן מהזמנים בהפך ענין, כמו שקרה בשם (Tyran) ובשם (Sophist) וכמו שאמרו (סוכה ל"ד ע"א): הני תלת מילי אשתנו שמיהו מכי חרב בית המקדש, הלפתא ערבותא, ערבותא הלפתא, שיפורא חצוצרתא, חצוצרתא שיפורא, פתורתא פתורא, פתורא פתורתא, בי כסא הובלילא, הובלילא בי כסא, בבל בורסיף, בורסיף בבל, וכדומה. ויודמן לפעמים שמלה אחת תורה בלשון זו הוראה זו ובלשון אחרת תהיה הוראתה בהפך ענין, ד"מ: עו נוי בלשון עברי הוראתו מס כנות, ובלשון ערבי עני הוראתו עושר, ועיין מה שהביא הרמב"ם במורה (פרק כ"ט ח"ב) מהשם אבה כיוצא לזה, וכן אור (בתמונה עברית מן אורתא בלשון ארמית) אור לארבעה עשר, פי' ערב ליל ארבעה עשר, ובלה"ק אור (ליכט), ועיין השקלא וטריא בריש פסחים. וכן שורש קלס בעברי פרושו בוז ודראון, ובלשון יונית הוראתו בהפך, קלוס (Kalos), וכן בתלמוד: אמר ליה קלוס! (לקוח מלשון יונית)¹ ויש שתהיה לה כוונה אחרת, ד"מ:

¹ ופירוש קלוס בלשון יונית ממש כמו יפה בלשון התלמוד, יפה דנת, יפה דכרת, או שפיר, שפיר קאמר, (שעשן, רעכט, גוט, מיט רעכט, עס שיקט זיך) ומה לעלה ולקלם בתלמוד (ברכות), ובסדר התפלה, ובחסד נדחק בעל אלה"ש שורש קלס ואחריו הרבה מחברים, ורש"י ז"ל (בצחקוק א' י') והוא במלכים יתקלם כחב בלשון קלם יש לטוב ויש לרע עכ"ל, ואני בעניי לא ידעתי איפה נמצא בתנ"ך שם קלם שמשמעו לטוב, ועיין בבית יוסף טח"ח סימן נ"ו מה שהביא בשם רב יהודאי גאון ורב האי, וכן מה שהביא אבודרהם בשמריית של חול בקדיש בשם רב עמרם גאון שמיניו בו לשון שבה, והוא במלכים יתקלם וכו" עיי"ש, הוא דחוק כי האמת שפירושו שם לגנאי, והצרו מוכיח עליו, ורזניס משחק לו, אבל כל הנמצא בסדר התפלה ובתלמוד הרבה מה שהרש הוא מלשון יונית, ויען שלא נמצאו אולי בלשון הקודש מלה שמורה בכל זדדיה כהוראת מלה זו בלשון יונית, צהרו בה, וכן נראה לי בכל מקום שלקחו חז"ל מלות יוניות וכדומה, אשר לפי הנראה היו יכולים לקחת תמורתן מלות עבריות, ד"מ: מביים לכו בתלמודו (אבות פ"ו מ"ו) והרבה זולתו מהשרש הזה במשנה ובתלמוד, והוראהו ידועה מענינו, שהוא לשון רוממות וגדלות או התפארות, והוא לפי דעתי מלשון יונית מיגאס (megas) (עיין ספרנו ח"ב נ"ד 45 בהערה ג') ומסתמא בכל המלות העבריות המורות על רוממות וגדלות והתפארות וכו' לא נכללה עדיין כוונתו כמו במלת מביים, וכן בכל מקום כנ"ל, ועד"ז אמרו רבותינו בעלי הפוסקים הטעם מה שמשיימים (ברכת הרב את ריבנו) הנפרע לעמו ישראל, ולא המשלם גבול, ואנן קיימא לן שניריך לומר מעין תהימה סמוך לתהימה? ואמרו: מפני שלשון נפרע הוא כולל יותר כי יש בו עס הגבול גם נקמה ועוד מובנים זולתן (עיין אבודרהם בתפלת פורים), והלשון נפרע היא לשון ארמית ויש יסוד שרשו גם בלה"ק (עיין שרשים לרד"ק שרש פרע). ואולם הדע, קורא

צדקה, בתנ"ך מובן אחר ובתלמוד מובן אחר, וכן מצוה בתנ"ך ובתלמוד בבלי הוא שם התאר לכל פקודה, ובתלמוד ירושלמי עפ"י רוב הוא צדקה לעניים (הללמאזען) (ועיין נחמיה י' ל"ג), וכן אמורה בתנ"ך מובן אחר ובדברי האחרונים מובן אחר עיין לעיל הרבה כיוצא בהם, וע"כ אמרו חז"ל: לשון תורה לעצמה וכו', — גם יקרה ללשון שתהרל להיות לשון מדברת, כמו שקרה ללשון עברית ולשון התלמוד וללשון יונית ורומית וכדומה, ואנו רואים היום אצלנו שהרוב אפילו מהמכונים בשם לומדים, בלתי מבינים לתכליתה לשון העברית ולשון התלמוד, ולא ידעו כונת השמות על מה הונחו בעצם וראשונה, והוראת הפעלים והמלות לתכליתן, ומכ"ש שמוש הלשון וקשרי המלות, ובעבור זה יוציאו משפטים מעוקלים, וישתבשו בעבור זה בדיעות, וביחוד יתעה אותם מה שלוקה כל אחד ואחד לקו המשפט. תמיד את לשון הלועזית המדבר בה, ולולא הגיע לנו בקבלה פרוש אם זרחה השמש עליו (שמות כ"ב א') היינו לוקחים פרושו כמו בלשון הלועזית¹), וכן לא תבשל גדי בחלב אמו, שהוא בשר

נעים! שנוסחאות שלנו החליפו נוסח צרכה זו של הרב וכחצ המשלים גמול לפני והנפרע לנו כדי שיהיה סמוך לחתימה]. — וכמה שנים אחרי כתיב זאת עיינתי בשרשים לרד"ק ולפי מסקנתו גם הוא מסכים שקלם בתנ"ך תמיד לנגחי ומציא גם הוא דעת הגאון רב עמרם, אבל בקצור, וזה מטעה את הקורא שידמה שקלם לדעת רב עמרם תמיד לנגחי ואינו כן לדעתו, אבל אמר שאין לאמרו בקדיש כי מוסיפים בזה על שבעה מיני שבת.

¹ אבל למפרשי הפשט מקדמוניו כגון רבינו הונאל בפירושו למורה (הוצא במגיד משנה הלכות גכזה פ' ט') והראש"ד ז"ל בהשגותיו (שם ברמב"ם) מזכירים הכתוב הזה כפשוטו, ר"ל שאין רש"ין להרגו ביום, בהפך ממה שאמרו בתלמוד (סנהדרין ד' ע"ב), וכן מהרגס הונקלוס הפסוק הזה ג"כ באופן אחר, עיין הרגוס שם ועיין רש"י שם, אבל דרך הפשט לחוד ודרך הדרש לחוד, וכבר בררנו שרשום למפרשי הפשט לזכר לפעמים נגד התלמוד (עיין ספרנו ת"ב ע"ד 21), וגם נגד הדין כנ"ל, אך לא לפסוק כמותו, וכן מפרש הרמב"ם עין תחת עין כפשוטו (מורה ה"ג פ' מ"ה) חע"פ שביד החזקה אמר הרמב"ם בעצמו שמי שאומר עין תחת עין כפשוטו חייב מיתה אפילו יהיה מלך המשיח, כי שם כוונתו לדין ולהלכה. — וכן נהג רש"י, כמו שמזכיר הגאון המזרחי בפירושו לרש"י על המורה, וכן הביא השפתי חכמים כמה פעמים על רש"י במורה, ולדוגמא עיין שפתי חכמים ויקרא ב' פסוק א' סימן ל', שאמר שם שרש"י מפרש פה נגד ההלכה, וז"ל שפתי חכמים שם: ואלף להלכתא כחכמים וכו', מפני שזה [שמפרש רש"י פה] קרוב לפשוטו, ודרך הרב (רש"י) לפרש אף שבנגד ההלכה עכ"ל. ורבינו הרשב"ם ז"ל [וכד רש"י] בפירושו על המורה, זה דרכו כמעט בכל פירושו עיי"ש על הסדר. — ובספר עשרה מאמרות (מאמר חקור דין חלק שני פ' י"ג) להגאון המקובל ר' מנחם עזריה מפאלו מתאמץ להראות בראיה מוכחה מן הכתוב של ד"ה ב' (ג' ד') ויהי כאשר חזקה הממלכה וגו' מהענין הזה שלפינו ביתר שאת, אך אינו כעת בידי ע"כ לא

בחלב, וכן פרי עץ הדר שהוא האתרוג¹), וכן בתלמוד עובר לעשייתן (סוכה ל"ט), היינו מדמין אחר עשייה, וכאלה רבות, ומכ"ש אם לא ידעו גם

העמקתי דבריו, ויעיין שם הקורא וידקדק בדבריו וימצא סמוכים ומשענת חזקה לדברי אלה שכתבתי פה.

¹ אתרוג, עיין רש"י ומורת כהנים ותלמוד סוכה (דף ל"ה ע"ה) הבאור של שם הדר, ועיין הבאור לתרגום אשכנזי מה שהביא בשם הרמב"ן שאמר שהעץ הנקרא אתרוג בלשון הארמית הוא הנקרא בלש"ק הדר עיי"ש, וכן העתיק המתרגם האשכנזי. — ולחזק דברי הרמב"ן אומר מה שגראה לי בדבר הזה: שהעץ הדר הוא (הפאמערנאנץ) (Pomeranz), וידוע ששם זה הוא הכולל גם אל הפרי (לימאנען או זיטראנען) ואל הפרי הנקרא אתרוג, וכמו שהשם תפאח (תפוח) בלשון הערבית כולל לא לבד התפוח (אפפעל) אבל גם (הזיטראנען) והדומה לזה המין; כן השם הדר. — וכן נקרא התפוח בשם בפתור (שמות כ"ה), עיין להלן, וכן נקרא (במשלי כ"ה) לימר באור בשם תפוחי זהב, (כמו שהעתיק מהר"ש לז') (פאמערנאנען), כי כן פירושו בלשון רומית (גאלדענע אפפעל), וכמו שעשה הירושלמי מהפעל הדר (זוריק קעהרען) שבלשון ארמית את הפעל חזר (הרבה ממנו בתלמוד, וגם בחפלת י"ה המחזיר שכינתו וכיוצא), כי כן מבטא הירושלמי את המלה הזאת כפי תמוך לשונו, אות ה"א כח"ת, ודל"ת כזי"ן, כנודע לכל דורשי לשונות המזרחיות (ועיין בית האוסף למסר"ש הזה בסופו); כן עשה הירושלמי מהשם הדר שבלשון הקודש (פרי עץ הדר) את השם חזר, תפוחי זהב דמשלי הנ"ל תרגומי הירושלמים חזורין דדב (בראשית רבה פ' ז"ד). פעמוני זהב תרגום ירושלמי ויונתן חזורין דדב, ובפתור תרגם יונתן וחזיר, וכן גיפא בחזורין (ויקרא רבה), [וכן בלשון עברית שבתלמוד שדרה, עשו מן שזרתא בלשון ארמית, (לעומת הע"ה ויקרא ג' ט' תרגום חונקלוס שזרתא), ועיין להלן פרק ק"ה מיסוד לשון המשנה והתלמוד]. ובאמת בארץ ישראל לא נמצאו כלל עצי (זיטראנען ופאמערנאנען) אבל אתרוגים נמצאו הרבה. — ומלאתי בתרגום ירושלמי שהעתיק פרי עץ הדר, תרוגין, בלא אל"ף, וכבר בררנו בספרנו בית האוצר מהבנת ראשונה ערך אברך מהוספת א' כזו, ועיין להלן (בהערה לפרק ק"ט) — ודברי המדרש ויקרא רבה אתרוג הדם לולב וערבה חמייס אומריס, זריכיס עיון רב. — ואתה קורא נעים פן ישאלך איש עקש מדברי המדרש (שם) שאמרו ששלמה הע"ה לא עמד על פירוש הדר שהוא אתרוג, ואיך נעזי פנינו אגן לפרשהו? אף אתה אמור לו לך אל בית האוצר מהבנת ח' ערך אחש ותמצא תשובתו. ועוד שאין אני בזה כ"א מפרש את דברי הרמב"ן ז"ל. ואולם בהוראת שם אתרוג בלשון ארמית שכתב הרמב"ן ז"ל שהיא בארמית לשון חבור (ור"ל עץ נחמד למראה ותאורה לעינים) והוא נדקף עם הדר עיי"ש, דבריו אינם מהווים מכמה סעמים ובלתי ספק אין המלה הזאת אתרוג יסודתה בלשון ארמית אבל שאולה היא מלשון אחרת קדומה, וכן נמצא עץ ידוע (לפי עדות החכם מהר"ב מוספיא בערך תרג א') שנקרא בלשון יונית התרגני (ואולי אתרגני באל"ף) אשר גחליו משוכחים, ומהו מפרש בתלמוד התרגני לפחמין. — ומלאתי אחרי כתיב הערה זו בתרגום ארמית על שיר השירים שמתרגם בתפוח בע"י

הלשון המדוברת הלוועזית על בוריה, או אם תהיה הלשון הלוועזית שמדברים בה מקולקלת ומבולבלת מצד עצמה, כלשון יהודית אשכנזית המדוברת פה במדינה.

ועוד היה הטעם שלא כתבו דברים של בע"פ, כדי שלא יפלו הספרים ביד ההמון, ותהיה התורה כעיר פרוצה אין חומה ביד אלה קלי הדעת והשכל, ויתנהגו בתורה כפי שכלם המדומה, ולא יחשבו את החכם האמתי בעבור זה, כי כלם מקטנם ועד גדולם יהיו בדמיונם בכלל חכמים ומבינים, ויגיע מזה הפסד רב להדת בכלל. — גם יש בדת דברים הצריכים לשנותם כפי הזמן והמקום כפי שקול הדעת של חכמי ישראל וב"ד הגדול לפעמים (עין מורה ח"ג פרק מ"א ועין לעיל ולהלן בספרנו זה). גם יש בדת דברים שצריך להעלימם מפני המון העם, אבל להכריחם שיעשו מבלי סבה ומעם, ויסמכו על דברי החכם האמתי, אפילו יאמר לו על ימין שהוא שמאל, וכן מצינו שאפילו מתורה שבכתב בקשו לגנוז ספר יחזקאל ומשלי וקהלת, וכן העלימו ספר בן סירא שלא יטעה את ההמון, כמו שהארכנו בזה בספרנו תעודה בישראל הרבה, וכן מצינו בתלמוד שהעלימו מההמון קצת מאמרים מהתנ"ך הנמצא בידינו מטעם זה, [כי התורה להיותה כתובה בלשון עברית, לא היתה מובנת להמון העם אז, בזמן חכמי התלמוד, כי שפתם היתה בימי חכמי התלמוד לשון ארמית, ובמקומות ידועים לשון יונית עד שהיו מתרגמים לההמון בלשונם], כמו ששנינו (בפרק הקורא במסכת מגילה) מעשה ראובן נקרא ולא מתרגם, מעשה העגל הב' נקרא ולא מתרגם, מעשה דוד ואמנון לא נקרא, עיי"ש בתלמוד ובמפרשים.

כתיבת תורה שבע"פ היתה אסורה רק לרבים ובפרהסיא ולהמון, אבל לגדולי הדור איש איש בפני עצמו היתה מותרת, לפי דעת הרמב"ם, ועין להלן פרק צ"ט בהערה לשם אפוקריפי. — אולם כבר בררנו במקום אחר שאפילו אם הכתיבה היתה מותרת ליחידים מגדולי הדור, לא היתה מותרת כ"א ראשי פרקים, בכדי שעל ידן יוכל החכם הזה להזכיר אם ישכח ממנו לפעמים איזה ענין.

היער (שם ז' א') היכמא דיחי ומשנה אתרוגא ציני חילני סרק, וכן סרגס (שם פסוק ה') רפרוני בתפוחים, כתפוחי גנתא דערן, וכן וריח אפך כתפוחים (שם ז' ח') כרימא דתפוחין דגנתא דערן עיי"ש וסיינו אתרוגים, וכן נקרא האתרוג בלשון אשכנזית בשם (פארטדיס אפפעל) וכן הוא בלשון רוסיא (Райское Яблоко) וכן הוא בלשון פולניא, והכוונה באלה הבלשונות תפוח גן עדן, וכן נקרא האתרוג בתלמוד בשם תפוח לפי דעת החסידים (סעיף כ"ט ע"ב) כמה שאמרו שם בתלמוד כריח שדה של תפוחים, ועיין חסידים (שנה פ"ח ז"ה פריו קודם).

פרק נה

ויהי בארבעים שנה אחרי קבלת התורה, בשנה שמת בה משה רבינו ע"ה בעשתי עשר חרש הוא חרש שבט, באחד לחרש, התחיל משה רבינו לבאר את התורה והמצות בפרושים ובאורים, כמו שנאמר (דברים א'): בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה באר את התורה הזאת⁽¹⁾, והוא ראשית הקבלה (טראדיציון)⁽²⁾, ונקראו הבאורים האלה עפ"י קבלה בפי מרע"ה בשם משנה, כמו שנאמר (שם י"ז) אצל המלך: וכתב לו את משנה התורה הזאת, ר"ל באור של התורה הזו⁽³⁾ על ספר מלפני הכהנים הלויים⁽⁴⁾, ולהיות המלך נשיא וראש השופטים ע"כ הותרה לו גם כן

(1) עיין בספרנו בית האוצר מחברת שניה (במאמר על דברי ספר הזוהר) מה שהעסקנו מספר מערכות אלהות להר"ף ז"ל (בפרק ט') שגם דעתו שמשנה תורה היא תורה שבע"פ, ומה שהעסקנו מזוהר דברים (דף רס"א ע"א) בד"ה וידבר ה' אליכם מהוך האש שגם דעתו ממש כדברים האלה של המערכות שהעסקנו לענין ספר משנה תורה. ועיין אצרכנאל בהקדמתו לספר דברים (בד"ה ומה שראית), ועיין מה שהביא שם בשם הרמב"ן (בד"ה והנראה בזה וכו') והכוונה השלישית) שגם דעתו צענין משנה תורה כמו שכתבנו פה, וכן מלאמי אח"כ גם בספר גן נעול בית ה' חדר י' הלון ז'), ופליאה עליו שלא הביא זה לא מהזוהר ולא מהמערכות וכדומה מאלה שהזכרנו פה.

(2) ר"ל התחלת המשיגות הכוללות תורה שבע"פ, (עיין להלן פרק ק"ד).

(3) עיין רש"י בחומש שמיצא את התרגום אונקלוס שתרגם פה משנה בלשון ארמית פתשגן, והוראת שם זה פתשגן לפי דעת רש"י שם הכוונה באור (ערכלערונג), ולא העתקה, נגד דעת החלמוד דסנהדרין (דף כ"א ע"ב) עיי"ש, וז"ל רש"י: ואונקלוס תרגם פתשגן, פתר משנה לשון שנון ודבור, וכן צמגלת אסתר (ד' ח') אמר רש"י וז"ל: פתשגן, לשון ארמית ספור הכתב, עוד שם (ח' י"ג): פתשגן הכתב, אגרת מפורשת, עכ"ל רש"י, ועיין להלן פ' ק"ב שהרחצנו צבאור שם משנה.

(4) ספר דברים נראה לי שהיה אכזר כתיבתו אז לכלל ישראל, כי הוא תורה שבע"פ, וזה שדקדק לומר: אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל וגו', הואיל משה באר וגו', והיה מסור בכתב רק אל הכהנים והלויים, ולהם לבדם הייתה מותרת הכתיבה בתורה שבע"פ (עיין לעיל בסוף הפרק לפני זה). וכן נראה לי שמה שזוה"ה ליהושע, "לא ימוש ספר התורה הזוה וגו'" (יהושע א') הייתה הכוונה רק על ספר "משנה תורה" וזהו שאמר רבי שמעון בן יוחאי (והוא גם בצראשית רבה סוף פרשה ו"א) וז"ל: "ספר משנה תורה היה סגנון [אז סגנון] ליהושע, בשעה שנגלה עליו הקב"ה מלאו יושב וספר משנה תורה בידו, א"ל חזק יהושע! אמן יהושע! לא ימוש ספר התורה הזוה! וגו'" עד כאן דבריו. — וזה ספר דברים או משנה תורה נראה לי שזמלו צבית ה' בזמן יאשיהו, ולא ספר התורה בכלל, ר"ל ארבעה ספרים הראשונים, כי בלתי אפשר שגשחכתה התורה מישראל חלילה מכל וכל, אחר שהיתה מתפשטת בכל האומה,

הכתיבה מתורה שבע"פ (עיין בסוף הפרק לפני זה), וזה שדקדק הכתוב לומר: וכתב לו, ודע שרק מקצת הבאורים הכוללים כתב משה בספר הזה אלה הרברים, הנקרא משנה תורה, ואולם יתר הבאורים הפרטים והרחבים המסתעפים מהם, שם משה רבינו כפי הכהנים והלוים בע"פ, ומסר להם כללים איך יתנהגו בתורה בכללה, ואיך יתנהגו בשאלה זרה, ואיך יתנהגו השופטים העומדים בישראל עם התורה, ונתן למו רשות עד סוף כל הדורות לדון ולהורות עפ"י הכללים ועפ"י שקול הדעת, כאדם העושה בשלו, ואף אם נראה לפעמים שהוא נגד התורה, מצווה ועומד כל איש מישראל לשמוע בקולם, כמו שנאמר (שם בספר דברים): כי יפלא ממך (ר"ל מהשופט הדיון) דבר — ובאת אל הכהנים — ואל השופט (ר"ל הגדול) ועשית ע"פ הדבר אשר יגידו לך — ושמרת לעשות ככל אשר יורוך — לא תסור ימין ושמאל — והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע — ומת האיש הוא.

אך כל הבאורים והפרושים, ואפילו רוב התורה שבכתב, וכן כל הסדר והנהגת האומה בכלל, שצוה ה' ע"פ משה, לא באו לידי מעשה השלמות בכלל האומה (אבל רק מעט אצל יחידי סגולה, בזמן שמשלו מושלים צדיקים על האומה); ראשונה, שלא באו אל המנוחה והיו טרודים פעם בפעם במלחמות¹), והשנית והיא הגדולה, שעברו פעם בפעם אלילי הגוים והלכו בדרכיהם ומצותיהם כמעט כל ימי בית ראשון, עד שלבסוף הלכו בעבור זה לגולה כל עשרת השבטים עד היום הזה, ואח"ז גם שבט יהודה ובנימין לבבל, עד בנין בית שני ששבו יהודה ובנימין לארץ ישראל, ואז פסקה עבודת אלילים מכל וכל, ונמת שמה לגמרי בין היהודים עד היום הזה, אז קמו אנשי כנסת הגדולה שהיו בתוכם גם מהנביאים האחרונים (עיין להלן פרק צ'). והחזירו עטרה ליושנה, ותקנו את הדת והאומה על פי התורה, וחקרו ודרשו בה היטב, והוציאו הבאורים והפרושים והרחיבום, וכפי שקול דעתם וכפי הזמן והמקום, על כן נקראת המשנה על שמם ועל תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם עד רבינו הקדוש, כמבואר להלן באריכות.

הן ידעת שימי השופטים נמשכו שלש מאות שנה, וימי הבית הראשון ארבע מאות ועשר שנים, וכמעט כל הימים האלה היו ישראל עובדי אלילים, וז"ל תנא דבי אליהו (אליהו זוטא פרק ח'): שלש מאות שנה עברו ישראל עבודת אלילים בימי שפוט השופטים וכו', וכן נאצו והכעיסו את בוראם ועברו עבודת אלילים שלש מאות ותשעים שנה בימי הבית הראשון, תדע לך שכן הוא, שהרי בודאי ארבע מאות ועשר שנים ישבו ישראל בבית ראשון צא מהן

ובספרנו בית האלוק מחצרת שליטת דברנו מזה ברחצה, ושם פרשנו ג"כ דברי הספרי בד"ה משנה תורה: אין לי אלא משנה תורה שאר דברי תורה מנין וכו'.

¹) ועיין להלן (סוף פרק ס"ח) מה שהעסקנו מפרק שני דמסכת תמורה השלשם אלפים הלכות שנשתכחו בימי אצלנו של משה.

עשרים שנה שלא עבדו מלכי יהודה וישראל עבודת אלילים נשתיירו מהם שלש מאות ותשעים שנה שעבדו מלכי ישראל ומלכי יהודה עבודת אלילים עכ"ל — ועיין רש"י ביהוקאל (ד' פסוק ה' ו'), ולו חשבון אחר בשם סדר עולם. — ובה סרה הפליאה ששואלים: מדוע לא נזכר כלל מפרושי תורה שבע"פ בתנ"ך? כי עסק רוב בני ישראל וכהני אליליהם ונביאי השקר שקמו בהם פעם בפעם היו מבדרים בין העם למורים מעבודת אליליהם, וחברו למו בלתי ספק תורות בכתב ואולי גם פרושים ובאורים עליהם, ואולי חברו למו הרבה נביאות ומליצות כתבנית התנ"ך ובהם עסקו והגו ההמון (ועיין רמב"ם הלכות עבודת גלולים פרק שני הלכה ב'). ורוב הזמנים הללו שהזכרנו היו ג"כ טרודים במלחמות עם שונאיהם¹) וזמנים רבים היו עבדים משועבדים לשכניהם כעדות הכתובים, ולא לבד שלא קיימו מצות הזכרון והגדר, אף נתקלקלו גם במדות ובמוסר, ולא קיימו כראוי את המצות הנימוסיות שהשכל מהייבם, כמו כל האומות שכניהם, ומכ"ש את המצות מדת אלהית הטבעית, כי הלכו אחר הבלוי הגוים ואמונתם הנשחתת והמקולקלת בדעות; ע"כ אין מהתימה שלא זכרו נביאי האמת כלל בספריהם ענינים מפרושי תורה שבעל פה, כי כל עסק הנביאים הקדושים וכהני ה' השלמים היה להשתדל בכל האפשרויות פעם בפעם להוציא מלב העם אמונת עבודת אלילים ותורתם ומנהגיהם הרעים וללחום תמיד נגד נביאי השקר וכהני אליליהם, ולנטוע תחתם אמונה זכה וטהורה, ועכ"פ קצת מצות ההכרחיות, ובעבור זה לא תמצא בכל ספרי הנביאים שיוכיחו הנביאים את העם לפעמים אף על מצות ציצת ותפלין וכיוצא בהם ממצות הזכרון רק על שבת לבד, וכל התוכחות שלהם היו כוללות עפ"י רוב רק מצות מדת הנימוסית, ודת אלהית הטבעית, שהשכל יעמוד עליהם, ומכ"ש שלא הזכירו ממצות הגדר, ובהפך השתדלו לגנות בעיניהם אף הקרבנות שאין הפך ה' כמו, כמו שבררנו במקום אחר. וכה הלכו היהודים בדרכי אלילי הגוים עד גלות בבל, וכשחזרו וקמו אנשי כנסת הגדולה שהיו חכמים גדולים ומהם נביאים, וכלם אנשי שם, המה בחכמתם ידעו לתקן את העם יותר מכל אשר לפניהם, ומאד יאות למו התאר הנפלא שניתן למו, כנסת הגדולה, ועלתה בידם למחות מלב עם ישראל אמונת הבל של עבודת אלילים מכל וכל, עד שלא נשאר רושם בישראל מעבודת אלילים מן אז עד היום הזה, (ואולי ע"ז כוון חגי הנביא באמרו (חגי ב): גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון), והתחילו לנטוע בישראל הדת הזכה מתורת משה בכל סעיפיה, הן ממצות דת אלהית

1) ועיין במדושי אגדות להמסרש"א (ערכין דף ל"ג) צד"ה ולא עשו סכות וכו' וז"ל:

אפשר דצימי חוקים אחר יהושע ושמואל ושולו היו טרודים במלחמה, ולא היה אפשר להם לעשות כלם סכות כזה שצימי עזרא, דהטרווד פטור מן הסוכה וכו', אלא מקיש וכו' עיי"ש במלמוד ובמדושי אגדות.

הטבעית ודת הנימוסית, והן ממצות הזכרון והגדר, (ועיין לעיל פרק מ"ז הבאור לפסוק כי עזרא הכין את לבבו). וכאשר עלתה בידי אנשי כנסת הגדולה להקים תורת משה על כנה בדברים ככתבן, השתדלו אח"כ לבארה עפ"י כללי המדות, והוסיפו תקנות וגזרות, והלכות למשה מסיני (שהיו בידן מסורות) ובאורים רחבים מתורה שבעל פה, ומן אז התחילה המשנה כמו שבררנו בספרנו זה באריכות, וע"כ נקראת המשנה על שמה.

אך כל התקנות והגזרות לא היו יכולים להעשות בפעם אחת, ונעשו לאט לאט, עד זמן רבינו הקדוש שקבץ כל אלה ביחד וסדרם בששה סדרים — וצריך שתדע שהרבה מתורה שבע"פ ומצות דרבנן לא נתפשמו בכל האומה זמן רב אף אחר חבור המשנה, מהם שקבלו כל הגולה תיכף, ומהם שנתקבלו לאט לאט, לאחר זמן, ויש מהם שנתקבלו ראשונה רק אצל יחודי סגולה, ובמקומות יודעים, ולא בכל הגולה, כמו ששנינו (חולין קי"ז ע"א): במקומו של ר"י הגלילי היו אוכלין בשר עוף בחלב, במקומו של ר' אליעזר היו כורתין עצים לעשות פחמין, לעשות כלי ברזל בשבת — ולא לבר שהרבה מצות דרבנן לא נתפשמו תיכף ומיד בין דלת העם, אלא אף בין הגדולים לא נתפשמו, ד"מ: השבעה נקיים לנדה (אף שהיתה תקנה זו אולי קודם רבינו הקדוש); ומדברי התלמוד (פסחים דף קי"ב ע"ב) נראה בעליל שאף רבינו הקדוש בעצמו עדיין לא נהג מנהג זה באשתו, כמו שאמרו שם: שלשה דברים צוה ר' ישמעאל בר' יוסי את רבי (הוא רבינו הקדוש כותב המשנה, ומשלשה דברים הללו שצוהו היה אחד מהם) אשתך טבלה אל תזקק לה לילה הראשונה, אמר רב ובנדה דאורייתא, ועיין שם בפירוש רש"י שאמר שעדיין לא קבלו עליהם החומרא של שבעה נקיים. — ועוד בזמן ריש לקיש שהיה אחר רבינו הקדוש ערך שמונים שנה, נראה שלא נתפשמה עוד חומרא זו של שבעה נקיים, שאעפ"י שר' זירא אמר בנות ישראל החמירו על עצמן שאפילו רואות טפת דם כתרדל יושבות עליו ז' נקיים; מ"מ נראה שעוד בזמן אחר ר' זירא לא נתפשמה ערנה, וזה נראה בעליל מדברי ריש לקיש להחוא גברא ששנה לו דברי ר' זירא לדבר חדש (עיין מועד קטן דף י"א ע"ב), ומזה תקיש על כמה מצות דרבנן שלא נתפשמו בכל הגולה בפעם אחת רק לאט לאט, ונראה שעוד בזמן רב יהודאי גאון שהיה ראש ישיבה בסורא (בערך ד"א ת"פ) עדיין לא נתקיימו מצות דרבנן בכל הגולה על אופן אחד¹) [ולדעת עין החיים²] (הוא הגאון ר' יעקב האגיז) לא כתב רבי המשנה, ורבינא ורב אשי לא כתבו הגמרא רק שסדרום ולו הרבה ראיות עיי"ש

¹ וזו נחמנר ספר הנא דבי אליהו, שהיתה לדעתי חלית כוונת המחבר לחזק המצות דרבנן, ושאליהו בעלמו העיד שמן השמים הסכימו עליהם, עיין מאמר ע"ד ספר הזוהר, בספרנו בית האלזר.

² בהקדמתו לפירוש המשניות שלו, ונדפס הקדמה זו גם בסוף ספרו תהלה חכמה.

בהקדמתו, וראיתו הגדולה מפירושו רש"י ב"מ (ספ"ב) שאמר שלא היה הגמרא בכתב בימיהם, אלא שנתמעטו הלבבות ורתחילו דורותינו לכתוב עכ"ל, ומוזה היתה סבה קרובה וקלה שנקרע אז העם לשני קרעים, שכאשר לא רצו לסמוך את ענן לנשיא, השתדל הוא ושאל בנו עם רבים (שהיו מחזיקים על ידו לעשותו נשיא להברל מהרבנים¹), כדי שיהיה לו נשיאות בפני עצמו; ולמען שיהיה העם הכרוך אחריו בדלים מכל וכל מהנשיא של הרבנים, הסכים בדעתו להורות בכמה מצות דרבנן כפי דעות יחידים מחכמי המשנה הקדמונים, שהיו מקובלים בעל פה, שלא קבלם רבינו הקדוש למשנה, (ממעם שאין הלכה כמותם); ואם היו כל ההלכות שבמשנה וגמרא כבר נתפשטו בכל הגולה, בודאי לא היה כח ביד ענן ושאל בנו להעביר את העם בפעם אחת ובזמן קצר מאד בהלכות הרווחות והקבועות בישראל שנתפשטו מני אז, שנתגדלו עליהם; אם לא שנאמר שרבים לא נתפשטו עדנה, והיו חלוקי דעות בכמה מהם, ומוזה היו התפלין ג"כ²); כי אם נאמר שהיה דבר המתפשט באומה, לא היה באפשר שיבטלו בזמן קצר מאד, כי לא היה ההמון מקבל דבריהם, והרבה כיוצא בזה; וכאשר קבל ענן את הנשיאות, השתדל בכל כחו לפסוק הלכות שיהיו תמיד נגד ההלכות שפסקו הרבנים, ולקיים תמיד דברי המועטין מחכמי המשנה הקדמונים, כדי שיהיה העם הכרוך אחריו בדלים מהרבנים, שהשתדלו תמיד לקיים דברי המרובין כפי ההלכות הקבועות בששה סדרי משנה, שהמה כסולת נקיה שזככם רבינו הקדוש ובית דינו, שהלבו אחר הרוב, ובררו ולקטו מכל הברייתות הקדומות

¹ רבנים: צ"ס הס"ח הזה כונה עדתנו מחזיקי התלמוד נגד עדת הקראים.
² ואמרו בתלמוד: תפלין עדיין מרופה בידם, וכדומה, (עיין להלן פרק ז"ח) מה שזכרנו נגד דעת התוספות, ומתלמוד (ממאמר המובא בשמושא רבא הלכות תפלין, ונשנה משמו גם בטור אורח חיים הלכות תפלין) נראה בעליל שרק התלמידי חכמים היו מניחים תפלין ולא העמי הארץ, [עיין להלן (פרק ק"ט)]. ואחר כך נתפשט זה גם אל עמי הארץ, כדרכם תמיד לחקות כל דבר, ובפרט בענין הזה שהיה לבזו וחרפה למו, שזה יהיו ניכרים שהמה עם הארץ, (והמה היו הרוב באומה, ומהם היו העשירים הגדולים שהיו מחזיקים ידי ח"ה העניים והישיבות), וכאשר נתפשט ח"ז בכל העם כת"ה כבלתי ח"ה, ע"כ מחקו המאמר הזה (המובא בשמושא רבא) מן התלמוד, ועיין תשובת הגאון מהרי"ק (שרש קע"ד ענף ב') מה שהביא צ"ס ר"י מפריש, רבו של רבינו הסמ"ג, בד"ה: אמתו סמכו העולם שלא נהגו להניח תפלין, עיי"ש. ומהיוחסין והש"ק נראה גלוי שבארץ ספרד [עוד בימי רבינו ברוך מגרמייזא בעל התרומות (שחברו ד' אלפים תתקצ"ו)] הקילו במצות תפלין.

אך לא אעלים מאת הקורא שמהרי"ק בתשובתו (שם ענף ג') מוכיח בהפך, שרק ההמון שאינם לומדי תורה חייבים בתפלין, אבל מי שלומד תורה אין לו כל כך מצוה להניח תפלין, והביא ג"כ מהמכילתא שאמרו שם: למען תהיה תורת ה' בפיך, כל הקורא

וזולתן מתורה שבעל פה הלכות פסוקות, — ובאריכות הזמן נעשו עוד שנויים אחרים עד שנעשו לכת אחרת מכל וכל, ויבדלו מאחיהם¹ .

והפרוד הגדול הזה והשנאה והקנאה שהיו בין הקראים והרבנים, היתה אח"כ ג"כ סבה רבה לחזוק המשנה והתלמוד בכל הגולה (בעדת הרבנים שהלכו אחרי למודי רבותינו והחזיקו בראשי ישיבותיהם), ולקיים כל המצות שבמשנה וגמרא בכל אנשי הגולה על אופן אחד בלי שום שנוי כלל, מראש הגולה היושב על כסאו עד איש הפחות שבעם, כי מן אז התחילו להרגיל גם את דלת העם במצות הללו (שהיו מקדם רק ליחידי סגולה אשר תורתם אומנותם), כדי שיהיו כרוכים אחר כת הרבנים, וראשי הרבנים ונשיאיהם וראשי הגולה השתדלו לתכלית זה להקים ישיבות בכל מקום אשר היה לאל ידם, ולהרבות תלמידים לאלפים, בכדי להעמיד מהן דיינים בכל עיר, ובעלי הוראה, ודרשנים, ומלמדי הנערים והתינוקות את ההלכות והתלמוד. וגם בארץ ספרד שהיה שם המון רב מהיהודים (מאחינו עדת הרבנים) לא היה נתפשט התלמוד עד זמן ר' משה השבוי ובנו ר' הנוך (מאת ה' היתה נסבה שיבואו לספרד על אופן ההודמנות והמקרה כנודע), ומהם נתפשט למוד התלמוד בספרד ומספרד לכל ארצות המערב, ובלתי ספק כאשר לא היה התלמוד מתפשט עדנה בספרד בימים ההם לפני זמן ר' משה השבוי, לא היו מתפשטים אז עדנה כל המצות דרבנן בשלמות, ולא על אופן אחד וענין אחד, כ"א אצל קצת יחידי סגולה, ולההמון היו רובם מאלה המצות וסדר עשיתן זרות ובלתי נודעות, וכן מצינו שגם בארץ מצרים זמן רב אחר זה היו רובן מהמצות האלה בלתי נודעות עד שבא הרמב"ם למצרים כנראה מתשובתיו. ביאתו של ר' משה השבוי ובנו ר' הנוך לספרד היה בערך ד"א ת"ש"ן (4750) ליצירה בסוף זמן הגאונים.

פרק נו

התורה שבכתב ניתנה בכתב עברי (עיין ת"ב צד 18) ובלשון עברית, ולא בכתב אשורי כאשר הוא היום לפנינו² ומקובל אצל חכמי

בחורה כאלו מניח תפלין. — עיין גם במהרי"ק על הסדר ענף ב' וענף ג' מתשובה זו.

¹ בשיר סלע המחלוקת הגדסה בראש ספר פתח יקרא להקראים, נראה גלוי שהקראים קבלו דעות ציט שמאי בהלכות ודינים. — וקראו את שמאי בשם חסיד, ואת הלל בשם מדיח. ומי לא יתפלל על המחבר הזה באמרו: שהלל אמר אין להם משיח לישראל; כי חשב שהלל הזקן הוא בעל המאמר הזה, ולא ידע שבעל המאמר הזה הוא ר' הלל אמורא.

² חלוף הכתוב היה בזמן עזרא, (ועיין להלן סוף פרק תשעים בהערה אחרונה שהכחזנו לדבר בזה בעז"ה ודברנו בו חדשות). — ומהמאמר (הקדמון מאד) (מגלה

התלמוד שכל דבור שיצא מפי ה' בנתינתו התורה נחלק לשבעים לשון (המה לשונות ראשי האומות הנזכרות בפרשה נח), (עיין ספרנו תעודה

פ"א) „מנלפ"ך זופיס אמרוס" נראה שעזרא וסיעמו חגי זכריה ומלאכי תקום, כי אם נאמר שהנביאים שלפניהם תקום, הלא לפני עזרא לא היה הכתב אשורי אלל היהודים? אך כשקם עזרא וסיעמו ה"ל והחליפו את הכתב עברי שלהם לכתב אשורי הוסיפו אותיות מנלפ"ך בכתב אשורי שלא היו בו; ודע קורא נעים! שהרבה חלופים עברו על מנע"ה האותיות בחלפ"ה ביח"ה שלנו מן עזרא עד זמננו, ואנו (ובפרט במדינתנו פולין ואשכנז) אין אנו יודעים היום לבט"ה הרבה אותיות כראוי, וכן נראה לי שלא היו בהרבה האותיות ב (גר) בפת שום הפרט לקדמונים (אף בזמן התלמוד) בין דגש לרפה, וראיה לזה מצינו בתלמוד (ברכות ט"ו ע"ב) שיתן ריוח בין הדבקים, כגון על לבבך, עשב בשדך, הכנף פתיל, עיי"ש, ואם היה הפרט במבט"ה, מדוע יתן ריוח בין עשב בשדך, ובין הכנף פתיל, אם לא שנאמר שלא היה הפרט (באמת אין בלשון הערבית אותיות אלה כפולות, ותמיד יבטאו בדגש, רק אות ב שהיא המיד רפויה כנודע לידע בלשון ערבית), וא"ל בזמן הנביאים אין ספק שלא היה הפרט בין דגש לרפה, כנראה מההתרגום שבעים זקנים ביונים מהשמות העלמיים הפרטים שבתנ"ך, כשמות האנשים והימים והערים, וכדומה, (אם לא בהרבה ב דגושה מעברית שלעולם אללס כמות ב רפויה, כי אין ליונים ב דגושה כלל עיין להלן). וגם בגוף לשון העברית שבתנ"ך נוכל לברר זאת, ד"מ: כדבר אפרים רתת (הושע י"ג), וזירמיה (מ"ב) מצינו: רטט החזיקה, וכן מצינו בבנין התפעל אם פ"ה פעל ד' או מ' או ת', תחבר ת"ו סימן הבנין ומובלעת באות פ"ה הפעל, ד"מ: המתקדשים והמבט"הים (ישעיה ס"ו), ועיין אכן עזרא בפירושו שם, ואמרו המדקדקים לפי שהם קרובים במבט"ה ודינם כשתי אותיות דומות שתפול הראשונה ונשלמה בדגש עכ"ל, ואם היה הפרט בין ת"ו דגושה לת"ו רפויה כמו אללנו היום, אז לא יתה ת"ו מסימן הבנין בהתפעל, שהיא רפה, נבלעת באות ט או ת דגושה או ד' (הדומה בהרבה קצת לט"ו ות"ו דגושה) וכדומה; וכן לא היה הפרט לקדמונינו בין אות ח' ואות ה', כמו בלשון ערבית, כמו שמצינו בתלמוד כמה פעמים, ד"מ (כריתות פ"ב): ומאי משמע דהדין נחרפת [והיא שפחה נחרפת (ויקרא יט)] לישנא דשנוי הוא? דכתיב ותשטח עליו הריפות (שמואל ב' י"ז), במכתש בתוך הריפות (משלי כ"ז). (מגילה פ"ה) בהט"ה אגבים שמתחומטות, וכן (שבת פ"ח) הוצא הציצא, וכן (שם פ' הנונה) בדרשו גוטרקין אב המון (כ"ח המון חביב מלך וכו') וכן בעירובין (פרק כ"ד מעבדין) אחונות צדורות אלה ת"ח וכו' ומבט"הים אותה כצדורים, ואלל אגבי הגליל שלא דקדקו בלשונם לא היה היכר במבט"ה בין ח, א, ע, כלאמרין (שם בעירובין בריש פרק הזה), דאמר לו: אמר למאן? אמרו ליה גלילאה שוט"ה חמר למרכב, או חמר למשתי, עימר (פי' אמר) למבט"ה או אימר (פי' שה) עיי"ש, והאותיות הדומות במבט"ה קצת, היו מתחלפות בעבור זה, ובאו ג"כ אלו תמורות אלו במכתב בתנ"ך וכן בתלמוד לפעמים, כי המבט"ה היה נשתנה ממחוז למחוז, ובפרט מזמן לזמן, ובספרנו בית האוצר דברנו הרבה מזה. — ובספרנו תעודה בישראל (ד' 35 בהערה) תמצא שקדמוס הכנעני

בישראל שער השני פ"ח¹) וכן באה לחז'ל בקבלה ויש להם סמך גם מהתורה

שהביא לארץ יון בזמן יהושע בן נון האלפא ביתא, לא הביא כ"א שש עשרה אותיות, היינו: א, ב, ג, ד, ה, (E), י, כ, ל, מ, נ, ע, (0), פ, ר, ש, ת, ו, (V) הנקראת איפסילאן) והיו חסרות בו לפי האלפא ביתא העברית שלנו היום אותיות אלו. ו, ה, ט, ס, צ, ק, ואותיות מנצפך ציונית גם אז גם עתה אינן כפולות, וכן אותיות גר בפת מנוטאות רק דגושות ולא רפות, ואות ב תמיד רפויה, ואות סיגמא הבאה במקום ש"ן הברטה כסמך שלנו, ואות איפסילאן הברטה כמלאפוס ו, בהברה האשכנזית שלנו, (ר"ל Ü), אם לא בתנאים ידועים מנוטאות כמות ו שלנו, וכאשר נדקדק היטב לפי ההברות האמתיות מאותיות אלפא ביתא העברית כמו שמצטאים אותם אנשי המזרח, יהיה לנו השמות ודמיון ממש גם עם הברות אותיות אלפא ביתא של היונים הראשונים, כי קדמום זה היה נמגורשי כנען שעזבו את ארצם בזמן יהושע בן נון, והאלפא ביתא שהביא היוונים מכנען היו ממש אותיות עבריות, ונשתנו בזמן המזמנים, כמו שדברנו מזה בספרנו ת"ב.

ובזה סרה ג"כ התמיה שמתמה הבאור לתהלים (כ"ה ול"ד), מדוע סיים המשורר (בשני קאפיטלין אלה העששים על סדר אלפא ביתא) פודה ה' נפש עבדיו, פדה אלהים, בהוספת אות פ על האלפא ביתא בסופו? עיי"ש, אבל האמת שאות פ היא תמורת ו' הנחסרת בקאפיטל כ"ה ול"ד (ועיין אבודרהם) כי באלפא ביתא היונית שהזכרנו הייתה אות איפסילאן שהיא כמות ו' בסוף האלפא ביתא, ובהסירך השמונה אותיות שהוסיפו אחר זה היוונים על האלפא ביתא שלהם (עייין שם בתעודה בישראל), ובהסירך ג"כ מהשש אותיות שהזכרנו, אותיות ס, צ, ק, שנחסרו לנו עד היום, תמצא שהולך האלפא ביתא של היונים ממש על סדר אלפא ביתא שלנו, וגם סדר האלפא ביתא של הערביים נראה שהיה על הסדר שלנו (אבל נשתנה אח"כ), וידוע ג"כ בלשון ערבית שהפ"א (רפה, כי אין להם פ"א דגושה) תבוא לפעמים במקום ו' בעברית, ודברי הבן עזרא ידועים, שאמר שהו"ן בלה"ק הבאות לרוב בראשי הפסוקים והמאמרים הנקראת ו' החבור וההמשך, שהיא כפ"א (רפה) בלשון ישמעאל (כוונתו ללשון ערבית), עיין בפירושו לתורה, ודע שהפ"א (רפה) בלשון ערבית הבאה בראש התבה להורות החבור, נגזרת ונקלרת מן מלת החבור אף שבלה"ק, (ובספרנו בית האוצר הרחבנו בזה). וקרוב לודאי הוא שהשתמשו קדמונינו העברים באות פ' תמורת ו' בכמה מקומות מספרי הקדש להיותן שוות במצבאן באין שום הפרש, ובעבור זה נחסרו היום בכל ערשי לה"ק ערשים שמהם פ' הפעל ו' (ורק תבה אחת ווי העמודים). — ועל דבר חסרון האותיות זולת אות ו' בקאפיטל כ"ה הל"ל, עיין הבאור שם. — והמנהג הזה לחבר שירים ע"ד אלפא ביתא, הוא מנהג קדום גם אצל הערביים והפרסיים.

¹) כן אמרו חז"ל (שבת פ' ר"ע): אדני יתן אומר המבשרות אבא רב (תהלים ס"ח) כל דבור ודבור שיא מפי הגבורה נחלק לשבעים לשון עכ"ד. ר"ל ה' יתן אומר אחד, אבל הלשונות המבשרות רבות הנה, ואם תזכה ותצין דבריהם הקדושים תמצא שדבר גדול דברו חז"ל בזה, והוא: כי הרבוע כניכול הנשפע מהגבורה לובש כל אורה כפי און השומע

שִׁמְשָׁה רַבִּינוּ הַעֲתִיק הַתּוֹרָה בִּשְׁבַעִים לְשׁוֹן, וּרְבוּתֵנוּ הָאֲחֵרוֹנִים הוֹלְקִין בְּדַבָּר אִם נִעְתָּקָה כָּל הַתּוֹרָה וְאִם הַמִּצְוֹת לְבַד — וּבִסְפָרֵי אֲמָרוּ שֶׁהַקְּבָ"ה נִגְלָה בְּנִתְיַת הַתּוֹרָה בְּאַרְבַּע לְשׁוֹנוֹת: וַיֹּאמֶר ה' מִסִּינַי בֹּא זֶה לְשׁוֹן עֵבְרִי, וּזְרַח מִשְׁעִיר לָמוּ זֶה לְשׁוֹן רוּמִי, הוֹפִיעַ מֵהָר פֶּאֶרְן זֶה לְשׁוֹן עֵרֵבִי, וְאַתָּה מִרְבַּבּוֹת קָדַשׁ זֶה לְשׁוֹן אֲרָמִי¹, עֵבֶ"ל.

פֶּרֶק נ"ז

הַתּוֹרָה שֶׁבְּכַתָּב כּוֹלֶלֶת בִּיחָד שְׁנֵי דְבָרִים: (א) תְּקוּן הַגּוֹף (מֵדַת הַנִּימוּסִית שֶׁהוֹכְרָנוּ) לְקִיּוּם הַקְּבוּץ². (ב) תְּקוּן הַנַּפֶּשׁ (מֵדַת אֱלֹהִית שׁוֹכְרָנוּ),

וּמְדַבֵּר מִמּוֹךְ גֵּרוּנוּ בְּלִשׁוֹן עַמּוֹ, (וַעֲיִין מֵהַרְש"א בַּחֲדוּשֵׁי אֲגֻדּוֹת בְּרִכּוֹת מ"ה ע"ה), וְכִמוּ שֶׁכַּתָּב רַש"י ז"ל עַל הַפֶּעַל כִּדְבָר הַנֶּאֱמָר אֵלֶּל הַשֶּׁס יִתְעַלֶּה (בְּצִנִּין מִחֲפַעַל וּבְדַגְשׁ הַדְּלָ"ה לְחֲסָרוֹן הַי"ו) עֵי"ש, וְכִמוּ שֶׁהַדְּבָר כְּנִיּוּל שֶׁל הַגְּבוּרָה מִחֲחֶלֶק לְשִׁבְעִים לְשׁוֹן, כִּן הִיוּ יוֹכִילִים צִנִּי אֲדָם לְקָרוֹת (לְעֻזָּן) בְּשִׁבְעִים לְשׁוֹן הַמִּכְתָּב אֱלֹהִים הַחֲרוֹת עַל הַלּוּחֹת (עֵינן סִפְרָנוּ בֵּית הָאֲוֶצֶר שֶׁרַשׁ הַרְמ"ב), וְכִן קוֹרִין (זִיא לְעֻזָּן) צִנִּי אֲדָם בְּשִׁבְעִים לְשׁוֹן כֹּל מֵה שֶׁכְּתוּב עַל סֵפֶר ה' הַגְּדוֹל, שֶׁנֶּאֱמָר דְּרָשׁוּ מֵעַל סֵפֶר ה', וְנִגְלוּ כַּסְפֵּר הַשְּׁמַיִם, הַשְּׁמַיִם מִסְפָּרִים כְּצוּד אֵל וּמַעֲשֵׂה יָדָיו כְּמִגִּיד הַרְקִיעַ, יוֹס לְיוֹס יִבִּיעַ אֲבָר, וְלִילָה לְלִילָה יִרְוּה דַּעַת, אִין אֲוֹמֵר וְגו'. כֹּל הַאֲרֶץ יֵאָדָם קוּם (ר"ל אוֹתוּתוֹתֶיהֶן), וּבִקְצָה הַגַּל מְלִיחָם. וְזוֹה הַצִּנִּי ג"כ מֵאֲמָר נִפְלָא לְרַבּוּתוֹ ז"ל צִנִּי: וְשִׁמְעוּ צִיּוֹס הַהוּא הַחֲרָשִׁים דְּצִנִּי סֵפֶר (יִשְׁעִיהַ כ"ט י"ח) זִיא סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אֲדָם" ע"כ דְּצִנִּי בְּרַאשִׁית רַבָּה (כ"ד).

¹ נִרְאֶה לִי שֶׁמּוֹכֵחַ הַסִּפְרֵי מִהַכֶּפֶל שֶׁל אֲרַבַּע מְלוֹת שׁוֹנוֹת בֹּא, זְרַח, יַפֶּע, אֲתָה, שִׁמְשָׁה פֶּה עַל הַתְּהַלּוֹת ה', כִּי בְּצִבְרִית יֵאֲמָר בֹּא (בַּעֲקָמָמָעוֹן) וּבְלִשׁוֹן רוּמִית (לֵאֲתִיבָ"ה) יֵאֲמָר ortus עַל הוֹרִיחָה וְגַם עַל כָּל דְּבַר שֶׁנִּתְחַלֵּה לְעֵינָיו, וְכִן נִגְזַר בְּלִשׁוֹן אֲשַׁכְּנִי מִן הַפֶּעַל „שִׁינְעוּן" הַפֶּעַל „עֲרַשְׁינְעוּן", (אִין גִּיִּסְט עֲרַשִׁין, אִין אִינְעֵר גַּעֲזַעֲלַשְׁאֶפֶס עֲרַשְׁינְעוּן, פֶּאֶר אֲוֹנו עֲרַשְׁינְעוּן), וּבְלִשׁוֹן עֲרַבִּית יַפֶּע יֵאֲמָר עַל הַהַעֲמָדָה וְהַתְּהַלּוֹת דְּבַר (אֲוִיף עֲרַעֲטִין, עַמְפֶּאֶר שְׁטִינְעוּן), וּבְלִשׁוֹן אֲרָמִית אֲתָה, (וְהוּא תְּרַגְמוֹ שֶׁל בֹּא). — וְאִם נֶאֱמָר שֶׁכּוּנְהוּ עַל פֶּאֶרְן שֶׁהִיא מְדִינַת עֵרֵב, וְעַל שְׁעִיר שֶׁהוּא אֲדָם, לֹא אֲדַע מֵה סִינַי וּרְבַבּוֹת קָדַשׁ, כִּי אִינִס מוֹרִיס עַל עֵבֶר וְאֲרָם.

² כִּנֵּר צִרְרָנוּ בְּשֵׁם חו"ל (בְּסִפְרָנוּ תְּעוּדָה בְּיִשְׂרָאֵל 75 159) שֶׁתְּקוּן הַגּוֹף קוֹדֵם צִמּוּן וּבְצַבַּע לְתִקּוּן הַנַּפֶּשׁ, עֵי"ש מֵה שֶׁהִבְחָנוּ מִמַּשְׁנֵה דִּלְצוֹת וּמְדַרַּשׁ רַבָּה וְאֲצוֹת דְּר"ג וּכְדוּמָה, וְכִן הִבְחָנוּ כִּנ"ל מִרְבּוּתוֹתֵינוּ הָאֲחֵרוֹנִים רַבִּינוּ חַס וּכְדוּמָה, וְעַל דְּצִנִּי רַז"ל בְּצִנִּי סִפְק סִמְך גַּם הַרְמַצ"ס ז"ל (בְּמִוֶּרֶת ח"ג פ' כ"ז) שֶׁתְּקוּן הַגּוֹף קוֹדֵם צִמּוּן וּבְצַבַּע לְתִקּוּן הַנַּפֶּשׁ עֵי"ש, וְהַחֲכַם רַבִּי שֶׁס מוֹכַח מִהַפְּרָשׁ הוֹסִיף עַל דְּצִנִּי הַרְמַצ"ס שֶׁס וּז"ל: וְלָכֵן תְּרַאֶה שֶׁהַרְבֵּה מְדִינּוֹת (כְּגוֹן מְדִינַת הַיִּשְׁמַעֲאֵלִים וְהַדּוּמָה לָהּ) אִם שֶׁאִין לָהֶם תְּקוּן הַנַּפֶּשׁ כֹּלל וְכו' לָמָּה שִׁימָלֵא מֵהַס תְּקוּן הַגּוֹף (הַס קִיּוּמִים), וְיִרְוֹשְׁלִים עִיר הַקּוֹדֶשׁ אֵף שֶׁהִיוּ לָהֶם אֲמוּנוֹת אֲחִיּוֹת לָמָּה שֶׁנֶּאֱבַד מִפְּנֵיהַ שְׁלֹמוֹת הַגּוֹף נִפְסְדָה בְּמַהֲרָה, כִּמוּ שֶׁהִיא צִבְיַת שְׁנִי, וְכו' עֵי"ש, וְהַחֲכַם ר' שְׁלֵמָה ווִירְגָא

להגיע אל השלמות האחרון והנעלה, ושיגנו האדם אם יעסוק בתורה, ואם יהיה משכיל ברעות, והוא שישתדל להשיג בדרך העיון מהדעות כל מה שביכולת האדם לבוא עד תכונתן, ולהיות שהתורה נתנה לא למשכילים לבד ואנשי הסגולה המעטים בעולם מאד, אבל גם לההמון שאין דעתו צרופה, גם לא יניחוהו טרדותיו ועסקיו הגסים והרבים ההכרחיים לקיום גופו לעיין באלה הרברים המושכלים; ע"כ השתדלה התורה והרחיבה דבריה הרבה רק בקיום המצות הנתלות במעשה, היינו במצות הזכרון והגדר, ומעט בתקון הנמוס הכללי, וסדרי המשפטים, לטוב החברה, עם גמול טוב הגשמי לעושי הטוב ועונש הגשמי לממרים ועושי הרע, אבל ברעות היינו ממציאיות ה', יחודו, ויבלתו, רצינו, וקדמותו, וגמול הרוחני¹ וכדומה, צותה התורה רק דרך

ז"ל בספרו שצטט יהודה כחז וז"ל: כשיעזיר האדם במחשבתו המכות הגדולות האלה (המזכות בספרו), יפלא צעיו ויחמר: מה חרי האף הגדול הזה, לא עשה כן לכל גוי, עם היותם עמוסים מפשעים יותר מהיהודים וכו'. אבל הסבה לזה קנאת ההמון וכו' ושם שמים מתחלל, כי יחמרו שאין לנו דת, כמו שכתב מהר"מ מקוזי שא"כ לא היה אלא ענין זה טוך עמנו היה צו די להאריך גלותנו, ונאמר: שארית ישראל לא יעשו עולה, עיי"ש שצטט יהודה.

¹ רבים אומרים שהשארית הנפש לא היתה נודעת כלל ליהודים קודם שהודיעה מחוקק הנוצרים; והוא שבוש, כי מלבד הרבה פסוקים בתנ"ך המורים עליה, נראה בעליל שהיתה מפורסמת ליהודים, ממה שבקשו אברהם ויזחק ודניאל והצריז למות על קדוש השם, וכן בקש שאול להעלות את שומאל אחרי מותו, וכן מזכירה צפה מלא שלמה המלך ע"ה (בכחמת שלמה). ונאמר (יחזקאל ל"ז): ודוד עבדי נשיא להם — ודוד כבר מת, ומלאכי אומר: הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא (מלאכי ג') — ואליהו כבר נעדר, ואין צריך לומר ראשי חכמי המשנה שהיו בהתחלת בית שני שמזכירים השארית הנפש צפה מלא, ודברו ממנה ברחבה כפעם בפעם, וכן פילון היהודי שהיה קודם דת הנוצריה דבר ממנה צפה מלא כמה פעמים בספריו, ולדוגמא עיווין בכוף ספרו מחיי משה ממיסת משה רבינו ע"ה, ולא היהודים לבד ידעו מהשארית הנפש אף היונים ידעו, כנודע מסאקראטעס, ועוד זמן רב קודם מסאקראטעס כבר ידעו היונים ממנה, גם דברו וישוררו צפיריהם על השכר והעונש להנשמות אחר המות, כגון ארפאוס (Orpheus), והמשורר הגדול האמער (Homer), וקראו בשמותם למקומות העדן והסופת, היינו "שדה איליוויא" למקום העדן לשכר הזדוקים, ו"מאראפארוס" למקום העונש לרשעים. — ועוד קודם המשוררים הללו זמן רב היתה נודעת השארית הנפש לחכמי מצרים וכהנייהם, ומהם קבלו היונים. ואין ספק שהמצרים קבלו ידיעה זו מן אברהם אבינו ע"ה ומצניו, כמו שקבלו מאברהם הרבה חכמות ומדעים, כמבואר לעיל. — וז"ל הסופר היוני המפורסם הערדאלט בספרו ד"ה (Herodotus Hist' Lib, II. c. 123): "המצרים הם הראשונים שהאמינו בהשארית הנפש (גם הם היו הראשונים לאמונת הגלגול), וכהנייהם למדו את העם להאמין שהנשמה אינה נעדרת וכלה במוט הגוף" עכ"ל. — ומן היונים קבלו אח"כ גם הרומיים, עד שהסופר הנודע לרומיים ליזערא (M. J. Cicero) כתב ספר צבכנית שיהיה על השארית הנפש המבואר שם (Tusculanae Disputationes),

רמו ובקצור מופלג, ולא בארה בפרוש מופתי העיון ודרכי ההשכלה לאמת הדעות הנזכרות ממצואות ה' וכדומה, אבל בדרך רמו לאנשי הסגולה המעטים, שישתדלו לעיין במ מדרך העיון והשכלה, כמו: וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים וגו' (דברים ר'), ואהבת את ה' אלהיך (שם), ואין אהבה אלא אחר ציור שכלי והשגה ברורה, ונהגה התורה במצות הדעות כמו שנהגה במצות המשפטים שהזכירה אותם במלות מעטות; מפני ששניהן (ר"ל מצות הדעות ומצות המשפטים) יחייבם השכל האנושי. והנה יסוד המשפטים בכללם יחייבם כל שכל ישר שבאנשים בהשקפה ראשונה, ואמנם לבאור המשפטים בסעיפיהם הפרטיים צריך עיון רב ולמוד עמוק בחכמת המשפטים (יורי), והבאור הזה לא בא בתורה, אבל מסור ביד החכמים הבקיאים בחכמה זו; וכן ממש יסודי מצות הדעות בכללם יחייבם ג"כ כל שכל ישר שבאנשים, אולם לבאור הדעות בסעיפיהם הפרטיים צריך עיון רב ועמוק בלמודי חכמת אלהות, והחכמות הקדומות לחכמת אלהות, והבאור הזה לא בא בתורה ג"כ, אבל מסור ביד החכמים הבקיאים בחכמה זו, וכן הדין עם יתר החכמות הנצרכות לבאור כמה מצות מסוג אחד, כגון מהמספר והתכונה והכוכבים, אל מצות קדוש החדש וקביעת המועדים; מהנדסה וחכמת הנטע, אל מרת הגבולים וכלאי הזרעים; מחכמת חנוך בנים ודרכי הלמוד, אל מצות ולמדתם אותם את בניכם; מחכמת הרפואה, אל מצות נגעים וחובל ומוזק וכדומה, וכן מחכמת הנהגת המדינה ותכסיסי מלחמה, אל הרבה מצות שבתורה מענין הזה (עיון לעיל בראש הספר), וזולתן מהחכמות אשר אל רעותה מהמצות והאזהרות.

וכל אלה החכמות הונחו לחכמים, וביחוד היו הענינים הללו ביד הכהנים בימים ההם, ונתחברו באלה החכמות והמדעים בכל זמן וזמן חבורים, והיו הולכות החכמות ונתרבינה מיום ליום כפי הנסיגות והתקירות ובריקות

וזה ליצערך הי קודם השבון הנזכרים זמן רב. — ואני קריתי בספר אחד מחכמי העמים, שביום שדרש אפלטון צרכים מחיי עולם הבא מהשארית הנפש אחרי המות, בו ציוס השליכו עלמס צנהר כמה אלפים מן היונים, כל איש מזוק ומר נפש, לאמר מה לנו לחיות פה חיי זער ויגון, רגע נמלא בית מנוס לחיות חיי עונג ומרגוע צעולס הנלחי, וצעבור זה ילאה פקודה מהממשלה של היונים שכל ישמע על פי הדורש הזה ולא משום אדם מהשארית הנפש, עכ"ל. ואולי צעבור זה נשפחה מלצות היונים, וצעבור זה מכל הנלוים אליהם כגון הרומיים וכדומה, שלקחו לקח מפי היונים ומחכמייהם, עד שקס מחוקק הטורכים ושלוחיו תלמידי חכמי המשנה שהיו תלמידי הנביאים והודיעו בין האומות מהדש, ע"כ נקראת על שם.

וראוי להעיר פה: אף שרבים מחכמי האומות, ומרבותינו חכמי הגלונים, וגם קצת מהמקובלים [כגון] החסיד המקובל צעל ראשית חכמה, וכדומה] מיחסים ענין הגלגול אל החכם היוני פיתאגוראס (Pythagoras), בכל זאת לא היה הוא הממציא, אצל קבל מהמזרים, — ואולי להיותו הראשון שלמד זאת באייראפא, על כן נקראת על שמו.

המתחדשות פעם בפעם, כמו שנראה היום, והיו התבורים האלה בחכמות ומדעים ראשונה ביד הכהנים, כי לא הונח אז לכל איש ואיש כרצונו וכחפצו להתעסק בהם כ"א להכהנים לבד, והיו מצווים על זה כמבואר לעיל. ודע שאף התבורים הללו מהחכמות והמדעים והסודות שהיו ביד הכהנים היו בהם רק רמזים וראשי פרקים מכל ענין וענין, בכדי שלא ישכחו מזכרם, אולם הבאורים הרחבים והשקלא וטריא בפרוטרוט, היו אסורים אף להם להכתב בספר, פן יפלו ביד אנשים הבלתי ראויים, אבל היו שונים בעל פה לעצמם ולתלמידיהם הראויים לזה.

אמר המחבר: לדעת קצת מהחמי התלמוד ומהגאונים ומהחכמים האחרונים נתנו כל למודי החכמות והמדעים למשה רבינו מפי הגבורה בסיני ביחד עם כל תורה שבע"פ, ועיין פרוש רבי שם טוב למורה (חלק א' פרק י"א), ובפרט הגאון החכם ר' יוסף קנדיאה (עיין הקדמתו השניה לחלק שני מספרו אלים המתואר מעין גנים) אוחז בדעה זו בשתי ידיו, ואולם הרמב"ם ז"ל כפי הנראה ממנו בחלק שני מספרו ירושלים הוא אחד מהממאנים בסברא זו (היינו שהחכמות נתנו למשה בסיני) עיין שם טעמו ונמוקו (והוא הלך בזה בשטת הגאון בעל העקרים כנראה לכל מעיין ומבין), אבל באמת יש לפשר בין שתי הדעות הללו, ולומר, שרק הפקודה לדרוש בחכמות הנצרכות לבאר על ידן המצות נאמרה בסיני, אבל לא נתנו בסיני הלמודים האלה בכללותיהם ופרשותיה, והרי הוא כמו שצותה התורה על עבודת ארמה והעירה עליה, אך לא בארה אופני עבודתה, כי השכל יעמוד עליו, וכמו שצותה התורה על כל מצות הנמוסיות וכן על מצות הדעות על אופן הזה, כמו שבארנו כמה פעמים (ועיין להלן פרק מ"ז), ויוכל להיות שנתנו גם כן בסיני מיסודי כל חכמה ומדע רמזים קטנים וראשית דבר, ונצטוו על העינין בהם והרחבתם כפי שכל האנושי כל ימי צבאו על הארץ מדור לדור ומומן לזמן, ככל תורה שבע"פ שלא נתנו ממנה רק ראשי פרקים (כדעת הרמב"ם ז"ל שהבאנו לעיל פרק ל"ה), והשוואלים אשר ישאלו לאמר: הלא למותר היה לתת היסודות מהחכמה בסיני, כי שכל איש הישראלי יעמוד עליהן מעצמו כמו שעמדו עליהן באמת כל האומות אשר לא קבלו התורה? אף אתה אמור להם: אם כדבריהם, מדוע נתן ה' בקולי קולות באותות ובמופתים על הר סיני גם מצות הנמוסיות שיעמוד עליהם שכל אנושי מעצמו, ויש מהם שאפילו כל אומה שפלה עמדה עליהם מעצמה (עיין לעיל פרק מ"ה הערה שניה).

פרק נח

כבר מבואר במה שקדם, שהמצות שבתורה הנתלות במעשה יש מהם מצות שנודעת תועלת כל פרטיה לכל בר דעת, אם לתקון הגוף, ואם הערות והכנות לתקון הנפש, ואם רמזים לענין יחוד ה' והשגחתו, בדרך כלל, ובפרט מצות הזכרון שטעמיהן מפורשים בתורה, או מצות המשפטים שטעמיהן נודעים

מעצמם, ויש מצות ידועות שלא נודעות תועלויותיהן לכל בר דעת, כגון מצות הגדר, ובכל זאת נמצאו להן סבות וטעמים כמבואר לעיל, ותועלויותיהן בכלל נודעות לחכמי הדור, ויש מאנשי הסגלה שבחכמי הדור והמה בני העליה המעטים שאף פרטותיהן נודעים למו, וכמו שאחז"ל על שלמה המלך ע"ה שידע טעמי כל המצות לבד אחת שנעלמה מאתו והיא היתה ממצות הגדר, וכן בארו חז"ל בתלמוד ובמדרשים טעמי המצות כאלה לפעמים, עיין לקמן¹, וכן מבואר בתורה עצמה [חז"ל טעמי מצות הזכרון כמבואר לעיל] גם כן קצת ממצות הגדר, כגון: רבוי הנשים והסוסים למלך ישראל, [מן הטעמים האלה הנגלים בתורה תקיש על השאר שכלם מסכימים לשכל הישר ומבוארים היטב בשכל פשוט לכל אדם, לו היה רצון התורה לגלותם כלם, כמבואר להלן]. וכן באר קצת מהם אלעזר הכהן הגדול אחיו של שמעון הצדיק, תמצאם בספר אריסטאיאה, והחכם ידיריה אלכסנדרוני בספרו מחיי משה חלק ג'², ורבינו סעדיה גאון באמונות ודעות שלו, והרמב"ן בסוף פרישת בא ובפרישת קדושים, והראב"ע ביסוד מורא, והכוזרי, ורבינו יצחק קארו בספרו תולדות יצחק [הוא דורו של הגאון ר' יוסף קארו בעל ספר הבית יוסף³] והחכם בעל ספר היקר מאמר

¹ וכן היו כל טעמי המצות נודעים להכניסם והזקיקים בתכלית השלמות בקבלה איש מפי איש עד משה רבינו ששמע מפי הגבורה, כי כל יסודי התורה עם כל סעיפיה ופרטותיה היו מסורים בידם, והמה היו ראשי המורים באומה, ומהם יצאו כל הסקנות והגזרות כפי המקום והזמן, ולזה היה מהסכרת למו שידעו טעמי המצות, וכן היו כל ההכמות והמדעים מסורים להם, והם היו כותבין גם האינסטרומנטים, עיין יוסיפון נגד אפיאן (ספר א', פ' ו') שאמר שהכניסו היו מלווים על כתיבתה, וכבר בררנו לעיל הסנה מדוע העלימה התורה במצות ידיעת טעמיהן, ועוד שאין מדרך הפקודה אף בנמוסיות להגיד להם טעמים, כי יוכל להגיע מזה הפסד רב ויזלזלו בה העם, וכמו שאחז"ל (בסנהדרין פרק כהן גדול), וכן נודע בחלמוד שנס הגזרות שגזרו בירושלים הסנהדרין, לא גלו טעמן עד כלות שנה תמימה, מטעם הנ"ל (עיין ע"ג פ"ב), והאי תלמידה דאפיק מלחא דאימאר בי מדרשא דרב אחי בסר עשרין ותרתיין שנין אפיקה רב אחי מבי מדרשא ואכריז עליה דין גלי רזיא הוא (סנהדרין פ"ג) ולדעת החכם יש"ר ז"ל מקנדיאה (שם) היו טעמי מצות בכלל תורה שבע"פ שלא ניתנו לכתוב אבל מסורים בע"פ לחכמי ישראל עיי"ש.

² ודע קורא נעים! כי אחר העיון הדק שעיינתי בכפר זה, ראיתי שהרבה לקחו המקובלים מהחכם הזה בטעמי המצות שלהם ע"ד הרמז והסוד, עד שהגיעו גם להרב ר' יצחק לוריא ז"ל (הנודע בשם האר"י) קצת מהם בטעמי המצות שלו, אם שרחוקים המה במליצותיהם, קרובים המה בכונותיהם, כי זה הולך בסגנון לשון הפילוסופים הקדמונים, וזה בסגנון לשון המקובלים החדשים.

³ הוא הרב הגותן טעם גם אל איסור בשר בחלב, ופרס נגיע דבריו הנני להעתיק דברי הרמב"ם במורה (ה"ג פ' מ"ח) בטעם בשר בחלב, וז"ל: ואמנם איסור בשר בחלב עם היוהו מוזן עם מאד בלא ספק ומוליד מזוי רב, אין רחוק אלני שיש בו ריח ע"ג, אולי

השכל, והגאון החסיד השלי'ה ז"ל, ובעל עקרה ברוב המצות וזולתן בפרט הרמב"ם בספרו יד החזקה וביחוד בספרו מורה נבוכים חלק ג', נודבר גדול תרע, שרוב טעמי המצות שבמורה שם תמצאם מפוררים בשני התלמודים והמדרשות לרז"ל, כל אלה החכמים הראו שיש במצות שבתורה תועלויות לאחד משני המינים שזכרנו, ר"ל תקון הגוף או תקון הנפש. — וצריך אמנם לדעת, שרוב

כך היו עושים בעבודה מעבודותיה או בחג מחגיגה וכו' עיי"ש. והנה השערה זו של הרמב"ם שיש בו ריח ע"ג, היא השערה אמתית, וכן היה בלחם ריח ע"ג כזה לפי דעת החכם קארו הנזכר, שמלא כחוב שכן היו נוהגים העכו"ם לבשל בשר בחלב בעת שנטעו אילן, ושמו המאכל הזה בשרשים של האילן הטוע, וע"כ אסרה התורה, ואמר החכם קארו שבעבור זה נטמאה אזהרה זו של בשר בחלב (לכד הנזכרת במשנה תורה י"ד) שהי פעמים (שמות כ"ג, שם ל"ד) אחרי ראשית בכורי אדמתך, עיין היטב ברמב"ם שם, ובתולדות יחזק להרב קארו הנ"ל, ועיין רל"ג על התורה, ואברבנאל אמר שעוד בזמנו נהגו הרועים בכמה מקומות לבשל בשר בחלב בחג האסיף, (עיין עטרת זקנים פרק ט"ו, ובפרשו על התורה), ועיין בר"ע ספורנו. והנה הטעם לשלש פעמים שנכללה אזהרה זו, לפי דעתנו שהוכחנו בספרנו בית האזר (ערך מולד), היחה זאת ממנהג התורה הקדושה במקום שיש ריח ע"ג לכפול אזהרותיה כמה פעמים ולהכביר במלים עיי"ש, וחז"ל במכילתא ופרק קמא דסנהדרין ובפרק כל הנשר בחולין חלוקים מאלד דעוהתיהס, מדוע זכרה התורה אזהרת בשר בחלב שלש פעמים, ומטוים בטעמיהם זה מזה, וכל דברי קבלתם אמת באזהרת בשר בחלב כל מה שכתבו ודרשו מהפסוק לא תבשל גדי בחלב אמו, — ויען שהרמב"ם ז"ל הוסיף לנו לבאר הפסוקים לפעמים לענין הפשט על אופן אחר כמו שהוא בעלמנו מפרש (מורה ח"ב פ' מ"א) עין אחת עין כפשוטו ולא שישוער בממון כדעת חז"ל, והנהלל ע"ז לאמר: הכוונה הנה לתת סבת הפסוקים ולא סבת דברי התלמוד עיי"ש, וכן בפרוש המשניות שלו (סוף מנחות) כתב חז"ל: ע"כ ראו לאדם להחמיק בדברי הקרבנות ולשאת ולתת בהן ולא יאמר הרי הן דברים שאין לריכס להן בזמן הזה כמו שאומרים רוב בני אדם עכ"ל, ואולם בספרו הגורס בטעם הקרבנות נראה דברים שסותרים זה (עיין ח"ב ט"ז 136 בהערה). — וכן רבינו הנגאל והראש"ד ז"ל בפירוש הפסוק אם זרחה השמש עליו, נגד התלמוד, (עיין לעיל בהערה לפרק ל"ד), והרבה מזה, ועיין בספר עשרה מאמרות (מאמר חקור דין חלק שני פרק י"ג) להגאון המקובל אלהי רבי מנחם עזריה מפאלו, והגאון החסיד בעל אור החיים בפרושו על התורה (בפרשת משפטים) מפרש ע"ד הרמז לא תבשל גדי בחלב אמו על הולאת זרע לבטלה, ועיין היטב בחגן עזרא (בפרשת משפטים) בפסוק הזה, ובחשב"ס שם, לכן אסיר לעמתי לפרש ע"ד השערה, שמליצ"ה לא תבשל גדי בחלב אמו" היחה מליצה נהוגה בלה"ק על אכילה פירות לפני זמנם טרם יבושלו (ר"ל יבוברו) היטב, וכן בכל דבר מאכל לפני בשולו, ומליצו בזמן התלמוד שהיחה מליצה זו נהוגה עוד באומה הישראלית על כוונה זו שהזכרנו, כדאיחא במדרש הנחומא (פרשת ראה) חז"ל המדרש (עפ"י הדרוש): אמר הקב"ה (לא תבשל גדי בחלב אמו, עשר תעשר וגו') אל הגרמו לי לבשל גדיים בחלב אמותיהן עד שכן במעי אמותיהן שאם אין אחס מויליין מעשרותיהם כראוי רוח אחת של קדים אני

טעמים הפרטים למצות הגדר הנזכרים בקצת מחברים [לבר הקדמונים המפורסמים אשר באה להם הקבלה האמתית מרבתינו ע"ה, ואין צריך לומר הכתובים בתורה והנמצאים בתלמודים ומדרשות] לא נאמרו רק ע"ד אומדנא והשערה בעלמא, וחלילה לסמוך עליהם במקום שיוכל להגיע ה"ו איזה הפסד להחמון לעשית איזו מצוה, ולבטל על ידן אף אות אחת בתורה, כמו שנוהגים הפתאים בענינים כאלה¹), ובעבור זה העלים ה' טעמי המצות (ר"ל ממצות הגדר) בתורה, שלא יולזלו בני אדם, אבל לחכמים ניתן רשות וגם למצוה יחשב לדרוש ולחקור בהם, וברוך ה' שנתן לנו חקים ישרים ונכוחים למבין, וכמו שנאמר: כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החקים האלה ואמרו רק

מויאל ומשדפתן, [וכן מציא רש"י המדרש הזה שס בפסוק עשר תעשר, ולזה כוון ג"כ חרסו יונתן (צפרשא משפטים) בפסוק זה (וצפרשא חשא) בפסוק זה בד"ה דלא יתקף רוגזי וכו'], וז"ל המפרש שס במדרש ה"ל: לגשל גדיים בחלב אמותיהן וכו', כלומר שילקו התבואות בזמן שעדיין גדיים, כלומר רכיס ויונקים מן הקרקע שלא נגמר הבשול עכ"ל; ומי לא יראה מזה המאמר שהיה "בשול גדי בחלב אמו" מליצה נהוגה גם בזמננו עדנה אל אסיפת הפירות והתבואה קודם הבשול (רייף ווערדען) והבבור (שני השרשים האלה בלה"ק הוראה אחת להם, כידוע, ועיין שרשים לרד"ק שרש בשל), ובזדאי היתה מחמת המחוקק הנפלא (מלבד כוונתו אל איסור צמר בחלב כמקובל אצלנו, ואל איסור ע"ג כדעת הרמב"ם וקארו ואצרבגאל וכדומה), גם אל אזכרה זו (כי התורה כפטיש יפוצץ סלע, דבר אחד יוצא לכמה פעמים, ונאמר אחת דבר אלהים שמים זו שמעתי) היינו להורות להעם שלא יקלקלו ולא ישחיתו הפירות והתבואה ערס יבוכרו, כמו שהזכיר על השחתת העץ הנושא פרי, וכן מצינו בחמת להכמי ישראל וחכמי האומות ומחוקקיהם שמהירים בחוכמותיהם על זה ג"כ באזהרות רבות, באמרו: המשחיתים פירות ותבואה ערס שיבוכרו או יאכלום המה עושים נגד רצון הבורא וגדול ענשם, עיין (H. Sander von der Güte und Weise Gottes S. 121), והמליצה הזאת אינה רחוקה אבל מצוה רחוקה, כי כל מי שנוטל פירותיו קודם הבשול הרי הוא כמי שלוקח הגדי בעודו רך, ויונק שדי אמו, ומבשלו בחלבה, ר"ל בעוד שהחלב על שפתיו, או כדברי המדרש שהיה עוד צמתי אמו, ולא ימתין עד יגמל, ואפשר גם זאת כוונת הסמיכות שתי פעמים לראשית בבורי אדמתך, ר"ל שהיו בבורים ומבושלים, והצן, — ודע קודם נעים! שכל מה שכתוב פה הוא רק ע"ד השערה ואומדנא מבלי לומר חלילה קבלו דעתי, וגם הני מצקש מכל קורא שאל יתלה בי חלילה צוקי סריקו בעבור הדבר הזה, כי ה' יודע את לבבי כי כוונתי בכל דבר תורה וחכמה לבקש את האמת אשר הוא גושפנקא דמלכא, ויען שראיתי שהרבה חכמים הלכו ע"ז הדרך, ע"כ התרתי גם לעמי, וכל מעשיך יהיו לשם שמים אמרו חז"ל.

¹) והגני להעמיק פה מדברי הפילוסוף פילון היהודי עיין אחד שממנו יהיה ג"כ היקף חזק למה שכתבנו פה, וז"ל (כפי שנמצא במאור עינים פרק ד'): יש מן האנשים אשר אחר התקיים אצלם כי התורות הכתובות הן רמז לדברים מושכלים (וכן דעת החכם הזה ג"כ והוא אוחז בזה בשתי ידיו), וכינוי א"ע (אלה האנשים) להצננת הזוירים ההם, ולא יקפידו

עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה¹ לא כאלה שאסרו החקירה לחכמיהם במצותיהם, כגון הישמעאלים, שהחוקר אצלם בטעמי מצות חייב מיתה, — ודע שכל מה שכתבנו פה שהדת לא התנסח, הוא ע"ד הרמב"ם ז"ל מ"ג עקרו, וכן הוא דעת הפילוסוף פילון היהודי והיוסיפון לרומיים, תדרשם מעל ספר מאור עינים (פרק ד') ודברים נכבדים מאד תשמע מהחכם פילון הזה. אבל קצת האחרונים מבררים (ע"ן עקרים מאמר ג' מפרק י"ד והלאה, ובמעשה טוביה להחכם ר' טוביה הרופא ח"א מאמר ג' פ"ב ופ"ג) שאפשר שיתנו קצת מצות ע"י הקב"ה בעצמו עיי"ש; ובאמת אל תהי גם דעה זו רחוקה בעיניך, כי גם חכמי התלמוד הסכימו לזה במה שאמרו: למה נקרא שמו חזיר שעתיד הקב"ה להחזירו

על שמירת התורות בפועל, אמנם הקלתן זאת איננה מן היושר אללנו, כי נריך לשקוד על שני החלקים יחד, השכל באמתות הנסמרות, ושמור כמו כן את הנגלות כאשר נטונו, הלא האדם אינו מטעמו להחקים דדד בלי קבוצ מדיני, כל שכן שאינו שכל מפשט מחומר שיאות לו לעזוב המעשיות ולהנתן אל המו-כלות לבדנה, והתורה אמנם תלמדנו לבטחי התרשל בנדש מאתנו ולבטחי סור מן הלמודים האלהיים אשר יורנו אבותינו, הן, בשגם נשכיל ונדע כי השבת הוא זכר ליכולת הבורא ולשביטת הברואים [ע"ן שם במאור עינים פרק ה' שמראה באצבע אל הבראשית רבה מה שדרשה ר' יוסין], לא בכל זאת נוכל לעבור על תורתיו בהבערת אש ועבודה האדמה והולאת המשא וסחור את הארץ ולחון את הזולת בדין ושאלת הפקדון והתרתית וכיוצא באלה מן הדברים אשר בימי השבתון נאסרו, ולא בהיות יום ההג מעיר אותנו לתענוג הנפש ולשלט טודות לה' נעזוב בו מהאסף אל ההבורות המתקצות להדרת קדש, ולא בהיות מנות המילה מעוררת למאום המותרות וכו' נעזוב מהמול בפועל בשר ערלתנו, הלא באופן זה כל המנות אחת לאחת תבטלנה, מדי הספיק לן בהן ההשקפה על הניור והרמוז, אבל יש לנו לחשוב כי העמידה על התריהן היא כנפש, והעשוקן בפועל הוא לדמיון הגוף, וכמו שנגיח על קיום הגוף להיומו היכל הנפש, כן יש לנו עם שמירת הנסמרת לשקוד כמו כן על שמירת הנגלה בכל מנות תורתנו, והנה בהעשוקן יהיו רמזיהן יותר מ-אחרים ובפרט פועלתנו נרחק מכל חשד ותוכחה, עכ"ל הפילוסוף פילון לפי העתקת הרב בעל מאור עינים; ואתה קורא נעים הפוך בדבריו הנאמנים האלה והפוך בהן דכולא בהון. ובעליל נראה מדברי פילון שכבר בזמנו היו אנשים שלא קיימו מנות המעשיות; וען שאמרו שהמה כולן רק רמזים ובדומה להם היו בזמן הרשב"א. — ומדברי החבר (כוזרי מאמר ג' סוף סימן ס"ה) נראה שגם אלישע אחר היה מן הכת הזאת (שמזכיר פה פילון), וז"ל החבר: והשלישי [אלישע אחר, מן הארבעה שזכרכו לפרדס] הפסיד המעשים, מפני שהשקוף על השכלים, אמר: אלה המעשים הם כלים ומשתמשים, מגיעים אל ההדרגה זאת הרוחניית, ואני כבר הגעתי אליה, ולא ארגיש על מעשי התורה, ונפסד והפסיד ותעה והתעה, עכ"ל.

¹ אמר המחבר: רבים מהמתחכמים יאמרו שמה רבינו יסד תורתו על יסודות למודי המזריים, וכל מה שראה אללם איזו הנהגה טובה שם בין תורתיו ותקותיו. והנה הפסוק הזה לבד די לטכור פיהם, כי צפה מלא אמר משה רבינו שחקותיו יהיו לפלא ביעי העמים ויתמחו על טובם וחכמתם וכלל העמים האלה גם המזריים ובפרט שזארים בגבול ארץ ישראל, ובפרט שהיו המנות והחקים כחובים על האצנים בפומבי (ע"ן להלן פרק פ"ג).

(ר"ל לכשרות), ואמרו חז"ל: עתידים כל המועדים להבטל, וכן יסד הפייטן (ביוצר לפרשת זכור): ואם כל המועדים יהיו בטלים וכו', ואחז"ל: כל הקרבנות בטלים לעתיד לבוא חוץ מקרבן תודה, ואמר רב יוסף במסכת נדה בדרך כלל: מצות בטלות לעתיד לבוא, והרב בעל עקרים (שם פרק ט"ז) אחר שהביא המון ראיות לחזק דעתו בהתנסחות התורה מביא מאמר לרבותינו ז"ל מהילמדנו: ה' מתיר אסורים מתיר איסורין.

ולפי שטתנו בספרנו זה כפי הכללים המונחים מאתנו עפ"י יסודות התורה וחכמי התלמוד יתבררו ויתלבנו אלה הדברים לכל חכם מבין דבר לאשורו אחר העיון הדק בדברינו.

לבאר את דברי רב יוסף שהזכרנו שאמר במסכת נדה (דף ס"א ע"ב): זאת אומרת מצות בטלות לעתיד לבוא, נאמר: שאין כוונתו על כל המצות כי הוא דבר שאין לו שחר, והשכל הישר ירחיקו; וכבר בררנו שרת אלהית הטבעית ודת הנמוסית אי אפשר שיבוטלו לעולם והמה קיימים לעד (עיון פרק נ"א ופרק נ"ג); אולם כוונת רב יוסף במלת מצות (ככוונת מליצה זו בכל התלמוד בבלי כאשר אבאר להלן, היינו) למצות החקיות הכוללות מצות הזכרון, ומצות הגדר, וכמאן דאמר (שהזכרנו) עתידים כל המועדים להבטל (מפני שהם מצות הזכרון), וכמאן דאמר (שהזכרנו) כל הקרבנות בטלים לעתיד לבוא (מפני שהמה ממצות הגדר) וכמאן דאמר בילמדנו, ה' מתיר איסורין (שהזכרנו, שהם ג"כ ממצות הגדר¹), אך כל מה שנופל תחת סוג דת הנמוסית ודת אלהית הטבעית אי אפשר שיבטל לעולם, ע"כ התכמים האלה שהזכרנו לא כווננו כלל לאלה הסוגים.

ולבאר מה שהזכרנו שבלשון תלמוד בבלי השם מצות, הכוונה, מה שמכונה אצלנו בספרנו זה בשם מצות הזכרון והגדר (אם לא שמפורש-אצלם גם תקות שאז הכוונה (במצות, למצות הזכרון לבד), הנני להעתיק בקצרה דברי התלמוד (ב"ק דף פ"ז ע"ב): מתניתין דלא כר' יהודה וכו', ר' יהודה אומר סומא אין לו בשת (ר"ל הסומא שבייש את חברו פטור מלשלם רמי בשת), וכן היה רבי יהודה פוטרו (את הסומא) מכל דינים (ר"ל מכל מצות המשפטים והוא מדת הנמוסית) שבתורה, מ"ט דר' יהודה? אמר קרא: ושפטו העדה בין המכה וגו' על המשפטים האלה, כל שישנו במכה וגואל הדין ישנו במשפטים, וכל שאינו וכו' אינו במשפטים, תניא אידך: ר' יהודה אומר סומא אין לו בשת, וכן היה ר' יהודה פוטרו מכל מצות האמורות בתורה וכו', מ"ט דר' יהודה? אמר קרא (דברים ד') אלה המצות והחקים והמשפטים, כל שישנו במשפטים ישנו במצות וחקים, וכל שאינו וכו', עכ"ל התלמוד. ונראה בעליל שהכוונה

¹ אמר המחבר: המעיין היטב בדברי הזוכר פרשת נשא צרעיה מסימנא שהעקמו צנים האזנר צמארנו על דבר ספר הזוהר, יראה בדברי הילמדנו אלה היו לגור מכשול לכת הש"ץ ולימוד דתס.

בשם מצות על מצות הזכרון, ובשם חקים על מצות הגדר (הנקרא בתלמוד בשם חקים כמו שבררנו כמה פעמים בספרנו זה), ולא יסתפק שום משכיל שכוון ר' יהודה בשם מצות שסומא פטור אף לאלה השייכות לדת אלהית הטבעית. כי שם התאר מצוה הוא רק על דבר המעשי ולא על העיוני והדעת, והבן¹). — ועתה נשוב אל דברי רב יוסף שהזכרנו: זאת אומרת מצות בטלות לעתיד לבוא, שמהוכחתו שם נראה שכוון רק על מצות החקים (היינו מסוג הגדר); כי נאמר שם בתלמוד שכלאים מותרים לעשות מהם תכריכים למת, ועל זה אמר רב יוסף זאת אומרת וכו', וכדפרשו התוספות שם כשיעמוד (המת) לעתיד (לעת התחיה) יעמוד בלבושיו שנקבר בהם, ש"מ שמצות בטלות לעתיד לבוא, עכ"ל התוספות, ולפי דרכנו כלאים הוא ממצות החקים, היינו מסוג הגדר, והבן.

פרק נט

תורה שבע"פ להיותה פרוש תורה שבכתב, כוללת ג"כ שני מינים האלה, ר"ל תקון הגוף ותקון הנפש, ע"ד שהזכרנו בתורה שבכתב; אבל יבואו בה באורים עיוניים ודרכי המופתים ההגיוניים לאמת הדעות המושכליות, אם שלא הגיעו כל דבריהם אלינו שנאבדו באורך הזמן והגלות ולא נמצאו כ"א מעטים, כי אף שהותרה אח"ז הכתיבה בתורה שבע"פ לא הותרה כ"כ לאלה באורים השכליים, כי יראו פן יפלו הדברים ביד ההמון הבלתי מבין (ואף בע"פ היו נוהרים מאד במסירתם, כי לא מסרו כ"א לאזן חכם מבין וכו' כמבואר בדרז"ל, וע"ז נאמר סוד ה' ליראיו), והוא הנקרא בעבור זה בשם סתרי תורה, (אבל נמצאו מהם רמזים קטנים בתלמוד במקומות מפורזים, וכמו שנהגו בימים האחרונים כאשר מוצאו מלאכת הדפוס לא התירו לדפוס ספרים המדברים בכבושונן של עולם מטעם זה²), וכן באו בתורה שבע"פ טעמי המצות לפעמים³), וקצת

¹ רבותיו ז"ל הסגלים מחולקים לדעותם זהותם עם מצוה בטורה, עיין ספרי פרשת שלח אך אינו לענין שלפנינו.

² עד שקם הרב ר' יצחק דלמאש והתיר להדפיס הזוהר במנטובא, ונמצא הפסק הזה כעת מודפס בכל המהדורות אלל ספר הזוהר, (זה ר' יצחק היה נוגע בדבר הזה; כי היה חתן המדפיס ממנטובא כמו שמלמחי זוהר דפוס הזה), ואח"ז הותרה הרלוטה על כל הספרים מספרי קבלה, ונפק מניה חורבא כמבואר בספרנו מעודה בישראל.

אמר המחבר: שנים רבות אחר כהבי זאת, נודע לי מפי חכם אחד, שנספר לוית חן להחכם ר"ע צוניוועו (דפוס מנטובא שנת שי"ז) נמצא: שהחכם הזה ר"ע צוניוועו וחברו ר' יצחק דלמאש הזכר, היו שותפים בהדפסת ספרי הזוהר אז במנטובא (וזה היה שנת שי"ח), ואח"כ אין לך נוגע גדול מזה!

³ שור שבטלו ממלאכתו חמשה, וכן (בסוטה) טעמי הסוטה, ומפני מה אמרה תורה

מהחכמות הנזכרות הנצרכות לקצת המצות, ועוד נמצאו אתנו גם מהם קצת שיורים בתלמוד, ורוב החבורים הפרטים שנתחברו בחכמות האלה נאבדו ג"כ באורך הזמן, כמו שנאבדו רוב החבורים מחכמת אלהות שהוזכרנו, מפני שלא היו כ"א אצל יחידי סגולה אחד בעיר ושנים במשפחה, כמו שבררנו בספרנו ת"ב, ולא נשאר כ"א המעט מהמעט, וז"ל הרמב"ם במורה (ח"א פ' ע"א): דע כי החכמות הרבות אשר היו באומתנו וכו' אבדו באורך הזמן ובשלוש האומות הסכלות עלינו, ובהיות הענינים ההם בלתי מותרים לבני אדם כלם וכו', אלא דברי הספרים לבר (ר"ל התנ"ך), וכבר ידעת שאפילו התלמוד המקובל לא היה מחובר בספר מקדם וכו', והיה זה תכלית החכמה בדת שהוא ברח ממה שנפל בו באחרונה וכו' ואם תורה שבע"פ נפלה בה הקפדה מהשאירה לעד בחבור מפורסם לבני אדם כלם למה שיגיע בזה מההפסד, כש"כ שיחובר דבר

יולדת מציאה קרבן? מפני מה זכר לשבעה ונקבה ל"ד? מפני מה מילה לשמונה? מפני מה נדה לשבעה? (נדה ל"א ע"ב), בן סורר ומורה והבא במחטרת נדונים ע"ש סופס (סנהדרין ע"א וע"ב), והרבה כמותם בש"ס ומדרשים, וכן מלאתי גם כן ברש"י על התורה שמציא ג"כ טעמים למצות הגדר, ולדוגמא יעיין הקורא ברש"י ויקרא (י"ט כ"ח) וכן המהרש"א בחדושי אגדות, ולדוגמא יעיין הקורא בסוטה פ"ט בד"ה מפני מה אמרה תורה ה"א עגלה (ערופה) בנהל.

כבר כתבנו לעיל שכל הטעמים למצות המזכרים בתורה עומה המה טעמים פשוטים ישרים לכל בעל שכל, וכן כל הטעמים שנותן עפ"י רמז החכם פילון, וטעמי המצות לאלעזר הכהן, וכן כל הטעמים המובאים בתלמוד ובמדרשות ובדברי הגאונים שהזכרנו, כלם נכוחים וברורים לשכל הישר, ומהם נקיש על שאר הטעמים שכלם פשוטים וישרים ומכוימים עם שכל הישר, מעתה אין מקום לכל הטעמים החדשים שנותנים קצת בעלי הקבלה החדשה שאין בהם לא טעם וריח, ופטומי מילי המה, כמו שטוען נגדם הגאון הגדול רבינו אליהו דעל מעדיקא בספרו בחינת הדת מלאתי בו אחרי כהני זאת, ובזה ידעתי כי יש ממש בדברי, ובכלל נאמר שמדברי רבותינו ז"ל בתלמוד ובמדרשים נראה בעליל שכל טעמי המצות המה טעמים פשוטים וגלויים נכוחים למבין, הלא אמרו על קצת מצות הגדר שבמורה (שלם היו טעמיהם מבורחים), כגון פרה אדומה ושעטנו וכיוצא (והנקראים בתלמוד בתאר חקים) שהשטן ואומות העולם מונין בהם את ישראל ושואלין טעמיהם, משמע מזה שכל המצות ממוצות הגדר זולת אלה, יש להן טעמים גלויים שנכוחים לכל אדם, ואם באמת אינו רחוק מהשכל שכוון ה' יתברך בחכמתו הבלתי מוגבלת באלה המצות ובכל התורה בכלל בספוריה באותיותיה ובנקודותיה גם אל דברים נשגבים מאד, וכמו שמקובל אללנו מפי החכמים וסופרים, וכמו שבאר גם החוקר הרמבמ"ן ז"ל בהקדמתו לקהלת, אך בהני כבשי דרחמנא אין להעסק לאנשים כמונו כמו שנאמר: צמופלא ממך כל תדרוש צמוכסה ממך כל תחקור צמה שהורשית התבונן אין לך עסק בנסחרות (בן סירא), די לנו שדע הטעמים הפשוטים שהיה ראון ה' בתורתו ובמלותיו ובספוריה ללמד מוסר ודעת להשלמת גופינו ונשמותינו לחיותנו כהיום הזה, ולתת לנו אחרית ותקוה טובה לעולם הבא.

מאלה סתרי התורה וכו', ולא תמצא מהם אלא הערות קטנות ורמזיות באו בתלמוד ומדרשות, והן גרגרי לב מעטים, עליהם קליפות רבות, עד שהתעסקו בני האדם בקליפות ההם (ר"ל דברי אגרות שלקחו אותם ההמון כפי שהם כתובים) וחשבו שאין תחתם לב בשום פנים וכו' עיי"ש, ועיין בספרנו ת"ב.

פרק ס

תורת משה בכללה להיותה מיוסדת על שתי הדתות, ר"ל דת הנמוסית ודת אלהית (הטבעית והנגלית) יחד; א"כ נאמר שעמודי דת תורת משה (שבעה: א) משלח יד, (ב) הרחקת העול, (ג) עשית הצדק, (ד) חכמת היצירה והשמוש, (ה) דעות, (ו) חכמת אלהות, או מה שאחר הטבעי¹, (ז) מצות עבודת ה' המעשיות, ואולי לזה רמז שלמה ע"ה: הצבה עמודיה

¹ כבר בארנו בספרנו ת"ב ששם הרמז"ס וזולתו מהחכמים הגדולים שבאומתנו, שחכמת אלהות או מה שאחר הטבע (מעטאפיזיק) היא הנקראת בתלמוד ששם מעשה מרכבה (ע"ש המראה דיחזקאל), וחכמת הטבע (פיזיק) ששם מעשה בראשית (ע"ש התולדות והיזורים שבבארנו בששם ימי המעשה האמורים בפרשת בראשית, כי לא ידבר שם כלל מעולם האילנות, אבל רק מעולם העשיה והמוחש, המורכב מד' יחודות, ועיין רמז"ן על התורה), ואלה בכלל (ר"ל מעשה בראשית ומעשה מרכבה) נקראו בתלמוד ששם פרדם, (עיין בספרנו ת"ב שער השני פ"ח ושער ג' פ"ח), והלמוד ששם טיול בפרדם (בדברי רבותינו האחרונים) ונקראים ג"כ אלל חו"ל מעשה בראשית ומעשה מרכבה (ובתוס' גם ספרי יצירה) לפי דעת רש"י (בפרק ב' דהגינה) ששם סתרי תורה, ולדעתו היו מעשה בראשית ומעשה מרכבה שני ספרים ידועים בזמן התלמוד שהיו נקראים ג"כ ששם ברייתות כמו ספר יצירה שישנו אהנו היום, ונכתבו גם קצת למודים מחכמת הטבע ואלהות. — וראיתי אמנם לקצת מתנגדים להפילוסופיה והאחרון שבהם הוא בעל ספר הכרית, המקבץ כל דברי טענותיהם שטענו נגדה, והגדולה שבטענותיהם הוא: איך יתכן להיות שפרדם הוא (מעטאפיזיק, ופיזיק), א"כ ישיג אריסטו ותלמידיו מה שהשיג יחזקאל הנביא וגדולי חכמי התלמוד? (וזאת היא פליאה רבה בעיניהם), וע"כ נריך שגודה לדעתם שכוונת חו"ל ששם פרדם מעשה מרכבה ומעשה בראשית על חכמת הקבלה (הוא לדעתם הקבלה החדשה שאין לה שייכות כלל עם הפילוסופיה והבנויה רק על רמזים וגימטריאות); ואני תמה מאד על פליאתם הגדולה, כי מדוע לא ישיג אריסטו ותלמידיו מה שהשיגו גדולי חכמי ישראל? לא כן חשבו רבותינו בעלי התלמוד החכמים האמתים והשלמים, אבל אמרו בפרוש (סנהדרין כ"ט א'): גוי העוסק בתורה (ר"ל בששם מצות) הרי הוא כבהן גדול ע"כ, ותפסו כ"ג לרבותא, ר"ל הקדוש והנבחר מן האומה בתורה ובחכמה במצות ובענוה ובקדושה (עיין ספרנו ת"ב שער ב' פרק ה' בהערה לז' 49), ואמרו בתורה כהנים (פ' אחרי פ' י"ג סו"י"ב): זה השער לה' צדיקים יבואו בו, כהנים לויים וישראלים לא נאמר אבל צדיקים, ר"ל מאיזו דת שיהיו. עיי"ש הרבה מאמרים כמוהו, וכדברים האלה

שבעה (משלי ט') — ואולם קוטבי כל התורה אשר עליהם תסבינה כל המצות, שנים הם: א) הרחקת עבודת אלילים ובכללה כל אמונת הבל, ב) אהבת האדם, כמו שאחז"ל: כל הכופר בע"א כמורה בכל התורה כלה (עיין מורה ח"ג ס"פ כ"ט) ואהבת לרעך כמוך ר' עקיבא אומר זה כלל גדול בתורה (עיין ספרנו ת"ב שער ב' פרק ה' הערה ז'), ואמר הלל: דעלך סני להברך לא תעביד זו היא כל התורה כלה¹⁾, בקוטב הראשון נכללו כל המצות שבין אדם למקום, ובקוטב השני נכללו כל המצות שבין אדם לחברו²⁾.

פרק טא

ואולם תכלית כל התורה לאדם הפרטי להשלמת נפשו (ר"ל השלמות האחרון בעולם הנצחי) היא תכלית אחת, והיא יראת ה' ואהבתו. והנה ע"י קיום המצות ועשיתן עשה ול"ת ישיג היראה, כמו שנאמר: אם לא תשמר לעשות את כל דברי התורה הזאת הכתובים בספר הזה ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את ה' אלהיך (דברים כ"ח), וע"י למוד התורה והתבונן בדעות מהשגת מציאותו ית' ואחרותו ישיג האהבה, כמו שנאמר: ואהבת את ה' אלהיך וגו' והיו הדברים האלה וגו' על לבבך (דברים ו'), ואמרו בספרי: תן הדברים על לבך מתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם, ובכלל נאמר: ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו ולא אהבה אותו ולעבד את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך (דברים י' י"ב) (ועיין מורה ח"ג פרק נ"ב), וכבר דברו כל הנביאים מהתכלית הנפלאה הזאת, וחז"ל בעלי התלמוד האריכו מאד בזה כל מקום אשר מצאו יד לזכרה, וזולתם כל חכמי ישראל השלמים בספריהם הרבים והנכבדים³⁾,

ממש נמלאו בתלמוד צבלי ג"כ, ועיין ברמב"ם (הלכות שמיטה ויוכל פ' י"ג) זד"ה: ולא שבט לוי בלבד אלא כח"א מכל בני העולם וכו'.

¹⁾ כמו שהאר רע הוראתו כל אדם חף זולת ישראל, כמו וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה (שמות י"א ז'), והכוונה על המצויים, שלשים מרעים (דמשון) (שופטים י"ד), והמה היו פלשטים, וכן הרבה; ככה תאר חבר הוראתו ג"כ כל אדם חף זולת ישראל, כמו ששינוי בהלכות ד"ח (פ"ג) מעשה בארבעה זקנים שהלכו למלכות הפנימית והיה להם פילוסוף חבר שם, ואלו הם: רבן גמליאל ור' יהושע, ור"א בן עזריה, ורבי עקיבא, ואמר לו ר"י לר"ג רצונך שנקבל פני פילוסופוס חברנו וכו' עיי"ש. וכן אבלט (חכם אחד בתכונה מחכמי העמים) חברו של שמואל ירחיבהו כדאיחא צבנת.

²⁾ וכבר אמרנו לעיל שכלל מצות שבין אדם לחברו גם מה שנוגע לאדם הפרטי כינו לבינו, והבן.

³⁾ ולא לבד בדברי תורה והמנות לריך האדם לשית תכלית הנפלאה הזאת לנגד עיניו; אבל גם בלמוד התלמוד והחכמות, ובכל מעשיו וההלכותיו ישים המיד מנמנו ליראה

ואולם תדע שדבר גדול דבר הרמב"ם (סוף מכות): ,העושה מצוה אחת בתקונה יזכה בה לחיי עוה"ב, (וכן אחז"ל: כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריבין לו ימיו ונוחל את הארץ), כי באמת קשה לקיים כל המצות בתקונן מפני עול

ה' והאבטו, וזו היא שויתי ה' לנגדי תמיד שאמר נעים זמירות ישראל, וע"כ תמצא שכל חכמי ישראל הקדמונים בחבוריהם שהצרו בחכמות השתדלו לזנותם על יסודות הדת והאמונה. וכל זמן שהיו הלמודים האלה נבונים על היסודות האלה היו באמת טובים ומועילים מאד, והיו מאשרים את לומדיה יותר ויותר בדרכי ה', אך מעת אשר קמו קצת חכמים והבדילו את החכמות האלה מהדה, ויבנו למו בנינים מיוחדים כמו שעשו היום קצת הנוצרים מחכמי צרפת וההולכים בנתיבתם, מני אז פרעו פרעות גם בישראל, ויפה השיב חכם נולרי אחד זמננו כאשר שאלוהו: „וואס האלטען זיא פאן דען פילאזאפען אונד געלעהרעטען אונזערער וועלט? איך האלטע דאפיר דאס זיא אויף דאס ווערק מעהר האלטען אלס אויף דען קינסטלער, מעהר דיא נאטור צעטראכטען אלס דען שעפפער, אונד דאס זיא דאהער נאטהווענדיג איררען אונד אין איררעהימער פאללען מיססען“.

ואלל קדמונינו ז"ל היה בהפך, שאחר החקירה ולמוד הפילוסופיא נתחזקו יותר באהבת ה' ית' ויראתו ובקיום מצותיו בכל לבם, ושלמה המלך החכם והפילוסוף הנורא אחר שחקר בשקלא וטריא בספר קהלה צענינים פילוסופיים גבוהים ונכבדים, סיים: סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם, כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט וגו', וכן נהגו חכמי התלמוד עליהם השלום והגאונים כגון רבינו סעדיה גאון בספרו האמונות והדעות, והרמב"ם בספרו מורה הנבוכים, שסיימו ספריהם ג"כ בתכלית היראה והאהבה ובחסידות ופרישות, כל קורא בצדק אמריהם הנכבדים ילהב לבבו אל ה', וראוי לו להיות חרד אל מצותיו, כי דבריהם ז"ל מפיקים נוגה, וכן תמצא ביחוד החוקרים הגדולים שעמדו בישראל מאז. והנה החכם הגדול לנוצרים וראש החוקרים בתבל געפשאָן אחר אשר גלה דברים נשגבים צעניני החכמות הרמות, לא חדלה נפשו לכסוף לאהבת ה' יומם ולילה, והוא הוא החסיד האמתי מאומות העולם שאמרו חז"ל צפה מלא שיש להם חלק לעוה"ב; ואיך לא יבוש א"כ איש ישראל שעמדו אבותיו על הר סיני וראו המראה הגדול והנורא וצאו במסורת הברית איך לא יבוש להסיר אמונת ה' מלבו, ולא יהיה חרד לאהבתו וליראתו, ולקיים פקודותיו בכל נפשו, איך לא יבוש החושה מדרך השביל בימיו ציברו את מעוט ידיעתו בחכמה כמר מדלי נגד דעת אלה החכמים שהזכרנו, וזה הנצער מדעת מעיז פניו לדבר גבוהה גבוהה, ולמצוא חסרון צבורת ה' וצדברי חכמי התלמוד שהיו תלמידי הנביאים ע"ה, ולדבר בגאווה ובוו צהשגחה ובנסיים שצבורה והדומה לה, ויש ששת בשמים פיו להכחיש מציאות ה', כאשר לקחה אזני כמה פעמים שמהפכים הקערה על פיה, והמה אנשים ריקים מכל חכמה ומדע כלל וכלל, אבל מדמים שהמה משכילים, שומר נפשו ירחק מהם.

אמר המחבר: אחד מהמתחכמים האלה שהזכרתי העז פניו ויאמר אלי: שמעתי טענותיך אלה שהזכרה, אך גם על זה אשיב אמרים לך, בלתי ספק אלני שאלה הפילוסופים הגדולים העברים ובלתי עברים שהזכרה, לא היו ג"כ יראים וחסידים, וגם לא האמינו כלל, ואם

דרך ארץ העמוס על כל איש, וע"ז המליצו חז"ל: לא נתנה תורה אלא לאוכלי
המן, ומכ"ש להעמים על כל איש דברי חסידות והומרות וכיוצא בו, שלא נעשו
אלא לגדולי הדור אחד בעיר, ועיין זוהר (חלק א' דפוס אמשטרדם דף ק"ח
ע"א) בד"ה ושבתה הארץ שבת לה' (ויקרא כ"ה ב') בארעא ניהא וכו' עיי"ש,
ועיין במדרש תנחומא פרשת בשלח בד"ה מכאן היה ר' שמעון, עיין שם המאמר
לפניו ולאחריו; וכן להפך העובר עברה אחת בתמידות היינו ששם חק לעצמו
להלוק על מצוה אחת תמיד הוא המומר לעברה אחת שהזכירוהו חז"ל שאמרו
עליו שהוא מומר לכל התורה כלה, ועיין להלן פרק ק' בהערה, ופרוש העושה
מצוה אחת כתקונה שהזכרנו בשם התלמוד והרמב"ם, היינו שייחד לו מצוה
אחת לא יעברנה כל ימי חייו, עיין האמונות והדעות לרבינו סעדיה גאון מאמר
ה' פרק שלישי. — ומה שכתבנו בנקל יוכל כל איש להשיג השלמות להגיע
לעולם הבא, אם ישתדל להשיגו, וכעות המשנה (סנהדרין דף צ' ע"א): כל
ישראל יש להם חלק לעה"ב. — ורק נבערי דעת מתאוננים לאמר: אהה!
קשה מאד לקיים כל המצות מפני המונם הרב, וא"כ לא יזכה לעה"ב אפילו
אחד ברור ובאלו ח"ו הקב"ה בא בטרוניא עם בני האדם ורק לנקמה נתנו המון
המצות, ולא יספיק לנו הזמן כיום כליל להפטר מעשית המצות, ומלאכתנו
ופרנסתנו אימת נעשית? וגם אז מי יודע אם נשיג עוה"ב. אך לו ישכילו
ויתבוננו כי הדבר הוא בהפך, שזאת היתה מחמלת הבורא ב"ה בתתו המון
מצות, והיה אם לא יזכה האדם במצוה זו יזכה ע"י אחרת, כי מצות עשה
אחת דיה להשיג השלמות, אם נעשה אותה בתם לבב, וזהו כוונת חז"ל (שם):
רבי חנניא בן עקשיא אומר, רצה הקב"ה לזכות וכו' ולזאת אולי כוונו רבותינו
האחרונים שסדרו לנו בפרקי אבות בראש כל פרק המאמר, כל ישראל' ובסוף
כל פרק המאמר, רבי חנניא בן עקשיא אומר' והבן. ובפרוש אמר רבי יוחנן
(סנהדרין דף ק"א ע"א) [וגער בריש לקיש ואמר ליה]: לא ניהא ליה למרייהו
דאמרות עלייהו הכי! אלא למי שלא קיים אפילו חק אחד מן התורה, ע"כ. ר"ל

התנהגו צירפה ובחמונה, עשו זאת למען חנף, אך בסתר לבס היו רחוקים מזה, ואך
להיות אוחזו כחזו מה שכתבו, ואף שהיו בחכמות הרמות מופלגים גדולים מאד; בכל זאת
לא עלתה בידם כמה שהשבו לרמאות אוחזו, אמרתי לו (בדרך נחות ע"ד ענה כסיל): באמת
לפי ההשקפה הראשונה נפלאות היא צעינו איך חכמים גדולים וחקרי לב כמותם אשר כל
רז לא חסו למו לא יוכלו בחכמתם הרמה לרמאות איש צער כמון? אך שמענה ודע לך,
שאין זה מחסרון חכמתם, כ"א מוגדל כסלףך, וכבר אמר חכם גדול מחכמי יון על אנשי
עיר אחת בארץ יון שהיו מפורסמים לשוטים בעולם לאמר: באנשי העיר הזאת גדלה כל
כך הכסלות והצערות (כ"ל שהמה שופים כ"כ) עד שכלתי אפשר לרמאות אותם, והוספתי
לאמר לו: אך על שלמה ע"ה יש להפליא באמת איך לא עלתה בידו להטות אותך, זה
האיש שלמה אשר נאמר עליו: ויחכם מכל האדם, ואמרו צמדרש: מכל האדם אפילו מן השופים?
אך כפי הנראה היו להשופים שזמן שלמה יותר דעת מהמסחכמים כמון.

רק אז אין לאדם חלק לעה"ב, אם לא קיים בחייו אפילו מצוה אחת מן התורה, אבל אם קיים אפילו מצוה אחת הוא בן עוה"ב. וז"ל הרמב"ם ז"ל (שם) בפירוש המשנה: מעקרי האמונה בתורה שיקיים האדם מצוה מתרי"ג מצוות כסדר וכהוגן שלא ישתף עמה דבר מכוונת העולם בשום פנים, אלא שיעשה אותה לשמה מאהבה כמו שבארתי לך, הגה יזכה בה לחיי העולם הבא, ועל זה אמר כי בהיותם הרבה אי אפשר שלא יעשה אדם בחייו אחת מהן על מתכונתה ושלמותה בעשותו אותה מצוה תחיה נפשו באותו מעשה, וממה שיוורה על העקר הזה ר"ח בן תרדיון ששאל את ר"י בן קסמא: מה אני לחיי עולם הבא? והשיב: כלום בא מעשה לידך? כלומר נודמן לך לעשות מצוה כהוגן? והשיבו: כי נודמנה לו מצוות צדקה על דרך שלמות בכל מה שאפשר וזכה בה לחיי עה"ב עכ"ל שם. — והאיש אשר יעשה שתי מצוות בחייו כהוגן, יזכה על ידן לעולם הבא למדרגה יותר גבוהה, וכן הלאה, עיין היטב על הסדר בספר העקרים (מאמר ג' פרק כ"ט).

פרק סב

אזהרת הוספה וגרעון במצות, מבוארת פעמים בתורה שנאמר: ועתה ישראל שמע אל החקים — לא תספו — ולא תגרעו (דברים ד'), את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אתו תשמרו לעשות לא תסף עליו ולא תגרע ממנו (שם י' ב'), וכבר בררנו לעיל אזהרה זו ואופניה, ושלא נאמרה אזהרה זו על המצוות הנופלות אצלנו בחבורנו זה תחת דת הנמוסית, ונבוא הפעם לחזק דברינו אלה עפי' הלכה למעשה מרבתינו ואבותינו, ונאמר:

המצוות הנופלות תחת גדר דת הנמוסית מותרות ללמדן אף מאומות אחרות ומכל אדם שבועולם, וכן בדעות ובמופתיהן, כל זמן שלא תהיינה מתנגדות לאיזו מצוה שבתורה, ואם מהחיות והעופות נצטוינו ללמוד, כמו שאמרו (ערובין פרק י'): אלמלא נתנה תורה לישראל למדנו גזל מנמלה ועריות מיונה שנאמר מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו (איוב ל"ה י"א), מכ"ש מהחסידים והחכמים שבכל אומה שלמצוה יחשב, כשאחז"ל (סנהדרין דף ל"ט ע"ב בסופו) וז"ל: כתיב (יחזקאל ה' ז') וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם לא עשיתם, וכתיב (שם י"א י"ב) וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם עשיתם? כמתוקנים שבהם לא עשיתם, כמקולקלים שבהם (מנחשים, מעוננים, דורשי מתים, מאמיני הבלים) עשיתם עכ"ד, וכן נמצאו לפעמים בפרוש בתלמוד מחסידות ודרך ארץ ודברי חכמה שלקחו מאומות וזולתן, כמו שאמרו: בשלשה דברים משבה אני את הפרסיים, בגיד את המדדים, שני דברים העלה אבא מאתונא, דבר זה למדני אנטונינוס. ועיין קדושין (פ"א) בד"ה עד היכן כבוד אב ואם וכו', והרבה כיוצא בהן, — וכן הרעת בתלמוד שהעולם ישוב לתהו ובהו אחר ששת אלפים שנה, היא דעה קדומה להפילוסוף היוני אפלטון (עיין ספרנו בית האוצר מתברת ב'), וכן המאמר (בפרק המפלת) מלמדים אותו כל התורה כלה וכיון

שבא לאויר העולם וכו' הוא דעת אפלטון (עיין ספרנו ת"ב צד 57), והמאמר המלמד את בן חברו תורה כאלו ילדו, הוא מאמר ג'ב לאריסטוטלוס, ואולם התלמודיים סמכו כדרכם לפעמים דברים כאלה אקרא, וכן סמך רבי המאמר של אנטונינוס שהזכרנו (והוא בסנהדרין פ' חלק צ"א) ג'ב אקרא ופקודתך שמרה רוחי (עיין ספרנו ת"ב צד 87), וכן המאמר הנכבד בתלמוד אהבה מקלקלת השורה ושנאה מקלקלת השורה, הוא מאמר ג'ב לפלוטארך שהזכרנו, והוא היה הרבה שנים לפני חבור התלמוד. — ובדיני המשפטים (עיין לעיל פרק מז) לקחו ג'ב מזולתם (ועיין להלן פרק ק' בהערה), וכן היתה הסנהדריא על סדר ותבנית הסענאטוס שברומא, כמבואר להלן, ויוסיפון תקן את חיל היהודים על תבנית חיל הרומיים (עיין ת"ב צד 44), וכן למדו התלמודיים מהרומיים השעות זמניות, וחלוקת המעת לעת לכ"ד שעות, וכן הולכות השעות בלשון המשנה על מספר הסדורי כמו אצל הרומיים, וכן חלוקת יום ולילה, כגון ד' משמרות, וכן רוב עניני הסעודה הנוכרים בברכות ובערבי פסחים¹), וכן הרבה עניני אבלות, וכן כמה מנהגים שהעם יחשבו תורה, כגון כסוי הראש לתפלה ולכל דבר שבקדושה ממה שנהגו הרומיים, וכן טבעת קדושין (Annulus pronubus), ואמרו (במסכת שבת פרק ר"ע) שרבותינו קבלו דיני יניקה מן האמוריים, ומצינו שסמכו על רופאים עכו"ם לדין, לענין עבור השנים מרועים, וכן ענין ההליכה בפרסום (פראטעססיאן) הנעשה בהבאת הבכורים עם השור (שהזכרנו לעיל פרק כ') ויתר השמחות הפרסומיות (שהזכרנו לעיל שם), כלם לא על ברכי היהודים נולדו, ולמדו מאומות זולתן²) — וכבר בררנו מה שיש בו די בספרנו תעודה בישראל מהיתר למוד החכמות אצל חכמי האומות, וגם פה בספרנו דברנו קצת מזה

¹ ועיין ברכות (דף מ"ז ע"ב) ח"ל ריש גלותא לרב ששת אע"ג דרבנן קשישי אחון, פרסאי בצרכי סעודה בקיאי מנייכו, בזמן שהן שתי מטות גדול מסב צראש וכו', ובזמן שהן שלש וכו', מים ראשונים מהיכן מתחילין וכו' מים אחרונים מהיכן מתחילין וכו', אמר רב ששת אנא מהתיאא ידענא וכו'.

ובעבור זה הרמב"ם ז"ל [יד החזקה הלכות ברכות פרק ז'] ששם מדבר מענין הסעודה, פתח את הפרק הזה בזה הלשון „מנהגות רבות נהגו חכמי ישראל בסעודה וכולן דרך ארץ" עכ"ל הרמב"ם ועיין כסף משנה שם. — ובספרנו זרובבל (פרק י') כתבנו בענין הזה דרוש ארוך.

² וראשונה מזה הענין נמצאת בהיותם בגלות בכל בזמן אחרונות (אסתר ח' ט"ז) שנאמר ליהודים היתה אורה (אילגומינאליאן) והוראמו ידוע בלשון רומית הדלקת נרות הרבה בשוקים וברחובות, וע"כ בא בלשון עברית בתוספת ה' המורה על הפלגה, כמו שבארנו בספרנו בית האולר, (וע"ז הדרך היה נר חנוכה). — וכבר מפורסם שהיו גם הרבה ענינים שלמדו קדמוני האומות מאתנו, ובפרט הרבה מהחכמות וגם הרבה מתורתנו הקדושה כמבואר להלן בספרנו זה בכמה מקומות וכמבואר בספרנו תעודה בישראל.

וברנו שאפילו מאפיקורסים התירו חז"ל ללמוד, ועיין התנצלות הגאון הגדול בעל התשב"ץ בהקדמתו לספרו מגן אבות.

פרק סג

וכן אין בכלל הוספה, התקנות והגזרות מהנביאים והסופרים¹, והחכמים, כמבואר לעיל, ועד"ז המה שתי מצות הנקראות מדברי סופרים,

¹ החכמים הקדמונים לפני חכמי התלמוד נקראים בשם סופרים, כמו: עזרא הסופר, כמו שזכרנו (עזרא ז' ו'): והוא סופר מהיר בתורה משה, ואמרו (קדושין פ"א) שנקראו כן מפני שהיו סופרים (ר"ל מונים) כל אותיות שכתורה וכו' עיי"ש, ובירושלמי דשקלים (פ"ה) אמר רבי אבהו כתיב (ד"ה ח' ז') ומשפחות סופרים יושבי יעבץ וגו', מה ח"ל סופרים, שעשו המורה בפירות ספירות (ר"ל מנינים), חמשה לא יתרומו וכו', ט"ז נשים פוטרום לרומיהן וכו', ולדעתי הוא נעמק מלשון יוגית שהיה נקרא המלומד בשם סופר (Grammatikos) נגזר מן (Grammata) מכתב או ספר (בריעף), ר"ל יודע מכתב, או יודע ספר (שריפט געלעהרטער), וכן נמלא בתלמוד במקומות שונים שנקרא המלומד בשם סופר, והוא הפך הבור, כמה דמינין (ברכות מ"ה ע"ב): סופר מנרך ובור יולא וכדומה, (ואולי כוונת חז"ל שם בקדושין) ג"כ לכוונה זו, כמה שאמרו: הרשאים נקראו סופרים שהיו סופרים כל אותיות שכתורה, כי הנחתו הרשאים משרש זה בלשון יוגית הוראתו (Cramme) (דיא לייכונג), ומה (gramma) דער זוכשטאב אורת) וכבר הבאתי דוגמאות רבות כאלה שהיהודים הקדמונים בראשית בית שני כאשר נודעו להם היונים, ובפרט אחר שגרו תחת היונים אהבו להעתיק ללשון עברית הרבה מלות יוגיות אף שהיו להם תחת מלות עבריות אחרות. [ומהר"ש בלאך בהעמקתו ספר תשועות ישראל (פרק ח' סימן י"ח) העתיק „אפיאן גראמאטיקאס", „אפיאן המדקק" והוא שגש, ועיין בספרנו (בית האוצר העתיקה מיוסיפון נגד אפיאן), ושגש כזה ראיתי ג"כ לאחד מהקדמונים, וכה היה לו להעתיק „אפיאן הסופר"], ובתנ"ך נקראו הסופרים ר"ל המלומדים האלה (דיא געלעהרטען) בשם נביאים, ויפה העיר מהר"י בריל ז"ל בהקדמתו לספר תהלים שכל מקום שהכתוב מדבר מהנביאים החזים (פראפאטען) ר"ל המגידים עמידות, תרגם יונתן את השם נביאים בשם נבייא, אבל במקום שהכתוב מדבר מאנשים מלומדים, תרגם יונתן שם נביאים בשם ספריא עיי"ש, ועין שבזמן עזרא כבר נשכח הרבה מלה"ק ויתערבו בה מלשונות אחרות ובפרט מלשון ארמית אשר למדו מן הכשדים כמבואר בנחמיה, השתמשו אז רק בשם נביא במקום שמורה על מגיד עמידה, או משורר ומליץ מפואר (כמו וגם נביאים העמדה דנחמיה), [וכן הוראה אחת בלשון רומי לנביא ומליץ (דיכטער) שניהם בשם (Vates), וכמו כן הוראה אחת להפעל זמר (זינגען) ולתאר נביא (פראפאטע) שניהם בשם (Canere)], אבל אם הייתה הכוונה בשם נביא על מלומד היו משתמשים בשם סופר, העתיקו מלשון היונים כדלעיל, ואח"ז גם ללשון ארמית ספרא.

והחכמים הקדמונים האלה שלפני חכמי התלמוד שנקראו סופרים, לא היה להם

כגון : נר חנוכה, שנעשה מהסופרים (ועיין ספר החשמונאים), וקריאת מגלה שנעשה מהנביאים, אבל ע"י הסופרים והסכמתם (וכבר בארנו שעל מצות הזכירה היה רשות לב"ד הגדול להוסיף מצות שלמות), ומברכין עליהן בשם ומלכות : אשר קדשנו במצותיו וצונו [והיכן צונו ? לא תסור, עיין הקדמת ספר היד, והוא לשטתו אזיל, עיין לעיל], וגם לאלה שתי המצות השתדלו חז"ל ומצאו אסמכתא בתורה, כמו שמבאר המהרש"א ז"ל בפ"ק דמגלה, בר"ה : חוץ ממקרא מגלה, אבל לא כדעתו שם שאמר שלא היו החכמים רשאים לשנות כמו הנביאים, כי באמת להנביאים לא היה רשות לשנות אבל להחכמים היה רשות לשנות באופנים המבוארים לעיל, כפי שהיבם שכלם, כי החכמים והסנהדרין המה השופטים שצוה ה' (דברים י"ז) לשמוע בקולם, ועליהם אמר : לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל (שם), ואם אמרו בתלמוד על פסוק אליו תשמעון (דברים י"ח) הנאמר אצל הנביא שמצוה לשמוע בקולו אפילו יאמר לעבור על כל עברות שבתורה חוץ מע"ג ? לא אמרו אלא לשמעו לשעתו ולמגדר מילתא בדבר שעשה לבטל ע"ג, ולא על אופן אחר. וכן לא צותה התורה לב"ד להמית מי שאינו שומע לנביא, אבל לא כן לשופט, שחייב מיתה בב"ד מי שלא שמע אליו, וכן נביא שהכזיב בנבואתו חייב מיתה בב"ד ולא כן השופט אם טעה, וכמבואר להלן, ואמרו בפרוש (שם בריש פרק קמא דמגילה) : שאין נביא רשאי לחדש דבר, ומ"ח נביאים זו נביאות לא הוסיפו וכו', ומצות קריאת מגלה נעשה ג"כ בהסכמת חכמי הסופרים שהמה ב"ד הגדול, וכל בית דין שעומד בישראל אמרו חז"ל שהרי הוא כב"ד של משה, ויפה אמר מהר"י בן חביב הכותב בירושלמי דשלהי ערובין על המימרא, א"ר יהושע בן לוי מפני מה מערבין בחצרות ? מפני דרכי שלום וכו' הה"ד : דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום שכוונת חז"ל היתה בכל מצוה ג"כ להעמיד הנהגה מדינית, ושיהו כל ישראל אחים באהבה ושלום, והביא ראיה מהמקרא דרכיה דרכי נועם וגו', המשיל מצות שבתורה לדרכים רחבים וקיימים שאינם משתנים וכל נתיבותיה שלום. ומרמה תקנות חז"ל העשויות לצורך השעה למגדר מלתא ולפעמים צריך

שום חלרי כבוד אל נקראו בשםם לנד (כמו הכניסיה), ד"מ : עזרא, שמעון הלדיק, יהושע בן פרחיה, הלל, שמאי, ואח"כ היו החכמים נקראים בחלרי כבוד (וקבלו זה כפי הנראה משכניהם האומות), כגון רבן (ר"ל ארון) רבן גמליאל, וכדומה, רבי (ר"ל ארונה), רב (ר"ל גדול), אבא (ר"ל פאטער), רבנא (ר"ל ארון), מר (ר"ל שר) והכל כמנהג המדינה שישבו בה החכמים האלה, וכפי הלשון והמנום שבמדינה זו (ועיין להלן פרק קי"ח), וכן היה חסר רבי נהוג לכל חכם באינו אומנות או חכמה, והלומד אללו בשם תלמיד כידוע בכל התלמוד. וכמו שלא נקרא הת"ח בחסר רבי או רב אלא"כ קבל הסמיכות (עיין ספרנו ח"ב ז' 82) ; כן לא נקרא בחסר רבי החכם באינו חכמה (דאקסאר), או באינו אומנות (מייסטער) אלא קבל הסמיכה לחכמתו או לאומנותו.

שישתנו כמו הנתיבות והשבילים הקמנים, לקיום השלום והסדר במדינה עכ"ל, וכן מצינו באמת בבית שמאי וב"ה אע"פ שהללו טמאו והללו טהרו הללו פסלו והללו הכשירו, הללו אסרו הצרות לאחים והללו התירו, מ"מ לא נמנעו לישא נשים זה מזה ולהשתמש בכליהם אלה של אלה לקיים מה שנאמר: והאמת והשלום אהבו (זכריה ח') עכ"ל התלמוד והברייתא יבמות פרק קמא, (ועיין המפרשים בזכריה שם ובספר ירושלים ח"ב), ונשלש זה המאמר גם בתוספתא דיבמות שם, ואחר שהביאו הפסוק הזה דזכריה שהזכרנו, מסיימים המאמר הזה בפסוק אחר מספר משלי (כ"א): כל דרך איש ישר בעיניו ותוכן לבות ה'.

ולבאר כוונת התלמוד והברייתא והתוספתא פה לפי עניננו, נקדים חקירה אחת ונאמר: גדר האמת הוא השלום וגדר השלום הוא האמת, וזה אמנם נוהג כ"א בדבר המאומת עפ"י מופת הותך או עפ"י החוש השלם, כגון בחכמות הלמודיות והדומה להם, כי ההתנגדות כמלא נימא אף בחלק אחד מהדבר שנודה עליו שהוא אמת, כבר יצא מגדר האמת ואינו אמת, אלא שקר, כי רק השקר יש לו שנאה ומריבה בכל חלקיו, אבל האמת לא תצויר כ"א בהסכמתה מכל צד עם השלום, א"כ גדר האמת הוא השלום וכו', אבל בדברים שלא יתבאר בחוש או במופת הותך לא יתקיים הכלל הזה, כגון שלום המדיני בקבוץ בני אדם יתקיים עפ"י רוב רק בהערך האמת, מפני שנושאי השלום המה משונים בטבעם ובדעותם ושקול דעתם, ורחוקים מן האמת, אם מצד שהמה טועים בדבר האמת ידמו שהוא אמת ואינו, ואם מצד אהבת עצמן שאינם רואים חובה לעצמן, או שנוטים במוזר מהאמת מחמת קנאה ואהבת הכבוד והבצע וכדומה, לכן עין השלום המדיני בקבוץ בני אדם צרה ברעיות האמת ע"פ רוב, והנסיון היומי יורנו שמי שדברו וכל מעשיו מסכימים תמיד עם האמת מכל צד, מן הנמנע שיהיה לאיש הזה שלום מצד בני אדם וולתו, כי השלום בין בני אדם הוא פעולה חוזרת (Raectio) איינע גענעטוויקונג) ר"ל זה מול זה, וא"כ אף שהאיש הזה הדורש בכל עניניו את האמת, הוא לתכליתו רודף אחר השלום, אמנם אין השלום הזה כ"א שלום שכלי ורוחני (אינטעללעקטועליש) היינו השווי וההסכמה (Harmonia) בינו לבינו, בחלקי דבר המאומת אצלו, ברעותיו והנהגותיו ודבריו, אך לא השלום המעשי בינו ובין הקבוץ מבני אדם אשר לא דרכיהם דרכיו ולא מחשבותיהם מחשבותיו; כי אצלם נתאמת ג"כ הדבר הזה בהפך האמת אשר אתו, וכמו שנאמר (משלי יז'): כל דרכי איש יך בעיניו, ונאמר (שם כ"א): כל דרך איש ישר בעיניו. — או כמו שאמרנו שאינם הפצים האמת, או שוגגים באמת לפעמים, אע"פ שהאמת לאמתו עם האיש האמתי הזה, לכן כל זמן שהאיש הזה אינו מראה הנהגותיו ואינו מגלה דעותיו בדבור, או אפשר שיהיה לו שלום המדיני מהקבוץ, כי מסכים עמהם כפי הנראה ממנו בחיצונו בתהלכותיו ודבריו וכל עניניו נגד פנימיותו, והאמת המדומה זו היא שלום הקבוץ ושלום עצמו, אולם בהגלות לבו ירבה לו אויבים — והיו אולי

כוונת המשורר האלהי (תהלים ק"ב): ה' הצילה נפשי משפת שקר מלשון רמיה וגו' (ר"ל שאוכל לדבר האמת כאשר עם לבבי בפרהסיא ולא אירא מאשר ישמנוני בעבור זה), רבת שכנה לה נפשי עם שונא שלום (ר"ל זמן רב היתה נפשי במנוחה בתהלוכותי עם האנשים האלה, שרש שכן נאמר ג"כ על המנוחה, עיין שרשים לרד"ק), אני שלום (ר"ל כל זמן שהייתי מבקש רק ההסכמה והשווי בניני לביני), וכי אדבר המה למלחמה (ר"ל אך כאשר אמרתי אגלה את דעותי בדבור אז ירדפוני ויצאו בנשק לקראתי, ודע שהאתנה בתיבת אדבר אינו טעם מפסיק, כמו שהוא בכל ספרי אמת), ויתורגם: רעטטע מיך הערר פאן פאלטע ליפטען — — — — — לאנגע פאלד מיינע זעעלע רוזע זייס אומגלנג מיט איינערזאכטס האסערען, זא לאנג מיינע אינטענציאן נור מיט מיר זעלבשטע זו הארמאנירען וואר; זא פאלד איך אכער מיינע מיינונגען געאייסערט האכע, זא צעקאס איך ווידערזאכטע. — ונשוב אל עניננו הפעם, שהאיש האמתי המתנהג באמת בכל תהלוכותיו יקנה לו אויבים, כי בעבור האמת הגלויה ממנו בכל שעל ושעל ובכל דבוריו אין שלום במגוריו, ואויביו עצמו, זה בעבור שגלה לו מומו, וזה בעבור הנהגתו בהפך הנהגותיו, וזה בעבור דעותיו וזה בעבור דתו, אף שהאמת אתו מכל צד, ישטמוהו ויהרפוהו; לכן מה יעשה איש הולך צדק ואוהב אמת לתכליתו לקיים מדה היקרה הזאת מדת אמת, שהיא חותמו של מלך העולם, אזי במקום שאין לו על הדבר המאומת מופת חותך כמופתי הלמודים לסכור פה מתנגדיו, וכל טענותיו בנויות רק על הסברא הישרה ושקול הדעת, או ע"צ הקבלה מאבותיו ורבתיים הנאמנים לו; בדבר כזה די לו לאיש הזה לקיים האמת הזאת רק נגד עצמו ורעיו המקשיבים לקולו, אבל לא יעמום על זולתו, אבל במקום שרואה שתצמח מקיום האמת כו הריסת שלום בין רעיו ג"כ, ראוי לו לעזוב על זמן מה האמת ולאחוז בשלום, כי גם היא מדה יקרה ושמו של השי"ת, — וזה כוונת השתי ווי"ן במקרא שלפנינו: והאמת והשלום אהבו, הבאות במקום גמין, כאלו אמר גם האמת גם השלום אהבו, ודוגמתו מצינו בשלילה: גם קב לא תקבנו גם ברך לא תברכנו (במדבר כ"ג), גם לי גם לך לא יהיה (מ"א י"ג), ר"ל אם היה אופן הראשון באפשר אין טוב ממנו, אך אם אינו באפשר, יהיה עכ"פ אופן השני במקומו, והבן.

ואחר שהקדמנו הקדמה זו נשוב לפרש את דברי התלמוד והברייתא דיבמות שהזכרנו, אע"פ שהללו טמאו והללו מהרו וכו' לא נמנעו מלישא נשים וכו' לקיים והאמת והשלום אהבו, ר"ל אע"פ שלפי שקול הדעת והסברא של כל אחר ואחר מהצדדים החולקים האלה, היה חושב כל אחר שרק דעתו היא האמת המסכמת מכל צד עם כוונת התורה, ודעת זולתו בלתי אמת ונגד התורה, אך אלה השלמים ראו בחכמתם שהאמת הזאת תפריד בין האוהבים, תגדיל המריבה והשנאה ותרחיק הלבבות באומה הישראלית, כמו שאמרו הד"ל בסנהדרין: משרבו תלמידי הלל ושמאי וכו' נעשה התורה כשתי תורות¹

¹ העיין הזה יוספר מתלמידי תלמידים אחר כמה דורות, וחלילה לא נעשה

והיה קל מאד שתתחלק האומה הלילה לשני קרעים, כמו שקרה פעם בפעם מהתחלקות הדעות והסברות שבין כמה יחירי סגולה, שעניני כל העם תלויות אליהם; ע"כ למען דבר גדול כזה, בחרו הצדיקים האלה לעזוב את האמת הזאת הבנויה על דעת התורה לדעתם, ואחזו במקומה את השלום, כי גדול גם השלום בעיני ה' והוא העמוד השני אחר האמת, שהעולם עומד עליהם. ועיין בב"ר (פרק ל"ח) מגדול מעלת השלום, ומסכים לעניננו הנוכחי, והלכה למעשה מצינו בהרבה צדיקים וחכמים שהעלימו לפעמים האמת ושנו בעבור השלום, כמפורסם בתלמודים ומדרשות, וכן מצינו כזה בתנ"ך, והשם יתעלה בעצמו ובכבודו נהג למען השלום מנהג זה כידוע. ודע שכבר בררנו להלן (פרק ס"ז) שאין בלמודי התלמוד מופתים כמו שיש בחכמת הלמודים, אבל כל ההכרעות שבתלמוד הולכות רק על דרך הנצוח, שכל צד מהחולקים עומד על שקול דעתו ויחשבהו לאמת, לכן בדבר שתוכל לצמוח הריסת השלום ואיבה ופרוד בין בני אדם, ראוי לכל אחד מהצדדים לבטל שקול דעתו וסברתו בתורה נגד שקול הדעת של זולתו, אם לא בדבר חכמה שבתורה הבנויה על חכמות הלמודים, שכל מי שמראה מופת חותך, ידו על העליונה, והצד השני מוכרח להודות, וכן בדבר המקובל באומה כגון הלכה למשה מסיני המקובלת אצלנו בהרבה פרושי התורה, עיין להלן (פרק ס"ז), לא תפול עליה ג"כ מחלוקת באומה הישראלית, והחולק בזה יוצא מהדת הישראלית והוא זקן ממרא, אבל כל המחלוקת נופלת רק בדברים שהזכרנו לעיל; או אם יכול הרוב לנצח המועט בהשקט ושלום מוטב, כמו שמצווה בתורה: אהרי רבים להטות, ואם אי אפשר באופנים ידועים אזי מחויבים שני הצדדים לפשר ביניהם לאחזו בשלום על אופן הנזכר — ואמרו חז"ל: לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות, ופי' רש"י ז"ל אפילו למעליותא, ומי יתן ויצעדו בדרך הזה החכמים בכל דור מהדרות, וכן ראוי גם הדיין והשופט להתנהג עם בעלי הדין ולבקש מהם שיאחזו גם באמת וגם בשלום, ואמר ר' יהושע בן קרחה מצוה לבצוע שנאמר (זכריה ה' ט"ז): אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם, וכן אמרו: לא הרבה ירושלים אלא שהעמידו דבריהם על דין תורה, ואולי זאת כוונת הפסוק (זכריה ז' ט'): כה אמר ה' צבאות לאמר משפט אמת שפטו (ר"ל אעפ"י שמתויבים הדיינים לשפוט משפט עפ"י הצדק, מ"מ) וחסד ורחמים עשו איש את אחיו (ר"ל לפנים משורת הדין).

פרק סד

כבר מבואר שעיקר תורה שבע"פ היה בית דין הגדול שבירושלים, כמו שנאמר (דברים יז): וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' — ובאת אל הבהנים

הסורה לשתי חזרות גם מהתלמידים הללו, אבל השנו חכמי הזמן אז שלא יבא לזה, וזה שאמרו בשתי חזרות.

הלויים ואל השופט — ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא — על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך¹) וכל מי שאינו עושה כהוראתן עובר על לא תסור (ועי' רמב"ם ריש הלכות ממרים), ובמורה (חלק ג' פרק מ"א) כתב וז"ל: מה שנתלה בזקן ממרא, אומר, כי כאשר ידע השם יתעלה שמשפטי זאת התורה יצטרכו בכל זמן לפי התחלף המקומות והחרושים, ולפי הנראה מן הענינים, להוסיף על קצתם ולגרוע מקצתם, הזהיר מן התוספות ומן המגרעות, ואמר: לא תסף עליו ולא תגרע ממנו (דברים יב ל"ב), כי היה זה מביא להפסד סדרי התורה, ולהאמין בה שאינה מאת השם, והותר ג"כ לחכמי כל דור, ר"ל ב"ד הגדול, לעשות סייגים כדי לקיים משפטי התורה האלה בענינים שיהרשום לשמור התורה וישאירו הסייגים ההם קיימים לנצח — וכן הותר להם ג"כ לבטל קצת מעשי התורה ולהתיר קצת הנהור ממנו לפי ענין אחד ולפי מאורע אחר, אבל לא יעמידוהו לדורות, כמו שבארנו בסדר פרוש המשנה בהוראת שעה, ובזאת ההנהגה תמיד התורה האחת ויתנהג כל זמן ובכל מאורע כפי הצריך לו, ולו היה זה העיון החלקי נמסר לכל אחד מהחכמים, היו בני אדם נפסדים לרוב המחלוקת והסתבכות הדעות, והזהיר יתעלה שלא יעשו זה שאר החכמים אלא ב"ד הגדול לבר, וצוה להרוג מי שיחלוק עליהם, שאם יחלוק עליהם כל מעיין, בטלה הכוונה המכוונת ובטלה התועלת, עכ"ל הרמב"ם במורה. ומה כנים דברי החינוך מצוה תצ"ו וז"ל: לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל אפי' יאמרו לך על ימין שהוא שמאל — שאפי' יהיו (הב"ד) טועין ברבר אחר מן הרברים אין ראוי לנו לחלוק עליהם אבל נעשה

¹) כבר אמרנו שהכהנים היו מורים מה שבין אדם למקום, כגון בין עמא לטמור ובין האסור והמוותר, אבל השופט והוא הדיין היה דין בדברי ריבות, היינו משפטים, והוא בין אדם לחברו, וכן נאמר אלל יושפט (ד"ה צ' י"ט): וגם צירושלים העמיד יהושפט מן הלויים הכהנים ומראשי האבות לישראל למשפט ה' (הוא בין אדם למקום), ולריב (הוא בין אדם לחברו), וכן נאמר פה גם צמורה: ונאם אל הכהנים הלויים ואל השופט — ודרשת והגידו לך את דבר המשפט פסק הליבה בלשון התלמוד, ובלשוננו (דעקרעט) ועשית עפ"י הדבר אשר יגידו לך [נמשך על השופט שיגיד לך והוא הדיין בדברים שבין אדם לחברו בשלי ושלך], ושמתם לעשות ככל אשר יורוך [נמשך על הבהן בטומאה וטקרה וכו'] על פי התורה אשר יורוך [ר"ל הבהן] ועל המשפט אשר יאמרו לך [נמשך על השופט] כי הכהן היה מחויב להורות ממש כפי המורה, אבל השופט, לפעמים עפ"י חוות דעתו. — ואל יקשה הקורא ממה שנאמר: ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע (דברים כ"ח) ומשמע שגם הכהנים היו שופטים דברי ריבות היינו בין אדם לחברו? כבר אמרו בספרי (צרכה סימן שנ"ח) על פסוק זה ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע: ריב אלו ריבי פרה וריבי סומה וריבי עגלה, וכל נגע אלה נעשי בני אדם ונגעי צמים ונגעי צנדיס, עכ"ל. אמר המחבר: מה שנמאץ בספרי שנחרו לסנהדרין עפ"י רוב מן הכהנים, כבר דברנו מזה בקונטרס האחרון.

כטעותם, וטוב לסבול טעות אחד ויהיו הכל מסורים תחת דעתם הטוב תמיד ולא שיעשה כל אחד ואחד כפי דעתו, שבזה יהיה הורבן הדת וחלוק לב האדם והפסד האומה לגמרי, ומפני הענינים האלה נמסרה כוונת התורה אל חכמי ישראל ונצטוו ג'כ שתהיה לעולם הכת מועטת מן החכמים כפופה לכת המרובים, עיי"ש הרבה דברים נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, ועיין שם מצוה תצ"ה. — וז"ל הגאון רבי יוסף אלבו ז"ל (עקרים מאמר ג' פ' כ"ג). ולפי שאפשר שתפול מחלוקת בין חכמי ישראל בדבר שלא באה הקבלה בו, אלא שיוצא באדת מהי"ג מדות או באחד משאר דרכי ההבנה; הסכימה החכמה האלהית כדי שתהיה תורת השם יתברך תמימה לסלק המחלוקת במה שאפשר, וזה בשנתנה ההכרעה בכל דור ודור לרוב החכמים, ואמרה: אחרי רבים להטות (שמות כ"ג ב'), ואמרה ג"כ: לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל (דברים י"ז א'), ובארו רבותינו ז"ל אפילו יאמרו לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין, וכוונתם בזה לומר, כי לפי שכל אדם מדרכו לחשוב מחשבות וליחס לעצמו ההתבוננות והסברא והשכל יותר מכל מה שלולתו, עד שתמצא כמה פתאים ונשים ועמי הארץ מדברים תועה על החכמים, ויהשבו עצמם משכילים יותר מהם, אמר הכתוב, כי אף אם יראה לחולק שהחכמים אומרים על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין, לא יזה מדבריהם לעולם, אבל תהיה ההכרעה מסורה תמיד אל רוב החכמים, ואף אם אפשר שיהיה היחיד יותר חכם מכל אחד מהם, ויהיה יותר מסכים אל האמת מכלם, תהיה ההכרעה כהכרע הרוב, ואין היחיד רשאי לחלוק עליהם לעשות מעשה כדבריו כלל, וזה ענין ר' יהושע עם ר"א (י' וכו'), ואם בדבר אחד נעשה כדברי היחיד ונגיח דברי המרובין, תתחדש מחלוקת גדולה בישראל בכל דור ודור, כי כל יחיד יבוא לחשוב שהאמת אתו ויעשה כדבריו הלכה למעשה, ובזה תפול התורה בכללה, וע"כ ראוי שלא נניח הדרך הכולל שהוא ללכת אחר הרוב, ולהניח דברי היחיד או דברי המעטים, ובלבד שיהיה הרוב דעת החכמים לא רוב דעות עמי הארץ, לפי שההמון ועמי הארץ נפתים לדבר שאינו, עד שיבואו להעיד עליו ולומר שהוא כן וכו', ואין ראוי להמשך אחר הסכמת ההמון, שהרי אנו רואים אותם מסכימים בכמה דברים בחלוקה האמת וכו', ועל כן אין ראוי להביא ראיה מהסכמת ההמון וכו' שהרי בימי אחאב ומנשה ודומיהם היו מסכימים כלם לעבוד עבודת אלילים זולתני הנביאים ותלמידיהם; וע"כ ראוי שתהיה ההכרעה מסורה ללב החכמים בלבד, כי החכמה מתת אלהים היא, כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה (משלי ב' ו'), ובזה תהיה תורת ה' תמימה בכל דור ודור ובלתי חסרה דבר, עכ"ל הגאון ר"י אלבו ז"ל.

(1) שהזכרנו להלן צפרק ס"ח.

פרק סה

וכן אין בכלל גרעון הרבה קולות שהקילו הסופרים וחכמי המשנה , לא שעקרו ח"ו איזה לאו בתורה מכל וכל , אבל בראותם כפי הזמן והמקום שאין מהאפשר לקיים אוהרה זו , או שמביאה לעברות אחרות וכדומה , אז התעמלו למצוא בתורה עצמה איזה היתר נגד הלאו או ע"פ אמצעיות אחרות , כדי שלא יהיה נראה ח"ו שמבטלין התורה אבל התורה בחוקתה עמדה , והמעשים נעשו כפי הזמן והמקום , ד"מ : בבן סורר ומורה הוסיפו חקירות ודרישות כ"כ עד שהיה בלתי אפשר לעולם שיומת בן סורר ומורה , עד שאמרו (סנהדרין פ"ח) : בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות ¹) וכן בעיר הנדחת , וכן אצל היתר נדרים התורה אמרה בפרוש : ככל היוצא מפיו יעשה , והם דרשו : לא יחל הוא אינו מיחל אבל אחרים מיחלין לו , וע"ז כווננו חז"ל באמרם : היתר נדרים פורחים באויר ואין להם על מה שיסמוכו , ואמרו : אין דבר (שבתורה) העומד בפני פקוח נפש , ודרשו מן וחי בהם ולא שימות בהם (ר"ל ולא שימות מעשית המצות ואזהרת הלאוין) , והקילו בכמה דברים מפני הסכנה , ומפני צער , ולדעת רבינו זרחיה בעל המאור אפילו אם תאותו מושלת עליו והוא מתאוה לאותו דבר מתירין לו איסור שבות (עיין במאור שבת פ' כ"ב) , והקילו בכמה דברים מפני החשד , ועלילה , ושנאת הבריות , כמו שאמרו לענין בדיקת חמץ : פלימו מיקל שמא יאמר הנכרי כשפים הוא עושה (בבדקן החור שבינו לבין הנכרי) , ואסרו כמה דברים המותרים מהתורה מחמת מנהג המדינה הגרים בה , ד"מ : התורה צותה לקדש בביאה או בשטר (בכסף הוא מד"ס) , והיום אסור לקדש בביאה , ומלקין אותו אם קדש (רב מנגיד על דמקדש בביאה , קדושין פ"א) , וכן אסרו רבוי הנשים (מעת שבאו היהודים

¹) והוא דעת ר' יהודה או ר' שמעון , כדגרסינן : כמאן אזלא הא דתניא בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות , ולמה נכתב ? דרוש וקבל שכר כמאן כר' יהודה ואבע"ל ר' שמעון היא , דתניא אמר רבי שמעון וכו' (ועיין בהוספתא שם פרק י"א ופרק י"ד) , ור' יונתן שאמר אני ראיתיו וישבתי על קברו ? , כפי הנראה לא קבלו עדותו זוה , כי ר' יונתן זה היה אחר המורבן ערך מאה ועשרים שנה , ועוד ארבעים שנה קודם מורבן הציט בטלו דיני נפשות , וא"כ בטלה ג"כ מיתת בן סורר ומורה , ואיך אמר שראה בעלמו בן סורר ומורה ! וכן בעיר הנדחת .

אמר המחבר : מה שכתב המהרש"ל על דרוש וקבל שכר שאמרו על בן סורר ומורה שהכוונה על אביו ואמו של בן סורר ומורה שהמה ידרשו וכו' עיי"ש , לא יפה כוון במחילת כבודו , והלך דרך רחוקה בדרוש , מוסף לזה מה יענה הגאון הזה על דרוש וקבל שכר אלל עיר הנדחת ? וכן מה שהרכיב הגאון הזה דעת ר' יוסי הגלילי (שהגיעה תורה לסוף דעתו) עס דעת ר' שמעון , דכריו ג"כ אינם מחוורים במחילת כבודו .

לגור באיראפא) ואף מצות יבום אינו נוהג⁽¹⁾, וכיוצא בם, והתירו במדינות הללו להסיק התנור בחורף ע"י נכרי מטעם שהכל חולים הם בפני הצנה, וצו להדליק נר בשבת (נגד דעת הקראים⁽²⁾), וכללו זה בכלל עונג שבת שצוה ה', והרבה קולות כיוצא בם היו ע"ז הדרך, וכמו שאמרו (ברכות י"ט ע"ב): גדול כבוד הבריות שדוחה את ל"ת שבתורה⁽³⁾ תרגמא רב בר שבא בלאו דלא תסור, כי כל מילי דרבנן אסמכינהו על לאו דלא תסור, ופי' רש"י דבר שהוא מדברי סופרים נדחה מפני כבוד הבריות, עיי"ש ברש"י היטב ודוק בדבריו, ועיין מנהות (דף ל"ז), שבת (דף צ"ז), מגלה (דף ג'), ערובין (דף מ"א), ועיין ערוך ערך לא, ותדושי הגאון בעל מורחי על הסמ"ג הלכות מגלה, והשגותיו שם על דברי רש"י. וגדול היה בעיניהם מאד כח דהתירא, והיו מהללים מי שהיה יכול בחכמתו למצוא איזה היתר, כמו שאמרו: אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיודע לטהר השרץ מן התורה, ואמרו: כח דהתירא עדיף, והתירו הרבה דברים למקורבים למלכות, והתירו כמה דברים חמורים לתלמידי חכמים כמבואר להלן, והתירו כמה דברים לעשותן בצנעא, והתירו כמה דברים חמורים, כגון: נבלות וטרפות ובשר חזיר וכיוצא בו לאנשי חיל⁽⁴⁾,

(1) אעפ"י שרבינו גרשון לא חסר להיבט לקחת את יבמתו אף אם יש לו אשה (עיין לקוטי מהרי"ל הלכות חליצה).

אמר המחבר: הטעם שנהגים לחלוץ היום ולא ליבט, נראה לי מפני שאמרו בפרק החולץ מלוא יבום קודמת למלוא חליצה, בראשונה שהיו מתכוונים לשם מלוא, עכשו שאין מתכוונים לשם מלוא אמרו מלוא חליצה קודמת למלוא יבום ע"כ.

ומזה נראה צעליל שחכמי התלמוד נהגו המיד במלוא שצחורה, כפי השנויים המסתוים בצומה.

(2) מחברי ספרי המלוא חושבים מלוא זו של הדלקת נר בשבת למלוא דרבנן (עיין שבת כ"ה ע"ב), והיא אחת משבע מלוא דרבנן שמוסיפין על התרי"ג דאורייתא ואלו הן השבע מלוא דרבנן שחשבו: א) ברבת הנהנין, ב) נר הנובה, ג) קריאת מגלה, ד) קריאת ההלל [לפי שטתנו היה מותר להוסיף אלה מפני שהמה ממלוא הזכרון], ה) נטילת ידים, ו) ערובין [המה מסייגים ומותר להוסיף, עיין להלן פרק ס"ו], ועיין רש"י קהלא צסופו בפסוק ואזן והקר שאמר ערוצין סייג לשמירת שבת, ונטילת ידים סייג לטהרה], ז) הדלקת נר בשבת שהזכרנו.

(3) אמר המחבר: לו חכמו קלם מהגורמים וישכילו בדברים האלה שכתבנו עד הגה בפרק הזה, לא היה נשאר בקרבם שום חשש לעלילה דם שמעלילים קלי הדעת שבהם על בני ישראל, והאבידו על לא חמם הרבה נפשות מישראל ועשו בהם שפטים גדולים (ועיין להלן פ' שבעים) ועיין בספרנו אפס דמים שחברנו נגד האשמה הזאת שנתחדשה בימינו היום, ונלכדו ברשת זו כמה נפשות בישראל בכמה עירות.

(4) עיין חולין (דף י"ז), ורמב"ם הלכות מלכים (פרק שמיני הלכה א' וז'), והכסף משנה שם אמר, שאין כוונתו צמי שהוא מסוכן מחמת רעבון, דהא פשיטא, ואפילו אינו

התירו הרבה דברים לבעלי מלאכות, ועיין בזה (הלק א' דפוס אמשטרדם דף ק"ח ע"א) בד"ה עברים פטורין מן המצות, ואמרו, אין גזרין גזרה על הצבור אא"כ רוב צבור יכולים לעמוד בה, התירו לפעמים לעשות איזו תחבולה והמצאה בדבר הכרחי, כגון: יטלטל פחות פחות מד' אמות, וכן תקן הלל פרוזבול, לא שבטל הז' המצוה שבתורה, אבל עשה המצאה ותחבולה בעלמא, וע"ז הדרך נהגו הגאונים שאחרי התלמוד וזולתם מבעלי הפוסקים, כגון: מכירת המין, והיתר עסקא, לא שבטלו הז' שני לאוים גדולים שבתורה, אבל מצות התורה במקומן עומדות, והם עשו רק המצאה ותחבולה, בראותם לפי הזמן והמקום שאין הצבור יכולים לעמוד בהם האידנא, וכן רשות ג"כ היום לכל ב"ד חשוב למצוא תחבולה וערמה ע"ז הדרך במקום ההכרחי¹, וע"ז אהו"ל (בפ"ב דר"ה) שלא יאמר אדם לחברו (פלוני הדיין) כמשה ואהרן! וכו' (ר"ל לא אשמע לו), ועוד שם בגמרא, שקל הקב"ה ג' קלי עולם (ר"ל ירובעל, בדין, ויפתה) כשלושה המורי עולם (ר"ל משה ואהרן ושמואל) לומר לך ירובעל בדורו כמשה בדורו וכו', ללמדך שאפילו קל שבקלים ונתמנה פרנס על הצבור הרי הוא כאביר שבאבירים, ואומר: ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם וכו' אין לך אלא שופט שיהיה בימיו, ואומר (קהלת ז): אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה עכ"ל, (ר"ל אל תאמר שבימים הראשונים היו השופטים טובים מאלה שבזמן הזה, אלא דיש לך לשמוע לאהרונים כמו להראשונים, כן פירש המהרש"א ז"ל עיי"ש); כי באמת אין לדיין אלא מה שענינו רואות כפי זמנו ומקומו, ואין לדון בזמן קדום ומקום אחר על זמן הנוכחי ועל מקום הנוכחי.

נותן התורה ידע בהכמתו לתת יסודות כאלה בתורתו שעליהם יוכלו לבנות חכמי הדור בכל עת וזמן בנינים, כאשר יבינו שיצטרכו בזמנם ומקומם, מבלי הפסד היסודות, כי באמת היו היהודים בנתינת התורה רק עובדי אדמה ורועי מקנה, ואח"ז בזמן חכמי המשנה כאשר גרו תחת היונים והרומיים

מחלוצי זנב נמי, הלא כשחשב לאכול ולא שכיח ליה הסיכא בלוחה שעה חין נריך להמטין על הסיכא.

¹ אמר המחבר: כבר שאלו מסנגדינו לתמר: מנין היתר הזה לתכמי התלמוד לעשות ערמה ותחבולה נגד מצות ה' ? הלא חין חכמה וחין ענה וחין סבונה נגד ה' ? ואם כהחל בלחוש תהלתו זו ? הלא כבר הוכיח החכם המפורסד ר' דוד נייטו ז"ל כמו שמלאתי משמו, שאמר, שיסוד דבר זה נמצא בשופטים בפלגש בגבעה שאחר שנשבעו השפטים בה' לבלתי תת בנותיהם לנשים לשבט בנימין, ואחר זה התנחמו על שבועתם, ולא יכלו לעבור עליה, אז מלאו התבולה וערמה לפת להם מצות יבש גלעד, ולחטוף הנשים צמחולות, עיין סוף שופטים. — ועיין כוזרי (מאמר ג' סוף סימן מ"ט) ובאור נחמד שם מעיין התחבולות, ודוק בדברי, והכוזרי שם והמפרש הלכו לשיטתם, ואנחנו לשמחתנו כפי ההנחה שלנו כיסוד ספרנו זה.

והדומה להם עשו מקנה וקנין, ולמדו מהם הנהגות חדשות בכל דבר, ומותרות רבות, והיה צריך לזה דינים חדשים ומשפטים רחבים, וכן לעולם¹, וכן היו היהודים אז בנתינת התורה הפשיים ולא משועבדים תחת יד אומה זולתה, גם

¹ וכן ידע נתן הכורה בחכמתו הנשגבה להשתמש בתצות ומליצות שלמות שיסבלו אח"כ בשנוי הזמן והמקום, כל התקנות של חכמי הזמן אשר ישבו על כסא משה רבינו, וימלא אותם רוח אלהי לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא, ולגלות תעלומות אלה בכחוב, מלבד הקבלה האמיתית שקבלו עד מרע"ה, ד"מ: בזמן משה רבינו ואחריו זמן רב שהיו היהודים כלם עובדי אדמה ודועי מקנה אף מלכיהם ושריהם (עיין בספרנו ח"ב נ"ז 171 והלאה) ולא היה לבזז וחרפה אף לנשיא הדור לטפל עם שור או שה, ולוותר התורה בכלל לכל אדם יהיה מי שיהיה להשיב שה נדחה או שור נדח לצעליו ולא יוכל להתעלם, אך בשנוי המקום והזמן והתמורות בדרך ארץ, ובגרותם במדינות נכריות, ובשנוי המחיות והפרנסות, והיה בזיון לגדול הדור וזקן נכבד לטפל באלה, וגם עשיה זו היתה גורמת להעומד בראש העם שיבזוהו ההמון בעבור זה ולא יהיו דבריו נשמעים יותר צמה שילמדם התורה והמוסר (וכמו שאמרו: כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור בעשיות מלאכה בפני שלשה), או יזיק לו לפרנסתו ולכבודו וכדומה, ואז חכמי הדור רבותינו מלאו מנוס למו בדברי הקבלה ויגלו תעלומות חכמה גם בלשון המקרא, כי והתעלמת היא מלה מיוחדת, והוכיחו מזה פעמים: שאתה מתעלם כגון זקן שאינו לפי כבודו וכדומה, וכן אח"כ על פסוק כי תראה את המור אחיך וגו' וחדלת וגו': פעמים שאתה הדל ופעמים שאתה עוזר, ועיין רש"י בחומש שם בפסוק הזה.

אמר המהבזר: אעתיק פה מה שהשיבתי בעינין הזה שכתבתי פה אל הרוזן המזכר, כי להיותו חכם מאומות העולם ולא נגדל על התלמוד, הסברתי לו הענין הזה באופן אחר קצת, אולם חכמית הכוונה אחת היא, ואומר:

יען שאומה הישראלית אחר זמן רב (כמבואר בפרק הזה ויתר הפרקים) היתה לריכה פעם בצעם להרבה תקונים ושנויים בסעיפי דת הגמונית, ובאמת כפי פקודת מורחמו הקדושה היה רשות להשופטים והחכמים שכל דור לשנות כפי הזמן והמקום בסעיפי המלות הגמוניות (על אופנים שהזכרנו בפרקים הקודמים), וקצת מהמון העם שלא היו כ"כ צורים, ושרובם ידעו לקרות בתנ"ך, וכשראו שנויים כאלה מחכמי הדור, היה נראה למו כחורה חדשה (בדרך ההמון בכל דור ודור), ואף שהטובים שבהם שמו יד לפה כי מלואים ועומדים עפ"י פקודת ה' ושמעת אל השופט אשר יהיה בימים ההם, וכפי המקובל באומה אפילו יאמר לך על ימין שהוא שאלל וכו', אך רבים מההמון רגזו בסתר, ובפרט כה הדוקים והאסיים שהיו נזהרים מלקבל שום שנוי בדת אם לא נמלא רוח בתורה, והיו שואלים את חכמי הדור, איך דבר זה וזה מרומז בתורה? לכן התאמצו ראשי החכמים אשר מפייהם מיו כל העדה, למלא בתורה איזה אסמכתא, קרובה או רחוקה, מאיזו מלה מיוחדת, או מאות יתרה, וכדומה על זה האופן, לסבור בזה פיות השואלים, ולמען לא ישחכחו דבריהם לדור אחרון להשיב לשואל ומתנגד, העלו זאת באיזו ברייהא, וכדומה מהספרים, ולדוגמא היא מלה והתעלמה, כמו שכתבנו, והבן.

שיה וסיג לא היה למו עם אומה זולתה, וישב ישראל במה בדר עין יעקב. ואם נעיין היטב בתלמוד נמצא שכונתו עפ"י רוב היתה להקל ולא להחמיר, וכל החומרות שלהם כוללות רק סייגים וגדרים איש לפי זמנו ומקומו, וכלם דברים שרוב הצבור היו יכולים לעמוד בהם בלי טרח.

פרק טו

התורה שבע"פ או פרושי התורה שבכתב נתחלקו (לפי דעת הרמב"ם) לחמשה חלקים: א) פרושים מקובלים מפי הגבורה, ויש להם רמז בתורה, ואפשר להוציאם מדרך הסברא, באלו אין מחלוקת, ב) דינים מקובלים שאין להם רמז בתורה ונקראים הלכה למשה מסיני, גם באלה לא תפול מחלוקת, ג) דינים היוצאים מדרך הסברא והיקשים ע"פ השלש עשרה מדות ההגיוניות הנמסרות למשה [הנמצאות בברייתא דר' ישמעאל, ופרושם עמוק מאד בחכמת ההגיון כאשר יראה הקורא לדוגמא בספר מדות אהרן, והוא פרוש מבעל קרבן אהרן על הברייתא זו וזולתו מן המפרשים], באלה הדינים נפלה מחלוקת ודעות שונות, ד) סייגים וגדרים, כגון ערובין ונטיילת ידים שתקן שלמה דכתיב ושמרתם את משמרתי ובאה בו הקבלה עשו משמרת למשמרת¹, ובזה תפול ג"כ לפעמים מחלוקת, ה) הנהגות שנהגו הנביאים

(¹) סייגים וגדרים המה חכמה נפלאה ומקון גדול לקיום הדת, כי המה כסוג וגדר לכרמים ופרדסים, ובעבור זה היה הזווי הראשון מאנשי כנסת הגדולה הסמוכים לנביאים: ועשו סיג לתורה (אבות פ"א משנה א'). רבים מהמתחכמים היום מלעיגים על הסייגים והגדרים, ומה סופן של אלה? שצפנת הגדרים השחיתו גם את כרם ה' לזבוח ויעשוהו כמדבר, וזאתם הסייגים והגדרים הרבים החדשים שמחדשים קצת רבנים מתחכמים היום, אין לקבלם, כי אין דעת חכמים נוחה מהם, כמו שנבאר להלן, ואינם נקראים סייגים אבל סייגים, אבל אלה שעשו הנביאים ואנשי כנסת הגדולה וחכמי התלמוד והגאונים

היו טובים והכרחים מאד לקיום הדת והחורה, והפירץ גדרם ישכנו נחש, ומעשה היה בחכם אחד מחכמי התלמוד (הובא בתלמוד ירושלמי) ששאל אותו חכם נכרי אחד על דבר הגדרים והסייגים הרבים שיש לנו בדת תורתנו, והיה כמלעיג על זה לאמר, "אתם חוששים הרבה יותר מדאי, פן, ואלו" — ויהי היום יוצא התלמודי הזה לבית החכם הנכרי הזה, ולו אשה יפה, ויאמר התלמודי אליו, הנה אשתך יפה מאד תן לי רשות לחק עמה מעט ולהשתעשע בה, ויען החכם הנכרי לא אעשה זאת, ומדוע? שאל אותו התלמודי, הלא אני צביתך ואתה עומד עלינו, בודאי לא אעשה עמה דבר נבלה, הלילה! ויען הנכרי אם אתן לה רשות להשתעשע אתך בשחוק וקלות ראש סופה שחזנה עמך, ויאמר התלמודי הן אני עץ יבש סרים חמה ולא אוכל לבוא אליה כדרך כל הארץ, ועתה אין לך שום חשש, ויען החכם הנכרי ויאמר אם אתן לה רשות לחק עמך סופה שתקל ראשה ותחיר לעזמה להשתעשע בזהבים עם זולתך, ואח"כ תחיר לעזמה לזנות עמו, אז פתח התלמודי את פיו

והחכמים והתקנות שתקנו כפי הזמן והמקום, עיין פרוש הרמב"ם למשנה בהקדמתו לסדר זרעים, — וכלל גדול תדע, שאלה הדינים והסייגים והנהגות וכו' אינם נקראים בשם מצות חדשות אבל רק סייגים וגדרים לחוק את הישנות, ויש

בשחוק ויאמר: זכר נא כי מלעיג היית על הגדרים והסייגים, ואני לא באתי בדבר זה רק להזכירך ולהראות לך מעלות הסייגים והגדרים, ויזכור החכם הנכרי ויודה לדבריו, עד כאן תוכן המעשה הזה, ויען כי לא נמלא כעת בגבולי תלמוד ירושלמי, לא העסקתי מקומו ולשונו, אבל כהצתי בלשוני, הוספתי או שניתי קצת כפי העולה על דומי, והסוכן אחד הוא.

ואולם להרבות בגדרים וסייגים ולהסכיף בהם יותר מהראוי הוא גרעון וחסרון בדת, ואמרו צ"ר (פרשה י"ט): ולא תגעו בו ה"ד אל תוסף על דבריו פן יוכיה צד ויכזב (משלי למ"ד), הני ר' חייא שלא העשה את הגדר יותר מן העיקר שלא יפול ויקפץ הנקיעות בו עיי"ש.

אמר המחבר: לפי שטתנו בספרנו זה יש חלק גדול במצות התורה בתורת משה שהם ג"כ גדרים והוא החלק הנקרא אללנו בשם מצות הגדר, עיין לעיל טעמן וגמוקן, ונראה לי שנתן התורה בחכמתו הכלתי מוגבלת כוון במצות הגדר מלבד הכוונה התורנית עוד כוונה אחרת נמוסית, בהבדילו את איש הישראלי מכל האומות זולתו, כמו שנאמר: ואבדיל אתכם וגומר, והוא שהיה איש הישראלי גדול במחלכו ומשטתו וכדומה בכל עניניו מעמים זולתו; למען יהיה קשור בחלף חרובות (בעצור דמו והנהגותיו המתבודד כמו) לעמו לבד, ולא יהיה לאל ידו לפשוע לעולם בעמו, ולבוא בצרית עם עם אחר, כמו שיקרה בעמים זולתו, שיפשע אחד או רבים נגד חוקי המדינה לפעמים, וצורה לאומה זולתה, ושם ימלא מנוח, כי אינו גדול ברוב הנהגותיו ודתו מעם זולתו, ויוכל לבוא עמה בצרית ואחיה לאכול ולשחות מפתח וייס, ולשאת אשה מהם, והרבה פעמים מזינו שינתן חרות רב להמורדים האלה במדינה אשר ימלאו מנוח למו יותר מן האזרחים, כדי שיספחו אל אנשיה רבים מאנשי חיל זולתה, לא כן האיש הישראלי שהיה קשור לדתו ולארצו ולצית מקדשו, ולא היה יכול למלא מנוח וקורת רוח בעם זולתו, ובמדינה זולתה אם יתנו לו כל הון וכל טובות עולם הזה, כי מתבודד יהיה כערער במדבר באין רעות ואחיה ולא יוכל לקיים דתו ואמונתו, והרבה מצות התלויות בארץ, וכבר אמרו חז"ל גדולה לגימא וכו', ואמרו: גזרו על פתן משום יינן ועל יינן משום צותיהן וכו' לכן בזמן ממלכת היהודים כאשר עבר איש יהודי במזיד, אפי' על איזו מזהה קלה שבקלות, לא לבד שחטא בזה נגד פקודת ה', אף גם נגד עמו וארצו, כי בזה יהרוס כל האלמח המדינה והעם (ועיין בספר ירושלים להרמב"ם דפוס ברלין 1783 חלק שני זד 118).

אמר המחבר: כבר כתבנו במקום אחר עוד כוונה אחרת במצות הגדר שהזכרנו והוא תקון המדות והמוסר, להרגילנו מנוער לשכך את תאוותנו: ד"מ ההפרשה מהגדה, תלמדנו למעט בתאוות המשגל, איש הישראלי עם כי יקרב אל אשהו אחרי התקדשה ממנומאסה, והיא בעיניו ככלה חדשה, ומלאה ברגע זו קורת דם כחרדל, אז צרוח שקטה יתרחקו זו מזה וזה מזו, וכן עם כי תאוה נפשו לאכול בשר וכל נחה טוב זולתו, ומסב לאכול סעודתו, וימלא

גם כן מצות דרבנן, ד"מ: בקור חולים, הלויית המת, והכנסת בלה, וכדומה, אבל נכללים לפי דעת הרמב"ם בואהבת לרעך כמוך, ולדעת הרמב"ן בועשית הישר והטוב בעיני ה' (דברים ו' י"ח) — ולפי שמתנו בספר הזה נופלות המצות האלה הנזכרות תחת סוג דת הנמוסית, שרשות להוסיף בסעיפיהן המסתעפים מהשרשים (עי' לעיל פרק י"ג). — ואולם קריאת ההלל וברכות הנהנין הנה באמת מצות חדשות מדרבנן, אבל הנה ממצות הזכרון שיותר להוסיף בהן כדלעיל.

ודע שעיקר תורה שבע"פ היא המשנה והיא באורי המצות הנקראים הלכה, והמה יסודי הקבלה, ומבוארת המשנה יותר בגמרא [שהיא באור המשנה], וכמבואר להלן בפרקים מיוחדים די באר, כל הנ"ל קדש הם לאיש הישראלי, ממש כמו התורה והנביאים. — אבל חלק ההגדה הנמצא בגמרא בבלי וירושלמי, והדרשות שאינם בבאור ההלכות, ומכ"ש מה שנמצא מהם בספרי המדרשים [אף שגם בהם נמצאו מאמרים יקרים כפנינים], הכל כאשר לכל אינם דברי קבלה, ורשות נתונה לאיש הישראלי לקבלם או שלא לקבלם, כמבואר באריכות בדברי הגאונים ע"ה, ועיין לדוגמא במבוא התלמוד לרבינו שמואל הנגיד ז"ל, וברמב"ם בפרושו למשנת כל ישראל יש להם חלק לעה"ב. ועיין בספרנו תב"ז (שער השני פרק ד' צד 39 בהערה), ואי"ה בקונטרס האחרון נדבר הרבה מזה הענין.

פרק סז

פרושי התורה שמסר משה אל יהושע ואל הכהנים בני לוי לא היתה בהם שום מחלוקת, ומהם הנקראים הלכה למשה מסיני, ומה שלא

במאכלו זה איזה דבר איסור, ירחיקו מלפניו ברוח שקטה ג"כ, ומסתפק תמורתו בפת להם יבש, או בלבושו איזה מלבוש, ומאלו צו איסור שטעמו, פושטו מעליו וכדומה, ואין לשער חקון המדות והמוסר אשר יגיע מזה לאדם, וכן בלזמות שבשנה ויחד הסגופים הממוצעים שיסדה הדת, כולם ירגילונו לשאת בנקל כל חסרון, ולדכא תחת רגלינו החלואים המתרגשות בנו, ויביאנו לפרישות ולקיים ענה חכמינו ז"ל קדש עלמך במוסר לך, ואלו יחיה האדם חיי מנוחה, ולא יכאיבהו ולא יעטרו כל מחסור, ובאמת כאשר נשים לבנו להשיג במפעלות שדי בשבל ארצה — כפי קט שכלנו אשר חנן אוחנו היוצר בטובו — נמלא שגם הטבע עם כל נדבחה תעשה פעם בפעם נדריים בפני האדם, חכין לו משטיינים פעם בפעם, עם כי יחפון למלאות חלואות ולשבע מטוב הארץ ומתענוגי המותרות פן ישבע כפי רגלנו וסיהיה אחריות רע ומר, אבל חיקרו לאט לאט, ולפעמים במעט כבדות, למען ירגיש עונג כפול ומכופל במעט אשר ישיג בדוחק וער, ולמען הרגילונו לנשוא בנקל כל צער וכו', כאשר דברנו מזה ברחבה במקום אחר לענין עץ הדעת טוב ורע, ולהיות הסורה הקדושה היא מאת ה' בורא הטבע, ע"כ נוהגת בנו ממש כמו הטבע הנדיבה, והבן.

שמעו מפי משה או ששכתו [ענין מה שהעתקנו מדברי התלמוד תמורה פרק שני להלן] (פרק ס"ה), וכשקרה שאלה כזו הוציאו הדינים בסברות ושקול הדעת או בקצת היקשים הגיונים עפ"י יג' מדות שהתורה נדרשת בהן, וכאשר נפלה לפעמים בדבר כזה מחלוקת, כי מה שנתלה בסברא והיקש לא ימלט משנוי הדעות, בזה היו הולכים אחרי הרוב, כמצוה בתורה (שמות כ"ג): אחרי רבים להטות, וכמו שאמרו על הסנהדרין: נשאלה שאלה לפניהם אם שמעו אמרו להם, ואם לאו עמדו למנין, רבו המטהרין טהרו, רבו המטמאין טמאו (סנהדרין פ"ח ע"ב). אמנם צריך שתדע שרק בדבר תורה או חכמה הבנוי על היקשים וסברות הולכים אחר הרוב, כי שכל הרוב יותר שלם משכל היחיד, אבל בדבר חכמה המבורר עפ"י מופת חותך, כגון בחכמת הלמודים, לא יועיל הרוב נגד היחיד, אף אם יהיו דעות כל אנשי העולם בכף מאזנים אחת ודעה המופתית בכף שניה, תכריע המופתית את כלם, כמו שהבאנו במבוא לספרנו ת"ב, ואין חלוק בדבר בין שיהיה בעל הדעה המופתית נביא או גוי, כמו שהבאנו שם בשם הרמב"ם.

וידוע שאין בחכמת התלמוד מופתים כמו בחכמת הלמודיות (וכמובן מהתנצלות הרמב"ן ז"ל נגד בעל המאור בפתיחתו לספר מלחמות), ואפילו ראיות יסודיות גמורות וחלוטות אינן נמצאות הרבה בתלמוד אבל מעוטא רמעוטא וכל ההכרעות בתלמוד הנה לרוב ע"פ דרך הנצוח, כנודע לבעלי הגיון¹) — והנני מבקש מאת הקורא אשר דרכי למודי הגיון לא נודע לו, שבל יעפיל להרום את בניני פה, עד שישאל מקודם לחכם הבקי בהגיון שיבאר לו ההפרש שבין מופת, וראיה, ונצוח, ואז אקוה שיוודה לדברי אמת, אם לא שיחפוץ להיות בהכרח מן המעקשים ארחותם.

פרק סח

דעות הנושאים ונותנים בדבר הלכה היו נשמעות אז כשהיו מיוסדות על אדני ההיקש ההגיוני או על סברא שכלית, אבל אם בא נביא אחר אף שהיה ידוע לנביא אמתו ואמר דעתו בדין הזה מבלי טעם וסברא או היקש הגיוני, אבל אמר כך נתגלה לי מן השמים, אין שומעין לו בזה, והרי זה בעבור זה נביא שקר ומיתתו בחנק, אפילו כוון את ההלכה, כי בדבר תורה וחכמה אין שופט צדק כשכל הישר אשר חנן אלהים את

¹ ובעבור זה תמלא בכל שיטת התלמוד שאמר בדבר ההכרעה חמיד לשון נצוח כמו: ס"ח מנצחים זל"ז בהלכה (ב"מ צ"ב) הזהב צמורו של עכנאי הזכר לקמן), נצחוני בני (שם), ונצחו חכמי אומות העולם (א"ת) חכמי ישראל (במסכת פסחים לענין גלגל קבוע ומזלות חוזרים) (כגרכס הרמב"ם צמורה ח"ב פ' ח') וידוע שזכמתם הכוכבים (לפי השיטות הישנות) הול כמו בשאר חכמות השמוש שאין לזכר כ"ל נצצוח, והבן.

האדם¹) ואחז'ל חכם עדיף מנביא, ומצינו הלכה למעשה בתלמוד (ב"מ פרק הזהב דף נ"ט) שלא השגיחו בדבר תורה על כל האותות והמופתים שעשה אחר התלמודיים, וגם בת קול מהשמים לא הועילה לו, ולא הטו אליה און בבהמ"ד²) ער שעמר ר' יהושע על רגליו ואמר לא בשמים היא (דברים ל')

¹) ראה נא דבר נפלא, הן ידענו שכל דיני התורה והלכותיה קבל אהרן הכהן מפי משה רבינו אחיו ראש הכהנים שקבלם מפי הגבורה, ובכל זאת מצינו שנלחו אהרן בכח הדרוש עפ"י שקלא וטריא בשכל הישר, ומשה הודה לו (ויקרא י'), [וכבר העיר ע"ז חכם דורנו רב מופלג]; כי באמת בדבר חכמת התורה אף הנביא מחויב לשמוע אל החכם, והכן. וזהו יסוד גדול לכל תורה שבע"פ, שכל התלמוד בנוי עליו.

²) לפי דעת רבינו הננאל היה מעשה זה של כותלי בהמ"ד וכו' בחלום (עיין יוחסין דפוס זאלקווא דף כ"ז ע"א), ואם קבלה היא נקבל, והרבה דברים היו להנאוים ולרבותיו הקדמוים זולתן בקבלה שלא נמלאו מפורשין בתלמוד, עיין לקמן, וכיוצא בדבר הזה מצינו הרבה לרבינו הננאל (מה שמביאים לפעמים התוספות ממנו) שמבאר פליאות התלמוד לפעמים כפשוטן, ובודאי היטה בקבלה אללו, ולדוגמא עיין בתוספות (חולין ז"ה ע"ב) בד"ה שדר ליה וכו' טריסר גמלי, וגרס רבינו הננאל גיילי (ר"ל י"ב יריעות כתובות, וכן כתב רש"י לאו דוקא עיין שם, עוד שם בתוספות (דף ז') בד"ה אמר שר של ים השיבו (בתלוקת הנהר של ר' פנחס ב"י) או ר' פנחס ב"י היה מחשב בלבו מה הסיבה שלא נתחלק, אם היה לשון להנהר לדבר, ודומה לו בפ"ק דע"א (דף י"ז) על ר' אלעזר בן דורדיא שאמר שמים בקשו עלי רחמים ע"כ בתוספות (הוצא ביוחסין ערך ר' שמעון ב"י), ועוד כתב שם היוחסין וז"ל: וכן פירש רש"י שם בע"א שהוא כמו בפרק שירה, חילנות מה הם אומרים, עכ"ל היוחסין, ואני לא מלאתי זאת ברש"י, אבל בתוספות שם בע"א מפרש כמו שמפרש בחולין. — וכן היו נוהגין כל הגדולים, כגון רבינו האי גאון, והרי"ף והרשב"א, ובפרט הרמב"ם ובעלי התוספות, וזולתן מרבותיו הנכבדים עליהם השלום, לפרש הפליאות בתלמוד על הדרך הזה, כמו שמבאר לכל המעיין בספרים ההם מקדמוניו, ואין מהאריך לפרטם הנה, וביחוד לא יכילם המקום הזה, אבל אזכיר שני דברים לבד ומהם תקיש על השאר: כתב הרי"ף בחשבותיו (דפוס ליוורנא דף מ"ז ע"ב) ההוא מעשה ברבי בנאה דהוה מניין מערתא בחלום ראה אותו ולא במראית עין, ועל מעשה דרבה בר בר חנה היבא דנשקי ארעא ורקיעא כתב וז"ל: כך שמענו שמלך של אלכסנדריא בנה מקום במדבר ועשה בו דמות רקיע וגלגל, אמר להראות בו חכמתו, וראה אותו רבה בר בר חנה, עכ"ל רבינו הרי"ף ז"ל. — ואל יפלא זאת בעיני הקורא; כי באמת כך היה דרך החכמים הקדמוים לספר דבריהם על דרך הזר והחידה המפליא שומעיהם. וראה זה מלאתי [וממש כדוגמא זו של רבה בנ"ח שהזכרנו] לאבי משוררי היונים הקדמוים האמער בספרו אדיסעע (Homer Odysee) שכתב וז"ל: למעלה מן Ortyga [הוא שם מקום ידוע] נמצא אי אחד נקרא סירי * שם יכולים

(* אי סירי (Syros) הוא אחד מאיי יקלאדי (Cycladi).

כבר נתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין בבת קול, אחרי רבים להטות

לראות את סבובי השמש וחלופיה עכ"ל. — ורבו כמו רבו המבארים על שני המרוזים הללו, הן מהקדמונים והן מהאחרונים, זה אומר בכה וזה אומר בכה, עד שהסכימו היום כל המבארים החדשים שכונתו של האמער היא: ששם באי סיריי היה נמלא אבן השעות (איינע זאנען זוהר) עכ"ל. וזה היה באמת דבר מאודי בימי האמער.

ועל מעשה של חוני המעגל שישן שבעים שנה (תענית כ"ג) עיין דברי הגאון בעל התשצ"ן (בספרו מגן אבות בחלק ג' בגדר החלום) (והיוחסין בשם חוני המעגל לא דק בדברי התשצ"ן הנ"ל יפה וכחצו ההפך משמו), ואני מלאחי בשה"ק (דפוס זאלקאווא דף פ"א ע"ב) שבדורו של כורש (שנה בית המקדש) היה בעיר קרעטא איש אחד מהיונים איפמינידו Epimenides שמו שישן חמשים ושבע שנים, וכשהקיץ מלא שמכרו כל רכושו, ובכה הדין חזרו לו הכל, ואח"כ נקח לבו למושכלות ונעשה פילוסוף, והיו ימי חייו קע"ט שנים, וי"א קצ"ד שנים, עכ"ל שלשלת הקבלה, הוא (עפומעינדוס) הפילוסוף המפורסם מאי קרעטא שאמרו עליו קצת סופרים שהוא היה הראשון שנהיה היכלות (טעמפעל) בארץ יון לאליליהם, עיין (Labrt. Lib. VII).

וכל חכם לבב יודה שיש במעשה זה של איפמינידו משל וחיזה (אלעגאריע), שמחשבים כל החמשים ושבע שנים שלא למד לשינה, ואין ספק אלאי שגם במעשה של חוני המעגל יש כוד ע"ז הדרך, וכבר כתבתי כמה פעמים שחכמי התלמוד הלכו לפעמים על דרכי חכמי יון ולקחו מהם מליצות משלים ודמיונות ואגדות (מיטהען) (כמו שלקחו גם הם מחכמינו ומנביאינו הרבה ענינים), ואפשר לקחו גם זה מהיונים ממעשה של איפמינידו, ואולי קרה מעיין התלמוד ג"כ עם חוני המעגל ממש כמו עם היוני הזה, ע"כ השתמשו במשל וחיזה הנ"ל גם עליו, ואין לומר שהיונים לקחו מעשה זה מהיהודים (כדרכם ג"כ לפעמים); כי איפמינידו זה היה בזמן כורש, וחוני המעגל היה מאוחר מאד, כמו שהביא היוחסין בשם היוסיפון שחוני המעגל נהרג חוץ לירושלים כשצרו מלכי חשמונאים זה על זה האחים הורקנוס ואריסטובולוס בני אלכסנדר בן הורקנוס, עיין שם ביוחסין, אבל לפי הירושלמי שמייתי הכ עובדא דחוני המעגל ואמר שהיה בזמן חורבן בית ראשון וישן עד בנין בית שני, כמו שהביא משמו המהרש"א בחדושי אגדות שם בתענית מש"ס בבלי (דף כ"ג ע"א), וא"כ יוכל להיות שהיה ממש בזמן אחד עם (עפומעינדוס), כי כורש בנה את הבית. ויוכל להיות שהיונים לקחו מהיהודים, כמו שלקחו היונים והרומיים הרבה דברים זולתן מהיהודים ג"כ, [וכן המעשה של הסאבאיניים בחטיפת הבנות, מזינו בחנ"ך בפילגש בגבעה, והמעשה של שרפת הגרנות ע"י השועלים שמזכיר (אווידיאוס) (Ovid. Fast, lib, IV.) שאירע (באיטאליען), מזינו בחנ"ך אלל שמשון הגבור, והמעשה מהמים ששפך אלכסנדר המוקדוני שהביאו לו גבוריו במלחמה, מזינו בחנ"ך צדוד המלך], וכן מה שמספר התלמוד (בפרק חלק) מאנשי סדום, הוי"א להו פורייתא דהוו מגני עלה אורחי כי הוה אריך גייזי ליה, גון מחתי ליה" כל זה מספר לנו ג"כ (פלוטארך Plutarch) מן הענק (סימיאס Simias), ועוד הרבה כאלה יש עמדי להציג לעין הקורא.

כתיב, עיי"ש, ועיין רמב"ם בפירוש המשנה, ובפ"ט מהלכות יסודי התורה¹, ואמרו בירושלמי דברכות (ריש פרק א') נביא וזקן (ר"ל חכם) למה הם דומים וכו', בנביא כתיב: ונתן אליך אות או מופת, ובזקן כתיב: על פי התורה אשר יורוך עיי"ש, ר"ל אינו צריך אות או מופת, כי אין סומכין על האות והמופת במקום שהוא נגד השכל בדבר תורה וחכמה, ואם הוא מסכים אל השכל, הלא למותר האות והמופת, לכן אחז"ל שאפילו כוון את ההלכה חייב מיתה, כי בלתי אפשר שיעשה ה' מופתים בחנם, כי אפילו במקום ההכרח מקמין מאד

והיולא לנו מכל הנ"ל, שבחנם מבזים אותנו חכמי האומות על הגזמאות וההפלגות וספורים רחוקים וכדומה הנמלאים באגדות שבחלמוד. — א) שיש מהם הנאמרים על דרך המשל וההיחודה, ויש בהם סוד ולמוד ופלא וכמזכיר להלן. — ב) יש מהם שנאמרו על דרך גזמא והבזוי. — ג) מה שלקחו משיחות ואגדות של חכמי היוונים והרומיים, ולא נולדו כלל על צרכי היהודים, כמו שבארנו מזה בכמה מקומות מספרנו זה. — ד) שאין כל ההגדות וספוריהן מקובלות אללנו, ואין היהודי מחויב להאמין בהן, כמו שבארנו חז"ל בעלמין בחלמוד, וכן דעה רב שרידא גאון ורב האי גאון ורבינו שמואל הנגיד וזולתן (עיין בספרנו העודה ציבראל נד' 39 ונד' 40), ועיין במאור עינים פרק י"ג מאמרי בינה. ועיין בילקוט תורה (סימן תשס"ג) במציא מהילמדנו מה שדרש ר' נהוראי מהנכים של קריעת ים סוף, ואמר שהיה אשה פושטת ידה בין גלי הים ומלקטת לבנה האנים ורמונים ואפרסקין ונוהנת לבנה, וכדומה ספורים כאלה, ושלא ליה רבן גמליאל (שהיו הספורים האלה זרים מאד בעיניו) בזה הלשון: אף אתה מן המתמיהים (ולשנא מעליא נקט). ומהשערה שהשיב ר' נהוראי ע"ז נראה בעליל שהיו הספורים האלה רק השערה בעלמא ולא מקובלים באומה מאבותיהם והוא ראה להוכיח זאת מהמקראות על אופנים זרים מאד עיי"ש. — ה) שכמה הגדות נשחששו מידי הסופרים המעתיקים כמו שזכרנו בראיות מוהשוח (עיין להלן פ' קי"ג בהערה). — ו) שהרבה דברים באגדות רז"ל הנראים זרים ורחוקים מאד לפי הטבע, אינם זרים רק בעיני מי שנהגדל מנעוריו על צרכי הפילוסופיא וחכמת הטבע, ולא על צרכי הדת; ובאמת אינם רחוקים מכל חכם בעל דת שנאמנת אללו שהיו מרבותיו ע"ה חכידים ודאיקים גדולים והיו מתלמידי תלמידיהם של הנביאים ע"ה שפעל ה' על ידם נסים ונפלאות. — וכבר נתאמתו היום הרבה דברים מאלה הנמלאים באגדות חז"ל שהיו זרים מאד בעיני קצת מהחוקרים הטבעים, ומכ"ש בעיני מתחכמי זמננו שנתפקרו במינות ואינם מאמינים ביסודי הדת כלל, ולא בשום דבר רוחני.

¹ ובאמת אם היו הנביאים מפרשים הספקות בלמודים, לא היה נשאר שום ספק בחכמת הטבע והכוזבים והדומה להם, ולא היה מהצורך לבלות עליהם כמה אלפים שנה ובנסיונות רבים וערות גדולות ועדיין לא באנו אל תכליתן, והאחרונים יודעים תמיד בעינים האלה יותר מן הקודמים להם ומכ"ש מן הדורות הקדמונים, אע"פ שהיו להם נביאים, וגם באומות העולם אחז"ל שהיו נביאים גדולים כגון בלעם והדומה לו, ומודע לא פרשו להכמייהם כל הספקות בלמודים? ומחוקקי הנזכרים התנגלו ג"כ בהתנגלות זו באמרם: ה'יונים מבקשים חכמה, והבן.

במופתים, ובהפך אם החכם טעה, אינו כלום, ואין לו רק להביא קרבן, כמו שנאמר: אשר נשיא יחטא וגו', וכן אם טעו כל הסנהדרין, אינו כלום, וחייבים רק קרבן, כמו שאמרו בתורת כהנים, וזהו שנאמר: ואם כל עדת ישראל ישגו עיי"ש, ואמרו (בר"ה דף כ"ה): אשר תקראו אותם בין בזמנם בין שלא בזמנם וכו', אתם אפילו שוגגים, אתם אפילו מזידין, אתם אפילו מוטעין עיי"ש, ואמרו בירושלמי דר"ה (פרק א'): לשעבר אלה מועדי ה' (ר"ל בנתינת התורה היו ביד הקב"ה) מכאן ואילך אשר תקראו אתם (ר"ל תולה בב"ד לעשות המועדים אימתי שירצו), א"ר אילא אם קראו אתם מועדי, ואם לאו אינם מועדי, עכ"ל. ועוד שם: אמרו ב"ד היום ר"ה, הקב"ה אומר למה"ש העמידו בימה וכו' שאמרו בני היום ר"ה, נמלכו ב"ד (של מטה) לעברו למהר, הקב"ה אומר העבירו בימה וכו', שנמלכו בני לעברו, מה טעם: כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב, אם אין חק לישראל כביכול אין משפט לאלהי יעקב, עיי"ש, ובאלה הדברים רבה מבואר יותר, מלאכי השרת שואלים אימתי ר"ה ויו"כ, אומר להם הקב"ה אני ואתם נלך אצל ב"ד של מטה, עיי"ש, ר"ל התורה מסורה בידם ורשות להם לעשות כפי חוות דעתם, וכל אשר יעשו אנכי מסכים, ואמרו במס' תמורה (פרק שני): ואמר רב יהודה אמר שמואל שלשת אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה, אמרו לו ליהושע שאל (ר"ל שאל מן השמים ויודיעוך ההלכות ששכחת), אמר להם לא בשמים היא (דברים ל') (ר"ל משמת משה אין בכח דורשי התורה לשאול ספקותיה מן השמים אבל ניתנה להכריע בב"ד), אמרו לו לשמואל הנביא שאל (ר"ל מן השמים), אמר להם אלה המצות (במדבר ל"ז) שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה (אמר המחבר פליאה נשגבה בעיני, הלא לא היה עוד שמואל בעולם אז!), אמרו לפינחס שאל, אמר להם אלה המצות וכו'. — א"ר יהודה אמר רב בשעה שנפטר משה רבינו לג"ע אמר לו ליהושע שאל ממני כל ספקות שיש לך, א"ל רבי! כלום הנחתוך וכו', מיד תשש כחו של יהושע, ונשתכחו ממנו שלש מאות הלכות, ונולדו לו שבע מאות ספקות, ועמדו עליו כל ישראל להרגו, אמר לו הקב"ה (ליהושע) לומר לך אי אפשר נ"ל לא אוכל להגיד לך ההלכות ששכחת והספקות, כי כבר נתנה התורה מן השמים ומסורה ביד החכמים וכל מה שיאמרו לך החכמים כן יהי, כי חכם עדיף מנביא, עיין מהרש"א שם] לך וטורדן במלחמה (עיין שם להלן בש"ס ובמהרש"א שם) ¹.

¹ אמר המחבר: התורה הקדושה להיותה מעשה ידיו של הקב"ה כמו כל מעשה בראשית; ע"כ נהג זה השי"ת ממש כמו עס הטבע בכלל, שעשה ובראה רק פעם אחת, כמו שמיניו שזה ה' לנה טרם הציא את מי המבול לשחת כל בשר. שיקח לו להזהר מכל הדי, למען יהיה לפליטה, והן לא קצרה יד ה' לברוא צביות חדשות מאפס כמו שעשה בחלחל הבראה? אך השי"ת לו נחכנו עלילות וכמוס עמו צוה חיוה טעם לבני ברוא פעם שנית,

פרק סט

כל אחת מהמצות הנתלות במעשה, אף שאינה מפורשת בתורה, בין שהיא הלכה למשה מסיני, או ע"ד הראיה והנצוח, או סייג וגדר או תקנה וגזרה, כפי הזמן והמקום שתקנו ב"ד הגדול, מושבע ועומד כל הבא במסורת הברית לקיים, כמו שנאמר (דברים י"ז): כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין וגו' ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך — לא תסור (ואחז"ל אפילו מראה לך על ימין שהוא שמאל), ואם עובר נקרא עברייין, ועונשין אותו, כמו שנאמר שם: והאיש אשר יעשה בזדון וגו', אפילו אם יהיה חכם בחכמת התורה כמשה רבינו, אבל מה שנתלה בדעות, אין כח בב"ד להכריעו בדין עונש, כמו שאחז"ל: כל לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו (וכן הלכה ¹), אבל מוטל על כל איש חכם מישראל אשר יבין בו שהוא משובש בדעות לשאת ולתת עמו בדברי נחת ולהעמידו על האמת, כמו שנאמר (ויקרא י"ט): לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא (ועיין ערכין פרק ג'), [ושרש יכח הוראתו טענות דברים המכריחים, וראיות נצוחיות, להעמיד האמת על בוריה (לינצלזיינטן) בדרך ויכוח, הן בעל פה והן בכתב, או בחבור ספר ללמד את העם אם המה משובשים בדעות], ואצ"ל שעל האיש הזה בעצמו חיוב גמור להקור ולדרוש היטב בשכל ולברר האמת ולרחק כל דעה משובשת מלבו, וע"ז בא הצווי בתורה: וידעת היום והשבות אל לבבך (דברים ד'), כי כל השבוישים בדעות באים רק ממעוט הלמוד ומעצלות, ומתאות רעות, ומעולם לא היה חכם אמתי אשר שם כל לבו והפצו לשמוע בלמודים ואשר ממאס בתאות עוה"ז שיפול בשבויש הדעות (כמבואר להלן פ' קל"ג).

האיש הזה אשר יחייבהו שכלו באחת מן הדעות ההפך ממה שיוורוהו חכמי ישראל, אם שיקרא חוטא (עיין בספרנו ת"ב צד 105) לא יקרא בעבור זה עברייין, כי רק בין דין לדין אם יסופק, צותה התורה: ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך, ולא בדעות, (ועיין הקדמת בעל הוה"ל), ועי' בסנהדרין (פרק י') משנה זקן ממרא עפ"י בית דין ודוק היטב בדבריה, וביחוד בפ"י הרמב"ם ז"ל למשנה זו בפירוש המשניות שלו — וכלל גדול הוא בדת: האיש הפרמי יאמין איך שיאמין בלבו (והוא דבר המסור ללב שנאמר בו אני ה', שעתיד ליפרע ממנו), אבל במעשים חלילה לו להבדל מהכלל, ואם עבר יענשו אותו, (וכמבואר הכלל הזה בפירוש בסמ"ג לאוין, ט"ז), (ועיין בהאמונות והדעות לרס"ג בהקדמתו בר"ה ואחבר), וכמו כן הוא בנימוסיות, לא יענש האדם על

כן הדין עם הסורה, אחר שנמנה פעם אחת ממרוס, וזה שאמר ליוסע לומר לך אי אפשר.
¹ כמו ללו דלא תחמוד, ולא תשנא את אחיך בלבבך, וכיוצא בם, וכן אחז"ל:

מהשנה רעה אין הקב"ה מזרפה למעשה.

אמר המהגר: הענין הזה לדרוש גדול מאד, תמצאהו בספרי זרובבל.

מחשבתו ודעותיו רק על המעשה, וכבר לעגו חכמי הפילוסופים על מעשה הקיסר היווני שהרג את האישי על הרהורי לבו, בענין החלום שספר לרעיו שהרג את הקיסר בחלומו, כי אמר הקיסר, כי בא החלום מהרהורי דיומא, ואולם אם האישי הזה המשונה בדעותיו שהזכרנו מורה ברבים דעותיו הנפסרות, אזי הוא חוטא ופושע בפועל, והוא המסית והמדיח שזכרה התורה, ובפרט אם שת בשמים פיו כאחד הנבלים המנבלים צורם הלילה, אזי בזמן שבית המקדש היה קיים דינו היה מסור לבית דין ישראל, ר"ל לסנהדרין, ובזמן הזה מחויבים למסרו למלכי האומות אשר אנו מתגוררים בצלם, והמה ידונו אותו כפי משפטם, כמו שנהג רבינו יצחק קנפנטאן ז"ל, עם סרסא בעל מכלל יופי, שנתן ידו על זקנו ורמו בזה על קדמות העולם.

פרק ע

במצות הנתלות במעשה לא נקרא ג"כ עבריון רק אם עשה בזדון, אבל בשוגג לא, ועל כל עברות שבתורה אם כופין אותו, יעבור ואל יהרג, כמו שנאמר: אלה המצות וגו' וחי בהם, ואחז"ל ולא שימות בהן, מלבד עכו"ם ג'ע וש"ד שצריך לקבל יסורים ומות עליהם ואל יעבור, וכן בעבור פקוח נפש מצוה לעבור על כל עברות מלבד אלה שלש¹), ויש לפעמים אף אם אין כופין אותו התיירו חז"ל (מלבד שלש אלה) להודות לפעמים בפה נגד אמונתו ורתו בראותו א"ע בין אנשי רשע הגוהגים שלא כהלכה, כמו ששינינו בפרק

¹ בכלל ע"א הוא גם שבעת שקר (אף שלדעת הריב"ש בשבועות (סוּמָן קע"ז) אינו כע"ה, מ"מ מקצה ע"ה יש בו, ועיין בסוף הערה זו), ואין חלוק אללנו בין שהוא נגד ישראל או זולתו מהאנשים, אבל זולת זה אין לך דבר שעומד בפני פקוח נפש, ואין לנו בעברות גדולות כהלל שבת, והיותו בסקילה, ואדון הנביאים הרב עליה, והשבת הוא שלישיית למציאות השם והרחקת השניות (עיין מורה ה"ב פ' ל"ה); וככל זאת מצוה להלל שבת בעבור פקוח נפש, ולא עוד אלא שפסקין שמצוה זו תלה יותר על הגדולים באנשים, ד"מ: חולה שצריך לאש שבת, הנכבד באנשים והיותר מלומד בתורה הנמלא שם עליו מוטל להסיק האש דוקא ולעשות כל מלאכה בעבור החולה, והזרזו לחלל שבת להזיל נפשות הרי זה משונה, ואחז"ל שחאמן כל חולה לומר צריך אני שחללו שבת עלי (ועיין חינוך מצוה ל"ב).

חמר המחבר: דעת הריב"ש שהזכרנו בתחלת הערה זו לא אוכל להולמה, כי בפרוש אחז"ל בתלמוד ובמדרש (עיין ילקוט שמעוני ביחזקאל רמז ש"ס, וזיתר מקומות) שחלול השם יותר חמור מאפיקורסות ועכו"ם, כי מצינו שיתר הקב"ה על עכו"ם ולא יותר על חלול השם, שנאמר (יחזקאל כ'): כה אמר ה' איש גלוליו לבו עבדו ואת שם קדשי לא תחללו, וחלול השם פה הכוונה על שבעת שקר עיי"ש במקומו, והחכם ר' אברהם בן עזרא ז"ל בסוף פרושו לדברות הראשונות צפ' יתרו מוכיח בראיות מחוכמות וישרות שעון שבעת שקר הוא הגדול שבכל עברות אף מעכו"ם עיי"ש.

אחרון דיבמות (דף קכ"א) וכל גל וגל שבא עלי נענעתי לו ראשי, מכאן אמרו חכמים אם באו רשעים על אדם ינענע להם ראשו עכ"ל, וע"ז סומכין הרבה חכמים ורבנים שמורים על כמה דברים שידעו שהוא נגד השכל ונגד התורה ונגד האמת ומחקים את הרבר הנחוג והמקובל. — [ועיין תלמוד גיטין (דף י"ד) בעין יעקב בדברי הבונה בד"ה: אמר הבונה נראה מהמעשה הזה שהמקשה בדעתו נגד עריצים ואלמים אף אם יכופו וכו' עיין שם כל הענין]. — וכן אמרו לפעמים חז"ל לדינא שמנהג עוקר את ההלכה. [וכבר האריכו למעניותם רבותינו שהיו אחרי התלמוד בבאור המאמר הזה, (עיין מרדכי בפרק השוכר את הפועלים, ותוספות ב"ב דף ב' ע"א, ועיין באר שבע דף צ"ו, ומהרי"ק שורש ק"ד), וזולתן מרבותינו ז"ל — ואני לא להכריע באתי], — ואמרו בסוטה (פרק היה מביא): בג' מקומות הלכה עוקרת את המקרא, התורה אמרה בעפר והלכה בכל דבר, התורה אמרה בתער והלכה בכל דבר, התורה אמרה ספר והלכה בכל דבר ע"כ (ופרוש הלכה פה מנהג), וכן התירו חז"ל לעשות לפעמים בדבר אחד נגד התורה במקום שהוא הכרח ותועלת, וסמכו על המקרא עת לעשות לה' הפרו תורתך¹), כמו שמצינו הלכה למעשה הרבה פעמים בתלמוד, ואמרו: ב"ד מתנין לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה, וכל זה אינו מותר ליחיד, אבל לרבים בהסכמת כל גדולי חכמי ישראל לתועלת רב (עיין לעיל), וכן מצינו שהתירו חז"ל לדחות ל"ת שבתורה במקום שיש חלול כבוד, כמו שאמרו: גדול כבוד הבריות שדוחה את ל"ת שבתורה (עיין לעיל פ' ס"ה), ותניא (בפרק הערל) כמה שצוה דוד לתלות את בני שאול בעבור הגבעונים, ושאלו בגמרא שם: והכתיב בתורה לא יומתו אבות על בנים איש בחטאו יומתו? (עיין מהרש"א שם), אמר רבי יוחנן מוטב שתעקר אות אחת מן התורה (ר"ל מצוה מן התורה) ואל יתחלל ש"ש בפרהסיא (עיין שם ברש"י), וכן מקשים שם בגמרא איך הניח אותם על העץ ימים רבים והכתיב בתורה לא תלין נבלתו על העץ? אמר רבי יוחנן מוטב שתעקר אות אחת מן התורה ויתקדש ש"ש בפרהסיא שהיו עוברים ושבים אומרים וכו' — והוא הדין בכל מקום שיוכל להתקדש ש"ש בפרהסיא ויתרומם שם ישראל מצוה על הבי"ד הגדול או הרבנים או הגאונים להתנהג במנהג הזה, ויפה אמר הרמב"ם ז"ל שהחכמים ראוי להם להתנהג בתורה ובמצותיה כמו שנהג הרופא הטבעי שמחתך לפעמים אבר אחד או שנים כדי שיתקיים כל הגוף.

¹ עיין לעיל (פ' ס"ה בסופו) מה שכתבנו לענין עלילה דס, וגם מכאן מוכחה רבה וברור גמור צבול עלילה זו שמאשימים קצת קלי הדעת מהנוצרים את בני ישראל, שאפילו אם היטה זאת מלוא תלילה! כמו שחושדים לוחטו) היו מצטלים לוחטו, וצפרט שלפי חמוסס הוא רק מלוא דרצון חללו (ה' ישמרו), לפי שלדס משיחס היסס כמה מלוח שנה אחרי הכניסוים החכרוניס, ופילו אחרי ראשי חכמי המשנה הכאנוניס, כי הוא נולד לפני חורבן בית שני כשצבים שנה, לפי השבון הנוצריס.

פרק עא

המצות שבין אדם לחברו נאמרו לישראל נגד כל אדם אף שאינו ישראל, וכמבואר הרבה בספרנו ת"ב¹) ומצינו בפרוש בתורה (שמות כ"א ב') שההורג את עברו או אמתו הנכרים יומת בבית דין, עיין מכילתא (מובא בילקוט) ובסנהדרין פרק ארבע מיתות. וכן הרג דוד את בני שאול בעבור הגבעונים, וכן מצינו שקיימו היהודים שבועתם נגד הגבעונים²) גם הרפו את נפשם

¹) כבר נודע לכל חכם ומצין בתלמוד שהיו חז"ל משהדלים מאד ג"כ להעיר להבה ואחיה ל"איש הישראלי נגד כל אומה ולשון, ודברי הלל ור' עקיבא וכן עזאי (ראשי חכמי המשנה) מחויבים להיות חרוטים על לב כל תורני ומשכיל בישראל, הלל אמר: מה דעלך בני (עיין לעיל), ורבי עקיבא אמר: והאנה לרעך זה כלל גדול (עיין לעיל), וכן עזאי אמר: זה ספר תולדות אדם זה כלל גדול מזה (הכלל של ר' עקיבא), כי הוא כולל כל אדם, עיין בת"פ פ' קדושים, ובקרבן להרן סס, — ואם על עובדי כו"ס אמרו כך, מכ"ש על הנוצרים שבזמננו, עיין בספרנו ח"ב שכתבנו בשם השופט הריב"ש סי' קי"ט שהנוצרים נקראו גרים תושבים, וגאוגי בתראי כתבו שהנוצרים נקראים לנו אחים, ואינם בכלל גברים כלל, עיין בספר שבט לנו כסילים להגאון ר' יעקב עמדין.

²) וכן מצינו בתנ"ך (ד"ה ב' ל"ו) שנענש דקיהו שעבר שבעה נגד נבוכדנאצר, דכתיב (סס) גם במלך נבוכדנאצר מרד אשר השביעו באלהים, ונדברי רז"ל מצינו אזהרות הרבה כאלה ומעשיות שענש הש"י ע"ז האופן, ומעשה הביא בחגא דבי אליהו בשמו, שספר לו איש יהודי שעשה לגוי עול במדינת תערים שמכר לו, ובעד המעוה שהרויח מהסרמאות הזאת קנה היהודי כד שמן, ואח"כ נבשר הכד עם השמן, וכאשר שמע אליהו מעשה זה, אמר ברוך המקום שאין לפניו משול פנים, הכתוב אומר: לא תעשוק את רעך ולא תגזול, עיי"ש, וצירושלמי (דפרק אלו מציאות) תנין: רבנן סבוראי זבנין חד כרי דחייטין מגוי ואשכחון ביה לררא דזווי והחזירוס להס עיי"ש, וכיוצא בזה מספר שם התלמוד מעשים הרבה מאבדות גוים שהחזירוס, ומעשה בשמעון בן שמע שקנה חמור מגוי ומלא אבן יקרה תלויה תחת זוארו והגוי לא ידע מזה והחזירה לגוי, ואמר לו: אש החמור לבד קייתי לא את האבן היקרה, כדאיסא במדרש, וצירושלמי ד"מ (עיין יוחסין הלך אמוראים אום שי"ן) יוספר על רבי שמואל בר ססרטיא שהלך לרומי ומלא מציאה שהכריזו המלך שמי שיביאה חוך שלשים יום יקח כזה וכזה, ומי שימלא בידו אחר שלשים יום יהרג, והוא שמע הכרוז ולא החזירה, כ"א אחר שלשים יום, ואמר: שאס היה מביאה חוך שלשים יום היה נראה שעשה מיראת המלך לבד, אבל כעש מביאה מפני פחד ה' ומהדר גאוגו. — ובספר הסמ"ג לרבינו הגדול ר' משה מקוני ז"ל (שחי בסוף האלף החמישי) [מאנה ע"ד המדברת מהשבת אבדה] מצא, שלא די שהשבת אבדה מזה להחזיר הפילו לישראל רשע ואוכל נבלות, כהוכחת התלמוד (ע"ג דף כ"ד), אלא הפילו לנכרי, והוא מן התלמוד (דפרק הגזול בתרא ד' קי"ג), ובפרוש אמרו צירושלמי (דפרק הנזקין): בכל מקום מכניסין כלים (של גוים) מפני הגנבים ככלי ישראל, וסיים הרב הגדול הזה שם בזה"ל: יש לישראל להבדל מהבלי העולם ולאחוז בחותמו ש! הקב"ה שהוא אמת

בערם!) ומאלה הרברים תקיש על השאר.

פרק עב

כמה מצות נאמרו בתורה ע"צ הרשות ולא ע"צ החיוב, ד"מ: לנכרי תשיך (עיין בספרנו ת"ב שער ג' פ' ס"ב), ורבים חשבו שהוא מצוה וחיוב,

ושלם לשקר לא לישראל ולא לאינו ישראל ולא להטעותם בשום ענין וכו', שנאמר: שאריה ישראל לא ישעו עולה ולא ידברו כזב ולא ימלא פיהם לשון חרמיה וכו', והרי הקפיד הקב"ה אפילו על גזל הרשעים, שנאמר ותמלא הארץ חמס עיי"ש, ובתנא דבי אליהו (הובא בילקוט ואחאנן): והטבת את ה' אליהך, תהא מאהב על הצריות, וירחיק עלמו מן העבירה ומן הגזל מישראל ומן הגוי אפילו מכל אדם וכו', לא נתנה תורה אלא לקדש את שמו הגדול שנאמר: והגידו את שמי בגוים עיי"ש, ובספר אלה המצות (בלאוין לא תתעב אדומי ומלרי) הביא המחבר בשם אביו (הוא הגאון ר' יעקב חגיז בעל עץ החיים על משניות) דרוש נפלא איך מחויב האיש הישראלי לאהוב ולדרוש טובת הנוצרים ולהתנהג עמהם כמו עם בני ישראל, וכבר נעחקו דבריו אלה ללשון אשכנזית בספר היקר (Char. d. jud. Abs. 5.) אך בטעות יחכו המהצרים האלה את הספר אלה המצות לרבינו משה מקובי בעל הסמ"ג הנ"ל, אבל מהצרו היה ר' משה חגיז שחי בשנת תע"ג לאלף הששי. — ואפילו בעמון ומואב שכתוב בהם בפרוש: לא תדרוש שלוםם וטובתם כל ימך לעולם, באה הקבלה לרז"ל (בספרי פ' חלה) ש"ע"פ שאין שואלין בשלוםם, השלימו מעמנן חלה מקבלין אותם, וכן כהן רבינו אלעזר ממיץ: בד"א בדרישת שלום, אבל תשלומי שלום מותר, כגון אם עשו עמך חסד מותר לקדם בשלום, שנאמר: וימת מלך בני עמון וימלוך חנון בנו תחתיו, וכתיב: ויאמר דוד אעשה חסד עם חנון בן נחש כאשר עשה אביו עמדי חסד, וישלח דוד לנחמו, (עיין סמ"ג הנ"ל לאוין רכ"ה).

¹ כמו שנאמר: וישלחו אנשי גבעון וגו' לאמר אל חרף ידיך מעבדיך עלה אלינו מהרה והושיעה לנו ועזרנו כי נקצצו אלינו כל מלכי האמורי וגו', ויעל יהושע מן הגלגל הוא וכל עם המלחמה עמו וכל גבורי החיל (יהושע י'). והנה אף שהשבועה שנשבעו להם היהודים הייתה בטעות, כי עשו הנבעוטים צערמה ככתוב (שם ט'). ; מ"מ לא עברו שבעתם וגם בחר להם כאשר נאספו אליהם העמים שניהם ללחום עמהם בעבור שהשלימו את ישראל, חרף יהושע עם חיל היהודים את נפשם ללחום בעדם:

ומה אלה הנבעוטים שהיו עובדי כו"ם כיון שנשבעו להם ישראל אפי' בטעות לא עברו שבעתם ולחמו מלחמותיהם מכ"ש שמנויה הישראלי ללחום מלחמת המדינה אשר גר בה, ולחרף את נפשו, ומכ"ש כאשר נשבע לעבוד עבודת המלך בפרוש, הוא מזווה ועומד לעבוד בהם לבדו ולשפוך דמו בעבור המדינה אשר מתלונן תחת כל כנפיה, ואוכל מטובה, ואם חלה המלחמה בשבת ויום טוב רשות לו לחלל את השבת ויום טוב, כמו שעשו היהודים אצל יריחו שלהמו בשבת [כמבואר באריותו בפרק קמא דשבת בירושלמי (ועיין ילקוט נביאים סימן כ"ו) ופליאה רבה על הגאון רבי סעדיה בספר האמונות והדעות (מאמר ג'

אבל באמת אינה ממנן התרי"ג מצות והיא רשות, וע"כ מצד החסידות ראוי למנוע, כמו שאמרו (מכות כ"ג): כספו לא נתן בנשך אפילו רבית דעובד כוכבים (הידוע), ואם היה זה חוב לא היתה המניעה חסידות, אבל בהפך הוא ועון. ועיין בספרנו תעודה בישראל (צד 183) בהערה. — והרב הגדול ר' יוסף אלבו בספרו העקרים (מאמר ג' פ' כ"ה) כתב וז"ל: ולא תתיר [התורה] הרבית אלא מן הנכרי העובד אלילים, באמרה: לנכרי תשיך זהו העובד אלילים ואינו רוצה לקיים שבע מצות בני נח כגר תושב עב"ל. ומדבריו אלה נראה ברור כשמש שרבית הנוצרים ודאי אסור מהתורה; מפני שהנוצרים מקיימים השבע מצות, וביתר שאת, וכל מי שמקיים השבע מצות הרי הוא בכלל גר תושב (עיין הפרק שאחר זה) ודינו כישראל ממש לכל דבר שבין אדם לחברו, כמו שנאמר: וכי יגור אתך גר בארצכם לא תונו אותו באזרה מבם יהיה לכם הגר הגר אתכם ואהבת לו כמוך וגו' לא תעשו עול במשפט וגו' (ויקרא י"ט ל"ג, ל"ד, ל"ה), ועל הגר נאמר פה: לא תעשו עול במשפט, כי על ישראל

פ' ט' שאלה ט') שאמר שלא היתה זיריחו המלחמה בשבת עיי"ש]. ובפרוש מצינו אצל החשמונאים שהסירו להס הכ"ד לעשות מלחמה גם ביום השבת (עיין חשמונאים ספר ח' קאפיטל ט' מ"ג), והוא הדין בשאר הדברים רשות לעבור לאנשי החיל ולהעם בשעת ההכרח כשיגבר השוגג (כי אין דבר העומד בפני פקוח נפש, וגם ספק נפשות להקל), עיין הרמב"ם ביד החזקה הלבנה שבת מענין מלחמות בשבת, וכבר כתבנו (בספרנו תעודה בישראל כ"ד 138 בהערה) שהיהודים עזבו בחיל היונים והרומיים, וגם צימים האחרונים אצל מלכי פורטוגאל וכדומה.

ועד שנים קצוי למלן הנני להעיר פה להשיב חורפיו דבר אשר כתבו שניה נגד היהודים, ואמרו, שהיהודי באמת מזהר על שבעת שקר נגד כל אדם, אצל קדמוניהם המציאו היתר למו לבטל בראשית השנה כל השבעות, וע"ז נתקן הבל נדרי ציו"כ עכ"ל: ידוע שהכל נדרי נתקן אחר חתימת התלמוד זמן רב, (והוא ע"פ מה שאמרו בתלמוד נדריים (דף כ"ג ע"ב) הרוצה שלא יתקיימו נדריו כל השנה יעמוד בר"ה ויאמר כל נדר שאני עתיד לידור יהיה בטל עכ"ל), ובזמן רב נטרונאי גאון שחי ד' אלפים ת"ע ליזירה (ערך שלש מאות שנה אחר חתימת התלמוד) עדיין לא נתפשט המנהג של כל נדרי רק בכמה מקומות, אצל ככל ארץ בכל (ששם היה יסוד התלמוד והשיטות והוראות הכלליות) לא נתפשט מנהג זה כלל, והגאון הזה לא רצה להסכים על אמירתו (עיין אבודרהם), וכן לא הסכים אחריו רב האי גאון (שחי ד' אלפים תשנ"ז) (עיין אבודרהם). והוא ש ענין הכל נדרי ומה נכחו לבטל מוסכם מכל הפוסקים עיין הר"ן שם ועיין חוספות שם שאמרו ששם רבינו חם שמצטלין נדריים ושבעות שיעשה האדם להבא בשנה הבאה, והיינו דווקא הנדריים ושבעות מה שאדם נודר בינו לבין עצמו, אצל דבר שבין אדם להבדו אין אנו יכולים להסיר, וכן כתב הרמ"ש ואבודרהם, וכן הוא להלכה בכל הפוסקים, ועיין פלפול ארוך מזה בפתחה לכל נדרי להרצה"ה בספר קרובות, והקצור מדבריו עם ק"ט חוספות כתבנו פה.

כבר נאמר לעיל (בפרשה זו פסוק ט"ז), ומצוה להחיות את הגר תושב, וז"ל הרמב"ן (מצוה ט"ז): נצטוינו להחיות גר תושב להצילו מרעתו, שאם היה נטבע בנהר או נפל עליו גל שנטריח בכל כחנו בהצלתו, ואם היה חולה נתעסק ברפואתו וכו' והוא בהם פקוח נפש שרוחה את השבת, והוא אמרו יתעלה (ויקרא כ"ה ל"ה): וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך, ומאמרם בתלמוד: גר אתה מצווה עליו להחיותו, עכ"ל הרמב"ן ז"ל.

ומה שנוהגים אנחנו בזמן הזה לקחת רבית מהנוצרים? הוא מטעם שהנוצרים לוקחים מישראל ג"כ רבית, ולוקחים זה מזה ביניהם (ר"ל נוצרי מנוצרי), וע"כ מהלכות מדינה כמנהגה, מותר לקחת מהם, כי אזהרה זו היא ממה שנופלת [לפי שטתנו] תחת דת הנימוסית, שסעיפיה יכולים להשתנות כפי הזמן והמקום, עיין לעיל בבאור משפטים (בפרק מ"ו). — וממה שכתבנו פה יובנו רברי המשנה (בבא מציעא דף ע"ב) שלוין מהגר תושב ברבית, ומלוין אותו ברבית; כי נשתנה זה הענין כבר בזמן התלמוד מהלכות מדינה. אבל חז"ל כדרכם חתרו ומצאו לדבר הזה אסמכתא מהמקרא, עיין שם בגמרא על משנה זו, ועיין היטב לעיל (פרק ס"ה) בד"ה: נתן התורה ידע בחכמתו לתת יסודות וכו', ועיין שם היטב בהערה, ודוק בדבריה.

ויען שיש מי שהורה ברבית שהמחילה איננה מועילה לישראל בינו ובין אחיו הישראלי, ויש אוסרין דוקא לעתיד [עיין הרמב"ם הלכות מלוה ולוה פרק ד' הלכה י"ג, ובמגיד משנה שם], ולכן לצאת מירי כל ספק, נוהגין כל ישראל ביניהם בהיתר עסקא, ובספרנו באר יצחק נמצא מכל הענין שכתבנו פה, פלפול גדול, ותשובה לאחד מחכמי הרבנים בארץ פרייסען.

פרק עג

קיום כל התורה חל רק על איש ישראל, אבל חיוב שבע מצות חל על כל בני אדם, ואם יד ישראל תקיפה כופין ע"ז כל העולם, ומי שמקבלם הוא גר תושב, וכל בן נכר המקיים ז' מצות ונוהר לעשותן הרי זה חסיד ויש לו חלק לעוה"ב. ואלו הן ז' מצות: א) עבודה זרה, ב) ברכת השם, ג) שפיכות דמים, ד) גלוי עריות, ה) גזל, ו) להושיב דיינים ושופטים¹,

¹ אמר המחבר: להיות מנוי השופטים ודיינים היא אחת מהמצוות שנלעטו אף אומות העולם, יפה אחז"ל: דינא דמלכותא דינא, ואם על מלכי פרס שמסלו בצבל בזמן אמוראים אמרו כן (שעדיין לא היו דיינים כ"כ בנויים על לפני השכל), מכש"כ שכל איש ישראל היום החוסה תחת מלכי אייראפא המתוקנים, שחכמת המשפט (יורים פרודענן) שלהם שלמה מאד, ובנויה על יסודי החכמה והלדק והיושר; מהויז לקיימם, והעובר עליהם כעובר על דת התורה, וכמו שאחז"ל לענין המעביר על המסך שנקרא גזלן, ע"כ ראוי לרצוים העומדים בראשי העם להודיע גדול העונש הזה לעמי הארצות הבטלי יודעים

(במצוה זו נכללות כל המצוות הנופלות תחת דת הנימוסית הכתובה בתורה),
 (ז) אבר מן החי, אף שבין נח מוזהר על ע"ז, אין בכלל זה השתוף אצלו, ואינו מצווה
 עליו, ופי' שתוף לשתף בעבודת ה' אחר מהנמצאים מלאך או בן אדם או
 כוכב הנשפע עליו כח אלהי וממשלה לדעתו¹), אבל יודע שהבכת המוחלט
 לה' כמאמר חז"ל דקרי ליה אלהא דאלהיא, ואמרו על עשרת השבטים שנאמר
 בהן: ויעזבו את ה' ולא עברוהו, שלא עברוהו אפילו בשותפות (איכה רבתי בפתיחה
 של ר' יצחק ג'), אבל היו כופרים ממש, כי הכופרים ואפיקורסים שר"י המה
 גרועים יותר מעובדי ע"ז, ואמר עקביא בן מהללאל מוטב לי להקרא שומע כל
 ימי ולא ליעשות שעה אחת רשע לפני המקום²).

מזה למען יהיו זהירים, ובפרט צניין העברת המכס, וביחוד בעירות הקרובות אל הספר,
 וכבר הודעתי נאמנה, שהעברת המכס מקצת חנשי בליעל צמדינה זו גרמו לנו הרבה
 רעות מאד, גם חיבות ושנאות מהמלכות (עיין ת"צ), ומי יודע חלילה מה עוד תגרוס
 לנו, ואיך נעזו פנינו לעשות נגד רצון אדונינו הקי"ה העומד לימין דאקנו, ומוכס צעדנו
 בכל מאמצי כח להרים קרננו למעלה ויראנו כאב את צנו.

¹ וכלל גדול מדע קורא נעים! שהפרט גדול יש בין שתוף וצין שניות (ר"ל
 המאמינים שיש חלילה יותר מצורת אחד) כמ"ש במחברת שניה מספרנו בית האוצר
 במאמר קורות עבודת אלילים.

² אמר המחבר: אם תדקק היטב בשבע המצוות האלה שנצטוו כל העולם, תמצא
 שהמה כוללות כמעט כל התורה כולה, היינו הנופלת אלנו תחת דת אלהית הטבעית ותחת
 דת הנימוסית, הן ממצות הוברון שנצטוו בני ישראל לזכר יציאת מצרים ולשאר הנסים
 שנעשו לנו לבד, כגון שבת ומועדים תפילין וציצית ומוזה וכוונתם בה, וכל מי שלא קבל
 הטובה והנס אינו מחויב לקיים המצוות הנעשות לזכרונו, וכן אין מצות הקרבנות והמקדש
 בכלל, כי הם תחת מצות הגדר, אף כי לדעת חז"ל במדרש רבה ולדעת הרמב"ם
 (עיין בספרנו ת"צ דף 137 בהערה) לא הפך ה' כלל בהקצרת קרבנות (ועיין במורה חלק
 ג' בטעמי המצוות). — וה"כ הנוצרים שקבלו כל השבע מצות עם פירוטויהן שהמה כל
 התורה כמו שבארנו, יפה אמרו רבותינו האחרונים שהנוצרים המה אחים לישראל בתורה
 ובמצוות (מלבד יחס אחרו עמנו לדעת הגאון ר' יעקב עמדין, עיין בספרו שבע לנו
 כסילים), ולא השבע מצות לבד קבלו הנוצרים, אבל עשרת הדברות, ועשרת הדברות
 לפי דעת חז"ל המה כוללות כל המצוות, עיין בספרנו אפס דמים מה שהשתקנו מדברי
 הגאון יעב"ץ. — וביום הזה הגיע לידי ספר החינוך ומאמתי זו דברים המסכימים עם
 דברי אלה במה, השבע מצות שכתבתי פה, ורחימי להעתיק דבריו וז"ל: (פרשת ואהתקן
 מצוה תמ"ז), לא תתאוה (היא מעשרת הדברות), שורש מצוה זו ידוע הוא, כי הרחקת
 הגזל מבין בני אדם תועלת הכל הוא, והשכל עד לאמן בדבר, ווהגהת בכל מקום ובכל
 זמן, וגם כל העולם מחויבים בה לפי שהוא ענף למצות גזל שהיא אחת מן שבע המצוות
 שנצטוו כל העולם. — ואל תטעה בני בזה החשבון של שבע מצוות בני נח הידוע,
 והמוכר בגמרא, כי באמת שאותן שבע הן כעין כללות, אבל יש בהם פרטים הרבה

פרק עד

תורה שבכתב בכללה עם כל מצותיה וספוריה להיותה מפי הגבורה, ע"כ אין בה לא תוספת ולא הסרון, אבל היא שלמה מכל צד, כמו שנאמר (תהלים י"ט): תורת ה' תמימה, וגם אין בה דבר נגד השכל והאמת כלל, כמו שנאמר: ערות ה' נאמנה, פקודי ה' ישרים (שם), וגם לא נעלמו דבריה ולא רעולים במעטה הדוגמאות והרמוז והסוד, (אם שדבר ה' כפטיש יפוצץ סלע והכמת ה' בלתי מוגבלה אבל נאמרה בברור, כמו שנאמר: מצות ה' ברה (שם), וע"כ מחויב כל אדם לקיימה כפשוטה, ואחז"ל: אין מקרא יוצא מידי פשוטו, עיין בספרנו ת"ב צד 8 בהערה), ובעבור זה נקראת התורה ערות (תהלים שם) כמש"כ בעל העקרים, כי לא יוכל ד"מ העד זומם שיעיד על חברו שהרג את הנפש, לנקות א"ע בב"ד אחר שהזם, שכוון בעדותו על איזה רמוז וסוד, אע"פ שמבאר בראיות שכוון לזה, והכוונה אמת; מ"מ חייב העד זומם מיתה, כי אין מקבלים דברי עדות ע"ד הרמוזים והסודות, אבל כפשוטן, כפי הלשון ושמושה הנהוגה בבני אדם, עפ"י חק הלשון ומליצותיה המבוררת לכל שומע! ועיין בהאמונות והרעות לרבינו סעדיה גאון (מאמר ז' פרק א').

פרק עה

יהושע בן נון מסר קבלתו לזקנים, הם שבעים זקני העדה הנזכרים (במדבר י"א ט"ז), והם שהאריכו ימים אחר יהושע, כנזכר בשופטים (ב' ז'), ובכלל זקנים נ"ל שכווננו חז"ל גם על מקצת השופטים וחכמי הדור הזה ובהניהם שהיו אחרי הזקנים האלה עד שמואל (כי היו בלתי ספק גם מקצת השופטים האלה ג"כ מלומדים, כמו עתניאל בן קנו, שאחז"ל עליו שהיה מלומד), אבל חז"ל יען שגרו תחת הרומיים בזמן המשנה קראו בשם זקנים גם את

(המה הנזכרות אחת אחת בתורה), והם שיש בה לישראל עכ"ל, וכן מלאהי אחר זה חזוק לדברי ולדבריו בתלמוד סנהדרין (ע"ד ע"ב) שאמרו: שבע מלות נלטו בני נח אמר רבא לינהו וכל אבזרייהו.

¹ ולא צלו בעבור זה בכל התורה הספורים והמזות במליצות נשגבות כמו היעודים והחזיונות שבה"ך, למען יהיו לכל מצוה"ים ומפורשים, ונהגו ג"כ סופרי התנ"ך לספר כל המאורעות הטובות, והרעות, ולא נהגו מנהג סופרי היונים שמשפדים ממליכהם וקדושהם וגבורהם כ"א דברי שבה ופהלה, וזה עדות ברורה על אמתת סופרי התנ"ך, שלא העלימו כל דבר מנוגה מאבותינו הקדושים וממלכי ישראל ונביאים וכל גדוליהם, ואמרו (בבראשית רבה פ' פ"ז): מטרוגא שאלה את ר' יוסי, אפשר יוסף בן שבע עשרה שנה היה עומד בכל חומאו והיה עושה הדבר הזה (ר"ל כש יצרו)? הוציא לפניה ספר בראשית והסחיל קורא לפניה מעשה ראובן ובלהה, מעשה יהודה ותמר וכו', לא כסה עליהם הכתוב עיי"ש.

השופטים, כי בן היו נקראים השופטים אז אצל הרומיים בשם סענאטארען (ר"ל זקנים) ועיין בספרנו ת"ב שער ג' פ' כ"ב בהערה), וכמו שנהגו הו"ל לקרוא ב"ד של דוד בשם סנהדרין, והוא שם מאוחר מאד שנתחדש אצל היונים אח"ז, וכן קראו בהמ"ד של שם ועבר, שם מאוחר ג"כ, וכן אמר להו שלמה (המלך) לרבנן, שם שנתחדש בזמן האמוראים לחכמים (עיין להלן), וכן מלך יריחו ואנטיקיסר שלו, והרבה כיוצא בם.

ונמשכו אלה השופטים שלשה עשר דורות, נהויו בימיהם לפעמים ג"כ נביאים, כגון דבורה הנביאה, ובזמן גדעון מצינו ג"כ נביא אחד, אבל לא נזכר שמו העצם (שופטים ו'), ובודאי היו נביאים גם זולתן, כי לא פסקה הנבואה מישראל גם בימים ההם לפרקים, וכמו שמצינו שדבר ה' עם השופטים לפעמים או שלח להם מלאכי מרום ועם עלי הכהן ושמואל הנביא שהיו ג"כ שופטים, הרי המשה עשר דורות ונמסרה הקבלה מיהושע דוד אחר דוד, עד שהגיעה לעלי הכהן.

פרק עו

והוקנים (שבכללן השופטים) מסרו קבלתם לנביאים ע"ז הסדר: עלי הכהן מסר קבלתו אל שמואל, ושמואל מסר לדוד המלך, ודוד לאחיה השילוני, ואחיה השילוני לאליהו, ואליהו לאלישע, ואלישע ליהוידע הכהן הגדול, ויהוידע לבנו זכריה הכהן הגדול והנביא. וזכריה להושע בן בארי, והושע בן בארי לעמוס מתקוע, ועמוס לישיעיהו בן אמוץ, וישעיהו למיכה המורשתי, ומיכה ליואל בן פתואל, ויואל לנחום האלקושי, ונחום האלקושי לחבקוק, וחבקוק לצפניה בן כושי, וצפניה לירמיהו בן חלקיהו הכהן, וירמיהו לברוך בן נריה, וברוך לעזרא הכהן הסופר והוא ראש לאנשי כנסת הגדולה.

פרק עז

שמואל הנביא הנזכר הקים בית המדרש כללי ויסד להקת הנביאים, ר"ל חברת סופרים או מלומדים (עיין לעיל פרק ס"ג באור תאר סופרים), תכלית בית המדרש הזה ותלמידיו להקת הנביאים תמצא לעיל (פרק ל"ז), ומאז נתפשט למוד התורה והחכמות בין יתר שבטי ישראל, וקמו אנשי שם באומה הישראלית בתורה ובכל החכמות, תחת אשר היו עד זמן הזה רק אצל הכהנים והלויים, עיין לעיל פרק הנ"ל.

בימי דוד נתפשטה בישראל חכמת התכונה, ועמה גם יתר החכמות ורבו המעיינים בהן, כמו שכתוב: ומבני יששכר יודעי בינה לעתים ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם (ד"ה א' י"ב), עיין ערובין (דף ק' ע"ב), ואמרו שם ובמדרש אסתר שהיו מרחיבים חכמת התכונה בלמוד הישיבות, והיו להם

מאתים ראשי סנהדראות (ר"ל ישיבות) ועיין תשב"ץ (חלק ראשון תשובה ק"ד),
 ואמרו חז"ל בבר' (הובא בילקוט נביאים רמז נ"ב): ומבני יששכר יודעי בינה
 לעתים, ר' תנחום אומר רובי חכמות היה יודע עכ"ל, והרוצה לדעת פרטי
 החכמים בזמנים האלה, ושלמותם בחכמות, הכל באר היטב, יראה בספרנו
 תעודה בישראל, כי שם הרחבנו לדבר מזה, ע"כ נהדל פה, ונדבר רק מהספרים
 הנכללים בתנ"ך וממתבריהם כי הוא נוגע לענינינו הנוכחי. — רז"ל מנו בתנ"ך
 מספר הנביאים שנבאו לישראל ומצאו מ"ח נביאים ושבע נביאות (עיין בהלכות
 גדולות שמנאן זה אחר זה, ומנה גם האבות והאמהות ביניהם) אבל לא כלם
 חברו ספרים, ואלה שחברו לא הגיעו לירינו כל ספריהם כי נאברו מהם.

פרק עה

והן המה הספרים הנקראים כתבי הקדש בפי חכמי המשנה הנכללים
 בתנ"ך, ר"ל תורה נביאים⁽¹⁾ וכתובים⁽²⁾ וכלל הספרים ההם שהגיעו לירינו

(¹) לא נקראו הספרים האלה ספרי נבואות כי אינם כלם דברי נבואות, אבל נקראו
 נביאים על שם מהזריחה שהיו נביאים, כן כתב מהר"י אברבנאל.

(²) כל הספרים הללו שנכתבו מהסופרים או מהמשוררים האלהיים בהשפעת רוח הקדש
 כגון: מזמורי דוד, אסף, אימן, וספר משלי שלמה, וכדומה, הנזכרים להלן, מלבד קהלת וסיר
 השירים שיש עליהם מחלוקת בין חכמי המשנה (ידיד פ"ג) הם נכתבו ברה"ק עיין דרמטורא שם,
 ובפירוש אמר ר' שמעון [בתוספתא שם איסור ר' שמעון בן נחמיה, ובגמרא (מגלה דף ז') איסור
 ר' שמעון בן מנסיא, ובאור נחמד נורם ר' שמעון סהס, וסהס ר' שמעון הוא ר' שמעון
 בן יוחאי] שקהלת אינו אלא מחברתו של שלמה ולא ברור הקדש, כמבואר בתוספתא
 ידיד שם, והרמב"ם (בפרק ט' הלכה ו') מהלכות אבות הטומאה) כתב בפרוש שסיר השירים
 וגם קהלת שניהם אינם אלא דברי חבמה עיי"ש, כל אלה הספרים הי"א (עיין לקמן) נכללו
 כנודע בשם "כתובים" ופרשו בלשון המשנה "ספרים", וכן נקראו בחלמוד לפעמים החמשה
 חומשי תורה בשם כתובים הראשונים, עיין כוטה (דף ז' ע"ב), וכן נקרא הבן סירא אצל
 הסוריים בשם כתבא דיושע בן סרוך, וכמו זה מורה על ספר יקר ומכובד באומה או ספר
 קדוש, וכן לועזים הרומיים את הכתובים בשם (Hagiographa) ר"ל כתבי קדש,
 ובעבור זה מנו חז"ל את הבן סירא בין הכתובים, וכן נקראת תורת משה בלשון ערבית
 פתאב מושי, וכמו זה שם כתובים לאלה י"א ספרים נראה שנתחדש בימי חכמי המשנה,
 כמו שנתחדש שם כתבי הקדש בכלל לשם תנ"ך, והוא לקוח מן הרומיים (עיין ספרנו ח"ב),
 וכן לדעתי לקחו מהסוריים תהאר רוח הקדש המורה רוח אלהים, וכן תהאר לשון הקדש
 היא תמורה לשון יהודית, כי אלה היו מחזבים מאד את ספרי התנ"ך והלשון שנכתבו בה
 הספרים האלה, ובעבור זה כנו כדרכם לכל דבר יקר בתהאר קדוש (עיין לקמן פ' ק"ב
 בהערה לשם רבינו הקדוש), והרבה שמות העתיקו חכמי המשנה מלשון יונית ורומית אף
 שהיו יכולים למצוא תמורתם שמות עבריים ממש, כמו: תומש תהאר לתורת משה (היינו

מעזרא הסופר וסיעתו אנשי כנסת הגדולה עשרים וארבעה ספרים¹ ,

לחלק ממנו) צבור שיש בו חמישה ספרים (החלוקה לספרים הוא ג"כ לקוח מהיונים, כי היונים נהגו לחלק הצוריהם לספרים), וזה העתיקו מלשון יונית שהשתמשו בו היהודים היונים (העלעניסטען) מן השם (pentateuchos) המורכב בלשון יונית מן שם המספר (pente) ר"ל חמישה ומן שה"ח (teuchos) ר"ל מגלות (ראללען), עיין מה שכתבנו להלן (פרק קי"ב בהערה) בפירוט שם התאר אגרה, (ואולי היו עוד מומן משה כל ספר וספר מהתורה (אלל העם) במגלות מפורדות, וכמאן דאמר בתלמוד: התורה במגלה במגלה נסנה, עיין בספרנו תעודה בישראל נד 9 בהערה).

¹ כבר צארו בספרנו ח"ב כמה פעמים (ועיין להלן בספרנו זה בכמה מקומות) שתאר ספרים בלשון התלמוד ופול על תנ"ך, ויהיה שם הכלל והפרט, ר"ל הכלל לכל הספרים שבעולם והפרט על ה"ך, וכן יכנו היונים את התנ"ך בשם ביבעל, והנחתו על כל ספר שבעולם, ונזר מן (Biblos) והם עלים ידועים מעץ גומא הגדל בארץ מצרים ששנו ציבאלם בלשון יונית, ובלשון רומית פאפירוס, שעליו כתבו הספרים בימי קדם. והמציאו זאת בימי אלכסנדר מוקדון, והוא הנייר, אבל הגליון, קח כך גליון (ישעיה ח'), נראה לי שהוא ג"כ עלה עץ (בלאסט), ואינו דוקא מעץ הגומא הנזכר אבל מעלים זולתו, והיוצר נראה שהוא הקלף הפנימי של עץ (דער אינגערן רינדע פאן ציימען) [הנקרא בלשון אשכנזית באסטע ובלשון רומית ליבער, ובעבור זה נקרא קארטע גם פֶּאָלִיאָ (ר"ל בלעטטער פאפיר) ומזה ליבר ליון בוך (ר"ל ספר), ומה שקורין אנהנו בשם דף, מכני שהיו כותבין אח"ז על דפין (פאפעלן, טאבלעטען) משוחים בשעווה, עיין להלן פרק קי"ב]. ונקרא כן גליון משרש גלה (ענטבעלעטען, ענטדעקען) מפני שהוא מהשוף העץ, ומזה נראה ג"כ שלקח בתלמוד גויל, ומן זה בתלמוד לספרי הביבעל, היינו התנ"ך עם הכתובים החדשה של הנוצרים ביחד, ספרי הגליונים, ולפי רווחתו כמו שצארו יהיה העתקה ממש מן ביבעל המורה על נייר ועל ספרים בכלל, ועל תנ"ך בפרט, ואולם ספר זרית חדשה לצד, נקרא בתלמוד כמו אלל הנוצרים בשם אַבְּן גַּלְיוֹן [ואינו מן גליונים שהזכרנו, כי זה התאר האחרון פרושו מבשרים, והוא מלשון יונית], וכן נקרא בתלמוד מקום המגולה בספרים היינו סוף הדפין או היריעות הנשאר פנוי מן הכתיבה בשם גליון. — ועוד היו כותבים אז על יריעות הנקראות פּעֶרְגָאמֶענב שכותבין ספרי תורה ומזוזות עליו היום, ועל היריעות האלה וכן על עלי גומא שהזכרנו לא כתרו בחרט (גריפפעל) אבל בקנה [קלממוס בלשון רומית, והוא הקולמוס בלשון התלמוד]. ונקרא פּעֶרְגָאמֶענב על שם העיר פּעֶרְגָאמֶוס באיזא הקסנה ששם המציאו אוהו, — והפּעֶרְגָאמֶענב איך שמו בלשון התלמוד לא אדע; כי נראה שקלף וגויל הונחו על אלה שהזכרנו לעיל, ואולי שאלו שמוחם אח"ז על הפּעֶרְגָאמֶענב — ומכל אשר כתבנו עד הנה לר"ך תקירה רבה לדעת הזמן שבו המציאו את הפּעֶרְגָאמֶענב, ואם היטה מציאותו קודם מרע"ה, כפי המקובל באומה, שספר תורה שכתבו משה היה על יריעות ונכתבה בדיו ובקולמוס, ולא אדע מי שדבר מזה עד הנה.

ואציגם הנה על הסדר כפי שסדרום חו"ל בתלמוד (בבא בתרא דף י"ד ומותר מקומות שבתלמוד).

תורה: מספר ספריה חמשה, היינו: בראשית, שמות, ויקרא (הנקרא בפי חו"ל תורת כהנים), במדבר (הנקרא ג"כ אצלם בשם חומש הפקודים), דברים (או משנה תורה).

ספרי הנביאים: מחולקים לשנים, נביאים ראשונים, והמה ארבעה ספרים: יהושע, שופטים, שמואל (והוא ב' ספרים או חלקים שמואל א' ושמואל ב'), מלכים (והוא ב' ספרים או חלקים מלכים א' ומלכים ב'). — ונביאים אחרונים, המה ג"כ ארבעה ספרים: ירמיה, יחזקאל, ישעיה, ותרי עשר (ר"ל י"ב ספרים קטנים).

כתובים: המה אחד עשר ספרים: רות, תהלים, איוב, משלי, קהלת, שיר השירים, קינות (ונקראו ג"כ איכה), דניאל, אסתר, עזרא (ונכלל בתוכו נחמיה), דברי הימים (והוא ב' ספרים או חלקים דה"א ודה"ב), ס"ה כ"ד ספרים, — וחמשת הספרים מהכתובים היינו: רות, קהלת, שה"ש, קינות (או איכה), אסתר, נקראים ג"כ בשם חמש מגלות. ודע: שבעלי המסורה סדרו התנ"ך באופן אחר, וכן הנוצרים סדר אחר, ועוד סדורים בתנ"ך הנדפסים באופנים שונים, אבל אנחנו סדרנו פה על סדר חו"ל בתלמוד, — והן הנה מחברי הספרים האלה על הסדר כדעת חכמי התלמוד.

פרק עט

ספר התורה: כתב משה רבינו ארון הנביאים, ויהושע בן נון השלימו, ויש אומרים הקב"ה אומר ומשה כותב בדמע. ספר יהושע כתב יהושע בן נון, ואלעזר הכהן ובנו פינחס הכהן השלימוהו. ספר שופטים כתב שמואל הנביא, ספר שמואל (א' וב') כתב שמואל הנ"ל, ונתן הנביא וגד החוזה השלימוהו. ספר מלכים (א' וב') כתב ירמיהו הנביא.

אמר המחבר: אחר כתבי זאת כמה שנים מלאתי בשם (Prideaux) הכותב ספר ד"ה לעבריים שאמר: הפערגאמענט או פערגאמענא (בהצרה הרומית) מלאו בעיר פערגאמוס שהזכרנו בזמן מלך שמה המלך עלומעאוס (Eumeus) (וזה היה בזמן תלמי מלך מצרים שהעתיקו לו הע' זקנים הסורה ליונית), ומראה הסופר הזה בראיות ובעדות סופרים קדמונים נאמיים, שעוד כמה מאות שנה לפני זמן זה כבר ידעו העברים והפרסיים והיוונים מהפערגאמענט, אך לא היה כ"כ מזוי ולא כך יפה וטוב, כמו אח"כ מזמן עלומעאוס, שהקו בעירו בית עבודת הפערגאמענט, וע"ש עירו קראו אח"כ לטובו ויפיו בשם פערגאמענט. וההפך שזין גוייל וקלף ודוכסוסטום, עיין שבת (פ' המזיא יין דף ע"ט) גד"ה מהא דבי מנשה, ובמנחות (דף ל"ב), ובהלכות קטנות לרבינו הר"ש ז"ל הלכות ס"ט (סימן ד' וסימן ה'), ובדברי חמודות להגאון התויו"ט שם בפירושו להר"ש.

ספר ירמיה חברו ירמיהו הנביא הנזכר, והוא היה בן חלקיהו הכהן, וכתבו בעצמו (וי"א ברוך בן נריה כתבו מפי ירמיה, וי"א שסופר אחר השלימו). ספר יחזקאל, חבר יחזקאל הנביא בן בוזי הכהן ואנשי כנסת הגדולה כתבוהו (ר"ל סדרוהו). ספר ישעיה, חברו ישעיהו הנביא בן אמוץ, ויש בו כמה פסוקים מן בארי אביו של הושע הנביא שנטפלו בו וחזקיה המלך וסיעתו כתבוהו (ר"ל סדרוהו). ספרי תרי עשר, היינו: ספר הושע, חברו הושע הנביא, בן בארי. ספר יואל, חברו יואל הנביא בן פתואל. ספר עמוס, חברו עמוס הנביא מתקוע. ספר עובדיה, חברו עובדיה הנביא, י"א שהיה גר אדומי, וזה הוא עובדיה שהיה בזמן אחאב, כי שלשה עובדיה היו. ספר יונה, חברו יונה הנביא בן אמתי מגת חפר. ספר מיכה, חברו מיכה הנביא המורשתי. ספר נחום, חברו נחום האלקישי. ספר חבקוק, חברו חבקוק הנביא. ספר צפניה, חברו צפניה הנביא בן כושי בן גדליה בן אמריה בן חזקיה. ספר חגי, חברו חגי הנביא. ספר זכריה, חברו זכריה הנביא בן ברכיה בן עדו. ספר מלאכי, חברו מלאכי הנביא, ס"ה י"ב נביאים, כלולים בי"ב ספרים קטנים מהחברים יחד וידועים בשם הכולל תרי עשר. אלה הספרים השנים עשר אנשי כנסת הגדולה כתבום (ר"ל קבצום וסדרום). ספר רות, כתבו שמואל הנביא הנ"ל. ספר תהלים, חובר לפי דעת חז"ל ע"י עשרה זקנים, אבל הנמצאים מורשמים בספר תהלים בפרוש הם שמונה: דוד, אסף, בני קרה, הימן האזרחי, איתן האזרחי, ידותון, משה, שלמה; הספר תהלים הזה בכלל כתבו דוד המלך, (וי"א שאנשי כנסת הגדולה קבצום וסדרום בספר), ויש בספר תהלים חמשה ספרים או חלקים. ספר איוב מיוחס לאיש אחד ששמו איוב, ולא נודע מי היה אם מישראל ואם מאומות העולם, ובאיזו לשון נתחבר, אם בלשון ערבית או עברית, ואם היה המעשה הזה בהחלט או משל הוא, אבל כותבו היה משה רבינו, לפי דעת חכמי התלמוד¹). ספר משלי חברו שלמה המלך, ויש בסופו דברי אגור בן יקה, ודברי למואל מלך, וחזקיה מלך יהודה וסיעתו כתבוהו, כעדות הכתוב שם (כ"ה): גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי

¹ וכן הוא דעת חכמי העמים, והאמרו חכמי ישראל בעדות קדמונית שמשם רבינו ע"ה היה מרחס ספר איוב לזקני ישראל במזמרים בזמן השעבוד לקראו צו למלוה נוחס והקוס (עיין בספרנו חז"י בהערה ללד 70), והאפשר לומר ג"כ שעשה זאת למען סח' למו ידיעה רבה מדה הטבעית והפילוסופית טרם יקבלו הדת הנגלית, כי דת הטבעית קודמת בזמן לדת הנגלית, ויבינו כל השקלה וטריא של הפילוסופים בהשגחה ויבינו למודי חכמה הטבע שממנה ילקח מופת אל מציאות ה' וכו', ויש צו צענין השגחה ג"כ דעות הסותרים והמסופקים כדרך כל שקלא וטריא וכמנהג כל חוקר בפילוסופיא; והח"ז ניתנה למו תורת ה' תמימה הזקוקה מכל סיג.

הוקיה מלך יהודה. ספר קהלת, חברו שלמה הנ"ל, וחזקיה הנ"ל וסיעתו כתבוהו. ספר שיר השירים חברו שלמה הנ"ל, וחזקיה הנ"ל וסיעתו כתבוהו, [ועוד חבר שלמה המלך הרבה ספרי שירים ומשלים, כמו שנאמר: וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף (מלכים א' ד' ל"ב), וכן חבר הבורים בטבע ורפואה, וכעדות הכתובים (שם ל"ג) (ועיין בספרנו ת"ב צד 72), וחז"ל אמרו שבילדותו כתב שיר השירים (כי הימים האלה המה ימי האביב לשיר בשירים כאלה), ובימי העמידה כתב משלי (כי הימים האלה המה ימי הקיץ, ויבחן האדם בין טוב ורע ע"י בחינה ונסיון ומלקט נצנים ופרחים מבעלי הנסיון זולתו), ובימי זקנתו כתב קהלת (כי אז ימי החורף והסתיו, ימי הרעה, ימים אשר אין בהם הפץ, וישחו כל בנות השיר והמשל, בימים ההם יזכור האדם ימי קדם, ירעד וינהום במר נפש, ויאמר הבל הבלים הכל הבל¹)]. ספר קינות, חברו ירמיה הנביא הנ"ל וכתבו בעצמו. ספר דניאל, חברו דניאל בן של חנניה מישאל ועזריה, ואנשי כנסת הגדולה כתבוהו. מגלת אסתר אנשי כנה"ג כתבוהו. ספר עזרא, חברו עזרא הנ"ל הכהן הסופר, ונכלל בספר זה גם ספר נחמיה שהברו נחמיה בן הכליה, כותב שני הספרים האלה היה נחמיה זה, אבל נקראו בכל זאת ע"ש עזרא. ספר ד"ה (א' וב') חברו עזרא, ונחמיה השלימו, ובוהו נשלמו כל הכ"ד ספרי קדש².

¹ הוא צבראשית רבה וצפסקתא וילקוט, וז"ל: ר' יונתן אומר שיר השירים כתב תחלה ואח"כ משלי ואח"כ קהלת, ומייתי לה ר' יונתן מדרך ארץ כשאדם נער אומר דברי זמר, הגדיל אומר דברי משל, הזקין אומר דברי הבלים עכ"ל. [רבי יונתן זה לא אדע מי הוא, כי נראה ממאמר הזה שלפניו, שהיה בזמן רבי חייא הגדול, ובדאי אמורא היה, ואולי הוא ר' יונתן מדצת גוצרין בעל המאמר הנפלא ד' לשונות נאה שישתמש בהן העולם וכו', (עיין בצפרי ת"ב טז 58), והפסוקי ציוחסין אח ר' יונתן דצית גוצרין ולא מנאחיו], והיראנימוס (Hieronimus) המפורסם הגדול לנוצרים אמר בהקדמתו לספר קהלת וז"ל: ספר משלי חבר שלמה לילדים, ספר קהלת לגדולים, וספר שיר השירים לזקנים עכ"ל, ומה נראה שהיה דעתו ששיר השירים הוא עכ"ל סוד, והוא המוצח שצפסריו, והוא קודש קדשים כדעת אחד מהחמי המלמוד.

² אמר המחבר: צפרק הזה על פני כלו, נמשכו רק אחר דעות חז"ל בתלמודים ומדרשים, ועצמו כל השקלא ופריא והמון השערות — משא תליסר אלפי גמלי — שחקרו ודרשו צפרטי הענינים הללו הקריטיקער הגדולים עם הקטנים, הנוצרים והיהודים, הישנים והחדשים צפרט, וגם אהחנו לא יכלנו להשמיט מזה מכל וכל בקצת ספרינו שהצרנו בעזרה, ונגענו ג"כ בקצה עטק (על דרך הקריטיקער הללו החדשים), כי ההכרח הביאנו להשיב דבר למחננדי חורטנו וכוותי פלסמר נגד הקבלה (פראדייאון), אשר כל ספרי התנ"ך אהלס (ומכ"ש בקלת חז"ל) כעיר פרוזה אין חומה, ויתנהגו בהם כמו עם שטרי הדיוטות, כי הותרה

פרק פ

תוכן הספרים הכ'ד האלה בכלל כבר ידעת שנתחלקו לארבעה מינים :
 א) תוריי , או דתיי ובו הרוב של חמשה חומשי תורה , ב) ספוריי , ובו
 ספר יהושע , שופטים , רות , שמואל , מלכים , ד"ה , עזרא , ואסתר , ומה
 שנמצא ממנו בחמשה חומשי תורה ודניאל , ג) נבואיי , ובו ישעיה , ירמיה ,
 קינות , יחזקאל , תרי עשר , ומה שנמצא ממין הנבואיי בסוף ספר דניאל ,
 וכללו במין הזה של נבואיי גם ספר תהלים לגודל מעלתו , ד) מדעיי , ובו
 איוב משלי קהלת שיר השירים ¹ — חלק התוריי והספוריי שבתנ"ך
 נכתב בצח לשון העברית , לבד דניאל ועזרא שנמצאו בהם כמה פרשיות
 בלשון ארמית ² ונמצא בחלק התוריי והספוריי לפעמים כמה שירים
 מפורזים נשגבים מאד , ואולם חלק הנבואיי והמדעי (לבד משלי קהלת)
 המה כמעט מראש ועד סוף שירים יקרים ומליצות נשגבות מאד מלאים הן
 ומפיקים נוגה — מה נפלא הסדר שבו , מליצותיו יגביהו רוח אנוש לעוף במועף .
 לספר הזה משפט הבכורה בכל שירי העברים — מה טובה ברכת יעקב לפני

הנלוטה היום , והעזת הרימה דגלה , וכל קדש היא מחללת , הו! נרעה ממארת , ספּהּ
 וצֶהֱרָהּ , זאת היא הרשעה עם אֶבֶן העופרת , ולזאת יקרה צֶקֶת! !

¹ ולפי שטתנו בספר הזה נוכל להוסיף עליו עוד מין אחד והוא חלק הנימוסי ,
 וכבר דברנו ממין הזה ברחבה לעיל ע"כ לא נדבר פה .

² אמר המחבר : גם הלשון העברית שבשני הספרים האלה איננה נחה כראוי ככל
 הספרים שנתחברו אחר חורבן בית ראשון , כגון נחמיה ואסתר , ונמלאו צם צנינים חדשים
 בלשון עברי , גם כמה מלות יוניות וארמיות , ולפעמים נחמו למו סמוכות עבריות , ולפעמים
 העתיקו מלות ארמיות ללשון הקדש , ד"מ : הראיות לתת לה (אסתר ב') , העתיקו בלתי ספק מן
 חוזה , שהוא נדדף עם ראה בלשון עברית יען שבלשון ארמית משתמש בלשון חוזה על ענין
 כזה , משפט הכהנים מלח העם (דברים י"ח) תרגם אונקלוס דחזוי לכהניא ויהרבה מזה
 בתלמוד , כדחזוי ר"ל בראוי ; השתמש כותב המגלה הזו בשרש ראה ע"ז האופן והרבה
 כיוצא בו , [ומתוכני הספרים האלה למדו אח"כ כותבי המשנה לנהוג מנהגיהם (עיין להלן פ'
 ק"ה) , וכל מה שתמצא להלן בצנין לשון המשנה כ"ז תמצא בכתובת הספרים האלה אם תדקדק
 היטב , ושומר הכלל הזה] ושוב אל שרש ראה שהזכרנו וגאמר : שכל הוראה זו שמשתמש
 כותב המגלה הזו , משתמש הח"ך במלת משפט , כמו שזכרנו , ולפעמים גם במלת חק ,
 חק לכהנים (בראשית מ"ז) כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב (תהלים פ"ה) , והוראתו
 באלו המקומות מנהג , הלכה (וכן תרגם אונקלוס כמשפטו אשר הראית בהר (שמות כ"ו)
 בהלכתיה , וכן תרגם שם יונתן בהלכתא) , ומשרש ראה על ענין הזה תמצא הרבה
 במשנה (כי הלכו בנתיב כותבי הספרים האלה) ראוי , ראוייה , וכדומה , ומזה נראה לי : לא
 ראוי זה כראוי זה , ר"ל לא משפט זה כמשפט זה .

מותו, וברכת משה את ישראל לפני מותו — מה אדירה שירת הים —
 מה עזה שירת האזינו — מה רמו שירי תהלתו של משה בספר תהלים
 המתחילים תפלה למשה — מה נאדרו נבואות בלעם — מה נשגב שיר
 הנצחון אשר שרה דבורה הנביאה ומה רבו רעיוניו הנשגבים — מה נעימה
 תפלת חנה — מליצת דוד בזמירותיו ותהלותיו, אם כי לא נשגבה מאד
 מאד, אך מי לא יתפלא על עטו הנפלא כי יצייר כל ענין נועם בצבע נהי
 ויגון, איך תתעורר הרגשת הקורא זמירותיו עת כי יראה כי יהפוך המשורר
 לאבל כנורו ועוגבו לקול בוכים — מזמורי אסף המשורר כלם מלאים
 רעיונים נשגבים וציורים רמים וגבוהים כלם יתנו בקול את אהבתו העזה
 לדתו, עמו, וארצו — מי לא יכיר חין ערך שיר השירים אשר לשלמה — מה
 נורא ישעיה בנבואותיו, שביב אש מבין דמוניו יתמלמו, לו יתר שאת ויתר
 עז על כל המליצים, אין על עפר משלו, וכבר העיד חכם גדול מהכמי
 הנוצרים איש אנגלי מבין בלשונות וגם ידיו רב לו בלשון עבר, בהעתקתו
 את הפרשה י"ד של ישעיה, ואמר: גם יון גם רומי בשיריהם היותר נשגבים,
 אין אחד מהמה יערוך לשיר הזה — עין מי לא תדמע? נפש מי לא תתפעל
 מדי קראו קינות ירמיה. קינות דוד על שאול ויהונתן ואבנר נעלים ונשגבים
 מאד, במ הראה עצמת כחו במלאכת השיר — כל בתי הנפש ימלאו גיל
 על שירי התול במליצות ישעיהו, כי יהתל בעצבי הגוים מעשה ידי אדם —
 אמן גדול הוא הושע בשיר הספורי — ויואל יגביה עוף בכה המדמה —
 במליצות עמוס יבואו לפעמים ציורים טובים ומשלים נעימים, נכרת בהם
 אומנתו כי רועה הוא — נחום משורר נשגב שלהבת יה ממליצותיו
 מתלקחת — ואין ערוך למליצות חבקוק, ומליצותיו כמליצת ישעיה בערכם,
 וניכר בהם כי לקח לו לקו מליצת ישעיה — נפלאים היו מליצי העברים
 מאז עד זמן חורבן בית ראשון, אך אחר החורבן הזה המית כנורם נאלמה,
 נשתה גבורת לשון העברית, כנראה מחגי זכריה ומלאכי, וכה הלכה ונתמעטה
 מזמן לזמן כנראה מאסתר הניאל עזרא ונחמיה,
 ועל טוב יזכר עזרא הסופר וסיעתו אנשי כנסת הגדולה, שהשאירו
 לנו אחר עמל ויגיעה רבה את אבני הפץ אלה ספרי התנ"ך אשר בדינו היום,
 בזהב אופיר לא יסולו, וכל סגולות בני אדם לא ישוו בהם, ולולא הישרים
 האלה אשר עמלו בהם לשמרם כבבת עין, ויסקלו מהם כל אבני נגף, מי
 יודע אם לעת הזאת היתה פליטה לספרי התנ"ך? כמו שנאבדו הרבה ספרים
 בכל התכמות ובר"ה, בשירים ומליצות, שנתחברו או בזמן התמדת הנבואה
 (זמן הארוך והרב הזה), וגם כמה ספרים הנוכרים בתנ"ך עלו בתהו ויאבדו,
 ועוד בזמן שלמה מצינו שאמר בספרו קהלת (י"ב): עשות ספרים הרבה אין
 קץ (ופרוש עשות, לקבץ) כמו: הנפש אשר עשו בחרן, עשה לי את החיל
 הזה, וכדומה, ור"ל אם תרצה לקבץ ספרים מאלה הנמצאים, אין קץ למו),
 וכבר הזכרנו כמה ספרים שחבר בעצמו מלבד שיר השירים משלי קהלת —
 ואם נאמין לד"ה ששלחו מקישון, נמצאו עוד היום אצלם ספר הדות שלמה,

נבואת גר, ונתן, שמעיה, ואחיה, מאלה הספרים הנאבדים מאתנו ונזכרים בתנ"ך.

פרק פא

והחלק המדעי שבו הוא: ספר איוב כולל חקירה עצומה ונשגבה בהשגחה (פארזעוונג) (דברנו מזה בספרנו ת"ב צד 70 וצד 73) — ספר משלי הוא מלא דעת ובנוי על נסיונות (ערפאסרונונגן) במשלים (סענטענלען) מעטים בכמות ורבים באיכות, ובלתי ספק כל משל מתבודד הנכלל בכל פסוק ופסוק לא העלה המחבר על ספרו אם לא אחר חקירה רבה ורחבה בשקלא וטריא להימין ולהשמאיל בכל סעיפיה וסעיפי סעיפיה, עד שהיה כולל חבור שלם לו היה כותבו בספר, ואחר החקירה הרחבה הזאת העלה בספרו זה רק את מוצא הדבר (דאס רעזולטאט) במלות אחרות, ויכול החכם והמבין היום לעשות מכל פסוק בפני עצמו חבור שלם¹), וכתבנית ספר משלי נהגו כל חכמי הפילוסופים הקדמונים לרשום את מוצא דבר מחקירותיהם במלים מעטים, וכן נהג הפילוסוף היוני פיתאגוראס (pithagoras) וכן נהגו רבותינו הקדושים חכמי המשנה וזולתן, ד"מ: בארבע מלות שאמר התנא האלחי: הכל צפוי והרשות נתונה נכללת חקירה עמוקה ורחבה, והמונים ספרים כבר נתחברו עליה מגדולי פילוסופי ישראל כנודע (עיין להלן פרק ק"ז), וצד 120), וכן טוב שלא נברא משנברא² (עיין להלן פרק ק"ז), וכדומה. — ספר קהלת ידבר בהבלי חיי האדם, ושכל תענוגיו מהולים ברוש ולענה, ויבאר שהאדם מתיגע לריק ולהבל בכל השתדלותו בעולם הזה, הרעיונים האלה הובילוהו לדבר ג"כ בההשגחה ובהשארת הנפש אחרי המות, ועוד ענינים נשגבים המסתעפים מחקירות כאלה. — ספר שיר השירים, אכנהו בתאר היותר מובן היום לאנשי דורנו, ספר קבלה³ (ר"ל ספר הסודות וסודי תורה), כי דומה בדמיונו ומשלו לספרי הקבלה החדשים, אם שאין

¹ כמו שעשה המצאח ספר משלי שצדה ספרים ארוכים וכללם אה"כ בפסוקים מיוחדים מספר הזה, עיין הקדמתו, וכל התלמוד והמדרשים מלאים מספורים כאלה צדוים או אמרים, שכללו אותם בפסוקים אחדים ממשלי, ויש לדמות המשלים הקצרים במשלי ליון נקרא שהיה לקדמונים, שעשו כדי להמעיט כמותו ולהלכך דרכים, היינו ששלקו את היין עד שנשאר ממנו רק ממאיתו ונקרא, וכאשר בקשו הנוסעים לשחות יין בדרך, לקחו חתיכה קטנה קרושה ונתנו עליה מים צערך קודם שליכתו, או יותר או פחות, איש לפי חפצו, ויטחך היין הקרוש במים ויהי ליון נגר לשחות, וכמו שעושים צימיו עס הרטוב (של צמר) הנקרא, הנקרא בשם (Bouillon).

² עיין ערוזין (דף י"ג ע"א): שמי שנים ומהנה נחלקו ב"ש וב"ה, הללו אומרים נוח לו לאדם שלא נברא משנברא, והללו אומרים וכו', ונמנו ונמרו נוח לו לאדם שלא נברא משנברא.

דומה להם בתוכן כוונותיהן הצרורות בהמה, כי כוונת אלה הספרים מבוארת לכל חכם מבין בקבלה. החדשה ובכללותיה, ואולם כוונת הספר הזה (ר"ל שיר השירים) מסותרת, וסתומה ותנומה באלף עזקין, לא נודעת כוונתה עד הנה, וכמ"ש בעל העקדה וז"ל: בה (ר"ל במגלה זו שיר השירים) יתהלל החכם בחכמתו, המקובל בקבלתו, האלהי (דער פהעלאנג) באלהותו, והפילוסוף בפלסופיותו, כמו שנתפרסם מן פרושיהם עכ"ל, ונמליץ על הספר הזה בכלל דברי מחברו החכם בספר משלי תפוחי זהב במשכיות כסף וגו', וכדמפרש הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לספר המורה בענין דומה לזה, אבל סתומים ותנומים ישארו סודותיו ויהיו מונחים עד שיבא אליהו, ובין כה וכה נבוא לגן מליצתו הנעימה ונאכל פרי מגדיו בעולם הזה והקדן קימת לנו לעוה"ב. — כמה פרשיות בספר יחזקאל, המדברות במעשה מרכבה (מעטאפיזיק) ופרשיות הראשונות של ספר בראשית המדברות במעשה בראשית (פיזיק)¹.

פרק פב

ואולם להחלק התוריי או הדתיי שבספר תורת משה, לא נבנה פה מדור בפני עצמו, כי החלק הזה הוא ראש הפנה בספרנו זה, והוא היסוד אשר כל הבית הזה בית יהודה בנוי עליו, ונדבר הפעם רק מחלק הספוריי שבתנ"ך, ונכנה לו מדור בפני עצמו, ונאמר:

היתרון הגדול והמעלה הראשית אשר להספורים או דברי הימים וקורות הזמן (געשיכטע) המסופרים בספרי התנ"ך, על כל ספרי ד"ה וקורות הזמן אשר לכל אומה ולשון קדמוניה וזולתן, הוא: שהשם יתעלה בעצמו היה אביהם (דער אורשענער) ותקם על ספרי התנ"ך על ידי עט הסופרים האלהיים והחוזים הקדושים אשר רוח אלהים דבר בהם ומלתו על לשונם, ולהיותם נהוגים בכח אלהי ובאמצעות רוח הקדש, ע"כ לא יכלו לנמות ימין ושמאל בספוריהם מנתיב האמת ומעגל הצדק כחוש השערה, ומה יותר יקר בדברי ספרי קורות הזמן כהאמת! ובעבור זה יתר שאת לספרים האלה, גם בענין חלק הספוריי, על כל ספרי הקורות וזולתן, שכלם מעשה ידי אנוש המה,

¹ אמר המחבר: המונים המונים הגורים ופרושים נחשכרו מקדמונינו על הפרשיות הללו, המבארים כוונתן בחכמת הטבע והיזירה, אבל האחרונים כאשר נתגלו לנו יסודי חכמת הטבע בתכלית השלמות מאד גם ידיעת לשון הקודש לתכליתה, נודעת היום יותר; ע"כ מלאו צפרשת בראשית דברים נשגבים ואמתיים בחכמת היזירה, המסכמת מכלל 77 עט החכמה הטבע הברורה. וכבר היה דעתי להרחיף לעין הקורא בפרק מיוחד מענין הזה פה, אולם נחמתי כי אין זה מקומו, והשמטתיו מכאן, ושמתי צבית האורז בדרוש מיוחד יכונה בשם היצירה כפי חוקתו הקדושה, עפ"י יסודות חכמת הטבע החדשה, יראה צו הקורא נפלאות וחדשות אלה.

אשר לא ימלטו מאיזה דברי כזב, כי לפעמים נעלמה מסופריהם אמתת גוף מעשה שהיה, או ישגו בחלק ממנו נגד רצונם, ולפעמים יכזבו במזיד, לסכת איזו כוונה וטובת הנאה. סוף דבר, הסופרים האלה המה בספוריהם או שוגגים או משגים בודון, לכן אין אמון בהם, כי רובם נטבעו בבוץ הכזב. ואף אם נשלול על רגע קטן מאלה הספרים שבתנ"ך את רוח הקדש אשר נכתבו בו ונחזיק את סופריהם לסופרי חול, ואת ספורי קורותיהם לספורי חול, מעשה ירי אדם; גם אז אם נדקדק בהם היטב בעין חודרת לכל אופני השלמות שאפשר להיות לכותבי דברי הימים בעולם, אזי נמצא יתרון רב לסופרי התנ"ך בספריהם מכל הסופרים זולתם אשר לכל אומה ולשון הנודעות לנו בספרי קורותיהם, ונאמר:

מתנאי הסופר היותר שלם הכותב קורות הזמן מאשר נתהוו בזמנו, הוא, שיהיה איש תם וישר, מלומד, לא יבקש תועלת עצמו מכל וכל, חכם ונבון דבר, נקי מכל דעה כוזבת (פלאטונייט), לא יירא ולא יחת מפני כל להכחיד האמת תחת חבו, לא יקוה איזה גמול, לא יהיה נוטה לא לאהבה ולא לשנאה, כי שתיהן מקלקלין השורה, ויהיה מילידי העם הזה ומארץ הזאת אשר יספר קורותיהם, לא יהיה נכרי, ויהיה מגדולי שרי המדינה או שרי החיל, מכובד ומנושא בעולם, אבל אם יהיה הסופר איש קטן הערך, בלי משרה והתמנות, בלתי מפורסם, בלתי מנוסה בנסיוני התבל, האיש הזה אם יספר לנו בספר איזה מקרה אשר קרה בזמנו גדול וקטן, יש לחוש לדבריו פן יכזב לנו בכלו או מקצתו.

כל המעלות הנשגבות הנחשבות לסופר שלם שהוכרנו, ועכ"פ רובן, נמצאו אצל סופרי ישראל מספרי קורות הזמן בתנ"ך, לכן אין ספק באלה הסופרים פן היו חלילה שוגגים או משגים, ר"ל שיכוונו להטעות את העולם בספורים בלתי אמתיים ולהתעם בתהו. לא דרך האמת. — מוסף לזה דברי ספריהם משולבים איש אל אחיו בסדר נפלא, והשתלשלותם על אופן יותר נאה, כלם ברורים כלם נכוחים למבין, ומסכימים עם שכל הישר, והדעה השלמה והנכונה, גם נערכים ומסכימים מכל צד עם ספרי קורות הזמן היותר נאמנים בעולם ממחברי סופרי האומות זולתן, המדברים מענינים הנוגעים לקורותיהם, וזולת אלה כל חכם ומבין בספורי קורות הזמן, היודע להבדיל בין האמת והשקר מאשר יורוהו הנסיון מרוב השתדלותו בקריאת ספרים כאלה, המדברים מספורי קורות הזמן, החכם והמבין הזה יראה בעין פקוחה אותות אמת וצדק בספורי התנ"ך בכל שעל ושעל, וע"ד שאמרו חז"ל ניכרים דברי אמת, ודבר נפלא ראה קורא נעים! שבכל סופרי התנ"ך לא מצינו שכותב אחד יכחיש את ספור זולתו בכלו או מקצתו כמו שתמצא אצל סופרי היוונים הקדמונים (עיין יוסיפון נגד אפיאן בהעתקתנו ללשח"ק בספרנו בית האוצר מחברת ב'). כל השלמויות הללו והמעלות הנכבדות אשר הזכרנו אם נאספם יחד אחת לאחת לעינינו, ואם נחקור אחריהן היטב בספורי העברים, אז תתעורר בקרבנו אמונה רבה לספריהם, לא נמצא אופן זה בשום דברי הימים לאומות זולתן.

פרק פג

הסופר הראשון לישראל והקדמון לכל סופר שבעולם אשר הגיעו ספריהם אלינו, היה ארון הנביאים משה איש האלהים, וכבר ידעת קורא נעים! חכמתו צדקתו ומעלותיו הרבות, גם כל המעלות האלה אשר השבנו לעיל שאפשר שיקבצו ביהוד לסופר נאמן, כלם נמצאו בו ביתר שאת ויתר עו, ערומה בלי לבוש נשקפה האמת מכל אמרותיו, וכבר בררנו לעיל (פרק ע"ד) שלא נהג מנהג סופרי היונים עייש, לא הם על כבוד האבות הקדושים, ולא כסה איזה פשע ועול אשר עשו לפעמים, לא העלים את פשעי העם ומעלם אשר מעלו פעם בפעם, וגם את חסרוני עצמו וחטאיו לא הכחיד תחת לשונו, ובהפך, המון מעלותיו הטובות הרבות אשר הננתהו יד הטבע יותר מכל האדם אשר על פני הארמה ותאזרהו בכל כשרון, מנע תחת חבו, ובכל כשרונו ומעלותיו הרמות, אמר: מי אנכי כי אלך אל פרעה (שמות ג'), לא איש דברים אנכי וגו' (שם ד'), והרבה כמותם.

מהספורים המפליאים את הקורא מלהאמין בכל ספוריו, הלא המה הכתובים בספר שמות, אך אם נשים אל לבנו שכל האותות והמופתים האלה לא בסתר עשה, אך לפני ת"ר אלף גברים שכלם עדים ברורים, ועל כרחנו נודה שלא היה ערב את לבבו לכזב חלילה בפניהם, הלא יבוזהו ויסקלוהו, גם מצינו שהוא בעצמו צוה לפרסם את כל התורה ולכתבה על מצבות אבן, ואיך היה מעיז פניו לפרסם דברים מפליאים כאלה, והמצריים יקראו ויפרסמו כוביו בעולם ויהיה לשמצה, ודבר כסלות כזה לא יעשה הנבזה והפחות שבאנשים! וכבר הביא היוסיפון לרומיים (בספרו נגד אפיפון) העתקות מספרי זכרונות של המצרים הקדמונים, המאמתות את כל ספורי משה רבינו לכל האותות והמופתים, אף שנראה מסופרי הזכרונות האלה שבקשו להעלים האמת, אך בכל העלמותם, האמת זורחת מבין דבריהם, עיין שם ביוסיפון ותראה נפלאות איך הוא מוציא לאור תעלומה.

וכן כל מה שמספר לפעמים בספרים האחרונים לספר שמות עד סוף התורה, כלם המה ענינים שלא היה יכול לכזב חלילה מאומה, בעבור עם בני ישראל שכלם היו עדים ברורים שלא זו ידם מידו מזמן יציאת מצרים עד יום מותו.

מעתה נחזור אל הספורים הכתובים לפנינו בספר בראשית, כלם

[¹] ודברי קצת המדרשים שמשם היה עלג לשון, ממה שהבינו מסוף הפסוק הזה, כי כד פה וגו' כבר דחה רבינו הגדול הרשב"ם ז"ל את דבריהם, והרבה צראות מחזקת מיסודי לשון הקדש שמאמר "כד פה וגו'" מורה בלשון הקודש, העדר בקיאות בלשון, והכוונה פה על לשון מנזרים, שכבר לא נשארה אלא בשלמותה ואינו מדריך הכבוד להיות שחלקן לפני מלכים איש אשר לא ידע היטב לשון המלכות.

ספורים עוברים נושנים וקדמונים שלא ראה משה בעיניו המאורעות הללו, כי קרו ימים רבים לפני זמנו, באלה הספורים יוכל המכחיש לפסוע מסעיף לסעיף, ופן יסיתך לב רע בספק גם אותך קורא משכיל! לכן אחוך ותדע; דע שהקבלה המסורה באלה הספורים קלה וקרובה מאד, רצוני לומר קלה לזכירה, בעבור מעוט הספורים שבה, וקרובה, מזמן המאורעות עד זמן מקבליה; כי מ'ה שנים לפני לדת משה מת לוי בן יעקב. — לוי חי עם יצחק אבינו ארבעים שנה, — יצחק חי עם אברהם פ'ה שנה. אברהם חי עם שם בן נח חמשים שנה, — שם נולד תשעים ותשע שנה לפני המבול וראה את למך ומתושלח, ואלה השנים ראו את אדם הראשון, וא'כ בעבור אריכות הימים שחיו הדורות שלפני המבול ואחריו, לא נוכל לכנות את הספורים האלה בתאר ספורים נושנים וקדמונים, ותז'ל שאמרו שבעה קפלו את העולם, הלכו בדרך אחר, ואנחנו אמנם בחרנו כפי עדות הכתובים, ודבריהם ז'ל דברי קבלה ג'כ.

כל הספורים המסופרים בספר בראשית, היה קל מאד לזכרם כי מעטים וקצרים המה, כגון: היצירה, חטא אדם הראשון, המבול וההפלגה, הן המה כלם ספורים קטנים ויכולים בנקל להיות שתולים מפה לפה, ממשה עד אדם. כפי הסדר שסדרנו המה רק שבעה דורות, ובפרט ששמות גדולי האנשים שבדורות לפני המבול ואחריו כלם שמותיהן מונחים על הקורות שבזמניהם, ובהזכיר שם האיש הגדול נזכר ע'י הזכרת שמו כל הקורות בזמנו, ד'מ: אדם שם נגזר מן אדמה, וזכירת שמו לבד העלו על זכרונם ספור הבריאה, אחר שהתבוננו שלא נולד האיש הזה מן איש וזולתו אבל נוצר עפר מאדמה, ומזה כל ספור הבריאה נשתלשל בזכרונם, וכן נח זה ינחמנו וגו', בהזכרת שמו העלו על זכרונם ספור המבול, וכן פלג שבימיו נפלגה הארץ, נמרוד שמרד בה' כמו שבארו רז'ל, הרבה שמות עצמיים בתנך בארו חכמי התלמוד ע'י האופן, וחכמה נפלאה הראו בזה, וכן אברהם ושרה יצחק יעקב ושמות י'ב השבטים וכדומה, השמות הללו העלו על זכרונם כל הקורות הקטנות הללו (ועיין בספרנו בית האוצר מחברת א' בערך אסתר בהערה).

והנה הנוצרים המאמינים בתורת משה כמונו שהיא מן השמים, מאמינים בכל האותות והמופתים כמונו, יש מחכמיהם האומרים שמשה העתיק את הספורים האלה שהיו לפני זמנו מספרי זכרונות קדמוניות, שהיו נכתבים בכתב החרטומים לחכמי מצרים. — ואקוה שאלה התשובות שהזכרנו די הנה להוציא כל ספק מלבך ולהשקיט המית רעיונך.

מעתה אם אלה המענות שהזכרתי, יש בכחן לגרש כל ספק מלבך, אף כי תנוח דעתך בתשובה היותר מתקבלת על הלב והיותר קרובה אל השכל הישר, והוא שאיש הקדוש אשר חפץ בו ה' ויבחר דבריו עמו פנים בפנים, ואשר עשה על ידו אותות ומופתים ונתן לעמו תורות וחקים ע'י, היבצר שקרא לפניו כל הספורים האלה ומשה כתב מפיו? וכמקובל אצלנו שכל

התורה מבראשית עד לעיני כל ישראל מפי הגבורה יצאה, כי בדבר אשר הוא למעלה מהטבע לא תפול עליו שום פליאה, וכל המאמין בנסים ונפלאות שבתורה ובתורה מן השמים בעיניו לא יפלא כל.

אמר המחבר: בספר יוסיפון לרומים בחלק ראשון נגד אפיאן מביא מאמר מספר ר"ה להסופר הקדמון של הכשרים בעראסוס (Berosus) ותמצא שם כל מעשה המבול ותבת נח, וכדומה, ממש כמו שמספר לנו משה רבינו ע"ה, עיי"ש. וכן אם נדקדק בספורי ההגרות של היונים (מיטהאלאגיע), נמצאו בהם טמונים כל הספורים שבספר בראשית כמו שכתבנו בספרנו ת"ב (צד 100) עיי"ש¹, מי לא יראה בספר בראשית זמן הוהב, והכסף והברזל, והקאאס (chaos) של היונים הקדמונים, וכדומה, מי לא יכיר שפלומא (pluto) הוא שם בן נח, הנקרא ג"כ סמי (Smi) או טיפון. — זאטורנוס (Saturnus) הוא נח, ונעשה בעל מום ע"י יופיטער (Jupiter), והוא מעשה של הם שראה את ערות אביו וסרסו לדעת חז"ל. — נעפטון (Neptun) הוא יפת בן נח אבי הגוים השוכנים על איי הים (בראשית י' פסוק ה'). — הענקים אשר רצו ללחום את יופיטער ולכבוש את השמים והרימו הרים על הרים, הוא מעשה של דור הפלגה בוני המגדל. היריעאוס (Hyrius) אשר הכניס לביתו בדמות אנשים אורחים את יופיטער ואת מערקור (Mercurius), הוא אברהם שבאו אליו המלאכים בדמות אורחים, והרבה כיוצא בם, — ובספרנו בית האוצר הרחבנו בזה, ובארנו ע"י המיטהאלאגיע הרבה פסוקים בתנ"ך, והרבה מאמרים בתלמודים ומדרשות, ובספרנו מדרש מלים המלאכותיים העתקנו קצת שמות האלילים והאלילות ללשון עברית² ונהגנו בזה לפעמים מנהג התלמוד בהוספת שם התאר שר, כמו: שר של

¹ וכבר הוכחו שמשם רבינו ע"ה שהעתיק הספורים האלה מפי הגבורה, כחכם בלי חידות ותמונות זרות, אך כמו שהיו הדברים ממש, לא כן היונים והקדומים להם מן האומות, כגון המצרים, וכדומה, העתיקו הספורים האלה מכתבים ישנים הנכתבים על אבנים, וכוונתהו שונים, ובפרט ממכתב החרטומים (היראגליפוען) (עיין לעיל פרק ל' בחיי משה), שהיו תמונות ואורות, ע"כ הוילאו בזה משפטים מעוקלים, ופרשו התמונות האלה איש איש כפי הבנתו ודמיונו, לא כפי האמת, וכבר מצוהר שמיילאט המיטהאלאגיע יראה בלתי ספק בעולם אחר שמלאו הכתב באותיות, והעתיקו במלות את הרמזים האלה שהיו מזכירים בתמונות, כי בכתב החרטומים לא היה אפשר לפרש באר היטב כי אט ברמזים, ועיין בספר ירושלים להרמב"ן ז"ל. ועיין בספרנו בית האוצר מהצרת שלישיה שהרחבנו לדבר מזה, ותמצא שם קורא נעים בעיני הזה הרבה הדעות אשר חדשנו בע"ה.

² וזה לי שנים רבות כאשר הלעתי הדברים האלה לפני ידידי האדס הגדול פאר חכמי זמננו הרב ר' נחמן הכהן קראחמאל כ"י מואלקווא, ויהללס, כי מלאו חן בעיניו. — יקרים בעיני מכל הון הימים האלה אשר השתעשעתי עם הרב הזה ולא זהו ידו מתוך ידי כמה ירחים רגופים, כי הדפסתי אז בואלקווא מחברת לוח המבסם שהעסקתי מלשון רוסיא.

ים, שר של גיהנם, ולפעמים מנהג התנ"ך והמקובלים לתת בסופו התאר אל, גבריאאל, אוריאאל, וכדומה (עיין להלן פרק קל"ו), ולפעמים נהגו מנהג לשון רומית שמכנה לפעמים האלילים בשמות העצם מהדברים אשר תחת יד ממשלתם, ד"מ: (Aurora) (ר"ל השחר ואליל השחר), [וכן נקרא בתלמוד ירושלמי (ברכות פ"ב) בשם אהרורא, מהו מיעבר קומי דאהרורה צילמא — וקרוב הוא ללשון אור בלשון העברי]. (Flora) הפרח ואליל הפרח). (Amor) (האהבה ואליל האהבה) וכן קראנו אהנו אהבה (געטין דער ליגעט), יופי (געטין דער שאטייט), ועיין בספרנו בית האוצר מחברת א' בהערה לשרש כמר.

פרק פד

מעתה נסורה נא לראות ביתר ספורי התנ"ך, ונתורה בין משעלותיהם אם יש לעורר עליהם איזו ספקות ונאמר: אחר חתימת התורה מתחיל ספר יהושע בן נון תלמיד משה, שכתבו בעצמו, כנוכר לעיל, גם הוא היה נשיא אלהים מלא חכמה ודעת ורוח אלהים כעדות הכתובים בתורה, גבור ואיש מלחמה וידיו רב לו בכל, הוא הביא את ישראל לארץ כנען אחר מלחמות גוראות וחלק להם את הארץ הזאת. כל הקורות שבספר הזה שמספר יהושע, כלן היו מעשים שאירעו בזמנו בתוך כל קהל עדת ישראל, וגם הוא לא זזה ידו מידם כל ימי צבאו על הארץ. — ספר שופטים, כבר ידעת שמחברו היה שר וגדול ליהודים שמואל הרואה, נזיר ה' מיום גיחו מבטן אמו, צדיק והסיר בכל דרכיו, ואהוב לה' ואדם, מנהיג הדור, נתגדל על התורה ועל העבודה ובכל חכמה ומדע בבית ה', ולקח תורה וחכמה מפי הכהנים, בודאי לא כתב דבריו שבספר שופטים מפי השמועה לבד, אבל לקט ממכתבים מפורזים שביד הכהנים מזמן לזמן, וחברם בספר — וכן מה שכתב בספר שמואל, היה הוא בעצמו עד לדברים האלה, ורוב הקורות הבאות שמה היו בזמנו ובפניו, וכן מעיד הכתוב (דברי הימים א' כ"ט) ודברי דוד המלך הראשונים והאחרונים הנם כתובים על דברי שמואל הרואה ועל דברי נתן הנביא ועל דברי גד החוזה — והנה מעלות שני האנשים האלהיים הללו נתן וגד המה מפורסמות ואינן צריכין ראיות.

פרק פה

וכן יתר הספרים שבתנ"ך המדברים בספורי הקורות לעבריים, נתחברו כלם מהנביאים החוים הקדושים, צדיקים וחכמים בכל מדע והשכל, סופרים ומשוררים, אין על עפר משלם, וכל נביא ונביא כתב דברי הקורות מהמלך שהיה בזמנו, וכל הקורות הללו שהעלו על הספר כלם מאורעות שאירעו בזמנם ובפניהם, והמה בעצמם ראו בעיניהם המאורעות האלה. אחיה השילוני ועדו החוזה כתבו דה"י לשלמה (ד"ה ב' ט') [ונאבדו הספרים הללו

הנוכרים שם, והמה: דברי נתן הנביא, נבואת אחיה השילוני, חזות יערו החווה]. — שמעיה הנביא וערו כתבו ד'ה לרחבעם (שם י"ב) [ונאברו הספרים הללו הנוכרים שמה ג'כ, והמה, דברי שמעיה הנביא וגו'], — ערו הזה כתב ג'כ דברי הימים לאביה (שם י"ג) [וגם הספר הזה הנזכר שם נאבר, והוא, מדרש הנביא עדן]. — חנני הנביא העלה דברי הימים לאסא על ספר המלכים ליהודה וישראל (שם מ"ז). — הוא הנביא בן חנני הנזכר העלה ד'ה ליהושפט על ספר מלכי ישראל. — בימי יהושפט הזה היו עוד שני נביאים, האחד יחזיאל והשני אליעזר (שם כ'). — ישעיה כתב ד'ה לעזיהו (שם כ"ז), גם ד'ה ליחזקיהו (שם ל"א). — בספר ישעיה נמצאו ג'כ כמה ספורים השייכים לד'ה של אחז, וספר מלכים בכלל נתחבר מירמיה בזמן החורבן, וספר דברי הימים ג'כ או מעזרא הסופר. — ובספר ירמיה נמצאו ג'כ ענינים השייכים לדברי הימים. מהקורות שקרו בזמן החורבן נמצאו ביחזקאל ודניאל. ואחר הסופרים הנביאים האלה כתב טוביה בן טוביאל בן אוריאל בנינוה בספרו הנקרא ע"ש ספר טוביה [והוא אחד מהספרים הנוספים על תנ"ך הנקראים אפוקריפא], וכן מרדכי ואסתר [אם שלא כתבו את המגלה בעצמם עכ"פ חברו בספר את כל המאורע], ואחר הגלות נמצאו ספר עזרא ונחמיה, ואח"כ ספרי החשמונאים (גם המה מספרים הנוספים הנ"ל) הנקראים ג'כ מכבים, כלם אנשי שם¹ .

פרק פו

אחרי החשמונאים קם יוסף הנקרא יוסיפון (בן מתתיהו הכהן ומשוח מלחמה, המכונה בין היהודים בשם יוסיפון בן גוריון) וכתב את קורות העברים. ונמצאו עוד קודם זמן הסופר הזה הרבה ספורים בלשון ערבית המדברים בקורות היהודים בין הזמן של החשמונאים ובין יוסיפון הזה, תמצאם קורא נעים בביבליא מהרבה לשונות להארון לע דייא (Le Day). מלבד הספורים הנמצאים לפעמים בשני התלמודים והמדרשות, הן ספורים קדמוני קדמונים, והן ספורים שקודם חורבן בית שני.

נודע בעולם מעלת ספריו של החכם הסופר הזה יוסיפון, מי לא יתפלא על סדר הנפלא שבספורי הקורות אשר יספר, ובכל דבר המסופר ידע לבלכל דבריו במשפט השכל ובכשרון דעת, ישפוט כל ענין במשפט וצדק ובתבונה רבה. רבינו הנשר הגדול רש"י ז"ל שכל בית יהודה נשען עליו, נותן ליוסיפון

¹ (כתב הכה"ג הלכות סופרים (וויזיט"ח דף קמ"א עמוד ד') וזה לשונו: זקני ציט שמאי וזקני ציט הלל הם כהנו מנלל ציט חמונא'ס ועד עכשיו לא עלה לדורות עד שיעמוד כהן לאורים ותומים והם כהנו מנלל חענית צעלית חענית בן חזקיה בן גרון כשעלו לבקרו וכו').

בדברים הנוגעים לדברי הימים וקורות הזמן יותר אמון, אפילו מדברי התלמודים והמדרשות, ולדוגמא יעיין הקורא ברש"י דניאל (י"א פסוק ב').
 [ואם ביוסיפון לעבריים כך (שאליו רומז רש"י), מכ"ש דכ"ש היוסיפון לרומיים שהוא האמת]. המפורסם הגדול לנוצרים (Joseph Scaliger) יתאר את היוסיפון בתאר נפלא מאד, כזה: יוסיפון הסופר היותר מהיר בין כל סופרי דברי הימים והגדול בין כל אוהבי האמת שבעולם, ועוד כתב עליו שלא בלבד מה שנוגע לקורות עם בני ישראל, אבל בכל מה שנוגע אפילו לקורות העמים זולת ישראל לו יתר שאת באמת הדברים ואמונה על כל הנבחרים מסופרי ד"ה אשר ליונים והרומיים. — עאוועביוס Eusebius והיעראנימוס (Hieronymus) ופאטיאוס (Photius) המפורסמים הגדולים לנוצרים מוכיחים גם כן את היוסיפון בדי פאר ותהלה, וכל אלה שהזכרנו המעידים עליו כלם אנשי שם ועדותן גדולה ויקרה מאד לפני כל חכמי העולם ¹ .

פרק פז

בכל התמורות הרבות אשר עברו על היהודים בענין המדיני, ובכל המלחמות העצומות והגרופים הרבים והקשים, ובכל התלאות אשר מצאום, הצילו את הספרים הנכבדים האלה שהזכרנו, והרפו את נפשם והונם לפעמים להציל את הספרים האלה ממלעות האסון והפגע, הספרים האלה עורם מצוים בידינו בלשון הזאת ממש שנכתבו ראשונה, והלשון הזאת אשר נכתבו בה הספרים הללו אף כי זה יותר מאלפים שנה אשר הדלה להיות לשון מדברת בפי אדם בעולם, בכל זאת נודעת לתכליתה לכל חכם ומלומד, והספרים מובנים באר היטב, וברוב השתדלות היום בספרים הללו, ובלשונות המזרחיות, ובקדמוניות, וע"י חכמים הנוסעים בארצות המזרח לחפש אחר מטמוני קדמוניות והנהגות יושבי ארצות האל, יתגלו לנו מיום ליום ביתר שאת באורי המקראות ולשונות הסתומות שבתנ"ך, אשר מלפנים לא נודעו, ונמצאו עוד היום תרגומים מהספרים האלה שנעתקו זה יותר מאלף ושמונה מאות שנה, והיהודים עורם היים וקיימים בכל ממלכות הארץ, תודה לה', והמה בקיאים מאד בספריהם הללו, ומקנאים מאד לדתם ותורתם ושומרים הספרים האלה כבבת עין מכל פגע ונוק ומכל שגיאה, ומונים פרשיותיהם, פסוקיהם, מלותיהם, אותיותיהם, נקודותיהם וטעמיהם, כמפורסם.

ובזה נשלם מה שרציתי לבאר ממעלת ספרי התנ"ך לכל ארבעה המינים,

¹ אמר המחבר: מה שהצאתי פה ספרי הפוקריפא ויוסיפון וזולתם מהסופרים, לא צאתי חלילה לערב חול בקודש, אבל כוונתי להראות, שגם ספרי חול אשר נכתבו חללו מפי קדמוניו, כלם היו סופריהם אנשי שם ומפורסמים, וראוי לסמוך עליהם במקום שאינם מהגנדים לספרי המנ"ך.

היינו: הדת, הספור, המליצה (שנכתב בה חלק הנבואיי) והמדעיי¹).

פרק פח

בסוף בית ראשון לפני הרבנו, מצינו שהיו בבני ישראל צעירי ימים שהיו משכילים בכל הכמה, והיה להם עשר ידות במדעים ומושכלות כעדות הכתובים ברניאל, וכמו שבררנו באר היטב בספרנו תעודה בישראל (צד 108 וצד 109) עיי"ש, ואינו מבורר לי אם היו ליהודים בתי מדרש מיוחדים לאלה החכמות או למדו בביתם אצל מלמדים, אבל כפי הנראה ממשמעות התלמוד (ב"ב ד' כ"א) לא היו או להם אף בתי ספר מיוחדים, כי אם כל אב למד את בנו בביתו, ומצינו שמלכי היהודים היו להם או מלמדים בביתם ואומנים (Gouverneurs) כעדות הכתובים בתנ"ך. והיוסיפון לרומיים (קדמוניות ספר כ' פ"ד) כתב, שכל אב בביתו היה מחויב להיות לו תנ"ך, וללמד את בניו בהם, עיי"ש, ועיין בספרנו ת"ב שער הראשון², אבל בזמן בית שני

¹ פה המקום להעיר על טעות המסופקים אם לא עזרה הסופר הוא הממליץ תורה משה, כנודע מטעות המתחמיה בוגלי הדת מקדמונים ואחרונים, וכבאר בעזר ה' בטול טענותיהם בקצרה ומכמה פנים, וגאמר:

ה' נודע שגם להשכרונים יש ממש תורה משה זו שלנו [ורק בשנויים מעטים בזהם איזו מלות שנראה גליי שזיפו בכוונה, וכמעט כלא נהשבו], והשמרונים קמו לפני עזרה במאחיס שנה, והם נכדלים מאתנו מאז שקמו, ושנאה רבה ציינו, ומכ"ש שינאחו אם עזרה הסופר כנודע.

ב) איך היה יכול עזרה להטעות את יתר הכהנים והלויים והכמי דורו והזקנים וגדולי העם? גם היו בזמנו אחר בנין בית שני עוד הרבה זקנים מהכהנים והלויים וראשי האבות וזולתן אשר ראו עוד הבית הראשון בחקפו, כמבואר בספר עזרה עלמו (שכתב נחמיה), וידעו את התורה ומצותיה ונתגדלו על מנהגיה, גם היו אז חגי זכריה ומלאכי דניאל הנביה מישאל ועזריה נחמיה מרדכי וזובבל וזולתן, והמה ידעו עוד את ירמיה ויחזקאל וצרוך.

ג) הלא כל ספרי הנביאים הראשונים והאחרונים וספרי הכתובים אחרונים וקשורים זה בזה וכל אחרונים בתורה משה ומצותיה וספוריה, וא"כ מוכרחים אלה המסופקים הטועים לומר, שגם את אלה הספרים וגם סירי תהלים ומשלי, כלם חזר עזרה. גם ידוע שכל נביא וסופר וכל משורר יש לכל אדם סגנון אחר בדרכי המליצה ובדרכי הלשון, והבדל רב ביופי ונחות ועוז, וא"כ היה עזרה יכול לכתוב בכל אופני הסגנונים הללו!!

ד) הלא בספר עזרה ורוב ספר ד"ה שכתב עזרה לא נראה בו כלל כשרון הנחוח והעוז במליצתו וכתיבתו כבתורה משה והנביאים, אף כל שהוא, ואדרבה נראה בעפו נפילה עזומה בלשון העברית, ואף על המליצה לא נראה בו. — ובל אלה התשובות המעטות הלא די המה לסכור פיות המתחמיהם הללו והמעורים עיני אנשים בהטלת הספקותיהם הללו.

² וכבר ידוע לכל שגם הוא מזהה מן התורה להיות לכל איש מישראל ספר תורה

התקין הכהן הגדול יהושע בן גמלא בכל עיר ועיר בתי ספר (ללמוד התנ"ך), ובסוף בית שני מצינו שהיו הרבה בתי ספר ובתי מדרש, כמבואר באריכות בספרנו ת"ב (שם) ¹. יהושע בן גמלא היה בזמן הלל ושמאי, ערך מאה שנה לפני החורבן.

פרק פט

ויהי בשנת ג'א של"ה ליצירה נחרב הבית הראשון ונגרשו היהודים מארץ ישראל לבבל, ונתפורו ג"כ בכל העולם, עד אשר נבנה הבית מחדש,

כמו שמבואר בתלמוד, ומזה מן המובהר שיכתבנה בידו, וכלל ספר תורה אמרו רבותינו שגם שאר הספרים שנתחברו ע"פ התורה בכלל, ואם לא יכול לכתוב בעצמו יכתוב ע"י אחרים, ופי' וכתבם כמו ולמדתם אותם את בניכם (עיי' להלן), וכן וכתיב לה ספר כתיבתם לאו דוקא שיכתוב בעצמו אבל ג"כ ע"י אחרים יודעים לכתוב כי לא כל איש מ ישראל היה יודע לכתוב אז, רק הכהנים והלוים, ויחיד סגולה.

¹ אמר המחבר: המצות עשה שצמורה ולמדתם אותם את בניכם (דברים י"ח), מחייבת את האב ללמד את בנו, הן בעצמו או על ידי אחרים, וזה מצוה היטב מן ולמדתם שצא בציון פעל, וידוע בהכמה הדקדוק שיש לפעמים בנין פעל הצא תמורה בנין הפעיל, כמו שביח, וכדומה, וכן למד יש בו ג"כ הוראת הפעיל והוראת הפעיל, ער האב געלעהרט, ער האב לערנען לאשען. — וכן מחייבת מצוה זו לתקן במי ספר לערים ללמדם בהם, וזה מובן היטב מן ולמדתם שצא בציון הרבים, ר"ל על עדה ישראל בכלל חלה המצות עשה ללמד את הבנים, ועיין בצנא צנא שם ובקדושין פרק א' ד"ה כל מצוה הבן על האב.

אמר המחבר: בספרנו ת"ב (שם) כתבנו בשם החינוך, (עשה זו ולמדתם את בניכם) שהתלמד את בנו מקרא, אינו יולא ידי חובתו אם למדו עפ"י דרשות, כ"א מחויב ללמדו על פי פשוט עיי"ש. — ונשאלתי על זה מנין זאת להחינוך? ונראה לי שיש להביא ראיה לדבריו מהתלמוד (נדרים דף ל"ה ע"ב) מדין המודר הנאה מחברו לענין למוד, עיי"ש במסקנת התלמוד, וז"ל הרא"ש שם בפרושו למשנה זו: מדרש: (הוא) ספרא וספרי שהוא מדרש הפסוקים, הלכות: (המה) הלכה למשה מסיני, ואגרות: המה דברי חכמים שהסמיכו על הפסוקים עכ"ל הרא"ש ז"ל. — ומי לא יראה מזה שבזמן חכמי המשנה היה למוד המקרא רק עפ"י פשוט הפשוט ולא בפרושי ההגדה ומדרש; דאל"כ לא היה מחלק שם לענין הדיון במודר הנאה מחברו בין למוד המקרא ובין למוד מדרש ואגרות, אם היה גם למוד המקרא עפ"י מדרש ואגדה, והבן. — גם מה שכתבתי (בספרי שעודה בישראל שם) בשם השל"ה שמונה ללמוד התורה כסדר דוקא, ולא לדג משבוע זה וכו', ונשאלתי ע"ז ג"כ, מנין זאת להשל"ה? ונראה לי להביא ראיה לזה מהתלמוד גיטין (דף נ"ה ע"א), שהיה המנהג

וחזרו רוב הגולה מבל לארץ ישראל, ואז נודע ליהודים למורי הכשריים, ואחר זה למורי המצריים והיוונים, וביחוד עניני הרמזים (סימנאלטן), והרבה מבני הפרתמים ומזרע המלוכה וזולתן מבני ישראל למדו בבתי מדרש לכשרים (כעדות הכתובים ברניאל) את למורי הכשרים, וביחוד את חכמת הכוכבים ואיצטגנינות, כי היו הכשרים מפורסמים בכל העולם בחכמה זו.

אז פסקה מכל וכל אצל היהודים עבודת אלילים ונמח שמה עד היום הזה.

בימים ההם היה עזרא הכהן הסופר מהיר בתורת ה', הוא עזרא הסופר וסיעתו שתקנו הדת והחזירו התורה לאיתנה, נכבד הוא ויקר ליהודים כמושה רבינו עליו השלום.

זה הזמן הביא ללמד את הנערים הסורה על הסדר ולא בכל שבוע (נגד משמעות המדכי דקדושין סמן רצ"ז בשם הירושלמי). וז"ל התלמוד דגיטין הג"ל: אמר ליה חד לחבריה (הסינוקוס) הא היכא כתיב? אמר ליה גם כל הלי וגו', אמר כמה מרחיקתא מדוכתא פלן? אמר ליה אינגד פוסתא ופלגא (ר"ל מעט, דף אחד וחצי), אמר ליה אי מטאי לגביה וכו' (ועיין שם בפרוש רש"י ובמהרש"א בחדושי אגדות), וא"כ מדברי הסינוק שאמר דף וחצי, ולא אמר כך וכך שבועות אהה רחוק מפרשה זו, נראה ברור שהיו לומדים חומש על הסדר, והסינוק השואל (כפי הנראה שהיה קטן מחברו הנשאל) למד כבר התוכחה הראשונה שבסדר בחקויו, והיה קשה לו הא היכא כתיב? ואולם חברו הגדול ממנו שכבר למד גם התוכחה שניה שבסדר כי הבא (ששם נאמר הפסוק גם כל הלי) השיב לו, וא"ל הקטן: אי מטאי לגביה לא איצטריכי לך, והבן.

תם חלק ראשון

בית יהודה

יסודתו בהררי קדש הדת וקורות האומה הישראלית, ספריה,
הנהגותיה, חכמיה וסופריה הן בתורה והן בחכמה, וראשי
התקנות שנתיסדו בכל זמן ומקום לטובת עם ישראל

בשני הלקים

חלק שני

מאת

אביר סופרי זמננו, הרב החכם הכולל הנודע לתהלה
מו"ה יצחק בער לעוויןזאהן ז"ל מקרעמניץ.

ע"י המו"ל כל ספרי ריב"ל

דוב בער נאטאנזאהן ויעקב ישראל לעוויןזאהן

ווארשא

דרוק פאן אלעקסאנדער גינז, זיעלנא שטראסע № 1064 D.

שנת תרל"ח לפ"ק

БЕТЪ ІУДА

РАСПРОСТРАНЕНІЕ ВѢРЫ И ІСТОРИИ ЕВРЕЕВЪ.

СОЧ.

И. Б. Левинзона

Часть II.

ВАРШАВА.

ВЪ ТИПОГРАФИИ АЛЕКСАНДРА ГИНСА.

Новозельная № 37 (1064 D).

1878.

Дозволено Цензурою.
Варшава 22 Марта 1878 г.

שער הרביעי

פרק תשעים

והנביאים מסרו קבלתם שקבלו מהזקנים לאנשי כנסת הגדולה, המה זקני העדה ובית דין הכללי שקמו בתחלת בית שני (שנת ג'א תי"ג ליצירה¹), והיו במספר ק"ב אנשים חכמים, ומהם היו ג"כ איזה נביאים מהנביאים האחרונים: חגי, זכריה, מלאכי, דניאל, עזרא, נחמיה, מרדכי, זרובבל וכו'. האחרון שבהם היה שמעון הצדיק, והיה כהן

¹ ונקרא הועד הזה בשם כנסת ר"ל אספה וקבוץ, ודע שקדמוניו דור אחר דור החליפו לפעמים כמה שמות אחרים בשמות אחרים הנרדפים עמם בכוונה אחת כאשר נשתנה הענין בזמן מהומים, ד"מ: אהל מועד שהיה צמחן לקבוץ ואספת בני ישראל, וכן מועדי אל (תהלים ע"ד), קראו אה"כ בשם בית הכנסת, וכן נקרא במג"ך מקום וקבוץ הגדולים בדבר הכללי בשם מועד, קראו מועד (במדבר ל"ו), ואשכנז בחר מועד (ישעיה י"ד) (פי' מקום קבוץ ואספה של כל המלכים, עיין שרשים לרד"ק שרש יעד); כן קראו אה"כ בשם כנסיה או כנסת הנרדף עם מועד אל הקבוץ הגדול מאנשי שם האלה או למקום הקבוץ, והחליפו את שמות האחרים בכוונה; יען שלא היה ד"מ אחר זה בית הכנסת ממש מה שהיו מועדי אל, וכן לא היתה הכנסיה הגדולה הזו ממש מה שהיה אהל מועד, ושמו זה הכל, ועיין להלן מה שכתבנו בשם תורה, משנה, תלמוד, גמרא, שהם שמות נרדפים, ושנו בכוונה שמותם כולל, וכן רבן רבי ורב וכו' וכדומה, וכאשר לא מצאו שמות נרדפים בלה"ק אז עשו משקלים חדשים בלשון עברי, או סרגמו שמות האחרים האלה בלשון אחרת המובנת למו אז, והיו מספיקים להם שמות נרדפים, ד"מ: גמרא, רבן [שהמה סרגוס של תלמוד בוא"ו] וארון, וכן רב יהודה נשיאה, והוא היה אמורא נכד רבי יהודה הנשיא הנקרא רבינו הקדוש, ולמען ההבדל שלא יחליפו הנשיא רב יהודה האמורא בזקנו רבי יהודה שהיה נקרא ג"כ רבי יהודה הנשיא, קראו אותו בלשון ארמית נשיאה, ולפעמים שנו אות אחת בחלוף אות אחרת ממוצא אחד הדומה בהברה, כמו מבילתא מן מבילתא (בגולה בלשון עברית) (ועיין היטב להלן פ' ק"ה ב"ה גשורא), (והבקי בלשונות המזרחיות והברתן האמיתית יראה שאין הפרש ביניהם, כמו בכל האותיות שהמה ממוצא אחד, וכן היו באמת מחליפים בדבור הברת האותיות ממוצא אחד ממחוז למחוז, ומכ"ש ממדינה למדינה, ומזה נעשו אה"כ לשונות חדשות), ובספרנו זה דברנו מזה הענין במקומות מפוזרים, וביחוד בספרנו בית האור, והבאנו ראיות הרבה גם מלשונות אייראפא החדשות.

גדול (היה ג'א תמ"ח), והוא ראשון לחכמי המשנה⁽¹⁾.
 מן חכמי הכנסיה הזאת יש לנו במליצה נשגבה ובצה לשון העברית סדר
 תפלות⁽²⁾ על כל השנה, ויש בהן כמה תפלות ראוי לקרותן, תפלות
 פילוסופיות⁽³⁾ וכלן מלאות הן ויופי והדרת קדש⁽⁴⁾ וכבר נעתקו סדרי התפלות
 כמעט בכל לשונות אייראפא לרוב טובן ויפין⁽⁵⁾.

(1) אמר המחבר: על דבר שמעון הצדיק ועל זמנו יש פלפול רב להחכם בעל מאור
 עינים (פרק כ"ב) נגד דעת הראב"ד הלוי ז"ל והגמשיכים אחריו (ואשר גם חכמי הלכה
 פה בדרכיהם), ולהיות שהספר מאור עינים הגיע לידי אחר שכבר היה ספרי זה בית
 יהודה נגמר בחבורו מהחל ועד כלה, הנחתי הדבר כאשר הוא, ורמזתי פה אל הקורא
 לעיין עליו שם, וביתר פרקיו, וכן תמצא בצורני וביתר מחברים קדמונים על דבר זמן
 שמעון הצדיק נגד דעת הראב"ד ז"ל, אולם אין זאת תכלית כוונתנו בחבור הזה, ועל
 הקורא לעיין במקומות הללו ויבחר הנאות, ולאנחנו אמנם בחרנו בדברי הראב"ד ז"ל
 והגמשיכים אחריו יען שהוא נמשך אחר התלמודים והמדרשים. — וספרי העמים מנשאים
 את האיש המעולה הזה שמעון הצדיק עד להפליא בעבור מדותיו התרומיות ומעלותיו
 הנפלאות, גם יכנו אותו בשם מתקן הדת והאומה (Reformator) והשני לעזרא הסופר,
 ואומרים עליו רבים מסופרי הגוים שהוא הוסיף על התנ"ך ספרי ד"ה א' ב', עזרא
 חמייה והסתר גם מלאכי, ויש להם הוכחות רבות על זה.

(2) כבר הרחבנו לבאר כמה שיש בו די בספרנו ת"ב בשערים הראשונים מהכרת
 המליצה והשיר לכל דבר תורה וחכמה וכל דבר שבקדושה, וגם רבינו הגדול מהר"י אלבו
 בספרו העיקרים (מאמר ד' פרק כ"ג) האריך בזה בטוב טעם ודעת, ועיין גם בשיר רבה
 בתחלתו בד"ה: וירא העם וירונו, שירה נאה, עיי"ש. ומזה נהנו חכמי ישראל בכל
 דור ודור, מי שחננו ה' כשרון דעת להרגיל א"ע לחבר עפ"י משקל שירים נעימים בהדר
 ויופי המליצה וברעיונות נשגבים עד אשר יצוא לידי חריפות והכשר רב לחבר שירי תהלות
 ותשבחות, אם להלל חסדי ה' ולספר מעשיו ואם לספר מעלות איוו חכמה ומדע, וכדומה,
⁽³⁾ כגון ברכת יוצר אור לחול ונשמת והכל יודוך ואל אדון ומעריב ערבים כלם
 מספרים עוזו הטבע הנדיבה, וכבר ידוע שתחמת הטבע קודמת בזמן לחכמת אלהות, כי
 ממנה ילקח מופת על מציאות ה' ויחודו, ע"כ תקנו אלה השבחים לפני קריאת שמע
 שהיא קבלת יהוד השם ומלכותו.

(4) על סדר התפלות מכל השנה הנ"ל הוסיפו דור אחר דור הוספות, ונכרות
 ההוספות האלה גם מצד תוכן כוונתם, גם מצד הלשון, וכן הוסיפו הרבה מזמורים מספר
 תהלים, שלמים או פסוקים מלוקטים, וגם הוסיפו האחרונים איוו תפלות שהדשו איוו
 תנאים ואמוראים לעצמם, הנמצאות בתלמוד, כי לפי דעת חכמי התלמוד מחויב כל איש
 לחדש איוו דבר בתפלתו ולהוסיף מה על הנוסח הכולל, ומאיוו בתלמוד ששלוחי אבור
 שירדו לפני הציבה לא היו מתפללים כלם על נוסח אחד, זה היה מקור זה היה מאריך,
 כמו שאמרו במסכת ברכות: כמה קצרן זה כמה ארכן זה, זה הוסיף מדיליה, כשהוא
 נחמית לפני הציבה והוסיף תארים העוזו האברתי וכו', והיום יש אלנו ממדינה למדינה

בימים ההם פסקה הנבואה מישראל, אין נביא ותוזה עוד, גם האורים ותומים בטלו, וזה היה ארבעים שנה אחר בנין הבית השני הזה.

נוכחאות שונות ג"כ בסדר קרימה ואיחור ובחסרון ועודף קצת תבות, והכל כמנהג הארצות —. וכחצ הב"י בטור ח"ח סימן קי"ג בשם אבודרהם: לא תמצא מקום בעולם שאומרים י"ח זענין אחד חנה בחנה, אלא יש מוסיפין חיות ויש גורעין, עיי"ש מה שכתב על זה לענין האנשים שהתעמלו למוות הטבות ונתנו למו רמזים. וח"כ מה יפה אמרו החכמים שאין לבלבל את כוונת התפלה ע"י רמזים ורחשי חבות וס"ת וגמטריאות והשמות והאלופים שהעמידו קצת בעלי הרמו והסוד, כי אין להם שום יסוד ושורש, ובפרט שהמה מבלבלים כוונת התפלה האמתית שהוא פירוש המלות, וח"ל הרש"ל (שו"ת סימן ז"ח): מה יפה כה של ר' שמעון מקינון, אחר שלמד סתרי הקבלה, אמר, שהוא מתפלל כתינוק בן יומו וד"ל עכ"ל. — וקצת תפלות שיש לנו בלשון ארמית אינן בלשון ארמית הנחה כדיאל ותרנוס אונקלום, אבל בלשון ארמית הבבלית, בלשון התלמוד, כי התפלות ההנה מאוחרות הנה בזמן, ונעשו מן החכמים בכל האחרונים שחברו הסדורים, ומהם המין הוא הקדיש, ויקוס פורקן, וכדומה. עיין תוספות ברכות פרק קמא לענין הקדיש, ועיין מאור עינים פרק כ"ז.

תקון ועבודת התפלה נקראת בתלמוד בשם הטולל תפלה, והיותר נאה לו השם עבודה (גאטטעס דיענסט), ע"ד: מה העבודה הזאת, ושמתם את העבודה, וכן נקרא התקון של הכהן בזהמ"ק בהקברת הקרבנות בשם עבודה, וכן נקרא בלשון ארמית פלחן (עזרא ז' י"ט) פי' עבודה, וכן נקרא בלשון רומי תקון התפלה בשם (Cultus) פי' עבודה. והיוחסין (בערך ר' אלעזר חסמא) בשם הכראשית רבה: אין אומרים לו (לשליח צבור) בוא והתפלל, אלא בוא וקרב קרבנות צבור, [ולשיות התפלה היום במקום עבודת הקרבנות, ע"כ תלו חז"ל האסמכתא ממצות תפלה בפסוק ולעבדו בכל לבבכם, ואמרו (כריש העניות): עבודה שלבב זו תפלה] ונקרא הש"ך בתלמוד ירושלמי (עיין יוחסין שם) קרוב או קרובא: זעירא הוה סמיך לקרובא, והתפלות קרובות (כ"ל השמונה עשרה, כי רק הם נקראו תפלה); ואולי היה ג"כ משקל אחר קרובין סמוכות קרובות [כמו מחזורות ומחזורים (או מחזורין)], וכן מכנה הראש"ד בעל הקבלה את הפיוטים הללו בשם מחזורות, וכן מעתיק דבריו היוחסין דפוס זאלקאווא חלק שני דף ס"ז ע"ב], ומה אולי קרובין שגעה את"ל בטעות סופר, שהחליפו ין באות ק' שהטעות בזה קרוב מאוד שיזדמן, ומצינו תאר קרובין (עיין יוחסין בערך ר' אלעזר בר"ש) על הפייטן בתלמוד כנון ר' אלעזר בר"ש (עיין העודה בישראל דף 123), וכן נקרא אלל הנוצרים הש"ך בשם בהן (פריעסטער), והעמוד שהוא מתפלל לפניו, בשם מזבח (אלטאר), כי גם לפני המזבח בזהמ"ק היו מתפללים לעשות צדקה כעדות הכתובים בתנ"ך [והנוצרים כראשית יסודתם קבלו זה מהיהודים], אך היהודים לא ראו לנמנו בשם בהן ומזבח, ותשבו זאת לאיסור, ע"כ שנו השמות וקראו בשם "קרוב" לשון הנופל בתנ"ך על הנגש אל המזבח, ואחר זה שנו יותר וקראו שליות צבור או יורד לפני התיבה (כ"ל ארון הקדש), ואחר זה בשם חזן (כ"ל משגיח, או מלמד תינוקות, כי המה היו עפ"י רוב

ואז בימים ההם התחילו היהודים למנות מחדש השביעי (הוא הדש תשרי או ירח האיתנים) את החדשים, וזאת עשו היהודים לבקשת המלך האדיר אלכסנדר

השלוחי לצור, כמו שאמרו: החזן רואה היכן תימוקות קוראים, וכוף משרש הזה בעצבית). [ובספר חובת הלבבות (שער יחוד המעשה פרק ה') נראה שהמשוררים מחזרי פיוטים ושירים נקראים חזנים, ואולי החליפו אח"כ ההמון וקראו למשורר ר"ל מנגן צפה בשם חזן, ולא אדע לפי דעת הרב בעל חובת הלבבות שרש טבש זו, ואולי הוא מלשון ערבית כדרכו לשמש בנחות מלשון זו בספרו זה, עיין בספרנו בית האוצר], ויש משרש זה בלשון ערבית חזן (ופורשו (טרויעריג) בלשון אשכנזית), אבל לא אדע לכוון פה]. ובתלמוד נקרא שמש הכנסת (מפני שהוא משגיח ורואה) בשם חזן, כידוע, ועיין תוספות (מנחות דף מ"ד ע"ב), ועיין אבודרהם בשחרית של חול בסוף חין כאלהינו מעיין ש"ז, חזן וקרבות.

והיום נקרא חזן התפלה אלנו בשם ראבגון, ואומרים שהיא מלה ארמית ור"ל של האבות, כי זמן התפלות אבות תקנו *.

אמר המחבר: יש לי ספק אם היו במימדי סדר התפלה ג"כ מהנביאים חגי זכריה ומלאכי (כמו שמקובל אלנו), כי לדעתי נחזר אחר מותם, והביאני לזה, מפני שנראה בו רוב המליצות לקוחות מהתנ"ך (ועיין אבודרהם שמראה כל מוצאותם מהתנ"ך), ואף מנבואת חגי זכריה ומלאכי מאלו מליצות לקוחות, ואם היו הם המחברים היה מיוסד בלשון יותר נח ומליצות חדשות שחדשו מדעתם כנצבית ספריהם בתנ"ך? גם יש בו הרבה רמזים ממדרשי רז"ל ומליצות מלשון המשנה, כגון המליצה: צרוך שאמר והיה העולם, והוא תאר ידוע להש"י בדברי חז"ל, מי שאמר והיה העולם, וכן עושה בראשית, מעשה בראשית, מליצה מהתלמוד על הטבע והבריאה בכלל, עיין לעיל. גזור ומקיים, מרחם על הבריות, עול מלכות שמים, ונחמים רשות, המחזיר שכינתו, על המרכבה, מלאים זיו, נאה זיום [מלא כל הארץ כבודו, ת"י זיו יקריה, ורבותיו ז"ל בתלמוד אמרו שזיו ג"כ מלה ערבית היא בחדש זיו (מלכים א' ו') משום דאית ביה זיוא לאילני עיי"ש, ותרנגוס מנגה נגדו מזיו יקריה, לכן לקחו מסדרי התפלות זיו ונגה לשמות נרדפים, מלאים זיו ומפיקים נגה, ויש אומרים: והתענגתם מזיו כבודה (ישעיה ס"ז) הוא תמורת זיו], היות הקדש, זכות ומישור, קרבות חובותינו, תלמוד תורתך, חיי עולם הבא, לימות המשיח, לתחית המתים, חיים זכו, גם כל העולם בלו חל מפניך [מליצה זו בל... בלו נהוגה בתלמוד לרוב, ודוגמתם בלשון המקרא: כי כל העדה בלם קדושים (במדבר ט"ז), והכפל הזה מחזק את המליצה], הנפרע לנו, הרחמן, והרבה כאלה, בפרט התפלות המדברות על הגלות וחורבן הבית, שא"ל לומר שאנשי כנה"ג

* ואם קבלה היא נקבל, אבל נראה שהיא מלה זרה ונתחדשה בימים האחרונים מאד, ואפשר היא מלה אנגלית (כמו שמלאכי במקרה הכנסת הזאת, וגם דרשתי אחרים בספר מליס) דאבן (Dawn) שפושט: (דיא דטמטערונג, דער אונטערשטער טאג ובלשון העברי נשאף (דיממא ודילילא), או שחרית): כי היהודים האנגליים אחר הגרש נאסרו בכל העולם, ויש לנו מהם בלשוננו יהודית אשכנזית כמה טבות.

המוקדוני, וגם התחילו אז למנות השנים למלכות אלכסנדר הז'ה, והוא מנין השטרות — (עיין יוחסין חלק ראשון דף ט' ע"ב דפוס זאלקאווא, עיקרים מאמר ג' פ' ט"ז ופ' י"ח, מאור עינים פרק כ"ג ופ' כ"ד). מנין השטרות התחיל לסוף

תקום, ונתקנו אחר חורבן בית שני בלתי ספק; ומדברי רש"י בריש פרק תפלת השחר ב"ה: ריב"ל אמר תפלות כנגד תמידין תקום, משמע שאחר חורבן בית שני תקנו התפלות, עיין הכותב בעין יעקב, ובפרוש מנינו בפרק הזה שם בגמרא שביבנה לפני ר"ג הסדיר ר"ג הפקולי י"ח ברכות, ויש עוד לעיין בזה, ועיין מגילה (דף י"ז ודף י"ח).

ואולם ענין התפלה כפי הנוסח והמטבע שהזכרנו, כוללת ברכות ושבתים גם הוראות על הטוב הכולל כל בשר יחדו, ותפלות על העתיד, מהם הכוללות רק עם ישראל לבד, כגון: בנין בהמ"ק וקבוץ גלויות, והחזרת השכינה לניון, ומהם תפלות בעד כל העולם, כגון: ברכת השנים, ואהה חונן. וכן רוב התפלה של ר"ה וי"כ, ועל כן נקוה לך, וכדומה, המה כוללות כל העולם, כי התפלה היא במקום קרבות, ויודע שהיו מקריבים בתג קרבות בעד כל השבטים אומות, וביחוד מתפללים בכל שבת בעד חיי המלכות שחוסים תחת אל כפיו כפי נוסח התפלה הנמזא בכל הסדורים, כמו שהיו נוהגים להקריב קרבות ולהתפלל בעד המלכות בזמן שביט המקדש היה קיים, וכמו שנמזא בתלמוד יומא שאמר שמעון הצדיק לאלכסנדר מוקדון: מקום שאנו מתפללים בו עליך ועל מלכותך. — וכן שלחו היהודים מבבל קרבות להקריב בעד נבוכדנאצר. — סדר התפלות בכלל מסודר בקדימה ואחור בהשכל רב מאד, ד"מ: הקדימו ברכת יוצר אור לברכת אהבה רבה, וכן מעריב ערבים לאהבת עולם; כי מיוצר אור ומעריב ערבים מבוארת דת הטבעית הקודמת בזמן, ואח"כ אהבה רבה ואהבת עולם שמהם מבוארת דת הנגלית המאוחרת בזמן הנתנה לישראל מהבה יתרה (וכמבואר בפרק שלישי דאבות דבברי ר' עקיבא) וזהו שאמר: חמלה גדולה ויתרה, והבן, ואחר זה שמע ישראל, כמו שבארנו לעיל, והוא התכלית היוצא מכל הקדום, ואחר זה פרשת ואהבת המבוארת. מפסוק שמע המביאה לאהבת ה', ואח"כ פרשת והיה אם שמוע המדברת על הגמול הטבעי והכולל כל אדם והוא המזון והטרף שבלעדיו לא יתקיים האדם כלל, ואחר זה ברכת הגאולה בשחרית ובערבים, והיא המדברת מהגמול שהוא למעלה מהטבע והמתבודד בו רק עם ישראל והוא גאולת מזרים אבל הטובה הזו (ר"ל חרות) איננה הכרחית לקיום האדם, ורק תוספת טובה ועונג. — וע"ז הדרך שכתבנו מהסדר הנפלא הזה, יתבונן כל קורא משכיל בסדר התפלה מראש ועד סוף, אבל ידע ויבין בכל המקומות שהוסיפו אחרונים בכל דור, ויש לדבר מזה הרבה.

נוסח התפלה בכלל כפי המטבע הנמזא בסדורים לא נתקן אלא למי שהוא צביתו ובמקומו שקט ושאין, אבל להולכי דרכים (ואולי גם לבעלי מלאכות ועובדי הדמה) נתקנה תפלת הבינו, ובפרוש אח"ל: טוב מעט בכוונה מהרבה שלא בכוונה, ומנינו בסוף מסכת ר"ה, שרבן גמליאל הורה, שאנשי הכפרים העובדים בשדה פטורים ב"ה וי"כ מתפלה, מפני ששליח זכור אשר בעיר מוציא אותם בתפלתו עי"ש. ורבותינו מחלקים בתפלת הבינו בין ימות החמה לימות הגשמים.

ארבעים שנה אחר בנין בית שני. עיין במאור עינים שם פלפול רב מענין זה. בעת ההיא קמו כת השמרונים שהיו אחר סנבלט החורוני ובני יהושע הכהן הגדול שנתחתנו עמו, ובנו ברשיון אלכסנדר הזה בית המקדש בהר גרזים, והקריבו עולות וזבחים, ומנשה בן יוצדק היה כהן גדול שם בבית הזה ועמד הבית הזה ערך מאתיים שנה, ובנינו היה בערך ארבעים שנה אחר בנין בית שני⁽¹⁾.

בזמן עזרא הסופר הנזכר שנו היהודים את הכתב שלהם שבו נכתבה התורה היינו כתב עברי, והניחו אותו להשמרונים, והמה הכותים הנל, והיהודים לקחו תמורתו כתב אשורי, ר"ל הכתב שהשתמשו בו אנשי אשור, אשר גלו שמה עשרת השבטים, עיין הערה שלפני זה⁽²⁾. הרבה מן סופרי

ואולם עיין התפלה בכלל, הוא חיוז גמור על כל אדם, וכבר האריכו בזה רבותינו הקדמונים והאחרונים. — וקבלת התפלה לפני ה' יורה בהכרח על ההשגחה, וגם עובי הפילוסופים מכל אומה ולשון קדמונים ואחרונים מודים שהתפלה היוצאת מכוונת הלב תפעול פעולות נפלאות; ושמע נא דברי חכם יקר זמננו שכתב וז"ל: „ועלכצט נאך דעס אויס-ספרוכט אויפגעקלערטער אונד צעריהמטער דענקער, קאן דאס געזעט וואונדערצוארע אונד שטויגעסוויירדיגע פערענדערונגען אין אונד אויסער דעס מענשען הערפארצדיגעטן (Krug's allgemeines Wörterbuch der philosophischen Wissenschaften II. B. S. 110.)

(1) השמרונים האלה נקראים ג"כ בשם בותים (ע"ש העיר בות שיאלו משם כמו שנקראו שמרנים ע"ש העיר שומרון שהושבס שמה מלך אשור כעדות הכוזבים במלכים ב', ועיין לעיל פ' י"א ולהלן פרק ז"ו, והתשבי ערך בות אחר, שלפי דעמו מהכותים האלה (ר"ל השמרונים) צא העם ההולך נע וגד בארצות ומחזרים על הפתחים הנקראים צעגיינער עכ"ל. היא השערה של שטות; כי הצעגיינער המה משפחה מצוי הרומים (רעמער), וכמו שהוכיח ברטולט הקאנווערזאליאנסלעקסיקאן הגדפס בלייפציג עיי"ש.

(2) אמר המחבר: הטעם ששנו היהודים את המכתב, נראה לי שלא במקרה נעשה זאת, אבל בזוונה ורצון מעצמם ומחכמי הדור ההוא; כדי להרחיק את היהודים מן הכותיים, (ומאמתי אחר כתבי זאת שגס דעת (Eusebius) כן, בעדות המאור עינים), היינו שלא ימשכו אחר דעותיהם דת, ויטרחו מהפירושים וגוונסחאות שהוסיפו השמרונים על התנ"ך כנודע, לכן היה מההכרח לשנות מכל וכל את הכתב שבו נכתבה התורה, שהיתה ג"כ ביד השמרונים האלה, ואשר חשבו את עמאם ג"כ ליהודים; כדי שלא יוכל איש יהודי לקרות בספריהם כלל, ויהיה נבדל מהם הבדל עלום, ולקחו תמורת הכתב ההוא את כתב אשורי, ולהיות דת האשורית רחוקה מאד בכל עניניה מדת היהודית, ואין לה שום שייכות עמה, ע"כ לא חשו שימשכו היהודים אחר דעותיהם, לא כן הכותים שגרדו בין היהודים וקבלו תורת משה, וכמעט ליהודים נחשבו, ע"כ היה קרוב מאד המכשול, לזאת היה מההכרח להצדיק, והבן, וכפי הרגיל צפי חז"ל על ענינים כאלה הפסוק: עת לעשות לה' הפרו תורתיך, והחליפו את הכתב המקודש (ע"י שנתן ה' בו את

הנוצרים וסופרי הגוים הקדמונים מבררים, שכתב אשורי הוא הראשון לכל הכתבים שבעולם וקצת מהם מזכיר המאור עינים, ועיין בספרנו ת"ב בהערה לצד 52 והלאה.

בימים ההם קמו כתות פילוסופיות הרבה בארץ יון, משונה אשה מאת רעותה בדעות, וכל אחת ואחת בנתה לה שיטה חדשה, וכמה למודים מהכתות

התורה) ככתב חול, והניחו להשמרונים הכתב הזה שבו נכתבה התורה, ומסתמא השתמשו השמרונים האלה ערט קבלו דת היהודים ג"כ ככתב אשורי, כי המה היו משועבדים למלכי אשור, וכאשר קבלו את דת היהודים ותורתם היו מוכרחים ללמד את הכתב שבו נכתבה התורה, ועצו מכל וכל את הכתב האשורי, ומזה צא החלף הזה.

אמר המהזכר: השנוי והרחיקוק וההבדל המה יסוד גדול בדת, ובעבורם מותר לעקור אף דבר מן התורה כמבואר לעיל באריכות, וכמו שמנינו הרבה מזה בח"ך ובחלמוד, וע"ז האופן עשה דוד נגד מה שכתוב בתורה: לא יומתו אבות על בנים (עיין לעיל פ' שבעים), וחזקיהו כתב נהג הנחשת (שעשה משה ע"י פקודת ה') והחשמונאים נזו למחוק את השם הקדוש [אחר שהיו היונים מוחקים את האזכרות וכתבו שם את שם אליהם, וכדי להרגיל את היהודים בעבודה זרה זו, נזו לרשום גם בכל דלתי ביתם ובכל כליהם ובכל מקום מדרך כף רגלם, ואף על בהמחם, ומזה המליצה בחלמוד: "כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל" כי גם על קרני השור היו כותבים שם עבודה זרה של היונים אז, ואח"כ כאשר גברו החשמונאים, חקנו כבדראשונה את כל ספרי התורות וכתבו במקומן את האזכרות, וגם נזו למחוק מכל דבר שם ע"ז ולכתוב במקומם את שם הקדוש, אך להיות אחר כך לבזיון גדול, כי כתבו גם על מקומות מטופסים ועל כליהם וכדומה, נזו למחוק את השם מהמקומות האלה], וכל זה משום עת לעשות לה' — וע"ז האופן נהגו חכמי הדור פעם בפעם לשנות כמה דברים בדת, כמו, שעשו חכמי המשנה כמה דברים בזמן שקמו כתות בישראל אז מזדוק וביחוס, שלא יהיה נראה שמהקים את המינים, ולמען הבדילם זה מזה בטלו לפעמים כמה דברים טובים והכרחים בדת, וכן כשעמדה דת הנצרית בישראל והיו מעורבים בין היהודים בראשונה, השתדלו היהודים ג"כ לעשות הבדלות והרחקות כ"ל, מהם נודעים לנו ומהם בלתי נודעים לנו היום, (וכן עשו הנוצרים גם מזלם שהשוו שיתערבו בדת היהודים בטלו כמה דברים מאמונת הנוצרי אח"כ, כמו שעשו עם יוס השבת והג הפסח כמבואר בשלשלת הקבלה), וכן מנינו ד"מ באחרונים שאסרו התענית בערב ר"ה אם לא שיטעמו מה קודם אור היום, כנודע, ואפשר מעינין הזה בחלמוד הנזוי: מנעו בניכם מן ההגיון (כפרוש רש"י אל תרגילום במקרא יותר מדאי) והושיבום בין ברכי חכמים, היינו ללמד את הילדים תיכף בהחלפת למודם את הדרוש ולהרחיקם מן הפשט הפשוט בפסוק, אשר יפתור כל אחד מדעתו, וזאת הייתה לבעבור הרחיקם מן הכחות שהיו אז שהרחיקו את הדרוש המקובל בח"ך — והנה השנוי והרחיקוק, וכדומה, נהג ה' יתברך בעלמנו בנתינת תורתו הקדושה באלף ישראל ממאריס, שזוה כמה מלאת ואזהרות למען הרחיק אותם מאמונת והנהגת המצריים והכנענים כמבואר לעיל באריכות, והמה בכלל נקראות אלני בחבור הזה בשם מצות הגדר, ונכון לכנות

האלה ודעותיהן באו ג"כ לקצת היהודים המלומדים והסתפקו במו (עיין להלן סוף פרק צ"א בהערה האחרונה).

ואז קמה בארץ פרס ג"כ כת חדשה המפורסמת שהאמינה בשני כחות, אור וחשך (עיין בספרנו בית האוצר מחברת שניה במאמר קורות עבודת אלילים), ראש הכת הזאת ואבי הדעות הללו היה צערָאָסְטֶער הנודע (עיין שם) ויש קורין אותו צערדוסט, — ולפי עדות הרבה סופרים מהאומות בארצות המזרח היה צערָאָסְטֶער זה עבד או תלמיד של נביאי ישראל. הסופר אַבּוּלְפָאָרַג

קצת מהם בשם תקנות וגזרות (ע"ד הגזרות והתקנות הנמלכות בתלמוד לפעמים), ר"ל שהדברים האלה מלד עזמן לא היו ראויים שיהיו אסורים או לזוּת עשיתן, אבל נעשו רק למען ההבדל והריחוק והגנרס, ועיין ח"ה שער הפרישות פרק ז'.

אמר המחבר: גם בעבור הקראים שקמו בישראל בזמן הגאונים (עיין להלן) מזינו ששנו חכמי ישראל בעצורם בכמה דברים כנ"ל, ולדעתי היה השנוי ג"כ בפיוטים שלא ראו חכמי הדור אז לכתוב הפיוטים שהצרו בלשון המקרא ממש אבל מעורבים בלשון התלמוד, ובגוים על מדרשים ואגדות, לא כן פיוטי הקראים שהיו רק מליֹות מלשון המקרא, כי לא ידעו מהתלמוד, וזה יהיה להיכר לאיש הישראלי אם ימלא פיוט שאין מעורב בו לשון התלמוד להרחיקו ושלא לאמרו, וכן היה עם הבאורים והפרושים שהשתדלו חכמי ישראל אז, כגון רש"י והדומה לו לערוב תמיד בפרושיהם מדרשי אגדות, ובזה היו יכולים להבדיל בין פרושי הרבנים והקראים, ומזינו זימני רבי סעדיה גאון שלמדו המלמדים את התלמידים מספרי הקראים ופרושיהם על התנ"ך, כי לא ידעו המלמדים להבחין, כי לא היו כ"כ מלומדים, עד שהתעורר ע"ז הגאון הר"ל והשתדל להרחיקם מבית ישראל, וכן היו אז ג"כ הקראים תלמידים אצל הרבנים, ומזינו שכמה חכמים בקשו לבטל אמירת שיר היחוד יען שחשבו שמתצרו היה קרא (ר"ל מצת הקראים), כי לא מלאו בו מליֹות מהתלמוד ולא עניינים בנויים על מדרשי חז"ל, אבל החכמים האחרונים שהעמיקו בו יותר מלאו בו לשונות מהתלמוד, וגם רעיונות לקוחות מרמזי חכמי התלמוד, אבל מעט מהמעט, ובעבור זה החירו קריאתו.

ובעבור כן אולי שנו היהודים האשכנזים בכוונה ורצון הצבת כמה אותיות ובפרט הצבת התנועות כמו שהם היום אצלנו, אעפ"י שהוא נגד הצבה האמתית; כדי להרחיק את צניהם מן הקראים בתכלית הריחוק שלא יבינום, ואולי עשו זאת ג"כ להרחיק את צניהם מן האומות שגרו בחוכם, כי גם בהם קמו חכמים שיודעים היטב לשון הקדש וחששו מה שחששו.

ולכלל הדבר שכתבתי פה, יש לי הרבה ראיות ודוגמאות, ומכלל מה שאמרתי עד הנה יוצנו הרבה עניינים בתלמוד ובספרי הפוסקים הראשונים והאחרונים, ויוצנו מזה הרבה דברים ביסוד ספרנו הנוכחי, אך קצתי פה מאד, ועיין להלן פרק קל"ח בהערה, ושם לבך למה שכתבתי שם בצרוף הדברים שכתבתי פה, ואז תשכיל ותבין מן מולא דבר עניינים יקרים ביכוּדי הדת.

המפורסם אמר שהיה עבד של אליהו הנביא ע"ה, והסופר בונדארי אמר שהיה עבד לתלמיד אחד של ירמיהו הנביא, ולפי עדות הסופר המפורסם אבן מוהאמעד מוסטאפי (הכותב תולדות דריוש היסטאסיים, הוא דריוש הנזכר בעזרא, עיין בבית האוצר שם) היה צערָאָסְטֶער תלמיד של עזרא הסופר, ודעה זו היא היותר מקובלת אצל הרבה חכמים. — הכנסיה הזאת הגדולה נתיסדה לפי דעתי (ע"י עזרא) בפקודת ארתחשסתא מלך פרס, (עזרא זי"ן) ואנת עזרא וגו' מני שופטין ודיינים וגו', והמעם למספר הזה, היינו: מאה ועשרים אנשים? נראה לי שהוא כמספר המדינות או המחוזות שהיו שייכים אז למלכות פרס, שהיו מאה ועשרים, ובכלם גרו יהודים¹), וכן כמספר הזה הקים דריוש, אחשרפנים, (דניאל וא"ז) והקים על מלכותא לאחשרפניא מאה ועשרין די להון בכל מלכותא, וא"כ בחרו לאנשי כנסת הגדולה גם כן על זה האופן, ואפשר בחרו מכל מדינה ומדינה של הק"כ מדינות הללו איש אחד, להיות בוז הכנסיה שופט, בידעו דרכי אנשיו במדינתו. — וכבר היו אז היהודים מפוזרים עוד במדינות אחרות תחת ידי מלכים אחרים, ונראה שמהם לא בחרו כי לא היה עליהם כח מלכי פרס. — ונקראת אולי הכנסיה הזו בעבור זה בשם, הגדולה; מפני מספר זה הגדול לעומת המספר של הזקנים שהיו מזמן משה, וכן אח"כ בהסנהדרין שלא היו רק שבעים. — כנסיה זו היתה רק על זמן קט.

פרק צ"א

הכנסיה הזאת (ר"ל אנשי כנסת הגדולה), היתה נקראת אח"כ בשם סנהדרין, והזקנים אשר ישבו בה כסאות למשפט בשם סנהדרין, ובחרו לזה אנשים בעלי מדות, והכמים גדולים בחכמת התורה, אנשי אמת, ובקיאים גדולים בכל החכמות והלשונות, כמבואר בספרנו תעודה בישראל באריכות, ומוסף על חכמתם היו מחויבים להיות חריפים גדולים, היינו שיוכלו למצוא היתר לכל דבר איסור שבתורה בחריפותם, כמו שאמרו (סנהדרין פרק קמא): אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיוודע לטהר השרץ מן התורה, ועיין במתהרש"א שם, וכל זה נאמר ע"ד ההפלה והגזומא שיהיה המורה והדיין חריף ובקי ויהיה מן המקילין בכל דבר כפי האפשר, ולברר דבריו בראיות אמתיות; כי באמת התורה מסורה ביד החכמים (עיין לעיל פרק ס"ח), וה' מסכים על דבריהם, ואם הם בנויים על אדני השכל ומופתי התבונה מסכימים בודאי עם האמת. גם להורות נתנו בלבנו שלא נהרהר אחר חכם ומלומד ולב חריף, אפילו אם מראה לנו על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין, אבל צריך לשמוע אליו, כמו שצותה התורה בפה מלא: לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל,

¹ ונראה שהיה לדריוש שבע מדינות פחות מאתשורוש, וזכנן גרו אז יהודים, וכנאמר (אסתר ט'): וישלח ספרים אל כל היהודים אל שבע ועשרים ומאה מדינה מלכות אתשורוש.

ומזה ברור כשמש, שאם יעמוד ד"מ איש אחד חריף ומהיר בתורה ובחכמה ויאסור לנו איזה דבר שהיו נוהגין בו היתר עד היום הזה או יתיר לנו דבר שהיו נוהגין בו איסור עד היום הזה, ויראה ע"ז טעמים מובהקים על פי השכל הבנוים על כללי התורה, ויראה שכל החכמים שקדמוהו טעו בדבר הזה, או איסורם והיתרם בדבר הזה לא היה על זאת הכוונה שמדמים חכמי הזמן, או שיראה הפשט בתלמוד שלא הבינו מי שקדמו, ומזה הוציא דין חדש, [וב"כ יהיו ראיותיו חזקות עד שכל מי מהחכמים המלומדים שישמעו טענותיו לא יהיה בכח שכלו לסתורן], החכם הזה נקרא בענין הזה השופט הכללי ובית דין הגדול בימים ההם, ומחויב כל העולם לשמוע בקולו, כי הוא השופט שכוונה אליו התורה לשמוע בקולו, ועיין ברבינו הרא"ש (סנהדרין פרק רביעי דף ק"ח ע"ג), ועיין רמב"ם ביד החוקה (רפ"ב מהלכות ממרים) בד"ה: בית דין גדול שדרשו באחת מן המדות וכו', (ודברי הכ"מ שם, דברי השערה המה עיי"ש).

וזמן התחלת קריאת שם לכנסיה הנזכרת בשם סנהדריא, לא אוכל לברר, אבל מיוסיפון לרומיים (כפי שמעתיק ממנו קצת מאמרים החכם בעל מאור עינים) נראה ממנו שהיה השם סנהדריא עוד בזמן התחלת בנין בית המקדש להבתיים בהר גרוזים (עיין לעיל פ' ז' ועיין שם במאור עינים פ' ל"ג) וצריך עיון ביוסיפון לרומיים אבל לא נמצא בידי זה כמה שנים. ועכ"פ פסקה הכנסת הגדולה בימי שמעון הצדיק, כי אמרו עליו שהיה משירי כנסת הגדולה — ומת בערך ג"א ת"ס (3460).

פרק צב

דע שהקמת ב"ד הגדול מיוסדת על פקודת ה' למושה שצוהו או לבחור זקנים לנשוא משא העם אתו (במדבר י"א ט"ז ט"ז), ואולם תבנית הסנהדריא הזאת בסדר וענין היתה בהרבה דברים על סדר ותבנית הסענאטוס (ר"ל מושב הזקנים) שברומא או בימים ההם (Senatus Romanus). ודע שהסנהדרין השתדלו לא לברר בעניני הדת והתורה לכל האומה, אבל גם בעניני דרך ארץ והנהגת המדינה ותכסיסי מלחמה (עיין סנהדרין ב' ע"א בד"ה: ואין מוציאין למלחמת הרשות, ועיין רש"י שם, ועיין שם בתלמוד דף ט"ז א'), וכדומה וכלל דבר שאין לדמותם כלל לא אל השופטים שהיו בכל זמן וזמן ממשע עד גלות בבל, גם לא אל ראשי הישיבות ובתי דינין שהיו אחר חורבן בית שני, אבל דמתה בהרבה דברים כמו שאמרנו אל הסענאטוס שברומא שיסד רֶאָמוּלוֹס (Romulus), והיה בזמן חזקיה מלך יהודה (1).

(1) בזמן היות רומא מדינה חפשים (Republik), היטה ממשלת הסענאט על הדברים האלה, היינו: א) לחזק הדם (רעליגיאון), ב) לתקן חגי מודה — (Supplicatio) — לצרכן הנחון במלחמה נגד אויביהם, ג) כל ספק בליזה דין וחוק (געזעטעלע) לפי

ישיבת הסנהדריא הזאת היתה בירושלים קרית מלך רב בבית הבחירה בלשכת הגזית, והיא היתה מקום המשפט הכללי, ונקראת בעבור זה סנהדריא גדולה; מספר הזקנים שבה אחר שמעון הצדיק היו שבעים ואחד, ע"ד שבעים הזקנים של משה רבינו ע"ה, ומשה בראש כלם. — הסנהדריא הגדולה הזאת הקימה בכל מקום בתי דינין כמצווה בתורה: שופטים ושופטים תתן לך וגו' (דברים ט"ז). בעיר שלא היו בה ק"ך תושבים הושיבו ב"ד של שלושה חכמים. בעיר שהיו בה ק"ך תושבים הושיבו ב"ד הנקרא סנהדריא קטנה של כ"ג חכמים, ובירושלים היו לבד מהסנהדריא גדולה עוד שני סנהדראות קטנות כ"א ג"כ מכ"ג חכמים, וישיבתם היתה שם בבית הבחירה, אחת בפתח העזרה, והיא היתה גדולה במעלה מזולתה, והשנית בפתח הר הבית, ולמטה מן הראשונה במעלה, אבל יותר במעלה מהסנהדראות הקטנות שבעירות אחרות.

הגדול בחכמה שבכל הסנהדראות ובתי הדינין היה נקרא בתאר אב בית דין (Praefectus), גם החכמים הנבחרים לסנהדראות הקטנות היו מחוייבים להיות ג"כ חכמים בחכמות ובלשונות, מוסף על תורתם, כמו זקני הסנהדריא הגדולה — כל ב"ד שהיה למטה במדרגה היה נבנע אל הב"ד הגדול ממנו במדרגה וכל דבר הקשה הביאו אליו.

הסנהדריא הגדולה היתה גם אחר חורבן בית שני כמה שנים אבל לא בירושלים, רק במקומות אחרים, כי גלתה הסנהדרין פעמים רבות (עיין פ"ד דראש השנה), עד שלבסוף בטלה.

ודע שהיו לפעמים בין הסנהדרין ג"כ קצת מכת הצדוקים (עיין להלן פ' צ"ח), לפי שהיתה הכת הזאת ג"כ גדולה במנין אנשיה, וגם בה היו הרבה גדולים ותיקים, ומהם היו ג"כ כהנים גדולים (1).

ולבאר (אויס זו לענטן) (Interpretari) ולפלפל בהם, גם לבטל (Abrogare) לפעמים איזה חוקים (געזעטצטע). (ד) היתה ממשלה על הכנסת המדינה ומלחמה, וכדומה, ועיין בספרנו ח"ב (75 — 106) בהערה, ועיין בספרי קדמוניות לרומיים.

(1) בתחלת בית שני צעלותם מגלות צבל העלו עמכם היהודים קצת למודים (כמו שצברנו) מהכשדיים צחכמת הטבע, וצחכמת אלוהות, וצחכמת הכוכבים, וצחכמפטי וחולדות המזלות הקרא אטעניטות, ושמות החדשים יסן חייר וכו', ושמות המלאכים מיכאל גבריאל וכו' (עיין ירושלמי דר"ה פ' א'), ומזה בתלמוד וצמדשנות אח"ז השכים הממונים על כל דבר: שר של יב, שר של זינה, שר אמה, וכדומה, והדעות הללו של הכשדיים ולמודי המזריים וכדומה גרמו שקמו בין היהודים אח"ז כמה כחות בדם, ומעשים כאלה מזדמנים פעם בפעם, והוא דבר טבעי מאד שאף הדם היותר חכמה וזכה הולכת ונפסדת מהדעות הרעות אשר סביבותיה.

ובעבור זה כפי הנראה לא השתדלו מעולם היהודים לגייר את הגוים להכניסם תחת כנפי השכינה, אף שהיא מלווה רבה וחסד שאין למעלה ממנו להביא את זולתו על נחיצ

בסוף ימי מלכות השמונאים בזמן יוליוס קיסר רומא, בלכדו את מצרים מן היונים (עיין ספרנו ת"ב צד 54), מצינו שהיתה סנהדריא גדולה ליהודים גם באלכסנדריא של מצרים (עיין בספרנו שם), וכן מזכיר הסופר היוני (Strabo) המפורסם את הסנהדריא הזו מאלכסנדריא של היהודים, כמובא בשמו ביוסיפון לרומיים, אך אין היוסיפון כעת בידי לעיין עליו.

כבר בררנו בספרנו ת"ב (צד 105) שסנהדריא היא מלה רומית ופרושה ישיבה ע"ש ישיבתם לעצה, ובעלי הסנהדריא נקראו בשם זקנים, והיחיד זקן, כי בחרו לזה אנשים חכמים וידועים ואשר באו בימים, והז'ל אמרו בכלל: זקן זה שקנה חכמה, וכן היו נקראים ברומא בשם סענאטאָרעס, ופרושו זקנים (עיין בספרנו ת"ב שם).

פרק צג

ראשי סנהדריא הגדולה היו שנים זקנים, אחד נשיא⁽¹⁾ והוא היושב על כסא משה רבינו עליו השלום וממלא מקומו⁽²⁾ והשני והוא אב בית דין שהוכרנו⁽³⁾, והוא היה המשנה להנשיא וישב לו לימינו, כי הנשיא הזה

האמת; כי הנסיון יורה שהגרים מתעיס דעותיהם הנערשות אללס עפ"י רוב אה צעלי הדת אשר יכפחו עליהם; ובעבור זה אחז"ל: קשים גרים לישראל כספחת, ועיין היטב לעיל פרק ס"ו בהערה צד"ה: אמר המחבר, ודוק היטב בדצריה.

⁽¹⁾ נשיא צתנ"ך פי' איש מנושא ומרומם מיתר העם אשר נסנה המשרה על שכמו (והרגום אונקלוס של נשיא "רבא" פי' גדול, וכן בשלמד נקרא הנשיא רבא דעמיה ומדברנא לדומתיה), [ונשיא נרדף עם ראש ואלוף (עיין במדבר א' א'')], זין שיהיה ראש בית אב (ר"ל משפחה), או ראש המטה (ר"ל השצט), או המלך, כעדות הכתובים צתנ"ך, וכן אמרו חכמי המשנה (הוריות פ"ג): אשר נשיא יחסא, נשיא זה המלך (אע"פ שלא היה עוד בזמן משה מלך אלל היהודים) וי"ב נשיאים דישמעאל היו מלכים (בראשית כ"ה) וכן שנס—נשיא הארץ (בראשית ל"ד), גוג נשיא ראש משך ותובל (יחזקאל ל"ח ל"ט), ודוד עבדי נשיא להם לעולם (יחזקאל ל"ז) ומבואר למעלה בפרשה זו שהוא המלך, שנאמר שם: ומלך אחד יהיה לכלם למלך — ועבדי דוד מלך עליהם, וכן: הנשיא המשא הזה (יחזקאל י"ז י'), וכוונתו על דקדקיהו המלך, ועיין רש"י שם. ודע שלא בכל המקומות היה הנגיד ומלוה והראש מכונה צתנ"ך מלך, אלל צתנ"כים שונים כנראה בכל הצתנ"ך, ובזמן הסנהדרין ניסן תאר נשיא אל ראש הסנהדרין ונהגו בזה מנהג הרומיים כמבואר להלן.

⁽²⁾ והוא הנקרא ג"כ מופלא שצטנהדרין, ועיין תוספות סנהדרין ד' ג' צד"ה ר' יהודא אומר.

⁽³⁾ ואולי היה גם האב בית דין ממלא מקום משה רבינו במה שנוגע במשפטים, עיין לעיל פ' ב' בהערה שניה, והנשיא אולי ממלא מקום משה רבינו רק במה שנוגע

שבסנהדרין היה גדול במעלה מן האב ב'ד, ולו הישיבה הראשונה והקדומה (Presidium) בראש כל הזקנים משיבי טעם, ובדומה לו היה הפרעזס (President) אשר בסענאטוס שברומא, והיה נקרא ג'כ בתאר (Princeps Senatus) ר'ל ראש או נשיא של מושב הזקנים. וההתמנות הזאת היתה נקראת בעבור זה ברומא בשם (Principatus) ר'ל ר'שות או נְשִׂיאֹת. והוא היה תאר הכבוד והמשרה היותר גדול ברומא, עד שאחר זה היו נקראים הקיסרים בתאר הזה (principes).

והאב ב'ד בסנהדרין שהיה משנהו של הנשיא, כמו שהזכרנו, היה למטה ממנו במעלת היקר והכבוד, אבל גדול במעלת הכבוד ובחכמה מיתר הזקנים וזולתו, כמו האב ב'ד שבסנהדראות הקמנות ובכל הבתי דינין (פֶּארשטעהער או פרעפֶּעקט), ואולי היה ג'כ גדול בחכמה ויותר בקי במשפטים מהנשיא, ועיין להלן (פרק קי"א) מהנשיא רבן גמליאל בנו של ר'י הנשיא.

ושם התאר אב בלשון עברית מורה לפעמים משנה, כמו: וישימני לאב לפרעה (בראשית מ"ה ח'), וכן היה אליקים בן חלקיהו אב ליושב ירושלים ולבית יהודה, ומדרגתו היתה מדרגת המשנה למלך (עיין לעיל פרק כ"ה), ובספרים הנוספים לתנ"ך תמצא הרבה דוגמאות שהיה נקרא המשנה למלך אצל היונים והפרסיים בשם אב, וכפי הנראה מהכתובים (ישעיה כ"ב) היה לובש לאות וסמן מדרגתו מלבושים ידועים, ומהם אבנט, וכן מצינו שראשי החשמונאים שהיו ג'כ כהנים גדולים הגרו לאות התמנותם אבנטי זהב, עיין ספרי חשמונאים (חלק א' פרשה י' וי"ד), וכן היה אצל אומות וזולתן בימים ההם, עיין חשמונאים שם, וכן מצינו בימים האחרונים בזמן חכמי המשנה שהיה האב ב'ד נושא אבנט או חגורה לאות התמנות זו; כמה דאמר ליה רשב"ג לר' נתן: נהי דאהני לך קומרא (פירש רש"י אבנט מוזהב, ועיין ערוך ערך קמר) דאבוך למהוי אב ב'ד שויןך נמי נשיא! (הוריות דף י"ג ע"ב¹), וכן היה רבינו הקדוש חגור אבנט.

ברומא היה הנשיא או ראש הזקנים שבסענאטוס ממלא מקום המלך וממשלתו (Pro Rego) כשלא היה המלך בעיר המלוכה. אך מה היה ענין הנשיא ומעשהו בסנהדריא הגדולה, ומה ענין האב ב'ד ומעשהו שם מראשית יסודתה, ואם היה כלל אב ב'ד מוזמן שמעון הצדיק עד הזוגות הראשונות, לא אוכל לברר מהתלמוד, וההולכים בדרכיו, כמו הרמב"ם והרומה

בנהגת המדינה (אין טעאטסזאכטן), עיין לעיל שם כי הנשיא היה במקום המלך.
¹ עיין לעיל פרק כ"ה, וכן מצינו אצל הכהן שהיה חוגר אבנט. וחולתו לא מצינו שם זה בכל התנ"ך זולת אצל אליקים שהזכרנו, והיוסיפון הגדול לרומיים אמר שהיה האבנט של הכהן הגדול ארבע אלצעות ברחבו וסוכו היה חלול, וסיו בו ליוכים מרוקמים הרבה ככל דבר יקר. — ומרגוס אצנט המיינין, וכן הוא צמטסה, ובמרגוס ירושלמי המכונה ליונתן צ"ע קמור.

לו ; יען שהתלמוד יספר לנו רק מהזמן הסמוך לו או מוזמן שהיה בו, וכל מעיין בתלמוד (במסכת סנהדרין) ימצא שהיו מסופקים בעצמם בכמה דברים הנוגעים לסנהדרין, כנראה בהם לפעמים מחלוקת בענינים כאלה, גם לא אוכל להעלות על זכרוני איפה ידובר מזה הענין שנוכל לסמוך עליו, לבד מה שמצאתי ביוחסין בשם יוסי בן יעזר ובשם שמעיה ואבטליון, וגם משם לא יכולתי לברר עיי"ש¹ .

פרק צד

ובלתי ספק אצלי שלא עמדה הסנהדריא בכל עניניה על סדר אחר ותבנית אחת מיום הוסדה עד חרבנה, אבל חלפו עליה שנויים רבים בכל עניניה, וגם קרוב לודאי אצלי שתאר אב ב'ד נתחדש אח"ז, ואולי לקחו יסודו מהמקראות דישעיה (כ"ב) שהזכרנו, וכבר בררנו שנהגו אנשי התלמוד לתת התארים שנתחדשו בימיהם גם אל זמן הקדום, בית המדרש של שם ועבר, וכן אמרו בסוף מועד קטן על שאול (המלך) זה נשיא, ועל יהונתן זה אב בית דין וכדומה, עיין לעיל, והוא באמת דבר נאה, ויותר מובן להקרא אם יתארוהו לו כל דבר בתארים הנודעים לו בזמנו, אבל לברר מזה לקדמוניות בלתי אפשר, ולפעמים גם מתעה את החוקר בקדמוניות בתהו לא דרך.

ואולם אחר חורבן בית שני נראה מהתלמוד קצת בכמה מקומות [כמו שמבאר בעל עין יעקב בהוריות (דף י"ג ע"ב) שהזכרנו ב"ה : אמר ר' יוחנן בימי רבי שמעון בן גמליאל נשנית משנה זו²], שהנשיא היה הדורש מדי שבת בשבתו והמלמד תורה ברבים, והאב"ד היה הגדול שבדיינים שהדיינים נפסקים על פיו שאומר (אל בעלי הדין) איש פלוני אתה זכאי וכו', עיי"ש בע"ז. ומזה נראה בעליל, שלא נאמרו על הנשיא ואב"ד שבסנהדריא הגדולה, כי סנהדריא זו היתה כללית ומיוסדת על תקן הכללי בדת ותורה ועניני המדינה כמ"ש לעיל, ומעולם לא פסקה דיני ממונות ולא עסקה בדברי יחידים (רק בנביא שקר וכה"ג), ואיך יאמרו שהאב"ד אומר (אל הבעלי דינין) איש פלוני אתה זכאי וכו' ! וראיותיו של בעל ע"ז לקוחות ממאמרי התלמוד זעיר שם וזעיר שם, הרומזים על זמן מאוחר אחר בטול הסנהדרין אחר החורבן, ורומזים רק על הבתי דינין ובתי מדרשות (ועיין הרא"ש ותוספות פרק קמא דקדושין הובא ביוחסין בשם יוסי בן יעזר) והישיבות שהיו בזמניהם, שהיו במקצת במקום ממשלת הסנהדריא שלפני הבית, וגם שם היה נשיא

¹ וספר היוסיפון לרומיים וספרים גדומים לו אינם זידי הפעם.

² כפי הענין המובא שם צנמרה נראה צליל שסוף הוא רבי שמעון בן

ואב"ד, אך רחוקים בענינם ובסדר הנהגתם וממשלתם, לא זו הדרך ולא זו העיר, ואינם קרובים זה לזה כ"א בשמות התארים ולא יותר. ואף שאמרו חז"ל שסנהדריא נוהגת אף שלא בפני הבית? אך מפני שנאברה האומה מן ממשלתה, בהכרח במלה גם הסנהדרין (עיין לעיל ס"פ צ"ב), ובאמת שזמן קט בפני תורבן בית שני מצינו שהיו ג"כ ישיבות (עיין להלן פרק ק"ז ופרק ק"ח), וכן אחר התורבן היו ג"כ זמן קט הסנהדרין (עיין לעיל סוף פרק צ"ב שהזכרנו), ובכל אחת ואחת (היינו הן בסנהדריא והן בישיבה) היה נשיא, וכן משמע מהתלמוד דובחים (דף יא ע"ב) במשנת אמר שמעון בן עזאי מקובל אני מפי שבעים ושנים וכן ביום שהושיבו את ר"א בן עזריה (לנשיא) בישיבה וכו', וכן מבואר בכוזרי (מאמר ג' סימן ס"ה) ובמפרש נצה ישראל שם, שהסנהדרין היו בוחרים את הנשיאים לישיבות עיי"ש. וכן היו סנהדרין בישיבות של סורא בזמן האמוראים והגאונים, ועליהם ראשים עשרה שהיו נקראים אלופים (עיין יוחסין דפוס זאלקאווא ח"ש דף ס"ב), וכל ענין סנהדריא זו לא היה לו שום דמיון ושווי כלל אל הסנהדריא בראשית יסודתה.

פרק צה

והנשיאים שבבבל נקראו אח"כ בשם ראשי גליות, והאב"ד בשם ראשי ישיבות (עיין מה שכתבנו להלן פרק ק"ז בהערה לתאר ישיבה), ואלה ראשי הגולה היו נתמנים מהמלכות, והיו יותר בחשיבות מהנשיאים שבא"י שהיו בזמנם, כי ראש הגולה היה במקום מלך, והיה נבחר ממלכות בית דוד מהזכרים דוקא, והנשיא שבא"י מהנקבות, כדאיתא בירושלמי, והעד שמצינו נשיאים בארץ ישראל מבני הגרים כגון שמעיה ואבטליון ומסתמא היו אמותיהן ממלכות בית דוד, אולם לדעת היוחסין לא היו אפילו שמעון הצדיק והלל נשיאים אלא בשם לבד, עיי"ש ונראים דבריו¹, ואחר כתבי זאת הגיע לידי ספר הקבלה להראב"ד, וראיתי שאמר ג"כ שהיה המנהג בבית שני שהמלך מבית השמונאים וכו' היה מתעסק בכל דבר המלכות במלחמה וכדומה, אבל כל דברי תורה וכו' על פי הנשיא מבית דוד ועפ"י כהן הגדול והסנהדרין (עיין הערה לפני זה), ופליאה עליו הלא רוב המלכים של השמונאים היו ג"כ כהנים

¹ ובסדר עולם וציוחסין תמצא סדר הנשיאים מצני שלתיאל צן יהויכין מלך יהודה (מזרע דוד המלך) עד סוף הגאונים, ונראה משם אע"פ שהיו מלכים מצני השמונאים ומלכי הורדוס אך יען שהיו שלא כדין לכן היו החכמים שצדור ממליכים נשיאים מזרע דוד המלך, ומזכירים שם כלם בשם עד סוף הגאונים, ועיין הקדמת אברצנאל לנחלת אבות שכתב בפרק כ"ל, עיי"ש צד"ה: צנית שני אע"פ שהיו המלכים מבית השמונאים ומבית הורדוס לנחלת ולצוא לנחוס מלחמת ישראל היה בהן תמיד נשיא מבית דוד וכו', ולריך עיין במאור עינים בהעמקת ספר העמים, הנמלאת שם, ואין צידי הפעם הספר הזה.

גדולים? עוד מצאתי שם בקבלת הראב"ד, שרבן גמליאל היה נשיא וראש ישיבה (ממעשה האגרות ששלח להגולה שהביא מהתלמוד, והוא בסנהדרין דף י"א ע"ב), וכן כתב החינוך (מצוה תצ"א) שהנשיא הוא ראש הישיבה, והאברבנאל אומר בנחלת אבות שלו, שהזוגות היו אחד נשיא ואחד אב"ד וראש ישיבה עכ"ל, והנך רואה איך מבלבלים כותבי הדורות בענין התמנות של נשיאים ואב"ד.

פרק צו

כבר אמרנו שאלו הראשים השנים שבסנהדרין היינו הנשיא ואב"ד נודעים בתלמוד בשם הזוגות, ואלה הזוגות המה ראשי חכמי המשנה — הזוגות האלה היו חמשה דורות, היינו מן יוסי בן יועזר עד הלל ושמואי, והמה בכלל (יוסי בן יועזר היה ג"א ת"ק, הלל ושמואי היו ג"א תשכ"ח), ועד מלכות השמונאים לא היה מלך בבית שני, ובלתי ספק שהתנהגה אז המדינה על פי זקנים, כמו שהתנהגה ראשונה ע"י הכנסיה הגדולה של ק"ב אנשים. — מלכות השמונאים התחילה ג"א תרכ"א ליצירה.

כל חכמי המשנה נמשכו י"ב דורות, היינו משמעון הצדיק, והוא בכלל, עד ר' יהודא הנשיא (הנקרא רבינו הקדוש, גם רבי סתם) והוא בכלל, והוא משנת ג"א תמ"ח (3448) עד ג"א תתקמ"ט (3949), זמן של תק"א (501) שנים, היינו בפני הבית שמונה דורות, ואחר החורבן ארבעה דורות, ורבותינו האחרונים מחולקים קצת בסדר דורות התנאים.

פרק צו

בערך ג"א ת"ס (הוא דור ב' של חכמי המשנה) נתחדשו כתות בין היהודים, והם:

(א) כת הצדוקים וביתוסים (כפי הנראה היו אלה שתיהן כת אחת, ונקראו כן ע"ש צדוק וביתוס¹) שני תלמידי אנטיגנוס תלמיד שמעון הצדיק.

(ב) כת הנזירים, שהיו נקראים אסיים (עסעער) [ולא כמו שחשב בעל מאור עינים שהמה הביתוסים²]. והיוסיופן לרומיים בקדמוניות (ספר

¹ אולי הוא ביתוס שהיה כהן גדול הנזכר בפרק מקום שנהגו והתלמוד מזכירו שם לרעה.

² ועיין בספרנו ה"ב (שער ג' פ' כ"ח) מה שכתבנו מן החסידים הקדושים האלה והשתגו על צעל מאור עינים בספרו חלק אמרי צינה פרק ג' צנאור ביתוסים — ואולי המה החסידים הנזכרים בספרי השמונאים (חלק ה' פרשה ז') והנזכרים במשנה ותלמוד. [ואחר

י"ג קאפיטל ט') אמר שהכת הזאת קודמת בזמן לכל חכמי יון, ויש אומרים שהמה הנקראים בתנ"ך בני הנביאים (עיין לעיל).

כתבי זאת מלאחי שכן השנו ג"כ כמה סופרים מהנזכרים, עיין (Начерт. черков. [Истор. Москв. 1834 Стр. 465] ובספרנו העודה בישראל שם כתבנו השערנו בבאור השם אַסִּיּוּם). והש"ק (דפוס זלקאווא דף פ"ד ע"ג) כתב שם בענין הזה בלבול דברים עיי"ם.

ואולי המה הותיקין הנזכרים בהלמוד במסכת ר"ה (פ"ד ד' ל"ג) שהיו משלמים בצורה, ובצרכות (דף ט) שהיו גומרין ק"ש עם הנן החמה. [ומלאחי אח"ז סעד להשערה זו ששערי, בדברי ידידי הרב מהרש"ל ראפורט נ"י (בקונטרס אחד שכדני החכם הזה המדבר מחולדות הר"ן בעל הערוך), שגם דעמו כן]. — ומשמע מהגמרא שבזמנם כבר לא היו הותיקין. — ובפרוש שם ותיקין כתב הש"ע ב"ח תלמודים, אבל רש"י פי' עפ"י השערה שענינו אנשים יראים ענוים וחסידים המחזיקים את המצות. והגאון בעל חו"ט בפרוש להרא"ש (שם בצרכות) כתב בפרוש הראשון לשם ותיקין דבר זר במהילת כבודו, (וכפי הנראה דברי התשבי המובאים לקמן פה העטו אותו). והחכם בעל המוסף אומר שהוא מן אותיק בלשון יוני, פי' בעל מדות ומעלות טובות עכ"ל, והיוחסין (דפוס זלקאווא חלק שני אות ואל"ו) אמר: ותיקין פי' ענוים, פירוש אחר מפרק הריס תרגומו מותק טוריא עכ"ל. ובפרוש השני של היוחסין מפרש ג"כ רבינו יונה באלפס ברכות שם, ומוסיף לאמר: ר"ל מפולפלים ומחודדים, עכ"ל רבינו יונה, וכוננו ע"ד הכוונת להריף בלשון ההלמוד „עוקר הריס“, ואפשר לומר שהיו החסידים האלה נקראו ותיקין מן הרומיים אס ע"ש הכה המושל על ראשית הדבור בחדש הנקרא אלס ותיקנוס (Vaticanus),

או ע"ש נבואה (Vaticanatio), ויען שאלו החסידים קדשו בבקר ראשית דבורם להפלה לה', או ע"ש שהיו מהם מדברים עתידות (עיין להלן) נקראו כן, ועממי הראשון יוסר נכון. ואולי נגזר השם אַסִּיּוּם לכה הזאת בלשון יוניס מן (Eos) בלשון יוניס, שפרשו בקר, עמוד הישחר. והרואה לדעת מעלות הכה האסיי, יעיין ביוסיפון לרומיים משפליאם מאד, וכתב היוסיפון „מי שנכנס במנהגם מעולם לא יאל מהם, והיו מהם חמשה אלפים איש, והיו בהם אנשים מדברים עתידות לפי־ישוסם וקדושתם“. — ומאד ותיק הגמא בהלמוד בלשון יחיד נעשה אח"כ כפי הנראה מורגל באומה להאיר יקר, חכם ומלומד, ע"ש הכה הזאת המכובדת והמלומדת: „תלמיד ותיק היה ציננה והיה מטפס השרן בק"ן טעמים“ מה שחלמיד ותיק עמיד להדש „תלמיד ותיק היה לו לר"ע והיה יודע לדרוש התורה במ"ט פנים" (מסכת סופרים פ' י"ו), וכפי הנראה לקחו אח"ז חכמי התלמוד האחרונים מאד ותיק למצין והכס בתלמוד (וכפירוש היוחסין ורבינו יונה שהזכרנו מפולפל ובחורד), כמו שמשמע מאותן המקומות שהבאנו פה, וביחוד ממה שאמרו שם במסכת סופרים, וז"ל: אלא שהיה חכם במקרא, בקי במשנה, ותיק בתלמוד, וסבור בהגדה עכ"ל. — ונעלם ממני קצת באורים מדוע משתמש בחסידים משונים, ובדואי לא ע"ד מקרה חכם לשונות אלו, אבל מסתמא הלך בעל המחבר שם ע"ד לשון הצבליה הנחובה

ג) כת תרפתיים (Therapeuten). וההכס פילון היהודי הנודע כתב שכת התרפתיים המה חלק אחד מכת האסיים הנזכרים, והפרושים שבהם, שהיו פרושים מכל עבודה ומלאכה והיו משתדלים רק בתורה וחכמה, והיו במדברות בארץ מצרים סמוך לאלכסנדריאה, והדברים ארוכים, ואני לקצר באתי. — [וכפי הנראה, התאר תרפתי הנזכר יהיה ג'כ לשון עברי מן רופא או תרופה, ויהיה נדרף עם התאר אסיים לכת הנזכרת, ולפי מה שפרשנו בספרנו תעודה בישראל שם — וכאשר התבוננתי היטב אחר שרש שם התאר הזה תעראפעותוס (Therapeutes) (תרפתי) בלשון יוגית, מצאתי שתי הוראות לשרש הזה: 1) בתולים (יונגפערשאפט), ונראה לי יען

אז, שהאריס אלו היו נופלים דוקא על שמות האלה ולא זולתן, וכן מצינו בתלמוד על המצין במקרא לתלמינו שם חכם כמו שאמרו על הפסוק לאהבה את ה' אלהיך וגו' שלל יאמר אדם אקרא (כ"ל אשהדל בתנ"ך) כדי שיקראוני חכם וכו', וכן מצינו גם לאחרונים מחכמי התלמוד שנהגו לילך בדרכי לשון הגמרא בענין זה, כמו שנתראה מר' בנימין בעל המסעות שמפליא את הראב"ד בעל ההשגות שראה אותו בעיר מגורתו, ואמר עליו שהוא חכם גדול במקרא וכו'. — וכן מצינו סבר כמה פעמים אלל הגדה: תני ר' חייא וכו' פנים מספירות לאגדה (ילקוט תורה רמז רפ"ט).

והשני בערך ותק הביא עם מנהג ותיקון גם בניס ותיקון (והוא במסכת נדה דף י"ז) עיי"ש בתשני, והוא שבוש גדול, כי בניס ותיקון, פירוש בעלי חולי הריאה, והוא לשון יוגית, עיין מוסף ערך ותק.

אמר המהמר: אחר כתיב הערה זו מלאחי אגב גרסאמי שבזמן חכמי המשנה היו נקראים בלשון יוגית הגוירים והחסידיים הפרושים ממותרות עולם הזה ואשר היו חיי התבודדות וכו', בהרבה שמות חאריס, וכל שמות החאריס האלה בלשון יוגית מורים ענין המורות והחסידות והפרישות של החסידיס הללו, ואחד מן החאריס הללו היה החאר ותקי (הוא הכזוי מן חאר הימיד ותקום), ואמרו חכמי הגוירים, שנקראו כן יען שהיו אוכלים הירק ועשבי השרה עיין (Sozom. Hist. lib. II c. XXXI. Наперт. черк. Иет. М. 1834 Отд. 1. 210) ושם שדרשתי חקרתי עליו) הוא ותקו, והוראתו בלשון יוגית רעות (וויידען), ומזכיר היוסופון לרומיים שהתחבר איזה זמן עם פרוש יהודי אחד שהיה מתבודד ציערים ואבל עשבי השרה. ואולי מזה המילה בתלמוד שהשיבו לפעמים החסידים והפרושים מחכמי התלמוד לנשיהם ולבניהם כאשר שלו מהס מחיה, ואמרו להס איכא קורמי באגמא.

ומן היוגית אה"כ לקחו חכמינו ז"ל החאר הזה ותקו, לחסידיהם ופרושיהם, ונתנו לכתה זו היוגית תמונה עזרים היינו הוספה אות נו"ן הכזוי כסופו ותקיין (עיין להלן פרק ק"ה משמוש לשון היוגית אלל חכמי התלמוד ואופני השתמשות) וממנו הימיד ותקי, וכן אמרו ותקי וחסיד.

שחיו אלה הנזירים חיי בתולה, ר"ל שהיו כל ימי חייהם פנויים ולא ידעו משכבי אשה, נקראו כן. — 2) מרפא (סילונג), ונראה לי יען שהתעסקו אלה הנזירים ברפואה, ר"ל לרפאות רפואת הנפש והגוף בנודע מהם, נקראו כן; ואם כן לפי הוראה זו השניה היא דומה ממש ללשון הקדש כמו שכתבנו).

ד) כת טובלי שחרית הנזכרת בתוספתא ידים (לא ידעתי זמנה וענינה, ואין זו הכת אס"ים שזכרתי שמבלו ג"כ בשחרית, מפני ששם בתוספתא נזכרת לגנאי, וכבר הוכחנו שהאסיים היו מכובדים וחשובים לגדל קדושתם), ועוד הרבה כתות זולתן. — דעות קצת הכתות ומנהגיהם וכו' כתובות על ספר היוסיפון לרומיים, ובספרי החכם פילון. ובספר אגרת קרית נאמנה מביא תשע כתות בשמם, ואמר שעמדו ארבע עשרה כתות בין היהודים אחר חורבן בית שני עד היום, וגם הביא שם כת השמרונים ואמונתם, ונמצא קצת מהשמרונים ודעותם בספר היוסיפון הנזכר, ובתלמוד (י' וזולתן מהספרים²), ובספר אשכול הכופר להקראי ר' יהודא, הביא באריכות (בשם ספר אל מקמץ להקראי ר' דוד בן מרואן אל דקי) דעות השמרונים, ואעתיקם

1) ונקראו בתלמוד בשם ברתיים (עיין לעיל פ' י"א ופרק השעים), והיחיד בשם בותי. אבל כלל גדול נריך שדע קורא נעים! כי לא בכל מקום בתלמוד היום אשר תמצא התאר בותי הכוונה על שמרוני מכה הבותיים, כי בתלמוד שלפנינו התלופו ככוונה המעתיקים האחרונים תאריס כאלה, כי במקומם היו נכתבים תאריס אחרים, אבל לא נהגו לכתוב בימי המעתיקים צערך מקום מגורתם למען השלום, וע"ז הדרך נהגו ג"כ בשם ארמאי, מין וכדומה, וכן צנמה שמות ענמיס פרטיים, וצנמה שמות עירות ומדינות, וכדומה, לכן החכם המצין נריך לחקור במקומות הללו ולעמוד על אמתת הענין, והבן. ² יש לתמוה על החכם פילון היהודי שכבר צימיו היו כה השמרונים וכה לדוקים וביסוסים וכדומה (והוא בעצמו מזכיר קתס), ובכל זאת כתב בספרו חיי משה שאין שום הלוף ושנוי מנהג בדת בכל היהודים שבעולם? ומוכיח מזה על אמתת חורת משה, ואמר שלא כן הדמות זולתה שנסתעפו לכחות שונות! וכן על היוסיפון לרומיים יש להפליא ג"כ שגם הוא בספרו נגד אפיאן ספר שני כתב כדברי פילון ה"ל? , ואפשר לומר שאין לתשב אזתם לכחות, אע"פ שהיה להם קצת מנהגים אחרים, כי כל הכחות האלה לא נטלו יסוד חורת משה, אבל היו תלוקים רק בצדושה, (ולא כן הכחות שעמדו בין הנוצרים, כמו שכתב הכס אחד זמננו בהקדמתו לספר (Obrona Israel) שהעתיק ללשון פולניא, הדפיכו צווארשא בשנה זו, עיי"ש ד' XXIV).

אמר המחבר: התאר בת לחצרה וסיעתה נחחדשה בזמן חכמי המשנה הקדמונים, וכבר צרכנו בספרנו בית האוצר (מחברת שלישיית) שהוא לקוח מלשון ארמית בנותיו (עזרא ד') והראוי להיות בנת, אבל עשו תמונה עברית שדרכה להשמיט הנו"ן כנודע, כמו עת (דיא לייט), והראוי ענת, וכן הוא בלשון ארמית וכענת (עזרא ד'), ויהיה בת על משקל בת בעברית, מן בנת.

אִיָּהּ בספרי בית האוצר, וזה ימים לא כבירים הגיעו לידי מספרי השולמית, ומצאתי בהם (בכרך השמיני) העתקה מאגרת בלשון ערבית שכתב השמרוני סאלאמי בן טוביה הכהן והלוי משכם, ראש עדת השמרונים שבעיר שכם, הנקראת היום נאפלוזא (Naplosa) אל הקאנסול הצרפתי אשר באללעפפא (היא עיר הלב), יראה שם הקרא וימצא כל יסודי הלמודים והנהגותיהם של השמרונים היום, בקצרה, ונכתבה האגרת הזאת בידי לחדש יוליוס שנת 1808 למנין הנוצרים.

פרק צח

היהודים שנשארו על הדת הקדומה והנמשכים אחר עזרא הסופר נקראו אחר זה [להבדילם מן יתר הכתות הנזכרות] בשם, כת הפרושים — ולדעתנו הקריאה, פְּרוּשִׁים מן היהוד, פְּרוּשׁ הנרדף בתוראה עם, באור [קאממעטלר ערקלעוונג, אויסלעגונג], ונקראת כן התורה שבע"פ, ר"ל הבאורים [על התורה] המקובלים באומה, ונראה שהוא על שם הכתוב (נחמיה ח') [בקריאת עזרא בספר התורה]: וישוע וגו' והלויים מבינים את העם לתורה וגו', ויקרא בספר בתורת אלהים קְפָדָשׁ, ומזה יצא השם פְּרוּשִׁים אל הבאורים הנ"ל [עיין להלן פרק ק"ב בבאורנו להתאר, משנה' בהערה שם], ומזה כת הפרושים, ר"ל הכת המחזקת בפְּרוּשִׁים (ר"ל בבאורים) הללו, כמו שנקראו אחר כך מכחישי התורה שבע"פ בשם, קראים ר"ל מחזיקים במקרא (ר"ל בתורה), לפי הקריאה לבד (נוטעטענליך), בלי פרוש המקובל, ונקראת התורה (ר"ל החומש), מְקרא' (שם בנחמיה). — כת הפרושים היתה הכת היותר גדולה מכל הכתות וזולתה.

ואין הכוונה בכת הפרושים הכת המתנהגת בחסידות ופרישות ויהיה פְּרוּשִׁים תאר מן היהוד, פְּרוּשׁ ר"ל מוּבְדָל בּמַעֲשָׂיו; כי כבר נעשה שם זה באומה הישראלית בזמן חכמי התלמוד לגנאי (אף שהנתתו הראשונה היתה לשבח כאלה השמות שהזכרתי לעיל פ' נ"ד), כמו: ז' פרושים הם, פרוש שכמי, פרוש נקפי, פרוש קזאי, פרוש מדוכה, פרוש מה תובתי ואעשנה, פרוש מאהבה, פרוש מיראה (סוטה פ' היה נוטל) ועיין שם מה שאמר ינאי מלכא לדביתהו אל תתיראי וכו' (והוא היה צדוקי), והבן.

אמר המחבר: יש מהסופרים הקדמונים לנוצרים שרוצים להשוות את השלש כתות הראשיות שהיו בישראל אז, היינו כת הפרושים (אשר לפי דעתם, הוא מן פְּרוּשׁ כנ"ל) וכת הצדוקים וכת האסיים, אל הכתות הפילוסופיות של היוונים שהיו אז, היינו: הפרושים עם כת הסטויקער (וכן דעת היוסיפון לרומיים), הצדוקים עם כת אפיקורוס, והאסיים עם כת פיטאגאראס. — ואחר כתבי זאת הגיע לידי ספר מאור עינים, ומהלך לשונו שהביא מן היוסיפון לרומיים על כת הפרושים שאמר וז"ל: כי הם (ר"ל הפרושים) העומדים על אמתת התורה והדינים עפ"י המסורת עכ"ל; נראה חווק לרברי, שהכוונה

בשם פרושים, מחזיקים בפרושי התורה וכן דעת החכם בעל אוצר השרשים ¹).
אמר המחבר: אחרי שחקרתי ודרשתי היטב אחר דעות השלש כתות
האלה (היינו פרושים צדוקים ואסיים) העליתי אלה הדברים, ואמר: כאשר

¹ אמר המחבר: בצאור הוראה שם הסאר בת פרושים שבארתי פה, גלוטי מעלינו
את הבז והחרפה אשר חרפנו קלח מחכמי הנוצרים, המניס מאד את חכמינו הפרושים,
וכוונתם על חכמי המשנה בכלל, ממה שמלאו כהוב בספרי מחוקקס, אבל האמת שכונת
מחוקקס יתה רק על הצועים (שיינהיליגע), כמו שקראם ינאי הנזכר בשם צבועים והם
הפרושים שהיו בזמן חכמי המשנה, ושגנו חז"ל בעצמם, כמבואר לעיל ממשנה דסוטה], ולא
על חכמי המשנה שהיו מכת הפרושים, [ומלאחי ג"כ סעד לדברי, בספר (Convers. Lex.)
הנדפס בלייפציג ב"א, ערך פאריזער, עיי"ש] כי מחוקקס עצמו הלך בדרכי רבותיו חכמי
המשנה הקדמונים, והחזיק בתורה שבע"פ (כמו שבאר הגאון החשב"ץ והגאון יעב"ץ והחכם
הרמב"ם, וזולתן, כמו שהעתיקו דבריהם באריכות בספרנו אפס דמים) ומחוקקס היה
תלמיד ר' יהושע בן פרחיה אחד מהחכמי המשנה (ואין זה הנזכר בפרק קמא דאבות, כי זה
הנזכר באבות היה קודם בזמן) ונהג מחוקקס להשתמש תמיד בלשונות ובמליצות ורעיונות כאלה
הנמלאות בצביריות ובמשנה, וכוון בשם פרושים הצבועים שגנו חז"ל ג"כ.

וכמו כן מצינו למחוקקס שגנה את הפרושים (ר"ל הצבועים) על מה שנושאים תפלין
רחצים וליציות ארוכות, משום יוהרא וכו', עיין (Evang. Math 23), וקרוז לעיני זה
מצינו גם לחז"ל בירושלמי דשבת: תפלין מפני מה לא החזיקו בהן? מפני הרבאים, מעשה
באחד שהפקיד מעות אצל זקן אחד ויח"כ כהש בו, אמר לא לך האמנתי אלא לתפלין שבראשך,
[ופי' לא החזיקו בהם פרשו התוספות (שבת פ' במה אשה) למה אינם מונחים כל היום.
עיי"ש, אבל בהלמוד שם (פ' י"ט דף ק"ל) אמרו בפרוש: תפלין עדיין מרופה היא בידם]. תפלין
או תפלין (אומרים שהוא נזר מן תפלה), והיא מלה תלמודית, ובלה"ק נקראו טובטפות,
ובלשון יונית בשם (Heb : alterth. H. E. Warnekros S. 422) עיין בספר
(Phylakteria) רבים חושבים מזה המאמר שהבאתי ממחוקקס שהוא מגנה גוף המזהה של
ליצית ושל תפלין, וזה שבוש, כנראה מדבריו שם, ועיין בספר קדמוניות לעברים ה"ל זד
(422). ויש להאמין שגם מקבלי דמו הראשונים מהיונים וכדומה ג"כ לא היו מגינים זאת, כי
לא היו התפלין דבר חדש אלא, כנודע מן הטלסמאוס (Talismanen) וקמעות
(Amuleten), כי היה מנהג זה ג"כ אצל כמה אומות קדמוניות וגם אצל האחרונים מהנוצרים
היה מנהג לכחז כמה פרשיות מן ספר הדת ההדשה (Evang.), ולהניחם בטלסמן ולתלות
על הזואר, והמאמינים בדת מממד נוהגין כן היום מספרם אל קאראן כנודע (ועיין ספר
קדמוניות לעברים ה"ל זד 421). — וכן גנה מחוקקס את בעלי המוכסין, גם חז"ל אמרו: סתם
מוכסין גזלן הוא, וכן אמרו (סנהדרין פרק אחד דיני ממונות): ואלו הן הפסולין הרועין והגבאין
והמוכסין וכו', וי' אמרו (בכורות פ' ד') : חבר ונעשה גבאי (פי' מוכסין) דוחין אותו מהביתו,
ומעשה דרב הוגא דרבי חייא יוכיה שפרשו ממנו רבנן בעבור זה עיי"ש. — מחוקקס גנה מי
שמגרב אשתו, וכן אחז"ל: המגרב אשתו ראשונה מוצח מוריד עליו דמעות, ואמרו: קשים
גרושין, שהתירו לדוד ליחד ולא לגרב אשת משמונה עשרה נשיו, — וכן כזה מחוקקס ללמד

שבו היהודים מבבל ועשו היכרות עם למודי הכמי הכשרים ותכף אחר זה גם עם למודי הכמי היונים והכמי מצרים, והתחילו הרעות הללו בחכמת הטבע ובמה שאחר הטבע להתפשט בין הכמי ישראל, בלתי ספק היה דבר חדש הזה לחטא נחשב בעיני ההמון, וגם אצל קצת חכמים מחכמי התורה, כי איך ישתמש איש הישראלי בדעות אשר נולדו על ברכי האומות? אף אם יהיו דעות טובות, אולם החכמים השלמים שבאומה אחר אשר שקלו דעות הללו בפלס התבונה והרעת, מצאו אותן להכרח, כי היו מחוקים באלה הרעות ומופתיהן את דברי הקבלה ואמונת דת תורתנו, שקבלו מפי הגבורה, כגון השארת הנפש וכדומה, ובפרט חכמת הטבע הבנויה על החקירה ודרישה בטבעיים, שאין אצלה דעות, ואין לה שייכות כלל עם למודי התורה וקיום המצות, ולא תוכל להזיק לתורה כלל, אדרבא היא מביאה לאהבת ה' ולהשכיל באמתו. לכן כת הצדוקים שלא היו מלומדים כלל, השבו הלמודים האלה שקבלו מהאומות, לחטא ועון, כנהוג גם היום אצל המון העם, ואסרו הצדוקים על נפשם לא לברר החקירה בטבעיים ובאלהות והשארת הנפש וכדומה, אף גם החקירה ההגיונית בחכמת התורה, ואסרו כל שקלא וטריא בתורה ובמצות עפ"י המדות ההגיוניות, קל וחומר וגזרה שוה, והדומה, אבל למדו את התורה כפי המלות (נוכטעעלניך). ואולם כת הפרושים שהיו חוקרים בחכמת התורה עפ"י שקלא וטריא, וי"ג מדות הגיוניות, וגם השתמשו בחכמת המדידה

בחנם, ואמר: חכם לקחתם חכם מנו, וכן אחז"ל: מה אני בחנם אף אחס בחנם, ומלאו חסמכתא בתורה מפסוק ראה למדתי. וכן מה שקבל גרים ע"י עבילה לצד (עיין בספרנו אפס דמים מה שכתבנו בשם הגאון רבינו יעב"ץ ז"ל), ואע"פ שאינו כהלכה, מ"מ יש מי שהורה כן בתלמוד, כמו ששינו (ביבמות בפ' הולך): עזב ולא מל ר' יהושע אמר הרי זה גר שכן מצינו באמהות שטבלו ולא מלו — וזולת אלה שהזכרנו תמלא עוד הרבה דמיונים כיוצא בם.

וכלל גדול שלא נהה מחוקקים כ"א הצועים מהפרושים, ולא הפרושים הכשרים, וכ"ש שלא נהה גוף המצות והטהרה מחכמי המשנה, ובפרוש איה לשמוע אל הסופרים והפרושים (Mat. Cap. 23). ואמר (שם 5 Cap.) וכל המצבל אפילו מזה אחס הקטנה קטן יקרא במלכות שמים (עיין בספרנו אפס דמים). — וכל אלה הדברים דבר אל היהודים, אבל אל הגויים שלא נתחייבו במצות שהמה זכר לייאס מנרים, ע"כ לא זוו שלחיו כ"א המצות ההכרחיות לכל אדם, והכל עפ"י דין תורה, כמבואר באריכות בדברי הגאון רבינו שמעון הגדול בעל החש"ץ וזולתו, שהעסקנו דבריהם בספרנו אפס דמים.

ואחרי אשר בארנו כל אלה, נשובה הפעם אל באור התאר פרושים שהתחלנו, ונאמר: אף אם נודה לדעת האומרים שתאר הרבני פרושים הוא מן היחיד פרוש, אין כוונתו בכל זאת על המתנהגים בצרישות וחסידות (באמה או בזדומה), אבל הכוונה לדעמי מכובדים באומה, וכן מצינו שהנכבדים באומה קראם הכתוב בתאר אצילים: ולא אצילי בני ישראל (שמות כ"ד), ר"ל הפרושים והנכבדים בישראל, שרש אצל ושרש פרש נרדפים המה (ועיין היטב בצרשים לרד"ק שרש אצל ותצין יותר כוונתי).

והכוכבים אצל קצת מצות, כגון קדוש החדש, סכה וערובין, וכן בהכמות זולתן, לחכמת התורה, הכת הזאת קבלו החכמות והדעות של הפילוסופים האלה בשתי ידיים, מהם להבנת התורה, ומהם להתעסק בהן בעבור טובם ויפם, המתחדדים את שכל האדם, והמלמדים דעת את האדם, ומקשמים אותו, באשר הוא נפש חיה משכלת, ולא חשו מלקבל הדעות הללו והחכמות הללו בעבור שלא יצאו מפי הגבורה בקולי קולות על הר סיני, והיותם רק המצאת שכל אנושי! כי היה ליסוד מוסד אצלם שהשכל האנושי הבנוי על מופתים חותכים ראוי ומחויב האדם לקבלו, ולסמוך עליו בעל דברי תורה המקובלת מפי הגבורה, כי אלו ואלו דברי אלהים חיים המה, ר"ל התורה המקובלת, ויסודי החכמות הבנויים על שכל הישר, אשר נטעה יד אלהים בלבנות בני האדם, ושתייהן ענין אלהי, ולא די שאינן כצרות זו לזו אולם אחיות תאומות הנה, שלום ושלום במגורתן, ואשה את רעותה תתן יד עזרה, ויחיו בהשקט ומנוחה. ואולם כת האסיים היתה כת ממוצעת בין שתי הכתות הללו, ר"ל בין כת הפרושים וכת הצדוקים, ודעת אסיים היתה מפשרת בין שתי הדעות הללו, ולדעתם היו יסודי החכמות הללו שקבלו מחכמי האומות אף שתולדות אנושיות המה, בכל זאת יסודותיהן מרומזים בתורה, ומפי הגבורה יצאו למשה בסיני, ביחד עם באור התורה, היינו תורה שבע"פ, והשתדלה הכת הזאת להקור אחריהן בתורה, ומצאו רמזים הרומזים עליהן. ודעה זו של האסיים נתקבלה לאט לאט גם אצל חכמי הפרושים אחר זה, ובכל דור ודור מושלות אצל האומה הישראלית שלוש דעות הללו, והרברים ארוכים.

פרק צמ

רוב כת הפרושים שגרו בארץ ישראל אז היו להם בתי מדרש בתורה גם במדות ובראי ובחכמות, אבל הגרים מהם בארץ מצרים, ביחוד באלכסנדריאה היו להם יותר בתי מדרש ללמוד החכמות, והשתדלו מאד בלמודם, וחברו אז גדולי חכמיהם ספרים הרבה, ומהם הרבה בחכמת התורה, ועפ"י סתרי תורה ופילוסופיא פלטוניית (עיין ספרנו ת"ב צד 55 בהערה), וכל חבוריהם היו בלשון יונית כגון ספרי אריסטובלוס, פילון¹ וכדומה, ועדיין נמצאו אתנו כמה חבורים אחדים ממחברי חכמי הפרושים ירושלמים האלה הקדמונים (בלשון ארמית ויונית), במליצה, במדות, ובדברי הימים, וביוצא

¹ עיין בספרנו ת"ב (שער ב' פ"ה) ששם כתבתי „שפילון זה היה כהן" ונשאלתי ע"ז מידי די הרב החכם מהרש"ל ראפאלארט כ"י מלנזב (באגרתו אלני) מיין לי שהיה כהן? ואני שכחתי אז המקור שהולאתי ממנו הדברים האלה ואחר זה מנאתיו ביוחסין (דפוס זאלקאווא ח"ב דף ע"א ע"ב) ששם נאמר בצרוש שהיה כהן, וזודאי לא מלנזב אמר זה והיה לו מקור מאיזה קדמון.

בם, (ואשר נמצאו קצת מהם עוד היום אתנו בלשון יונית) הנקראים אפוקריפי¹ וכן נמצאו עוד היום כמה חבורים בדה"י והכמה וכו' ג"כ בלשון יונית מאריסטובלוס היהודי, ומבני הבהנים היה (ככתוב על ספרי השמונאים), ורבו של תלמי המלך (Ptolem Filomet), ומפילון הנ"ל, ומאחד מגדולי יחסי הבהנים והישרים מחכמי הפרושים הירושלמים האחרונים יוסף בן מתתיהו, ועיין בספרו נגד אפיאן איך יורה שהיהודים מומן הנביאים והלאה עד זמנו הברו וחדשו הרבה בעניני החכמות והמדעים, ושהרבה חכמי יון כגון: פיטאגוראס, אפלטון, ואריסטוטלוס, קבלו חכמתן מהיהודים עיין שם, ובכלל הראה עאזעביוס שהיונים קבלו החכמות מהיהודים (Eusebius Praeparat Evang Lib XI²).

¹ עיין ח"ב (שער ג' פ' ט"ו בהערה), ואל יעלה על הדעת שכל דבר היה אז אסור לכחוב הו"ן מהתנ"ך; כי רק פרושי התורה מה שנוגע לדין היו אסורים. ומדברי הרמב"ם נראה שגם פרושי התורה והמשנה היו מותרים לכחוב לחוש איש צפני עלמו מחכמי ישראל, אבל לא לרבים וצפרהסיא, עיין בהקדמתו לספרו היד ולסדר זרעים, ואם נעיון בתלמוד ומדרשים נראה שהיו לחכמי ישראל מני אז פרושים על חנ"ך כתובים בלדי התנ"ך שלהם, כדאמרינן: בתורתו של ר' מאיר היה כתוב והנה טוב מאד זה מות ע"כ, וכן: משא דומה מפני שעיר שמלאו כתוב בספרו (ירושלמי דתענית פ"ה), ור"מ היה קודם רבינו הקדוש, ובודאי היה זה פרוש על חנ"ך שכתב לעלמו על דרך הפשט, או ע"ד הדרוש והרמז, ואריסטובלוס הנזכר כתב חבור גדול פרוש על התורה, בלשון יונית, עיין ספרנו ח"ב, וכן פילון כתב ג"כ פי' על התורה בלשון יונית, ובחבורו חיי משה כתב הרבה רמזים על כמה פרשיות שבתורה על ענין הסנה וביני המשכן וביני הכהנים, וכל אלו היו הרבה שנים מאד קודם רבינו הקדוש, ודברי הימים ומלואות ומדות ומוסר מותרים היו לכחוב לכל הדעות, וכן ספרי פילוסופיא וסארי תורה, אבל אלו (ר"ל סארי התורה ופילוסופיא) היו מחויבים לכתוב דוקא ברמזים ומיזות (עיין לעיל) כדי שלא יפלו ביד ההמון הבלתי ראוים לזה, וכן התרגומים היו מותרים לכתוב [אף שמשמע במקומות מעטים מהתלמוד ובקצת ספרי האחרונים שהיו התרגומים אסורים] (ועיין רש"י בפרק כל כתבי מעיני תרגום יונתן, ועיין יוחסין בשם ר' גמליאל), וכן האגדות, (עיין שמות רבה פ' מ"ז בד"ה המקרא במכתב, המשנה והתלמוד וההגדה ע"פ), ותפלות, וכדומה], וכבר קבצתי מנאמרי התלמוד ומפרשיהם והפוסקים ובעלי אסופות, ובארתני בעזה"ש, מה היה מותר לכחוב ומה נאסר, ואין פה מקום לזכרם, כי כמעט יעלה לחבור קטן, וברכות ה' דרכי הנני להביאם בספרי בית האוצר באחת המחברות לשלם ע"פ חילוק לשמוע מה יענו חכמי לב ע"ז, ואם כוונתי לדעת האמת, והיה זה שכרי, ויהי שם ה' מצורך.

² דבר זר ונפלא מלאתי בדברי החכם הגדול רבי מנשה בן ישראל, וראיתי להעתיקו פה, אם שבאמת לבי נוקף מלהאמין זאת, כי לא ראיתי זולתו מי שהביאו, אך יען שהיה החכם הזה חכם גדול מאד בהרבה לשונות ובחכמות, מוסף על ידיעתו בתלמוד, והיה מפורסם גדול ומכובד אצל המלכים והשרים וחכמי האומות כוודע ומחבר גדול; ע"כ לא הדלתי להביא דבריו הנה ועל הקורא המצין לשפוט, וז"ל (נשמת חיים מאמר ד' פ' כ"ה): וגם הוא

פרק ק

כת הפרושים לא היו כלם מלומדים (כמו שהשבו קצת), אבל מהם היו מלומדים, ומהם בלתי מלומדים. המלומדים נקראו חברים, והיחיד חבר¹), וזולתן עמי הארץ, והיו עמי הארץ מבוזים מאד בתכלית הבזיון (עיין פסחים פ"ג, שבת פ"ה), וביתר מקומות מהש"ס²) ואולם המלומדים הגדולים שהיתה תורתן אומנותן נקראו בשם תלמידי חכמים. התאר ת"ח הוא ע"ד ענוה, לדעת התשבי, (והוא כמו שנהגו היונים בשם פילוסוף), ובלשון האמוראים נקראו רבנן, והיחיד צורבא מרבנן, והנמסכים נקראו בשם רבי (עיין בספרנו ת"ב צ"ד 82). ותאר חכם נופל בתלמוד גם על חכם באיוו חכמה או בתנ"ך, ואולם ת"ח או צורבא מרבנן אינו נופל כ"א

(פיטאגאראס היוני) לדעת אלכסנדר פוליסטור (Alexander Polyhistor) למדה (אמונת הנלגול) ושמה מיוחזקאל הנביא, אשר היה רבו (של החכם הזה) וכו', ודלי שרבו נביא ה' אשר קבל, מסר לתלמידו הגון (החכם הזה), אשר אמברוסיו (Ambrosius) חכם מהממי אומות העולם באגרת שלושה לאיריניאו (Irenaeus) גוזר ומקיים היות הסכמה כוללת היותו (פיטאגאראס) עברי, וקלומינוס (Clementi) אלכסנדרוני בספרו החמישי מאמת שנמול היה, עיי"ש דברים הרבה. — אמת הדבר שהיה פיטאגאראס נמול, וכן הביא גם החכם שלענר L. A. Schloetz. Welt. gesch, T. II. S. 280. שש סופרים נאמנים, אבל אמר שנמול אל המלרים (עיין בספרנו בית האוצר שהמלרים היו ג"כ נוהגים למול א"ש). והיה אז יותר מנן עשרים וששים שנה, אחר שנכסע מן סאמאס (Samos) (עיר מולדתו באיטאליע) למלרים דרך ארץ כנען ולמד אל כהני מלרים המסקירין (ר"ל סודותיהם) עיי"ש. ויוכל להיות שנמול מהיהודים בארץ ישראל, כי שמה נחשבו ימים רבים, כמו שנחבזו הרבה מסופרי הגזרים שהתבודד עלמו בזה הכרמל מקום שהתבודדו אלישע ואליהו) אבל היומו עברי הוא דבר חדש.

¹) נקראו כן לפי שיש לת"ח זווחא והצרותא (עיין רמב"ם דמאי פ"ב מ"ג וברכות דף למ"ד ע"א בפירוט המשניות) והוא לשון: חבר אני לכל אשר יראוך (College), ואמרו בפ' ד' דבבכות: חבר ונעשה גבאי דוחין אוחו מחברותו, וכן נקראו גם היום המלומדים בחכמה אחת וכדומה איש מרעהו ששם חבר (קאללעגע), וכלל חברים.

²) ודע שיש הרבה מיני עם הארץ, וכמוצאם בתלמוד, וזה העם הארץ שדברו בו בתלמוד לגנאי, הוא עם הארץ סתמי, שלא נודעו עדיה מעשיו הטובים שהוא עפ"י רוב הולך בשפירות לבו, ועובר על התורה והמנוח, והשוד על גולה וגנבה ורציחה, וכדומה, אבל אם נודע צבור שעם הארץ זה מקיים מצוות התורה והוא ירא שמים ועושה משפט ודקה בארץ, ונהג כשורה, עם הארץ זה הוא יקר ונבזי מאד, ושרי הוא בכלל זיק וישר. וזה עם הארץ שקבל עליו דיני חברות, נקרא ג"כ ששם חבר, כמו שזכרנו די באר מסתלמוד בקנטרס האחרון, הוא חלק השלישי מספר זה בית יהודה, נקוב ששם זרובבל.

על מי שקרא (ר"ל חכם בתנ"ך) ותנא (ר"ל חכם בהלכות ובתלמוד¹). וכמו שהיו עמי הארץ בתכלית הבזיון או, כן היו הת"ח בתכלית היקר והמעלה והכבוד, ועפ"י רוב נמצא בתלמוד, שאם היו מבזין לפעמים אדם אחד, וכיון ששמעו ממנו איזה מאמר של תורה, מיד כבדוהו, ואמרו: צורבא מרבנן הוא! ולפעמים עשו זאת בכוונה ורצון באתרא דלא ידעי אותם שהם חכמים, כמו אבא מניומי כאשר היה מצר לו ריש גלותא, אמר בכון מאמר תוריי, וכאשר שמע ריש גלותא, א"ל: צורבא מרבנן הוא שבקוהו, עיין שבת (פ' כל כתבי), וכדומה, ולא מצינו כזה בשום מקום בתלמוד שיתנצל אדם באיזה חסידות, מפני שהחסידות בלא תורה אינו כלום כמבואר לעיל, ובפרט שהוא דבר המסור ללב. וכבר מוסכם להלכה בתלמוד (קדושין דף מ"ט ע"ב) (המקדש את האשה) על מנת שאני צדיק, אפילו רשע גמור מקודשת, שמא הרהר תשובה בדעתו, ע"מ שאני רשע אפילו צדיק גמור מקודשת, שמא הרהר דבר עבודת אלילים בדעתו, עכ"ל התלמוד, ומה נראה בעליל שבין צדיק גמור לרשע גמור לא נוכל לחלוט, משום שהוא דבר המסור ללב ובהרף עין ישתנה מרע לטוב ומטוב לרע, לא כן בתלמוד, שהוא דבר אשר יאמרו עליו כי הוא זה, מלומד או בלתי מלומד.

ואף להבלתי יראים מהת"ח היו נוהגין כבוד גדול כנודע מאלישע אחר, וקבעו למודיו במשנה, עיין אבות: אלישע בן אבויה אומר הלומד ילד, וכן קראו אותו חז"ל (ברכות נ"ז ע"ב) בשם תלמיד חכם וחשבו אותו בין בן עזאי ובן זומא ביהר בשם ג' תלמידי חכמים², ואמרו: אם ראית ת"ח שעבר עברה וכו' ובהפך ע"ה, וכמו שאמרו: ואם עם הארץ הוא חסיד אל תדור בשכונתו (שבת דף ס"ג). — ואמרו (סוף הוריות): ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ. — ואפילו גוי העוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול, ואמרו: אין נותנין מתנות לכהן עם הארץ (חולין דף קל"ג)³, ופירוש

¹ אמר המחבר: להלן (פ' קי"ח) דברנו מהלה שמות החכמים כדכחה, ודע קורא נעים! שלהחכמים בעלי המשנה והתלמוד והבקיאים בהלכות היו עוד שמות חכמים בכלל, המורים על כבוד ויקר כגון בונים או בנאים (מפני שעסקו כל ימיהם בחוכמה ובחכמה שהמה בנינו של עולם), והחכם הזה נראה שלקחו ג"כ ח"כ חכמי העמים אל הצרת החכמים הממלאים הנקראים: פרייה מויערער) וכן נקראו חכמי ישראל ההלה בחכר רובים (מלשון רובה קשת) מפני שקולעים אל מטרת האמת בחכמתם, וכן נקראו בחכר זה בני ר' חייא כפרט כפרק קמח דחולין, ועוד שמות חכמים כיוצא בם.

² ומה שאמר רבא (יומא דף ע"ב ע"ב): כל ת"ח שאין תוכו ככרו אינו ת"ח? הכוונה לקבל שכר, אבל החכם תלמיד חכם לא נוכל לשלול ממנו ובפרט מהיסוד המונח שהעסקו לפני זה מתלמוד קדושין (דף מ"ט ע"ב).

³ ההפלגות והגזמות שהרבו חז"ל לגזם נגד עם הארץ יהודי כפי הנראה לקחו זאת ג"כ מהיונים (כמו שהבאנו פה להלן בשם הריסטוטלוס), ומכאן וכיוצא בזה יש שחזרה נלחם

עם הארץ, וועלטליכער ר"ל איז שבקי בהויות העולם, אבל מי שאינו בקי אפילו בהויות העולם נקרא בור, ולדעת הרמב"ם במורה ע"ה אין לו חלק לעוה"ב כי אין לו השארת הנפש; כי אין השארת הנפש ב"א למי שעוסק במושכלות

למתנגדי התלמוד שכתבו שטנה נגדו, כאייזענמענגער (Aisenmenger) והדומה לו, ששמחו כעל כל הון במאסא שנים או שלשה מאמרים בתלמוד ע"ד הפלגה וגזומא (שכבר נשמטו היום מהתלמוד ע"י חכמי הדור), שינאו מפי איזה יחידים נגד הגוים (היידען) הבורים ועמי הארץ שהיו בימיסה, שהיו באין מוסר ובאין ד"א כחיתו שדה, והיו חשודים על כל עול ורשע גנוב רצוח וגאוף וכל חטובה, והיו עובדי ע"ג במעשים מתועבים כדודע מהם.

ובכל זאת או חז"ל בכל התלמוד לדרוש שלומם של הגוים ולהיקיב עמהם צר להם לבקר חוליהם, ולקבור מתייהם עם מתי ישראל, ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל (גטין ס"ח), וכן הציא הרמב"ם להלכה (הלכות מלכים פרק ששי) וסיים שם בזה"ל: הרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, ונאמר דרכיה דרכי נועם וכל תביעותיה שלום עכ"ל, ולא על מי שנכרח בללם אלהים וזתה התורה והתלמוד לרחס, אלא אפי' על הבהמות כמו שנאמר לא תחטום שור בדישו וכיוצא בו, וזו בעלי התלמוד ליתן להשפיות והבהמות לאכול טרם שיאכל האדם בבקר, ואמרו: זער בעלי חיים דאורייתא, וזה למדו חז"ל מהכתוב על מה הכית את החוקך (במדבר כ"ב), וזה ג"כ טעם השחיטה לבהמות ועופות (לפי דעת קדמוניו, ובפרט לפי דעת חכמי המקובלים וחכמי הפילוסופים העבריים). — ואולם החכמים והקובצים שבגוים היו חשובים תמיד אצל חכמי התלמוד כחכמי ישראל, וזו לברך עליהם ברוך שהלק מחכמתו, ואמרו: גוי העוסק בתורה הרי הוא ככה"ג, מעתה יסכר פי דוברי שקר הדוברים עתק על התלמוד לאמר שהמה כוונת בקמת מאמריהם אל הנוצרים, חלילה וחס! וכבר הוכחנו שהנוצרים המה אצלנו בכלל אחים כי מקיימים כל המצוות השכליות הכתובות בתורת משה, ומאמינים באחדות הבורא וחדוש העולם ושכר ועונש ותורה מן השמים, [ובפרט אמר מהוקקס כמה פעמים שאין לבטל אות אחת מן התורה וקויו של יו"ד, והשליח יעקב אמר בפה מלא (Ep. jacob. 2 Cap. V. 10.) „כי שומר כל התורה ונכשל באחת יאשם בכל" עכ"ל, מסכים לדברי חז"ל (בפרק חלק): האומר כל התורה מן השמים חוץ מדקדוק זה דבר ה' בזה, ור' מאיר אומר (בכורות פרק ה'): החשוד על דבר אחד חשוד על כל התורה], ומאמינים בכל האמונות והמופתים הכתובים בתנ"ך, גם מאמינים בחיית המעים, עיין בספרנו ת"צ, והחכם לנוצרים מיכעלים המחבר הנודע (אף שהיה מתנגד אל התלמוד) כבר הכה על קדקד איזענמענגער. והראה שרק משנאה ואיבה כתב על התלמוד דברי שטנה, עיין בספרנו אפס דמים שהעסקנו שם דבריו.

אמר המחבר: כבר נודע השנאות והרדיפות שעשו הגוים (דיא היידען) לנוצרים, וכמה אלפים נפשות הרגו מהם במימות משונות ואכזריות חמה, וכן עשו הגוים האלה ג"כ ליהודים אז ואחר זה, וא"כ אין מהתימה שהיו היהודים שונאים את הגוים אז בעבור זה, גם לא היה בכחם של היהודים בזמן התלמוד להשיב כתגומלם אל הויקס בפועל ממש; מפני שהיתה יד הגוים על העליונה, אז במסתרים נצבחה נפש איש יהודי, ומכאב לב גרע מרי שיחו וכעסו לפני רעהו או כתב על הספר דברי נאצה וחרפות על שונאו האכזרי המריע לו,

לדעתו, וכן באמת אמרו גם חז"ל (בתובות פ' י"ג): עמי הארצות אינם חיים שנאמר מתים בל יחיו רפאים בל יקומו עיי"ש¹). והדברים האלה של התלמוד

והיורד עד לחייו, והוא דבר המוטעב בחק טבע האדם, להשקיט בזה עכ"פ שאון דכיו, והמיה לבבו וסער המתחולל בקרבו. — ויבין כל משכיל שבכרים כאלה הנאמרים בתלמוד נגד הגויים, לא נאמרו לדין ולהלכה ולמזוה כמו שחשבו מהנגדו: ד"מ המאמר „טוב שבגויים הרוב“ חין ספק שהגיע לבעל המאמר הזה, לו לעזמו או למשפחתו או לאנשי עירו, ולעמו בכלל, איזו רעה גדולה ועזומה מאד מגוי אחד שהיה נודע לאיש טוב וישר, וממירת לב הושיא דברים הללו מפיו ע"ד הסלגה וגוזמא, ובאמת לא עשו דברי בעל המאמר הזה שום רושם כלל אל חכמי התלמוד זולתו, כי מצינו בתלמוד שבדולי התנאים והאמוראים היו למו רעים אהובים מהגויים, ואהבו אותם אהבה ואהיה ורעות, כמבואר בספרנו זה, ולא חששו כלל לבעל המאמר הזה, וכן נאמר ג"כ „הכשר שבטבחים שותפו של עמלק“ (קדושין במשנה האחרונה) וכל זאת מצינו גדולי תנאים ואמוראים שהיו טבחים ולא חששו כלל, וכן נאמר שם במאמר הזה ג"כ „טוב שבכרופאים לגיגס“, וכל גדולי התנאים ואמוראים בפרט הגאונים והרבנים שאהריהם היו הרבה מהם רופאים ולא חשו כלל, ובפרט אמרו בתלמוד שהרופא מזוה קא עביד, והוא נגד המאמר הזה מקשה אל הקשה, ועיין בספרנו ת"ב (שער השלישי פ"ג מהחל ועד כלה), ומצינו לכופר אחד חכם מחכמי הגויים (היידען) הקדמונים שכחז בפרוש שטוב שביהודים מזוה להרוב, כי הלא דוד המלך היה מפורסם בין היהודים להכיד ולדיק, ומדד שני חבלים מהגויים להמית, גם בשירי תפלותיו אמר: אשרי שיאחז ונפץ את עולליך אל הסלע, והרבה עניינים כזה המעידים על אכזריות הגדולה שהיתה אף אל איש הטוב שביהודים, עכ"ל; וכן מונה החכם „וואלטר“ את ישראל באכזריות שעשה דוד שהזכרנו, ובאמת לא קראו כל הסניף על הסדר, מגדל אכזריות שעשו הגויים ליהודים כפלי כפלים מאשר גמלו היהודים להם, והקורא בספרי היסטאריע של היונים והרומיים ויתר האומות הקדמונים, יראה את גדל אכזריות שעשתה אומה לאומה, ובפרט בשנאת הדת. וגם קרוב למינוי שמענו וידענו מה שנעשתה לבילה אחד בפאריז (דיא בלוט האכזריע), ואין להזכיר מפעים של האינקוויזיציע האכזרית בשפניא. — הן כל אלה עשו אכזריות בפועל כפס. ומדוע יחשב לנו לחטא אם קדמוניו הורשו להם לדבר עכ"פ מכאב לב על שגאיהם אשר רעו למו בפועל.

ואחר העיון מלאחי בתלמוד ירושלמי ובמסכת סופרים (פס"ו) הגירסא: הנונה „טוב שבגויים הרוב בשעת מלחמה“. — ובמילתא גירסא אחרת, והיא היותר נכונה (הובא ברש"י שמות י"ד ז' וכל רכב מזרים), וז"ל: „מסיכן היו הבהמות הללו, אם תאמר משל מזרים, הרי נאמר וימת כל מקנה מזרים וגו' ? משל מי היו: מהירא את דבר ה'; מכאן היה רבי שמעון אומר בשער שבמצריים הרוב, טוב שבנחשים רוצן את מוחו עכ"ל. — ובספרנו זרובבל דברנו מזה הרבה בעזרת השם.

¹ הפרש גדול היה אף בקיום המזות בין ת"ח ובין ע"ה צימי חכמי התלמוד, וכמו שיש הרבה הנהגות ודינים וחומרות בתלמוד שלא כוונו בהם כלל אל עמי הארץ (עיין ב"מ דף ס"ז ע"ב וברש"י שם), כי מה להם ולמדות חסידות, ולהרבות במזות יותר ממה שכתוב בתורה. והרבה ממה שאמרו חז"ל והוסיפו בדינים והנהגות וחומרות כלם מדות חסידות הם,

והרמב"ם שהזכרנו פה המה נובעים מלמודי אריסטוטלום היוני, כמו שמצאתי שהוא אוהו ברעה זו בשתי ידיים, אך הכמינו ז"ל בחכמתם מצאו אסמכתא מן הכתוב כדרכם. — ודע שהמאמר הזה בתלמוד כתובות שהזכרנו, עמי הארצות אינם חיים וכו', הוא דעת ר' אלעזר תלמיד ר' יוחנן [הוא ר' אלעזר בעל המאמר במסכת פסחים, עם הארץ מותר לקרעו כדג]. ובשמוע רבו ר' יוחנן את המאמר הזה מפי תלמידו זה ר' אלעזר, עמי הארצות אינם חיים וכו' גער בר' יוחנן, אז חזר ר' אלעזר מדרוש זה, עיין שם בתלמוד כתובות. — [וראה נא דבר נפלא שזה הוא ר' יוחנן בעל המאמר: שאפילו המקיים רק מצוה אחת מן התורה בשלמות, כבר הוא בן עולם הבא ואפילו לא קיים יתר המצות עשה (סנהדרין דף קי"א ע"א), ועיין לעיל פרק ס"א].

וכבר נודע שכל הדרשות בפסוקים שאינם בדברי הלכה, ורק מאגרות, אין מהחייב לאיש הישראלי תמיד לקבלם, כי אינם בקבלה, וכל הכם דרש לו מדעתו — והמה לפעמים כקיוון דיונה שבן לילה היה וגו' — כי בת ורה שבע"פ לא נכללו כ"א ההלכות (ר"ל באורי המצות), אבל לא ההגרות והדרשות כי הם אינם בקבלה.

ולא כוונו חלף לתלמידי חכמים החסידים וכן כוונו כל הפוסקים ראשונים ואחרונים לפעמים בהוספות הנהגות והחומרות והדינים הרבים כ"א לת"ח החסידים; כן יש הרבה זהירות ואיסוריה בתלמוד ובפוסקים שלא נאמרו רק לעמי הארץ, אבל לת"ח לא נאסרו, ומכ"ש מי שתורתו אומנותו פטור אף מכמה מצות שבתורה, ומה חמורה בתורה מאזהרת רבים ונשך ושנינו (בפרק איזהו נשך דף ע"ה ע"א) תלמידי חכמים מותרים ללוות זה מזה רבבים, מאי טעמא מידע ידעי דרבים אסורה ומתנה הוא דיהבי אהדדי עכ"ל, ומה חמור מהשני לאוין הגדולים לא תקום ולא תבור, ותכמי התלמוד הורו לנו: כל ת"ח שאינו נוקט ונוטר כנחש אינו ת"ח, ומה גדולה מצות פריה ורביה שהיא מצוה הראשונה בתורה, עד שאמרו חז"ל: מי שמונע כאלו שופך דמים וממעט את הדמות (כמו שאמר בן עזאי יצמות פ' ששי), ות"ח שחשקו בתורה פטור ממצוה זו, וכן עזאי זה בעלנו יוכיח עיי"ש בתלמוד. ומה מגונה הגאווה שהזהירו עליה הנביאים והחכמים ולו להסתרחק ממנה עד קצה האחרון, כמו שאמרו אבות העולם: מאד מאד הוי שפל רוח, אבל לת"ח חסירו חכמי התלמוד להגאווה קצת שמינית שבשמינית. מה מגונה התפארות ותהלת עלמו, וחז"ל חסירו לזרצה מרבץ למימר לזרצה מרבץ אנה. מה חמורה אמירת השקר, והסירו לת"ח לפעמים למימר עבדא דנורא אנה (עבודת האש אצל הפרסאים בזמן האמוראים) לא יהיבנא אכרנא. מה החמירו חז"ל בעונם המתפלל ציטו ביחיד וציטו מתפלל בבהכ"ל ומכ"ש בעשרה עכ"פ ציטו, ולתלמידי חכמים שחורטן אומנותן מותר להסתפלל תמיד ציטתם, אף בלא מנין עשרה, עיין אלפס ברכות פ"א וברבינו יונה שם מה שהציט בשם מורו ז"ל (וכן כתב על עלמו הגאון מהר"מ חאגיז בספר המצות שלו שהתפלל תמיד ביחיד ציטו), והרבה כיוצא בם. ועיין מה שכתב הגאון בעל הבונה בעין יעקב (יומא דף י"ח ע"ב) על המימרא שם בד"ה: רב כי מקלע, עיי"ש דברים נכבדים המסכימים בכלל לכל מה שכתבו עד הנה.

פרק קא

בפרושי התורה לא נפלה מחלוקת גדולה ולא שנויים אצל חכמי הפירושים, המה חכמי המשנה, עד אחר דור השביעי (והוא ג'א תשב"ה) והוא דור הלל ושמאי (שהיו ראשי הסנהדרין וגדולי חכמי המשנה). ואולם אחר זה בשקמו תלמידי הלל ושמאי ותלמידי תלמידיהם שנמשכו כמה דורות רצופים, רבו המחלוקת ביניהם בפרושי התורה, ונעשה התורה כשתי תורות כמו שאחז"ל (סנהדרין פ"ח ע"ב), (ועיין רש"י ב"מ ד' ל"ג ע"ב). ולא היו משגיחין אז על דברי הראשונים שלא היה היחיד רשאי לעמוד על דבריו, ומחויב היה לעשות כדברי המרובין כמצוה בתורה: אחרי רבים להטות; אבל כל אחד מתלמידיהם היה נוהג כסברת עצמו מבלי חש לדברי זולתו, כמו שאמרו (בפ"ק דיבמות) שביית שמאי עשו כדבריהם (ועיין שם בתוספות ובמהרש"א בחדושי הלכות). ומצינו (חולין קי"ז ע"א) במקומו של ר' יוסי הגלילי היו אוכלין בשר עוף בחלב, במקומו של ר' אליעזר היו כורתין עצים לעשות פתם לעשות כלי ברזל למילה בשבת, עיין הקדמת הרמב"ם לסדר זרעים, ועיין שם בתוספות ובמהרש"א בחדושי הלכות. ועיין בשה"ק (ה"א בערך ר' עקיבא בד"ה: והנה ראינו הדורות האחרונים ובפרט החכמים וכו') מדבר המחלוקת בין התנאים ואמוראים, ומביא שם המחלוקת מר"ג ור' יהושע וקפדנותם, וכן מבבא מציעא פרק הזהב המחלוקת דר"א ור' יהושע, והקפדנות של רב הונא נגד רב ענן בכתובות בפ' מציאת האשה ע"ש בשה"ק, וכן ידוע מתלמידי ר' מאיר שהיו קנתרנים (בפ' האיש מקדש¹).

בערך זמן ג'א ת"ק נעתקה התורה לתלמי ע"י ע"ב זקנים ליונית, עיין הדרת זקנים².

¹ אמר המחבר: נמלאת הנה"ה צה"ק שם מאיש לא נודע שמו שזעק ככרוכיא על הגאון בעל צה"ק אשר שלח לטונו לדבר על חכמי התלמוד הנזכרים עיי"ש, ובאמת נהגו מחברי התלמוד רבינא ורב אשי כמו שנהגו כותבי התנ"ך שלא כסו דבר מגונה ממלכיהם כגיאתה כהניה וכו', וזאת לעדה על אמתת ספורי התנ"ך וכותבי התלמוד.

² בספר הזה תמצא כל המאורע השייך לענין הזה (והוא העתקה מספר אריסטוטה) וכן תמצא בתלמוד ומדרשים הרבה מזה, ובפרט ציוסיפון ופילון.

אמר המחבר: הספור הנודע בתלמוד שחלמי המלך הכניס הע"ב זקנים הללו איש איש לחדר מיוחד והיתה העתקהם מכוונת וכו', כל הספור הזה מספרים ג"כ הרבה מגדולי ראשי הנוצרים הקדמונים, ויוסטיניוס (Just. in cohortat ad graec.) מספר הדבר הזה אף בלתי כמות כמו שספר התלמוד, ומעיד שהוא צעלמו ראש עוד אף הע"ב חדרים הללו בחורבן.

שער החמישי

פרק קב

בימים ההם והוא ג'א תתכ"ח ליצירה נחרב הבית השני ורבו הצרות והשעבודים ובעבור זה אולת יד החכמה והתורה והיתה קרובה להשתכח, עמד רבי (1) הוא רבינו הקדוש (2) [אחרון התנאים וראש האמוראים והוא רבי

(1) הסאָר רבי יסן לכל התנאים כוודע (עיין לעיל ועיין להלן בפרקים הבאים) וגם אֶסן הנשיאים שהיו נקראים לפעמים בַסאָר רבן היו נקראים בַסאָר רבי ג"כ, ונסמך סמיד רבן ורבי אַל שס עלס הפרטי, ואולס הסכס הגדול צדורו נקרא בַסאָר רבי ססס אף צלי הזכרת שמו העלס; כי ניכר לגדול פרסומו צזמונו כי רק לו נאוס הסאָר הזס, לכן נקרא ר' יהודס הנשיא היותר גדול צדורו צשס רבי ססס, וכן רבן יוסן בן זכאי נקרא לפעמים במדרש ובאַצנות דר' נסן צשס רבי ססס, וכן רבן גמליאל (זקנו של רבי יהודס הנשיא הזס) נקרא במספסאָ וצירושלמי צשס רבי ססס (ועיין יוססין דפוס זאַלקאָוס ה"א דף כ"א ע"ב), וכן היס נקרא כל אַמוראָ בַסאָר רב ונסמך סמיד אַל שמו הפרטי, ואולס אבא אריבא (עיין להלן פרק הזס) להיותו רבן של כל הגולה (עיין רש"י צינא פרק קמא) היס נקרא רב ססס מצלי הזכרת שמו הפרטי, וכן מר (נרדף עס רב) ססס, והכוונה צו סמיד אַבא אריבא זס, כמו: אַמר מר, פיודשו אַמר רב, והיינו אבא אריבא.

(2) הסעס למה נקרא רבינו הקדוש מַבאָר בַסלמוד, ואולי כווסו ככס צעצור הסנהג אַז צרומאָ לפעמים לכנות אַת כל מחזק הדת צשס קדוש, וכן לגדול ומכוד מן הקיסרים, כמו שזמינו בספר המשפטים לרומים, שסרומים קראו אַת הקיסר יוסטיניאן (Justinian) מוסף על סאָריו גס בַסאָר Sacratissimus, Dominus noster, Princeps ר"ל רבינו, נשיא הקדוש,

והיס יוסטיניאן (Justinian) הקיסר רומי הזס אַחר רבינו הקדוש, ודע שיוסטיניאן זס היס ג"כ הסאַכף והמקבץ לכל ספרי המשפטים והסורות מכל הקיסרים הרומיים שקדמו, וחסרס בספר וסדרים (כמו שעסס רבינו הקדוש) ונקרא הקבץ הזס על

יהודא הנשיא אחר מהמכובדים הגדולים שהיו אז נשיאי ישראל אצל קיסרי רומא עיין בספרנו תעודה בישראל¹) [רבינו הקדוש היה בשנת ג'א תתקמ"ט

שמו עד היום . — ותדע קורא נעים ! שרשות לנו מקדמוניו בדבר שאינו נוגע לדין ולהלכה לחות דעתנו אף נגד חכמי התלמוד , ביחוד בצאור המלות , ובפרט ששני התלמודים ירושלמי וצבלי חונס מסכימים לטעם אחד צענין רבינו הקדוש ה"ל , ובספר הזוהר וספר לבנת הספיר נמצא עוד טעם אחר למה נקרא רבינו הקדוש , עיין יוחסין (דפוס זלקווא ח"א דף מ' ע"א) . ולדוגמא שמתר לומר נגד התלמוד ע"ד שכתבנו יעיין הקורא במוסף הערוך ערך הנבוא בשם רבינו חננאל , ובסקדמת ספר מגלת אסתר להספר המזוט , ועיין יוחסין (דפוס ה"ל דף ל"ב ע"א) בשם ר' אלעזר בן עזריה שאמר נגד התלמוד צענין הרי אני כבן שבעים שנה , ובתוספות איתא (ב"מ דף נט ע"ב) בתנור של עכנאי שאמרו שם האמוראים : מאי עכנאי ? אמר רב יהודה אמר שמואל שהקיפו דברים כעכנאי זו (ר"ל נחש) ועמאווה עכ"ל התלמוד , וכתבו התוספות ושמה צעל התנור שמו כן (ר"ל עכן , כי הוא שם עלם פרטי לאדם נמצא ביהושע) עיי"ש בתוספות , ואגב ראוי להעיר על גרסת התוספות שם שרבן בחי"ט ז"ל , ובאמת העי"ן והחי"ו אחת הנה במצבא לפעמים בלשונות המזרחיות , ועיין תוי"ט (כלים פ' ה' מ' י') בתנור עכנאי (בן דינאי) . — ונשוב הפעם למה ששערנו על קריאת שם רבינו הקדוש , שהוא נשאל מהרומיים , ובדרנו כמה פעמים שחז"ל השתמשו הרבה ע"י הדרך , ובפרט בתארים לגדוליהם וחכמיהם העתיקו מתארי הרומיים , כגון נר ישראל , פטיש החוק , שהמה תארים שחארו הרומיים לחכמיהם , ועוד היום יטובה אלל הגולרים גדול הדור ולב חריף בתאר (Lumen mundi) ר"ל מאור העולם , אור עולם , וכן נהגו האמוראים בתארים הלקוחים מהפרסיים והצבליים , ואחריהם הגאונים בתארים הלקוחים מהערביים נר המערבי , הנשר הגדול , וכן כל התארים הרבים זולתן הנהוגים גם היום אללנו , מהערביים היו לנו , וגם הרבה לקחו אז חכמי איטאליא העברים מלשון לאטינא ואיטאליאנית , והגיעו גם לנו .

אמר המחבר : החכם צעל מאור עינים (פרק כ"ב) אמר שהיו שני רבינו הקדוש , ומוכיח זאת ממה שאמרו בתלמוד קדושין (פרק ד') ומדרש קהלת (פסוק זרח השמש) : יום שמה ר' עקיבא נולד רבי הנקרא רבינו הקדוש , והרי במכילתא דבשלח (פרשת השירה) תמצא : א"ר עקיבא דבר הסיח לי רבינו הקדוש , וכו' , הרי קדוש קדוש ? אף שיוכל להיות שטעות הוא מפני שבשמות רבה גרים ר' אבא , עיי"ש . — ואני תמה מאד על החכם צעל מאור עינים , שנעלם ממנו שהיה גם אמורא ר' עקיבא , ועליו כוונה המכילתא , ועוד רבים ר' עקיבא .

¹ רבינו הקדוש נעשה נשיא ע"י הקיסר מרומא (עיין רש"י שבה קכ"ב ע"א , ותוספות מנחות ק"ג ע"ב בסופו) , וכן היו ממונים אח"ז צבבל ובפרס הנשיאים שהיו נקראים ראשי הגולה מהסכמת המלך , וכבוד גדול נעשה להראש גולה במדינה , והיה לו שלטנות רב , עיין מזה ביוחסין , בשבט יהודה , ובשלשלת הקבלה , ועוד בזמן ר' בנימין צעל המסעות (היה ד"א תתקל"ג) היה ראש גולה כזה בצבדד , שליט על הרבה קהלות ושמו ר' דינאל בן הסדאי עיי"ש , והנשיאים היו ממלכות בית דוד , והרבה מחכמי התלמוד היו למו אוהבים

ליצירה¹]] וקבץ כל חכמי דורו והעמיד ב"ד הגדול והתיר עמהם לכתוב פרושי התורה על ספר², אמרו: מוטב שתעקר אות אחת מן התורה ואל תשתכת תורה מישראל, ומצאו לו סמך מן המקרא: עת לעשות לה' הפרו תורתך, וכתב הוא ז"ל ובית דינו הבאורים שבעל פה על התורה, וסדרם בששה סדרים, וסמנם זמ"ן נק"ט, והם נקראים בכלל בשם משנה (ר"ל באור בעל פה) כמו: ושננתם לבניך (דברים ו') ר"ל תבארים בעל פה (מינדליך ערקלערען, איין שערפין) (ועיין שרשים לרד"ק שרש שנון), וכמו שפרש רש"י ז"ל שם בפסוק הזה ושננתם על פי התרגום אונקלוס (כמבואר לעיל פרק נ"ה), והוא משרש שנון, נומזה לדעת התרגום יונתן בן עוויאל והרד"ק (בשרש שנה) יושבת בירושלים במשנה (מלכים ב' כ"ב) בית המדרש, כמו שתרגם שם יונתן בית אולפנא (Schola בלשון רומית)], וכן מזה: כתב נשתון (עזרא ד') ר"ל כתב מפורש, והוא לדעת המדקדק הרוזה' מן שרש שון ושנון, ועיין שרשים לרד"ק, ובלשון ארמית בתלמוד נקראת המשנה בשם מתנייתא (ובתי' דגושה כדון אחר תנועה קמנה, אעפ"י שנכתבה ביו"ד, כי הוא מדרך לשון התלמוד, מפני שאין בו נקודות, להוסיף יודי'ן גם ואוי'ן, כמבואר להלן) והוראת שרש תבה זו מתנייתא בלשון ארמית בכל סעיפיה הוא הגדת בעל פה (זאגען, מינדליך ערקלערען), ולמען תספר (שמות י') תרגם יונתן דתתני, ויספר משה (שם י"ח) תרגם יונתן ותני, ויגד לשני אחיו, תרגום ירושלמי ותני (ער ערקלערעטע, ערזעהלטע), וענתה שמה כימי נעוריה תרגום ויתנהון תמן (כן גרס הערוך ערך תן, ואולם הרד"ק גרס (ויתנון), ומזה תרגם

ורעים מלכים ושרים וחכמים צמדינות שגרו, כגון רבי יהודה הנשיא (הוא רבינו הקדוש הנזכר) היה לו אוהב ורע נאמן הקיסר אנמונינוס (י"א שהוא אנטונינוס פיוס, והרבה אנטונינוס היו), וכן אבא אריבא (הוא רב חזרו של שמואל) היה לו אוהב ורע נאמן שר גדול בצבל אדרבן שמו, וכן שמואל (חזרו של רב הנזכר) היה לו אוהב ורע החכם אבלט מחכמי הפרסיים, והרבה זולתן, ועיין לעיל בספרנו מהפילוסוף שהיה חזר לארבעה זקנים ר"ע וחבריו.

¹ הרב הגדול רבינו משה מקו"י בהקדמתו לספרו הסמ"ג כתב שנכתבה המשנה אחר שעמדה אמונת ישמעאל, ולא הסכימו מן השמים שיהיה כחובה לפני עמידת אמונה זו עכ"ל, והוא שבוש, כי אמונת מחמד הייתה אחר כתיבת המשנה בערך ר"ן שנים, ואף התלמוד בבלי נכתב קודם אמונה זו ומכ"ש התלמוד ירושלמי (עיין להלן פ' ק"ט ופ' ק"ו). ואולי יש צדברי מהר"מ מקו"י שהזכרנו איזה תקון הלשון וד"ל:

² מכאן ראה שהספרי וספרא ומכילתא (עיין להלן פרק ק"ד) ואבות דר' נתן (עיין להלן פרק קט"ו), לא נכתבו ממחבריהם שהיו קודם רבינו הקדוש, כפי שמיחסיים להם הספרים האלו, ועוד ראה צדורה מכאן שרשות כלל זמן לגדולי הדור לקבץ ב"ד גדול וכללי מכל הגולה לתקן הדת כפי ההכרח במקום ובזמן.

אונקלוס ושננתם לבניך, ותתנינון¹) וכן בתלמוד אצל אמו של ר' טרפון: ותניית להון עובדא, ר"ל ספרה להם המעשה, ומקורו נמצא בלשון הקדש, והוא משרש תנה, ומוזה: יתנו צדקות ה' (שופטים ה') (עלזעסלען, ערקלערען), לתנות לבת יפתח (שם י"א) (אויסערדעטן פערסוואדייען), ומוזה: אתנן, אתנה, וכל ענפי השרש הזה, ומוזה בתלמוד תנאי (פערלאזערעזונג), ר"ל כפי המדבר, ועיין שרשים לרד"ק שרש תנה.

ולפי מה שבארנו עד הנה תהיה משנה, ממש מה שהוא בלשון רומית (Scholiast) (איינע קורצע ערקלערעזונג, אויסלעגונג), והבינוני פועל שונה (שונה הלכות וכדומה) והשם בתלמוד תנא הכוונה (Scholiast) (אין אויסלעגער), וכמה פעמים בררנו שהכמי המשנה לקחו למו לקו את לשון רומית.

וקרא רבינו הקדוש את הבאורים האלה שבע"פ שעל התורה בשם משנה, כמו שקרא משה רבינו ע"ה את הבאורים שנתן לתורה בערבות מואב (עיין לעיל פרק נ"ח) שנאמר הואיל משה באר את התורה (דברים א') בשם משנה, כמו שנאמר: משנה התורה הזאת (שם י"ז, יהושע א') [ובא בצירוף מפני הסמיכות], ואך למען ההבדל נתן רבינו הקדוש לתבה זו משנה משקל חדש בקמץ, משנה, לשון נקבה, ועיין להלן פרק ק"ח בהערה שלישית מענין שנוי המשקלים בל"ק). (ובעבור זה הסמיכות משנת, והרבו משניות, ובכנוי משנתי משנתו, ובהאר משנה אחת, משנה זו), ואולם משנה התורה הנזכר, הוא זכר מן הנפרד משנה (בסגול), וכבר בררנו לעיל שרשו של משנה תורה שהוא מן יסוד שרש שגן [וכן הוא דעת הרד"ק בשרשיו שרש שנה בשם יש מפרשים, וכן לדעת הרד"ק בדעת המתרגם יונתן, והיא יושבת בירושלים במשנה (מלכים ב' כ"ג)], ודע שגורת נחי למיד היא וגורת הכפולים משותפים לפעמים בתכלית הוראתן, כמו: גלל גלה, תזז תזה, סלל סלה, וכדומה, ויהיה כאן משנה תורה מרכב מן שני שרשים מן גורת הכפולים שגן ומן נחי למיד היא שנה. — (ומזה הפעל עבר לנסתרים שנו חכמים, והבינוני פועל שונה²) ויב' פעל משנים,

¹ וזכר זאת מלינו במרגוס יונסן (יחזקאל כ"ח) שמרגס מרכ הותרה „תתני“ מרגס מרגס ג"כ „אישתנינת“, ומה נראה בעליל שלשון העברית שרש שגן (ושננס לבניך) הונח על שנייה (שערפען) ועל הרבור (רעדען).

² אמר המהמר: הבינוני פועל שונה בלשון עברית הנמצא בתלמוד יבוא בתלמוד ג"כ בלשון ארמית תונה, ותנא תונא (ונראה שגם דעם הערוך כן, ולא כמו שקוראין תונא — וכבר הוכחנו שמקורו בלשון הקדש מן יתנו לדקות ה').

ועין שאין באור האמתי של מליזה זו „ותנא תונא“ וכוונתה האמיתית נודע למלמדי זמננו לקורר באור המפרשים, וביחוד אחר שבא אליי החכם פינגער המעסיק הס"ס וכדתי בדף אחד ממסכת בבא מציעא שהדפיס לדוגמא, עם ת"א ובאור, והוא מדבר שם בבאור

הבינוני לרבים וכדומה), ואינו נגזר משנה תורה מן שנה לבוד, כמו התאר
 ובספ משנה, משנה בסף, משנה שברון, משנה שבר, והרבו מאלו

ותנא תנא (שם צ"מ דף ג' ע"ה) כאשר העתיק דבריו בסוף הענין הזה, וראיתי שלא
 ירד לעומק כוונת רש"י, ע"כ באתי לחוות דעתי בעז"ה, בצבור מליצה זו ותנא תנא,
 ומנאמי מקום לספחה פה בספרי הזה אשר כבר נשלם זה כמה שנים, ואומר:
 אם נדקדק היטב בש"ס, נמצא כאשר מביא איזו הלכה בשם איזה אמורא (שלקח
 בלתי ספק הלכה זו מאיזו צרייתא קדמונית) איזו מביא אחר מתמרו ראייה מאיזו משנה לחזק
 דברי האמורא בזה, שכבר נמצא תנא אחד ששונה כדוגמא של הלכה זו שלפינו ומזה
 יראה הלכה זו שמביא האמורא, והוא הנקרא תנא דמסייע (ר"ל אל האמורא), וזה שאמרו
 לפעמים בתלמוד מתניתא מסייע ליה (ר"ל אל האמורא שאמר הלכה זו), ולפעמים
 במליצה אחרת ותנא תנא (ר"ל וגם נמצא כבר תנא אחד שתנא ר"ל ששונה דוגמתו,
 ויהיה התנא הזה מייעתא לאמורא זה), ועיין קדושין (דף כ"ה ע"ב) שמביא התלמוד על
 דברי רב ששת "ותנא תנא", ר"ל כבר נמצא תנא אחד ששונה דוגמת הלכה זו של רב
 ששת האמורא (ודברי התנא הזה נמלאו בסדר קדשים), וזה שאמר רש"י שם, ותנא תנא!
 כלומר מצינו תנא שלנו המסייעני בזאת עכ"ל, וכוונת רש"י ג"כ כמו שפרשנו תנא מלשון
 שונה, ר"ל ששונה דוגמא זו שלי, ובעבור זה הוא מסייעני, ואין כוונת רש"י כמו
 שחושבים רבים בפרוש רש"י (צ"מ דף ג') שתנא פרושו מייעתא; כי לא בא רש"י לפרש
 באור המלות פה כ"ל הכוונה, והבן. וכן שם בקדושין (דף ס"ה ע"ב ודף ס"ז ע"ה)
 שמביא שם התלמוד שלש פעמים ותנא תנא לדברי (האמורא) אבי לסייעתא (ודברי התנא
 הזה המה ג"כ בסדר קדשים בצדחים ובצבורות), וכן צ"ק (דף ק"ה ע"ה) ותנא תנא על
 דברי (האמורא) רבא, וכן צ"מ (דף ג' ע"ה) ותנא תנא על דברי ר' חייא בד"ה: תני ר'
 חייא (והוא אמורא). אמנם לריך שדע שהלכה זו שלפינו צ"מ מנה לי בידך לא נשנית
 בצרייתא דרבי חייא זה, כי אז היה אומר התלמוד תנו רבנן, ולא היה לריך להביא דוגמא
 לדבריו מאיזה תנא, כי דברי הצרייתות שסדרם רבי חייא המה כלם נשנו מפי רבינו
 הקדוש, וכיון שמזכיר התלמוד פה בלשון תני, זאת לעדה שרבי חייא בעלמו הו"א הלכה
 זו מאיזו משנה או מלא בצרייתא קדומה, ובעבור זה לא היו מתקבלים דבריו אם לא היה מביא
 לו תנא דמסייע, ר"ל דוגמא לדברי איזה תנא שמדבריו הו"א סתם מן המפורש, וע"ז
 אמר ותנא תנא, הוא התנא השונה המשנה שנים אוחזין בטלית, והוא התנא דמסייע
 לו (ומזה תבין דברי רש"י שם). ואח"כ כאשר נושא ונותן התלמוד בדבריו של ר' חייא
 ובדברי התנא של המשנה שנים אוחזין, וינא לו שאין דמיון ודוגמא כלל בין שניהם, ר"ל
 בין דברי התנא של המשנה, ודברי ר' חייא, ופריך התלמוד "ותנא תנא מי דמי?" והבן.
 ואמרו בפרק שלישי ממסכת תענית: אילפא חלא נפשיה באסקריא דספינתא אמר מי איכא
 איגש דשאל מנאי מלתא בדבי רבי חייא ודבי ר' אושעיא ולא פשטיגא ליה ממתניתין נפילגא
 מאסקריא ובענא, — ויש לי לדבר הרבה בענין הזה ולהרחיב בו הדבור ולהורות לך
 קודם נשים הרבה עניינים וסוגיות מהתלמוד הנלרכים מאד לענין שלפינו אולם אין כאן מקומו.
 ועתה הנני להעתיק את דברי הרב החכם פיננער שהזכרנו, וז"ל בתרגומו של ותנא

מִשְׁנֵים, ובכנוי מִשְׁנֵי, משנהו. — ובחבורנו בית האוצר מחברת ג' הרחבנו מזה ¹).

רבינו הקדוש לא קרא את הששה סדרים בשם ספרים; כי ספרים הוא שם מיוחד על תנ"ך, ואסור להוסיף ספרים כידוע, ולהבדילם קראם בשם סדרים (כמו שעשה בשם משנה שנתן לו משקל אחר בלשון נקבה בקמץ הנו"ן להבדילו מן משנה שהוא בסגול לשון זכר, שקרא משה רבינו מִשְׁנָה תורה מהנפרד מִשְׁנָה, מפני שאסור להוסיף, עיין לעיל), ועוד מטעם שהסדיר כל דבר על מקומו הראוי, כי הבאורים האלה היו מפורשים, וכל מאמר היה מתבודד. — וכל הלכה בפני עצמה קראו בשם מִסְכָּת [משרש נסך (ע"מ) מִקְבָּת, מַפְלָת, או מִתְכָּת בלשון המשנה], ומזה בתבנית לשון ארמית שבתלמוד מסכתא; מן כי קצר המצע והמסכה צרה (ישעיה ב"ח), (ופי' מסכה בגר שמציעין על המטה, נרדף עם שמלה, ונאמר ע"ד השאלה על דבר ברור ומפורש גם לשון שמלה, כנודע), — וקרא רבינו

תנא: אונד דער תנא שטיממע (מיט איהס) איבער איין, עכ"ל בתרגומו, ונבארו האשכנזים לתרגום זה, אמר, וז"ל: דער ערוך אין ראדיקס תן ערקלערט תנא דורך שנה לעהרען, דעס נאך ווירדע עס היער הייסען: דער תנא לעהרעט, מיט דיעזער ערקלערונג רייכען וויר נירגענדס אויס, ווא דער אויסדרוק ותנא תנא פארקאממע, צעסער איזט דאהער דיא ערקלערונג דעס ירחי (רש"י), אונד אוואר סיעתא ליה העלפין, איבער איין שטיממען; פיר דיעזע ערקלערונג שפריכט דער תלמוד זעלבסט, זא הייסט עס (דף ד' ע"א) אלא דקאמר ותנא תנא מי דמי? (עיין צבא קמא וכו') איבער דיא עטימאלאגיע דיעזעס ווארטעס שווייגען אללע לעקסיקאגראפען, פילייכט וכו' תנא גילעזען ווערדען (רון קאממער, זעלט, אינגערעס) כדאמרי בנדה בתווי דלצא יתבי יהודאי, עכ"ד החכם פיננער. — ואחרי כחצי זאט עיינתי בתשובת רב שריא גאון ציוחסין (דפוס זאלקווא ח"צ דף מ"ח ע"ב) וז"ל: וכלהו הנך צרייתא לא קבעינן וכו', אלא תניא, ותנא תנא עיי"ש, ולא אבין ותנא תנא שמציא שם, ונראה לי לגרוס תניא, ותנא, ותני.

¹ עיין לעיל שבארנו עפ"י פירוש רש"י ז"ל התאר משנה עפ"י התרגום אונקלוס שכוונתו פירוש, וכמו שבארנו פה, ובעבור זה היו נקראים הכבוי המשנה והכה הנמשכת אחריהם בשם פרושים (עיין לעיל פרק ז"ח) — וצטענאטעס שצדומא היו נכתבים בספר כל הפסקים שילאו מפי הזקנים (סענאטארען) ע"י שקלא וטריא, ועפ"י מנין רוב הדעות שבהם, בין צעניני המשפטים, ובין צעניני הדת ופירושים וכדומה, (עיין לעיל). והספר היה מכונה בלשונם ג"כ בשם (Commentarii) ר"ל פירושים ובאורים, או משניות לפי דרכנו.

הקדוש מסכת בתי"ו; כי נמצא גם משקל זה מִסְכַּת (שופטים י"ז), וכן נהג רבינו הקדוש במשנה לרוב בסמני הנקבה לכתוב בתי"ו במקום שהיה יכול לכתוב בה"א ג"כ, כי הכל אחד הוא. ואפשר עשה פה למען ההבדל מן פסל ומסכה. — ומצאתי שגם בלשון הערבית נקרא כל ספר הכולל דינים ומנהגים בשם נסכי. — ומסכת נדרף עם הצעה, כך היא הצעה של משנה זו (סנהדרין נ"א), והפעל ממנו שונה הוא ובלבד שלא יציע (ברכות כ"א), ר"ל שלא יפרש ויבאר לאחרים, ושני השמות האלה נרדפים בהוראתם העצמית (כמו שהוכרנו כי קצר המצע, והמסכה, ועיין רד"ק שרש נסך), ונרדפים ג"כ בהוראתם המושאלת, וכן נוהגים גם האחרונים לכנות איזה דרוש או למוד כללי בשם הצעה (אכסאלולוג, טראקטאט). — והרבו מן מסכת היה ראוי להיות מִסְכּוֹת, אבל קיימו התי"ו סימן השם בסופו גם ברבוי, "מסכתות", כאלו היתה התי"ו שרשית, כמו שעשו עם תרומה (עיין להלן פרק ק"ה). וכן עשו תוספתות¹.

כל החכמים הנזכרים במשנה שנשאו ונתנו בהלכותיה נקראו בשם תנאים בארמית, והיחיד תנא (ומקורו בלה"ק משרש תנה עיין לעיל), והוא ש"ת ע"מ דב"א קנא בלה"ק, או קרא בלשון התלמוד על מי שבקי במקרא, ונגזר מן קרא (לעזען) הנופל על קריאת התנ"ך בפשוטו של מקרא (ומוה כת הקראים); ובתלמוד מגלה רב ושמואל קראי ובפרק אין מעמידין רב ושמואל ורבי יוחנן קראי (פי' חכמים בתנ"ך, או כדמפרש רש"י שדבריהם כמו מקרא). אי תנא הוא וכו' ואי קרא הוא לימא פסוקא (מגלה כ"ח ע"ב), וכמו שתאר קרא בלשון התלמוד הונח על מי שיודע תנ"ך בכל אופניהם ודקדוקיהם, כמו שאמרו בקדושין (דף ל"ט ע"א) קרא אנא, עד דקרי אורייתא נביאי וכתובי בדיוקי עיי"ש, כן לא נקרא בשם תנא אלא מי דתני הלכתא ספרא וספרי תוספתא עיי"ש, וא"כ שם התאר תנא הוא שם כללי לכל מי דתני הלכתא ספרי וכו', ושם פרטי לחכם מחכמי המשנה שנשאו ונתנו בהלכותיה. וכן שם התאר קרא שם הכולל לכל מי דקרי תנ"ך בדיוקא, ושם פרטי למי שהוא מכת הקראים, וזה אינו נמצא בתלמוד.

¹ עיין צפרק הבא מעיני הצרייטות והתוספתות, והוא מן היחיד תוספת, שם שנחחד מחכמי המשנה, משרש יסף, והרבה משקלים כמומו חדשו ע"ז הדרך מן נחי פ"א יו"ד, כמו תועלת תושבת, וכדומה, והיה לריך להיות רבני תוספות, אבל עשו תוספתות כאלו היסוד התי"ו האחרונה ערשית כנ"ל. ויומר נראה שהוא לשון ארמית מן היחיד תוספתא, ומלינו כמה פעמים שהקדמונים קראו התוספתות גם בלש"ק "תוספות", וכן יהיה לפי זה גם עם רבני מסכתות מן היחיד בלרמית מסכתא.

פרק קג

ויש עוד איזה הוספות על המשנה שנסדרו מתלמידיו של רבינו הקדוש ג"כ ובפניו והן הנקראות ברייתות נר"ל חוץ למשנה, עיין בספרנו תעודה בישראל (צד 89 בהערה), וכן הוא במדרש תנחומא סוף פרשת קרח: ועלמות אין מספר, משנה החיצונה, ע"כ, וכוונתו על הברייתות, והמפרש שם לא ידע הכוונה עיי"ש, סדרם ר' חייא רבה (ר"ל הגדול), ותוספתות (ר"ל הוספות), סדרם ר' הושעיא רבה (ר"ל הגדול), ר' חייא ור' הושעיא היו תלמידיו של רבינו הקדוש וחברו אלה הספרים בערך ג"א תתקע"ט, ושני הספרים האלה המה במעלה גדולה ג"כ ('). — וקודם רבינו הקדוש נראה בתלמוד שהיו נקראות המשניות והברייתות בשם הלכות, וכן אמרו בפרוש בקדושין (מ"ט ע"א) איזו היא משנה ר' מאיר אומר הלכות, ורש"י (נדה מ"ד ע"ב) על המימרא כל השונה הלכות ז"ל: הלכות, משנה וברייתות הלכה למשה מסיני, וכן כתב הרא"ש במסכת נדרים (דף ל"ה) מלמדו מדרש הלכות, פי'

ו' ודע שזולתן היו הרבה מאלד ברייתות מהנא"ס קדמונים לפני רבינו הקדוש, וגם אחר"כ מאחורא"ס, אבל אלו הנזכרות פה המה הנזכרות, וכתב רב שרידא גאון בתשובתו [שציוחסין] ז"ל: והנך ברייתות לא הית להו קן עכ"ד, וזהו שאמרו בתנחומא שהזכרנו: ועלמות אין מספר, משנה חיצונה, וענין הברייתות ותוספתות ככלל המה כענין הגמרא, ר"ל שכל דבריהם המה כלולים במשנה, אבל דרך פרט; כי רבינו הקדוש שנה במשנה רק העיקרים והכללים, לכן כל הלכה שאין לה יסוד ועיקר במשנה ומכ"ש שהיא נגד המשנה אינה כלום, ועיין שם תשובת רב שרידא גאון ציוחסין (דפוס זאלקאוה) חלק שני דף מ"ח) ועיין לעיל בפרק שלפני זה בהערה האחרונה מדברי התלמוד העניתי: חילפא חלא נפשיה וכו'.

אמר המחבר: להכרח חשבתי להעתיק פה ענין אחד שיזכרך אליו הקורא פעם בפעם והוא המיוחסין (דפוס זאלקאוה ח"ב דף י"ט ע"ב) ז"ל: ר' אושעיא עשה ברייתות ובראשית רבה, אמר רבי זירא כל מתניתא דלא מתניא בי רבי חייא ור' אושעיא משבשתא היא ולא תוחבו מינה צבי מדרשא (הוא במסכת חולין הנזכר להלן) וכן אמרין תני רב אושעיא י"ג אבות, תני רב חייא כ"ד אבות, ופירש רש"י ז"ל בפרק שלוחה הקן (במסכת חולין) רבי חייא ור' אושעיא סדרו את הברייתא ודקדקו בדברי כל חכם לומר כמו שאמר, אבל יש תנאים הרבה שמוסיפין על משנתם צדדמי כי הכא שמוסיפין נגזן ומטעם רבי יהודה, ובפרק קמא דשבט והתניא אפר והתניא אפר, ופירש"י ז"ל חדא תנייה רבי חייא והדא תנייה רבי אושעיא, ומזה נראה כי כל תניא שבתלמוד הוא מדברי אחד מאלו השנים וכו', ובריש הגוזל קמא אומר רבינו תם ז"ל כי המשניות היו קודם רבי, אלא שבני סדרם, אבל הברייתות שהיה שונה ר' חייא תלמידו, הוא מה שהוסיף רבי על המשניות, וא"כ מה שאמר רבי יוסי (רבו של רבינו הקדוש) אשריך כלים שיאלח בטהרה, יחל לרבינו תם, ע"כ מדברי היוחסין.

הלכות הלכה למשה מסיני, וכן מצאתי אח"ז ביוחסין (דפוס זאלקווא ה"א דף ל"ג) עיי"ש, (ובהקדמת מעדני יו"ט הביא בשם הרא"ש שהמשנה היתה נקראת ג"כ בשם מדרש עיי"ש, וכן מצאתי בתלמוד קדושין שם שכן דעת ר' יהודה, ובאמת להרא"ש בנדרים שם ראיתי שמדרש הוא ספרא וספרי וצ"ע¹). ואח"ז לקחו שם הלכה למשנה וגמרא יחד, כמו שנהגו עם השם תלמוד, עיין להלן. — וכולל שם הלכה או הלכתא בתלמוד כל דבר שכבר מקובל בכלל האומה שהולך ומתנהג העם אחריו לא יטו ממנו ימין ושמאל, אם מצד הדין, ואם מצד החיוב, או המנהג וההרגל וכדומה, והוא ממש כמו השם משפט בתנ"ך, כמו שבארנו לעיל בבאור שם משפט (עיין שם), הלכה כפלוני בדבר הזה, פ' הליכת והנהגת העם בדבר הזה כדעת פלוני, ומוה כל מאמר או משפט (פעיליטע) הכולל איזה למוד, הן בתורה והן בחכמה והן בדרך ארץ, או דרוש הכולל מקובץ ממשפטים רבים לענין אחד (טראקטאט), נקרא בתאר הלכה, והרבו הלכות, הלכות פסח (ר"ל הלמודים הכוללים דיני פסח), הלכות יצירה (סנהדרין פ"ז) (הלמודים הכוללים חכמת הטבע ביצירת העולם), הלכות דרך ארץ (ברכות כ"ג ע"ב) (הלמודים הכוללים בהנהגת האדם בהיות העולם וכדומה), הלכות מדינה (בבא מציעא צ"ג ע"א) (ר"ל חוקי המדינה והנהגותיה, הלכות רופאים (ספרי תצא ברייתא רמ"ז). וכבר פרשנו (לעיל פרק י"ח) מזה, הליכות ביתה' (משלי ל"א), כמו הלכות הבית' (עקאנאמיט), עיי"ש שדברנו מזה הרבה.

פרק קד

ספרי, סדרו ר' שמעון בן יוחאי (היה ג' אלפים תתפ"א), (בטעות יכנה התמון ספרי בחיר"ק הרי"ש אבל ספרי בצירי צריך להיות בסמיכות מלשון רבים, וחסר הנסמך במדבר ודברים²). ספרא, הנקרא ג"כ תורת כהנים (עיין לעיל פ' מ"א בבאור שם תורה), סדרו ר' יהודא בר' אלעאי

¹ אמר המחבר: לשתי הדעות הללו נראה עכ"פ צדור גמור שכלל מדרש לא נכללו דרשות ההגרות והנקראות לפעמים בשם מדרש אגדה, וכדומה מהלשונות, ובחתי הפעם במודעא לגלות אזנך, צדכרי צכורי זה מענין ההגדות והדרשות אין כוונתי על המדרש הנ"ל.

² תמה אני על המדקדק הגדול הרב ר' וואלף היידענהיים (במחזורים שלו, צליב פתגם והוא השיר הארמי הנאמר ביום ז' של שבועות בהתחלת הפטרה) שמקד ספרא וספריין, (וכוונת הפייטן שם על ספרא וספרי), ובאמת צריך להיות ספרא וספריין; כי לפי הנקוד של הרב המדקדק הזה פירושו סופר וסופרים, וזה שגש בזמילת כבודו, עיין להלן. [ואולי הוא טעות הדפוס שמי"ח]

המתואר לפעמים בשם חסיד סתם, מבלי הזכרת שמו העצם (והיה בזמן הנ"ל), ועוד יש דעות אחרות מי היו מסדרי הספרים האלה (עיין לעיל פרק ק"ב). — [ונקרא ספרא להיותו רק על ספר אחד ויקרא, או תורת כהנים, והוא לשון ארמית, תרגום של ספר ספרא, והרבו ספריין, ומה ראוי שיקרא הספרי של ר' שמעון בן יוחאי הנזכר בשם ספריין (כמו שקראו הפייטן שהזכרנו) מפני שהוא על שני ספרים, היינו במדבר ודברים, אבל יען שהסמיכות בלשון ארמית מן הרבוי ספריין הוא ספרי (כמו בלשון הקדש) נקרא בשם זה מהסמיכות, כמו שכתבנו שחסר הנסמך, והבן. — והמעם שנקראו החבורים האלה בלשון ארמית ולא בלשון ארמית, נראה שעשו זאת כדי לשנות, כי ספרים וספר הונחו אל ספרי תורת משה, כמו שכתבנו כמה פעמים].

קבלות¹) נמצאו כמה מהם, ומיוחדות לתנאים ידועים (עיין הקדמת הרמב"ם ז"ל ליד החוקה) אבל אינו מבורר כראוי אם היו אלה מתבריהם כפי שמיחסים למו.

¹) ויחיד מהשם הזה מבגלתא, ויש לפרש כמו מבגלתא, כי כמה ספרים מהקדמונים היו נקראים בשם מגלה, כמו: מגלת חסידים, מגלת תענית, והשם מגלתא הוא בלשון ארמית, ואפשר היה כוונת הסמון מבגלתא כ"ק רפוייה תמורת מגלתא בגימ' רפוייה, כי בהצבתן שוות הנה לאנשי המזרח, וכבר כתבנו שקדמוניו החכמים נהגו בהפריהם להשתמש בלשון הסמון לפעמים, עיין בספרנו תעודה בישראל ולהלן בספרנו זה, שרצינו הקדוש נהג כזה ג"כ במשנה, ועיין מה שכתבנו שם בספרנו ת"כ על דברי המדרש (בראשית רבה פ' ע"ט) מה את מבסח זי, וכן נהגו לכתוב זי"ת רפוייה תמורת פ"א רפוייה, כמו הבקך תמורת הפקר (ועיין לקמן בשם צורבא), והרבה תמורות כאלה בלוחיות הדומות במצטא, ונהגו כזה מנהג הסמון צומנס, כי הספרים האלה המדברים בעניני המצות והדינים או מוסר כתובים היו להסמון ג"כ [כאשר מוזכר בכוזרי מאמר רביעי, כמה שאמר, כי אם ספרי התורות אשר ההמון לריכס אליהם" ורובה צמלות ספרי התורות אל ספרי הדת והמצות, הנקראים בשם (טהעאלאגיטע זיכער) עיין בספרנו ת"כ (ד פ"ד), ובספרנו בית האור מחברת שליטת כתבנו הרבה כללים בצבור הלוחיות והצמלות ושמוש לשון המשנה (מעט מזה תמצא להלן אחר זה) והתלמוד והמדרשים והתרגומים הארמיים, ונקוה כי יעלו לראון לפני כל חוקר בתלמוד, והוא ידיעה הכרחית מאד, כי עי"ז יתבררו ויתפרו הרבה מאמרים קשים וסוגיות ונוסחאות וחלופים בלשון התלמוד במקומות שונים בעיני אחד. ואחר כתבי זאת מלאתי בשם קדמון אחד שמפרש ג"כ מלחא כמו מגלתא כמו שכתבתי, וכן מלאתי אח"ז בשם רצינו נכיס בערוך ערך מבל, ולדעת הערוך שם פרושו מדה, ובצמח מזינו שהצריחות נקראו ג"כ לפעמים מדות, כגון הני דר' יוסי הגלילי (עיין ערוך ערך מר, ומה שהביא שם מויקרא רבה), וכן נקראו השלש עשרה מדות האמורות בתורה י"ג מבילין דרחמי, ועיין להלן בפרק קי"ב סוף הפרה שניה,

התנאים בעלי המשנה רבים הם, והנזכרים בשמותם להלכה תשעים ואחד, ויש מוסיפין עוד, עיין הקדמת הרמב"ם לסדר זרעים והיוחסין (דפוס זאלקווא ח"א דף י"ח). — גם מצינו לאשה חכמה שחולקת עם התנאים בדיון, והלכה כדבריה.

אע"פ שרבינו הקדוש היה המאסף למשנה, נזכרו גם דעותיו במשנה, ובעבור זה נקרא ג"כ בשם תנא, וכן בניו ר' שמעון ור' גמליאל מזכירים ג"כ רבינו הקדוש במשנה, ונקראו ג"כ בעבור זה בשם תנאים, וכן רב חברו של שמואל הנקרא רב אבא, ולוי, ובר קפרא המה בכלל תנאים, ועיין ערוך ערך רב (ודברי היוחסין ערך אבא בד"ה רב תנא הוא ופליג וכו' לקוהים מן דברי הערוך הנ"ל עיין שם), ויש מי שחושב גם את רבי חייא הגדול בעל התוספתא ג"כ לתנא, עיין להלן פרק ק' בהערה, ועיין תשובת רב שרירא שהזכרנו, בד"ה: ובתר רבי הוו תנאי מן התם וכו'.

אמר המחבר: כמו שהרבה שמות פרטים מבני אדם הנזכרים בתנ"ך אינם שמות עצמים פרטים אבל שמות תארים כמו שבררנו בספרנו בית האוצר (מחברת ראשונה ערך אסתר); כמו כן נמצאו בתלמוד שמות תנאים ואמוראים שהם רק שמות התארים כגון: ר' מאיר, או ר' נהוראי (שניהם לשון אור), ושמו העצם נחמיה (עיין יוחסין דפוס זאלקווא דף ל"ה ע"ב). ר' זירא או ר' זעירא או קטינא (כלן לשון קומן, מפני שהיה קמן הגוף). ר' וורדימוס (בר' יוסי בן הלפתא בעל סדר עולם) ע"ש יפיו, שהיו פניו דומות לורד) ושמו העצם מנחם, וכיוצא בהם.

כל אלה הדברים שבמשנה (ובכללן התוספתות והברייתות) קימו וקבלו היהודים בב"ד הגדול עליהם ועל זרעם.

פרק קה

המשניות והברייתות, התוספתות, ספרא, וספרי, והמכללות, כתובים בלשון הקדש, ויש בהם לפעמים מאמרים בצח לשון המקרא ממש, עיין ספרנו ת"ב שער הראשון, ורש"י ז"ל אומר (תענית דף י"א ע"ב) שחויז מלשון שמרות ותנאי ב"ד שהמה בלשון ארמית, והתוספות בפרק אין מעמידין משיג עליו עיי"ש ⁽¹⁾.

ושרשו כול גס כיל, ונמנח בלשון המקרא: ובל בשליש עפר הארץ (ישעיה מ'), אלפים בת יביל (מלכים א' ז') יש מפרשים מזה: וכלי כליו רעים (ישעיה ל"ב) עיין שרשים לרד"ק שרש כיל, וכן נקראו אלל קדמוניו העשר ספירות שסס מדות (עיין בספרנו בית האוצר מהכרת ב' במאמר המדבר מספר הזוהר). וספירה נרדפת עם מדה, צענין שטור ומדה צממות הנמדד.

(¹) וכל מה שכתב בתלמוד ובמדרשים לפעמים בלשון הקדש ר"ל בלשון המשנה

אמר המחבר: בחבורנו בית האוצר מחברת שלישיית דברנו ברחבה מגוף לשון המשנה והברייתות וכו' ויסודותיה; אך יען שראינו שגם פה נכון וראוי לרבר מזה, לא מנענו מאת הקורא להציג פה מכללי לשון המשנה והברייתות וכו' בדרך קצרה מאד, וע"כ לא שמרנו גם את הסדר הישר שסדרנו שמה, וכתבנו רק כאשר נפלו הרברים, ונאמר:

אף שהמשנה והברייתות וכו' נכתבו בלשון הקדש, בכל זאת במקום שלא הספיקו להם שמות עבריים לקחו מלשון ארמית, יונית ערבית, ורומית שהיו מורגלות אז בארץ ישראל ובבל בפי היהודים; כי לשון הארמית שרברו בה היהודים בשתי המדינות האלה או, היתה מעורבת בלשונות הללו שהוכרנו, אבל השתדלו לתת לשמות הללו תמונות עבריות, ובנו מהם תבות כפי דרך לשון העברית, ד"מ: בסיס (Basis) מלשון יוני ורומי (פאסכאמנט, פוס), ועשו גם הפעל ממנו מלכות אינה מתבוססת (פוססען) (פי' אינה מתקיימת על כנה), וכדומה, וכן מן סומא בלשון יונית (פי' עור עינים) עשו הם הפעל מסמא את עינו, עינו מסתמית — ולפעמים העתיקו שמות תארים לועזים אל לשון העברית אף שהיו מצוים להם במקומם שמות תארים עבריים ממש, כמו שבארנו פעמים רבות בספרנו זה, ובספרנו תעודה בישראל (צד 18) ועיי"ש, ובפרט שמות התארים שנחסרו למו בלה"ק העתיקו ממש מלשונות הלועזיות, כגון שולחני (נלנקיר, וועקסלער), הוא העתקה מלשון יונית מן טרפויטיס, שם הנגזר מן השם (Trapes) ר"ל שלחן בלשון יונית, ונאולי לקחיה מלשון רומית (Mensarius) הנגזר מן (Mensa) ר"ל שלחן, והרומיים לקחוהו מיונית ⁽¹⁾].

והברייתות נקרא בשם לשון המשנה, שהיא ע"ד לשון הקדש, וכן קורא רש"י ז"ל ללשון קדש הזה בשם לשון המשנה, וז"ל רש"י (שיר הסינים א'): רהיטנו (ברומים) לא ידעתי אם לשון קדשים או לשון ברייתים, אך ידעתי שאף בלשון משנה שנינו רהיטנו ברייתו של אדם הן מעידים בו עכ"ל רש"י. ובאמת אין המאמר הזה שמציא רש"י נמלא במשנה, אבל אגדה הוא במסכת טענית (דף י"א ותניגה ט"ז), ועליה כוון רש"י, ואף שגורם שם התלמוד במקום רהיטי ברייתו קורות ברייתו? אבל צודאי הוא תקון ליטר בלור מאמרוניס, וכן מעתיק הרד"ק שרש רהב המאמר הזה שהוכרנו מהתלמוד, וגרס ג"כ רהיטי ברייתו, אך מעתיק המאמר הזה יותר באריכות, ובעליל נראה שעל אגדה זו מתענית ותניגה רומי, אף שאינו מציין מקומו, אבל אמר בדרך כלל: ומדברי רז"ל וכו'.

⁽¹⁾ עוד נקרא השולחני (וועקסלער) בלשון רומית בשם (Argentarius) והוא נגזר מן (Argentum), ר"ל כסף, ומזה בספרי והוצא ברש"י על התורה (דברים א' י"ג): חכמים, בסופים (עיין בספרנו ח"ב דף 107 בהערה שניה), ובעל שפתי חכמים כהן מה שכתב שם ברש"י, ודברים בעלים המה, והאמת כמו שכתבנו, וכן נמלא בילקוט על פסוק זה המאמר הזה מהספרי, וכזה המבואר שם בלדו „פי' בסופים, בקיאים בטיב החשבון". וכן נקרא בלשון ירושלמית השולחני (וועקסלער) בשם פתור, מן פתורה בארמית

והרבה כיוצא בהם כמו שכתבנו פעמים רבות, ובפרט מלשון ארמית העתיקה ע"ז האופן הרבה, ד"מ: מן נפקא (נפקת ברא), יוצאנית. מן פלוגתא, מחלוקת, (ומקורו בתנ"ך שבא מפלגות תמורת מחלקות (ר"ל כתות), והרבה מזה בספר ד"ה, ונמצא שם גם מחלוקת). מן נהוריתא, הבריקה. מן כרסון רמיו (דניאל ו') לקחו המליצה כסאו מוטלת (שרשו נטל, ושמות ופעלים נמצאו ממנו בתנ"ך), ויש שרש של רמיו גם בלה"ק, רמה). מן בין שמישיא (תרגום של בין הערבים) עשו בין השמשות (זויעטן זען זאנעטן) עיין להלן, וכן בהפך, ד"מ: מן נמנו וגמרו, [מעשה בכהן גדול אחד שהאריך בתפלתו (ביום הכפורים בקדש הקדשים)] ונמנו אחיו הכהנים ליכנס אחריו (יומא דף נ"ג ע"ב), עשו הסכימו, כי סכום בלשון ארמית פרושו מנין¹, ומזה הסכמה (כי כל דבר שצריך הסכמת בני אדם, צריך שימנו עליו, ויהיו המיימינים יותר מהמשמאילים), [והחכם בעל אוצר השרשים לא כוון יפה בפרוש שם הסכמה עיין בספרו זה שרש שכם, ואחר כתבי זאת מצאתי להבחור שגם דעתו שהסכמה הוא מסכום, אבל לא מטעמין ועפ"י רוב נהגו לעשות מתבות ארמיות ששרשם בלה"ק, תמונות עבריות, כמו: מן אורתא, אור (לארבעה עשר). מן הרהורין (דניאל ד' ב) עשו פעל מהרהר וכדומה, ובספרנו ת"ב כתבנו שיסודו מלשון עברית (עיי"ש צד 39) מן שעתא שעה (שטודע), ושרשו בלה"ק שעה (ווענדען) (ור"ל פנה הזמן), וכן מן תדירא (דניאל ו') עשו תדיר, (ובספרנו בית האוצר בררנו שהוא משרש דור מלשון עברית). — מן גשורא גשר (בריקקע) [ונעשה מן קשר בלשון עברית, ר"ל לוחות קשורים. זה בזה, ולמען ההיכר כתבו בגימ'ל שהיא דומה במוצאה עם הקו"ף, כמו מן קב"ץ (זאממעלן) הנאמר גם על יקחת הקמטים (זו זאמען זיעטען) כמו כל פנים קבצו פארור, עשו למען ההיכר כוויץ או קוויץ. ואולי ג"כ תפליין מן טפל²). וכן מן אבל (עססען) נתעבל המזון (פענעלערט), מן רואי (מיסט) (נחום ג'), גרף של רעי עיין אוה"ש שרש ראה³),

(ר"ל שלחן, טיש) ועיין רש"י ריש פ' בלק פתורה (והוא מצמדנר רבה), והחכם בר"מ המפרש על רש"י לא ידע גוף הענין בזה עיי"ש.

¹ ומזה ממונה (ר"ל פקיד), ממנים (ד"ה א' ט') פי' פקידים. אשר מנה (דניאל א'), וכדומה, ומרגום ויפקד שר הטבחים (בראשית מ') ומנה התמנות, ושרש פקד הוראחו מנין ומספר כוודע, והרחנו בזה הרבה בספרנו בית האלור.

² ע"ש החבור והרבוק והקשור. — ואם נאמר שתפליין הוא מן תפלה (געזעט) כדלעיל, יש לומר ג"כ ששנו כוונה את סימן הרבוי לנקבות את אל ים או (כפי לשון התלמוד) ין הרבוי לזכרים, למען ההבדל וההיכר מן תפלות (געזעטעט).

³ אמר המחבר: במחצת שלישים מספרנו בית האלור בלחנו ששם ריאה (דיא לונגע) במשנה שרשו בלה"ק, אבל איך היה שמה בלשון המקרא לא ידענו, ופליאה רבה

והרבה כמותן ¹), (ונמצא גם הפעל מן גשר: הרבה גשרים גשרנו (ע"א פרק קמא) ר"ל קשרנו). — מן רחמנא עשו הרחמן, (ונמצא התאר רחמני בתנ"ך (איכה ד'), [והוא תאר להשית שהוא רחום, וכן הוא בתפלת יוצר, אבינו אב הרחמן, וכן בברכת המזון הרחמן הוא יברך, וכן יכונה הש"י בתאר זה בלשון הערבית אל־רחמן (Elrahmanu) ואל הוא כמו ה' הידיעה בעברית ויוכן בתאר אל־רחמן בלשון הערבית השית, ותחת שיאמר העברי, בשם י"י יאמר הערבי, בשם אל רחמן] כמו שנהג התלמוד, אמר רחמנא במקום, אמר י"י ובברכת המזון, הרחמן הוא יברך כאלו אמר, י"י הוא יברך].

וכן עשו משמות פעלים, מן שרביט הזהב, אין משרביטין. מן שבט, כוכבא דשביט (ומזה מפרש הגאון בעל גור אריה בספרו נצח ישראל פרק ס' דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל), מן חלב (מילך) חלב (מעלקטן), מן חמור (עזעל) חמור (מנהיג החמורים), מן חמל, חמל (מנהיג הגמלים), וכן עשו תפלת (ר"ל שיירא של חמורים ושל גמלים).

ומפעלים שמות: משכון, משיכה, הגבהה, עבירה [מן וגם עברו את בריתי (יהושע ז') ואתן להם יעברום (ירמיה ח')], ורבים המה וידועים, ומן גומל נפשו איש חסד, עשו, גמילות חסד, גמילות חסדים' ונמצא משקל אחר בתנ"ך גמולה (שמואל ב' י"ט).

וכן מהמין הנמצא בתנ"ך רק בלשון זכר, עשו ג"כ נקבה ובהפך, כמו: מן חזיר, חזירה, מן יונה, יון.

וכן הביאו את השרשים בשלמות במקום שהמקרא מביאם חסרים כמו כלל מן כל (כי שרשו כלל), ונמצא גם בתנ"ך בשלמות אבל על משקל אחר: כליל יחלוף (ישעיה ב'), וכן הפעל ממנו בשלמות: כללו יפיך (יהוקאל כ"ז) (כמו שכבר העירו ע"ז כמה מדקדקים בספריהם). — וכן כתבו אות נו"ן החסרה

צעיני ח"ך יחסר בתנ"ך שם אל הריאה (דיח לונגע)? וכסררי אל דינים תלויס
צטרפות הריאה!

¹ ונהג צעל לשה"ק לשנות ג"כ המשקלים למען ההבדל בין עניינים המשוספים
בשרש אחד כמו שכתבו המדקדקים, ד"מ: בשרש ל"ן שכל מה שהוא מורה טרעומות יבא
ברוב דגש כדי להבדיל בינו וכין מה שהוא לינת לילה, וכן בשרש נו"ח יש הפרש
במשמעות בין הבאים על מנהג נחי העי"ן שהם מענין מנוחה, ובין הבאים דגש טמורה
הנח שהם לשון עזיבה והנחה, וכן בשאר משקלי הפעלים יש לפעמים הפרש צעניניהם
בהתחלפות משקליהם, כמו: אל תחרש ואל תשקוט (תהלים פ"ג) וחצריו הבאים בסג"ל
אותיות ח"מ"ן צבנין הקל הם מענין שפיקה, וכל מה שבא מזה השרש צפת"ח אותיות ח"מ"ן,
כמו: לא תחרוש צשור וצחמור (דברים כ"ב) וזולתו הם מענין חרישה צקרקע וכדומה (עין
מסלול מסלת הנקוד נתיב ה' סימן ל"א).

בתנ"ך, ד"מ: ענתא דק"ש מן עת, וכן הוא בלשון ארמית וכענת (עזרא ד'), ועיין שרשים לדר"ק בסופו, ומנהג זה להוסיף נר"ן החסרה, נהוג לרוב בלשון ארמית ובלשון ערבית, כמו שהרחבנו לדבר מזה בספרנו בית האוצר.
וכן עשו מן בנין הכבד שבתנ"ך ובנין הקל, וכיוצא בו הרבה בנינים שלא נמצאו בתנ"ך.

ונהגו לפעמים להשאיר האותיות הבאות בראש התבה בלשון לסמן השם, גם בפעלים הנעשים מהם כמו מן תחלה תרומה (מן שרש חלל, רום), עשו יתחיל, יתרום, ומן מכס (שרשו כסס) עשו מוכסים, וכדומה (עיין שרשים לדר"ק שרש זה ותשבי ערך הלל א'), וכן מן השמות שעשו בעצמן מן הפעלים (עיין לעיל), נהגו ג"כ כזה, ד"מ: מן משכון (פפאנד) (מן פעל שכנ), עשו ימשכן, וכדומה, ולדעת רבי יונה המדקדק (שמביא הראב"ע בפרושו לאסתר) התיז של תרומה וכדומה ששבה להיות שרש במלה הוא כמו מתידיים (אסתר ח'), וכבר הוכחנו לעיל (פרק שמונים בהערה) שחכמי המשנה הלכו עפ"י רוב בלשונם לשון המשנה בעקב כותבי מגלת אסתר ויתר הספרים בתנ"ך שנתחברו אחר הורבן בית ראשון.

וכן עשו מרובעים: כמו זלזול (מן שרש זלל בעברית, יקר מזולל (ירמיה ט"ז)). פקפוק, מפקפק (פרוש מסופק ויוצא בסברתו לכאן ולכאן) משרש פוק בעברית, זממו אל תפק (תהלים ק"ח) פי' תוציא, והרבה כמותו בתנ"ך, ובלשון ארמית, ועיין לעיל, ועיין בספרנו בית האוצר ערך פוק שהרחבנו בו, ובארנו כל הבנינים וההוראות מזה השרש בתנ"ך ובתלמוד ע"ז האופן. פלפול, מפלפל, וכדומה, משרש פלל בעברית (ראה פניך לא פללתי (בראשית מ"ח) (גליססען אורטסיילטן) והמרובע מורה תמיד על חוזה הענין, וקצה האחרון (סופעללטיף) כגון פלפול, הכוונה (דיספוט), וכמו אדמדם ירקרק, וכיוצא בהם, כמו שאמרו חז"ל: ירקרק, ירוק שבירוקים, אדמדם, אדום שבאדומים, כמו שהרחבנו לדבר מזה בספרנו בית האוצר, וכן בהפך מן מרובעים בתנ"ך עשו משולשים. מן פרח (איוב ל') (יונגע לייטע) פרחי כהונה, פחתת היא (ויקרא י"ג) (ר"ל חסרון) פחות, פוחתין, וכדומה, וכל אות הכפל בלשון עברית לדעתי מורה על חוזה הענין וקצה האחרון ג"כ, כדלעיל, ד"מ: פחתת היא, הכוונה חסרון גדול, וכבר ידוע שבפעלים העברים כל בנין הכבד הוא ע"ז הדרך, ד"מ: שָׁבַר וכדומה, ועיין בספרנו בית האוצר מחברת שלישית שרש אל (נינט) שהוכחנו שממנו אליל (איין ניכטס), בתכלית ההבל, רופאי אליל (איוב י"ג), ומזה אלילים (אזנעטער), וכן מן שרש אלה (קלאגען) אללי לי (מיכה ז', איוב י'), תכלית הקינה, ומהשרש הזה נבנה כל שרש ילל, עיין שם בבית האוצר מחברת הנ"ל.

וכן עשו שמות מלאכותים מן מלות הטעם והענין, ולפעמים צרפו שתיים ושלוש מלות כאלה ועשו מהם שם אחר מלאכותי, כמו לא"כי, היא אומרת משארסתני נאנסתי (ר"ל משארסתני דוקא ולא באופן אחר) והוא אומר לא"כי אלא עד שלא ארסתיך (בתובות דף י"ב ע"ב), במלת לא מכחיש הבעל את

דבריה ובמלת כי בא בטענה מתנגדת לדבריה, וכוונתו בזה ג'כ דוקא, ויהיה כי זה כמו רק או אלא בלשון התלמוד (זאנזענן¹), וידוע בתלמוד שמלת כי משמש בארבע לשונות ואחת מהן אלא, ודרך התלמוד להוסיף בעבור זה על שם המלאכותי זה לא-כי תמיד גם מלת אלא, כבאור על מלת כי והבן. והשם המלאכותי זה לא-כי, לקוח מן לשון המקרא, מן לא כי ערות הארץ באתם לראות (בראשית ט') מלת לא היא הכחשה על טענת אחי יוסף, ומלת כי הוא התחלת מאמר יוסף, ור"ל רק כמו שאחשוב אני שבאתם לראות ערות הארץ דוקא, וכן לא כי בני החי (מלכים א' ג'), לא כי את ה' נעבוד (יהושע כ"ד), וכן לא-דו-א-דו קתני, לקוח מלשון המקרא ממלות הטעם והענין, א-ד-לא אל ארץ זבת חלב ודבש (במדבר ט"ז), (ר"ל לא-דו שהוצאתנו מארץ מצרים ארץ טובה א-דו שלא הבאתנו אל ארץ טובה אחרת), א-ד-לא הביאה אסתר המלכה וגו' כ"א אותי (אסתר ה'), לא-דו שהמלך יאהבני ומכבדני א-דו שגם המלכה תכבדני). — וכן השם המלאכותי בתלמוד, מה נפשך² והכוונה, מה רצונך, ר"ל בין כה ובין כה, על כל אופן שתרצה, ולקוח מן לשון הכתוב: ויאמר יהונתן אל דוד מה תאמר נפשך ואעשה לך (שמואל א' כ' ד'), ר"ל כל מה שיחפוץ רצונך ואעשה לך [וכן בתלמוד, ואם נפשך לומר ר"ל ואם תרצה לומר] — ועוד לי בעזר השם הרבה על אופנים הללו שהזכרתי, אך אין כאן מקומם.

וכן מן השמות שבאו בתנ"ך ברבים, ולא נמצא מהם היחיד, עשו המה לפעמים גם היחיד, וכן בהפך מה שנמצא בתנ"ך רק בלשון יחיד, עשו המה לפעמים גם הרבוי, ומוזה בין השמשות מן שמש (ד"א זאנזענן) (עיין לעיל), כמו צהרים, בין הערבים, שבתנ"ך, וכן יתרבה שתר בלשון ערבית שְׁתָּרִים, ע"מ זוגי.

וכן מן שמות הקבוץ שבאו בתנ"ך רק בלשון יחיד ולא יתרבו, עשו הרבוי, ד"מ: מן א"ש, אִשׁוֹת, מן מים מִימֹת, ועיין היטב בשרשים לרד"ק שרש מי השני (ועפ"י רוב יבוא הרבוי כזה אצלם בסמני הנקבה). וכן מן עם עממין (ויש ג'כ במקרא נחמיה ט') עממים, (שופטים ה') בעממין, [כי שרשו עם, וכן הוא בלשון ארמית, לנכרי תשיך (דברים כ"ג) תרגם אונקלוס לבר עממין תרבי].

(¹) אלא בתלמוד מלה יוגית היא „Alla” [אלא], כוודע, ר"ל רק, ואני אומר שיסודה בל ליוגית מן הארמית „אלהין”. וכבר נזכרו כמה פעמים שהרבה מן הארמית בל ליוגית. (²) ולדוגמא, במסכת כריתות (דף ט' ע"א בסופו) מה נפשך: אי חלב אכל חייב, אי נותר אכל חייב וכו'. וכשיאמר „במה נפשך” הכוונה שיש ללמוד ענין הזה מן זאת המדה הנקראת „מה נפשך” וכמו סקל ותומר, מנזרה שיש וכדומה.

וכן לקחו מהשם הבא בתנ"ך בדרך השאלה והמליצה, אל כל השמות הנרדפים לשם הזה בתנ"ך, וכן נהגו גם בפעלים, ד"מ: משרש רום נעשה השם תרומה (העצם), והפעל תרימו תרומה וכדומה; ועשו הם גם מהשרש גבה (הנרדף עם רום) השהת גבאי (ע"מ זכאי או זכי), גובה צדקה, לגבות. וכן עצם (ציון) בלה"ק הושאל ג"כ אל כל הנוף בכלל מב"ע, וגם אל נוף בלתי בעל חי (עיון שרשים לרד"ק שרש עצם), ועשו המה מן גרם (הנרדף עם עצם, תיבש גרם (משלי י"ז) וכדומה, (וכן בלשון ארמית גרמא), כל המושאלים האלה של עצם; לגרמיה עביר תמורת לעצמו (ז"ך זעלנסט), נקשש גרמין עד לא נקשש אחרנין, פ"י עצמנו (לונזער זעלנסט).

וכן נמצא בתנ"ך הפעל נגזר (אסתר ב') ובלשון ארמית (דניאל ד') השם (בגזרת עירון), והפעל נחתך (דניאל ט'), וכן הפעל חרצת (משפטך אתה חרצת (מלכים א' כ'), כלם מושאלים על חות הפסק והמשפט (לורטסיל שפרטענען צעשליטסעטן) מהוראתן האמתית התוך (שניידען, שפאלטען); ויגזרו העצים (מלכים ב' ו') תתיכת בשר (בתלמוד) חריצי הברזל (שמואל ב' י"ב) פ"י כלי החתוך והכריתה, ולקחו חכמי המשנה והתלמוד מותר השרשים הנרדפים לשרשים האלה בהוראת התוך והכריתה, ג"כ אל הוראת חות הפסק והמשפט, ד"מ: מן שרש קצב (שניידען) ויקצב עץ (מלכים ב' ו'), קצב אחר (מלכים א' ז'), אמרו: קצובים לו מר"ה פ"י נגזרים עליו בדין ר"ה, ומן שרש פשק (פושק שפתיו (משלי י"ג)), פסק דין עד שי פסק הדין, פ"י עד שיחרץ ויחתך הדין — ומוזה השרש חתך (דניאל ט') (נחתך על עמך פ"י נגזרה ונפסקה הגזרה על עמך) לקחו החותך חיים, פ"י הקוצב, הגזור, [ועיין בספרנו בית האוצר (מחברת א') ערך קסס]. — וכן משא וסבל שמות נרדפים בתנ"ך, ונשאל בתנ"ך השם משאת אל תשורה ומתנה ועשו הם ג"כ מן סבל, סבלונות, פ"י מתנות, ומוסף הערוך לא כוון יפה בפרושו, עיין ערוך ערך סבלונות (ואחר כתבי זאת מצאתי שגם דעת הבהור כמו שכתבתי).

וכן הלכו בתבות העבריות ע"ד דקדוק לשון ארמית, ולפעמים ישתפו בתבה אחת דקדוק לשון עברית עם דקדוק לשון ארמית. — גם נהגו לפעמים ע"ד ההמון בזמנם שקצרו המלות ברבורם, ועשו מן שתים ושלש תבות תבה אחת כגון אימתי, מן אי (ווא) מתי (וואן), איזהו, אי זה הוא, כלך (מדרך זה), מן לך לך (כן מפרש רש"י שבת (דף קמ"ה ע"ב) בדי"ה כלך למדבר עוזה), אפילו, מן אף לו, לפיכך, מן לפי כף, וכיוצא במ הרבה, כמו שזכרנו מהם בספרנו בית האוצר באריכות (1).

(1) וכנה הסלמוד לכחוש שמות בני אדם בקלרה ובשנוי (ממה שנמאלו בתנ"ך שמוסם בשלמות), כגון ר' יוסי סמוס ר' יוסף, וכן בהלמוד ירושלמי ר' יודן סמוס ר' יהודה

ואל תתמה על היו"ד הנוספת בתבת אפילו; כי באמת הוא מדרך לשון העברית לפעמים להוסיף אות יו"ד בתבה המרכבת משתי תבות, והיו"ד הוא במקום המקף, או סמן הקשור (צידע זייכען) שבלשונות המערביות, כמו גבריאל מן גבריאֵל. אבימלך, מן אבימלֵך. עמינדב, מן עמינדב. רבתי עם, מן רבת־עם, וכן הדין עם אות ואי, כמו חיתו יער מן חית־יער. עיר ואם בישראל, מן עיר־אם Metropolis, ובספרנו בית האוצר מחברת ראשונה ערך גבר וביתר מקומות הרחבנו לדבר מזה.

פרק קו

ישיבות רבות היו אצל רבותינו, מהם קודם חורבן בית שני, ומהם אחריו, (והיו עוד מהם בזמן הכליפים עד ר' יהוסף הלוי בן מונאש ז"ל תלמיד האלפסי ז"ל במאה תת"ק לאלף החמישי), מהם בא"י, מהם בבבל ושאר ארצות, ראשיהם היו נקראים בשם ראשי ישיבות. — ועתה נרדפה נא לדעת מה היא הוראת תאר ישיבה ומה היה ענינה, ונאמר:

ישיבה, (וממנו בלשון התלמוד וארמית קְהִילָתָא): שם הונח בימי האמוראים על קבוץ חכמים לשאת ולתת יחד בתורה למען הרחיבה¹). והרבה שמות

(וכפי הנראה יודין הוא זהבזרם לשון היונית); יען שנקראו כן מהמון זמנס. וכבר אמרנו שנהגו חכמי התלמוד כמו שנהגו כוהני תנ"ך בספרים האחרונים עזרא נחמיה וכדומה, וכן נמלא (נחמיה ח') ישוע בן נון תמורס יהושע, יען שזמנו קראו לכל מי ששמו יהושע בשם ישוע כמו שנמלא (שם) וישוע ובני ושרציה. וכן היה שם זה על אופן זה גם בסוף ימי בית שני.

¹ ההאר ישיבה כפי הנראה העתיקו מן ההאר סנהדריא (Sinedria) בלשון רומית, כי היא העתקה ממש (עיין בספרנו ח"ב ז' 106), וראש הישיבה הוא העתקה ממש מן (Praesidens) שפירושו ראש הסנהדריא, ועשו זאת אולי בזכונה למען ההיכר; כי לא הייתה תכלית הישיבה מה שהיתה הסנהדריא גזמן מילואסה. — וראש הישיבה הוא האב"ד, שרש ישב (זיטענן) נופל בלש"ק ג"כ על כוונה זו, ומזה נבמושב זקנים (עיין בספרנו ח"ב סג).

וכן נופל שם ישיבה על למוד התלמידים, ע"ש שהיו לומדים בישיבה (זיטעננד), חתם אשר בימי קדם היו לומדים צעמירה. ואלל היונים הקדמונים היו מהם שלמדו בהליכה ושיול, כנודע מהגן ליקעא שמיילו זו צעת למודס (וע"ש הגן הזה יכונה בית מדרש בשם ליצעום), וכנהז הש"ק (דפוס זאלקווא דף י"ח ע"א) שבימי רבן גמליאל הזקן בן הלל התחילו ללמוד בישיבה (זיטעננד), כי נחמטעו הכחות, ועד רבן גמליאל הזקן היו לומדים צעמירה, ודבריו נובעים מהתלמוד. ומסיה לפי הומו פאלו המשולח לנוצרים שהיה תלמיד רבן גמליאל הזקן, ואמר: ישבתי לרגלי רבן גמליאל, אך אין מזה ראה שבימי

נמצאו במשנה נראים נרדפים לתאר זה ישיבה, ואינם, ד"מ: כנסיה (זה מורה על אסיפת אנשים לאו דוקא לתורה אבל גם לכל דבר חכמה וד"א, או להתפלל, (עיין בספרנו ת"ב שער א' פ' י"ב הערה א'), וזוהי בית הכנסת, וממנו בלשון ארמית בי כנשתא). ועד (זה מורה על אסיפת חכמים גם בחכמות חיצוניות, כמו שמצינו (חולין פ"ט): אמר רב הונא בר תורתא פעם אחת נכנסתי לוועד, וראיתי נחש כרוך על הצב וכו' (עיין מהרש"א שם), [וכתבנית בתי ועד אלו נמצאו היום בכל בתי מדרש הכוללים (אזויווערזיטעטען), ולא אדע אם היו לחכמי ישראל מיוחדים בתי ועד אלו, או הלכו אז לבקר בתי ועד לאומות וזולתן, ועכ"פ הוא דבר ידוע וברור שחכמי התלמוד היו משתדלים בכל חכמה חיצונית, והיו משתוקקים לדעת כל דבר חכמה ולחקור אחריה, (עיין להלן פרק ק"ב (י')) — בית הספר או בית התלמוד (עיין ספרנו ת"ב שער א' פ"ד) (אלה הונחו על למוד תיגוקות ותלמידים). — בית המדרש [מקום

רצון גמליאל היתה התחלה זו ללמוד בישיבה, ומצינו עוד יותר ממאמץ שנה לפני רצון גמליאל הזקן שאמר יוסי בן יעזר (והוא היה עוד ג"א ת"ק) יהי ציטך בית ועד לחכמים, והוי מתאבק בעפר רגליהם (אבות פ"א), ומליצה זו הוי מתאבק וכו'; יטן שישבו התלמידים לרגלי החכמים, כי הישיבה (דאס זיטלען) בארץ המזרח עד היום הוא על הארץ, ואולם החכמים המלמדים ישבו במקום גבוה, אך התלמידים והעם ישבו לרגלם, וכן היו גם הסופרים (שרייבער) יושבים שם בארץ המזרח על הארץ לרגלי המלכים, וזוהי לפי דעת הרד"ק בשרשים לא יכור שבט מיהודה ומחוקק מצין רגליו (ור"ל רגלי המושל), וככל זאת נראה מהתלמוד (ברכות כ"ז ע"ב) שהיו אה"כ התלמידים יושבים גם על ספסלים, ממה ⁴ אמרו שם: הוא יומא חיתוספו כמה ספסלי (תלמידים) חד אמר ארבע מאה חד אמר שבע מאה ספסלי. — ואיחא צבראשית רבה על פסוק יששכר חמור גרס רובץ צין המשפטים (צבראשית מ"ט): אלו התלמידים שיושבים על הארץ לפני החכמים, עיי"ש, וזוהי נראה לקוחה המליצה אל חכם וראש ישיבה המעמיד תלמידים הרבה בשם "מרבין תורה", והיא מליצה נאה, וגמשל הרב אל רועה צאן, והתלמידים אל צאן רובצות, ומקום התלמוד אל רבין: [חמיכיו ילידי ציתו (צבראשית י"ד י"ד) חרנס ירושלמי מרבין ציתו].

(1) ולחפרה גדולה היתה נחשבת אז לחכם בישראל, וצפרט לרב גדול, אש היה נעלם ממנו איזה דבר בחכמה חיצונית, וכמו שמצינו (צפרק קמא דצבורות וצבראשית רבה פ' כ') שנחכמו פני רצון גמליאל שנשאל על ענין אחד כזה מחכם אחר ולא ידע להשיב והיה מאטער ע"ז לער גדול, עד שנעשו פניו חולנית.

אהה ה'! עד כמה ירדה בת עמי פלאים בימינו היום צמדינה זו, כי אדרבא לחכמה, והסידות גדולה, וקדושה מופלגת, תחשב אלס העדר ידיעה כזו, ומכ"ש שלא יבשו בהעדר ידיעתם. ועינינו רואות סביבותינו בכל ארצות איראפא באומות המהוקנות, שהחכמות ספרתה כגן אלהים, והמדעים ינשאו למעלה ראש מיום ליום, ואין קץ לרצונות אין מספר ידיעות חדשות המתחדשות מיום ליום, ע"י החכמים השלמים המטיילים בצרכה החכמה,

בית הלמוד לגדולים וקטנים, ומקום לדרוש בו בהקהל, ובתלמוד ירושלמי יכונה עפ"י רוב הבית המדרש בשם בית ועד, ובתלמוד בבלי לפעמים ג"כ בשם בי רבנן (ר"ל בית אדרבנן), [עיין מגלה כ"ה ע"ב בד"ה: אמר רבא חכמים ותלמידיהם, שם כ"ז סוף עמוד ב']. -- וכן בית רב, בית אולפנא (ג"כ מקום למוד לתלמידים); אבל שם ישיבה כמו שאמרנו הונה בעצם וראשונה רק על קבוץ חכמי תורה ללמד באין תלמידים. אבל אח"ז ג"כ למקום למוד התלמידים הגדולים והחשובים וישיבה הוא ממש מה שיקרא היום אקאדעמיה (Akademie) שהונה גם כן ראשונה לזאת הכוונה וכו', עיין בספר (Conv. Lex. Leipzig 1828) בערך אקאדעמיה (Akademie), והרב בעל מאור עינים אומר [פרק נ"ז] שגם שם אקאדעמיה הוא מלשון עברית והוא נגזר מלשון "עקד" הרועים (מלכים ב' י') (ר"ל בית אסיפת רועים), וכן ת"י בית בנישת רעיא, ומן "אדם", ר"ל אסיפת בני אדם (עיי"ש בספרו), ויפה כוון מאד, ולא כדעת האומרים שהוא על שם (Akademus) האתוני מחזיק בית המדרש של אפלטון (Plato), ולא כדעת העורך הרומי שאמר שהוא מרכב משתי תבות יוניות, אבל היא מלה עברית כי לא ידעו היונים והרומים מאסיפת חכמים לתכלית זה, והראשונים מהאומות היו הערביים שהקימו אסיפות כאלה, והמה הלכו בזה בעקבות היהודים שבבבל מהישיבות האלה שהיו עוד בזמן הכליפים והיהודים (בלתי ספק בזמן הכליפים) אחר שחדשו מלות רבות מאד הסכימו גם על שם זה, ר"ל אקאדעמיה, ומהערביים לקחו אח"ז הנוצרים, והראשון מהנוצרים שעשה קבוץ זה וקראו ג"כ בשם (אקאדעמיה) היה קארל הגדול (Karl der grose) ובספר (Con. Lexicon) הנזכר ערך הנ"ל אמר בפרוש שמהיהודים למדו הנעסטאריאנער (Nestorianer) במאה הששית למספרם לאהוב את המדעים ולהקים אקאדעמיען, ומהם למדו הערביים וכו' עיי"ש.

פרק קז

הישיבות של רבותינו ע"ה אם שעקרם היה לעסק דיני התורה, ר"ל החיוב

אשר נטעה יד ימין עליין, להראות לפני אדם טובו וחסדו ותכמתו, וזהו "המחדש בטובו כל יום חמיד מעשה בראשית" עיין ספרנו ה"ב'.

אך למה נחפלא על בטול חקר החכמות אללנו פה, אם רוצים — במחוזות הללו — גם ללמוד התורה הקדושה פנו עורף? ועדרים עדרים לעירי ימים יתאספו לבית המדרש בתמידות, ומתעסקים בשמות בטלות וספורי כוז מהבל הבלים, ושומים והוגנים, וקלח חנותם וחתיהם הצוערים ונשיהם הפחיות, יכלכלים ויפרנסים; בחששם לתומם שהמה עמלים שם בחורה, ומסלפלים בחדודי הלכות ובלמודים שונים. — אגף ה'! עד אן יהיו אחי אלה מוכים בטמורי הסכלות? פקח נא עיניהם ויראו כי ערומים הם! ילכו את חכמים ויאלפו בינה, ותרבה הדעת גם בנו, כי תודה לה' ישראל עם צינות הוא, ויתברכו בו כמאז כל לאומים וכל העמים יאשרוהו סלה.

והפטור, האסור והמותר; מ'מ היו נושאים ונותנים בהם גם מלמודים אחרים והתכמות והמרעים, מהם הנצרכים ללבן הלכות מהדינים הנזכרים, כגון: חכמת הנמיעה והצמחים, החשבון, המדידה, התכונה, וכדומה, כנזכר לעיל; ומהם היו ג'כ לפעמים דרשות וחקירות בודדות באיזו חכמה מאלו הנזכרות, או מחכמת הפילוסופיא והחקירות הטבעיות וכדומה, כמו שמצינו ד'מ (בפ'ק דערובין) ששתי הישיבות הנכבדות של הלל ושמאי ע"ה היו מפלפלים ותולקים שתי שנים ומתצה מערכה מול מערכה אם נוח לו לאדם שלא נברא, האם היתה זאת הפלוגתא הארוכה של כמה שנים בלי סברות וטעמים הבנוים על יסודי המחקר? מי יודע כמה מאות ידות נייר היו צריכות להדרשות היקרות האלה, לו היו כותבים דבריהם על ספר, ואפשר נכתבו ונאבדו, כי החקירה הזאת רבה ועצומה ורחבה מני ים¹) ועינינו רואות כאשר נשאלים הכמי אקארעמען היום, שאלה בדומה לה כמה דיו משתפך, וכמה קולמוסין משתברין, וכמה ספרים מחברים (עיין לעיל פרק פ"א), וכבר נודעת חכמת שמאי והלל בעצמן ותלמידיהם האלפים שמהם היו שנמשלו למשה ואהרן ויהושע, והקמן שבתלמידי הלל, ר' יוחנן בן זכאי, חכם בכל החכמות והמרעים והלשונות.

פרק קח

אלו הנה הישיבות בשמותן לעריהן, וכללנו בהן ג'כ הבתי דינין (עיין סנהדרין דף ל"ב ע"ב בר"ה: צדק צדק תרדוף, וראש השנה פ"ד וברש"י שם): בְּנֵי בְּרַק (עיר נודעת בגבול דן נזכרת ביהושע י"ט מ"ה), (ר' עקיבא היה שם ראש הישיבה הראשון, והוא היה ג'א תת"ם, והיה גר צדק).

לוד (Lydda), עיר נודעת בארץ ישראל ונזכרת הרבה פעמים בתלמוד, והיתה מפורסמת מאד בזמן האמוראים בבתי כנסיות המפוארים שהיו בה, שהוציאו על בנינם הון רב מאד, עיין ירושלמי דשקלים פרק ה' בר"ה ר"ה בר חנינא ורבי הושעיא רבה היו מטיילין וכו', וכתב היוחסין דפוס זאלקאווא ח"א (דף ל"ב ע"א) שהעיר הזאת היא דרך יום אחד מירושלים (ועיין שם קצת פלפול אם לוד זו היא לודקיא) והיתה נקראת העיר הזאת מן הרומיים בשם (Diospolis) גם (Luds) ואין זו לוד שבנה שמר משבט בנימין (ד"ה א' ח' י"ב), גם אין זו

¹ ובלחמם כנר האריו למעניסם צענין הזה חכמי יון ורומא הקדמונים צספריסס, וכן מלחמי שמזכיר החכם ליזערא (M. T. Cicero) הענין הזה, צשיחמו: „שאין לירא מהמות" המחולקת צסס (Tusculanae Disputationes. Cap. 48) וגס החכמים האלה החליטו ממש החלטת רבותינו אלה, „טעוב שלא נברא משנברא" וכן שר על הענין הזה חכם אחד מקדמוני היונים (Curipid) שמו, שיר נפלא, ומזכירו שס החכם ליזערא הנ"ל, ולא רצימי להעתיקו הנס, הקורא המבין יעיין שס, ולו יבין ג"כ מדצרי זה השיר הנפלא, הפסוק: טוב ללכת אל בית אל מלכת אל בית משסה וגו'.

לוד הנזכרת ביהזקאל וישעיה, כי שם הבונה על מדינת לוד (לודיען) שגור שם הלודים הנזכרים בראשית י' פסוק י"ג, ואמרו חז"ל במדרש (על הפסוק בצפניה א'): קול צעקה משער הדגים, זו עכו, ויללה מן המשנה, זו לוד, שהיא שניה לירושלים, ושבר גדול מהגבעות, זו צפורי, שיושבת בראש ההרים (וכן אמרו במגלה דף ו' צפורי שיושבת בראש ההר כצפור), הילולו יושבי המכתש, זו טבריא, שהיא עמוקה מכל ארץ ישראל עכ"ל — (שם) היה ר' אליעזר הגדול בן הורקנוס שעשה פרקיו, ראש הישיבה הראשון, והיה ר' אליעזר זה ג"א תתל"ג).

מבריה (Tiberias) על הירדן הנקרא שם ים כנרת, או גינוסר, ובמסכת מגלה שם אמרו שהיא רקת, וי"א חמת עיי"ש (שם היה ר' מאיר ראש ישיבה הראשון, והוא היה תלמידו של ר' עקיבא הג"ל וגם הוא היה גר צדק).

צְפּוֹרִי (Sepphoris), היא הנקראת מהרומיים בשם (Dio Caesarea), ועיין מסכת מגלה שם, רקת זו צפורי, וי"א קימרין זו צפורי (שם היה ר' יוסי בן חלפתא ראש ישיבה הראשון, והיה ג"א תתפ"א), קָרוֹר חָיִל, (שם היה ר' יוחנן בן זכאי ראש ישיבה הראשון, והיה ג"א תשצ"ג, ישיבתו היתה קודם החורבן).

קָקֵיעִין, (שם היה ר' יהושע בן חנניה ראש ישיבה הראשון והוא היה ג"א תתל"ג).

סִיכְנִי, (שם היה ר' חנניא בן תרדיון ראש הישיבה הראשון, והיה בזמן ר' עקיבא) (הוא כפר סיכנין ג"כ המוזכר בתלמוד).

בֵּית שְׁעָרִים, סמוך לצפורי, (שם היה רבינו הקדוש ראש הישיבה הראשון ושם קבורתו).

יבֵּנָה (עיר נודעת בר"ה ב' כ"ו), אוּשָׁא וּשְׁפָרְעָם, (בשלש עירות האלה הקרובות לצפורי, שם היה רבן גמליאל הזקן ראש ישיבה הראשון והוא היה בזמן ריב"ז) ושם ביבנה היו הסנהדרין קודם חורבן הבית ארבעים שנה. — ואלו העירות הנזכרות עד הנה היו בארץ ישראל.

נְהַרְדֵּעָה (נקראת היום (Harditunur) [עיין ספרי ת"ב צד 82 בהערה], שמואל היה שם ראש ישיבה, היה ג"א תתקע"ט), ועיין מה שכתב רב שרירא גאון בתשובתו, והסמ"ג בהקדמתו, מענין ישיבת נהרדעא, וכי התחילה בזמן גלות יהויכין, ואם קבלה היא נקבל, ואמרו שזהו שאמרו בתלמוד בי כנסתא דשף ויתיב בנהרדעא עיי"ש.

פּוּמְבֵּדִיתָא (Pumbedita o Ziuda) (והיא הגדולה שבישיבות בבל והנכבדת מכלם, שם היה רבי חנניה בן אחי ר' יהושע בן חנניה הג"ל ר"ז

הראשון, ועיין תשובת רב שרירא גאון ביוחסין). ונקראת פומבדיתא בתלמוד בשם גולה (משום דהתם היו משיאין משואות לכל הגולה).

מִתָּא מַחֲסִיא, היא הנקראת אח"כ סורא (Sura o. Sora) (עיין תשובת רב שרירא, או סורא פרת, שם היה רב ראש ישיבה הראשון, והוא היה בזמן שמואל הנזכר). ודברי רש"י (בב"מ ס"א ע"ב) בד"ה סורא דפרת צ"ע ועיין מה שכתב השה"ק ח"א בערך רב ושמואל. ומלבד אלה שלש הישיבות היו שם עוד שלש (מהם עוד בזמן חכמי האמוראים, ומהם שנתחדשו בזמן הגאונים) נרש, מהוזא, פרוז שבורי).

נְצִיבִין (Nisibis) (יש אומרים שהוא ארם צובה הנזכרת בתנ"ך (עיין שלעצער בד"ה הכללי שלו), והוא טעות, ועוד נמצאת עד היום הזה העיר הזאת ונקראת בשם נזיבוס²), ותרגום ירושלמי העתיק אַפְד (בראשית י' י') נציבין), (שם היה ר' יהודה בן בתירה ראש ישיבה הראשון והוא היה בימי הלל ושמאי). ואלו העירות הנזכרות עד הנה היו בבבל על נהר פרת במחוז ארם נהרים.

רומא (Rom) (ויש אומרים שהוא קַסְרִין בא"י שהיתה נקראת רומא זעירא (עיין ת"ב שער ב' פ' ז') שם היה ר' מתיה בן חרש ראש ישיבה הראשון, והוא היה בדור של ר' שמעון בן יוחאי והוא ג"א תת פ"א).

ויתר הישיבות כגון ישיבות הלל ושמאי המפורסמות מאד בשם בית הלל ובית שמאי שהיו בארץ ישראל, וכן ישיבת ר' ישמעאל הנודעה בשם בי ר' ישמעאל וכדומה לא נתברר לי היטב מקומם. — בי ר"ל בית, והכוונה בית המדרש, עיין לעיל פרק ק"ז.

אמר המחבר: הרוצה לדעת בפרוטרוש מהעירות האלה הנזכרות, מקומותיהן ושמורתיהן הקדמונים, ואיך היו נקראים אח"כ, יעיין בספרים חדשים עם ישנים

¹ כפי הנראה העיר הזאת היתה נקראת שַׁבּוּר ע"ש מלכי פרס שהיו מהם שנים ששם שַׁבּוּר (השני היה בזמן יוליאן הקיסר), פִּירוּז ע"ש פִּירוּז ג"כ שם למלך פרס (פירוז היה המלך האחרון בפרס בשנת 679 למספר הנוצרים, והוא בזמן רב נוסטנאי גאון שהיה גיסו של המלך הזה, כי אחותו נתגיירה ונשאת לר' נוסטנאי, עיין בספרנו ת"צ).

² ואולי נקראת העיר הזאת נְצִיבִין, יען שהיו שם סמיד נְצִיבִים, (ופירוש נצב : שטאדט־האלטער), כמו שהכחנו צזה בספרנו בית האוצר מחברת ג'. — ואפשר מלי : ארמית היא, ופי' נציבין כלשון ארמית אילנות כעוועס.

המדברים מנעאגראפיע הישנה שחברו חכמי הנוצרים, כי נתחברו בימינו היום הרבה מאד בענין הזה בלשון אשכנזית ולשונות זולתה. וברעתי היה ללקט מהם ולהעמידם לעין הקורא פה, אך בראותי שהמתברים הללו מחולקים מאד ברעותם לפעמים בהפרש גדול, הן בין הקדמונים והן בין הסופרים האחרונים, ובפרט שלא מצאתי תועלת לגוף הענין, הנחתי הדבר כמו שהוא, הרוצה ידרוש אחריהם, ואני רק את המבורר הצגתי פה, ממה שלקמתי והוצאתי ממקומות מפורים מהתלמוד והמדרשים ומפרשיהם, וכדומה מספרי ישראל המדברים מזכרוני חכמי התלמוד והגאונים. ושמתי על דבריהם בושם מעט מאשר לקמתי מבין ערוגות חכמי האומות, לתבל בהן אמרותיהן של חכמינו וזל שהם העיקר אצלי, לכן במקום שאין דברי חכמי האומות מתנגדים אבל נותנים חוזק לדברינו או באור יותר, הרימותים לה' והיו קרש.

שַׁעַר הַשֵּׁי

פֶּרֶק קַמ

אחר חבור המשנה כמו חכמים אחרים הנקראים אמוראים, והיחיד אמורא [לפי דעת קצת הוא נגזר מן אמר¹], ולפי דעת קצת כוונתו מתרגם (עיין מבוא התלמוד לר"ש הנגיד וזולתו), או מפרש, ר"ל מפרש המשנה, והמבאר כוונתה, ונכון להעתיקו (Scholiast), וא"כ הוא לפי שטתנו נדרף עם תִּנְא (עיין לעיל פ' ק"ב), ושנו את השם הזה מן תנא למען ההבדל (עיין לעיל בהערה לפרק תשעים ולהלן בפרק זה בהערה שלישית), ואולי אמורא נגזר מן מר בלשון ארמית (הערה), ונדרף א"כ עם רב²].

אלה החכמים חברו פרושים על המשנה, ונקראו הפרושים האלה בכלל

¹ ובעבור זה כשמזכיר התלמוד ענין מדברי אמורא, אמר, איתמר, וכן וקאמר, וכדומה, מלשון המורה אמירה (זאגטן), ולא כן תמלא בתלמוד ע"ד תנאים, ורק בלשון תני' וכדומה, והבן.

² והאל"ף הנוספת בראש הוא דרך לשון התלמוד כמו שבארנו בספרנו בית האור במחברת ראשונה בערך אברך וביטר מקומות, וכן נוהגת לשון ערבית להוסיף אות א' בראש השמות מטעם הגזם, או שו"א נה, כידוע לבקי בלשון הזאת, (ומינוי לחז"ל שאמרו ע"ד זה למה נקראו החלזים אימורים שהן מורים ואדונים על כל האנשים), וכן בלשון הערבית אָמִיר פ' יֶר וראש, וכן נוהג התלמוד בהפך להשמיט אות א' לפעמים, ד"מ: בירושלמי מר (זאגטן) מן אמר, בר נש מן אנש, חורין מן אוחרין (אחר), וכן במשנה גמתי מן גאם, וכן בתלמוד בבלי רבינא במקום ר' אבינא, וכן בירושלמי, ר' שמעון בן יוחי במקום יוחאי, ר' בון במקום ר' אבין, ר' לעזר במקום ר' אלעזר, ר' בא במקום ר' אבא, רבין במקום ראובן, וכן ר' יוחנן בן זבי במקום זבאי (ונמלא זבי שם עלם פרטי בתנ"ך) וכן שמי במקום שמאי.

בשם תלמוד¹) או בשם גמרא (ר"ל למוד בלשון סוריא), והיו הפרושים האלה בעל פה, אך אחר שהותר כבר לכתוב פרושי התורה (כמבואר לעיל בחבור המשנה) קם ר' יוחנן מירושלים ראש הישיבה (היה כשמונים שנה אחר רבינו הקדוש) וחתר בספר כל פרושי המשנה מדברי האמוראים עד זמנו (והיו פרושים על המשנה כמה שיכונו בשם תלמוד גם מכמה תנאים, ענינים מפורזים בעל פה זעיר שם וזעיר שם²), ונקרא הגמרא לבר גם המשנה והגמרא יחד, בשם תלמוד ירושלמי או תלמוד בני מערבא³, והוא על ארבעה סדרים, זרעים (י"א מסכתות), מועד (י"ב מסכתות), נשים (ו' מסכתות) נזיקין (ט' מסכתות) (ומסדר טהרות נדה לבר) (עיין שפתי ישנים). ומדברי היוחסין (דפוס זאלקאווא חלק ב' דף מ"ג ע"א) נראה שהיו לפניו חמשה סדרים ירושלמי, ומסדר טהרות נדה, וכן עוד לפני המדפים והמגיה ר' שמואל שולם שהדפיס ראשונה היוחסין היה התלמוד ירושלמי נמצא על חמשה סדרים, וחבל על דאבדין, וזה ימים לא כבירים שמעתי שנמצא סדר קדשים בארץ ישראל.

¹ תלמוד (לעברת, בעלטהרונג) נרדף עם תורה (עיין לעיל ריש פרק מ"א), ונכתב תלמוד בזה"ו, וחולס תלמיד ביו"ד הוא שם הסאר ללומד מפי רב (שיללער), ונתחדש שם תלמוד מצעלי המשנה הקדמונים, ונמצא גם בסדר הספלה תלמוד סורקל. ואין זה משקל חדש בלשון עברית, ודוגמתו תענוג, הנחום וכדומה.

² וז"ל רב שריא גאון בשפוטמו (המוצאם ביוחסין): ושאלתם כיצד נכתבה המשנה וכו'? וכן הבריייתות כיצד נכתבו וכו'? וכן התלמוד (כ"ל הגמרא) כיצד נכתב וכו'? (אחר שפרש ענין המשנה והבריייתות באריכות, ואמר וז"ל): ותלמוד נמי דשאלתין עלוהי? אפילו ראשוני ראשונים (מהספאס) אית להון תלמוד וכו' כד הוו אמרי ראשונים הלביתהון כל חד ומד כדגרים להון, אלין מיילי הויין תלמוד דילהון וכו' ומנלן דהוה להון תלמודא? דהא על רבן יוחנן בן זכאי אמרו דעד הוויות [כ"ל החדושים שנתהוו על ידן, משרש הוה בעברי, או הקנינים שקבו בחכמה משרש הוה בעברי, וכולא חד הוא, ועיין פרשים לרד"ק שרש הזה מה שהציג בשם ר' סעדיה בבאור יעוז בהותן] דאצי ורצא הוה גמיר, ותנן ר' יודא אומר הוי זיכיר בתלמוד וכו', ופ"ר במזיעא וכו' במשנה מדה ומוטלין עליה שבר, בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו, ובסר דסקן רבי וכו' הוי רן למשנה יוסר מן התלמוד ואמרו עליה וכו': שצקו כולי עלמא מתנייתא ואלוהו סבר תלמודא וכו', והיינו דתנן הוי זיכיר בתלמוד וכו' ותלמוד הוא חכמת הראשונים דבכרין ציה עממי משנה וכו', לא רבו שלומדו משנה וכו' אלא רבו שלומדו תלמוד וכו' הכי הוו מפרשיין משנתהון וקרי לכו לפרושיהון, תלמוד, וכו', ע"כ לשון הסעודה עם קאס הוספת באור שהוספתי עליה, ולמען ההכדל בין דבריו לדברי שהוספתי, סגרתי את דברי במסגרת (פארענטהעזע).

³ ור"ל תלמוד ארץ ישראל; כי ארץ ישראל היא למערבה של צבל, ובאמרם בתלמוד במערבא אמרו וכדומה, כוונתם על ארץ ישראל כידוע.

פרק קי

אחר חבור התלמוד ירושלמי בערך ק' שנה, והוא בשנת ר'א קב"ז ליצירה, קמו רב אשי ורבינא סוף האמוראים וחברו ג"כ בספר כל פרושי המשנה מהאמוראים עד זמנם, ונקרא בכלל עם המשנה בשם תלמוד בבלי¹, ויען שתלמוד בבלי נתחבר באחרונה מתלמוד ירושלמי, ע"כ הוא מבואר יותר הן בלשון² והן בענין, לכן שבקי כולי עלמא ירושלמי ואולי בתר

אמר המחבר כבר מוזכר בספרנו תעודה בישראל (שער הראשון פרק ח') שהתלמוד היא הגמרא (ר"ל פי' המשנה) ממה שהבאנו שם מפרק משוח מלחמה וממסכת סופרים, ועיין הערה שאחריה לקמן.

¹ אמר המחבר: כבר אמרנו לעיל שהמשנה והגמרא יחד נקראו בשם תלמוד, וגם הגמרא לבד, אלא שתלמוד היא לשון עברית, וגמרא היא לשון סורית, ושניהם ביסוד הוראתן נרדפים אל תורה (לעברע, בעלערוונג) כדלעיל, וכן נרדף עמהם שם משנה ג"כ ביסוד הוראתו, שפרושו ג"כ למוד וע"י באור, וכמו שקרא משה רבינו את ספרו בשם תורה כן קרא רבינו הקדוש ג"כ חבורו בשם הגרדף משנה, ופרושי המשנה קרא בשם תלמוד בלה"ק, ובלשון סורית בשם גמרא, והכל למען ההבדל. ועיין לעיל בפרק שלפני זה מה שהבאנו מספרנו תעודה בישראל, וגם מה שהעקנו מרצ שרירא גאון ז"ל בחשובתו שהתלמוד הוא הגמרא המפרש טעמי המשנה, וכן משמע שם משבזבז זו שבז"ש הקדמונים היה כתוב (ב"מ ד' ל"ג): שצקי כולי עלמא מתניתין וזאלי בתר תלמוד, וזודאי החליף תלמיד עושה בהרבה מקומות בש"ס גמרא במקום תלמוד, וכן העמיד פה בש"ס שלפניו בבבא מזיעא שהזכירו במקום תלמוד גמרא, והרחיב לזה הוא מה שהביא שם הס"ס אח"ז ראיה מהא דתנן במשנה דאבות: הוי זהיר בתלמוד, ועיין רש"י שם בד"ה מאי דרש, ובד"ה הוי זהיר בתלמוד. וכן יסד הפייטן בפיוט ליום שני של שבועות במוסף: הקרי הלבבות (ר"ל המשנה) וסדרם ששה ועליהם תלמוד (ר"ל גמרא) שלשים וששה ע"ל. וכן קראו אח"כ ג"כ בשם הלבבות את המשנה והגמרא יחד מה שלקטו מהם האחרונים הלבבות גדולות, הלבבות אלפסי, וכבר בררנו שהיה לקדמונים מצעלי המשנה ג"כ תלמוד ר"ל גמרא, וכנראה בעליל ממה שהעתיקו מתשובה הנזכרת, משנה דאבות ובבא מזיעא. ובלתי ספק שבעלי המשנה קראו תלמוד בלשון הקדש והאמוראים קראו גמרא והבן.

² כי לשון תלמוד בבלי הייתה יותר מובנת בימי הגאונים להיותה יותר מעורבת מלשון פרכית (ומעט מלשון רומית ויונית), לא כן הירושלמי שנתערבו בו יותר מלשון יונית ורומית (וכמעט אין בו מלשון פרכית). ויסוד לשון ארמית שנתלמוד ירושלמי הוא לשון סורכי (זיריש) עיין בספרנו ח"ב ד' 37 בהערה, ועיין רש"י סוף כוטה בד"ה (לשון סורכי). ותמונות הסבות שלשון ארמית זו, בניויות על תבנית לשון הקדש, ד"מ: בארמית אתרא (פי' מקום), יאמר הסורי אתר, מן ברתיא (פי' בת), יאמר ברת, וכדומה, ועוד לו הפרש רב בכלל בנין הלשון (קאנסטרוקציאן), ודברנו ממנו הרבה בספרנו בית האוצר (מחברת ג'). וכן יש בתלמוד ירושלמי ג"כ הרבה מאמרים בלשון הקדש ולפעמים המה יותר לחים מלשון הקדש

שנמלח בתלמוד בבלי (עיין להלן), וד"מ: במקום שיאמר התלמוד בבלי בית המדרש, יאמר הירושלמי ע"פ רוב בית הועד, תפלת ערבית, יאמר הוא הפלת ערב, והרבה כדומה כמו שיראה הקורא ברהבה בספרנו ביה האוצר שם (מהצרת שליטת), וזריך שדע שדרך לשון הירושלמי ולשון התלמוד בבלי הולך ע"פ רוב ע"ד לשון יוניות ורומיות וכו', והרבה מליצות ולשונות המה העתקות ממש מלשונות האלה, והבקי בלשון יוניות ורומיות וכו' ימצא הרבה השמות גם במליצות וסגנון הלבון בין לשונות התלמוד ולשונות האלה. ודע שגוף לשון הגמרא בבלי הוא לשון ארמית שהיתה נהוגה אז בבבל (בזמן מסדרי התלמוד רב אשי וכו' ותלמידיהם) המעורבת עם קצת לשון פרסית, כמו שבארנו בספרנו חשודה ביהרל באריות (ועיין שם ד' 126 בהערה שניה). ואולם הברייתות והתוספות [רצוני לומר מאלו שנחברו בפני רבינו הקדוש (עיין לעיל פרק ק"ג) והמה נשמו חוץ למשנה, אבל מרבינו הקדוש ומפיו, ורבי חייל ור' הושעיא היו המסדרים, וחסר תנו רבנן הוא מהברייתות והתוספות הללו] המה בלשון המשנה ממש. וכן כל השקלה וטריח של האמוראים שהיו לפני מסדרי התלמוד המפסלים בבאר חיזו משנה או ברייתא המה ג"כ בלשון המשנה ממש, וכן ההלכות שהמציאו האמוראים בפסולס, היינו שהוציאו הלכות חדשות מהמשנה, או שמאלו חיזו ברייתא קדומה שלפני רבי חייל (כי הרבה ברייתות היו) כתבו ג"כ בחבית לשון המשנה ממש, והמה באות בגמרא בלשון תניא, (ודברי היוחסין חלק שני דפוס זאלקאווא דף י"ב ע"ב זריכים עיון), ותנא או תני, כגון תני רמי בר חמא, תני אגרא וכדומה, וכן מה שאינו בלשון איתנו אבל בלשון איתבר (המורה על לשון אביררה) יען שינא מפי אבורא, וכן משמש הגמרא אלה המיד בפעל דקאמר ולא דקרתני, והבן, [וכן ישמש התלמוד לפעמים גם על רבי חייל ור' הושעיא בלשון תני, תני ר' חייל, תני ר' הושעיא, ובכל אלו המקומות לא היו מאמריהם חשובים ממש כדברי הברייתות והתוספות המיוחסות למו, כי אלו המאמרים המחיליים בשם תני היו דברי עצמם שהוציאו בפסולס, או שמאלו באיזו ברייתא קדמונית (כי הרבה ברייתות היו לפני רבינו הקדוש), ע"כ היו דבריהם אלו כשאר דברי אמוראים, והיו זריכים להביא לדבריהם סייעתא מן המשנה, ר"ל תנא דמסייע (ועיין לעיל פ' ק"ב וק"ג). וזריך שדע שהברייתות הקדמוניות שהיו נמצאות ביד האמוראים לא היו חשובות כברייתות של ר' חייל, יען שאלה של ר' חייל היו מאורפות ומזוקקות בפני רבינו הקדוש, לא כן הברייתות זולתן, וכן היו ברייתות לאמוראים ג"כ].

כל הנזכר עד הנה היה הכל בלשון המשנה ממש, ולא לבד בדברי הלכות הנודעות בשם שבועתא בגמרא כך, אלא חף בדברי הגדה, הכל כאשר לכל היה בלשון המשנה (ובאות בלשון תני וכדומה מהלשונות הללו שהזכרנו), וכמו שינאו הדברים ממש מפי מגידיהם כן העתיקו אל הגמרא ולא חלו בהם ידיהם של מסדרי התלמוד לשנות כל שהוא בלשון, כי כלל מונח אגלס שהיב אדם לומר בלשון רבו (כמו הלל אומר מלא איין מים):

ואולם השקלה וטריח של מסדרי התלמוד וכל מה שפסלו המה בדברי התנאים והאמוראים לפרש וללצן דבריהם, הכל היה בלשון מדינהם (ר"ל לשון הבבלית הנוכרת), וכן ההלכות או האגדות של התנאים והאמוראים שלא נכתבו לפני מסדרי התלמוד אבל הגיעו אליהם בע"פ הליצו את המאמרים האלה ג"כ צמטתה לזון הבבלית. וכן מה שבפרו מסדרי התלמוד מאורעות מזמניהם או ההגדות שדרשו המה והצריכהם הכל כאשר לכל הוא בלשון בבלית ה"ל. ומעט מהמעט מהל המלא מאמרים חף מאמוראים שהיו קודם רב אשי זמן קט שיזכרו בלשון בבלית ה"ל.

בבלי¹, והוא נפלא מאד מצד חומרו ומצד צורתו; מצד חומרו: כי לשון התלמוד בבלי היא לשון רהבה מאד ומדעית (איינע וויסענשאפטליכע שפראכע), והיא הלשון שדברו אז בבבל (עיין ספרנו תעודה בישראל שער ג' פרק ל"ז הערה ב'), והיא מרכבת מהרבה לשונות רהבות עיין שם. ומסודר התלמוד בתכלית היופי בלי תוספת והסרון וכלי הלוקף מאמר בשמוש הלשון, כלל דבר אפילו מלה אחת אין בו מיותרת ומחוסרת, או שלא במקומה (ועיין כוזרי מאמר שלישי סימן ס"ט ובאוצר נחמד שם), ואם נראה לפעמים כמוהו, הוא לתכלית וכוונה גדולה, (יראה הקורא לדוגמא בספרים המדברים מכללי הש"ס ובסדר הדורות להגאון ר' יהואל ממינסק ובהקדמתו לספרו זה, או במפרשים הקדמונים לגדולי רבותינו החכמים השלמים הרמב"ם רש"י ר"ש משאנץ הר"ן וכדומה, או בתשובות קדמוניו, יראה נפלאות בדבר שהזכרנו), ומצד צורתו: כי הוא מלא שכל והדרור רב, וביחוד סדר נויקין או מקומות אחרים בתלמוד המדברים בענין זה אין ערוך לתבונתו, ומחדר מאד את השכל יותר מהנדסה, ומעיד החכם לייבניץ (Leibnitz) שהכמת היורי (Juri) מתדרת השכל יותר מחכמות זולתה, אבל כבר קדמוהו חז"ל בזה ואמרו (בבא בתרא פ"ז מ"ח): הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות שאין לך מקצוע בתורה גדול מהן שהן כמעין הנובע' (ובאמת חכמה זו כמעט כוללת כל עניני החמה שבעולם, גם כל המצאות בני אדם ערמתם ותרמיתם, ובעבור זה היה התאר דין אחד מגדולי התארים אצל רבותינו חכמי הספרדים ע"ה, ועיין בהלכות סנהדרין בספר הירד מענין הדיינים וחובת ידיעתן²) תכונתם והנהגותם (ועיין בסמ"ג לרבינו מהר"ם מקוצי הלכות סנהדרין).

וכבר מצינו בתלמוד שהיו חכמי העמים מקלסים לפעמים כששמעו חרוד

אבל תדע שגם מסדרי התלמוד כתבו ג"כ לפעמים בלשון המשנה, היינו במקום שהיו רוצים לזכר במשנה או בריתא וכדומה בדברי קדמוניהם איזה חסורי מהכרח, או שהולילו איזו דין חדש ממשמעות המשנה והברייתא וכדומה, או מה שהיו חולקים על קדמוניהם בדברי אגדה, או שהסדלו לומר ממש בלשון המשנה.

ואם קורא נעים! אם תקח לך דף אחד או יותר בתלמוד ותסתח מאמריו לנחשים ותקדק היטב בתלקיו וחלקי חלקיו, או תוכל להבחין בזה שאמרנו עד הנה בתכלית השלמות, ומראה, שחודה לה' מה שכתבנו עד הנה הוא אמת, אך הענין הזה לריך באמת עוד בצור רחב, כי לא בדברים שנים ושלשה יבוצע ענין רחב כזה, אבל תן לחכם ויחכם עוד.

¹ אמר המחבר: יען שכל חכמי ישראל מאז עד עתה אזלי בחד תלמוד בבלי, וההוגים בתלמוד ירושלמי מעטים המה, ע"כ התלמוד ירושלמי משופש, וחכמי ישראל לא נתנו לב לפשרו כראוי, ולתקן שגשגיו וטעויותיו שנפלו בו מידי הסופרים והמעתיקים.

² ובש"ע חושן משפט (סימן רל"א סעיף ט"ז) כתב שריף הדיין לדעת בתכלית ג"כ חכמת המדידה הנקראת געאמטריע, עיי"ש.

שכלם של התלמודיים בדינין, כדתניא (ב"מ ק"ט): אמר אפרים ספרא תלמידו של ריש לקיש משום ר"ל הלכה בר' שמעון (בדין שתי גינות זו על גב זו, שאמר כל שהעליון יכול לפשוט את ידו וכו'), אמרוה (להא דרבי שמעון שזכרנו) קמיה דשבור מלכא (מלך פרס היה ובקי בדינים והלכות עיין תוספות שם), ובע"ז (רף ע"ז): אמר להו אפריון נמטייה לר' שמעון¹, [ובפני רבינו ברוך היה גרסא אחרינא, ובעבור זה פרשו לגנאי, כנראה ביוחסין (דפוס

¹ מכאן ראה ברורה שמוטת ללמד את הנכרי תורה נגד דעת השל"ה (מסכת שבעות ד' קפ"ה) ע"ש מה שהביא מאמר מתלמוד ז"ק הנשמש אללנו, — וכבר נהגו חכמי ישראל מאז ללמד לנוצרים לשון הקדש, ומגדולי חכמי ישראל מצינו שהיו מלמדי לשון הקדש בבתי מדרש הנוצרים ולמדו להכמייהם כל ספרי ישראל, ומהם למדו גם חכמת הקבלה. וגם היעראנימוס הגדול לנוצרים והמעטיק הסג"כ (שחי במאה הרביעית לנוצרים) למד לשון הקדש אלל יהודי אחד מחכמי זמנו ושמו בר־אֲנִינָא או בר־חֲנִינָא (עיין געשיכטע דער ליטעראטור פאן אייכהארן ספר 1 זד 450) — וכבר נודעת התשועה הגדולה לספרי היהודים שעשה החכם התלמוד המפורסם לנוצרים רייכלין, ע"י ידיעתו וההכנתו את ספרי היהודים (עיין בספרנו אפס דמיס שיחה ששית) וכן מצינו שלמדו גאויי עולם וחסידים את בני הקראים תורה שבע"פ, עיין בפסק הקראים בתשבות הגאון והחכם הכולל רבינו אליהו מזרחי תשובה ל"ו. — ובדוא"ע ע"ז יכבדו אותנו ויהיו אוהבים לנו, וכן אמרו בסוטה (בפרק אלו נאמרים) שהעמיקו התורה לשבעים לשון, ובפרוש אותה התורה ע"ז, לפי חז"ל „באר היטב" בשבעים לשון, גם אמרה: אשר ישמעון ואמרו רק עם חכם וגו', וא"כ צריך להשתדל צוה להראות להם חכמתנו וחכמת קדמונינו, וזה המלך פרס היה איש רע (עיין ז"מ ד' ע') ובכל זאת היה מפאך דברי ר"ש בעבור חכמתו, וחכם אחד מחכמי הנוצרים אמר לי שנתברר לו (אהרי אשר קרא ספרי המשפט בלשון רומית הנתקיים מהתלמוד ומספרי הרמב"ם וכדומה) שהרבה דינים מסכימים בשהו עם דיני המשפטים של הרומיים ושל הפרסיים. ועיין שה"ק ערך שמעיה ואבטליון מהפסק (קאדיקס) הנמאץ בתורה הקסרים ברומא על שם אבטליון הזה שהצר ברומא טרם שנתגייר.

וכן באמת בתלמוד כמעט כל השמות ההסכמיים בחכמת המשפט (יורי) שאוליס המה מלשון יונית ורומית (ואולי גם מלשון פרסית), מהם בלשונם ממש כמו: אפורטיקי, הנפק, ומהם העתקות מלשונות אלה ללשון המשנה וארמית, כמו: אחריות [והוא הרבוי מן אחרית בלשון המקרא, פי' אשר יקרה ויזדמן בסוף ועשו מזגו פעלים ג"כ, חין אלו אחראין, פי' חין אלו ערבאין בעד סוף המשענה], מנו (ר"ל מתוך, כי תרגום ארמית של מתוך, מנו ויסודו מלשון עברית מן גו יורשו (חיוז ל') פי' מתוך (העיר); וכמו שיאמר התלמוד מתוך (שלא לשמה), כן יאמר מנו (דחשוד אמונא), מנו (דבעי הוה מפקר לנכסיה) פי' מתוך שהוא חשוד על הממון, מתוך שהיה רוצה היה מפקיר נכסיו, וכדומה, וכבר בררנו פעמים רבות שדרך התלמוד להעמיק חבות עבריות לארמית ובהפך אף מהמושאלות, ושומר זה הכלל — והשמות השאוליס במשנה מלשונות לועזיות, השתדלו לפעמים חכמי הגמרא לתת להם חיוז באור בלשון ארמית או עברית כמו, אפו שהי קאי, וכדומה, והמוסף הערוך אמר שעשו חז"ל זאת לזכר לדבר, עיין ערך פרס.

זאלקאווא חלק ב' דף י"ח), אבל בכל הספרים שהגיעונו גורסים כולם: אפריון נמטייה, כמו שלפנינו].

פרק קיא

האמוראים נמשכו שבעה דורות מן רבינו הקדוש (והוא אינו בכלל, אע"פ שנקרא גם תנא גם אמורא להיותו סוף התנאים וראש האמוראים), עד רב אשי ורבינא (ר"ל רב אבינא) והם בכלל, משנת ג'א תתקמ"ט (3949) או ג'א תתקע"ט (3979) עד ד'א רל"ו (4236), והוא זמן רבנן סבוראי, ערך רפ"ז (287) שנים. וזה רב אשי היה ראש הגולה, ועשיר גדול ומכובד בעיני מלך פרס (עיין הקדמת הסמ"ג).

רוב האמוראים נקראו בתאר רב, ולפעמים בלי תאר כלל, וקצת מהם בשם מר (עיין לעיל). ובימי האמוראים נתחדש לתלמידי חכמים התאר רבנן, והיחיד נקרא [ההוא] מרבנן או צורבא מרבנן (עיין לעיל פרק ק'), ולפעמים נקראו רבנן גם התלמידים הגדולים והמובהקים של האמוראים (עיין ב"מ דף צ"ו ע"א וברש"י שם, חולין ק"ז ע"א, ברכות ת"ה ב"ה: ר' זירא כו' כי חלפי רבנן, וברש"י שם. — פירוש צורבא כתב הערוך שהוא מלשון צרבת (ויקרא י"ג) ופרושו חזק, ורש"י (ביצה דף ה') אמר ג"כ שהוא מן צרבת הזה, ופרושו מחודר, עיין שם, ולי נראה ג"כ שהוא מן צרבת, אבל לפי פרוש התרגום אונקלוס שתרגם צרבת, רוש"ם (והתרגום מפרש רק הכוונה ולא בהוראת שרש המלה), ואפשר צורבא הוא העתקה מלשון רומית מהתאר (Candidat) (איין אמטס ענווערנער) ר"ל איש שראוי להתמנות במלאכתו או חכמתו, כנודע (ויסוד תבה זו בלשון רומית פרושו (גליהטן, גלענעטן, ווייס זיין), ממש כמו הוראת שרש צרב, כמו שהרחבנו לבאר בספרנו בית האוצר מתברת שלישית), והיה נקרא בשם (Candidat) ברומא כל מי שהיה ראוי להתמנות, בעבור שאז היה לובש בגד לבן המבהיק זוהר, שהיה נקרא (Toga Candida) [ואולי מזה החלוקא דרבנן, והטלית, וגולתא, (ועיין רש"י ביצה ל"ה, ודבריו צריכין עיון), וגולתא דדהבא (ב"מ דף פ"ה), וכמו שאמרו שם: חכים עברו יתך ורבי קרו לך, וידוע מספרי ד"ה שהנשיאים וגדולי העם העומדים בראשם בימים הקדמונים בכמה אומות וגם אצל אומה הישראלית היו לובשים לבנים, וכן מצינו בתלמוד כמה פעמים, וזה היה מורה על הדרת קדש, וכמו שערות לבנות בראש וזקן, כמו שאמרה דביתהו של ר' אלעזר בן עזריה: לית לך תיורתא אתרתש ליה ניסא ואהדרו ליה תמני סרי דרי תיורתא (ברכות כ"ז); וא"כ צורבא מרבנן בתלמוד הכוונה (כמו בלשון רומית) על הראוי להוראה אך לא נסמך עדיין, או נסמך ואין לו מקום עדיין להוראה, כדלעיל (י), — גם יש לומר שהשם צורבא הוא (בתלוף פ' לב')

(¹) ויש לי עוד ראייה לזכרתי זה מן תלמוד סנהדרין (דף נ"ח ע"ב), [אם קרובה

צורפא, כמו הבקר לעניים (פאה) ת' הפקר וכן הצרובין (בפ' עשרה יוחסין) ת' הצורפים (גאלדשמידע), כגרסת הערוך, ויהיה פרושו של צורבא

היא או רחוקה אומרה], וז"ל התלמוד שם: מה שמו (של משיח) ? דבי ר' שילא אמרי שיליה שמו, שנאמר עד כי יבא שיליה, דבי ר' ינאי אמרי יגון שמו, שנאמר יהי שמו לעולם לפני שמש יגון שמו, דבי ר' חנינא אמרי חנינה שמו, שנאמר אשר לא אתן לכם חנינה (ירמיה טז), ויש אומרים מנחם בן חזקיה שמו (כפי הנראה היה שם בעל המאמר הזה מנחם), שנאמר כי רחוק ממני מנחם משיב נפשי, ורבנן אמרי חיוורא דבי רבי שמו, שנאמר אכן חלינו הוא נשא ומכאובינו סבלם, ואנחנו השבנוהו נגוע מוכה אלהים ומעונה, ע"כ לשון התלמוד, ופי' רש"י כל אחד היה דורש אחר שמו (ר"ל שילא שיליה וכו'), חיוורא דבי רבי פירש"י מצורע של בית רבי עכ"ל רש"י, וכן הוא בערוך ואמר שחרגוס מצורעת כשנג חיוורא כשנג עכ"ל הערוך, והוא מן דור (ווייס) בעברית ובארמית — והנה בכל השמות של משיח שמוכר התלמוד פה תמצא שם משיח כשם בעל המאמר, כמוכר לעיל, אך רבנן עס חיוורא דבי רבי אין לו שום שווי ודמיון כלל, אך לפי באלונו יהיה חיוורא דבי רבי ממש צורבא מרבנן (ומביא אסמכתא מן נגוע מוכה אלהים), וכבר בררנו בספרנו בית האוצר (שרש צרב) באור של צרבת, והעסקנו (אין העלווייסער פלעק) וכן תרגם המתרגם המכונה ליונתן בחומש שם, צרבת השחין, צולקת שיחנה, והרבה מזה בתלמוד, כמו: ונטעה מקומו צלקת וכדומה, ופירש הערוך שְׂוֹמְא לְבַנָּה (ר"ל שְׂוֹמְא לְבַנָּה, עיין שם התרגום יונתן), ועוד לי קצת רחוקה מתלמוד ברכות (דף כ"ז) שהזכרנו, שאמרו שם: הוה קא חלשא דעסיה דרבן גמליאל אמר דילמא ח"ו מנעתי תורה מישראל (במה שהכריז כל תלמיד שאין מוכו כבדו לא יכנס לבהמ"ד, ואח"כ נחוספו ע"י ר"א בן עזריה כמה מאות ספסלי) אחוו ליה (לר"ג) בחלמיה חזבי חזורי דמליין קטמא (ר"ל שאין אוקן כבדן), ובזה המליצה: כלים לבנים מלאים אפר; כי צהר לבנים מתאחרים החכמים ותלמידיהם הגדולים כדלעיל, ורבי יונה בן גאנח אומר (הביאו משמו הרד"ק בשרשים שרש חור שגלשון ערביה נקראו השרים הגדולים בגלשון לובן, ומזה בלה"ק בן חורים, חורי יהודה עכ"ל — וכן נקראו החכמים והתלמידים השלמים בחכמתם בשם מובהקים, חכם מובהק, תלמיד מובהק, רופא מובהק וכדומה, והוא משרש בהק בגלשון עברי (ויקרא י"ג) שפרשו נוגה ולובן, וכן תרגום יונתן: מנוגה נגדו, זיו יקריה מבהקין שמיא (עיין שרשים לרד"ק שרש בהק), ומאזו ג"כ ביוסיפון לרומיים שהאסיים הלבישו את האנשים אשר התחברו להכת שלהם (אחר נסיון שנה ראשונה) מלבוש לבן, לאות שהוא ראוי להצרתם, ועיין יוחסין (דפוס זאלקאווא ח"ב דף ע"ז ע"א).

ואמרו בקדושין (דף ע"ב ע"א): (אמר ליה רבי ללוי) הראני תלמידי חכמים שבגבל, אמר ליה דומים למלאכי השרת עכ"ל, ופירש רש"י דומין למלאכי השרת: לבושי לבנים ועטופים (לבנים) כמלאכי השרת דכתיב והאיש לבוש הברדים, והכי נמי אמרינן בנמה מדליקין על ר' יהודה שהיה מתעטף ויושב בסדינים המגויזין ודומה למלאך וכו' ובגדרים נמי אמרינן: מאן מלאכי השרת? רבנן משום דמזויינין כמלאכי השרת במלבושים נאים עכ"ל.

(מיטגליעד או קאלטעגע) כתאר חבר בתלמוד (עיין לעיל פרק ק') מלשון צרוף בתלמוד. — או הוראתו איש משכיל מצורף ומזוכך (איין קולטיווירטער מאן) [כמו שמצינו בירושלמי פרק אלו עוברין הלכה ז' פעל זכך על כוונה זו: ר' אבהו שלח לר' חנינא בריה יוצו בטבריא (קולטיווירטען, אויפקלערטען)] והוא מלשון המקרא יתלבנו ויצרפו (דניאל י"ב).

ובכלל אומר שצורבא מרבנן או רבנן הם הנקראים במשנה בשם ת"ח (געלעכטע) כמו שמשמע מדברי התלמוד (ברכות ג' ע"ב): ותרין מנייהו רבנן עייש, ותלמידי חכמים (עיין לעיל פרק ק') הוא שם הכולל לכל מלומד במקרא והלכות כלם (געזעטקונדיגער) אף שלא נסמך עדיין, ולא קבל עוד שם רבי או רב, ונקראו בשמותן, כגון: בן עזאי, בן זומא, בדמשמע בברכות (דף ג' ע"ב) בד"ה: ג' תלמידי חכמים הם, כי אלו שלשתן לא נסמכו, ועיין קדושין (דף מ"ט ע"ב) בד"ה: ע"מ שאני תלמיד (ר"ל תלמיד חכם שלא בא לכלל סמיכה), וכמו תאר ת"ח כן התאר רבנן או צורבא מרבנן, וכוונתו מלומד במקרא ובכל ההלכות אף שלא נסמך עדיין, ותאר חכם או חכמים במשנה הוא דוקא לנסמכים להוראה ובעלי סברא (עיין קדושין שם ועיין להלן), אעפ"י שאין להם עדיין עיר להוראה (י' ולכל חכם מובהק ובעל סברא שנסמך באיוו חכמה חיצונית (ואפילו אינו יהודי) או במקרא לבד, כמו שאמרו חכם במקרא עיין לעיל. ובכלל נקראו במשנה התנאים בשם חכמים, וכוונתם קבוץ תנאים נסמכים להוראה ובעלי סברא (עיין רש"י בקדושין שם בד"ה דברי חכמה) שהיו תולקים עם התנא המפורש בשמו במשנה, ד"מ: פלוני התנא אמר כן, וחכמים אומרים כן, וכשמוכרת הגמרא דעה זו של החכמים האלה החולקים על התנא במשנה ישמשו בלשונם בתאר רבנן אומרים תמורת וחכמים אומרים, ונחכמים במשנה הבא בלשון רבים נמצא לפעמים גם על דברי היחיד במקום שדבריו נתקבלו לרבינו הקדוש לפסוק כמותו, וזהו דאמרי (חולין פ"ה ע"א): ראה רבי דבריו של רבי מאיר וכו' ושנאה בלשון חכמים, ורבי שמעון וכו' ושנאה בלשון חכמים (2), וכל תנו רבנן בגמרא הכוונה על התנאים האלה, ובלשון הברייתא שנו חכמים, ממש כמו בלשון המשנה. ותאר רבנן אינו הרבוי מן רבן, כי לא מצינו היחיד ממנו לאמוראים, ותאר רבן היה תאר להנשיאים, בין שהיו חכמים

(1) וז"ל רש"י מועד קטן (דף כ"ב ע"ב) חכם ממונה על העיר שמבקשים ממנו הוראה עכ"ל, ואינו אב ז"ד של העיר עיי"ש בתלמוד, ועיין בספרנו ח"ב (דף 82) שמואל חכם יחקרי, ועיין היטב מועד קטן (כ"ה ע"א) בד"ה: כי נח נפשיה דרב ספרא.

(2) ורב שירא גאון ז"ל בשפוטו הנמצאת ביוחסין אמר, וז"ל: ומהכא גמירי דסמס ר' מאיר לאו דיליה הוא דרבוותיה הוא מר' עקיבא רביה וכו' קמני לה (רבינו הקדוש) כלשון חכמים וכו'.

גדולים ובין שלא היו חכמים גדולים, כגון: רבן גמליאל, רבן יוחנן בן זכאי, רבן גמליאל בנו של ר' יהודה הנשיא, וזה האחרון לא היה כ"כ גדול בחכמה כאחיו רבי שמעון (עיון כתובות פרק י"ב דף ק"ג ע"ב בד"ה: שמעון בני חכם מאי קאמר). (ותינות של בית רבן הנוץ הוא כנוי לרבים נסתרים, הבאה בתלמוד תמורת מ', ר"ל רַבִּים), ובספרנו בית האוצר הרחבנו לדבר מזה. — ותאר רבן להנשיאים שהזכרתי לא נמצא ממנו הרבוי.

ואל יקשה לך, הלא נמצא בתלמוד שם התאר רבנן גם על חכמים קדמונים שהיו לפניהם (כגון תנו רבנן שהכוונה על התנאים) ועל חכמים שהיו כמה מאות שנה לפניהם, כמו שאמרו (גיטין פ"ז): אמר להו (שלמה המלך) לרבנן, וכן בפרק התליל (במסכת סוכה): אמרו ליה רבנן (להורדוס המלך) שבקיה דהכי שפיר טפי וכו', וכן במקומות אחרים? אבל האמת שכך היו נוהגין אנשי התלמוד האחרונים להשתמש בתארים שנתחדשו בזמנם גם על קדמוניהם ועל קדמוני קדמוניהם, כמו שכתבנו (לעיל פ' ע"ה) עיי"ש.

ואולם הקדמונים מחכמי המשנה נקראו סתם, בשמם, וזה מדרגה יותר נכבדה אף משם התאר רבן, כמו שאמרו: גדול מרבן שמו. והנני לבאר כל מה שכתבתי פה אי"ה במקום אחר באריכות, וכן כל מה שנראה מקצת סוגיות התלמוד כסתירה לפעמים למה שכתבנו פה, הכל יתבאר אי"ה שם. והיוצא לנו מכל הנ"ל שהשתמשו התלמודיים בתארי הכבוד לגדוליהם כפי הנימוס הנהוג במקום מגוריהם, כמו שנהגו בלשונם בכלל, שהשתדלו למצוא בלה"ק תבות כאלה הכוללות מכל צד הוראות התבות אשר בלשון השולטת במדינה, ד"מ: בהיותם תחת יד היונים קראו לחכם המלומד בשם סופר (Grammatikos) (שריפט געלטהטער) עיון לעיל, ואח"ז בהיותם תחת הרומיים קראו בשם רַבִּן וְרַבִּי וְרַב (Magister) (מייסטער, לעהר מייסטער) תאר הגופל אם על חכם בתורה ובחכמה או על חכם ואומן באיזו מלאכה (וכן נקרא הבעל הבית בצרוף משרתיו ועבדיו). ויסוד הוראתו של (Magister) הוא שר וגדול, וכן בלה"ק רב ביתו, מושיע ורב, רַבִּי המלך, לא רַבִּים יחכמו, רב החובל, רב הטבחים, אך רַבִּן הוא מורה על שר וגדול כללי (Maximus) או (Natu Maximus) ר"ל חכם הכולל, או חכם המדינה או שר כללי, שהיה נקרא מכל המדינה בשם רַבִּי נו, ר"ל אַדוֹנֵינוּ, ורַבִּי הוא למטה ממנו, שיש לו ממשלה מגבלת על מקום מגבל, ונקרא כן רק מתלמידיו ומאנשי מקומו שקבלו ממנו הוראה, ורב עוד למטה ממנו (יעוין בספרנו תעודה בישראל צד 66 בהערה, ובספרנו בית האוצר מחברת ראשונה בערך נחש מהוראת הנוץ הנוספת נגד דעת הרד"ק), וכן נהגו הקדמונים לכנות כל חכם בישראל מלומד, או היושב על כסא הרבנות בשם רבי, כמו: ר' אברהם אבן עזרא, ר' יוסף אלבו וכדומה, ואולם החכמים בחכמת התלמוד שחברו לנו חבורים בפרושי התלמוד או ספרי פוסקים שנתקבלו בכל הגולה יכנו בשם

רבינו, כגון: רבינו חננאל, רבינו שמעון הגדול, ומטעם זה מרן הבית
 יוסף, וכדומה, וכל ההוראות בלח"ק של שרש רבב [שנגזרו ממנו רב, רבי,
 ורבן (בלשון ארמית אבל בתמונה עברית)] נמצאו ג'כ בלשון רומית בהוראת
 השרש של (Magis פילע), (Magnos גראס), (Magus איין וויזער מאן),
 (Magister מייסטער, לעהרער), (Maximus דער עלטעסטע), ועיין להלן (פ'
 קכ"א) שאמרנו שגם תאר הכבוד שנתחדש אחר האמוראים, גאון' פרושו רב
 (גראס), כי שרשו גאה עיי"ש, ועיין לעיל (פ' צ"ג בהערה) בבאור תאר נשיא¹.
 גם שנו בכונן שמות התארים האלה פעם בפעם דור אחר דור, כדי שלא
 להשתמש בתארים הנכבדים שנשתמשו על גדוליהם הקדמונים, כי החכמים
 הקודמים בזמן היו קודמים במעלה ולבם רחב מהכמי הדורות שאחריהם.

פרק קיב

הגמרא בכלל כולל ד' דברים:

(א) פרושים: הם הבאורים וטעמי המשנה מכל החכמים הקודמים והאחרונים,
 וכל המו"מ שנפל עליה, ולפעמים באורים בפרושי המלות במשנה וסגנון הלשון,
 ואם הוא מלשון המקרא או שאולות מלשונות זולתה, ובכללן גם באורים של
 איזו מלות הנמצאות בתנ"ך, ואם הן לשון עברי ממש או שאולות מלשונות
 אחרות, ולפעמים איזו חקירה בסדר הדורות וזמן מלכי ישראל או הגוים,
 ולפעמים חקירה על איזה גבולי העולם מהמדינות והעירות והימים, ובאורים
 למקראות ולשונות סתומות בתנ"ך ולפסוקים הסותרים זה את זה, או באורים
 עפ"י יסודות איזו חכמה, מחכמת הצמחים, המדידה, התכונה, והכוכבים,
 וכיוצא, כגון: ההלכות ממסכת כלאים, ערובין, סוכה, מקואות, ראש השנה,

¹ בספרנו בית האור הרהבנו לנאר שכל תארי המשרה לעומדים בראש העם בלשון
 עברית. כגון מלך (קעיג), אלוף, נסיך (פירשט), נגיד (רענענט), דבר (גוערנער),
 שרשו בלשון העברית על זו הסוטה, כי נמלא הפעל ממנו בתנ"ך, חלל הסאר נמלא בחרמית
 ובתלמוד, מושל (רענענט), נשיא (פירשט), וכדומה, כלס נגזרים משרשים המורים:
 חכמה, למוד, עצה, מליצה, וכדומה; כי לא הגיע אדם צימי קדם למשרה זו כ"א
 ע"י ימרונו באתם המעלות הנכבדות האלה שהזכרנו, ד"מ: מלך (יועץ), מן מלכי ישפר
 (דיאל ג'), עיין שרשי הר"ק. — אלוף (מלמד), מן ואאלפך חכמה (איוב ל"ג). נסיך
 (יועץ), מן לעשות עצה ולנסוך מסכה (ישעיה ל') ועיין סרגוס יונקן שס ורד"ק. [והחכם
 ר' וואלף ה"ה בצאורו למחזור צולת יוס' ח' דפסח מצבאר מזה את הסאר מסכת שקרא רבינו
 הקדוש להלכה, ור"ל יסוד הענה, עיי"ש, ולא יפה כוון במחולס כבודו]. — נגיד (מליץ),
 מן נגידים אדער (משלי ח'). — דבר מן דבר (רעדען). — מושל מן ממשל משלים
 (איין דיכטער) (יחזקאל כ"א). — נשיא (מוכיח ומליץ), מן המושא הזה (מלכים ב' ט')
 ועיין שרשי הר"ק, ועיין בספרנו בית האור כי שס הרהבנו מאד בזה.

והרבה מהנתוח במסכת חולין, ונדה, ובכורות, וזולתן, ונקראת מלאכת הנתוח (אנאטמיע) בלשון התלמוד בשם שליכה (כאשר אבאר), והיו חכמי התלמוד מנתחים לפעמים בני אדם שנתחייבו מיתה למלך ללמוד חכמה זו, כמו ששינינו (בפ"ז דבכורות): מעשה בתלמידיו של ר' ישמעאל ששלקו זונה אחת שנתחייבה שרפה למלך, בדקו ומצאו בה (מנין אברים) וכו', [וזאת החכמה ר"ל חכמת הנתוח אף שהיא חכמה קדומה והיתה נודעת לחכמי יון ורומא מאז, בכל זאת לא היה נודע כלל אף נתוח הבהמה בכל חכמי אייראפא ימים רבים (אחר זמן התלמוד), (עיין וואכלער, ואייכהארן בספריהם בקורות הספרים)], ויש ג"כ בתלמוד לפעמים רפואות והנהגת הבריאות וקצת סגולות, ודע שגם חכמי יון (הקדמונים כתלמידי אפלטון ואריסטוטלוס) ואבן סיני הערבי, האמינו בסגולות ג"כ, וכן האמינו אפלטונים במציאות השדים, ואולי קבלו היהודים מהם, כמו שאומרים קצת חכמים שהיהודים קבלו מפיטאגאראס אמנות הגלגול, והראשון מחכמי ישראל שמצינו שמוכיר מציאות השדים ומאמין בהם, היה פילון היהודי, כי היה פלאטוני בכל תהלוכותיו, וממנו אולי ידועה זו מהשדים נתפשטה לשאר חכמי ישראל ומהם לאנשי התלמוד ובעלי הקבלה, ואם שקצת הגאונים והבן עזרא הרמב"ם והרד"ק וכדומה לא האמינו במציאותם; אך לא נוכל לסמוך עליהם יותר מבעלי התלמוד והקבלה שהאמינו במציאותם, וגם קצת החוקרים המאוחרים, כגון: בעל העקרים, אברבנאל, בעל מעשי ה', ור' מנשה בן ישראל, וזולתן; כי עדיין לא הוברר הרבר, ואלפי אלפים דברים מצינו שהיו מכחישים חכמים ופילוסופים ואח"כ נודע קצת מציאותם וענינם, ועוד הרבה דברים יתגלו באריכות הזמן, ולא ראינו אינו ראייה, ובכלל אומר, שכל הדברים הנמצאים בתלמוד מלמודי הטבע וכדומה, והורים היום בעיני הפילוסופים, לקחו היהודים מהפילוסופים שבדרום מחכמי האומות המפורסמים¹), וכל הקורא בספרי הפילוסופים היוונים וקורא התלמוד, בעיניו לא יפלא שום דבר מהענינים האלה.

ב) פסקים: הם הלכה כדברי פלוני, אם תנא או אמורא. מהנושאים

¹ ד"מ מזיאות נהר סמצביון שפילוסופי זמננו מונין בו את ישראל מחכמי התלמוד הממחה מזיאותו, הגיע לחכמי התלמוד מטיטוס קיסר רומא שמשפר זה, והוא ביוסיפון לרומיים ממלחמת היהודים, ועדיין נמצאו היום הרבה חכמים מאו"ה המאמחים ג"כ מזיאותו, ומכ"ש מהרש"שונים, יעיין הקורא בספר מקוה ישראל להחכם ר' מנשה בן ישראל, ובספר ארחות עולם לר' אברהם פריזול, ובספרנו בית האורח מחברת שניה במאמר התגלות בני הרבנים, מה שכתבנו בענין נהר סמצביון, שהוא נהר חול, ולא נהר של מים, וכן הסלמנדריא (Salamandria) שמכחישים הפילוסופים היום שאמרו בתלמוד שנוול מהאש, כנר האמין אריסטוטלוס בדומה לזה, היינו שנמצאו באי יפריים צרואים הנולדים מהאש, כמו שכתב הרב ר' מוציא הרופא.

ונותנים המחולקים בדיון או בפשט המשנה (ועיין לעיל פרק ק"ה הבאור של פסק).
ג) גזרות או תקנות: שנעשו בפי הזמן והמקום אחר רבינו הקדוש עד
סוף כל האמוראים, (גזרה היא מן בגזרת עירין (דניאל ד') שהנפרד ממנו
גזרה, ויש משקל זה בתנ"ך, ארץ גזרה, אבל לא במובן הזה (עיין לעיל
פרק ק"ה).

ד) הגדרות [מן היחיד הגדרה, משרש נגד, על משקל הַפְּרָה, הַצֵּלָה],
או אגדות באל"ף¹): והמה כוללות דרשות בתורה נביאים וכתובים (ועיין מה

¹ אַגְדָּה, פרושה לפי דעתי כמו קשר או כרך (משרש אגד), מלשון אַגְדָּה,
בלשון המקרא, אבל בתלמוד הוא על משקל אחר, והרבה שמות על תמונה זו אגדה נמלאו
בתנ"ך ובפרט בתלמוד, ומה: כחוב קניגי ובליסטרי באגרתך (חולין דף ס' ע"ב) כאשר נבאר
להלן אי"ה, ונקרא כן בשם אגדה, לפי שהספרים (ר"ל תנ"ך וכדומה) כתובים במגלות (אין
ראללען), ומדרשי אגדות אפשר היו נכתבים בכתבים הספרים שלנו היינו דפים מפורדים,
וקשורים בברכים, ועשו זאת אולי להיכר, כמו שכתבו פעמים רבות מענייני האלה
[והדרשות וההגדות היו נכתבות בימים ההם ג"כ, אעפ"י שהיה אז אסור לכתוב תורה שבע"פ],
ונקראו אלו שכתבו במגלות בשם ספרים (כמו שנאמר ונגלו בספר השמים), ואלו שכתבו
על דפים מפורדים בלדי הלוחות משני עבריהן [בלשון רומית Paginae] כספרים שלנו, היו
נקראות אגדות באל"ף, ר"ל ברכים [והמה שהיו נקראים בימי קדם אלל הרומים בשם
Codex להדילין מן הספרים שכתבו במגלות (אין ראללען) שהיו נקראים אלל
שם [Volumen].

ואולם הדרשות בעצמן הנכתבות באגדות האלה היו נקראות בשם הגדות בה"א והוא
לשון ספור (זאגטן, מיטהען) (עיין בספרנו ת"ב שער א' פרק ג' הערה א'), ושער ג' פרק
י"ט (בהערה), ומה בתלמוד חגיגה (דף י"ד ע"ב): מה לך אלל הגדה, כלך מדברותיך עיי"ש,
כי היא נקראת (דבור וספור, עיין בספרנו שם). ובכל ההבדל שעשינו יבואו מ"מ בתלמוד
ומדרשים זו תמורת זו, כי באמת לעיני הכוונה אחת היא אגדה באל"ף או הגדה בה"א, אך
הגדה בה"א היא בכתבית התורף (אינהאלט) ואגדה באל"ף היא בכתבית ההכנית (פארמאלט),
ודמיונו תמאל בתלמוד מועד קטן (דף כ"ו ע"ה) בד"ה: אחד על הגייל ואחד על הכתב, ועיין
ברש"י שם.

ואולם הדינים וההלכות שקבלו האמוראים להלכה נקראים בשם שמעתא, או שמעתתא
(בהפך מן הגדה שלא בא בקבלה אמיתית, אבל אמירה בעלמא, כמבואר לעיל), כמו שאמרו
שמעתתא ואגרתא (ב"ק דף פ', בד"ה יתיב רב אחי), ובמקומות אחרים בתלמוד נמלאו
לפעמים בלשון הקדש שמועה ואגדה, מפי השמועה למדנו, וע"כ לא מנינו שפליג איזה
אמורא על שום שמעתתא, לא כן בהגדה שהיא אמורא פליג לפעמים על תנא, עיין לעיל, —
ומה שאמרנו פה ששמעתתא נקרא מה שקבלו האמוראים, ר"ל מה ששמעו איש מפי איש עד
בעלי הלכות, ר"ל הסגאים מהצרי המשנה; כי שמעתתא אינו נופל כ"א על הגמרא, ר"ל פי'
המשנה, ועיין מגילה (כ"ז ע"ה): האי זורבא מרבנן דשמע ליה מלתא וכו' דלא אפשר דלא

שכתבנו לעיל פרק ק"ג, בהערה שניה¹) ומהם תוכחות ומדות ודרך ארץ, משלים נעימים, ומוסר השכל, והרבה רמזים וחידות בחכמה

שמע ליה, ועיין (שם כ"ח ע"ג): וכי אלמריך איניש וכו' או לורבא מרבנן לימא שמעתא, ואי תנא הוא לימא הלכה, (גרסא זו מלאהי באלפס שם, והוא לדעהי הגרסא הכונה והישרה, והיותה מסכמת למה שכתבנו גם לעיל בענין לורבא מרבנן ורבנן).

ובכלל אומר שהגדה נרדף עם שיחה בתלמוד, שיחת דקלים, שיחת עופות, שיחת מלאכי השרת, שיחת שדים וכדומה, כמסופר על ר' יוחנן בן זכאי ע"ה שהיה בקי באלה, וכן אמרו על שלמה המלך, והכל כוון לחקירה ודרישה בטבעיה ואלהות, כמו שנאמר וידבר על העלים וגו', השמים מספרים וגו', מגיד הרקיע וגו', עוף השמים ויגד לך או שיח לארץ וחורף, וכדומה, (עיין בספרנו ט"ב דף 116 בהערה).

אמר המחבר: כוונת המאמר שהזכרנו פה ממסכת חולין (דף ס' ע"ג): כתוב קניגי וזליסטרי באגדתך, אגיד לך קורא נעים! כבר ידעת שהיהודים שגרו תחת הרומיים נהגו הרבה ממנהגייהם בדרך ארץ, ודע שהרומיים היו נוהגים לשאת בחיקם בתמידות חרטט של סופרים (גריפול) בתוך חיק (פוטראלע) (Theca Calamaria) עם תבריק של סופרים (שרייצטאפטלן) (Pugillares) והיו הלוחות של עץ ידוע, או שן (עלעפאנדביין) או של עור מעובד, הנקרא גויל אללנו (פערגאמעט), והיו נמשחים היטב בדווג לבן, והיו בתבריק הזה כמה עלים כאלה, ועליהם היו כותבים (בעצמם או ע"י עבדיהם, אם לא היו יודעים לכתוב בעצמם) כל מה שהזמן להם לזכור ולזכרון, וזהו שאמר רב חסדא לרב תהליפא כתוב קניגי וזליסטרי באגדתך, ר"ל בתבריקך (שרייצטאפטל) (ועיין לעיל פרק ע"ח בהערה), ותכריך כזה הוא הנקרא בלשון התלמוד (לקוח מלשון יון) בשם פגקס, ובלשון המקרא קסת הסופר, ועיין שרשים לרד"ק שם קסת, ועיין ברש"י (יחזקאל ט' פסוק ז').

ואולם ההלכות נכתבו (ליהודים) אז בתבנית מגולת, ולמען ההפרש (בינם לבין המגלות שבח"ך) היו נקראות בשם מבלרות תמורת מגולתות, כמו שאמרו: פוק עיין צמבלרתך (עיין לעיל), והבן.

¹ רבים מהנזכרים ישאלו: מדוע רבים ממפרשי הח"ך מחכמי ישראל אהבים הדרוש ומרחיקים כמעט הפשט הפשוט? אבל באמת אינם מרחיקים הפשט מכל וכל, וכלל אמרו חז"ל: אין מקרא יולא מידי פשוטו, אבל הדרשות היו מאז הכרה גדול (ועיין לעיל פ' תשעים); כי להיות לתלמוד הילדים היה בתחלת למודם ח"ך ואם ישארו הרבה פרשיות ופסוקים על פשט הפשוט, יוכל להגיע (מלבד הטעם שכתבנו לעיל פרק תשעים) בדת ובמדות הילדים לפעמים נזק רב, כגון מעשה ראובן ובלהה, אמנון ותמר, דוד ובת שבע, וכדומה; וע"כ אסרו בדברים כאלה אז בזמן התלמוד לתרגם בצבור, כמו שאמרו: אלו נקראים ולא מתרגמין (ועיין בהקדמת חוה"ל בסופה ד"ה ויביאו ראיה ממנו וכו' ועיין עוה"ל שם). ובאמת הנזכרים הקדמונים אהבו את הדרוש כמעט יותר מהיהודים כידוע לקורא בספרי פרושי הח"ך לקדמוניהם.

אמר המחבר: הדרשות בכלל מההגדות והרמזים הנמצאים בתלמוד ומדרשים, אינן המלאות מאוחרות, אבל היו נהוגות באומה הישראלית מהתחלת בית שני, והרבה תמלא

אלהית, ונכתבה ע"ד זה למען יהיה נמנע מההמון¹), ולא חכמה זו לבד כתבו חז"ל בדרך רמו, אף גם חכמת הטבע, וח"ל הרמב"ם (מורה ח"א פי"ז): ולא תחשוב כי החכמה האלהית לבד היא הנמנעת מן ההמון, אבל רוב חכמת הטבע וכבר נכפל לך אמרנו ולא במעשה בראשית (היא חכמת הטבע) בשנים, ואין זה אצל בעלי תורה (ח"ל בעלי התלמוד) לבד, אבל גם אצל הפילוסופים וחכמי האומות מקדם היו מסתירין הדברים בהתחלות (ח"ל ביסודות של הלמודים, עיין להלן סוף פרק קכ"ח)², ומדברים בהם

בספרי פילון היהודי, מאלה הנמנעות בתלמוד, והרבה היו (מי יודע) מאיזה זמן קדום, ועיין הערה הסמוכה שאחר זה. ואחר כתבי זאת הגיע לידי ספר מאור עינים ומלאחי זו שמעתיק מאמרים הרבה מספרי פילון שהזכרנו, ומעריך נגדם מהגדות של רבותינו ז"ל אחת לאחת משני התלמודים והמדרשים, וכולא חד הוא.

1) כי הדברים האלה אסור לדרוש ברבים, ונקראו צעזעור זה בשם סודות או סתרי תורה, וגם לחפמים הגדולים מהמגאים לא מסרו הדברים האלה בפרהסיא אבל בסוד והסתר ובלחשיה, ואמרו צב"ר (פרשה ג') ר' שמעון בן יהוהזק שאל לרשב"ן ח"ל מפני ששמעתי עליך שאתה צעל אגדה, מהיכן נבראת האורה? ח"ל וכו', אמרה לו בלחשיה, ח"ל מקרא מלא הוא וכו', ואת אמרת לי בלחשיה! ח"ל כשם ששמעתי בלחשיה וכו', אמר רבי צרכיה אלמלי לא דרשה ר' יוחנן ברביא לא היה אפשר לאמרו עיי"ש.

אמר המחבר: כל הבקי בשני התלמודים והמדרשים אי אפשר לו להכחיש שהיו לרבותינו חכמי התלמוד ז"ל למודים הנקראים בשם סודות או סתרי תורה, והאמינו שיש במורה במקומות ידועים ענינים שאין להבינם כפשוטם. — וענין הרמזים אשר בהגדות כבר אמרנו שהמה נהוגים מימי קדם, ומהם המין הוא ענין הנחש ועץ הדעת בפרשת בראשית שאין הדברים כפשוטן, וכמו שזכרו כל חכמי ישראל וחכמי הנוצרים ודעותיהם שונות, ובפרט חכמי הסודות והקבלה גלו בזה הענין ענינים גבוהים ונסגרים.

2) ודע שגם חכמת הרפואה לא כתבו קדמונים מחכמי האומות בספרים, אבל היו מוסרים רק דרך קבלה בע"פ לנזעיס והגויים, בדרך סוד כמוס, וכן נהגו בכל החכמות, והלואי נהגו גם היום מנהג זה, וח"ל גאליונה הרופא (בספרו ענמות הכחות הטבעיות): אריסטאטלעס ועיאופראסטס כחבו קת מספריהם להמון, אבל השמועות לאוהבים עכ"ל, וצעזעור זה התרעס אלכסנדר מוקדון על אריסטאטלעס על שכתב ופרסם ספר השמע שלו, עיין האגרות של אלכסנדר ואריסטאטלעס, בספור חיי אלכסנדר מוקדון ח"ל, להחכם פלוטארכ, ועיין במהרש"א בפ' מי שחזו בענין הרפואות הרבות הנזכרות שם בתלמוד, ותמלא דברים עובים המסכימים מאד לדברינו אלה שכתבנו, ולולא שארכו שם הדברים ראויים היו להעתיקם פה.

וכן נקראת בלשון רומית ידיעת חכמת הטבע אלל הסופרים הרומיים הקדמונים בשם סוד, ד"מ (Naturae Mystes plinius) (דער נאטור קונדיגע פליניוס), כי כן הוראת שם האחר (Mystes או Mysta) בלשון רומית: יודע סודות, ומלמד ומבאר דברים קדושים, ועיין בספרנו ח"ב ז"ל 96 בהערה.

בחירות¹) ואפלטון ומי שקדם לו היה קורא החומר הנקבה, והצורה הזכר, עב"ל

¹) ולא בהכמת אלהות וחכמת הטבע לבד היה המנהג הזה אצל כל חכמי האומות הקדמונים, אצל גם כל דבר מוסר ומדות כתבו בדרך רמז וחסידה ומשלים דמיוניים, לכן ראוי לכל איש משכיל לבלתי חת מגרעת חלילה באגדות הזרות לעיניו הנמצאות בתלמוד, כי כמו שיש חכמה עמוקה בהלק התלמוד המדבר מהלכות ודינים, כן נמצאת גם כן, כי מרועה אחד נתנו, וגם המה דברי אלהים חיים כאשר יראה הקורא פרושם ברשב"א ריטב"א המהרש"א והכותב בספר עין יעקב, ולפעמים במורה, ובעל עקדה, וימצא נועם לנפשו. ולו היו חכמי האומות השלמים אוהבי האמת והאדק ידעו את מעלות התלמוד כאשר הוא באמת, היו בלתי ספק מהבזים אותו, בראותם כי לא דבר ריק הוא, ועב"פ לא היו מגינים אותו (והיו באמת מהנוצרים חכמים שידעו את התלמוד והבנו את למודו מאלד, כגון ההכס (Wolf) ובפרט ההכס (Lightfoot), וההכמים (Buxtorfen) והרבה זולתם. ואחרי חקירה רבה ממצאתי שכל חכם נוצרי המלעיג או מקטין התלמוד (ואף שמתפאר שבקי בתלמוד וקרא בו), לא ידע ולא הבין כלל הענין הנכתב בו, וחסתי על קצת חכמים לפרט את שמש ברבים, וחכמים אחרים מהנוצרים שקראו בספריהם של אלו המתפארים, וחשבו עליהם שהמה מלומדים בתלמוד, האמינו להם וכתבו מה שכתבו, וקצת מתנצרים מהיהודים לרוב השגאה נגדו, בדלו על חכמינו דברים שלא נבראו, להקטין מעלת הז"ל, ומעלותינו בהכמה ובחסידה ובד"א, וכבר אמרו רבותינו: שגאה מקלקלת השורה. ואין אני מגנה בזה חכמי העמים השלמים הנבוכאים בכל החכמות אם לא ידעו היטב את התלמוד; כי הוא ניר קשה באמת, ונריך זמן רב לסקוד עליו, ואין זה מחובת חכם זולתנו לבלות כל ימי חייו על למוד הזה, כי לא נאסוה על למודו, ויש לו למודים רבים אחרים זולתו והכרחיים להשלמתו, ובפרט שאלה הנוצרים המשתדלים בלמוד התלמוד הוא רק למען שיבינו פרוש המלות (ולא הענין), מה שגלח להם להבין בתנ"ך חיה שרשים עבריים ולשון הסורית וכדומה. ואנכי מלמד זכות גם על רבים מהיהודים שהתנצרו שכתבו שטנה על התלמוד בימים ההם, עת גברה האינקוויזיציה האכזרית, והעלילו השופטים פעם בפעם על היהודים המתנצרים (ולפעמים אף על נוצרים מלידה ומבטן), לאמר: שאינם מחזיקים בדת הנצרות כראוי; ע"כ הערימו המתנצרים מהיהודים, למען ככות עינים, לכתוב נגד התלמוד, שכל דת יהודית בנויה עליו, ובזה היו נאפרים מההשד שמחזיקים בדת יהודית. — ותודה לאל כבר הועתקו בזמנינו כמה מאמרים מתלמוד ע"י חכמים ומצינים וראו כל העולם את טובו, ולדוגמא יעיין הקורא בהרבה חבורים בל"א המדברים ממוסר מדות ומשלים שכתבו בזמנינו חכמי ישראלים האשכנזים, וכן בכמה ספרים מחכמי הנוצרים, כגון בספר (Merkur) להכס (Wieland) (Philosoph für die Welt) ובספר להכס (Engel) ובספר (Kinder Bibliotheki) להכס (Campe) וכדומה, ונעתקו גם כמה דברי חכמה ומוסר וספרים מהתלמוד, ללמד דעת את העולם, ונעתק (עם סדר התפלות שלנו) בימינו גם פרקי אבות בכמה לשונות אייראפא. — ובחנם הרעים את העולם עתה ההגמון הנועד והודיע בכל מגידי חדשות שזדעחו להעתיק את התלמוד ללשון זרפת כדי שיתגלו מומיו ברבים, יעמוד נא ויעתיק אם יש לאל ידו, ומי לא יראה כי רק להבאיש את ריח התלמוד טונתו, הכי יכול איש אחד להעתיק המון ספרים כאלה? האם יקוה להרבות ימים כחול על הארץ וכימי

הרמב"ם. וכן נקראו אצל חכמי הקבלה¹⁾, וכבר בררנו קצת בספרנו ת"ב

מתושלה? והלאו יתאספו חברה מלומדה ובקיאים בטיב לשון התלמוד וכל ענפי הידיעות הנזכרות לידיעת התלמוד, ויעמיקוהו ללשון אחת מלשונות חיראפא, חי נפשי! כי את אשר לא קוו יראו, ותחת זאת ילבש כבוד והדר, וכבר נעתקו ע"י חכמי נוצרים כל הששה סדרים משניות, וכמה מסכתות, היינו: זכרות, שבת, ערובין, יומא, סוטה, זבא קמא, סנהדרין מכות, בלשון רומית ונדפסו במאה השבע עשרה (עיין שפתי ישיים בער ההיוון) אבל להיותם בלשון רומית, וגם אינם מזויים, ע"כ אין קורא במו מחכמי העמים, כ"א אחד מרצבה, ומי יודע אם יפה נעתקו.

ובאמת מה שקרה היום להתלמוד שרבו עליו מתנגדים ומתאמנים למנוא בו דברי הזיות והבלים ורעות, למען השפיל כבודו וכבוד בית ישראל אשר ישען עליו, כן קרה לתורת משה והנביאים בימי הקדמונים ערס נחרבה ונתגדלה כת הנזרית (המחזיקים בהם כמונו, שכל דתם החדשה בזויה עליהם), כאשר יראה הקורא בשני הספרים הגנזדים ליוסיפון לרומיים המכונים נגד אפיאן (Con. App.) מהשנינה על תורת משה שכתב אפיאן האלכסנדרוי (Appion). Alex.) וליסימאכוס (Lysimachus) ואפאלאניוס מאלאן (Apollonius Molon) עיי"ש, וכן הפילוסוף זעלווס (Celsus) כתב שטנה נגד דת הנזרית, והתאמץ לעקור עמה גם תורת משה שעליה נבנתה הדת הנזרית, כמו שיראה הקורא בספר של הנזרי הקדמון (Origines. Alex. Con. Cels) ועיין ספר ד"ה להכומר הצרפתי (J. B. Bossuet), ונחלק השני שהוסיף עליו החכם (J, B, Cramer) ובספר דברי הימים של הכנסייה הנזרית להחכם שרעק (Schroek's Kirchengeschichte) וחולאן, וימאז הרצה דוגמאות כאלה, וכן הרצה מסופרי היסטאריע של היונים והרומיים הקדמונים כתבו שטנה נגד תורת משה והיהודים, כמו שיראה הקורא בספרנו תעודה בישראל (75 110 בהערה), ועדין שולטת בעולם הנרעת הזאת, וביחוד אלל חכמי הנוצרים הצרפתים היום שמתאמנים לכתוב לפעמים שטנה על תורת משה, פעם בגלוי ופעם ע"ד רמז ממה שלקטו מהמחברים הגויים (היידען) הנזכרים, כמו שעשה וואלטער (Voltaire) ברוב ספריו, וביחוד לקח החכם הזה כל דברי שטנו מספרו נגד אפיאן הנ"ל ממה שהזכיר יוסיפון מטענת אפיאן וחולאן, וזה וואלטער הביא רק השאלות (וכאלו מבטנו יאנו), ולא החשובות היקרות שהשיב יוסיפון עליהן. ואף קצת כומרים לצרפתים שכתבו היסטאריע, נהגו מנהג זה, עגון מיללאט (Millot) צהיסטאריע הכללי שלו חלק א', משפיל את היהודים ותורת משה, אף שלפי הנראה ממנו בהשקפה ראשונה הוא מחזיק מאד בדת הנזרית. — מעתה אם הסופרים האלה הכלם לא ידעו לדבר עתק בגאווה וצו נגד תורת משה והנביאים, אין להפילא הפעם שכתבו ג"כ שטנה אח"כ נגד התלמוד, ויותר מזה הלא החכם וואלטער הנזרי הנ"ל והדומים לו כתבו שטנה גם נגד דת הנזרית, בצרוש, ומעלילים עליה הרצה עלילות אשר לא היו ולא נבראו, ולדוגמא יראה הקורא בספר Die Irrthömer des H. V. Voltaire aus d. Franz. d. H. Abt Nonnotte übers. Presberg 1781).

¹⁾ קבלה נקראת כן בימים האחרונים הסודות, אבל אלל הקדמונים היתה נקראת בשם קבלה הסורה שבע"פ בכלל, מפני שהיתה מסורה בקבלה איש מפי איש הלל"מ,

שהקבלה והפילוסופיא הקדמונית אחת הנה, ובפרט הפילוסופיא הפלאטונית שהיא הקבלה הקדמונית כמעט (עיי"ש שער ג' פרק י"ט).

[אמר המחבר: אחרי שהשלמתי בעזר ה' לברר יסוד ותוכן עניני המשנה והספרים הנלוים אליה ותוכן שני התלמודים ירושלמי ובבלי שהם כוללים כל תורה שבע"פ, באתי הפעם להזכיר בענין תורה שבע"פ מה שהשיבותי להארון הרוזן הנזכר בהקדמת ספרי זה (שעל תשובות שאלותיו בניתי את כל הספר הזה), שישאל ממני, מדוע לא נמצא רמז כלל בתנ"ך מתורה שבע"פ? (וכבר הוכחנו לעיל הרבה מזה ובררנו מה שיש בו די). והא לך תשובותי שהוספתי על תשובתי הכוללת וזה לשוני: גם דת הנצרות המאמנת בתורה שבכתב כמונו, יש לה ג"כ לתנ"ך פרושים ידועים מקובלים למו בעל פה, שאינם מבוארים בתנ"ך, וא"א לעמוד עליהם מפשטי הכתובים, אם לא מצד הקבלה, גם יש למו הרבה הגדות ודרושים ורמזים אין מספר (מהם שמסכימים עם פרושים ודרשות ורמזים של רבותינו, ומהם שאינם מסכימים), וכל אלו הגדות ודרשות ורמזים של דת הנצרות שהוכרנו בנוים על המקראות שבתנ"ך, ומהם

[ובתלמוד נקראו דברי הנביאים לפעמים ג"כ בשם קבלה, נגד תורת משה שנקראת דברי תורה, עיין חולין (קל"ז ע"א) וברש"י שם], אבל אחר שהסירו לכתוב התלמוד והיה כל אדם יכול ללמוד אותה מהספרים לא מפי מלמדים, הסבו שם זה קבלה רק על הסודות לבד, מפני שלא נכתבו בספר (גם לא נדפסו אחר זה עד זמן ר' יצחק דילטאש), והיו רק בקבלה איש מפי איש. (ובתקוני זוהר שם התאר קבלה, כוונתו ג"כ על התלמוד, עיי"ש בריש הקדמות), וכן נקראו חכמי הסודות כפי קצת מחברים בשם "חכמי ספירות" ע"ש. המדות העשר המיחסים החכמים האלה להצורא יתצרך, כתר חכמה בינה וכו' הנקראים אולם ספירות, ופי' ספירה מלשון מנין ומספר, עשר ספירות, ר"ל עשרת המספרים, וכן נקראו אותיות המספר בלשונות העמים בשם ציפֶּרִין, כשאל מלשון הערצת ספֶּרִין (פי' מספרים). — ודע שהפילוסוף היוני פֶּטְאֶגְרַס היה בונה למודיו בחכמת הטבע הנסתרת ג"כ על מספרים, ונמאלו מלמודיו אלה עד היום, וכן אפלטון השתמש הרבה בזה הענין. והחכם הוולרי (Eckartshausen) הנזכר להלן (פרק קל"ה) מפרש הרבה מענין הזה, והחכם פילון היהודי חזר על המספרים ספר מיוחד כולל רמזים וסתרי תורה על שם הויה ב"ה, עיין בספרו מחיי משה (בדברו על שם המפורש שהיה נחקק על הציץ של כה"ג), שמזכיר שם את החבור הזה, ובספר של החכם (J. Kerner) הנזכר להלן (פרק ה"ל) תמאל דברים מפליאים מהאשה הנביאה (שמספר ממנה בספר זה), איך שמגדת הרבה דברים נסתרים ע"ד מספרים עיי"ש.

ונקראו היום הנביאים בחכמת הקבלה בשם יודעי הן (מליצה לקוחה מספר משלי), ונראה לי שהוא ראשי תיבות חכמה נסתרה, וכן היטה נקראת כח אחת ידוע (שלמודיהם היו קרובים קצת ללמודים האלה) בשם גנאסטיצי (גנאסטיקער) ופי' שם זה בלשון רומית: יודעי חכמה נסתרה. — זמן הכתוב הזה וכל עניניה ולמודיה ידועים לבקי בקדמוניות.

אסמכתות קרובות ורחוקות, וכל ספר ברית חדשה בעצמו עומד להנצרים
במקום תורה שבע"פ, מלבד ספרי מפרשיהם ומפרשי מפרשיהם⁽¹⁾.

פרק קיג

וכן נמצאו זולת הגמרא הרבה ספרים באלה הענינים שהזכרנו, גם
הרגומים, וד"ה, וקורות הזמן מתנאים ואמוראים, קצת מהם נשאר ער
היום ונמצאו אתנו, ומהם נאבדו (עיין ספרנו ת"ב שער ג' פ' י"ג), רוב האגדות
אשר בשני התלמודים נמצאים ג"כ בספר מיוחד, לקטם ר' יעקב ב"ר שלמה
אבן חביב (היה ה' אלפים ר"ן) ונקרא בשם עין יעקב, ויש עליו הרבה
פרושים נפלאים המבררים חידותיו ורמזיו, ויבארו ג"כ איזה נאמר ע"ד הסוד
ואיזה נאמר ע"ד הגומא וההפלגה⁽²⁾. — וכל מפרשי האגדות הנמצאים בעין

⁽¹⁾ ולו ריזתי להעתיק מההפלגות והגומאות ממפרשי הנוצרים הקדמונים על התל"ך
יכלה הזמן, אבל אזכיר לדוגמא פה דבר אחד: ד"מ יש ממפרשיהם על המורה שאמרו,
שעד היום נשארו סמנים על החול וניכר המקום שבו נסעו הנגלים של מרכבת פרעה,
וכן נמלאו עוד סימנים הרבה בים סוף שעברו בו ישראל צחרצה, עיין (Holb. Jud.
ges. T. 1, s. 129).

⁽²⁾ כלל גדול בעיני האגדות המגזמות והמפליגות (ר"ל הגדות כאלה שאין למלאן בהן
לא מוסר וד"א ולא רמזים וכודות), הורה לנו הרשב"א ז"ל, תמלאנו בעין יעקב בריש
פרק הרוחה (ברכות פ' ט'), וז"ל: כי לעתים היו החכמים דורשים בריבים וכו' והיו העם
ישינים, וכדי לעוררם היו אומרים להם דברים זרים לזהלם כדי שתעוררו משנתם, וזו
הסבה מפורשת להם ז"ל במדרש שיר השירים ובפסוק הנך יפה רעיתי, אמרו שם: רבי
היה דורש ומתגמגמם הזכור, בקש לעוררם ואמר, ילדה אשה אחת במארים ששים רבוא בחרם
אחד, עכ"ל הרשב"א. ודמיון זה נמלא גם לאחד המיוחד מהמליצים (רעדנער) היונים
דעמאסטהניעס (Demosthenes) שדרש בריבים והיה הזכור מתגמגמם, ספר להם מעשה
מאחד שהשכיר לחברו חמור, ובא השוכר להיות ח"ע תחת הלל של החמור כחוס היום,
ולא הניחו המשכיר, באמרו, כי לא שכר לו כ"א החמור, והשוכר אמר ששכר החמור עם
אלו, וכשמוע העם מעשה זה, נתעוררו משנתם, וישאלוהו מאי הוה עלה? אז גער בהם
החכם הדורש ויאמר להם, הן לדברי הכל תשימו לב ולדברי חכמה ומוסר אין לזנוכם קשבת!
ורש"י ז"ל הורה לנו בדבר האגדות המגזמות, שלא נאמרו אלא לעמי הארץ ולנשים שבאו
לשמוע הדרשה של החכם, והיה נריך להמשיך לבם בדברי הגדה, עיין רש"י שבת (דף
ל' ע"ב). ובקבלת רבה (פרשה ב' פסוק עשיתי לי ברכות מים) נראה שהיו האגדות רק
לקטים עיי"ש, וכוונתו ג"כ על האגדות כאלה המגזמות כמו שכתבנו לעיל מזה. — והרב
בעל מאור עינים (בהלך אמרי בינה פ' י"ג) מביא כמה בעלי התלמוד שהיו מתגדדים מאד
להגדות בכלל וקראו אותן בשם גנאי, עיין בירושלמי דמעשרות פ"ג ד"ה: ר' זעירא ורבי
בא וכו' (בעין יעקב הגדפם במדינתו השמועו שם שמי מלות, אבל בכל הספרים זולתן

יעקב הנדפס, גם פרוש המחבר הזה בעצמו, רובם הולכים ע"ד החקירה והפילוסופיא.

פרק קיד

מהנשארים מהמדרשות ואגדות בספרים מיוחדים המה הנקראות בשם מדרשים, כמו: מדרש רבה, (רש"י קורא בשם אגדת א"י (בראשית מ"ז ע"ב), אולי מפני השווי שיש בו בכמה דברים עם האגדות בתלמוד ירושלמי) והוא על התורה, ויש בו חלוקי דעות מי חברו, ויש בו הרבה נוספות מאחרונים. מדרש חזית, הוא מדרש רבות על חמש מגלות, ונקרא חזית יען שמדרש שיר השירים וקהלת מתחילין בפסוק חזית איש מהיר במלאכתו (משלי כ"ב).

מדרש תנחומא, נקרא ג"כ ילמדנו, והוא על התורה ג"כ, נוגם בו יש חלוקי דעות מי חברו, ובשפתי ישנים בשם שה"ק אמר שר' נחמן ב"א בעל הסמ"ג חברו, עיי"ש, וזה בלתי אפשר כי ר' משה מקוצי בעל הסמ"ג היה חמשת אלפים א' וכבר מביא רש"י התנחומא, ורש"י היה ד"א תתס"ה, ואפשר הוסיף בו בן אחות הסמ"ג איוו הוספות, ונקרא כן, מפני שמתחיל בכל פרשיותיו בלשון ילמדנו רבינו, ויש בו הרבה ממחברים אחרונים שהוסיפו בו. — וי"א שתנחומא וילמדנו שני ספרים שונים המה, וזה שבידינו אינו התנחומא:

תנא דבי אליהו (מיהסים לרב ענן אחד מן האמוראים). ועוד יש הרבה מדרשים מיהסים במעות לתנאים ואמוראים, אבל נתחברו בזמן שלאהריהם, כגון: מדרש ר' עקיבא, מדרש ויסעו, מדרש תדשא (מיוחס לר' פנחס בן יאיר), (מדרש אבכר¹), מדרש תמורה, וכן פסיקתא, הנקרא פסיקתא

נמלאו) ובמסכת סופרים המאמר לר' יהושע בן לוי מענין האגדות עיין שם. אמר המחבר: להיות כמה אגדות נכתבות צרמו ומידה ולא נודע לנו כונתן האמתית ע"כ עלו זהם קמטוים מן המעתיקים, ולא חלו צם ידי החכמים לתקנם, כמו שעשו בהגדות ובהלכות המוזכות לנו (עיין פרוש הכוזרי מאמר ג' סימן ע"ג).

¹ מעודי לא ראיתי המדרש אבכר ושאלתי עליו ואין מניד לי מי שראה אותו, וכן השפתי יטעים כפי הנראה לא ראה אותו ג"כ, ומי יודע אם לא כבר נאבד מהעולם. — כל מי שמעיין בקצת מאמרים שמציא הילקוט שמעוני ממנו, וכן בסדר הדורות בתחלתו, יראה שיש במדרש הזה כמה ענינים מן ספרי המיטסהאלגעי של היונים והרומיים, ולדוגמא יעויין בילקוט שמעוני סוף סדר בראשית מעשה ארוך מהלילה ווענוס הנקראת אסתרתא, ומעשה של השטן עם נח צפת אשר נטע כרם ושחט שם וחריה וחזיר וכו'. וכן בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל (שמות כ"ד י') המעשה עם הריבה שהפילה עוברא בטינא, ונחת גבריאל ועבד מניה לבינתא, ואסקי לשמי מרומא, ואחתינה גילוגדק (ר"ל ספסל קטן) תחוט אפיפורן (ר"ל שרפרף הכסא הנקרא בלשון הקדש הדוס) דמרי עלמא עיי"ש, (ואמרו

רבת א' מיוחסת לרב כהנא אחד מן האמוראים, ועוד הרבה זולתן ספרי דרשות כאלה אין קץ², ולברר כל אלה בפרטות צריך זמן רב, והמון ספרים

המבארים שהוא לקוח ממדרש (לכבר). — ואפשר נתחבר המדרש הזה אחר הגאונים מאת יהודי ערבי בארץ המזרח או בספרד בזמן ממשלת הערביים, ואולי היה שמו הפרטי של המחבר „אבבר“, ויש שמות כאלה אצל הערביים, והחכם בעל מאור עינים ראה המדרש הזה כנראה שם בספרו (פ' נ"ז) שמזכירו ללאחר יד, ונראה ממנו ג"כ שהשם אבבר היא מלה לועזית, יען שגסה עליו קו, כדרכו להסמין בקו על כל מלה לועזית.

¹ ונקראה רבתא נגד הפסיקתא-של ר' טוביה ז"ר אליעזר המאוחרת בזמן הנקראה בשם זוטרות, ר"ל קטנה, ונדפס ממנה ויקרא, במדבר, דברים, אבל ספר בראשית ושמות עודם הם כתיבת יד, עיין הבאור (בראשית מ"א י'), ולדעתו הוא ספר לקח טוב שמביא הרשב"ם, ונקרא כן, מפני שהוא מתחיל בפסוק כי לקח טוב נתתי לכם.

² אין לך לשון שבועלם (אף בלשונות המזרחיות שתייה מסוגלת לדרשות ורמזים וטעויותן כלשון העברית, ויכולים לדרוש בה על כל קוץ וקוץ טילי טילים דרשות ורמזים ור"ם וסופי חכמות, יען שאין באלפא ביתא של העבריים (כמו שאין בלשון הערבית ויתר הלשונות המסמכתות ממנה) אותיות התנועות (וואקאלטון), וביותר מסוגלות המליצות שכתבו בהם התנ"ך, לדרשות כאלה; כי יש בהן הרבה מהשאלות הפלגות וגזומות (כמו שאמרו חז"ל: דברה חורה בלשון הבאי, ר"ל גזמא, עיין לעיל פרק כ"ב), כדרך כל ספרי המליצה והשיר ובכפל לשון ומלות שונות, עד שנקל מאד לכל חכם הדורש הן בדברי דרשות והן בדברי מוסר ומדות לתלות דבריו באיזה מקרא בתנ"ך או באיזו מלה ערבית ולמלא בה רמזים כחפזו.

כבר בררנו בהחלטת ספרנו העודה בישראל, שחז"ל היו משתדלים בחכמתם לתלות כל דבר בתנ"ך, אבל רק ע"ד אסמכתא בעלמא, ואחריהם החזיקו ג"כ החכמים השלמים מהגאונים ומהאחרונים בספריהם לתלות כל דבר בתנ"ך, אבל ג"כ רק ע"ד אסמכתא, או למען תה יתיר יקר והדר לדבריהם; אבל קצת מהאחרונים בחבוריהם ודרשותיהם לא כן חשבו, אבל לדעתם בין בעיני תורה או חכמה מוסר וד"א, וכדומה, כל אשר הולידו עשהמוטותיהם המה דברי אמת ויקרים מאד בעיניהם וכאלו רוח ה' דבר בהם, והשתדלו להראות מולא דרשותיהם בתנ"ך, ושהנביאים כוונו ממש לדבריהם, וכן תלו דבריהם במאמרי חכמי התלמוד השלמים, וחשבו שרבותיו ז"ל כוונו לדבריהם דוקא. — והסבה הראשית לזה, הוא: מעט שחדלה לשון עברית להיות לשון מדברת והוא מזמן גלות בבל, וספרי התנ"ך היו נלרכים בעבור זה לתרגומים ופרושים, למען יבין הקורא במו, ואפילו בזמן היות לשה"ק לשון מדברת היו נלרכים ספרי התנ"ך לפעמים איזה באור ופרוש, כי בלתי ספק לא הייתה לשון ההמון כלשון מליצת הנביאים והסופרים באומה, שכתבו במליצה נשגבה ובעניינים נשגבים, ובפרט שהלשון בעלמא מימות משה רבינו עד סוף בית ראשון, ערך חשע מאות שנה, קבלה בלתי ספק שגויים הרבה, כדרך כל לשון, מזמן לזמן וממחוז למחוז, ואף החכמים והסופרים הנמלאים בזמן אחד ובמקום אחד, מתחלפים בסגנון הלשון כידוע, וכמו שהעירו ע"ז גם בעלי התלמוד ע"ה, וכאשר נתפזרו מגלות בבל עד הנה בין אומות ולשונות

רבים לעזר, אשר בלתי נמצאים בגבולי כלל, ואין ידי משגת לקנות ספרים מכיסי, וגם העם אשר אנכי יושב בקרבו אין ידו משגת¹).

פרק קטו

מהנשארים מספרי מדות וכו': (א) מסכת אבות (בספרי המשנה), אין ערוך אליה, [ונקראת מסכת זו בשם אבות (פלטער) ע"ש ראשי המורים באומה, כי המורה והגדול נקרא אב בתנ"ך ובתלמוד וכן נקראו אצל הנוצרים ראשי הכנסייה מקדמוניהם בשם אבות (קירכטן פלטער, פלטיארכטן), וכן בכל אומה ולשון יתארו ראשי הדת הבהנים או המורים גם המלכים והחכמים בתאר אבות — ואולי נקראת מסכת זו אבות ע"ש הזוגות הנזכרות בפרק הראשון

שונות ודבורס היה בשפתי נכר כשפתי המדינה, וכל מצאנר או מתרגס או פותר ודורס וכדומה מהבלתי שלמים, איש בערך לשון ארצו ומקומו וזמנו מלא בתנ"ך הרבה זרים בשמוש הלשון (שהוא היכוד לבאור הכוונה באיזה משפט), כי לקח לו לקו הלשון המדוברת צפי גרונו ועמו; ע"כ חסר בכל מהמני כח לתת לו באור או דרוש המוסכס ללשונו, וגם הדעות והלמודים אשר למדו בלשונות האלה מהעמים האלה, עד שנשרשו בדעתם ובלבבם, עד שהיה נראה להם לפעמים שכוונו סופרי התנ"ך ממש להדעות והכוונות האלו אשר נולדו צרעיוני עם כשדי פרס ומדי הודו יון ורומא וחכמי הערביים האחרונים, וזולתן, וכל השיטות (סיסטעמען) החדשות המתחדשות לבקרים בכל עיני למודים, וצפילוסופיא וקבלה, ואף כל סדרי המנהגים החדשים, הכל כאשר לכל הראו יסודותם בתנ"ך, [והמה דומים לבעלי הדמיון שמשגיגים בחושיהם כל דבר אשר יהגו בו, וילידיש השומעים קול הפעמון צראש המגדל המודיע השעות, ידמו שהפעמון ישמיע קול דברים, אחד, שנים, שלשה, וכו', או איינס, זווייט, דרייט, כפי לשונם אשר ידברו]. ולצבר האמת מדברים כאלה צריך לצב חכמה ודעה רחבה, וצקיאות רב בלשונות המזרחיות, ולדעת הדעות שהיו בזמן סופרי התנ"ך איש איש בזמנו; אז אם הדרישה והחקירה מסכימות עם הפסוק, אינן נקראות דרשות זרות, אבל באורים הקרובים לאמת.

¹ עיין שפתי ישנים שמוכיר הרבה מדרשים, ועיין הקדמת הרב המופלג מוהר"ר יעקב ב"מ"ה נפתלי הירץ ז"ל מצראדי לספר אגדת בראשית (שהביא פעם שניה לדפוס בלעמבערג), כי שם בהקדמה זו מוכיח המון מדרשים וצרייתות ומסכתות שהיו בידי קדמוניו ומהם: מסכת גרים, מסכת זיית, מסכת ארץ ישראל, מסכת תפלין, מסכת חנוכה ושגת או צרייתא דארבעים ותשע מדות, או צרייתא דמסכת מדות, הנזכרות ברש"י (סוכה ח' א') בד"ה כמה מרובע יתר על העיגול, ובהרא"ש (בתוספותיו על ב"ב דף כ"ו) וברש"י פ' תרומה, [כך ז"ל] [כ"ז ה'] ומלכים (א') זיין פסוק ע"ז ופסוק כ"ח) [כך ז"ל] [ופסוק י"ח], וברש"י תהלים ע"ח, עיי"ש בהקדמה זו שמאריך בזה, ושמאל בה קורא נעים הרבה ענינים הסכרתיים לכל חוקר צענינים כאלה. ובספר יסוד מורא להראב"ע מיחס הצרייתא דמ"ע מדות לר' נתן, עיין להלן, ומרש"י תהלים ע"ח שהזכרנו נראה שהיו בצרייתא זו ג"כ דרושים ואגדות.

ממסכת זו, שהיו ראשי הסנהדרין (סעאלטוס), והיו נקראים או ברומא (הסענאלטארען) גם כן בשם פאטער ר"ל אבות (פאטער), ונתן למו תאר זה ברומא ג"כ ע"ש רבנות וגדולה כדלעיל] — ומסכת זו לבררה דיה לתת עדות ברורה מגודל חכמת רבותינו בעלי התלמוד זצ"ל במדות, ושהיו פרושים מכל הבלי העולם ומותריו, וצדיקים וקדושים בכל תהלוכותיהם ומנהגיהם, ופרישותם, יותר מכת הנזירים היונים (סעאלטער), מי מהחכמים לא יתפלא על הלמודים הקצרים בכמותם והכוללים ענינים רחבים באיכותם הנמצאים במסכת זו המלאים שכל טוב עם אמתתם, אשרי מי שבהר בהם ובמשנתם ונוצר אמריהם הקדושים, וזה כל האדם, כמו שדרשו חז"ל על פסוק זה (ועיין הקדמת הרמב"ם לסדר זרעים).

עוד הוסיפו על מסכת זו, ברייתא אחת המדברת במעלת התורה, המתחלת: שנו חכמים, הנקראת: פירק קנין תורה ע"ש שנוכר בה קנין תורה, כמו שנקראת אבות דר"נ בשם מ"ט מדות (בדברי הראב"ע כנוכר לעיל) ע"ש שנוכרו באבות דר"נ (לפי השערתי) מ"ט מדות, כמו שנבאר להלן. — ב) מסכת ד"א רבא וזוטא. ג) מסכת אבות דר"נ הבבלי (והיה ג"א תפ"א¹), והם בכלל המסכתות שלא נכללו בתלמוד. —

¹ היוחסין כתב שרבי נתן זה חצר הרצה ספרים וכתובים משניות ג"כ עיי"ש, ועיין השו"ב רב שריד גאון המובא ביוחסין, וסדר הדורות, וערוך ערך קמו. ועוד מובא בלשון עזרא (ביסוד מורה) מ"ט מדות לרבי נתן, ועיין הקדמת ר' יעקב הל"ל בלגדג בראשית. — ולדעתי הכוונה על מסכת זו אבות דר"נ, כי מלשתי זה אחר החקירה ארבעים ותשע מדות, בדוק ומשובח אחר לחס וממלא השבון הזה מדויק וממלאם באין חסרון ועודף, ואלו הן על הסדר: — צפרק כ"ח: ג' מדות צת"ח אבן גזית וכו' (צפ' כ"ט לא גרסינן מדות אדם שלמד לעלמו וכו') — צפרק ל"ז: שבע מדות שמשמשות וכו' (ושבע דהלל לא גרסינן עיי"ש בצדי הגליון). — צפרק מ': ד' מדות שלי שלך (ורומז עס "וכו" על אלו הנזכרות לעיל במשנה דאבות, ולא רצה לכפול דבריו וכתב "וכו" כדרכו בכל המסכת הוא במקום שמיא מהמשנה דאבות ואין לו לחדש ולא לפרש בהם כלל או מיא רק ראשי הענינים עס "וכו" וסומך על המעיין במשנה), [ואלו הן המפורשות במשנה: ד' מדות צדעות — ד' מדות בתלמידים מהיר לשמוע — ד' מדות בנותני נדקה — ד' מדות בהולכי בהמ"ד הולך ואינו עושה]. — ד' מדות בתלמידים הרואה שילמוד — ד' מדות בהולכי בהמ"ד מהקרב ויושב — ד' מדות ביושבים לפני חכמים — ד' מדות יש רואה ונראה. — צפרק מ"א: ג' מדות צת"ח שאל ומשיב. סך הכל מ"ט מדות. [הש"ס אשר לפני הוא דפוס סלאוויטא עס האלפס, עס הנהוט הגאון ר' ישעיה פיק זצ"ל]. ונחסר כאשר יעיד כל מצין באבות דר"נ שלפנינו כמה פרקים, והיה בודאי באבות דר"נ על משנה דאבות תקופות וגימטריאות (אבות פרק ג' מ' י"ח) ענינים מנורה הבית, ומהנדרה כי עס צימו, וגשמטו מידי המעטיקים והמדפיסים, כמו שעשו צימיו המדפיסים בצפרק אבודרהס

בספרי חכמות הפילוסופיא והקבלה: ספר יצירה, והוא נזכר בתלמוד
 סנהדרין (פרק ז'), ונקרא אצלם לפעמים בשם ספר יצירה, ולפעמים בשם
 הלכות יצירה, ורש"י ז"ל קראו בשם ברייתא (בפרק ב' דחגיגה) ⁽¹⁾,
 וכן לדעתו מעשה בראשית ומעשה מרכבה ברייתות היו עיי"ש ברש"י (ועיין
 בספרנו ת"ב שער ג' פרק ל"ד בהערה א'). — פרקי דר"א (עיין בספרנו
 הנ"ל שער ג' פ' י"ב), והיוחסין אינו מיוחס לר' אליעזר הגדול ⁽²⁾ — ספר
 הבהיר (מיוחס לר' נחוניא בן הקנה) (והיה בזמן הלל ושמואי), ונמצא
 רק מקצת ממנו, וכן ספר הקנה, מיוחס לר' נחוניא בן הקנה ג"כ, והכל
 בטעות, אבל הוא לאחד האחרונים ששמו קנה אבן גדוד, והוא שחבר ג"כ
 ספר הפליאה ⁽³⁾ — פרקי היבלות ⁽⁴⁾ מיוחסים לר' ישמעאל כהן

שהשמיטו ענין התקופות, ומתנוללים בהערה לספר זה, שהשמיטו בעצור שאינו שזה לכל נפש.
 ויש ג"כ הוספות מאחרונים באבות דר"ג.

⁽¹⁾ וכן מזכיר המדרש רבה פ' נשא המאמר "עשר ספירות בלימה" הזכר פעמים
 רבות בספר יצירה, והמאמר הזה הוא יסוד לכל חכמת הקבלה, ואולי כל המאמר הזה
 במדרש הוספה מאחד האחרונים. — ואף שספר יצירה הוא לפי דעת רבים ספר קדמון,
 בכל זאת לא מצינו בשני התלמודים והספרי והספרא והמכילתות והבבליות והמדרשים הרבים
 וכדומה, שיהיה נזכר בהם כלל הענין של עשר ספירות, והתחילו להספרם בערך זמן
 רבינו סעדיה גאון, זה קרוב לאלף שנים. — ובכלל כבר אמרנו לעיל (פרק ק"ד)
 שבמדרש רבה יש הרבה הוספות מאחרונים, עיי"ש. — ואפשר שנו האחרונים או הוסיפו
 בספר יצירה ג"כ חיזה מאמרים קטנים שלא היו בראשונים.

ומה שנוגע לספר יצירה בכלל, אין ספק אלא שמעשהו כמעשה כל המגלות ספרים
 של הקדמונים שנתחברו בהלכות ודינים, ומכ"ש דכ"ש בספרים המדברים מענינים כאלה,
 שלא נכתבו מהם בספר רק מקצת דמקצת, וראשי פרקים לזכרון, והשאר למדו על פה,
 ואפילו על פה לא מסרו מענינים האלה ליחידי בגולה כ"א ראשי פרקים, וכמבואר במשנה
 דחגיגה פרק ב', ודברנו מזה הענין בספרנו הנוכחי כמה פעמים.

⁽²⁾ וז"ל היוחסין (דפום זאלקאווא ח"א דף מ"ז ע"ב): שאע"פ שהוא מכוונ לר'
 אליעזר, האחרונים עשו פרקיו כמו הזוהר המכוונ לר"ש וכו', והוכחתו של היוחסין ממה
 שנזכרו בפרקי דר' אליעזר חכמים שחיו בזמן מאוחר ממנו, כגון ר' אלעזר הקפר, וכדומה,
 עיי"ש ביוחסין שמאריך בזה. — ואע"פ שהפרקים האלה שייכים לספרי המדרשים לפי תוכן
 ענינם, אך יען שנמלאו גם ג"כ כמה ענינים מדעיים נחתי להם מקום בין ספרי החכמה.
⁽³⁾ נקרא כן בשם פליאה כי כל דבריו מלאים רמזים וכלם פליאות, כגון שכתב
 שהגן עדן היא עיר הנדחת וראוי לשרפה, מפני שכל אנשי הגן (והיינו אדם וחיה) עבדו
 ע"ז ושכל בני אדם המה ממזרים מפני שהנחש בא על חוה (והיא היחה אשת איש), ועוד
 דברים זרים ומזהילים שמונחי להעלותן על הכתב, (עיין ילקוט ראובני דף ק"ו ב' בראשית)
 ועיין ספרנו תעודה בישראל דף 104 בהערה.

⁽⁴⁾ בספר ארזי לבנון נדפס קצת מזה, ואולי הוא ספר היבלות שמוכרים המקובלים,

גדול) בן אלישע (היה ג'א תתכ'ח), ויש לי לדבר הרבה מאלה החבורים, אולם בחרתי לקצר בספרנו הנוכחי¹.

ספר הזוהר, מיוחס לר' שמעון בן יוחאי (והיה ג'א תתפ'א) ומתחלק הזוהר לפעמים על סתרי תורה ומדרש הנעלם, ורעיא מהימנא ותוספות, אבל יש בהם הרבה הוספות מאד מאחרונים, (עיין ספרנו ת"ב), וכמו שמבאר הגאון ר' אליהו דעל מעדיקא בספרו בחינת הדת, והנלוים אליו, ובפרט הגאון רבינו יעקב עמדין המכונה יעבץ בספריו וביהוד בספרו המטפחת, — ומדברי היוחסין הנדפס בקאנסטאנטינא שנת שכ"ז נראה שר' משה דליאון הצרפתי חברו בעצמו, ותלה אותו בהתנא ר"ש בן יוחאי, וכן דעת הגאון מהרי"א קנדיאה (בקונטרס אחוז), וזולתן, וכבר התפוצצו ע"ז הררי עד.

ועוד מזכיר בוזהר כמה מחברים, ספרא דרב ייסא סבא, ספרא דרב ייבא סבא, ספרא דרבי כרוספדאי, ספרא דרב המנונא סבא (אלו ארבעתם אמוראים היו, הרבה-דורות אחר ר' שמעון), ספרא דאשמדי, ומיחסו לשלמה המלך, ספרא דחרשין דקסראי, ספרא דחנוך, ספרא דצנועתא (עיין לעיל פרק ל"ב), וכיוצא בם, וכלם לא ראינו ולא שמענו, וערבך ערבא בעי, ולא נמצאו מוזכרים הספרים האלה (חוץ ספרא דחנוך עיין לעיל פרק ל"ב) כמו הזוהר בעצמו עד זמן מציאותו בשום ספר. — הזוהר בכלל הוא על חמשה חומשי תורה, והוא הנקרא זוהר סתם, ויש ג"כ על התורה בקצור ועל מגלות

ורבינו האי גאון ז"ל (הוא צע"י צפ"ב דהגיגה) על המאמר ארבעה נכנסו לפרדס, אמר, שהוא הלמוד במרכבה, ונכנסו להיכלות, והוא שתי משניות שלמדו התנאים (וכפי הנראה מלשוננו שם, היו עדיין בזמנו) ונקראות אלו השתי משניות בשם היכלות רבתי והיכלות זוברתי עיי"ש, ואולי זה הוא הפירוש היכלות ה"ל.

¹ כי אין מלאכה זו מתכלית כוונת זה החבור, ונגעתי צענינים הללו לרגל מלאכה רק בקצה עמי והנחתי הדבר להחכמים מצעלי הקריטיק שהקדישו עתותם למלאכה זו, והיושבים צעירות הגדולות שיש בהם הרבה כפי עקד הממונים ספרים שונים, וממהדורות שונות כמו: פאר"ז, המצורג, לייפציג, ברלין, וויטן, פראג, וכדומה. ומי יתן ויתעסקו צענין הזה רק החכמים, והמלומדים השלמים והמוזכקים, והבקיאים האמתים מרוב שקידת הלמוד, אך רע עלי המעשה אשר אני רואה היום, כי אחוז במלאכה זו היקרה גם המון שועלים קטנים מחבלי כרמים, ויש מהם אשר לא ידע על צוריו מאמר אחד צנוף הספר אשר מצדק, והוא צא וחוקר, איך נדפס ראשונה? ומי המציאו לדפוס? וכדומה לחקירות כאלה, כאלו היטה רק זאת חכלית הידיעה צחורה ובחכמה, אפילו אם היה קצת מלומד, ומכ"ש שהוא ריק מכל תורה וחכמה, ואינו שוקד בספרים, והוא רק מועד לסירוגין, או לשצחות וימים טובים, וכד ניים ושניב מעיין לפרקים רחוקים בדברים קלי העיון, ובא ומתערב בין היודעים לאמר גם אני בחלומי, הו! מי יספר העדר ידיעתם של אלו, אולתם וככלותם, ועל כלם החולפא ועזות פניהם יביעו וידברו עתק בגדולים וחכמים מוזכקים יננים וחדשים.

רות וכו' ונקרא זוהר חדש (כפי הנראה הוא מלוקט מהמכתבים אחר מות ר' משה דליאון), ועוד ספר התקונים, או תקוני הזוהר, ובו עיי' תקונים, פשטים ורמזים וסודות הקבלה על תבת בראשית (ברא אלהים). — וכבר הרחבתי לדבר בדבר ספר הזוהר וענינו בקונטרס מיוחד שהוספתי על ספר המטפחת להגאון ר' יעקב עמדין ז"ל¹), וקצת ממנו תמצא קורא נעים! בספרנו בית האוצר מחברת ב':

פרק קמז

מהנשארים בד"ה והקורות: מגלת תענית (הוא ספורי מעשיות מהצרות והי שועות שנעשו לאבותינו, ביחוד בבית שני), מיוחסת לחנניה בן חזקיה בן גרון (חנניה היה בזמן הלל ושמיאי), ויש בתלמוד שמיחסים אותה לסיעותו של ר' אלעזר בנו של חנניה הנזכר²). וזה הספר מגלת תענית הנדפס עם סדר עולם (המובא אחר זה) נעשה (כפי הנראה ממנו) מאחרונים בזמן מהתנאים הנזכרים אבל על יסוד הספר של התנאים הנזכרים, ואפשר הוא מלוקט משני התלמודים, ומדרשות מפורות. סדר עולם רבא, (הוא סדר הדורות מארם עד זמן אנדריאנוס קיסר רומי), מיוחס לר' יוסי בן הלפתא (היה ג"א תתפ"א), אבל כפי הנראה בברור מזה הסדר עולם הנדפס עם ספר מגלת תענית הנזכר, הוא נתחבר מאחרונים בזמן מר' יוסי הזה, אבל על יסוד הספר של ר' יוסי הזה, וסדר עולם זוטא הנדפס אצלו, הוא קצור מסדר עולם רבא, ממחבר אחד שחי בשנת ד"א תת"א, שכן מזכיר שם שנה זו של זמנו, והוסיף עליו סדר הדורות קצר עד זמנו, והוספה זו נכרת מלשונה שנכתבה בלשון ארמית. נומה שכתב שם זמנו של המחבר, ד"א תת"א צריך להיות, ד"א תתפ"א ויש לי דרוש ארוך בזה. ואפשר לומר שגם סדר עולם רבא הוא מלוקט משני התלמודים ומדרשות מפורות, ומה שמיחסהו לר' יוסי דוקא? מפני שחז"ל בתלמוד מיהסים לו עפ"י רוב סדר הדורות, כי היה נעלה בדיעתה מתנאים זולתו, והשבנו יותר מבורר לאמתו נגד דעות זולתו, וסתם סדר עולם בתלמוד הוא ר' יוסי הזה (עיי' יבמות דף פ"ב, נדה מ"ו). — אמר המחבר: אחר כתבי

¹ בסוף ספר מ"ש שהולחתי שנית לאור צעיר לעמצערג בשנת תק"פ הכתמתי להדפיס מחדש את ספר המטפחת ה"ל עם קלת הוספות ותקונים מחכמי ישראל שאספתי והוספתי הקדמה רבה, בה הרחבתי לדבר מעיני חבור ספר הזוהר בכלל ומסגנון לשונו וכדומה, וכבר קבלתי אז הסכמות מגאוני הזמן על כל ה"ל, כאשר יראת הקורא בסוף ספר מ"ש ה"ל, אך מכבות שונות נעלמה מלאכה זו עד הנה.

² עיי' סה"ר ערך חנניה בן חזקיה ומה שכתבתי לעיל על ספרי החשמונאים בשם ה"ג.

זאת הגיע לידי המאור עינים לר' עזריה מן האדומים ומצאתי בו שדבר הרבה מהספר סדר עולם הוה מההוספות שנתוספו בו מאחרונים (והוא בפרק י"ט לאמרי בינה) , ושם מדבר מהרבה ספרים מרבתינו ששלטו בהם ידי זרים , ועיין לעיל בספרנו זה (פ' י"ח) בהערה ראשונה פליאתנו על רש"י תענית (דף ל' ע"ב) ברא' : שניתנו בו לוחות האחרונות .

פרק ק"ז

וזולתן היו או כמה ספרי יחס , וספרי דברי הימים¹) , וקורות הזמן , ובדומה , שחברו היהודים [מהם בלשון הקדש , ומהם בארמית וסורית ויונית] , מהם קורות יחידי הסגולה , ומהם קורות כלל ישראל , ומהם קורות איזו אומה הנוגעת לעם ישראל , ובדומה . המחברים הללו שכתבו ספרי ד"ה היו ע"פ רוב הכהנים ; כי היתה זאת מחובתן (עיין העתקתנו מספר אפיאן בספרנו בית האוצר) . ודע שגם אחר החורבן כתבו הכהנים ספרי ד"ה (עיין העתקתנו מספר אפיאן שהוזכרנו) . ובכלל תדע שהיהודים היו מאז בקיאים מאד בהיסטוריא , עד שגם סופרי האומות הקדמונים בכתבם ספרי הימים שאלו את פי חכמי ישראל , וראה זה מצאתי בשם סופר קדמון פלרפיריוס (Porphyrius) שמו , שראה את ספר ד"ה להפיניציים להסופר הכנעני הקדמון סאנבאניאטאן

¹) הילקוט שמעוני (בספר שמוה) מציג צלחיות הרבה מעשיות ממש רצינו מספר דברי הימים למטה , וכן מצינו הערוך , (ואולי זה הוא הכדפס בקאנסטאנטינא שנת רע"ה המוצג בספר ש"י) , והוא צלח לה"ק . כפי הנראה הוא חבור מאוחר מאד ומלוקט מהתלמוד והמדרשים ומספר יוסיפון בן גוריון , [הראש"ע צפירשוו (שמות ז' כ"ב) כתב ז"ל : ושם כתב בספר ד"ה דמשה אל תאמין , וכלל אומר לך , כל ספר שלא כתבוהו נביאים או חכמים מפי הקבלה אין לסמוך עליו , ואף כי יש בו דברים שמכחישים הדעת הנכונה , וככה ספר זרובבל וגם ספר אלדרד הרני והדומה להם] . עוד מציג הילקוט לפעמים ספר אבא גוריון , לא אדע מי הוא ומלאמי צמאור עינים פרק ג"ז שמוכיחו כלאחר יד וראה אותו ציחד עם מדרש אבכר שהזכרנו לעיל , אבא הוא שם מאר לחכמי התלמוד לפעמים ג"כ כמו רב וכדומה (וכן בתל"ך מלינו שהיה הנביא או הגדול נקרא אב והתלמיד בן) ומזה אבא חלקיה , אבא שאול , אבא אלעזר , וכדומה (הרבה שמות כאלה היו שמות העלם וגם לפעמים שמות ההאר) . ועוד נמצא חללנו ספר הישר על התורה ואמר שם בהקדמה שנמצא צירושלים , וכפי הנראה מלשוננו הנחה הוא נתחבר מבעל היוסיפון לעברים אחר זמן הגלוים , והיוסיפון לעברים הזה כבר דברנו בספרנו העודה צישראל (ד' 44) ואמרנו שם שלקח המחבר הרבה מספר הנוצרי (Egesippus) . ולדוגמא יעיין הקורא בספר הזה (Egesipia B. 5. K. 2.) הקינה שקון הנוצרי הזה על חורבן צהמ"ק , וציוסיפון לעברים פרק שמונים הקינה הנמצאת שמה , ומראה שהיא העתקה ממש מהקינה של הסופר הנוצרי הזה , ועיין בספרנו ציח האוצר מהגרת ז' בהתגלות בני הרבבים .

(Sanhoniaton) הנודע בשם, ואמר שם: בעת חברתי ספר זה, הייתי מתייעץ פעם בפעם עם הכהן לאל יה, ושמו, ירמבעל הוא ירבעל הוא גדעון השופט הנמצא בשופטים, עיין עאזעביזם (ספר א' וספר י') ועיין בקורת התנ"ך לקאלמעט (ספר, שלישי בקורת כ"ב) וכן הביא באחארט ווולטו (והבקי בלשונות המזרחיות לא יתפלא על הוספת אות מ' לפני אות ב', ובמחברת השלישית מספרנו בית האוצר ידובר מזה הרבה איה).

פרק קיה

מהנשארים מהתרגומים: תרגום יונתן בן עוזיאל התנא (והוא בלשון ארמית) (היה ג'א שכ"ח), ותרגומו אך על נביאים לבר, נויש בו ג'ב לפעמים ממדרשי חז"ל כגון (שופטים ה' כ"ז): ידה ליתר תשלחנה וגו' טובתא יעל וכו' דקיימת מה דכתיב בספר אורייתא דמשה, לא תהוי תקון זון דגבר על אתתא עיי"ש, והוא נמצא במדרש משלי על פסוק ידיה שלחה בכישור וגו' זו יעל שלא הרגה בכלי זין אלא ביתר וכו' לקיים מה שנאמר לא יהיה כלי גבר על אשה עיי"ש וכדומה, ואולי הוסיף אחד מהאחרונים זה בתרגום, והתורה לא תרגם, ואולי היה בזמנו תרגום ארמית מעזרא הסופר. — כתב הש"ק (חלק ג') בשם סופר אחד ספרדי שבשנה הששית לקיסר טראיאנוס (הוא בערך ג'א תת"ם) יותר ממאה שנה אחר יונתן בן עוזיאל הנ"ל נאספו כל היהודים ורדנו את התרגום של יונתן זה לשרפה, אבל הנוצרים קיימוהו עכ"ל, ואולי הוא מרומז בתלמוד שנודעוזה ארץ ישראל וכו' כשבקש יונתן לתרגם את הכתובים, ויש לי דברים בזה המאמר אך אין כאן מקומם.

תרגום אונקלוס (Onkelos) (מגר אחד ששמו כן, היה ג'א תת"ם) ¹,

¹ ואין זה עקילם (Aquila) כמו שחשבו קלם, כי אונקלוס היה רומי מלידה ותרגם בלשון ארמית, וזה היה יוני מלידה והיה מפאנטוס, מהוז ידוע באזיז, ונולדו היה, ואח"כ הסייד, ולפי דעת התלמוד היה בזמן אונקלוס, ותרגם את התנ"ך ללשון יונית, ושניהם תרגמו לפני ר' אלעזר ור' יהושע ומפיהם, אונקלוס בלשון ארמית ועקילם בלשון יונית, ובכל זאת יש הפרש בזמנם התרגומים האלה מזה לזה. ויש עוד הרבה העתקות קדמוניות בלשון יונית זולת עקילם, כגון: תרגום השבעים זקנים (שהעמיקו לתלמי לפני אלעזר הכהן הגדול אחיו של שמעון האדיק, ראש חכמי המשנה (עיין לעיל פרק ז'), וזה היה כמה מאות שנה לפני ההעתיקות הנזכרות, ויש חלוקי דעות אם השבעים זקנים העמיקו כל התנ"ך או התורה (ר"ל החומש) לנד]. — תרגום תאודוציאן (Theodotion) [והיה תאודוציאן זה יוני מלידה מעיר עפעסע בארץ יון, וחי אחר עקילם הנ"ל זמן קט וגם הוא הסייד, עיין Насерт. Церк. Ист. С. II. 6. 1820. Отд. 1. Стр. 12] (נגד דעת אייכהארין שאמר שהיה יהודי מלידה והתנצר) והעמיק ללשון יונית התנ"ך]. — תרגום סמכוס (Symmachus) [וזה סימאכוס היה שומרוני, וחי זמן קט אחר תאודוציאן

ותנא היה ומוזכר בברייתא (ב"ב פרק ו'), ותרגומו על התורה¹, והוא ג"כ בלשון ארמית (ונתחבר אחר יונתן בן עוזיאל). — תרגום כתובים (ובכללן חמש מגלות (בארמית הסורית, והיא לשון הירושלמי), מיוחס לתנאים (עיין תוספות מסכת שבת קי"ט), ויש מיחסים להאמורא רב יוסף סגי נהור (עיין רשב"ם על התורה ויקרא כ' י"ז), ויש עוד תרגום יונתן על התורה, וכן תרגום ירושלמי על התורה, וכן תרגום שני על מגלת אסתר, אבל כפי הנראה רוב התרגומים האלה בלשון ארמית הסורית הנ"ל [לבד אונקלוס על התורה ויונתן על נביאים] נתחברו בזמן מאוחר מאד² ויש בהם הרבה מן

זה, והסיהד ג"כ, אך אחר זה עזב דת היהודית (עיין ספר ה"ל לז' ה"ל) (וגם זה נגד דעת אייכהארין שאמר שהיה נוצרי), והעסיק התנ"ך ללשון יונית. — ועוד כמה העמקות זולתן ללשון יונית מיהודים ומנוצרים.

¹ ובקונטרס שו"ת שלי (המכונה בשם המזכיר) במשנה המדברת משני התרגומים הוכחתי ברואים (מר' יונה והס"ה עמק ברכה מסכת שבת) שיש בתרגום אונקלוס כמה תקונים והוספות מאחרונים — השו"ת האלה חברתי בשנת תקע"ז בעיר צ'אדי, והמה נמלאו מאז ציד ידי החכם המפורסם ר' יוסף פעריל נ"י צ'טרנאפאל, ויש בהם דברים טובים ומועילים, וכמו שמהללם הרב הגאון הגדול מוהר"י לנדא ז"ל בעדות ציעקב (עיין בספרו ח"צ צ'אשו), וכבר היו השו"ת האלה גם לפני האדס הגדול הרב החוקר אלהי ר' נחמן הכהן קראחמאל נ"י מזאלקווא, ומלאו חן רב גם בעיניו, ובקש ממני שאוליאם לאור, והבטיח לי לתמוך את ידי בקצת הוצאות הדפוס מכיסו, אך איזו ערדות הזמן עמדו לשענה לי אז, ושארנו בכתיבת יד עד היום, לבד איזו ענינים קטנים שהדפסנו מהם בספרנו מעודה צ'טרנאפאל וספרנו בית האור ובספרנו הנוכחי.

² רש"י ז"ל קורא תרגום שני לפעמים בשם תרגום ירושלמי (רש"י דברים ג' ד'), ולפעמים בשם אגדת מגלת אסתר (מלכים א' י'), אבל ברש"י דה"י קורא אותו תרגום של מגלת אסתר (ד"ה ב' ט' י"ח), (אך אין להביא ראיה מד"ה, כי רש"י על ד"ה מיוחס לרש"י ואינו לרש"י), ועיין רש"י מיכה (ז' ג'). האלפס בפרק אלו מניאות הביא תרגום ארץ ישראל על פסוק בחורה (אולי הוא תרגום ירושלמי) וכן בעל הערוך מביא תרגום ירושלמי על תורה, והמוסף הערוך מזכיר שכונת הערוך בשם תרגום ירושלמי על תרגום יונתן. — בפרוש רש"י לנביאים מביא עפ"י רוב התרגום יונתן ולפעמים אינו מזכיר שמו כלל, אבל מעתיק דבריו לבד אות באות מתרגומו של פסוק העוסק בפרוש, ואולם בפרושו לכתובים אינו מביא כלל התרגום שעל כתובים, וזה אות ומופת שלא ידע רש"י כלל מזה התרגום שצידונו (אף שהערוך מביאו). וכאשר חפשתי היטב בפרושו של רש"י מצאתי שמביא לפרקים רחוקים בכתובים פי' התרגום מהתורה (של אונקלוס) או מנביאים (של יב"ע), שהתרגומו של מלה זו הנמצאת שם ג"כ כך וכך, רק במקום אחד מצאתי כספירה לדברי אלה, והוא (במהל"ה) אל הנחילות, פירש"י כמו מהל"ה י"ח ונחלי בליעל ומרגס יונתן סיעין חייבין עכ"ל, ואחר שהצוננתי בו ראיתי שהוא שבוש מהבעל מגיה, ואריך להיות (שמואל ח' כ"ב), כי נמצא הקפיטל י"ח שבתהלים בשמוי לשון קצת גם בשמואל

האגדות והמדרשות, והתרגומים האלה אינם ראויים להקרא בשם תרגומים אבל בשם באורים או פרושים על דרך הדרוש, והיותר נאה להם שם מדרשים. — ובאמת התאר תַּרְגוּם וביחוד הפעל ממנו בתלמוד, הוראתו: דרוש, באור, פרוש, מאי קמן שלא כלו לו הדשיו? הכא תַּרְגְּמוּ ר"ל כן פִּרְשׁוּהוּ או דִּרְשׁוּהוּ) זה תלמיד הכם המבעט ברבותיו (סוטה פרק ג'), והרבה כיוצא בו בתלמוד. ויש עוד ממחברי ישראל הרבה תרגומים בלשון יונית, ספרדית, פרסית, ערבית, וכדומה, ונדפסים, מהם בכתב של הלשונות האלה, ומהם באותיות עבריות. — מהכריהם היו מאוחרים בזמן.

פרק קיט

כראות רבינא ורב אשי שלא יספיק למו הזמן לגמור כל הגמרא על ס' מסכתות הנמצאות בספרי המשנה; ע"כ לא כתבו כ"א הגמרא על המסכתות המדברות ממצות הנהוגות אף בחוצה לארץ שלא בפני הבית, והשאר היינו כל סדר זרעים (לבר מסכת ברכות), ומסכת שקלים (מסדר מועד), עדיות ואבות (מסדר נזיקין), תמיד (הגמרא אשר עליה נתחברה אחר רבינא ורב אשי), מדות וקנים (מסדר קרשים), וכל סדר טהרות (לבר נדה) לא כתבו,

כידוע, ועל תרגום זה של שמואל שהוא ליונסן באמת, כוון רש"י דרכו, כמו שאמרנו, וטעם כל הון שמחתי כי נחתי ה' בדרך אמת, כי בהפטי בתרגום של תהלים בקפיעל י"ח (שנרשם לפנינו בפרוש של רש"י אל הנחילות), מלאחי צו שמעתיק נחלי בליעל סיעת מלומיאי, אבל בשמואל נמלא סיעיין הייבין, בפרוש רש"י פה, ויפה מאד הפרוש של התרגום, כי לפי דעתו נחלי מלשון ערבית והתלמוד (נחיל של דבורים) ר"ל עדרת (של דבורים), והכוונה פה אהוזות או חברות רשעים (פרטפלער באנדע), וזוה פירש רש"י אל הנחילות על כלי זמר (כמו שפירש רב האי גאון ז"ל הוצא שרשים לרד"ק שרש נחיל) שנגווג היה דומה לשריקת דבורים עיי"ש, וכן כוונת התרגום בתהלים אל נחלי בליעל סיעת מלומיאי, כי מלים בלשון ערבית רשע, ולמען השגב המליצה השתמש המשורר האלהי על הצבת אנשי רשע בשם נחיל (שווארס), תמורת אהוזה או קשר או חבר או עדה, כאלו ילאו מגדר האנושי, וקבוצתם כקבוצת הרמשים, וכן מפרש התלמוד בפרק חלק את התאר בליעל במקרא, ילאו אנשים בני בליעל, אנשים שפרקו מעליהם עול מלכות שמים, ואנשים שאין מהם תועלת (לקבוצת אנושי).

אמר המחבר: אחרי כתיב זאת מלאחי אנב גרסאיי במסכת תענית (דף י"ח ע"א) ברש"י ד"ה בתלמוד והפגינו בליה, ופי' רש"י הפגינו: צעקו, כך מתרגמה בתהלים כל לשון שועה וצעקה לשון פגינה עכ"ל רש"י, והשכחתי שמה שהיה כחירה רבה לדברי שאמרתי שרש"י ז"ל לא ראה ולא ידע מהתרגום כסודים שבידינו; אך אח"כ מזכירי שכבר החליטו כמה חכמים, וביחוד הגאון יעב"ץ, שרש"י על מסכת תענית אינו מרש"י.

וכן עזבו מלכתוב כל המו"מ הארוכים שבגמרא, ובפרט המדברים מהכמות ומדעים שהיו מהתנאים והאמוראים. — וכל אלה פרושי המשנה מהמסכתות המדברות במצות הנהוגות בארץ ובפני הבית, יש מהם קצת בתלמוד ירושלמי, וקצת נשאר בע"פ והגיע להגאונים, והשאר נאבד באורך הזמן, וכן ההכמות ומדות וד"א וספורים, יש מהם קצת מהוברים בספרים מיוחדים מאז, כמו שבארנו, ויש מהם נשארו בע"פ אצל אנשי הסגולה והגיעו להגאונים¹, והמה הברום בספרים רבים והרהיבום, והשאר נאבד באורך הזמן, ויש עוד מסכתות נקראות מסכתות קטנות או היצוניות, כגון מסכת סופרים, שמחות וכו', אבל ידוע שנתהברו ברורות האחרונים (עיין ספרנו ת"ב שער א' פ' וא"ז הערה ג') :

פרק קב

גם אלה הגמרות שכתבו רבינא ורב אשי לא הספיקו לגמרם עד שגמרו בניהם שקמו תחתם לראשי ישיבות בבבל, והמה מרימר בר רבינא, ומר בר רב אשי, עם הב"ד שלהם, וסיימו התלמוד בבלי כמו שהוא היום לפנינו וחתמו אותו בזמן ד' אלפים רס"ה ליצירה, ונקרא הזמן הזה, זמן חתימת התלמוד, ומאז נתפשט התלמוד בבלי מעט מעט בכל תפוצות הגולה, ובכל מקום שהגיע קבלוהו היהודים על נפשם עד עולם.

¹ כמו שתמצא בדברי רש"י ויתר המפרשים שמציאים לפעמים ענין ארוך, כך מקובל להגאונים, ולדוגמא עיין ערוך ערך חולדה ממאמר רב אמי צפ"ק דתענית חולדה וכו', ועיין מכות (כ"ג): ודובר אמת בלבו כגון רב ספרא (מבואר בשאלות דרב אחאי גאון), וכן המשלי שועלים שמציא רש"י סנהדרין פ"ד, וכן כיוצא בזה הרבה הנכתיב בגמרא ברמיזה והיו נודעים להגאונים. העור א"ח (סימן ל"ח) הביא בשם שמושא רבא מאמר מהתלמוד: אמר רבא לא כשר לאנחי תפלין אלא מאן דקרי תנ"ך וכו' בתלמוד תמיא מתיבא וכו', ולא נמצא בתלמוד שלנו מאמר הזה, ועוד הרבה מאמרים בתלמוד שמציא השמושא רבא רובא אין בתלמוד שלנו (עיין הלכות תפלין על שם הגאונים הנקרא שמושא רבא, ועיין מה שכתב שם הרב הברלנר, אך בכל השגותיו של הברלנר נראה בחוש שהיו אלה המאמרים בתלמוד, כמו שיראה המעיין שם שמזכיר שמות האמוראים ושקלא וטריא שאי אפשר בשום פנים להכחיש), וכן המעשה דאנחי דשמואל המובא בהלכות גדולות הלכות גיטין (נמצא ג"כ בשני לשון קטן ביוחסין בערך אבא בשם בה"ג זה), ויש הרבה מאמרים בתלמוד וביחוד ספורים שהוסיפו הגאונים ליתר באור, והיה להם צדקה, וכפי הנראה כתבו הם על גליוני הש"ס שלהם, ואח"כ הכניסו המעתיקים להש"ס, (ואחר כתבי זאת מלאחי שגם דעת הכוזרי והמפרש אומר נחמד כן עיין שם מאמר שלישי סוף סימן ע"ג), וביחוד קרה כזה במסכת העניית שיש בה הרבה נזמאות והפלגות ממעשי נסים שאין דוגמתם בכל הש"ס, ולדוגמא יעיין הקורא בע"י במסכת זו צפ"ג' במאמרים דר' חיינא בן דוסא, שכתב שם המחבר וז"ל: מכאן נראה שאין זה לשון התלמוד אלא מפירושים שנכתבו בנוסח הגמרא עיי"ש.

אח'ז קמו רבנן סבוראי (עיין ספרנו ת"ב שער ג' פרק ל"ז) ומהם
 הוסיפו קצת מאמרים בתלמוד והוספת איזה דברים ליתר באור.
 ולדעת הגאון הגדול ר' יעקב עמדין ז"ל המכונה יעב"ץ, בתשובותיו,
 התלמוד לא נגמר עדיין, ולא יהיה נגמר עד עולם, כי כל מה שנושאים ונותנים
 חכמי התורה בכל זמן וזמן בענינים האלה הוא בכלל חבור התלמוד, כי
 החקירה בפרושי המצות מסורה לחכמי דור דור, ע"כ תוכן דבריו; ודבר גדול
 דבר הגאון הזה, ודבריו אלה הרהיבו עוז בנפשי, ויהיו למשען לי ביסוד
 חבורי זה בכלל. — רבנן סבוראי נמשכו מן ד"א רל"ו (4236) עד ד"א
 שמ"ט (4349) זמן קי"ג (118) שנים:

וכן העעם שנקרא נחום איש גס זו (שס), לא היה זה בנוסחאות הש"ס שלפני הגאונים,
 כמו שנראה ביוחסין בערך ר' עקיבא שמצא העעם הזה שנקרא גס זו בשם ר' נסים גאון,
 וכמזומה לי שהוא צטרוך וממנו הביא היוחסין, וכן לא נזכר כלל מעשה זה בירושלמי
 דשקלים (פ' ה') במעשה דנחום איש גס זו — וזוהי סרה פליאת המהרש"א בחדושי הגדות
 (סנהדרין ק"ח ע"ב) על הערוך ערך גס זו עיי"ש, וכן נראה שגם בזמן ר' אליהו צמור
 (והיה בערך ה"א שי"ן) לא נמצא זה בגמרא, עיין תשני ערך גם השני.

י' ואולי הוא מלשון והיק בתלמוד וסבור בהגדה עיין לעיל, ופי' סבור מצין וחריף
 כדאמר בתלמוד דגמר טפי מסבר, [(וזוהו שאמרו חז"ל: לעולם ילמוד אדם ולא"כ יהנה),
 וכן מסכימים כל חכמי הפילוסופים וצראשח אריסטוטילוס בספרו הנהגת המדינה (ספר ראשון
 פ' ז') שגמר טפי מסבר]; כי גמר מורה על ציקאות, וסבר מורה המצינות בשקלא ופריא
 והחריפות להוילא דבר מדבר, ועיין התשובה היקרה לרצ שריא גאון יעקב ביוחסין,
 והבנתי מדבריו שמתברא הנמלא בש"ס הוא מרצן סבוראי, שאמרו עפ"י סברא, ר"ל
 בשקול דעת לנד בלי קבלה, ויש לפרש „רצן סבוראי“ רצן הפותרים והמבארים (ר"ל
 שצארו ופרשו טעמי התלמוד, ויהיה א"כ נרדף עם אמורא ר"ל מתורגמן, ולמען ההבדל
 שנו את שמש), ומזה צמדה „לשבר את האזן“ ר"ל להסביר (פי' לפרש ולפתור ע"ד
 שמוכל האזן לשמוע ולהבין), ופרש התבה הזאת הוא לשון עברית ממש: החלוט ואם שברו
 (שופטים ז' ט"ו) ר"ל החלוט ופתרונו, ואפשר קריאת התבה לשבר את האזן הוא ג"כ צי"ן
 ימנית, וכן מלאתי צמדה נחומא (פרשת וירא) וז"ל: סופו של פסוק שובר (או שובר)
 את ראשו (ר"ל מפרש ופותר) וידוע שצי"ן הימנית מלה"ק מתחלפת לתי"ו רפויה או ס'
 בלשון ארמית. — ובתרגום ירושלמי על התורה מלאתי שפרנס „מחוקק“ (ומחוקק מצין
 רגליו) „ספריין“, (ועיין בחלק שלישי מספרנו בית האזר), ור"ל סופרים ומלמדי תורה
 ברבים כמו שפרשו חז"ל ומחוקק מצין רגליו צפ"ק דסנהדרין (ויהיה ספ"ר בארמית, כמו
 סופר בעברית, חלוק פ לאות ב, כמו הבקר תמורת הפקר, וכדומה). — ורש"י
 במסכת נדה (דף ז' ע"ב) אמר שסברא היא הנקראת גמרא צימי התנאים, ולא ידעתי
 לכוון דבריו.

שער השביעי

פרק קכא

אחר רבנן סבוראי קמו הגאונים, מן ד'א ש מ'ט עד ד'א ת ש צ'ה (4795), זמן ת מ'ו (446) שנים, והוא זמן הרבנים. — ושם התאר גאון הוא שם רבנות, שררה, וש לפנות, כמו: ריש גלותא, ראשי שיה, ונשיא, שנתנו בימים ההם לגדוליהם אשר בראשם, ותאר גאון ידוע אצל הנוצרים, ולשר גדול יתנו התאר (Excelent) ר'ל גאון או מופלא, (ומזה פרשנו בספרנו בית האוצר: ויקרא שמו פלא (ישעיה ט' ה'), ואולי הוא מן גאון יעקב, ע"ש הכתוב (תהלים מ"ז): את גאון יעקב אשר אהב סלה, וכן מתחלת התשובה היקרה [ביוחסין] לרב שרירא גאון בזה"ל: תשובת שאלה לגאון רב שרירא ראשי ישיבת גאון יעקב ורב האי ראשי ישיבת גאון יעקב, וכן יכוננו בספרים מקדמונים וזולתן, וכן נאמר: ביום ההוא יהיה צמתה' וגו' לגאון ולתפארת לפליטת ישראל (ישעיה ד' ב). והנחתו הראשונה והוראתו האמתית של השרש הזה: גדול, רב (גלס), ורם (ערכאנען), כי שרשו גאה: כי גאו המים (יחזקאל מ"ה), היגאה גמא (איוב ח' יא), ויגאה כשחל (שם י' מ"ז) ור'ל איש גדול באומה, וכן השם גאון (דער שטאלץ) ר'ל גאווה וגדלות, נופל בכל הלשונות על איש חכם אדיר מאנשי הסגולה שבאיוז אומה שתתפאר ותתגאה האומה בו לעיני העמים וזולתה, ד"מ: המשורר הנפלא האשכנזי קלאפסטאק (Klopstock), יכונה בשם גאון אשכנזים (דער שטאלץ דער דייטשען) וזולתו, ואולי להיות הגאונים או במקום מלכי ישראל, וכן מצינו על כל אלה והדומים להם שעמדו בראש האומה מהאמוראים ורבנן סבוראי שהיו לפני הגאונים שיתארו בתאר מלוכה (עיין סוף ברכות, וסוף הוריות ותשובות רב שרירא גאון ביוחסין) וכפי הנראה היו יראים לכנות את ראשיהם בתאר מלך בפרהסיא מאימת מלכי האומות שגרו תחתם חסכו להם תאר גאון הבא בתנ"ך במקום תאר מלך, כמו שנאמר: והורד גאון אשור, ושבת מצרים יסור (זכריה י').

וכן נמצא בתרגום יונתן (ירמיה מ"ח) שמענו גאון מואב שתרגם רבְּרַבִּי מואב. — כל אלה הגאונים עמרו בא"י בבבל בספרד וצרפת. — הגאונים האלה חברו הרבה ספרים (ועוד הגיעו כמה מהם לידינו היום, והרוב נאבדו ולא נשאר לנו כ"א קצת שמותם או מאמרים קטנים מפוזרים בספרי מחברים שהיו אחריהם), והם על שלשה מינים: א) פרושי התורה והנביאים על פי פרוש המלות והענינים, ועפ"י באור חכמת הלשון המסורה והדקדוק (בסוף הגאונים נתחברה המסורה משתי ישיבות אחת בטבריא ושניה בבבל¹) — ב) חבורים מעניני המצות על דרך

¹ כאשר ראו אז בימים ההם שנפלו קצת שבועים בתנ"ך וגרסאות שונות מספר לספר מאותיות הדומות במכתב וכיוצא בו, חברו אלה חכמי הישיבות אחרי העיון והחקירה, אלה המסורה, (ואין זה הנקרא בשם תקון סופרים שאחז"ל, עיין בספרנו בית האוצר ערך עזו, ועיין מאור עינים (פרק י"ט) דברים רחצים בענין התקון סופרים וראוי לעיין שם כי ימצא בו הקורא הרבה חדשות), ואלה בעלי המסורה ספרו כל האותיות וההצעות וכו' והעלו הדברים על הספר, וקימו וקבלו היהודים המסורה עליה אין להוסיף ולא לגרוע, והקרי וכתיב הוא מאנשי כנסת הגדולה לדעת הרד"ק, וז"ל (שמואל ב' ע"ו כ"ח): קרי וכתיב נראה כי בגלות הראשונה חבדו הספרים ונטלטלו, והחכמים יודעי המקרא מתו, ואנשי כנסת הגדולה וכו' מצאו מחלוקת בספרים הנמלאים בהם והלכו בהם אחר הרוב לפי דעתם, ובמקום שלא השיגה דעתם על הברור כתבו האחד ולא נקדו, או כתבו מנחון ולא מצפנים, או אחד מנחון ואחד מצפנים עכ"ל, וכן הוא דעת רש"י ז"ל בד"ה (א' ז'), אבל בתלמוד (נדרים פרק אין בין המודר) אמר ר' ינחק שהקרי והכתיב הוא הלכה למשה מסיני, ומזכיר שם התלמוד כמה קריין וכתבין מהתנ"ך עיי"ש, ומצינו במשנה שזכרת ג"כ המסורה (אבות פ"ג משנה י"ג): מסורת סייג לתורה, וכן בתלמוד נדרים שם, ואולי היחה בע"פ והגאונים העלוה בספר והוסיפו עליה סמיים וכיוצא בהם. ומה שכתבנו פה שהיו בתנ"ך לפעמים גרסאות שונות מספר לספר, אל תהי זאת לפלא בעיני הקורא, כי מצינו ג"כ לפעמים שנים גדולים מאלה שהזכרנו, כי התוספות (שבת דף ג"ה ע"ב) הביאו תלמוד ירושלמי שמיא מקרא דשופטים על שמשון, והוא שפט את ישראל ארבעים שנה, מלמד שהיו פלשתיים יראים ממנו עשרים שנה אחר מותו כמו בחייו, וכל ספרים שלנו כתיב עשרים שנה עיי"ש, וכן בתלמוד בבלי (סוטה פ"א) מביא שאמר שמשון זכור לי עשרים ושתיים שנה ששפטתי את ישראל וכו' עיי"ש. ואז"ל שנייים קטנים ממלא והסר זכרים מהם בתלמוד הרבה שדרשו עליהם ובנוסחאות שלנו של התנ"ך לא נמצא כמותם כמו שהעירו לפעמים במקומות האלה התוספות ויתר המפרשים. ומחברי התלמוד נהגו לכתוב תמיד אף התסרים שבמקרא מלאים, כמו שאמרו בתלמוד ע"א (דף ט'), (ועיין ערוך ערך ספר).

אמר המחבר: אחרי כתיב זאת הגיע לידי המצוא להחכם בן זאב וראיתי שם (דף י"ד ע"א) שמיא גם הוא את התלמוד ירושלמי (סוטה פ"א) שהזכרנו, אבל בגרסא אחרת וז"ל: למה נאמר בשמשון ב' פעמים וישפט את ישראל עשרים שנה, א"ר חמא מלמד שהיו יראים ממנו עשרים שנה אחרי מותו כמו שהיו יראים ממנו עשרים שנה בחייו עכ"ל, לפי

קצרה או הלכות פסוקות מהמצות שאנו חייבין בזמן הזה, ותשובות על שאלות שנשאלו בהם (1) — ג) תשובת המינים, וחוקק האמונה, חכמת אלהות, ויתר החכמות, שירים ומליצות, מדות, מוסר, משלי חכמים מכל עם ועם. מהגאונים האלה היו מבובדים מאד אצל מלכי העמים והשרים, ונבחרו קצת מהם ליועצים וראשי המדינה (עיין בספרנו ת"ב שער ג').

פרק קכב

ויהי בימירב יהודאי גאון שהיה ראשי ישיבה בעיר סורא (והוא חי בערך ד'א ת"פ) קם ענן ושאל בנו בבבל, ויסדו כת הקראים או בעלי המקרא, והם העוררים על פירושי התורה, הוא התלמוד, ואוחזים במקרא לבר, ובכל זאת יש להם הרבה פרושי התורה, אבל מחולקים עמנו, (עיין קצת מזה בספר תקון הקראים, וראיתי שם בספר הזה שהקראים תולים רוב סברותיהם ודעותיהם ומנהגיהם על קדמון אחר ר' גנאי בריך שמו, ואומרים שהוא היה ראש בית דינו של עזרא הסופר, ובכוזרי אמר שדעות הקראים התחילו בימי אנטיגנוס (הוא זמן ג'א ת"ס), ויש בזה עוד חלוקי דעות, וכפי הנראה חוקו ענן ושאל כת אחת ישנה והסבו שמה קראים), והתחיל ענן זה עם שאול בנו לעורר על התלמוד בעבור שלא רצו לסמכם, (כל מי שהיה ראוי ומוכשר להיות נשיא, גאון, רב וכדומה, היה נסמך לזה מהגדולים), והוא מצד יחוסו היה מוכשר להתמנות זה מצד היותו מורע דוד המלך ככל נשיאי בבל, אבל לא היה ראוי מצד סבה אחרת, עיין ספרי הדורות, ושמעתי מהגבון ר' מרדכי שלמנסקי (חכם הקראים מלוצקא, וכעת נתמנה לקרים) שאהיו של ענן זה נשאר על דעת הרבנים (בן נקראים אנחנו מחזיקי התלמוד אצל הקראים) ומורעו יצא הרב הגדול הר"י אברבנאל המחבר

זאת הגרסא אין שום פליאה בדברי ירושלמי, ונודחי הגרסא הזאת נתחקה אחר צעלי הסוספות מחכם אחד, ואין צבולי ש"ס ירושלמי לעיין עליו במקומו, אבל מלאחי ציוחכין שמציא גם הוא דברי ירושלמי הזה כנוסח שהביאו צעלי הסוספות שהזכרנו, וז"ל היוחסין: צירושלמי אומרים שבמקרא שלהם נמצא ששפט ארבעים שנה על"ל.

(1) ע"ד שו"ת האלה נתחברו מאז עד היום הרבה ספרים בכל דור ודור, ונמצאו בתשובות קדמוניות הרבה חדשים, לא לזד מה שנוגע להלכות ודינים אף לפעמים בדקדוק ושאר החכמות, וסדר הדורות וקורות הזמן, וכדומה שהיו נשאלים מחכמי זמנם, כי קדמוניות הרבנים היו בקיאים בכל חכמה ומדע, והכל היה אללם בכלל מורה, וכן קרוב לזמננו עוד ידענו שהיו רוב הרבנים חכמים בכל חכמה ומדע בלשונות, ומסס היו חכמים ברפואה, כי מעט שהלה הממשלה לישראל ונתפזרו בכל העולם, רב העיר להיותו חכם כללי, היה הכשר והיועץ, המורה והדיין, הרופא והחכם, גם השתדלן והמליץ לפני שרים ומלכים.

הנודע עכ"ל. — והיו בהקראים כמה חכמים ומחברים, עיין מורה (חלק א' פרק ע"א), ובספר מצרף לחכמה ותעלומות חכמה מונה הרבה מספריהם בחכמה, ונמצאו מוזכרים הרבה מספריהם בשפתי ישנים וסדר הדורות, ובפרט בספר אוצר הספרים להחכם הנוצרי וואלף. — ובספר המסעות לר' שמואל (הנרפס עם לשון לאטינא באוצר הספרים של החכם וואלף), אמר, שלש מאות ספרים כתיבת יד מספרי הקראים שרפו היהודים בבית הכנסת של הקראים במצרים.

בערך שנת ד' אלפים תשצ"ה פסקה הגאונות והתחיל זמן הרבנות (עיין בספרנו ת"ב צד 130). — אחרון הגאונים היה רב האי בן רב שרירא גאון (1). — זמן הרבנות נמשך עד היום הזה.

פרק קכג

היהודים הרבים שגרו אז במלכות ספרד (מגלות בית שני, מלבד המון רב מגלות בית ראשון) קבלו את התלמוד בבלי בזמן הגאון ר' משה השבוי בערך ד' א תשנ"ז (ואז נפסקו ישיבות התלמוד באפריקא), ומהספרדים נתפשט אחר זה התלמוד בצרפת, רומא, איטאליא, ואשכנז, ובכל ארצות המערב.

בערך המאה השביעית לאלף החמישי נתחברו רוב הפיוטים הנמצאים במחזורים ממנהגי פולין ואשכנז ע"י ר' אלעזר הקליר (עיין בספרנו ת"ב שער ג' פרק ל"ה בהערה) מקרית ספר בארץ ישראל⁽²⁾ בן כתב

(¹) כתב הראש"ד בספר קבלתו, שהפס מלך ישמעאל את רב שרירא ובנו רב האי ובנו כל אשר להם וכו', ונתלה רב שרירא בידו אחת, עכ"ל. — וזה כמה הגיע לי מכתב מאחד מאוהבי ושאל אותי לבאר לו מה זה שנתלה בידו אחת? כי שאל על זה ואין מגיד לו עכ"ל השואל. ולפי דעתי נראה שהוא איזה ענין שהיה נהוג אלל המלכים האכזרים בצרנות המזרח, שהיו מעניס בני אדם ע"ז האופן, היינו שקשרו את ידם על העץ שתולים עליו (קרייז) והיה האדם הזה תולה בין השמים והארץ, ואולי זה שאמר המקובן: שרים בידם נתלו (איכה ה' י"ב), ואחר כתיב זאת מלאתי בפרוש בקורות ד"ה למדינת יפאן (Japan). שעד היום המנהג שם לתלות חייבי מיתות ביד אחת על עץ העומד על שפת הנהל או בראש ההר, עד אשר יעזבוהו כחותיו, ויפול צנהר ויטבע, או בעמק ההר ונעשה גל של עלמות.

(²) ואם כבר נשכח זכרון שם הערים הרבות מבית ראשון כי נחרבו בימי הכשדים, אעפ"כ היו נוהגים היהודים לקרות המקומות האלה בשם הקדוש, וכן מנהג היהודים דגם היום לקרוא לערי ארץ פלשתיים שנבנו בזמנים האלה מחדש במקום פלשתיים, בשם: עזה, אשקלון, עקרון, וכו', כמו שכתוב בספר מאורעות לבי. וכן נהגו היהודים המערבים לקרוא הערים אשר גרו בה בהעמקת שמות עברים, כמו שהרחבתי לדבר מזה במקום אחר, ויען שבקונטרס הנשלח לי לתשורה מאת ידידי הרב הגאון מהרש"ל כ"י, הוא תולדות ר"נ

אבודרהם בשחרית של יוצר בחול, וכן כתב הרא"ש וז"ל: ר' אלעזר הקליר ז"ל שהיה מארץ ישראל מקרית ספר וכו' עכ"ל הרא"ש (מסכת ברכות פרק חמישי סימן כ"א), ועיין יוחסין ערך ר' אלעזר בן ערך, ור' אלעזר בר"ש, וחתם א"ע הקליר בפיוטיו כמה פעמים אל עזר בירבי קליר מקרית ספר¹ .

בעל הערוך ור"א הקליר, מנאחי שגס דעמו כן, חדלתי מלפרוט הנה. ובאמת היו ג"כ הרבה עירות בספרד ואיי סיציליא וכדומה שיש להם שמות עבריים או כנעניים, כי היהודים גרו בספרד עוד מן חורבן בית ראשון, וגם מלפני זמן זה כנענים גרו שם. וכבר שערתי שהשם סיקיליא (Sicilien) (בהעברתו האמיתית ר"ל בהעברת היונים בקו"ף) מלה עברית היא, מן סקול, ע"ש ההר עטנא Etna הסוקל אבנים ואש, ומזינו בלשון הכתוב דמיונו על ההר היורה מעטמו אבנים שמשמש בפעל סקל ג"כ כמו שנאמר אלל הר סיני (שמות ט' ג'): לא תגע בו יד כי סקול יסקל (ר"ל מעטמו), ומנאחי שעטנא היא מלה עברית וארמית, מן אתון נורא, ואני אומר שגס מלת לאווא היא מלה עברית מן להב או להבה או לבה), וידוע שהיו גרים הכנעניים אחר שנתגרשו מארץ ישראל, באיי סיציליא, סארדיניע, מאלטא, זיפערן, קארפו וכו', וקראו המקומות בלתי ספק בלשונם, וכן אמר אחד מהכמי אה"ע סופר קדמון (שחי בזמן אלעקסאנדער סיווערוס) שהאי עבוסא (Ebusa) הסמוכה לספרד נקראה ע"ש היבוסי, והרבה כיוצא בו. ויוכל להיות לפי דעתי שהעיר טולטילא שבספרד (שלפי רוב החכמים היא מלה עברית מן טלטל) שנקראה ג"כ בשם תולדרה (Toledo), הוא ע"ש העיר תולד שהיתה בא"י (ד"ה ח' ד' ל"א). וכן העיר בזקיא (Biscaya) שבספרד, ע"ש העיר בוק (המזכרת בשופטים ח'), והרבה כאלו. ובז"ר (כ"ג) נותן טעם אחר אל שם המדינה סיציליא, ע"ש סקילוס שבנאה, וכן מזינו שחז"ל (מגילה דף ו' ע"ב) נותנים טעם אחר לקריאת שם עבריה, אע"פ שאמרו בז"ר שם שהוא ע"ש טיביריאוס. — ועיין בספרנו בית האלזר מחברת ראשונה ערך גבר .

¹ ועיין במעדני יו"ט על הרא"ש בצרכות שם מענין הקליר, ועיין חקירה רבה צענין הזה במבוא למחזור רעדלהיים להחכם הרב ר' וואלף היידנהיים, ובדברי הגאון ר' זלמן מרגלית מזרחי, הנדפסים בראש המחזור הנקרא קרבן אהרן, הנדפס בסלאוויטא שנת תקפ"ב, ואחרון אחרון הציב הוא הרב מהרש"ל ל"י בעל תולדות ר"א הקליר שהזכרנו, כי הוסיף והגדיל צענין הזה יותר מכל אשר לפניו, ובכלל התולדות הללו כלם מעשה ידי אמן נפלא, כמו שכתבתי להרב המחבר הזה בעת אשר קבלתי תשורתו זו הכבודה, כי הרב הזה לרוב ענותנותו בקש ממני במכתבו הנכבד אשר שלח לי עם התשורה הזו, להגיד לו בתומה לב משפטי על ספרו בכלל, אך מעטים היו הימים אשר השתעשעתי בו כי שלטו בו ידי זרים ולא ראיתיו עד הנה, כי אין להביא ספרים מחוץ למדינה בלתי רשיון הצענזור קאמיטעט, כמו שכתבתי בהקדמת ספרי זה, וגם ספרי זכורי עתים [ששם נדפסו התולדות הללו] אינם נמאחים בגבולי, ולא ידעתי אותם כ"א בשם .

והנה צענין שם התאר קליר, הביא הרב מהרש"ל הנזכר בשם החכם מהר"מ לנדא שקליר היא עיר קאגליארי באיטאליע, ושם אולי היה גר אביו של ר' אלעזר הקליר .

הפיוטים הללו קדושים המה אצלנו, ונקראים בנעימה ובזמרה (1).

פרק קבר

היהודים האשכנזים היו משתדלים אז רק בלמוד התלמוד, שקבלו מן היהודים שברומא, והיו בהם הרבה ת"ח, עיין מסעות ר' בנימין (2).

ומחזיק הרב מהרש"ל השערה זו, ומוסיף להוכיח שהכוונה בשם קרית ספר ג"כ על העיר הזאת, ור"ל עיר היושבת על הסַפֵּר, פי' על החוף, כי על חוף עומדת העיר הזאת, ע"כ תוכן דברי מהרש"ל נ"י.

ולי אני בעדך קורא נעים! יש השערה אחרת בענין הזה, שאולי היא העיר סַפֵּר שהייתה בלחץ ערב המאושרת, ששם ארץ תימן (Temen) ונקראת מהערביים העיר הזאת הנזויה היום על חלה של העיר הקדומה זו סַפֵּר, בשם זַפֵּר, גם סַפֵּרֵא (Saffira) [היא העיר סַפֵּר הנזכרת בתורה (בראשית י' 1)], ויהי מושבם מִמִּשְׁאָה (היא עיר מִקָּא הנודעת) בלכה סַפֵּרָה]. — וידוע שבמחוזות הללו גרו מאז ומקדם הרבה יהודים, וכמה מאות שנה אחר חורבן בית שני היה שם ליהודים צמדינה זו מלך רב ושלטי מלחיהם (ועיין בספרנו ח"ב 75 47 בהערה), גם ידוע מההמון הרב יהודים שהיו גרים שם בלחץ תימן בזמן הרמב"ם, שאליהם כתב את ספרו המכונה אגרת תימן, ויש לי לדבר בענין הזה הרבה, ואדבר מזה אי"ה במקום אחר.

(1) הנגוים של הפיוטים והתפלות מימים נוראים וזולתן משבתות וי"ט, ויגוים מלחמה שיר היחוד וההלים צבתי כנסיות, וכדומה, המקובלים אצלנו, הולכים ממש ע"ד נגווי הפאפיסטען בתפלתם (קירכען געזאנג), אך קלת חזים אשר מקרוב צאו מבלבלים אותם בנגוים חדשים שמערבין בהם, ולהיותם באומתנו בקבלה איש מפי איש, ע"כ ידמה ההמון שהמה ניתנו מימינו, וכן כנה אותם ההמון באמת בשם "נגווי סיני", ויש קלת הפרש בין הנגוים האלה ממדינה למדינה, והספרדים והאיטליאנים העברים מומרים גם תפלות של חול בנגוים מיוחדים הסכמיים, כתבנית נגווי הפאפיסטען שהזכרנו, וכן יזמרו בשבתות אצלנו בקלת נגוים הסכמיים קריאת ספר התורה, היינו טעמי הקריאה (פראזאזישע אקלענטע) ובימים נוראים בנגוים אחרים, וכן בימים טובים בנגוים אחרים, וגם החמש מגלות יוגנו בקלת מקומות בנגוים מיוחדים להם כל מגלה בזמנה, וכן ההפטרות. — ואולם מה שנהגים היום החזנים עם משורריהם לזמר קלת התפלות והמזמורים והפיוטים וכדומה בנגווי חול, המה לקוחים מנגווי האומות (שגרים בהם היהודים), מה שמזמרים בכלי שיר ובעל פה. כפי הנראה לקחו היהודים המנהג הזה מהכנסייה המזרחית של הנוצרים (מארגענלענדישע קירכע) שאסור להם לנגן בכלי ארגאן בבית תפלתם, ע"כ בחרו לזמר בפה. ומפורסם באומתנו שהיו היהודים צבית הכנסת הישנה שבעיר פראג מנגים בימים קדמונים ג"כ על כלי ארגאן, וכעת שמענו שהיהודים באשכנזי בכמה מקומות ג"כ נוהגים כן, והמה כח החדשה הנזכרת להלן פרק ק"ב.

(2) מהיהודים אשר בפולין לא נודע לי כלל ענינם בלמודם וטורתם בזמן הזה, אבל

היהודים הרומיים והאיטליאנים היו משתדלים יותר בלמוד התנ"ך והתלמוד, ולא היו מתעסקים בלמוד חכמות אחרות, מפני שלא היו ספרי החכמות מצוים אצלם עד זמן שבא אליהם הרב הגדול ר' משולם בן ר' יעקב (בערך ד'א תתק"ל (עיין מסעות ר' בנימין, ופתיחת המתרגם הגדול לספר הוה"ל), והלהיב את לבבם לשקוד גם בחכמות אחרות. וזמן אז קמו ברומא ובאיטאליא הרבה חכמים בחכמות ג'כ, והיו בעבור זה מכובדים בעיני המלכים והשרים, מהם היו רופאיהם ומהם בני משק ביתם, והיו גם אצל הפאבסט, ועיין מסעות ר' בנימין שכתב וו"ל: ומהם (מהיהודים) משרתי הפאפא אלכסנדרוס [כפי השבון הזמן נראה שבון אל אלכסנדר השלישי (Alexandrus III.)], ושם (ברומא, יהודים) חכמים גדולים וכו', ורבי יהיאל

כפי הנראה היו אז בכל תכונתם כמו שאר הגולה שבאשכנז, כי משם באו אז הרבה לגור בארץ זו, וזה היה כפי הנראה שנת ד'א תתנ"ז (והוא 1090 למספר הנוצרים), הוא זמן מסעות הנוצרים (קרייזלינג) נגד התוגרמים לירושלים, ומרוב הגזרות וההשמדות אז באשכנז מנסיכה זו, ברחו הנה, וישבו תחת שרי פולניא (עיין ספרנו ת"כ שער השני פ"ג בהערה ב'), ויותר מאלף אלפים יהודים נהרגו אז על קדושת השם באשכנז, במשך זמן חששים שנה— (ואז נתחבר על ההשמדות האלה האב הרחמים שאומרים בשבת קודם מוסף). וכן מהיהודים שבארץ רוסיא אז, לא נודע לי עינכם בלמודם, אבל נראה שהיו שולחים היהודים מרוסיא את בניהם לפעמים לארץ ספרד צימים ההם ללמוד, כמו שנראה מדברי הטור (אבן העזר סימן קי"ח) מעיין רבי אשר בר רב ביני (תלמיד הר"ם) והנחור יונתן שבאו מרוסיא ללמוד למדינת ספרד, ורבינו הראש נפטר פ"ח לאלף הששי, ולפי עדות החכם עשאכקי (Czaeki) והסופר המפורסם לרוסיא קארמזין (Карамзинъ) היו עוד לפני זמן זה יהודים ברוסיא (בעיר קיעוו) וזה היה כפי הנראה אחר שגרשו היהודים מכל מדינת רוסיא ונשארו רק בקיעוו, והיה הגרוש הזה צעבור שהסבו היהודים את כל המסחר אליהם, וגרוש זה היה בערך שנת (1150) למנין הנוצרים ע"י מלך הרוסים (זאר) וולאדימיר ווסעוואלדאוויטש]. ואולם כפי הנשמע מפי זקנינו אשר ספרו לנו, היו אחר זה בעיר קיעוו ובעיר בטאראדוב הסמוכה לה, חכמים גדולים, ומרגלה בפומייהו של הזקנים לספר שהיו כותבים חכמי ישראל ע"ד מליצה על שתי עירות האלה בזה"ל, כי מקיעוו תלף תורה ודבר ה' מסטאראדוב". — וכן ביתר ערי אוקריינא היו בערך שנת ת"ח חכמים גדולים במורה ובחכמה, כמו שצברנו בספרנו תעודה בישראל בשם חכמי ישראל וחכמי נוצרים, (עיי"ש ז' 83 בהערה).

הגזרות הרעות והשעבודים הקשים מהמלכים והשרים שהיו צימים ההם בארצות אשכנז, אשר השם אלוה בניה והלכו בחשך הכסלות והבערות, המה היו סבה רבה לאבדן החכמות והמדעים, ורוע הקלקול בחדר הלמוד והעדר המוסר ומדות ציון אחינו בית ישראל, כמו שפורסם בספרי דברי הימים ליהודים ולנוצרים, ובאמת נפלא הוא בעיני כל חכם ומבין איך נשאר אף רשע מהתורה והחכמה ודרך ארץ אלל היהודים האומללים האלה, אחר כל הגזרות והרדיפות האלה, אם לא כי יד' ה' עשתה זאת על אופן למעלה מהטבע כמו שמבארים חכמי הנוצרים הגדולים בעצמם (עיין לעיל פרק כ"ד).

(נכד של ר' יחיאל ב"ר נתן בעל הערוך) משרת (מיניסטער) הפאפא, והוא בחור יפה נבון וחכם וכו', והוא פקיד ביתו ועל כל אשר לו עכ"ל.

היהודים הצרפתים היו משתדלים מתחלה יותר בלמוד התנ"ך והתלמוד, [מהם יצא המפרש הגדול על התלמוד אין ערוך לו רש"י, ר"ל ר' שלמה יצחקי או ירחי¹], ובעלי התוספות ז"ל, גם היו קצת הגדולים מהם משוררים ומליצים, וחברו פיוטים, גם למדו קצת בחכמת הרפואה, והלשונות הנצרכות להבין התנ"ך והתלמוד, והנצרכות לחיי האדם, ומעט מהחכמות הנצרכות להבנת התלמוד לבר, ולא רצו להעמיק בחכמות זולתן, ובהכמת מה שאחר הטבע לא שקדו כלל, אבל אחר מות הרמב"ם העמיקו גם המה בחכמות, ובפרט יושבי נארבונא (Narbonna) לונעל (Luneville) מאנפעלליער (Montpellier) עד מארסעליא (Marseille).

שם בארץ צרפת עמד שר וגדול ליהודים רבינו גרשון הוקן המתואר מאור הגולה [היה במאה השמינית לאלף החמישין] ותקן רבינו מהר"ג הזה הרבה תקנות, והוא שנתן חרם שלא יקח איש ישראל יותר מאשה אחת, והתקנות שלו הלא הגה כתובות על ספר שו"ת מהר"מ רוטן בורג (הנדפס בפראג ה"א ש"ס"ג), ונמצאו בתשובה זו עוד הרבה תקנות משאר גאונים. [מה שכתב היוחסין שמהר"ג הזה היה רבו של רש"י ז"ל, וכן כתב ר' וואלף היידנהיים במבוא למהור"ג טעו בזה, כי מהר"ג היה רבו של רבו של רש"י כנראה מהרשב"ם (פסחים דף קי"א), ועיין ברש"י שם], ויש לנו מרבינו גרשון זה כמה פיוטים שחבר.

בימים ההם נתחבר השיר היקר המכונה בשם שיר הכבוד, המתחיל אנעים

¹ יצחקי נקרא ע"ש אביו ר' יצחק, והכס היה, ורש"י מזכירו כפירושו לתלמוד (עיין שה"ק), וירחי נראה שנקרא כן ע"ש עיר לונעל בארץ צרפת, הנזכרת להלן בפרק הזה, ואולי היו אבותיו מעיר הזאת. — וההכס אכן עזרה כפרושו לתורה מזכירו כמה פעמים ומכנהו רבינו שלמה.

אמר המחבר: ההכס ר' משה קוניץ בספרו בן יוחאי מוכיח שרש"י ז"ל היה מקובל גדול, וראה ספר הזוהר (אעפ"י שנתגלה ספר הזוהר ערך מאה וחמשים שנה אחר פטירת רש"י ז"ל), ואמר שרש"י מביא כפרושו לתורה ענינים מהזוהר, וזה מלא ברש"י שמוס (ט"ו א') שכתב: למדנו שהיו"ד ע"ש המחשבה נאמרה, עכ"ל רש"י, (וכוון רש"י לדעתו שהיו"ד של שם הוי"ה ב"ה מרמזת אל ספירת חכמה והנקראת מחשבה) עיי"ש בצן יוחאי, אך המעיין שם ברש"י במקומו ימלא שחוק פיו, וזיל קרי כי רב הוא, וכן דרכו של מהרמ"ק זה שם בספרו זה לבאר (בדברי מחבר קדמון שמעתיק דבריו) באורים זרים, ולא ידע צושת, גם לחסר תבות או להוסיף בדברי זולתו שמעתיק ממנו, ד"מ: בספרו (מענה פ"ט) מעתיק ממסכת סופרים (פרק ג' הלכה ה'): ספר שנקדו, או שפסקו וכו', והמעין שם במסכת סופרים יראה שהוסיף מדליה שתי תבות אלו „שנקדו או“, לחזק את דבריו וחלומותיו.

זמירות ושירים אארוג¹) חברו ר' יהודה החסיד (נפטר ד'א תתקע"ז), ונתקבל בכל הגולה, וחברוהו לסדר התפלה, גם נתחבר או השיר הנכבד שיר היחוד, עפ"י ספר האמונות והדעות לרבי סעדיה גאון וספר חובת הלבבות לרבינו בחיי ג"ע, (יש אומרים ששיר היחוד חברו ר' יהודה החסיד הנ"ל, ויש אומרים שר' שמואל בנו של ר' יהודה חסיד הנ"ל חברו עם גדול אחד בדורו ר' בצלאל עיין יוחסין רפוס זאלקאווא דף ק"ב ע"א). גם נתחבר או השיר הנפלא כתר מלכות, להמשורר הנפלא ר' שלמה בן גבירול (הספרדי) עפ"י יסודי התכונה לפמאָלאָמעאום. — השירים האלה נתקבלו ג"כ מהגולה, ונתחברו אל סדר התפלה, ואין ערוך לתפארת שלשת השירים האלה והדרת קדשם, והמה בצח לשון המקרא, לא כפיוט שבמחזורים פולין ואשכנז שערכו בהם ממליצות המשנה והתלמוד ובנויים על אגדות מהתלמוד ומדרשים²), לבד שיר הכבוד הזה הבנוי על אגדות ג"כ.

פרק קבו

היהודים הספרדים אשר ישבו אז תחת הערביים, מוסף על למוד התלמוד, העמיקו מאד בכל החכמות, עד שיצא טבעם בכל העולם, ולא היו נמצאים בימים ההם (במאה ה"א למספר הנוצרים) בכל אומה ולשון חכמים כמותן (עיין ספרנו ת"ב שער ג' פ' כ"ד), ומהם קבלו הנוצרים באיראפא החכמות, עיין Rosprawa o Żydach p. Czackiego S. 183) (D. L. Wachler's Allg. Ges. d. Literat. B. 11. S. 193) וכתב וואבלער על היהודים האלה החכמים, שהיו בהם הרבה חכמים כוללים (פאָלידיהיסמאָרין) וחוקרים גדולים, עיין בספרו הקצר Wachler's Handb. d. Allg. G. d. Lit. Cult. per. V. P. 68. per. VI. p. 90 והם חברו הרבה חבורים גם בלשון הערבית, בפרושי התנ"ך, במליצה ושיר, ובהרבה לשונות שונות (עיין אוצר הספרים להחכם הנוצרי וואלף). (והם שחברו הפיוטים הנפלאים שאין ערוך ליפיהם אשר במחזור ספרד). וחברו חבורים הרבה בתלמוד בתחוק הדת ובכל

¹) רבים יתפלאו שמשמש המשורר הזה בפעל ארג על חבור השירים, ולא מינו זה בל"ה"ק? וחכס אחד זמננו אמר שמליצה זו נהוגה בלשון איטאליאנית ומזה מוכיח שהיה המחבר איטאליאני עכ"ל, אבל האמת שמליצה זו יסודתה בלשונות המזרחיות, ומינו דוגמתה בתלמוד (חולין דף ל"ט ע"א): כולו כדא מחתא מחתינהו, עכ"ל התלמוד, ופירושו צאריגה אחת ארגתם לכלס, מרגוס מעסה אורג (שמות ל"ט) עובד מחי, (ועיין ערוך ערך מח ששי), ועיין רש"י שם בחולין, וכה סיים דבריו: דסקון דבור קרו ליה אינשי אריגה שמסדר את דבריו עכ"ל, ולמדנו מדברי רש"י עוד דבר אחד שגם בזמנו ובלשוננו היטה נהוגה מליצה זו. ²) וכבר כתבנו טעם הנון מדוע נהגו מנהג זה כי לא היטה ידס קארה לחבר בלש לשון המקרא, כאלה שהזכרנו, וכפיוטי הספרדים (עיין פרק שאחר זה), אבל כווננו בזה כונה עזומה, עיין לעיל סוף פרק תשעים בהערה.

החכמות, וביתוד היו מפורסמים בתכמה היהודים שגרו במתוז אנדלוסיא (Andalusie) אשר בספרד, והנודעים בשם חכמים האנדלוסיים, גם היה שם בעיר קארדאווא (Cordova) בימים ההם (היינו במאה היא למספר הנוצרים) בית מדרש כללי (Universität) ליהודים, שלמדו בו כל החכמות והמדעים, בתכלית היותר שלמה, ואחרי ימים געתק הבית המדרש הזה מקארדאווא אל עיר טולירא (Toledo) עיין בספר Die entlarvte Inquisition der Spanier. von Don Antonio Puigblanch Weimar 1817.

מחכמי ספרד אלה נתפשטו החכמות בין כל היהודים הרבים אשר ישבו בארצות אויזא ובארצות אפריקא ויתר המקומות שגרו היהודים אז תחת ממשלת הערביים, וקמו אז הרבה מהיהודים לרופאים אצל המלכים והשרים, והרבה נתמנו למלמדי החכמות בבתי המדרש לחכמי הערביים, וביתוד בבגדאד (Bagdad) קופא (Kufa) ואלכסנדריא (Alexandrie) והרבה יהודים מחכמי ספרד אלה התמנו בעבור חכמתם ליועצים ושרי המדינה ומשרתי המלך, עיין בספרנו ת"ב¹.

פרק קכח

בימים ההם עלתה ארוכה ללה"ק (אחר שכמעט נשתכחה בכל הגולה) ע"י ר' יהודה בן דוד פאסי, הוא ר' יהודה חיוג מפעס (Fes) שבמצרים (בערך המאה השמינית לאלף החמישי), וחבר ספרי דקדוק בלשון הקדש², וספר שרשים, חברים שניהם בלשון הערבית³ ולא באו לדפוס עד הנה ואולי כבר

¹ והציא הרמז"ס באגרתו אל בנו על החכס הראב"ע הספרדי שהיה גם הוא משרת (מיינסטער) אצל המלכים.

² עיין בספרנו ת"ב (מז' 11 והלאה) הערה רבה מדרך הדקדוק שהמציא החכס חיווג הזה והמדקקים שאחריו, ובררנו שהמה לקחוהו מלשון הערבית וארמית, וכן מעידים עליהם שמוסם לפעמים שאינם מלשון הערבית אצל מלשון הארמית והערבית, כגון: פת"ה, קמ"ן, וכו', ויש מהם שלקחו מלשון התלמוד, דגש' [כדליתא צירושלמי: אמר רב נחמן בר' זבדלנד שידגיש גדל"ת וכו' ולא יחטוף בחי"ם (של אחד)], וענין הדגש שמורה הכפל לקחו כפי הנראה ג"כ מלשון הערבית הנקרא אלס התשיריד (והוא סימן ידוע. הצא על האות צראשו ומורה הכפל), וחכס אחד נוטרי שחי במאה שעברה אמר, שמלא שרבי יחזק צ"ר ברוך מקארדאווא המציא את הנקודות בלשון הקדש עכ"ד, ואולי הוא בעל קופסא הרוכלין אבי אמו של הראב"ד בע"ס הקבלה, עיין ספרנו תעודה בישראל (ד' 138).

³ ר' יהודה חיוג לא היה המדקק הראשון, אצל רבינו סעדיה גאון מפיוס (Fium) בארץ מצרים (הוא היה הראשון שהוצר ספר דקדוק (וגם כן בלשון ערבית), וגם

נאברו, וכתב הראב"ד בקבלתו שאחר ר' יהודה חיוג זה היה ר' מרינוס בן גאנה, הוא ר' יונה בן גאנה, גם הוא השלים כל מה שהתחיל ר' יהודה חיוג עיי"ש. ואין חקר להרחבת הלשון שנעשה אז, עד שהיתה מוכשרת מאד לכתוב בה ברחבה כל דבר חכמה שבעולם כנראה מהעתקת ספר המורה, כוזרי, וספרי אריסטוטלים, ובן רש"י ואלגאזאלי¹ חובת הלבבות² מלות ההגיון להרמב"ם וספר הקאנון הגדול לאבן סינא, וזולתן מהחבורים שנעשו אז, כי יותר מה שלקחו מפליטת לשה"ק מהמשנה והתלמודים והמדרשות, הורישו למו להרש הרבה שמות ופעלים ולגזור בעצמם שמות מפעלים, ובהפך, גם לשונם הערבית היתה בעזרם³, (וכן העתיקו הרבה שמות תארים מלשון יונית ורומית ללשה"ק).

הוא לא בא לדפוס, אבל המדקדקים שהיו אחריהם מהללים יותר את ספר ר' יהודה חיוג דקדוק ונתנו לו יתר שאת על ספר הדקדוק של ר' סעדיה, ובהקדמת ספר מאזנים לבן עזרא מונה כל ספרי דקדוק ושרשים הקדמונים שהיו עד זמנו.

¹ הוא אבן אחמד אלגאזאלי הערבי שחצר ספר "הפלת הפילוסופים" ויש עליו השגות מן רש"ד המזכר, הנקרא "הפלת הפלה", ונעחק מר' קלונימוס בן דוד ללשה"ק, והקאנונוערזאליאנס לעקסיקאן בערך "ארציבשע ליטעראשור אויג שפראכע" חשב שפלת הפלה הוא שם המחבר, באמרו: "אלגאזאלי חצר ספר להרוס יסודי הפילוסופיא, אבל הפלת הפלה קס נגדו והרס יסודותיו", והוא שבוש נפלא! ועוד מלאחי שם בספר זה ובספרים זולתו המדברים ממהצרי חכמי הערביים, שחשבו לפעמים על איזה חכמים שהמה ערביים, ובאמת היו ישראלים, ויען שהיו נקראים בשמות ערביים וכנויים ערביים, ע"כ חשבו שהמה ערביים גמורים, ולא כן הוא.

² מי יוכל לספר מעלת החבור הנפלא הזה והמוסר ההשכל הנכתב בו, עד שכמעט יחיד הוא צמעתו ובענינו, ומי יודע את נמלא דוגמתו בכל אומה ולשון, ותוכן כוונתו בכלל, שרק עבודה שבלב היא עבודה ה' האמתית, ומבאר הכל מן הסורה והנביאים ומן השכל ומן התלמוד, וכוון בחבור זה לדעתי עוד כוונה אחרת, והוא להתגלל מעליו דברי חכמים ידועים מאמונות זולתו שאמרו שהמלות שבהורת משה צויות רק על עבודות הילוניות. — ועיין בספרנו ת"צ (75 185) ששם רצינו בחיי המחבר ספר הזה ה"ל. ונעחק ספר זה מערבים לערבים בשחי העסקות, היינו מר"י קמחי ומר"י אבן תבון.

³ הלשון הרחבה הזאת של הערביים בימים ההם היתה סבה רבה להרחבת הלשונות של אייראפא ולהמליצות היקרות שבהן היום, כי כבר כתבנו בספרנו ת"צ ששם חכמי הנוצרים הגדולים המעידים שמספרי לה"ק נעחקו הרבה ספרי חכמות ללשון לאטין (ע"י היהודים) ולשאר לשונות אייראפא בזמן הערביים, ולשונות אייראפא היו אז לזוט ורזות מאד מאד, ובפרט שלא קבלו רוב אנשי אייראפא אז עוד את דת הנוצרים, כי אחר שקבלו דת הנוצרים נדרפו לשונותיהם ע"י העסקת התנ"ך, כמו שנבאר להלן, ומספרי חכמות ומדות ומוסר וספרי מליצות ומשלים שהעתיקו מלה"ק נעששו לשונותיהם בהרבה מליצות יפות ומלות הסכמיות בכל חכמה ומדע, ובעבור זה תמלא בכל הלשונות האלה הרבה מליצות ודברי חן וכבוד (העפליכע

ואין מספר לספרי חכמה שנתחברו אז בימים ההם בלשון עברית, וכל ספרי חכמה מהיוונים הקדמונים וכל ספרי חכמה מתחמי הערביים כלם נעתקו אז לל"ה"ק, ועל כלם כתבו חכמי היהודים אז באורים ופרושים, ועוד היום נמצא מהספרים האלה (אשר רובן מהם נשארו עד הנה בכ"ז) בבתי עקד הספרים ימצאם הקורא

אויסדריקע אונד קאמפלימענטען) הגמלאים בספרי התלמוד, כי המעתיקים העבריים לקחו (כמו שכתבנו) הרבה מן לשון התלמוד הרחבה מאד, ומן הסעסקות האלה באו אל לשונות אייראפא. ויש לי להביא הרבה דוגמאות מלשונות התלמוד והמדרשים, הגמלאים בלשונות אלו, אבל קצר המקום להכילם פה, ובלתי ספק לקחו ההלמודיים אלו המליצות ושמות המלאכותיים מן לשון פרסית יונית ורומית וכיוצא בם, ועכ"פ כל לשונות אייראפא לקחו מאתנו אחר זה, כי בזמן העבריים (כמו שכתבנו) בפרט במאת עשתי עשרה היו רק היהודים החכמים והסופרים בכל העולם, ואין קץ לספרי תורה (ר"ל ספרים אלהיים) (סהעאלאגישע ציכער) וספרי חכמות ומדעים, מדות, זוסר וד"א, משלים וחידות, מליצות ושיירים, שחברו אז היהודים, ושהעתיקו ללש"ה"ק מן לשון ערבית יונית ורומית, וממנה ללשונות החדשות שבאייראפא. וכן אחר זה כאשר התגלרו הרבה יהודים בפורטוגאל ובשפניא, והיו בהם הרבה חכמים (עייין שה"ק), וחברו הרבה ספרי סהעאלאגישע, וחזקו אמונת דת הגולרית, בלשון שפניא ורומית וכדומה, השתמשו בודאי בהרבה מליצות מהתלמוד והמדרשות ומספרי החכמות וכדומה הנכתבות בלש"ה"ק, ואין ל"ל בהגינות ורעיונות מספרי היהודים ה"ל, ומהם נתפשטו אח"כ בטהעאלאגישע של כל הנוצרים ולספרי חכמה וזוסר וכו' שנתחברו עד הנה, ואז"ל מספרי התנ"ך באו הרבה מליצות ושמושי הלשון ללשונות אייראפא, כי ידוע שהקדמונים העתיקו רוב ספריהם מלשון ללשון רק מלה במלה, ולא כמו שנוהגים עתה המעתיקים השלמים, ומעת שהתגלרו רוב האומות של אייראפא [זה כשם מאות שנה], והעתיקו ללשונותיהם, התנ"ך, ובתנ"ך עסקו והגו המלומדים שבהם התחילו להשתמש במליצות והגינות ושמוש לשון העברית אף במליצותיהם בדבור ובמכתב, וכן היו נוהגים במכתביהם לכתוב אז מליצות ופסוקים שלמים מהתנ"ך, כמו שנוהגים העברים גם היום, וכן היו המלכים והקומרים והשרים המלומדים משיבים תשובתם לפעמים בפסוק אחד מהתנ"ך. ואלו המליצות מספרי היונים והרומיים לא נתפשטו בין הנוצרים אז, כי הייתה אזרה רבה להנוצרים מהפעבסטע שאסור לקרות בספרי היונים והרומיים הגויים (היידען), והקריאה בהם לחטא ופסע נחשבה אז להנוצרים כידוע, וכל התעסקות הגולרי המלומד הייתה אז רק בתנ"ך ובמפרשיהם ובמפרשי מפרשיהם, ובספרי הטהעאלאגישע שלהם, כידוע, וביחוד בספרם אבן גליון, שהוא ג"כ נכתב מן עבריים קדמונים שחיו בזמן חכמי המשנה קודם חורבן בית שני, שהשתמשו בספריהם רק במליצות הנהוגות במשנה, כגודע, וספרי התנ"ך בעצמם לא היה למו רשות להעתיק לשום לשון אז, והיו נקראים רק בלשון רומית העתקה ישנה, הנעשית במאות הראשונות למספר הנוצרים, והעתקה זו לא שמרה כלל שמוש הלשון של לשון רומית אבל שמוש לשון העברית מלה במלה, כי יראו לנפשם פן יחללו בזה את הקדש, ויחטיוו נגד אחרות ה', וכן התוכחו מערכה מול מערכה ימים רבים הכמות החדשות שקמו במאות המאוחרות בין הנוצרים, עם הנוצרים הפאפיסטען, בדבר נוסח לשון הבקשה המיוחדת להנוצרים להתפלל בבקר, שיסד להם ישוע הנוצרי בעצמו, המתחלת פֶּאטער אונוער, ויען שנלש"ה"ק

נרשמים מהם סך עצום מאד בספר קרית ספר לבארטאלאקציוס (Bartoloc. bib. rab.) נרפס ברומא 1675 ובספרי החכם וואלף, (Jo. Christoph Wolfii Bibliothecae Hebraicae Hamburgi Anno MDCCXXI) כולל רשימת הספרים העבריים (מלבד מה שחברו ביונית בלאטין וספרד ואיטאליא אשכנז וכדומה) מחבוריהם שנתחברו עד זמננו, איזה בא לדפוס ואיזה נשאר בכתובת יד, ובאיזה ביבליאטיק נמצאת העתקה ממנו, ואין ספק שעוד סך עצום מספרים נאבדו באורך הזמן, באשר לא היה או הדפוס, וסך עצום שלא היה נודע להמתבר הזה, הנמצאים אצל יחידים, וידעתי דעת ברורה שהמונים המונים ספרים בבי" נמצאו בארצות המזרח, (וזהל הגאון יש"ר בקונטרס אחוז בו: והרוצה לראות ספרי כתובת יד המודים, ילך לקאנשטאנטינא אב ואם בלמודים וכו' עיי"ש), אשר לא באו לגבול אייראפא עד הנה¹), ולולא היהודים שעמלו להשתדל בחכמות ולפרש את ספרי הקדמונים ולהעתיקם לעברית ואח"ז מעברית ללאטין, מי יודע אם היה נשאר בימינו היום רושם מהחכמות והמדעים, עיין ספרנו תעודה בישראל (שער ג' פרק כ"ד) מה שהבאנו בשם חכמים גדולים מחכמי הנוצרים המעידים ע"ז. — ומהספרים בשירים בפרושים ובתכמות דקדוק ושרשים וכדומה שחברו או היהודים, יש בהם קצת העתקות בלשון רומי שנעתקו מחכמי הנוצרים במאה הי"ז ונרפסו²).

סקן להם מחוקקס תפלה זו, או בלשון ארמית ההוגה אז בין היהודים בזמן סוף בית שני, ובלה"ק יתאר "אָבִינִי" המורכב מן אָב (פאטער) ומן 'הכנוי נו (אונזער) הנה בסוף השם (ור"ל אָב יִשְׁרָאֵל), לא ראו לשנות זאת המעתיקים הנוצרים בלשונותיהם, אעפ"י שהוא נגד הבנין ושמוש הלשון בכמה לשונות שהעתיקו, ד"מ ביונית העתיקו (Pater Ymon) ממש כמו בלה"ק, וכן בלשון רומית (Pater noster) ובעקב הזה הלכו גם המעתיקים הרוסיים והפולאניס בלשונותם, והמעתיקים האשכנזים, והדומה להם, ויש באמת מהלשונות הללו שהולכות בשמוש הלשון בדבר הזה ממש עם לשון עברית, אך יש שהוא נגד בנין לשונם, ד"מ בלשון אשכנזית היה ראוי להעתיק אונזער פֿאַטער, השם באחרונה, אבל היו יראים לשנות אף דבר קל כזה, אף שהוא נגד לשונם, ומהו תקיף קורא נעים על כל ההעתיקות הישנות.

¹ וממלאו היום ביבליאטיק של וואטיקאן ברומא לפי עדות סופר אחד נרפתי יותר מארבע מאות ושמונים ספרים עבריים כתיבת יד שלא באו עדיה לדפוס (Du. Halde bibliotek. rabbin. s. 19).

² כתב החכם (Don Ant. Puigblanch) הזכר, שהרבה ספרים מאד כתיבת יד שרפו הספרדים הנוצרים בעת האיקוויזיטאן, כמו שהעתיקו דבריו בשלמות בספרו אפס רבים והוספו עליהם באור, הו! האיקוויזיטא האכזרית הזאת לא לבד שהמיתה הרבה רבבות יהודים על לא חמם צנוניים קשים ומרים (תסמך שער כל קורא בספרי ד"ה) ויגלו מהם את הונם וכספם, אף גם העבירו על הדת באונם, וישרפו את כל הספריהם הנחמדים במורה ובכל החכמות, כי ההון והעושר גם החכמה והדעת היו אז רק אצל היהודים

רבים יתפלאו שבין המון הספרים שחברו אז היהודים בחכמה אין אחד שיהיה למתחילים? ובאמת עשו זאת בכוונה ורצון למען לא ילמד החכמות כל מי שירצה מקלי הדעת ובלתי הגונים, אבל היו מוסרים ראשי הפרקים והתחלת היסודות רק לתלמידים הגונים בעל פה, והרמב"ם בספרו ירושלים כתב הטעם שאסרו חז"ל לכתוב תורה שבע"פ כדי שיהיה תמיד התלמיד כרוך אחר הרב, והלואי נהגו גם היום מנהג זה, ולא שכל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול, ועינינו רואות היום צעירי ימים כאשר ידעו לקרוא בספר, המה בעיני עצמם כאחד הגדולים אשר עמל להגות בספרים בשום לב כמה שנים רצופות ושם לילות כימים, ואף שנראה בהשקפה ראשונה שאין הפרש בידיעתם בפשט ספר זה, או ענין זה, אבל באמת רחוקים זה מזה עדיין מרחק רב, וחכמי התלמוד דברו מזה הענין בכמה מקומות, ורמזו על זה, וזהו הנקרא שמוש תלמידי חכמים⁽¹⁾.

בערך שנת ד' אלפים תתס"ג חבר הרב הגדול ר' יצחק בן ר' יעקב אלפסי הכהן הנקרא הרי"ף (ר"ל הרב ר' יצחק פסי) את ספרי האלפס, הוציא מכל הש"ס הלכות ברורות, ונכון לקרותן בשם תלמוד הקצר, ויש עליו השגות וחדושים ופרושים מגדולי חכמי ישראל, והוא היה מעיר פ"עם שבמצרים ואח"ז גר בספרד בעיר אליסאנא, ויען שהיה מעיר פ"עם יכונה בשם אלפסי⁽²⁾.

פרק קכ"ט

חכמי ספרד בימים ההם המציאו את הכתב הנקרא אצלנו היום כתב רש"י, וגם כתב משימא או משקייט או כתב פרובינציאלי, עיין בית יוסף

כמו שכתבו חכמי הנוצרים בעצמם, וכן כתב החכם יחייא בשה"ק (בסוף ח' ג') על ההמרה שהמיר בחזקה את היהודים המלך מפורטוגאל דון מנואל ולא רצה לגרשם מארצו, כאשר ידע שרוב העושר והחכמה היו בין היהודים, ואם ילכו תשאר מלכותו כמזולה שאין בה דגים עכ"ל.

⁽¹⁾ אמר המחבר: יש מעיני המדעים שאין כח החכמים להניח כללים ויסודות כלליים עליהם כספר זה אפילו להגידם על פה, אבל הרואה לבוא עד חכונתם צריך שיעסוק בהם במעשה (פראקטיק) בחמידות והמעשה יורנו עפ"י ההרגל יותר מכל כללי הלמודים שבעולם, וכמו שאמר החכם שלעזר המופלג בהיסטאריע: „הספורים שנתמך" כלם אמת, וזאת יכול להכיר כל חכם ובקי המורגל בקריאת היסטאריע" עכ"ל, ואם יבוא איש חכם למבין בהיסטאריע ויאמר לו, למדני נא הכללים להכיר בין מעשה אמת ושקר בהיסטאריע, יאמר לו, אין בכחנו להוציא מכת אל הפועל ידיעתנו, כמו שאיש הבקי בחמורה ממשש באצבעותיו בחומר איזה בגד ויבחין בין טוב לרע, ואם יגיד לנו כל הכללים לזה לא נבוא לשלמות בקיאותו מן ידיעתו, כ"א עפ"י הרגל רב עם הכנה טבעית.

⁽²⁾ המארר עינים (בפרק י"ט מספרו אמרי בינה) אחר שהביא שבכמה ספרים קדמונים לרבותינו שלקו ידי זרים והוסיפו מדעתם דברים הרבה (עיין לעיל סוף פרק קכ"ז) הביא

על טור אבן העזר (סימן קכ"ו) שמביא שם הרבה מיני כתבים ושמותם
 שמשמשים העבריים, ועיין בית יוסף על טור יו"ד (סימן רפ"ג) הטעם שהמציאו
 הספרדים הכתבים האלה, ויש עוד כתב אתנו היום לבר מרשי ומשימא,
 כתב דייטש יהודית, שמדפיסין בו כל הספרים בלשון אשכנז, וכל מבין
 יראה שכל תמונות הכתבים שיש לנו הנזכרים פה כלם מקורם מכתב האשורי,
 אבל נשתנו ברוב הזמן עד שירמזה בהשקפה ראשונה שהמה כתבים אחרים.
 ואולם הכתב האשורי אשר בירינו היום, יש ממנו שני מינים: א) כתב
 מרובע (נקרא כן בפי המתבררים בעלי הפוסקים האחרונים) הנכתב באותיות
 מרובעות, ר"ל על תבנית מרובעת (פיטרעקניגע צונשטאלצטן) ובכתב הזה
 כותבים עפ"י רוב הסופרים, סת"ם, ב) כתב הלועזים (וועלעט שריפט) ובכתב
 הזה מדפיסים הספרים, ויש לפעמים סופרי סת"ם שכותבים בכתב זה ג"כ
 ספרי תורות ומוזות, ושם התאר כתב מרובע נתחדש כפי הנראה מן היהודים
 הרומיים, והלועזים (ר"ל האיטליאנים) בזמן מאוחר מאד, (כי יש לנו מהם הרבה
 שמות תארים ושמות מלאכותיים תמצא מהם מבוארים בספרנו בית האוצר),
 ונראה לי שהעתיקו שם זה מן לשון לאטינא שנקראו אצלם האותיות הגדולות
 (גראססע ווערזאל צונשטאלצטן) בשם (Quadrata Litera) ר"ל אותיות
 מַרְבָּעוֹת. — אך איזה כתב משניהם אם המרובע או הלועזי (וועלעטע
 שריפט) הוא הקדמון, לא ארע, אך השכל מהייב שכתב הלועזים הוא
 המהודש, ונתחדש מהלועזים, וע"כ נקרא על שמם¹).

שחלפס פ"ב דשנת הראה לו חכם אחד גם כן שנמוספו צו דברים הרבה עיי"ש במאור עינים.
 אמר המחבר: גם אנכי מנאחי בחלפס סנהדרין צפרק חלק הוספה גדולה על דברי
 התלמוד שלפנינו (שם דף ק' ע"ב) צד"ה ר' עקיבא אומר אף הקורא בספרים החיזונים תנא
 אלו ספרי מינים עיי"ש, וכנרסת החלפס בתלמוד כן גרס ג"כ רבינו אשר ז"ל, וכמו שיש
 הוספה בחלפס וברא"ש במאמר הזה, כן יש שם ג"כ חסרון רב נגד התלמוד שלפנינו, ועיין
 פלפלא חריפתא להגאון צעל סוי"ט בפירושו לרא"ש שם. — ואם היתה גרסא זו האמתית
 בתלמוד כמו שהיתה לפני החלפס והרא"ש; אזי יהרסו הרבה בנינים שצנו רבים וכן שלמים
 על המחבר הזה כפי הנוסח בתלמוד שלפנינו, וגם יעלה צהור ויאבד הפלפול של צעל מאור
 עינים (צפרק צ' מאמרי צינה), וגם אלה הבנינים תחתים שנים ושלישים שצנו על יסוד דברי
 צעל מאור עינים המהברים שהיו אחריו, יחדו יסופו תחתם ויהיו לתל עולם.

¹ ותדע קורא משכיל שגם הכתב מרובע כבר נתקן ונתיפה ע"י הזמן, כי האותיות
 הנמלאות בספרים ישנים וכו', ועל מטבעות ישנות המה גרועות מאד וצחין יופי, וגם
 בתמונתן קבל עטה שנוי רב. וזה לא כזיר שלח אלי מוורשא שר אחד מטבע של כסף
 יהודית בכחז מרובע, ובקש ממני לקרואה ולפרשה, כי רבים התעמלו ולא מלאו ידיהם
 לקרואה כלל, כי מלבד שהיתה ישנה מאד מאד, ואותיותיה מטושטשות ונמחקות, היו בה
 כמה אותיות דומות זו לזו כצחיבתן, והיה קשה מאד להבחין ההפרש ציניהם, ד"מ:
 ד, ו, י, ך, ל, היו כמעט לעין הדואה בתמונה אחת, ובקושי רב היה אפשר להבדילן,

פרק קל

בימים הראשונים היו היהודים הצרפתים מחבבים מאד את היהודים הספרדים או הערביים, כי מהם למדו תורה, וקבלו כל דבר חכמה, וחיו

ולפי דעתי המטבע הזאת ישנה מאד, כמו ששערתי אחרי אשר עמדתי על קריאתה וכוונתה, והיא נטבעה לדעתי בערך המאה השנייה או השלישית להשנן הנוצרים, וזאת חבנית מטבע זו: מאד אחד היה דמות אדם עד סגורו, וזקנו קטן, נורמו היתה כבן שלשים, מימינה של הנורה היתה אות א, ומשמאלה של הנורה שתי אותיות אלו יש, ועל ג' השני של המטבע היו אלה המלות, בחמש שורות, בלי שום הפסק בין מלה למלה, אבל תכופות זו ב'ו, כזה: (בשורה ראשונה) משיח, (בשנייה) מלך באבש, (בשלישית) לובואךמא, (ברביעית) דם עשוי, (בחמישית) תלוי, ועתה אסדר לך (עם נקודות שהוספת) בחמאמר שלם: אִישׁ כְּשֵׁיט תְּלֹוּ בְּאֶבְשָׁלוֹם וְאֶךְ מֵאֶבְשׁ עֲשׂוּי תְּלֹוּ, והמליצה קלה ונוכחת למצין, כי גם אבשלום רצה למלוך ונתלה, אך לא ביד אדם (עיין שמואל ב' י"ח ט'), ויש לפרשו לשבח ג"כ, והאדון אשר הביא לי מווארשא מאת השר דשם את המטבע הזו, קבל ממני העתקה ונאור, ונשלחו עם המטבע ביחד לבית עקד המטבעות דפטערסבורג.

ועתה נשובה אל מה שהיינו מעיין השתנות האותיות, ונאמר, שבדאי היו כחבניות האותיות שהזכרנו לעיל בכל הספרים הקדמונים, גם תדע שכפי שראיתי במטבע זו ובמטבעות אחרות בכחב עברי ובספרי כתיבת יד מקדמונים בזית עקד הספרים או אלל יחידים, מלחתי שאותיות אלפ"א זית"א היו כחבנות על תמונות היומר קרובות להוראות שמות האותיות שנקראו בהן, (ועיין קורא משכיל! בספר ירושלים להרמב"מ" מה שהביא מחמנות האותיות ושמותן, כי יסוד דבריו שם היה נר לרגל מלחתי בענין הזה שאזכיר פה), ונאמר: אות אל"ף היתה יומר קרובה לחבנית אל"ף (ר"ל שור), זי"ת לחבנית בֵּית (הויז), גימל לחבנית הגמל, דל"ת לחבנית דלת (ר"ל המשקוף העליון עם המזוזה הימנית), וז"ו לחבנית וו (האקען), זי"ן לחבנית הכלי זין (ר"ל החרב), חו"ת לחבנית נוד פתוח, כמו שמיני חו"ת דמתנה ביה מוחא (חולין דף מ"ה), ומזה חייטא דקטרי, חייטא דתפלי, טו"ת לחבנית הטאמא (בירשטע, בעזען) (וכן נקרא הטאטא בלשון ארמית טאמיתא, ואולי שרש המלה טית, ובלשון יוגית נקראת אות טו"ת בשם טימא), יו"ד לחבנית יד (האנד) או בית יד כלי (גריפעל), כ"ף לחבנית בף (לעפיל) (או לחבנית בף יד בְּפֹפֶה), למ"ד לחבנית מלמד הבקר, מ"ס (הלירי מושכת יו"ד אחריה והנחסרת פה) מים, ואמר חכם אחד נוזרי שהוא מן מים, ואפשר מפני שהבניתה דומה קצת אל מעין מים, וכן משמע מספרי חכמי הקבלה, וכן הוא דעם הגאון הגדול החוקר האלהי רבינו שמעון הגדול בעל התשב"ץ בספרו הנפלא מגן אבות (הגיע לידי אחר כחצי זאת), אבל כפי הנראה בספרים כתיבת יד ישנים אות מ"ס בחבניתה קרובה מאד אל תמונה משושים ככחים שיושבים

מפיהם, ויהי ברבות הימים כאשר קמו גם ליהודים הצרפתיים תלמידי חכמים ומורים, אז נפלה קנאה בין חכמי ספרד וחכמי צרפת, אלו היו מבזים את חכמי הצרפתים על אשר ימעטו בלמוד החכמות (עיין אגרת הרמב"ם לבנו ר' אברהם), ואלה היו מבזים את הספרדיים על שהעמיקו בחכמת הפילוסופיא, ר"ל מה שאחר הטבע¹), ואולם בחכמת הדקדוק היו משתדלים הצרפתים כמו

בס הדבורים האעשים מן דוג (וואכס) ובלשון ערבית נקרא הדוגג בשם מם. נו"ן פשוטה לחבנית הנון (ר"ל דג איין פיש), סמ"ך לחבנית הסמך (אינע קריקע) (והוא הסמך הנטפל לראש המקל שבומך עליו נכה רגלים בזרועו), עיי"ן לחבנית העיין שבאדם (דאס אויגע), עם הקשת התחתון שלה, פ"א לחבנית פה (מונד) כי היטה כחובה כמות כ ובחוכו נקודה, והנקודה לא היטה נטפלת עם קו כאשר הוא היום, אבל רק נקודה מרובעת באמצע, נד"י לחבנית אדם כפוף הנושא ילד קטן על צדו (אויף דער זייטע) כי תמונתה היטה כמות ב ועל גבה נטפלת אות י, ולא כמו שכותבים היום, ובטעות קוראים היום בשם נד"ק, אבל נקראת מן הקדמונים וכן בתלמוד ובמדרשות בשם (צד"י), קו"ף לחבנית הקוף (אינע אפפע). רי"ש לחבנית ראש (של בן אדם מאחוריו), ור"ל מן המצח עד העורף, שי"ן לחבנית שן (איין זאהן) כי תמונת אות שי"ן היטה כמות ב והנקודה או הראש האמצעי היה חולה באמצע בין שני הראשים, ולא היטה נטפלת בקו כמו שהוא היום, ולפעמים ראיתי אות שי"ן כחבנית ח הפוכה, ועל החלול מנד אחד לנד השני בראשו נמשכת שלשלת בעלת שלשה קשרים או ראשים ממש כחבנית שני המלחמות, תי"ו לחבנית חדר או תא (געמאך, זיממער), ובלשון סורית תוא (געמאך) :

ובדעתי היה לראש פה כהיותן האותיות על חבניתן שכתבו קדמונינו ולהציג נגד הקורא להסבירו יותר את כוונתי פה, כי קצת מהם לא יהיו מובנים להקורא, כגון אות עיי"ן שכתבנו שהוא דומה ממש לעיין האדם, ובאמת הוא ממש כעין האדם, אך יען שידעתי שתייה הולאה מרובה למסרן למפתח פתוחי חותם לעשות חבניתן, ע"ב חדלתי, ובעבור זה לא הלצתי גם את המטבע הנזכרת כהייתה בדמותה וללמה :

אמר המחבר : בענין האותיות שכתבנו פה, כל חכם מבין מדעתו שהוא רק השערה בעלמא, ע"כ מחובת הקורא שלא ידקק עם המחבר כחוט השערה ולבקש מאתו מופתים למודיים. עוד נריך שתדע קורא נעים! שבימים הקדמונים היו לוקחים כל סמינים וכל עניינים הכל מן הטבע כמו שתמצא כל תמונת האותיות האלה שלקוחות מן החיות ואברי האדם וכלי הבית ותשמישין, וע"ז האופן השחללו להשוות את השנים עשר מזלות בתמונתן לדברים כאלה, ואע"פ שהמה אינם מכוונים ממש, אבל יש לנו מעט דמות לאלה.

¹ אמר המחבר : אם נעיין בכל התוספות על הש"ס לא נמצא שיזכירו צעלי התוספות את הרמב"ם ז"ל (רק שתיים או שלש פעמים), ובאמת היא פליאה, כי מי כהרמב"ם בכל בית התלמוד נאמן בפירושו? ומי כמוהו מורה בהלכות? עד שכמעט היה מהנמנע לבעלי התוספות להשמיטו בכל דף ודף; אין זאת כ"א השגאה העזומה שהייתה להזרפתים נגד חכמי

הספרדים ושקרו שניהם בלמודה, וביסוד חכמת הדקדוק אין הפרש ביניהם רק באותיות השרש, הצרפתים הניחו לשרש תבה עברית שתי אותיות (וכן נראה משני התלמודים והמדרשים אם נדקדק בהם, וכבר הבאנו דוגמאות מהם בספרנו בית האוצר), ואלה הספרדים, שלש אותיות לשרש, והאשכנזים הולכים ג"כ עד היום בענין הזה בדרך הספרדים, והסכימו לדעתם היום כל החכמים כעברים כנוצרים (!).

פרק קלא

מחכמי הספרדים הגדולים היה הרמב"ם (גם הוא היה אנדלוסי מעיר קארדאווא), ולבד מפרושים על התלמוד והמשנה וספרו יד החזקה או משנה תורה (נקרא כן להיותו כולל כל תורה שבע"פ, בדעות וכל הדינים, והלכות והנהגות בתורה ובר"א, וראשי הלמודים והחכמות הנצרכות להמצות) ושו"ת בתלמוד, וכיוצא; חבר גם הרבה ספרים בחכמות שונות, ומהם ספר מורה הנבוכים (חברו ד"א תתקמ"ד), הוא ספר מלא תורה והכמה, כמוהו לא היה ספר בשום אומה ולשון שבעולם, כעדות כל חכמי ישראל וחכמי הנוצרים, ובכלל הוא באור התורה ע"ד האמת והסוד במעשה בראשית ובמעשה מרכבה, ומאחד בו השכל והדת הנראים בהשקפה ראשונה כצרות זו לזו וכו', ועיין פתיחת המורה, ונעתקו הרבה הלכות מספרו יד החזקה ללשון רומית ע"י חכמים נוצרים ונדפסו במאת שבע עשרה למספרם, גם ספרו מורה הנבוכים נעתק ללשון רומית ע"י בוקסדארף ונדפס בבאויליאה 1629, ופעם ראשונה נעתק ללשון הזאת ע"י אויגוסטינוס יוסמיניאוס ונדפס בפאריו שנת 1520, ובספר שלשלת הקבלה אמר שגם ר' יעקב מנטינו העתיק ספר מורה

הספרדים שהיו צומניהס, וצפרע נגד חכמי אנדלוסיה, וציהוד נגד הרמב"ם (עיין להלן פ' קל"א וקל"ב). — והשתיים או שלש פעמים שזכר הרמב"ם צמוספות, הולך ומוסס הרב בעל קורא הדורות.

(¹) ובענין הצרת אותיות אלפ"א צית"א של העברים נמצא הפרש גדול ממדינה למדינה, והיהודים האשכנזים (ובכללם יושבי ארץ רוסיה ופולין) מצטאם יותר גרוע, עד שכאשר ישמע איש עברי איטליאני או מזרחי את הברתו, לא יבין כלל, ודע שמצטא לשון אשכנזית גרס לנו הקלקול הזה; יען שנתסרו קצת הצרות בלשון אשכנזית מהנמצאות בלשון העברים, לא כן לשון האיטליאנית מכ"ש לשונות המזרחיות בלשון ערבית ולשון מוגרמא וכדומה שיש בהן הצרות האלה, ד"מ: ג, ד, צ, ע וכדומה, כמו שמודע למצין לשון ערבית ולשון איטליאנית איך יצטאו האותיות האלה. — וכן משנים האשכנזים העברים (ובכללם אנשי פולין ורוסיה) הצרת התנועות, ומקלקלים את מצטא המזרחי, כפי שנוי המחוזות שמדברים צם לשון האשכנזית בשמים, כלל דבר, היהודים מצטאים את לשון העברית בכל מקומות מושבותיהם על הצניית הצטוי מהלשון השולטת שמה, ולעיל כתבנו עוד מעט אחר עפ"י השערה, על שנוי המצטא, עיין שם.

נבוכים הזה ללשון רומית עיי"ש, וכן הוא בשפתי ישנים שער החיצון, ולא ידעתי אם ר' יעקב הזה העתיקו מוגף לשון הערבית שבה חברו הרמב"ם ז"ל, או מההעתקה העברית שבידינו היום הנעתקה מאת המעתיק הגדול ר' שמואל אבן תבון, בן המעתיק הגדול ר' יהודה אבן תבון, וכן הקדמתו למשנה נעתקה מערבית ללשון רומית, ונדפסה בעיר (אוקספורט) (והיתה בידי בשתי הלשונות האלה), וכן ספריו ברפואה (והיה אחד מהם בידי בלשון רומית ¹).

¹ אמר המחבר: הרוצה לדעת מהפרכוס הגדול שהיה להרמב"ם ז"ל בין חכמי הנוצרים ואיך יראו משמע חכמתו הגדולה אז כל חכמי הנוצרים, יקרא בספרי ד"ה לנוצרים, ולדוגמא יעין בספר Начерт. Церков. Ист. С. Петербургъ 1820 (Вѣкъ XII стр. 309) ואעמיק לך לשונו בקצרה, כי לדעת המחבר הנכבד הזה היו היהודים אז נרדפים מהנוצרים יען שהחלמו הרבנים הגדולים והמלומדים שנישראל נזרפת אנגליא וספרד לזדר בין חכמי הנוצרים, והנוצרים בכלל, אה למודי תורתנו ודתנו, לשמע חכמתם הגדולה שחפרכוס בכל העולם אז. וז"ל:

Юдѣи въ концѣ сего вѣка учителя ихъ раввины обращали на себя вниманіе просвѣщеннѣйшихъ Христіанъ сего времени. Извѣстнѣйшіе изъ нихъ были: Абенъ-Езра — — и наконецъ Моисей бенъ Маймонъ глава всѣхъ раввиновъ Богословъ, и Филосовъ, Врачъ, Астрологъ, и Грамматикъ. Онъ тѣмъ опаснѣе былъ для Испанцевъ, между коими воспитался и жилъ: Что со дня на день большую пріобрѣталъ славу у самыхъ христіанъ глубокими и обширными свѣдѣніями.

שער השמיני

פרק קלב

ויהי אחר עלות הרמב"ם ז"ל אל האלהים כמו בצרפת שלשה רבנים והחרימו את ספר המורה הנ"ל, והמדע, (הוא הספר הראשון מהחלק הראשון של ספר הי"ד הנזכר), וכנודעה הנבלה הזאת אל אבירי הרועים הרד"ק והרמב"ן ז"ל ואל יתר הגדולים והחכמים, כמו אלה ויקנאו לה' ולמשה עבדו ולחבוריו היקרים האלה, ויחרימו את שלשת הרבנים האלה ואת הנלוים עמם, ככתוב באריכות על ספר אגרות הרמב"ם וספרים זולתו, וזה הרמב"ן ז"ל יותר שהיה צדיק ותורני גדול עוד היה חכם בכל החכמות, והיה מצוה ומעיר בחבוריו הנחמדים על למוד החכמות והמדעים (עיין ספרנו ת"ב שער ג' פרק כ"א בהערה א'), ועיין השגותיו לספר המצות (מצוה ז'), ומה שהביא בשם הספרי עד וילמד החכמות המועילות לאהבה את ה' וללכת בדרכיו. — הרמב"ן ז"ל נפטר לחיי עולם הבא (לדעת היוחסין שנת עשרים לאלף הששי, והרב בעל קורא הדורות (דף י"ט) מוכיח שמת כמה שנים אחר זה, כי בשנת המשת אלפים ועשרים ושבע בא לירושלים עיר הקדש, כמו שכתב בעצמו בחתימת פרושו על התורה, עיין שם בספר קורא הדורות¹).

פרק קלג

אחר כמה שנים נתפשט מאד למוד החכמות והמדעים וביחוד חכמת מה שאחר הטבע בצרפת, במחוז פראוואנס (Prowence) ויתר המחוזות, וקמו

¹ אמר המחבר: אגב צאתי להעיר להקורא שטעות קמן נפל ציוחסין שכתוב שם שנת עשרים לאלף ה' סמורת לאלף הוא"ו, והרב בעל קורא הדורות לא הכניש בטעות זה ומעתיק דבריו שנת עשרים לאלף החמישי, וגם בהלוק דבריו שהשיג עליו טעה עוד הפעם בדבריו עמו, ואמר שהרמב"ן עלה לירושלים שנת עשרים ושבע לאלף החמישי

ביניהם איזה צעירי ימים בני בלי תרבות¹ , אשר מדין התורה אסור למסור

לכריאת עולם, אחר שהביא בעצמו ראשונה דברי הרמב"ן חמשת אלפים וכ"ז עיי"ש ,
וכן לא הרגיש השלשלת הקבלה המעתיק דברי היוחסין אלה .

¹ רוב הקלוקל היוצא בעולם הוא מאנשים צעירי ימים שאין להם מנהיגים טובים
מנעוריהם, ע"כ פורזים ועוזרים הגבול בכל דרכיהם, רגע לא יעמדו על משעול הסלול
ואזרח החוך, אך לנסות אהבו ימין ושמאל, כמו שגראה בעליל צימינו היום ובמדינה זו,
הן בהמשכילים (אויפגעקלערטע) והן בכת החסידים החדשים, נקראו כן בערך החסידים
הראשונים התמימים והפרושים שעסקו בתעניות וסגופים כל ימיהם והיו מחושבי ה' ומיראי
שמו, היו מהם שנים או שלשה צדור, ושם חסיד פירושו אדם פרוש ומוברל במעשיו
(עפ"י רוב לשבח) (פראממער), ומדרגתו היתה יותר גדולה מאד מהלדיק (ובמסכת תמורה
ובפרק הגזל קמא אמרו שלא נקרא חסיד אלא מי שלא חטא כל ימיו מעיקרו), ובצבת שני
היו החסידים צעירי קדושתם ופרישותם יותר ממה שהיו אז הנזירים (סטויקער), והתחברו
אל זו הכת בימי חז"ל רק מהאנשים שהיו חכמים גדולים בחכמת הטבע ואלהות, כידוע מן
הכת עסטער, ועכשיו נעשה השם הזה חסיד לשם גנאי וחרפה, כי כל ריק וכל מעול,
רשע ואזהב חסם, נקרא היום בשם חסיד; כי חסד הוא, וזלות לבני אדם, כמו שהיה
לשם גנאי היום פה במדינה שם פילרוסוף או משכיל (אויפגעקלערטער), כי כל ריק וכל
מעול יכנה א"ע בשם זה. — שני התארים האלה חסיד ומשכיל, או פילרוסוף, כפי
הוראתם האמתית, כמו שהונחו ראשונה, המה תארים יקרים ונכבדים מאד, אבל לפי
השמות נושאיהם בימים ההם, כן נשתנו הוראת שמות התארים הללו .

זה טרם למד היטב לקרא קצת שפת אשכנז או צרפת, בלמדו מהלקי הדבור דלתות
החדות או שירות (געשפרטעט) שמים ושלש, ומכ"ש אם יודע לחבר איזו מלות בלשון אשכנז
או צרפת לכתוב או לדבר, או לחבר איזה חרוז אף בלשון הקדש, התעייף עיניך זו והנה
כבר שנה את טעמו, ויחכם לדעתו מכל אנשי חבל, כל מוסדות הדת עם עמודיה המזוקים,
כקש ירופפו בעיניו, כל מיטיב צעד וסור מרע שולל יחשבהו, יאמר, כמו אללי ערב
ומאפליה את כל נאות תורה ויראה והדת בכלל, אך עמיה שרא נאורא, במעט למודו זה
יגאה ויתחכם, ישפוט ויגזור, יתלוץ ומרע, יעול ויפשע, וינצל זור ישועתו, אין אלהים
כל מזמזמיו, והיה זאת הוראת שם התאר משכיל או פילרוסוף בימים ההם .

וזה כי יזכה לראות פעם בשנה את פני אחד הקדושים מאחוריו, או אם יגע בכנף
בגדו אל הנידו והיין אשר בגביעים לפניו, או כי תגיענו כונב הלסאה משלתן גבוה של רבו
זה, או מן הזרועים ויין משמיו כמלא פי מחט, כבר ידמה שנהה גם עליו הרוח, אז
במקלות גידי העלמות רבו, גם אותותיו ונפלאותיו אשר הראה מעודו, ויזכה וילעג
לכל איש תורני וחכם, יהיה הגאון מווילנא, או החכם מצרלין, כי כל רבני הדור וגדולי
חכמיו כשהק מאזנים בעיניו, לא לבד נגד רבו, אף גם נגד בן האמה אשר ילדה לו שפחתו,
שיחות חולין של רבו זה הן הנה תפלתו ומורתו חכמתו ואומנתו כל הימים, בכת הראיה זו
שראה את רבו פעם אחת, ילהג ויליץ, יוכיח ומיסר, יעקב וירמה, ישתה וישכח מחקק,
וזאת הוראת שם התאר חסיד בימים ההם .

מהסודות אף לצעירי ימים הטובים, ואמרו שכל התורה היא סודות ורמזים ומשלים ואינה כפשט הפשוט, ויגידו הדבר לרבינו הרשב"א ז"ל איש ברצלונא (Barcelona) בספרד, תורני מופלג וחכם בכל המושכלות תלמיד הרמב"ן ז"ל, והאיש המגיד, לא על צעירי ימים האלה לבר דבר, כ"א הוציא דבה על כל הרבנים והחכמים אשר בפראוואנס, או קם הרב הזה וגזר על יושבי המחוז הזה על משך חמשים שנה בחרם שלא ילמדו חכמת מה שאחר הטבע, והטבע, שהברו היונים, עד היות הלומד בן עשרים וחמש שנה, ויכתוב ספרים אל המדינות האלה.

וכשמוע הרב הגדול נעים זמירות ישראל החכם ר' ידעיה הברדרכי את דברי הרשב"א וגזרתו, כתב אליו אגרת נפלאה אין ערוך לה בדעת ויופי, בה התנצל בעד החכמות, והראה גודל חיוב למודם מהתורה ומהשכל, גם הגין בעד היהודים הצרפתיים והראה כי כחשו לו הולכי רכיל והלשינו דברים אשר לא כן (כמו שיקרה היום לרוב, שהצבועים וחנפני לעג ילבשו אדר החסידות, ויפטירו שפה לפני הרבנים ועשירי עם על כל לומד חכמה להראות תמימתם ופרישותם), וכראות הרשב"א את דבריו כי כנים המה, ולרוב יפיה וצהה של אגרת הברדרכי הנ"ל העלה גם אותה ביחד עם מכתביו אלה בספרו התשובות אשר לו, לזכר עולם, ובזה נחה שקטה הגזרה, והקולות חדלו.

אמר המהזכר: רבים יתפלאו הלא מהקדמונים באומתנו היו יותר חוקרים בפילוסופיא וירדו לעומק החקירה, ומדוע נשחרו באמונתם חזקים, ואלה החוקרים מצני עמנו מדי דרכם על הפילוסופיא ושנו טעמם? והנה תשובת השאלים בל"ס; מפני שהיו יותר חוקרים וירדו לעומק החקירה, ואלה נשחרו קרה מכהן ומכהן, ועיין בספרנו ח"ב (בהקדמתו ובל"ס 189). ומזכרתי הפעם בדברי החכם האנגליי פאפס (pope) שאמר, שהמעט מהפילוסופיא משכר ומזיק, והרוב ממנה מפגי השכרות — ואשא משלי ואומר:

אוֹהֵב דָּעַת! פְּנֵה אֵלַי וְאוֹרְךָ,
 עֵין הַחֲכָמָה אִם מְצֵאתָ, שְׁתֵּה דִיךָ,
 אוֹ אֵל תַּטְעֵם מְאוּמָה, שְׁטֵה מְהַמְבּוּעַ,
 מְעַט כִּי תִשְׁתֶּה תְּהוּג בְּשִׁכּוֹר וְתִגְוַע,
 כָּל־יְמֵיךָ תִּתְּנֶהג בְּשִׁגְעוֹן וּבְעֵרֹן,
 אֵךְ אִם תִּרְבֶּה שְׁתוֹת, וְסָר מִמֶּךָ הַשְּׁכָרוֹן.

ודבר מזה ג"כ רבינו סעדיה גאון ז"ל בהקדמתו לספרו האמונות והדעות, באמרו: וקאחס ידעו ונכנסו בדרכיה אך לא השלימוה, והיו מהאובדים כמשה"ס: אדם חושב מדרכ השכל צקהל רפאים ינוח (משלי כ"ח), עיי"ש בהקדמתו. ומה נעמו לי דברי הפילוסוף המפורסם הגדול באקא (Baco) (כמו שקריתי דבריו מעתקים ללשון אשכנז) שאמר: נור איין זייכטער פילאזאף פערזאכטעט דיא רעליגיאן; דער, דער מיפער אינ'ס הייליגטמוס דער נאטור דרינגט, פערעהרעט זיא.

פרק קלד

בימי הרשב"א ז"ל נעשו הרבה תקנות בעניני הדינים האסור והמותר ובריני ממונות וכו', ע"י חכמי הזמן אשר בספרד וצרפת, כמו שימצא הקורא בספרי השו"ת הרבים ובספרי הפוסקים שנתחברו אז, ולדוגמא יעיין הקורא במור אבן העזר מהתקנות שנעשו בעיר טוליטולא.

בתחלת אלף הששי נתגלו בספרד ספרי הזוהר ע"ר ר' משה דיליאון איש צרפתי, אמר שמצאם במערה, והיה ר' משה זה מקובל גדול, והבר הרבה ספרי קבלה בעצמו, עיין הכותב בעיין יעקב בסוף ירושלמי דהגינה, וכבר הרחבנו לדבר מספרי הזוהר בכלל בספרנו בית האוצר מחברת ב', ע"כ חדלנו פה.

פרק קלה

ומן הזמן הזה התחילה חכמת הקבלה העיונית והמעשית להתפשט מאד, וביחוד בארץ הצבי, וארץ צרפת וספרד, ונתחברו בה חבורים הרבה מאד¹, והרבה חכמים גדולים מרבני ישראל קבלו ואהבו זאת החכמה, וכנגדם היו הרבה חכמים רבנים גדולים שלא קבלוה, ומהם אסרוה, כגון הריב"ש (עיין תשובת הריב"ש סימן קמ"ג), ואמר וז"ל: (בשם חכם אחד) והמקובלים מאמינים העשירות וכו' (עיי"ש במקומו ותבין הכוונה שהיה נחשב בעיניו למוד הקבלה

¹ גם קצת הנוצרים השתדלו בקבלה החדשה, וזה לא כזיר הגיע לידי פי' על שיר השירים עפ"י הרמז והסוד בלשון אשכנזי מנומר נוזרי אחד ומציא שם הרבה מספרי המקובלים ומהללם מאד, ומפרש דבריהם, ובלעדי זה ראיתי מועתקים הרבה ספרי קבלה בלשון לאטיין, ויוחן פיקו מיראנדאלו המפורסם, למד אלל יהודים חכמת הקבלה, כנודע בספרי חכמי ישראל וחכמי הנוצרים, וחבר ספרים בקבלה בלשון לאטיין, נדפסו בצאזיליא 1587, ובזוויניא 1569, וכן החכם המפורסם רייכלין למד חכמת הקבלה ויקרה היסה בעיניו מאד מאד, עיין בספרנו אפס דמים, וזה ימים לא כזירים הביאו למכור לעיר צערדימשוב כל ספרי הזוהר מועתקים בלשון רומית ונדפסים בדפוס מהודר מאד דפוס ישן, וגוף הזוהר בלשון ובכתבו היה ג"כ מודפס עם העתקה זו, עבר מזה בלשון הזוהר ועבר מזה בלשון רומית, וכעת המה נמצאים בעיר קארען במחוז וואלין, ונמצא בידי מהסופר והמליץ הנפלא להאשכנזים הנוצרי (Eckartshausen) ספר (Aufschlüsse Zur Magie) München 1792) ומדבר הרבה בחלק הרביעי מחכמת הקבלה החדשה, ומסודות הספירות ומאדס קדמון, ואין סוף, ומן הע"ב שמוס, וכדומה, ומעלה לשמים שיאה של הקבלה והסודות, ומוכיח, שהיא גדולה ויקרה וחביבה בעיניו מכל החכמות, ובסוף ספרו מציא רשימה מהרבה ספרי קבלה ליהודים ונוצרים הנדפסים, עיין סוף ספרו הנ"ל בד"ה:

. De cabala

והספירות כיציאה מן הדת הישראלית), ומורי הרץ ז"ל (אמר לי ביתור) שהרבה יותר מראי תקע עצמו הרמב"ן ז"ל להאמין בענין הקבלה היא, עיי"ש מה שהתוכח ע"ז עם המקובל החכם דון יוסף בן שושאן, וכן הר"ש מקינן והרש"ל ז"ל (עיי' תשובות הרש"ל סימן צ"ח), וכדומה הרבה גדולים.

והנה מכל האמור פה כל אדם משכיל יחזה שהיו בין רבותינו אלה הגדולים שבאחרונים, שלש כתות, בדבר הקבלה: א) שאהבוה ויכבדוה ויקדשוה, ב) שלא קבלוה ולא רצו ללמדה, אך לא הוילוה, ג) שהוילוה ואסרוה כדבר העומד נגד דתנו. — ולכן אנחנו בדורנו זה דור יתום שהיינו כתגבים בעינינו נגד הענקים רבותינו אלה שהזכרנו, הן בתורה והן בחכמה, ומכ"ש באהבת האמת ויראת ה', אנחנו לא נוכל להעזיז פנינו להכריע ביניהם, ר"ל בין המיימינים והמשמאילים, ואף החכמים הגדולים שבדורנו ראוי להם שלא יכניסו ראשם בין ההרים האלה, כי דבריהם לא יפעלו, ומענותיהם נגדם להימין או להשמאיל, תשארנה מעל, הכרוך אחריה והבורח ממנה שניהם הלא יעשו כחפץ לבם, ולא יחתו מפני כל המענות. ולכן המשכיל בעת ההיא ידום, ויהיה שב ואל תעשה, וילך בדרך הממוצעת, היינו בדרך כת השניה שהזכרנו, שמנעו ללמדה, אך לא הוילוה. כי מי עמד בסוד ה' לדעת, אף יסודי הטבע לתכליתה, ומכ"ש ביסודי התורה ותכמתה כבשי דרחמנא, ומי יכחיש כל הנסים ושנוי הטבע שעשו הרבה צדיקים מהתנאים ואמוראים וזולתן, ע"ז תפלתם הזכה, ומסירת נפשם בעבודת הבורא יתעלה, כמפורסם בתלמודים ומדרשות, והמוציא מחברו ורוצה להכחישו עליו להביא ראיה, ואין להזכיר פה הנסים והאותות והמופתים בשנוי הטבע שעשו החזוים הקדושים כמשה אליהו ואלישע וזולתן, לרוב דבוקם בה' יתברך, ולזכוך נפשם בעבודתו, וכן מודים חכמי הפילוסופיא השלמים, שבעלי זכי הנפש ישיגו דברים נפלאים, ובכחם לדעת עתידות, ולעשות מופתים בשנוי הטבע, והחכם בן רש"ד הערבי חבר על זה חבור מיוחד קראו אגרת הדבקות, והחכם הגדול המפורסם רבי מנשה בן ישראל בחבורו נשמת חיים הרבה לאמת דברים שמפליאים ומבהילים את הקורא, ומעשים רבים שאירעו במוחלט משנוי הטבע ומביא עדות מחכמי ישראל וחכמי העמים, והרב הגדול הקדוש איש אלהי רבינו האר"י ז"ל (ר' יצחק לוריא) אשכנזי (עיי' להלן פ' קמ"ג), (בעדות גדולי זמנו) הפליא לעשות ענינים גדולים ונוראים, ואליהו ז"ל נגלה לו וגלה לו סודות ורזין עלאין, והרוצה לדעת בפרוטרוט כל עניני יראה ספור שבתיו שמספר ממנו הגאון הגדול הפילוסוף אלהי רבינו יש"ד הוא ר' יוסף קאנדיא בעל ספר אליים בספרו תעלומות חכמה במחברת מיוחדת. — ותנא דבי אליהו, מעיד אני עלי שמים וארץ בין גוי בין ישראל בין עבד בין שפחה הכל לפי מעשיו רוח הקדש שורה עליו עכ"ל. — ובימינו היום נודע ומפורסם בכל כתבי חרשות וביתור בספר (Conver. Lexicon Leipzig 1817) ערך (Müller) שנוצרי אחד עובד ארמה מן מעקסהיים (איס גראסס הערלנטיסוס צאלטן) שמו יאָהאָן אַראָם מיללער (Jo. Adam Müller) נקרא בפי כל פראָעט (ר"ל נביא), כי הוא מגיד

עתידות והוא מתנבא בחצרות מלכים לפעמים, ועיין ספר הנזכר בערך הנ"ל, וביחוד בספר אשכנזי הנרפס פראנקפורט המכונה בשם: ערטיטונגטן אונד פראפעלייטונגטן דעס יאהאנס אלדס מיללער וכו'.

ומעת שנתגלה בימינו המאגנעטיזמוס על ידי הרופא הפילוסוף (Dr. F. A. Mesmer) הנקרא ג'כ בשם (Mesmerismus) ע"ש הרופא הזה (אשר לפי דעת החכמים היא ידיעה קדמונית מאד שהיתה נודעת בסוד לכל חכמי קדם) נתחוקו ברעתם המאמינים בענינים האלה, היינו: מציאת דברים הרוחנים, וידיעת העתידות, ופעולות נפשיות ורוחניות בדבור ובמחשבה, ובהשפעה מרוח אל רוח, ומראות הנבואות, והזיווני החלומות המודיעים לאדם מדרברים רוחנים והתגלות המלאכים והשרים והמתים אל בני אדם, ומראות הרוחנים לבהמות וחיות, והשבעות וקמיעות וכדומה, הכל כדוגמת המעשים הנזכרים לפעמים בדברי אנדה מספרי התלמוד והמרדשות, וכדומה, ובהרבה דברים מסכימים עם ספרי הקבלה העיוניים והמעשיים, ומעשים רבים המבהילים את האדם, כמו שמספרים לנו מגירי החדשות מענין הזה, בעדות חכמים ורופאים מובהקים — והמון ספרים נתחברו בענין הזה המבהילים את הקורא, וביחוד הספר בלשון אשכנזי בשני חלקים, המכונה בשם, (Die Seherin aus Prevorst, v. Justin Kerner, Stuttgart und Tübingen 2. Theile 1829) ויש ג'כ ספר זה נעתק בלשון פולניא רפום ווארשא, נקרא בשם (Jasnowidzaca z Prevorst).

ועוד מוסיפים אלה המאמתיים הענין הזה לחזק את דעתם, ואומרים שנתברר אצלם שעסק המאגנעטיזמוס והזיונות (Somnambulismus) לא יפעלו פעולתם כ"א ע"י אנשים בעלי אמונה ודת, אנשי צדק, ושונאים כל כופר וכל רשע, וכל בעל תאוה רעה וכדומה.

אמר המחבר: יהיה איך שיהיה, מה טוב עשו כמה ממלכות מחוכמות שאסרו הפעולה בה מפני הרמאים.

ונודע בברור שיש אנשים העושים דברים זרים עפ"י חכמת הטבע¹⁾, אך

¹⁾ והנה נודע ומפורסם שהרז ר' חיים שמואל פאלק שהיה בלאגדן הצירה במדינת ענגלאנד, זה קרוב לחמשים שנה (בשנת תק"מ לפ"ק), הנקרא מהעבריים בשם, הצעל שם מלאגדן" ובלאגדן היה נקרא מהנוריס בשם (Doktor Falkon) עשה מעשים חזן לדרך הטבע, ונפלאות חזן חקר, והשר הגדול פעלד מארשאל אלל הזרפטים גראף ראנזאו (Graf von Ranzow) מעיד בספרו הזכרון (Memoires) שראה בעיניו הנפלאות שעשה הצע"ש הזה בפומבי באספה הרבה שרים נכבדים וחכמים רבים ועזומים (וכלם מזכיר הגראף הזה בספרו זה בשמוחה), דברים לא יאומנו כי יוספרו, ועיין מה שכתב על הצע"ש הזה ונפלאותיו החכם הנורני הנודע I. W. von Archenholtz בספרו England und Italien T. 1. S. 249—250) ולומר החכם הזה שבלתי ספק היה זה הצע"ש חכם במלאכת הכימיה (chimie) וידע בה דברים שלא נודעים לזולתו מצעלי הכימיה בעולם, והיה זה הצע"ש אז כאשר ראה אותו החכם הזה, ככן שבעים שנה, ועיין בנשמח חיים

למען הגדיל הפליאה ולעשות שם בארץ מפרסמים א"ע להכמים בקבלה מעשית, בידעם שההמון שונא דבר הנעשה עפ"י חכמת הטבע, ונוטים יותר לשמוע דברי נסים ונפלאות ע"י השבעות וכיוצא, ומאלה אולי היה הבע"ש מלונדון שהזכרנו והרב ר' יואל בע"ש מזאמושץ וזולתן.

פרק קלו

מעת שנתפשט למוד הקבלה בעולם ונפלה גם בידי קלי הדעת אשר לא הבינוה, ולא ידעו החכמות הקדומות לה בזמן, הנצרכות לידיעתה, ארגו בה הבלים אין חקר, והשבו מהשבות וגימטריאות, וצרפו אותיות והחליפו, ויולדו להם מלאכים ושטנים רבים⁽¹⁾, ולכלם בשמות קראו, ויפקידו אותם על כל

המעשה מאברהם קולורני והרבה כמותו שעשו פלואם עלומות צדוקת חכמי לב וכופרים נאמנים. (1) ומה המין הוא הספר הגמאל עד הנה צכתיבם יד הנקרא בשם סאפיענציא סאלאמנא או חכמת שלמה (המלך) (סאפיענציא בלשון רומית חכמה) [הוא הספר אשר יכנהו בעל ש"ק מפתח שלמה (המלך)], והספר הזה הוא השבעות נגד השטנים, עם זורות משוגות מהשטנים, והיה הספר הזה בידי צכתיבם יד משיטא שלנו (העתקתיו בעיר טולטשין במחוז אוקריינא), ועל גוף הספר הזה כסופו: היה החוטב כהנא אשורי ר' שלמה מלכו, ובלתי ספק אלוי שר' שלמה מלכו בעלמו הצרו, ולא שהעתיקו מספר ישן, וזולתי על שמו נקרא בטעות בשם חכמת שלמה (המלך), ונתחלף להם שלמה מלכו בשלמה המלך, ונאותים הדברים האלה למי שאמרו; כי נודע האיש הזה ר' שלמה מלכו ושיחו (והיה ר' שלמה מלכו זה ה' אלפים רצ"ג), וכל עניניו של ר"ש מלכו כתוב על ספר ד"ה לר' יוסף הכהן, ומה שקרה לו אלל הקיסר קארלוס החמישי, והיה ביחד עם ר"ד הראובני ונערף צפקודת הקיסר הגדול הזה (עיין מה שכתב עליו ר' יוסף קנדיא צקונטרס אחוז כו'). ואני קריתי בספר חכמה שלמה זה ועמלתי עליו עד שבאתי על כל סודותיו ורמזיו, ועמדתי על כל הגימטריאות ומאזיה פסוקים יאלו כל שמות המלאכים ושטנים (כאשר הראיתי בפומבי נגד אנשים רבים ובתוכם כמה לומדי תורה בטולטשין, נעמרו, ובצערדיטשוב) והכל רעות רוח, (וכמו שאמר ר' יוסף קנדיא בכלל על ספרים כאלה שאי אפשר לגרש בהם הפילו היותוים והסרעוטים), ומה שמכנהו בעל ש"ק ע"ש שלמה המלך (וכן נכתב שם על שער הספר)? אומר אני שבאמת חכמת שלמה המלך זו, הכל הצלים הכל הבל".

אמר המהבר: כתב היוסיפון לרומיים (לא אזכור הפעם מקומו כי אינו בידי זה כמה שנים) ששלמה המלך חבר ספרים לגרש את הקליפות, ואומר שעדיין בימיו היה נוהג אלל אומה הישראלית העינין הזה לגרש הקליפות, והוא בעלמו ראה איש עברי חליעזר שמו שהיה מגרש הקליפות מאנשים שהיה להם דבוק, ועשה מעשים כאלה לעיני הקיסר הספסיאנוס (וועספאזיאן), וכל זה עשה בהשבעות מן ספרי שלמה המלך, עיין שם ביוסיפון ענין ארוך מזה, ולא אחזה פה דעתי על גוף העינין הזה להימין או להשמאל, אולם יהיה איך שיהיה,

אשר נעשה תחת השמש איש על מחנהו ודגלו¹, גם לקחו הרבה שמות מהמיטהאלאגיע לפעמים והעתיקו אותם בלה"ק והוסיפו בסופו הברת אל או יה, ולפעמים הניחו אותם כמו שהם, ד"מ אטלס, והוא (Atlas) מחזיק כדור העולם² וכדומה, ואין לשער גורל הרמאות שנעשה בעולם מהקבלה מעשיית מאז ועד עתה, ע"י הרמאים שמצאו מקום ויד להונות בני אדם ולגנוב דעת ההמון, אשר

הספר הזה סלפיענליע שהזכרנו הוא בודאי מזויף מאהרונים, ויען ששמע או ראה ציוסופון כנ"ל, מלא מקום לקרוא הספר הזה על שם שלמה המלך.

¹ יסוד השמות למלאכים האו"ל שהעלו היהודים מצבל, וצבל דור ודור הוסיפו עליהם כלות נפסס (עיין צמורה ח"א פ' ס"א ובש"ע), וכן ענין השטנים כפי הנראה ג"כ מצבל העלו, או מהפרכיים, וידוע שהיו להפרכיים שני פועלים, טוב ורע, אור (Ormus) וחשך (Ahriman) והזכרים בתלמוד (סנהדרין פ' ד') בשם הורמיו ואהורמן, וכן היו ג"כ אלל המזרים אור (Orus) או (Osiris), והשני צפון Typhon, והוא פועל הרע, ומזה השמן והיצה"ד בתלמוד ג"כ בשם צפון (ע"ש הכחוש מלפון תפחה הרעה), והא הצפוני ארחיק מעליכם הוא יצה"ר, ומזה אלל המקובלים סטרא דשמאלא (צפון הוא שמאל), ומזה סמאל, (ובתלמוד כועה פרק קמא אמרו שהוא שר של ארס כמו שמפרש שם רש"י, ועיין בספרנו בית האוצר מהכרת שניה במאמר קורות ע"א הערה חמישית), וסטרא אחרא, ואדם בליעל (ע"ש הכחוש אדם בליעל, במשלי וישעיה), וצלוז נקרא מלך בלהות, וצבלל נקראו השטנים (Demonen) בשם קליפות (יען שהמה להקרושה או להשבינה כקליפה לפרי), והוא תרגום של פצל בעברי: ויפלל בהן פללות, וקליף בהן קלפין (ויסודו הוא מלשון יונית). ושם שבינה בתלמוד וצתרגוס אונקלוס ויונתן שבינא, הוא שם המפסע, והוא ע"ד הכחוש: ונתתי משבני צחוככס (ויקרא כ"ז), ועיין שמוס כ"ה ח', כ"ט מ"ה (ועיין שם התרגומים), ובעבור זה היה נקרא המקדש שבנה משה משכן, ועיין השני מה שכתב על התאר שכינה, והגאון רבינו סעדיה בספר האמונות כתב שכוונתה השגחה עיי"ש, אבל לדעתי הוא שם המפסע על אלהות (דיא גאטעהייט) ולא כהעמקת בעל האוצר השרשים (הייליגערי גייסט).

² אמר המחבר: כבר ידעת דעת האו"ל ששמות המלאכים העלו מצבל (ועיין לעיל פרק 5"ב בהערה), וצלתי ספק שגם שמות השענים והרוחות שבתלמוד לא נולדו על צרכי האומה הישראלית וקבלו מאמות זולתן, ומזה לדעתי הקליפה אגרת המכרת בתלמוד, ושאלמו עליה בפרק ע"פ (דף ק"ב ע"ב): אגרת בת מחלת היא ושמונה עשרה רבוא של מלאכי הצלה יולאין (צילי שבתות ולילי יום ד') עיי"ש בתלמוד, ומלאחי באיזעציוס שהציא בשם סאנכאניאטאן (עיין לעיל פרק כ"ז ופרק קי"ז) שמזכיר הליל אחד שעבדו הכנענים שהיה שמו אגרת (Agrot) ואמר סאנכאניאטאן (הקדמון הזה שהיה לפני הבור התלמוד יותר מאלף שנים) שמאל בספרים הקדמונים של הכנענים שנכתבו לפני זמנו זמן רב מאד, שאליל זה היה נקרא ראש האלילים, ושמונתו הינה מזוירת דמות פסל של זהב, נוסע בעגלה, ונמשכת מהרבה שורים, ובתלמוד שם אמרו על אגרת בת מחלת זו ומלאכי הצלה בת דילה, שנמשכו מהרבה סוסים. ובקונטרסנו על המיסהאלאגיע הרחבנו לדבר מזה.

כמטרה לחץ יערוך לבבו אזניו ועיניו לדברים המבהילים כאלה¹, כמה רבבות מאמונת הבל נשרשו בלב ההמון עיז, וכמה מנהגים זרים, מהם מנהגים של שטות, ומהם שאסורים מדאורייתא נהיו על ידן עד היום באומה הישראלית, והעם יחשבום תורה, ומי שבוטח בהם למין ואפיקורוס יחשב, ועליהם אמר ה': היו האומרים לרע טוב ולטוב רע שמים השך לאור וכו' (ישעיה ה' כ'), וכל זאת הגיעתנו באמת מהגלות המר וגורונתנו תחת האומות עובדי ע"ג בימים הראשונים, כמו שאמר המשורר: ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם (תהלים קו).

פרק קלז

אמונה זו בהבלים והמנהגים הזרים האלה הוסיפה עלינו כפלים פעמים את הגזרות הרעות והשמדות ואבדן, ואפשר להיות שגם עלילת הרם על היהודים (זה בערך שש מאות שנה אשר התחילה העלילה הזאת, כמו שהוכחנו בספרנו אפס דמים) נתחזקה אח"ז לפעמים ע"י קצת סופרים נוצרים וכומריהם שראו

¹ איך הוכו אלה הצוערים בסטורי הכסילות החוששים שה' יצטרך עושה פעם בפעם שנוים ביסודי הטבע ע"ד הגם והפלא!. ויען שידעתי שלא ימו אוזן לכל דברי איש חכם שבועלס המצטל דעתם הנפתלה, הנני להעריך ראשונה לפנייהם דברי המניד שאמר להבית יוסף (והוא במניד מישרים בפ' משפטים), וז"ל: מעט מעט אנרשנו מפניך פן תרבה עליך חיות השדה, וקשה לו איך שייך אלל השם הכולל בין רב למעט? והאמר העילס מתנהג ע"פ דרך הטבע, כי בראשית ברא אלהים בנימטריה הטבע, וכל מה שאפשר שלא לשנות הטבע עושה הקב"ה ע"י הטבע ואינו רוצה לשנות הטבע עי"ש. וכן הוא דעה הרמב"ם ויתר הכמי ישראל אשר נתן ה' בלבם את הדעת ואת החכמה, וז"ל רבינו יוסף אלבו (עקרים מאמר ג' סוף פרק י"ג) „מוסכס מכל החכמים החורגים הוא שהטבע יקר בעיני ה', ושלל ישנהו אלל להכרח גדול שאי אפשר זולתו" עכ"ל. וכן מזינו במקרה: ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשמים; ויאמר ה' עגלת בקר תקח בידך ואמרת לזבח לה' באחי (ש"ה ט"ז), הנה נראה מזה בעליל שהש"י מקמץ מאד בנשים רק במקום ההכרח שמחייבהו חכמתו ורלונו, ובאמת כל הדברים המתהווים בתצל מקטן ועד גדול אשר נקראו בשם מקריים, או משלחת, מערכה, או הזדמנות, הכל הוא נסיוס וגפלאות, כי הכל נעשה בזרון ה' יצטרך וחפלו, משדד סדר הדברים ומזמין המון פעולות לתכליות רבות אין מספר, יערה רוח בקרב אנשים לילך אל מקום פלוני לעשות פעולה פלונית והכל בסדר טבעי בלתי זר וגומע, עד שלבסוף יושלם רלונו ה' אשר כוון אליו בהתחלת הפעולה, אם לטוב או לרע, וע"ז הדרך היטה מכירת יוסף ורדה יעקב למצרים, ולידת משה רבינו וגדולו בבית פרעה, וגם פורים וכדומה, הכל הלך על דרך הזדמנות הטבע וסדר ישר ונאה היותר אפשרי. ומה יפה אף נעים פי' הרד"ק ז"ל בפסוק: אל יאמן בשו נחמה כי שוא תהיה תמורתו (איוב ט"ו ל"א), ומפרש שו הראשון (כי הוא חסר א') מלשון שוה ונכון, ר"ל איש הנחמה בתחבובותיו אינו מאמין בדבר הישר והנכון בשכל האדם, אך דברי שוא יקח תמורתו, ר"ל דברים הרחוקים משכל האדם.

מאיזה בוערים בעמנו איזו הנהגות של שטות בדבר תורה ומצוה, ודנו אלה הנוצרים מהפרט על הכלל, ומדברי כסלות על דבר פשע ואון, להתגולל על היהודים הריגת נפשות נקיים מהנוצרים, ולהתגאל בדם האסור לישראל אף מדבר המותר לכל אדם כמו שהרחבנו בספרנו הנ"ל, וכל כך נשרשה אח"כ בלב ההמון מהנוצרים אמונה זו, עד שאינם משגיחים אף על פקודת הפעבסטי אשר כבר חקרו ומצאו שהיא עלילת שוא, וכן חקרו ודרשו בדבר הזה כמה מלכים חכמים, גם קיסר רוסיא אלכסנדר ג'ע, ומצאו כי שקר נחלו ההמון ¹.

פרק קנה

הנה זה פרי אמונת הבל והנהגות זרות, ויפה אחז"ל: במדה שאדם מורד בה מודדין לו, כי כבר מוסכם אצל כל חכמי תורתנו שיסוד כל התורה עם

¹ אמר המחבר: בשנת תקי"ז לחלף הששי זהות עליה רבה מדס צעיר יאמפאלי (אשר בוזאלין) נסע דודי זקני הרב ר' אליקום מיאמפאלי הנ"ל (בפקודת הרבנים הגאונים דארבע ארצות הפאספא הגדולה שהייתה אז בענין הזה צעיר צראדי) לרומא, והשתדל אלל בהן הראש (פאכסט) שהיה בימים ההם, אודות עלילת דס, והביא ממנו כתב הדת אל כל מלכות פולניא בלשון רומית, ונחמס בצבעת הפאכסט וכתמימה ידו ממש, להשביט עלילת דס מן הארץ, כי הוא דבר שאין בו ממש כלל, והייתה ביד אבי נ"י העתקה מודפסת בלשון רומית ופולניא (שהדפים ר' אליקום ז"ל), שקבל במתנה מיד ר' אליקום ז"ל שנתארח אללו, והייתה העתקה זו עוד בידי צעודי נער ונאבדה ממני, וגוף המכתב בלשון רומא נכתב על קלף, ועודנו נמצא צעיר מעזיבו (אשר בפאדאליען) ביד יורשי ר' אליקום, ועוד הרבה מכתבים יקרים בענין הזה, כי שש שנים רכופות ישב הרב הזה ברומא, והרבה טרח ויגע בדבר הזה, והיה מנושא ומנוכד מאד צעירי הפאכסט והקארדינעלע, כי הרב ר' אליקום הזה היה תורני מופלג וחכם גדול ואיש גבור חיל, והוא היה מיוזאי ירך ר' יוסף בן שמואל הלוי אשר הגלה עם הגולה אשר הגלה פערדינאדום קאמאליקום מלך שפאליען מארצו, ככתוב באגרת להחכם השלם ר' יוסף וויצענהויוען מצרלין, הנדפס במאסף לשנת תקמ"ד, בשלחו לבעלי המאספים את המשל אפר ליוסף בן שמואל הלוי הנ"ל עיי"ש בחדש שבט, ויש במשל אפר הזה, דבר סתר, וכמרומו שס בארבע טבות הראשונות באותיותיה הגדולות מחברותיהן.

ועל טוב יזכר גם שס דודי זקני ה"ה נדיב ושוע המפורסס הפרנס דד' ארצות ר' מאיר ז"ל מדובנא (בן אבי זקני מזד אמי ה"ה הנדיב ושוע הגדול המפורסס בדורו ר' יואל ז"ל פרנס דד"א) אשר גם הוא טרח ויגע אלל שרי המדינה בזמנו (בערך שנת תקי"ט) בצטול אשמת הדס, והוא הנזכר כמה פעמים בספר (Docum. jud. in polonia Varsav 1763) שהדפסתי מחדש עם העתקה ללשון פולניא בכוף ספרי אפס דמים, ונקרא שס בשס Meier Iewelowicz (ר"ל מאיר בן יואל).

ואודה לה' שזכתי גם אחי במצוה רבה זו ללכת בעקבות אבותי היקרים להשתדל בכל מאמצי כחי בצטול אשמה זו, וכנראה בספרי אפס דמים הנ"ל, מקום הניחו לי אבותי להסגדר בו.

מצותיה מיוסדים רק על הרחקת אמונה הבלית, וכמו שבאר באריכות הרמב"ם ז"ל במורה ה"ג, וכבר הארכתי בדבר הזה ג"כ בספרי בית האוצר במאמר קורות עבודת אלילים, וכנמולנו ישיב לנו ה', אנהנו בודים מנהגים חדשים ומאמינים לפעמים בהבלי הבלים, ע"כ ישלח ה' עלינו ע"ד עונש ג"כ ליסר אותנו בדברי עלילות וברזים, כמו שמעידים ע"ז כמה פסוקים בתורה ובנביאים, ואולי גם אליו רמו אליפו (איוב ט"ז ל"א): אל יאמן בשו נתעה כי שוא תהיה תמורתו, וראוי להעתיק פה דברי רבינו הגדול הרמב"ם ז"ל המלמד אותנו דעת, שכל רע מאח לאחיו, מאיש לרעהו, גם כל נזק עצמו, יד האולת תעשה זאת, וז"ל (במורה ה"ג פ' י"א): הרעות הנפלות בין בני אדם וכו' מהאמונות כלם ג"כ נמשכות וכו' מהעדר החכמה כמו שהסומא מפני שהוא חסר הראות נכשל תמיד, מחבל בעצמו ועושה חבורות לוולתו ג"כ, מפני שאין אצלו מי שיוורוהו הדרך, כן כתות בני אדם כל איש כפי סכלותו יעשה בעצמו ובוולתו רעות גדולות בחק אישי המין, ואלו היה שם חכמה אשר יחסה לצורה האנושית כיחס כח הרואה אל העין, היו נפסקין נזקיו כלם לעצמו ולזולתו, כי ביריעת האמת תסור השנאה והקטטה ויבטל היוק בני אדם קצתם לקצתם, כבר יעד אותו ואמר: וגר זאב עם כבש וגו' ופרה רדוב וגו' ושעשע יונק וגו', ואח"כ נתן סבתו ואמר, כי הסבה בהסתלק השנאות והקטמות וההתגברות, הוא יריעת בני אדם בעת ההיא באמתת השם, אמר: לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים, ודעהו, עכ"ל, ועיין המפרשים שם, וזה הוא ענין ימות המשיח אשר נקוהו, ושנאנתו מתפללים יום ביום בשמונה עשרה, ובעל כן נקוה לך להעביר גלולים מן הארץ וכו', וכל בני בשר יקראו בשמך וכו', יכירו וידעו כל יושבי תבל וכו', ויקבלו כלם את עול מלכותך, וכן התפלה בשמונה עשרה של ר"ה מלוך על כל העולם וכו', וכן מבאר הרמב"ם (בהלכות מלכים פ' י"ב) ז"ל: לא נתאוו החכמים והנביאים ימות המשיח לא כדי שישלמו על כל העולם, ולא כדי שירדו בגוים, ולא כדי שינשאו אותם העמים, ולא כדי לאכול ולשתות ולשמות, אלא כדי שיהיו פנוין בתורה ובחכמה, ובאותו הזמן לא יהיה לא רעד ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות וכו', ולא יהיה עסק כל העולם אלא כדי לדעת את ה' בלבד עכ"ל, וכן הוא בפירושו בתלמוד מראש חכמי הגמרא וגדול החכמים בזמנו בכל חכמה ומדע החכם שמואל ירחינאה שאמר (שבת דף ק"ב): אין בין עוה"ז וכו', וכוונתו אל מה שכוון הרמב"ם פה.

והמלך המשיח מורע מלכות בית דוד אשר ענינו תלויות אל בואו, כבר מבואר בתנ"ך ותלמודים ומדרשות, ובס' האמונות והדעות לר' סעדיה, וגם ברמב"ם הלכות מלכים שהוזכרנו, עיין שם.

ואולם משיח בן יוסף המקובל באומה שימות במלחמה נגד אויבי ה' טרם התגלות משיח בן דוד הנזכר, כפי הנראה יהיה הוא המקבץ עשרת השבטים הנקראים בתנ"ך בשם אפרים או יוסף (עיין לעיל באולם הבית), וזה מבואר כפי הנראה בנבואת יחזקאל (פרשה ל"ז): ואתה בן אדם קח לך עץ אחד וכתוב עליו ליהודה (שממנו יצא דוד, ומדוד מלך המשיח הנקרא משיח בן

— ולקח עץ אחד וכתוב עליו ליוסף עץ אפרים — ועשיתם לעץ אחד — ועשיתי אותם לגוי אחד — ומלך אחד יהיה לבלם למלך ולא יהיו עוד לשני גוים — ועבדי דוד מלך עליהם עייש, וכן כל מלחמות גוג הנוכרות (שם ל'ח ול"ט) יהיו כפי הנראה ע"י משיח בן יוסף מלך עשרת השבטים. [תמה אני על רבינו סעדיה גאון ו"ל המבאר באריכות מענין משיח בן יוסף בספרו האמונות והדעות (מאמר ח' פרק ב') שלא הרגיש שמשיח בן יוסף מבואר ביהזקאל כמו שבארנו], ואח"כ תפול המלוכה של כל האומה הישראלית ביד משיח בן דוד מלך יהודה (ובנימין) כי המלוכה שייכה לבית דוד לעולם, כמו שהבטיח ה', וכנבואת יעקב אבינו ע"ה; וכאשר ישלח ה' את משיחו צדק יעשה על ידו מופתים ואותות כמו ביציאת מצרים, כמו שנאמר: כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (מיכה ו'), (והפסוקים בתנ"ך מעידים בפה מלא שהגאולה האחרונה תהיה גדולה כפלי כפלים מהגאולה הראשונה), ואו יעמדו המתים מקבריהם כמו שמבואר בתנ"ך והוא תחית המתים, והמשיח יקבץ הגלויות באותות ובמופתים ויבנה בית המקדש וכו' ¹.

¹ רבים יתמהו על הרב צעל העיקרים שאינו חושב צלל העיקרים ציאת משיח וצאתם הוא עיקר גדול צדק, כי כל המקראות מלאים מזה וצפרט התלמודים והמדרשות, וגם הנוצרים מקיים לפי אמונתם ציאתו השנייה; אבל צאתם מי שיהקור היטב אחר הזמן והמקום של המחבר הזה צעל העיקרים וסבמו שהגיעתהו לחבר חבור זה, לא יקשה בעיניו כלל; יען שמתנגדיו ביוסותיהם בנו כל יסודותיהם על ענין המשיח, לכן התאמץ הוא ז"ל להראות שיסוד זה אינו עיקר צדק, וכן צלל ענין וענין שכתב שם המחבר הזה כוון בו כוונה מיוחדת, והמשכילים יבינו. — וצבור זה לריך כל מצין הקורא בספרים לחקור היטב אחר מהצריהם באיזה זמן ומקום היו וסבתם וענינם וכדומה, והוא כלל גדול לכל מעיין בספרים. — וכן ינהג הקורא הלכבב אף בקריאת התלמודים והמדרשות, ולפעמים אף בקריאת ספרי התנ"ך, (ועל אופן זה חבר הרמב"ם וזולתו טעמי המזות, לבטל דעות ידועות בזמנם), וצפרט שרריך הקורא המצין להצין זאת במפרשי התורה והתלמוד, וע"ז האופן רוב הכסים שבחורה שמרחיקים לפעמים גדולי רבותינו האחרונים שחרי התלמוד, כרב סעדיה גאון, ר' שמואל הפני גאון, ורב האי גאון, הרמב"ם והרלב"ג, וזולתו, ומתאמנים לפרש לפעמים ע"ד הטבע, כוונתם הייתה ע"ד היסוד המונח מחז"ל משום עת לעשות לה', כי חשו פן בהניחם הדבר כמו שהוא, תפול תורת משה לגמרי, ויקבלו תחתיה דת אחרת הבנויה רק על נסים ושנוי הטבע, ושומר זה הכלל, וכן צלל דבר ודבר ההולך עד"ז וזולתו, הייתה להמחבר איזו כוונה מיוחדת לבטל מאחשי זמנו ענין ידוע, ד"מ: העמדת השמש והירח ליהושע, הן ידעת קורא נעים! דעת הרמב"ם בצורה והרלב"ג ודעות כמה מן הגאונים ז"ל בענין הזה, שמזכירם הרלב"ג בפרשו על התנ"ך לנס הזה, והאמת שחשו להניח הדבר בנס כמו שהוא, פן יחשוב הקורא שיהושע היה גדול ממה רבינו (שהוא הנאמר בו: ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, לכל האותות והמופתים), ומשה לא עשה מופתיו רק במקום אחד, והנס של יהושע היה מופת כללי לפרסום כל העולם; וזה שהציא גם את חז"ל (ע"א כ"ה) להוכיח שנס משה העמיד התמה

פרק קל"ט

בערך שנת ק' לאלף הששי היה רבינו יעקב בן הרא"ש, וחבר ספרי הטורים, הכוללים כל הדינים מהתלמוד והפוסקים עד זמנו ע"ד פסק הלכה, בסדר נאה ובלשון הקדש, היינו לשון המשנה, ונתקבלו בכל תפוצות ישראל, וחלקם לארבעה חלקים, נקראים בשם ארבעה טורים, היינו: אורח חיים, יורה דעה, חשן משפט, אבן העזר. השני טורים הראשונים כוללים כל המצות שבין אדם למקום, היינו הטור הראשון כולל כל מצות הזכרון (לפי הנחתנו בספרנו זה), וקראו בעבור זה בשם אורח חיים, ר"ל הדרך אשר יתנהג האדם בו כל ימי חייו, והם המצות שהזמן גרמא, והטור השני כולל כל מצות הגדר (לפי הנחתנו בספרנו זה), וקראו בעבור זה בשם יורה דעה, כי הוא מדבר מענינים שנופלים עליהם שם הוראה ותורה (עיין לעיל פרק מ"ב), (מלבד הלכות שתיים או שלש שסדרם פה שלא במקום הראוי), — ושני הטורים

(ולקטין יותר הנם אמרו שנס לנקדימון בן גוריון נעשה נס זה, ועיין שם בחוספות, ובז"ר וישם ה' לקין אות שהעמיד לו חמה, וכ"ז כדי להקטין הנס של יהושע מטעם הנ"ל), וכן התאמתו חז"ל להוכיח שהיו מהנסיים של משה ג"כ בפרסום כל העולם, כמו שדרשו על פסוק ה' למבול ישב וגו', וכ"ז שלא ליסן פתחון פה שסם נביא אחד גדול ממה כדעת צעלי אמונה זולתנו, [ואל ישאל השואל ממה שאמרו במדרש (הוצא בא"י המפרש הכוזרי מאמר ג' סימן ס"ה): נגלה לר' עקיבא מה שלא נגלה למשה רבינו? וכן מה שאמרו (בפ"ק דסנהדרין): ראוי היה שחשרה שכינה עליו כמשה רבינו? וכן אמרו: אבל באומות העולם קם וימו בלעם? כל זה דברי אגדה הוא]. וכן צענין בעלת אוב שהעלתה את שמואל הנביא אחרי מותו, הנה נודעה דעת ר' שמואל הפני גאון ורבינו סעדיה ורב האי גאון והרלב"ג, שכלם מתאמתים להראות שלא עלה שמואל ע"י בעלת אוב, והיחה בזה איזו רמאות, עיין בדבריהם, אבל האמת שמפרשי הגוררים הקדמונים הקדושים להם שמפרשים הענין הזה, כגון אריגנוס ויוספיטיוס וכדומה מוכיחים מזה שכל הנשמות של הנביאים היו מסורות ביד השטן בניהנס, עד שבא משיחם, בעבור זה השתדלו המפרשים העברים הנ"ל לפרש שלא העלתה בעלת אוב את שמואל כלל, וע"ז האופן שהזכרנו נהנו הרבה מהעברים איש בזמנו ובמקומו נגד איזו דעה ידועה, מהם נגד דעות אמונות מאימות זולתנו, ומהם נגד דעות הכחות שקמו בין היהודים, ומהם נגד דעת מהעברים פריטים ידועים, ואקוה שכל הכס ומצין יודה לדברי אלה, עיין לעיל סוף פרק חשעים.

אמר המחבר: אך זמן ביאת המשיח מהי יהיה? לא נודע כ"א להשא יתברך, ובעבור זה נקרא קץ הפלאות, וחז"ל היו מקללים בקללה נמרצת כל מחשבי קיצין, ואמרו כתיבול לנא לפומיה לא גילא. ומה שאמר בזה על שנת ת"ח ועל שנת ת"ז? לא עשה כ"א לחזק ידיים רפות, ומה שבהר דוקא בשנת ת"ח ות"ז? נראה לי יען שבשני זמנים האלה (באלף הרביעי) היו ליהודים שתי גאלות שלמות, ג"א ת"ח יאלו מנלות בכל זמן כורש, ובשנת ג"א ת"ז עמדו ההשמונאים והזילום מהיונים, אבל הזוהר נתן לזה ג"כ אשמכות מסכהזבים.

האחרונים כוללים כל המצות שבין אדם לחברו, ר"ל מצות הנימוסיות (לפי הנחתנו), היינו הטור הראשון כולל כל מצות המשפטים בשלי ושלך, וקראו בעבור זה בשם תשן המשפט (עיין לעיל פרק מ"ב ופרק מ"ז), והטור השני כולל דיני אשה עם בעלה, ובעבור זה קראו בשם אבן העזר, ע"ש הכתוב: אעשה לו עזר כנגדו, וע"ש הכתוב: ויבן את הצלע וגו' (ואינו ע"ש מקום שיקרא כן).

בערך שנת קע"ח לאלף הששי נתיסדה החבורה קדישא (והיא חברת גומלי חסד עם המתים) כמבואר בתשב"ץ, יעוין משם, ומן אז נתפשטה בכל העולם בין היהודים בכל מקומות מושבותיהם, והיא תקנה יפה מאד ותועלתה ידועה, ואולם יתר החבורות כגון חברת תלמוד תורה, הספקת אביונים, מלביש ערומים, הלואות חן או גמילות חסדים, בקור חולים, הכנסת אורחים, וכדומה, לא נודע התחלת זמן כל אחת ואחת, וכל החבורות האלה תועלתם רבה מאד, וזה מורה על ישרת לבב אחינו ב"י וצדקתם, ואפילו בעירות הקטנות והעניות נמצאו חבורות אלה לעזור לעניים לחולים ולתלמידים עניים¹). — ומדברי התלמוד (מ"ק דף כ"ז) חבורתא איכא במתא עיי"ש ברש"י, אינו משמע שהיתה חברת ג"ח עם המתים, כמו אצלנו, עיי"ש היטב. — וז"ל הרמב"ם (הובא בחינוך פרשת ראה): מעולם לא ראיתי ולא שמעתי עיר שיש בה עשרה מישראל שלא תהיה להם קופה של צדקה עב"ל, והרבה פעמים ספַרְתִּי מענין הזה לשרים נכבדים מהנוצרים, והיה בעינם לדבר חדש, ויתפלאו מאד מאד ויברכו את ישראל, ועיין בספרנו אפס דמים, ולמצוה רבה תחשב לפרסם הענין הזה בין האומות הן בפה והן בכתב, למען ידעו מזה המונם; כי כאשר יעשה איש ישראל אויה עול, יגלו חמאו ברבים, בפסקים בבתי ערכאות, ובעלים ההרשים, ומחברים נוצרים בספריהם, ומדוע לא יגלו גם מעשיהם הטובים? וגם על ידי כבוד הפרסום הזה יקנאו בני ישראל איש באחיו לעשות חסד משנה וצדקה כפלים²).

אמר המחבר: מה שנוהגים בקצת עירות לקבץ נדבות מהעם על בנין בתי כנסיות מפוארים ומוציאים עליהם ממון רב ומעשירים את ארון הקדש ויתר כלי הקדש וכדומה, ומקפחים בזה פרנסת עניים, הוא בודאי דבר הבלתי רצוי בעיני

¹ צזה יכולים צאמת בני ישראל להספאר שכלם מקטנס ועד גדולס ואפילו הפחות מדלת העם וגם הנשים והנערות כמעט כלם יודעים לקרות בספר, ומחאספס פנס צפעס צצצחות וי"ט חף דלת העם והנשים לקרות צח"ך וצספריס הנעמקיס למענס צלשון צפסה, ויש ספריס כצכדיס מאל ממוסר ומדות כיונל צס המועמקיס צלשונס אשר ידצרו צה, כמו שסרצחנו לדבר מזה צספרנו אפס דמים.

² וסמרו צמדרש (רות פ"ד) שאלו היס רלוצנן יודע שסקב"ס מכחיב עליו וישמע רלוצנן ויזילסו מידס, צכחפו היס מוליוכו אלל חציו, ואלו היס יודע סהרנן וכו', ואלו היס יודע צוענן שסקב"ס מכחיב עליו ויזכט לס קלי וגו', עגלות מפוטמות היס מלכילס (לח רות), וכו', לשעצב היס אדס עושה מלזס והנציח כותצס, ועכשיו כשאלדס עושה מלזס מי כותצס? וכו'.

ה', נגד דעת ההמון שהושבים שהמצוה הזאת היא רבה מאד, ונעלה על כל הצדקות, כי לדעתם הגסה הוא כמביא דורון אל ה', ומהנה אותו בתשורה נכבדה, ומהם שחשבו שמשחרים חלילה את ה' יתברך במסת נדבתם, וראוי א"כ לכל הרבנים ות"ה להודיע להמון כי לחטא תחשב צדקה זו, כי מקפתים בזה את העניים, כמו שאמרו בפסיקתא רבתי (הובא בילקוט מלכים סימן קפ"ו), שהיה הקדוש ברוך הוא מתרעם מאד על דוד המלך שהכין זהב ובסף לבנות בית המקדש, ולא הוציאם לפרנסת עניים בימי הרעב שהיו בימיו עייש, ובירושלמי (שקלים פרק ה') איתא: רבי חמא בר תנינא ור' הושעיא רבה הוו מטיילין באינן כנישתן דלוד, א"ל רבי חמא לרבי הושעיא כמה ממון שקעו אבהתהון כאן! א"ל כמה נפשות שקעו אבותי כאן! מי לא הויין בני אנשא דילעון באורייתא? עכ"ל, ועיין המפרש בעין יעקב שם. עוד שם בירושלמי: רבי אבין עבד אלן תרעי סדרא רבה, נהית ר' מני לגביה א"ל הוי מאי עבדית; אמר ליה: וישבח ישראל את עושהו ויבן היכלות (הושע ח' י"ד), מי לא הוו בני נשא דילעון באורייתא? עכ"ל, ועיין המפרש שם בעין יעקב.

שער התשיעי

פרק קמ

בימים ההם קם בפולין רב אחד חריף ושנון מאד בתלמוד ר' יעקב פאלק (היה בערך סוף מאה השלישית לאלף הששי), והיה ראש ישיבה, וברוב הריפותו היה עוקר הרים הרחוקים זה מזה וזווגן יחד, וממנו יצאו הלמודים הסופיסטיים הנקראים בשם הלוקים¹) ונתפשט מנהג החלוקים בכל היהודים שגרו במלכות פולין, ומעט באשכנז, ואמרו על ר' יעקב זה או על רב אחר מתלמידיו שהיה ראש ישיבה ג'כ, שעקרו בני הישיבה כמה דפין מהמסכת שלמד בה הרב עמיהם, והרב לא הרגיש על הסרון הדפין והפסקת הענין והלשון, והתחיל בדרך שאחריו, וחבר בלולאות פלפולו וחריופותו את שני הענינים הרחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב, וראיתי באחד מהספרים שנתחברו מבעלי החלוקים האלה שהוכיח שפרעה הלך בשיטת הריף, ועבדיו הלכו בשיטת הראב"ד, ובספר אחד ראיתי שקין פסק כהריף בענין ירושת נחלה, והבל אחיו כדעת הרא"ש, והקל בחריופות ועמקות גדול מאד.

ואם שהרבה רבנים וחכמים היו מתרעמים ע"ז, מ"מ פרצו וגברו החלוקים בארץ מאד, ובעבור למוד הקבלה ולמוד הזה נתקלקל מאד סדר הלמוד הישר, עד שהיה למוד הרקרוק והתנ"ך לזרא בעיני ההמון, וכל למוד ממוסר השכל ומדות וד"א הלך ונפסד בתכלית ההפסד בפולין ואשכנז, כאשר הוא היום עוד פה, אלה בלמודם הקבלה עיונית ומעשית, לא השגיתו רק ליחד הספירות והשמות, דמו לברוא גולם ועגלא תלתא, ואלה בפלפולם ובהורדם השתדלו לעייל פילא בקופא דמחטא, ולא שמו לב על מקומות התלמוד והמדרשים המדברים ממוסר השכל מדות וד"א אשר אין ערוך ליפם, ומכ"ש שלא השגיתו בספרים כאלה הנעימים הרבים שנתחברו אחר התלמוד מהגאונים וזולתם חכמי לב, ועליהם נאמר ע"י מלאכי (ב' ח' ט'): ואתם סרתם מן הדרך הכשלתם רבים בתורה וגו', וגם אני נתתי אתכם נבזים ושפלים לכל העם כפי אשר אינכם שומרים את דרכי ונושאים פנים בתורה.

¹ לולי נקראו כן ע"ש הלוקא דרבנן, ר"ל לבוש, ואולי ע"ש הפלפול ומחלוקת, ע"ד מלחמתה של שורה, ועיין בשל"ס שקורא סגור מאד על החלוקים, וממיר רק שלשה מינים או סוגים מעיני החלוקים, יכנה אותם בשם: (אויסברענגער, נירין צערנגער, ורעגיר שפורגער), וכפי הנראה מדבריו היו אלה שלשה איזו חדודים אמתיים ללבוז ההלכה ולהעמידה על האמת, ועיין צירושלמי דהוריות בסופו שאמר, תני הסדרן קודם לפלפולן.

ובאמת יש שם ללמד זכות על אחינו בימים ההם ובמדינות האלה, כי התערבו בעמים שהיו מאמינים אז דברים זרים והבל, וילמדו מהם, ובפרט שהיהודים היו מדוכאים באין קצין שומר ומושל הכם, כמו שמבררים קצת חכמים נוצרים בעצמם, בספריהם היקרים.

פרק קמ"א

אצל היהודים ממגרשי הספרדים בהאלאנדי ובאיטאליא ובקאנסטאנטינא וסאלוניקי, ועירות זולתן שבתוגרמה וממחוז אוקריינא (שבמדינתנו רוסיא), נשאר למוד התלמוד אז עוד על סדר הישר גם ממוסר ד"א ויתר ההכמות, ובכל זאת היו גם ביתר המחוזות אשר בפולין אז עוד כמה רבנים מאנשי הסגולה, ומהם היו רבנים ששלחו את בניהם לאיטאליא ללמוד חכמת הרפואה, החכמים האלה שבאיטאליא ותוגרמה והלועזים שבהאלאנדי חברו אז הרבה חבורים טובים בדקדוק ובמליצה, במוסר ומדות, בפרושי התורה ע"ד הפשט והמושכלות, בדרכי התלמוד, ובמערכת השרשים, בלשון עברית ותלמודית, ובסדרי הדורות, וקורות הדת ושלשלת הקבלה, ושלשלת התנאים ואמוראים¹, והיו בקיאים בלשונות ובחכמות שונות², וחברו במ הרבה חבורים, והרבה היו רופאים אצל השרים והמלכים, ואף אצל הפעבסטע דרומא. מהחכמי איטאליא נתמנו למורים ומלמדים בבתי המדרש לנוצרים אז, כגון הגאון ר' אליהו דעל מעדיקא היה פראַעססאר הפילוסופיא במדרש הנוצרים בפאדובה, והגאון ר' שמואל מנחם פראַעססאר ג"כ שם בפאדובה, וזה הגאון ר' אליהו והגאון ר' שמואל מנחם היו ג"כ ראשי ישיבות

¹ וטועלת הידיעה הזאת היא טועלת רבה מאד, עיין הקדמת היוחסין, וסדר הדורות, וז"ל רבינו שמשון בספר כריתות: כי מהפנות הגדולות ההכרחיות לדעת דרכי התלמוד הוא לידע הסנה וההמורא מי הוא ובאיזה מקום היה וכו' עיי"ש.

² ומיניו בזמן הזה שלפעמים גם הרבנים הגאונים שישבו כסאות למשפט וראשי מתיבתא הלכו ללמוד בבתי מדרש הנוצרים איזו חכמה, ואתיק לך דברי החכם המפורסם ר' אברהם הרופא בעל שלטי הגבורים מה שכתב בסוף ספרו זה, אחר שמספר איך ומה למד בנערותו ובבחרותו, אמר וז"ל: למדתי הלכות הרמב"ם ומשנה ופרושי התנ"ך ופוסקים וגמרא, (אחר זה) שקטתי ונחתי על שכמי הגאון מופלג הדור, סיני ועוקר הרים, ריש מתיבתא, המקובל הרופא והפילוסוף האלהי כמהר"ר אברהם יצ"ו בן הגאון וראש לדרשני איטליאני ר' דוד פריווילנאלו ז"ל (כפי הגרסה הוא בעל דור הפלגה שמזכיר בעל מאור עינים), הגאון (ר' אברהם הזה) מלא כרסי מצטר ויין הגמרא גם הורני בהשקלות רב הלשון לאמינו, ומלכת הגיון, ועס מעכ"ס (הגאון הזה ר' אברהם) אחרי שנים מה, הלכנו צפאויאה לשמוע בכנסות הרופאים, הפילוסופיא מאריסטוטלוס, והרפואה לחיפאקראטי וגאלינו היונים, ולשאר חכמי הרופאים הערביים, והיה לי תמיד הישיש הגורא הזה (הגאון ר' אברהם) למורה דק. ועמרוהו הרופאים בפילוסופיא וצרפואה, גם אני נמיתי כמוהו בסמיכה וכו' עיי"ש.

בתלמוד אצל היהודים, והמה היו אבי אבותיו של החכם המפורסם ישׁר מקנדיאה (עיין ספרנו תעודה בישראל), וכן היו מאבותיו של החכם ישׁר הזה פּראַפעסאַרין לְנוצרים בראש המיות פּילוסופיות בפירוזה (Perugia) או (Peruzia) פיזא (Pisa) פּלארענצא (Florenz) (עיין אלים להחכם ישׁר הנל צד כ"ט). והחכם ר' אברהם זכות בעל ספר היוחסין היה פּראַפעסאַר בסאראגאזא, (וכמו שמספר מזה ג"כ החכם לְנוצרים (J. L. Wachler) שהזכרנו כמה פעמים), ור' אברהם דיבלמש בעל מקנה אברהם פּראַפעסאַר בפאדובה, עיין ספרנו ת"ב, והרבה זולתן. ומה שנתחברו בימים ההם ספרים בהלכות ופוסקים ופילוסופיא ויתר החכמות רבו מלספור, עיין אוצר הספרים להחכם הנוצרי וואלף.

פרק קמב

בימים ההם היה במצרים הרב הגדול נגיד ומצוה השר הממונה מתחת יד המלך על כל היהודים הנדחים בארץ מצרים ובארץ ישראל ובכל מלכות ארץ מצרים ר' נתן הכהן שוליל, חכם ומבין בכל דבר, מאנשי היחס, ואחריו מלא מקומו בן אהיו ר' יצחק הכהן ונכבד מאד אצל המלך, ועשה טובות רבות לישראל, והוא שמזכירו הבית יוסף (בא"ח סימן ס"א) וקוראו הנגיד הגדול מוהר"י הכהן, עיין בהקדמה לספר כתר תורה (وهוא להחכם ר' שמואל די אבילה, חתן החכם ר' משה אבן עטר, בן הגאון ר' חיים אבן עטר בעל אור החיים על התורה).

ואז בימים ההם נתחברו ספרי ד' שלחן ערוך מהגאון ר' יוסף קארו עם הגהות הגאון ר' משה איסרליש מקראקא (הנקרא בעל המפה, בעבור אלו ההגהות, ר"ל שפרס מפה על השלחן הערוך), ומסודרים בארבעה ספרים (כסדר הטורים הנל) והם כוללים כל הדינים ומנהגים של כל מדינה ומדינה וכל התקנות בדיני ממונות ואוה"ת וכו' וקבלום כל הגולה עד היום, ויש עליהם פרושים באורים ופפולים מגאוני עולם. ובכל מקום שמחולק הרמ"א עם הבית יוסף נוהגים במדינה זו וכל ארץ אשכנז כהרמ"א, והספרדים בארצותם כבית יוסף. הרב ר' יוסף קארו הזה היה ג"כ קצת בקי בחכמות, והיה מחבב מאד את ספר המורה כנראה בספרו על הטורים, וכן במגיד מישרים שלו מביא הרבה מאמרים ודעות הלכותיים מהמורה.

פרק קמג

בימים ההם (והוא ערך ש"ל לאלף הששי) מצאה הקבלה קן לה בארץ הצבי ומצרים, כי קמו שם אנשים ישרים וצדיקים אנשי מדע והשכל והשתדלו בה, והצליחו מאד בלמודה ע"ד האמת, וחברו בה חבורים הרבה, אך נתחלקו בדעותיהם, ובעבור זה נתחלקה הקבלה בימים ההם לשתי שמות: (א) קבלת ר' משה קורדיווירו זצ"ל. (ב) קבלת האר"י לוריא זצ"ל.

קבלת מהרמ"ק בנויה על יסודות הפילוסופיא הקדומה, וקבלת האר"י ז"ל אין לה שייכות עם הפילוסופיא וכו' ¹), אבל יש לה שלמות יותר בבנינה מקבלת מהרמ"ק. המקובלים שהיו אתריהם מהזיקים יותר בשיטת האר"י, הספר הראשי של רמ"ק הוא ספרו הפרדס, והספר הראשי של האר"י ז"ל הוא ספר עץ חיים, שחבר תלמידו ר' חיים וויטאל, שני הספרים האלה כוללים בשלמות שתי השמות האלה. — ויש מן האר"י ז"ל כמה פיוטים ושירים מהם בצה לשה"ק יפים ונעימים מאד, ועפ"י המשקל, ומהם בצה לשון ארמית ע"פ המשקל ויפים מאד, והשירים הארמים האלה בנוים על יסודות הקבלה שבזוהר, ומזמרים אותם בשבת לפני הסעודות, — האר"י ז"ל לא כתב קבלתו על ספר אבל למד בע"פ ומסר כן לתלמידיו, והם כתבוהו בספרים, ונודעים בשם כתבי האר"י, ודע שהרבה ספרים וכתבים מיוחדים להאר"י ואינם ממנו ²), וכן הוסיפו בספריו הכת שבתו צבי וזיפו כמעט כל ספריו, עיין תורת הקנאות

¹) וכלל זה נראה בספרו עץ חיים (וביחוד בשער קליפה נוגה פרק י'), שהאר"י ז"ל למד הפילוסופיא, והיה חכם גם בחכמת הטבע וכדומה, ומציא הרבה פעמים מספרי הפילוסופים והטבעים, ולמען אר"ך שיקרות היו צעיוני החכמות, אעתיק לך מאמר אחד קצר מספרו הג"ל (שם פ' הנ"ל) וז"ל: (השכל) העיוני אינו כ"ל להשכיל דברי הנפש לבדה, והיא להכיר חכמת הנפש כמו התבונה והטבע וכיוצא, ולדעת הפרש האמת מן השקר (עפ"י הגיון) צענין ידיעת אותן החכמות וכו' עיי"ש, וכן תלמידו ר' חיים וויטאל מציא בכל ספריו צזה"ל „כמבואר בחכמת הטבע". ומלבד זה היה האר"י ז"ל חכם גדול ג"כ בהלמוד ופוסקים, והסיד גדול ומופלא, עיין מה שכתבתי לעיל פ' קל"ה, ובספר חמט ישרים (הציא משמו מהר"ש דובנא) מכפר מגדל הכמתו של האר"י ז"ל בהלמוד ופוסקים ושמאלו אחר פטירתו בספרי האלפס שלו הדושים רבים בגליונות קתם מרבו של האר"י ז"ל הגאון רבינו צלאל אשכנזי ז"ל וקתם שלו עיי"ש, והרב בעל קורא הדורות מזכיר שהגאון ר' צלאל אשכנזי היה חברו של האר"י ז"ל ושניהם תלמידי הגאון רדב"ז בעל התשובות. וחומר המלות שהשתמש האר"י ז"ל בקבלתו מזו"ל וזווגים, הם שהפריז והרטיב צזה, אבל הוא באמת דרך קדמונים מהמקובלים ופילוסופים, וכן פיעאגארהס השתמש צזה הדרך, עיין כמה מקומות בספרו ט"ב, והראשון היה שלמה הע"ה שהסתיר סודותיו בשיר השירים בדוגמאות כאלה, וכונתם היתה להסתיר מהמון, ואחזו דרך הזווג לפי שכל חלקי העולם משפיעים ונשפיעים זה מזה בצדד והחיות רזא ושז עד המשפיע הראש הוא אלהים חיים ומלך עולם.

²) וכן השודים כזה ספרי קבלה המיוחדים לקדמונים שנכתבו בדרך חידה שחברו עליהם קת מקובלים אחרונים פירושים ואמרו שמאלו גוף הספרים בכתבת יד, ופרשום, והראו צזה מלאכה נפלאה בהחרת החידות הסתומות והרמזים האלה; אבל האמת שהמפרשים בעמס היו מחבריהם וגם מפרשיהם, ונהגו צזה מנהג קת דרשנים בהגדה, שפרשו מדרשים פליאים אשר לא נבראו, והמדרשים האלה זעירים לימים מפרושיהם, — ואני בעממי חברתי צילדתי ממש על הצנית ספרים האלה פרק אחד בחידה נפלאה ופרשתי, והכל על פי יסודי הקבלה, וכבר ראוהו מקובלים ויחמהו חכמים ויחפלאו, ועודנו נמלא צידי בכתבת

להגאון יעב"ץ, וכן זייפו את החק לישראל, וע"כ אסר בעל עבודת הקדש לאמרו, עיין בספרו.
בימים ההם נתחבר מחכמי קאסטיליא בעיר פֵאם (פעס) ספר התקנות, עיין בתר תורה הנזכר.

פרק קמד

בסוף המאה הרביעית לאלף הששי קם איש אהר ספרדי בהאלאנד שנון וחרוף מאד החכם ר' ברוך שפינאצי, ואחר שלמד קבלה הרבה והעמיק בלמודה מאד, הוליד בה דעות חדשות, ובנה בנין חדש בענין הצמצום, וזה היה לכמה אנשים קלי הדעת מהנוצרים והיהודים לאבן נגף ומכשול כמפורסם, וע"ש נקראו עד היום מחזיקי דעותיו מהנוצרים והיהודים בשם שפינאציים. — והרבה ספרים בכל עניני תורה וחכמה נתחברו בזה הזמן במדינות הנזכרות לעיל (פרק קמ"א). — וגם בפולין ואשכנז נתחברו אז הרבה חבורים מאד בתלמוד ופוסקים ובדרשות ואגרות, ואולם בדקדוק ובהכמות מה שחברו אז בפולין ואשכנז, מעט מזעיר המה מאד, ואולי יעלו להמשה או ששה ספרים, ומ"מ המחברים שחברו אז חבורים בתלמוד ופוסקים לבר היו ג"כ מהם שהיו בקיאים בקצת החכמות, ובפרט בדקדוק לה"ק, כאשר יעיד כל מבין בקראו בס. בערך זמן זה נתיסד מדרש נפלא לנערי בני ישראל דקהל הספרדים בעיר אמשטרדם⁽¹⁾.

ובימים ההם נעשו הרבה תקנות טובות לכלל האומה בינים והנהגות ע"י הרבנים חכמי הזמן, וכפי הנראה נתיסדו אז הועדים דארבע ארצות, ונתחבר ספר תקנות הארצות הנדפס עם ספר הכל בו (מספרי הפוסקים).

פרק קמה

אמר המחבר: הנה מקום אתי פה לדבר בענין אהר ולהאריך בו. כבר בררנו למעלה שהתקנות וסייגים וגדרים המה מהדברים המחזקים את הדת, ואין לך זמן וזמן ואין לך מקום ומקום שלא יהיה מההכרח לתקן איזו תקנות, ולהחדש דברים בענינים כאלה, כפי שנוי הזמן והמקום והתמורות הנעשות בין בני אדם כסדר הנהגתם ובמהות ידיהם וצרכיהם ועסקיהם ובכל תהלוכותיהם, ע"כ קמו בכל דור ודור אנשים חכמים ואנשי מדע המפקחים על הדברים האלה, ותקן איש איש מהם הוא ובית דינו במקום שמצורתו היתה פרוסה איזה תקונים

יד, והנני להראותו לכל אשר ירצה, וזכתי לחצר בדמותו וצללמו הרבה ענינים כאלה כאות נפשי, אך הזמן היקר לא נבדל להענינו בדברים של מה בכך.

⁽¹⁾ ואולי היה המדרש הזה עוד מזמן גרוש ספרד. מעלת המדרש הנפלא הזה וסוכן ענינו ימצא הקורא בספר השל"ם צווי עמודים דף ה' עמוד ההורס, ונראה הקדמת שפתי ישנים, וזכרנו העודה בישראל 25 75.

טובים ומועילים, רצוים והכרחיים לשעתם ובמקומם, ואף שכונתם ומעשיהם היו רצוים מאד, בכל זאת לא ידעו אחז' ההמון להשתמש בהם, ולקטו מהם רק החומרות וההוספות, עד שמיום ליום נולדו רבבות דינים חדשים אשר לא שערם מיסדיהם, ובעבור ההוספות והיתרונות האלה כי רבו, עזבו את המצות ההכרחיות, ולא ידע ההמון כי כל התקנות האלה היו ראשונה רק על צד עצה טובה, להיות רוב הגאונים ובעלי פוסקים הראשונים והאחרונים מחוקי הדת והאומה לא לבר תורניים גדולים אף לפעמים גם מדינים טבעים ורופאים, וכאשר מצא איש מהם דבר טוב ומתוקן גם בד"א, שיסודתו אם בהנהגת המדינה, אם בטבעית או ברפואה וכדומה מוסכם וטוב לפי זמנו ומקומו (או הנהגה ידועה שצוה לנהוג, וכוונתו היתה להוציא מלב אנשי דורו איזה ענין רע שנשרש בם, אף שהנהגה זו שצוה לנהוג היא נגד השכל או נגד התורה, אבל מצא אותה הכרח ע"ד עת לעשות לה' (עיין לעיל פרק קל"ח בהערה), וע"כ החכם הזה העלה זאת בספרו או בפרושייו לתלמוד או לחבור זולתו מקדמוניו, מבלי נתון לו הסבה הטבעית וטעמו, אם מפני שהיתה סבת הדבר נודעת אז לכל, עד שהיה מהמותר לפרטה, או בעבור שלא יולולו בו אם ידעו סבתו האמתית, וכאשר מצאו אחר כמה שנים ומכ"ש אחר כמה מאות שנה את האזהרות והנהגות האלה חרותים על ספרי הפוסקים מהחכמים האלה, שהיו באמת גדולי חקרי לב, ומחזקים בדקי הדת בהרבה פירושיהם ותשובות שאלותיהם, וכדומה, הרימו אלה האחרונים את פקודותיהם קדש לה', ויתנו למו מהלכים בין יתר המצות היסודיות וההכרחיות כאלו גם הם נתנו מסיני אף שכבר בטלו סבותיהם, ואינן מסכימות כלל עם הזמן והמקום, וגם הוא נגד רצון מיסדיהן, שבודאי נתנו למו גבול ותכלית, אבל אלה האחרונים השבו שיש לאלה הנהגות יסוד בהררי קדש, וסמך מהתורה או מהתלמוד.

ולחיות היהודים המה מפוזרים בכל קצוי העולם, ובכל מדינה ומחוז קמו חכמים מחוקקי צדק כאלה, בכל עת וזמן, ע"כ רבו כמו רבו ספרים כאלה באזהרות וגזרות וחומרות, ובאלה המון הספרים הרבים שטו המחברים האחרונים ולקטו מהם המונים המונים חומרות והנהגות, ויחוקו אותם בספרים מיוחדים, ומזה יצאו המון צבאות חומרות והנהגות, שאין להם שום יסוד בתלמוד, ומכ"ש בתורת משה (ולא יסתפק כל משכיל, שגם הרבה קמשונים העלו המאספים והמלקטים האלה מכל מחבר יהיה מי שהיה, מן הבא בידם, מבלי שום לב לחקור אם חכם היה המחבר הזה או כסיל, לכלל המונח אצלם שכל מה שחרות בעט סופר מדור שלפניהם קדש הוא לה'), וכבר צוה הגאון התשב"ץ ז"ל והגאון מהר"מ אלשקר ז"ל, והגאון יעב"ץ זצ"ל, על החומרות האלה והנהגות האלה, כמו שיראה הקורא בספריהם, והגרם הגדול לזה הוא חסרון סדר הנהגה בדת שאין לנו בעונותינו זה כמה לא קצין ולא שוטר, לא מושל ולא רב כללי, לא נשיא ולא חכם כללי, כמו שהיה מקדם שהיה משגיח על הדת בכללה, ופקודתו היתה קדש לכל הרבנים ומורי הדת בכל עיר ומקום, ולא היה יכול שום אדם לשנות כלל להוסיף או לגרוע בשום דבר, גם הרבנים

בעריהן, בלתי הסכמת ורשיון הרב הכולל או החכם הכללי¹, ועתה כל רב בעירו עושה כטוב בעיניו, וביחוד הרבנים הקטנים בעירות הקטנות, כי במה יתקשט זה? ובמה יתרצה זה אל ההמון? אם לא בהוסיף איזו חומרא או הנהגה חדשה, להראות את חסידותו וצדקתו לעיני העדה, וכי נעלה הוא על הרב שישב על כסאו לפניו, ומאז שנתחלק העם במדינה זו לשני קרעים (עיין להלן פרק קמ"ח), מיום ליום חומרות והנהגות חדשות תצמחנה, כי אלה רוצים לנצח את אלה, עד שכמעט אין זכר להמצות ואזהרות שבתורה, ואין זמן להרהר אחריהם, מפני טרדות המצות החדשות, וגדולה מזו מעת שנתפשטה הקבלה ביד קלי הדעת ונתרבו דורשי רשומות ורמזים ראשי תבות וגימטריאות, ויחתרו בכל כחם למצוא לכל המנהגים והמצות החדשות שבין לילה היו רמז מה בתורה או בתלמוד, או לתת למו מהלכים בין הספירות, וכדומה, והוא דבר נקל מאד כמו שבררנו לעיל בתבורנו זה.

וע"כ נתדלדלה התורה והחכמה בעונותינו היום, ובאין תורה וחכמה, אין מקום ליראה ומוסר ומדות, האף אין זאת? יאמר נא ישראל! וכמו שכתב החכם בעל שבט יהודה בטעמיו שנותן על הצרות והרעות והמכות הגדולות שהגיעו לעם ישראל בכל דור ודור (עיי"ש טעם ד' וטעם ה' וטעם הו"ו), ודבריו שם כנים ואמתים למחלת לב כל איש ישראל אשר אהבת האמת ואהבת עמו נוגעת בלבו. — וכן היתה התשובה מחכם אחד (הובא שם בספר הזה) שהשיב לאלפונסו מלך ספרד ששאל אותו, מדוע יענשו בני ישראל כ"כ זמן ארוך, והנה אינם עובדים ע"א כמו בבית הראשון? והיתה תשובתו, כי העברות שבין אדם לחברו הם יותר חמורות מאד ממה שבין אדם למקום, לפי שהם תקון המדינות ושלום העולם עי"ש כל תשובתו, וכן אחז"ל שעברות שבין אדם לחברו קשה ענשן מעברות שבין אדם למקום (בבא בתרא דף פ"ה, רמב"ם הלכות גנבה פרק ז'), ואמרו: לא חרבה ירושלים (פעם שנית) אלא שהעמידו דבריהם על ד"ת, ואמרו: לא חרבה ירושלים אלא מפני שנאת חנם, ובאמת יש אתנו הרבה ספרים נחמדים מגדולי חכמינו ז"ל (מלבד שני התלמודים והמדרשות) שחברו בכל דור ודור, וכלם מעוררים את איש הישראלי למדות ומוסר וד"א, ומוזהירים מאד על עברות שבין אדם לחברו לדרקק בהם יותר

¹ להקלקולים האלה שהזכרנו עד הנה, הימה סבה רבה בטול השיבות כלליות אחר מות ר' יוסף בן מינאש ז"ל, בערך תת"ק לאלף החמישי (עיין לעיל פרק ק"ו), ומן אז החמילו הקלקולים האלה לאט לאט בין הסמון, אף שהיו אחריו דור אחד דור רבנים גדולים מאד, כגון הרמב"ם, הרמב"ן, הרשב"א, הרא"ש וכדומה, והרבה יחידי סגולה עמודי עולם (זכר כלם לחיי עולם הבא), אבל יען שמאודחס לא הימה פרוסה על כל הגולה אבל על מחוזים קטנים או גדולים, כמו שכתבנו לעיל, ע"כ יאלו אח"ז מן רבנים קלי הדעת לקלקולים רבים, ומן אז גלות מלאכת הדפוס החל הקלקול הלך וגדל עד כי גדל מאד.

משידקק בעברות שבין אדם למקום, אך מה לעשות עם ההמון והנשים (וגם עם קצת רבנים קטני השכל) שנוהגים בזה בהפך מן הקצה אל הקצה, ולו יהיו כל העברות שבין אדם לחברו בכף אחת ומנהג אחד של חסיד שוטח והדיוט בכף שניה, יכריע המנהג הזה את כלם, וכל הקלקול הזה הולך וגדול מיום ליום, כמו כל דברים הנפסדים שבעולם, אם אינם מפקחים על תקון סדק קמן שבבית, בזמן קט יפול המקרה ויהרס הבנין.

פרק קמו

ואם ישאל השואל, האם כבר אבד נצחנו לתקן המעות הזה? אף אתה אמור לו, חלילה! כי נקל הוא לתקן ולהשלימו, אם יאבו כל גדולי הדור ותכמיו בעלי דעה אוהבי אמת ואוהבי דתם, ובמה? רק בתקון חמשה דברים: (א) ליסד בתי ספר כראוי ללמד את התינוקות והתלמידים התורה והדת והמצות, המדות והמוסר ביחד, וחובתו נגד ה' ונגד רעהו ונגד המלכות, ונגד העם אשר יושב בקרבו, והכל עפ"י סדר ישר, ויבחרו לזה ספרים מיוחדים המדברים מזה, והמסכימים עם שנות הילדים, הקטן לפי קטנו והגדול לפי גדלו, גם את הילדות והנערות ילמדו לפי השגתם, ולפי הצורך לנשים, מעניני הדת והמוסר והמדות. — וללמד את הנערים והנערות איזו מלאכה או עבודה, כי הבטלה וחסרון פרנסה קבועה המה ראשית כל חטאת, המלמדים (לזכרים), והמלמדות (לנקבות), יהיו אנשי מדע בעלי מדות ומוסר יראים ושלמים, ובקיאים בענין גדול בנים ואופני הלמוד, כי היא מלאכה יקרה ולא כל אדם מסוגל לזה אף שהוא מלומד, ואין מהצורך שיהיו כל העם מקמן ועד גדול כלם רבנים, כלם חכמים, כלם בעלי לשונות, כלם רופאים ופילוסופים ומשוררים, די שימצא מכל אלה אחד בעיר ושנים במשפחה, היינו מי שלבו לב חריף ודעתו רחבה ומבני עליה. ואין לשער ההפסד הרב והקלקול העצום שיגיע מזה אם ישתדלו כלם להיות מלומדים, די לאיש ישראל מההמון לדעת התנ"ך עם פירוש מספיק, עם ידיעה מעוטה בדקדוק, וידע קצת דינים ההכרחיים מהשלתן ערך, וידע גם קצת לשון המדינה בכתב ולשון, וקצת מחכמת החשבון, וידע לקרוא בספר מוסר ומדות בלשון הקדש, גם לכתוב בלשון הקדש קצת.

ואולם בארבע עירות הגדולות שבמדינה זו ששם נמצאו הרבה יהודים: ווארשא, ווילנא, אדעסא, ובערדיטשוב, שמה יתקנו לבד מבתי ספר הקטנים שהזכרנו ג"כ בתי מדרש גדולים, ללמד שמה את בני העליה תלמוד ופוסקים בישיבה אצל גדולי הרבנים שיבחרו מהמדינה, גם ללמוד כל תכמה ומדע ולשונות שונות אצל גדולי החכמים שיבחרו לזה, כרצון איש ואיש מהתלמידים, גם הלמודים האלה יהיו עפ"י סדר ישר דוקא, ועפ"י יסודות התורה והדת, ועל זה תהיה השגחה רבה, פן יתראשו בזה, ויהיה קלקולו רב מתקונו, והפסדו משכרו.

(ב) לבחור רב כללי חכם מופלג עם ב"ד גדול חכמי מדע שישבו אצלו, ועל פיהם יבחרו רבנים ומגידים ובעלי הוראה בכל עיר⁽¹⁾, וע"פ רב הכולל יתנהגו כל בתי כנסיות ובתי מדרשות, וכל בתי ספר בכל עיר ועיר, ותהיה אימתם מוטלת על כל העם, ולא יהיו עוד בני ישראל כעיר פרוצה אין חומה כמו שהמה היום במחוזנו, שבכל מנין ובכל בית המדרש ובית הכנסת, ינהגו מנהגים אחרים, ואין סדר לעבודת ה' כלל, ויפרעו פרעות, זה בונה וזה סותר, זה צועק וזה רוקד, זה יכריז אברתו וזה יעשן טאבאק, זה אוכל וזה שותה, זה מתחיל להתפלל וזה מסיים תפלתו, זה משיח וזה מזמר, זה מספר קורות הזמן, וזה ימלא שחוק פיו, זה מתלוצץ וזה צורם און חברו, ולפעמים קטמות ומריבות והכאות, הן מצרכי איש פרטי והן מצרכי העיר, זה מתפלל בנוסח אשכנז וזה ספרד וזה איטאלייני, זה מבקש כבוד של ששי, וזה של הוצאה, עד שנופלות לפעמים קמטה, מריבה והכאה.

ותודה לה' לא אלמן ישראל פה במדינה מרבנים גאונים חכמי לב אנשי שם, הראוים להיות לרבנים כוללים⁽²⁾.

(1) ובתנאי שהיה להם פרנסתם בריוח מקופת הקהל שלא יצטרכו לחנוף לשום אדם, ולא יצטרכו להכניע עצמם בעד אגורת כסף, כי בעבור זה לא יהיו דבריהם נשמעים ככל תלמידי חכמים העניים, וח"ל הגאון רבינו העדיה ז"ל בספרו האמונות והדעות (מאמר י' פרק ג', שער י"א), ואם ישליך עצמו (החכם) בצרכו על אנשים אחרים יהיה נבזה ואין סומכין עליו, ואין מקבלין דבריו, כמ"ש: חכמת המסכן בוזיה ודבריו אינם נשמעים עכ"ל, ועיין שרשים לרד"ק שרש ללל בפרושו לפסוק צלל החכמה צלל הכסף (קהלת ז'), והלצה מפורסמת היא שבעבור זה כתיב (אסתר ב' ט"ו): ותהי אסתר נושאת חן בעיני כל רואיה, מפני שנאמר: לא בקשה דבר (שם); יען שלא בקשה דבר לכן מלאה חן בעיני כל רואיה, — ומיזנו הרבה חכמים גדולים שהמה מפורסמים והשופים מאד ככל העולם, אך במקום מגורתם אינם חשובים, וצפרט כשגרים בעירות הקטנות, יען שעפ"י רוב החכמים המה עניים ומתפרנסין בדוחק גדול, ומצטרכים לאחרים, והיו עלימו למשא כבד, ובעבור זה ימעטו בכבודם ולפעמים ימירו כבודם, והיו לבזו בעיניהם, ואמר החכם קאנט בספרו (Antropologie) אעפ"י דאמרי אינשי האדם יכובד בערך חכמתו בצלמו ובערך בגדיו בצואו; בכל זאת אף חכמי לב חזי הרעיון יכבדו יותר את העשירים והמלוכשים בצגדים יקרים מאשר יכבדו את החכמים העניים והמלוכשים בצגדים דלי הערך, וכבר קדמוהו חז"ל שאמרו: ר' עקיבא מכבד עשירים, וכן רבי מכבד עשירים, ור' יוחנן קרי למאני מכבדותא. (2) זה פעמים שאלו שאלה ממני הרשות הכבודה אם אסכים אל רצונה לשבת על כסא רבנות הכללית (לאנדראצ'ינאט שטעללע), אך התנגלתי לפני הודה, שקטן אני בערכי להשתמש בתואר, אשר אם אבקש להולמו לא יהלמני, והוא ראוי לגדולים אשר בעמי, הן משפתי את כל כלי מתכוונות נפשי וגופי ולא מלאתי בהם כשרון לשרות הכבודה הזאת, ואמרו חז"ל (בפסיקתא רבתי): לא תשא את שם ה' וגו', שלא תקבל עליך שררה ואין אתה ראוי לכך, ובה פטרתי את עצמי מרבנות זו, וקיימתי בצנפשי גם דברי החכם מכל אדם: אל

גם יבחרו מהמדינה גבירים נכבדים ונבוני דעת להיות פרנסים כוללים שישיגוהו בצרכי הרבים, ונמצאים תודה לה' במדינתנו אנשים כאלה הראויים להתמנות זו.

הגבירים הנכבדים האלה ביחד עם רב הכולל ובי דינא רבא, ועם עוזר עוד קצת חכמים משכילים, יודעי לשון וספר, והבקיאים בטוב הכללי ישגוהו בכל דבר תועלת הכללי והפרטי, ויצטרפו לזה אחר רשיון הקיסר יר'ה אולי גם חכם נוצרי אחד או שנים משרי המדינה, ואין לשער הטוב הרב אשר יגיע מזה לעניי העם ובעלי בתים הקטנים, ובפרט בעירות הקטנות אשר העניים ובעלי הבתים הדלים והאביונים היום כשיות נאלמות, ירגזו וחלו לפני מנהיגיהם ועשיריהם הגוזזים שערותיהן ויונקים חלבם ומוצצין את דמם כזאבי ערב, ולא יתנום לקבול לפני הרשות הטובה רבת החמלה, אשר כל מגמתה לעמוד לימין אביון ולהושיעו מחומם נפשו, וכנראה מפקודותיה המתחדשות יום ביום.

ואמנם ידעתי שקצת אנשים אשר יקראו הדברים האלה יפטירו בשפה בידעם כי אני אוציא ע"י זה את בלעם מפיהם ולא יוכלו להרע כבראשונה; יאמרו מה שיאמרו, אקוה שימים יבואו ויתנו תודה לי. — ולו חכמו ישכילו זאת כי גלגל הוא החוזר בעולם, וכמו שדרשו חז"ל מן בגלל הדבר הזה, ובפרט אצל אחינו בני ישראל שאין למו נכסים ולא עושר תמידי וקיימי, ועד מהרה תחת מסבות יתהפכו, עליונים למטה ותחתונים למעלה; האנשים האלה בעוד טובם בידם ועשרם באסמם, עליהם להחיש לתקן תקונים טובים לתועלת עניי עם, ומחר יבוא וימצאו תועלת עצמם במצבם העני.

ג) שיהיו מגידים ומוכיחים בכל עיר, כמו שהיה מאז ומקדם, אנשים חכמים בעלי מליצה, שידרשו בזמנים ידועים, וביחוד בימי השבתות והתגים, דברי מוסר ומדות בדברי חן ושכל טוב, ושיעשו דבריהם רושם בלבבות העם ולעורר אותם בכל פעם על מדה פחותית שיראו שנשרשה באומה בכלל, ובכל עיר ומקום או ביהודים בפרט, ויעוררו את העם לעבודת ה' ולעזוב כל און ורשע, וכל חמדת ממון הרב, וקנינים המתריים ויעוררום לעבודה ולמלאכה, ולהודיעם מחובת האיש הישראלי נגד ה', ונגד עצמו, נגד חבריו, נגד המלכות, נגד רעהו אינו בן בריתו, ונגד כל האדם, לא כמו שהוא היום שהולכים רוב ההמון והנשים בטלים בימי השבת והחג.

הלא לרב מהר (משלי כ"ה) כפי שדרשו חז"ל (שם בפסיקתא לרב כתיב (ר"ל חסר י')) .
ואל אהבי וקרובי ומיודעי אשר לא אבו שמוע מפי התנלות זו האמתית, וחשבו לפתני בשפה חלקות בדבר שאין צי, והרצו לשאול שאלות משאלות שונות, לאמר: מדוע לא עליית על כסא הרבנות? ראה כי הסכלת עשו! וכמו ששאלו אחי שלא כהוגן, כן השיבוני למו שלא כהלכה, בתשובה הטודעת, לאמר: אחי! מוטב ששאלוני, מדוע לא עליית? מאשר ששאלוני, מדוע עליית? וזכה אקיים בפשי גם סיפא דקרא: פן מה תעשה בלחריקך כהכלים אומך רעך.

אך המגידים האלה לא יהיו מאלה הרורשים רמזים והדורשים קבלה, ולא מהרורשים מדרשים פליאים, כי מה לההמון אל דרשות כאלה, כל דרשותיהם לא יהיו כ"א על תבנית ספר תובות הלבבות וארחות צדיקים והרומה להם⁽¹⁾.

(ד) ישתדלו אצל הרשות שיתנו לשליש העדה עב"פ שדות שיעבדו אותם, ויגדלו בהמות וצאן, כמו שעשו אבותינו, כמו שכתבנו בספרנו תעודה בישראל באריכות (ועדיין יש בעיר קאנסטאנטינאפאל (12000) יהודים היוצאים יום ביום מן העיר לעבוד עבודת השרה, וכן הוא בכל המדינה שמה), וגם בכפרים האלה יהיו בתי ספר ללמד את הנערים, עד י"ב שנה, כל הרברים הנזכרים לעיל, וגם יהיה לכל כפר בית מדרש מיוחד, ומגיד ומוכיח שידרוש למו מדי שבת וחג ויומא דפגרא⁽²⁾.

(1) והרב או המגיד אשר יהיה נבחר בכל עיר, ראוי והכרח הוא שיהיה דוקא מעיר זולתה ולא מילידי העיר הזאת שגודל או נתגדל בה, כי אז דבריו לא יראו, גם ישיג כלמות מבני עירו ומכ"ש מבני גילו, כי כלם התרועעו עמו מנוער, אלה היו חבריו, ואלה ילדי שעשעויו צינקותיו, ויחד עמו על עפר ישכבון, מן בני האלילים עד בני השפחות, ואמר היוסופון לרומיים, שגרות משה רבינו ע"ה צמדין ארבעים שנה היתה דבר הכרחי מאד; יען שנבחר מאת ה' להיות בימים הבאים פרנסן של ישראל ומחוקקם דק, ואם היה נתגדל עמם לא היו חולקין לו כבוד וגם בזו יבזו לו, וכן נאמה אברהם אבינו ע"ה לך לך מארצך; ואגדלה שמך עכ"ל — ואפילו ספרים (היותר טובים) ערס ילאו לאור בדפוס כלול בהדרן, והמה עדיין ח"י מחבריהן, ולא נגמרו כל לרכן, ראזין להיות מכוסים מעין הפרסום, כי לא ישיגו אח"כ את סועלתן הראוי בעיני האנשים האלה אשר ראו אותן מקודם, כמ"ש הגאון יש"ר מקנדיאה, ודמה אותם אל המאכלים הנעשים צבית המצליים לעין אוכליהם, אף אם יהיו מהמובחרים שבמזונות יהיו לזרע צביניהם לעת האוכל.

מעטים המה בני עליה זכי הרעיון, חכמי לב לאשורם, אשר לא הנו בסגורי הפתיות, ולא למראה עינם ישפוטו, חכמי לב כאלה יבועלו בחלפי בני אדם וצרכנותיהם אשר עיניהם יחזו זרות, למאם כל דבר חפץ וכלי יקר אשר שבעה עינם בו, ומבקשים בכל עת נפלאות וחדשות מקצה הארץ, ורק בדבר הבלתי נודע למו, אף כי זולל הוא, ימלאו חפץ, ויקר הוא בעיניהם, וע"ז אחז"ל: דבר עמו נעשה ככלי כסף, אכל עמו ככלי חרס. — (ועיין בהקדמת ספרנו ח"ב), ועינינו רואות כאשר יעבור דרך איזו עיר איש מפורסם בתורה או באיזו חכמה ומלאכה, או מופלג בחסידות (באמת או במדומה) איש אשר לא ידעו ולא ראו אותו מלפנים, ידמה המון שעיר וקדיש ירד למו משמי מעל, בגדלו בצביונו וקומתו, גם ילדות גם שחרות לא עברו עליו, כה משפט ההמון, לא לבד דלת העם אף מהנחשבים לצעלי שכל ודעה; לכן מההכרח בכל דבר אשר יתוקן לסועלת העם, להתנהג עמו ע"פ דרכו, ולהתגבגב אל חדרי לבבו, כמו שנהג מאז כל מחוקק ישר ולדק האוהב עמו וחפץ באשרו הזמני והגלמי.

(2) וכבר נמאלו במדינתנו בגובעריי חערסאן מכבר כמה כפרים יהודים עובדי

ה) שכל המון ישראל יאסרו אסר על נפשם ע"פ פקודת הרבנים לבל ילבשו בגדי משי יקרים וכסף וזהב ומרגליות, ולא ישתמשו בכלי כסף וזהב ולא בהפצים יקרים, ולא יסעו במרכבות כבודות. כלל דבר, לא יתנהגו במותרות כלל כמו שנהגים היום, שאפילו העני שבעניים מלביש את בניו ובנותיו כאחד הנגידים, ובאמת המותרות הוזה היא הסבה הראשית לכל הקלקול הגדול שנתקלקל בעונותינו עם ישראל, ובפרט אחב"י אשר יקדישו א"ע לעבודת האדמה ישתדלו בכל מה דאפשר לברוח ממותרות כל שהוא, ולחיות חיים פשוטים, וללבוש מלבושים מעומי המהיר מאד פשוטים אבל נקיים.

ועם המש התקנות האלה יתוקן כל בית ישראל בעזרת ה' וישבו כבראשונה בתורה ובר"א, ויהיו עם סגולה כמאז ומקדם, וישכנו בהשקט ובבטחה, לא ירעו ולא ישחיתו, ויתברכו במ כל גוים וכל לאומים יאשרום סלה.

והנה על כל המון הרב מהשאלות והקושיות שישאלו הכסילים המתנגדים על התקונים האלה, אין צריך להשיב אותם דבר ולא חצי דבר כי מי עונה לכסיל? כי הקטנים שבהם מלאים שאלות כרמון, אבל צריך להתנהג עמהם כמו שיתנהג הרופא הטבעי, שאחר כל ההתנצלות שמתנצל החולה העקש

הדמה. — וגם אני כבר השתדלתי אלל הרשות הטובה שיטנו שדות לעבודת האדמה לאחינו ז"ל, וגם קצתני אנשים קרובים ורחוקים, ואלעיר אותם על פה, וגם האגרות שלחתי להעיר את העם בעירות הקרובות והרחוקות, שיאחזו בעבודה זו, ובעזר השם השתדלתי זאת הנה שרש רב על תלמי לב הרבה אנשים ישרים קרובים ורחוקים, ובחלמעות השתדלתי אלל הרשות זו הטובה, הגיעני תשובה ממנה כחפ"י, ושדות ליהודים האלה זאת הרשות הטובה לתת חנם חין כסף, לעבוד בהם עבודת אדמה, וכבר קבלו עליהם הרבה בתי אבות ללכת אל המחוזות האלה אשר השתדלתי, והמה בגוצערי חערסאן אלל הכפרים ה"ל, וקיימו את הבטחתם אללי עפ"י מכתב ובחתימת ידיהם ממש, וכל האגרות ומכתבים רלוא ושוב בהשתדלתי זאת אלל שרי המדינה היושבים ראשונה במלכות, וכדומה, גם כח והרשאה ע"פ חוק ומשפט המדינה אשר מסרו לידי אחי בני ישראל בהשתדלות זו, הלא המה נמלאים עד הנה תחת יד השר הגדול המיניכטער (Минист. внут. д. Блудовъ) שנמכרו לידו מאת השר הגדול שטאלטס סעקרעטאר — (статсъ—Секретарь Лонгиновъ), עפ"י פקודת אדונינו הקיסר האדיר יר"ה, כמו שהודיע לי בכבודו באגרת תמודה, היקרה בעיני מכל חמדה — ואחר השתדלתי הנ"ל, כעבור שתי שנים, העיר ה' את רוח הקי סר האדיר אדונינו יר"ה ויתן פקודות טובות וממוכמות בדבר היהודים אשר צמדינתו, ובין הפקודות האלה נתן למו רשות לעבוד עבודת אדמה בכל מקום אשר יראו, וחירות רב ניתן לאלה אשר יעבדו את האדמה וגם הנחה גדולה עשה להם, ומיום ליום מסרבים החושקים לעבודה זו ונכפחו אליה הרבה משפחות, וצורך השם אשר היטה כזאת בישראל, ויאלל השם וישיגו אושר והצלחה בכל מפעל ידיהם, ישבעו ויתענגו מעמל כפייהם ויהללו את שם ה'.

לבלתי קחת הרפואות המועילות לחליו, אין משגיחים עליו ועל התנצלותו אבל ישקוהו בעל כרחו, ואחר שנתרפא ישיב תודות אלף לרופאו, כן צריך שיתנהגו חכמי הרור עם ההמון בתקון מעשיהם, (ואחר בקשת העזר מאת ה' יתברך יבקשו ע"ז עזר גם מאת הקי"ס ר האדיר החכם, ולהתיעץ עמו ועם חכמי סודו בדבר התקונים האלה; ע"כ לא השתי לשאלותיהם הרבות, אבל על שאלה אחת אקדם להשיב אותם דבר, ידעתי כי ישאלון לאמר: איפה יקחו הוצאות לתקן התקונים האלה ליסד בתי ספר וכדומה, כי יעלו להון רב? ע"ז תשובתי קצרה: יעשו נא חשבון כמה הוצאות וכמה כסף הולך לאבוד אצלם היום לשוא, אשר חסתי לפרוט, ימצאו כי החצי מהם יספיק לכל התקונים האלה, ולא אזכיר הפעם הפזור הרב והנורא שמפזרים על תכשיטים וצרכים המותרים, אבל אזכיר רק מה שמשלמים למלמדים היום, עד שבעיר שיש בה המש עשרה מאות נכתבים (קאנסקריצטע) יעלה שכר המלמדות לשנה לכל הפחות אלף אדומים (זוקאטין), וכבר חברתי חבור מיוחד בזה הענין, ושם מבורר הכל ברחבה, וביחוד יש בספר הזה הרבה דברים המעוררים את אחינו בני ישראל לעבודת השדה⁽¹⁾, — ונשוב הפעם אל ראש מטרת ספרנו.

פרק קמז

בתחלת המאה החמישית יצא קלקול עצום כמעט בכל העולם מלמדו הקבלה והזוהר, מהש"ץ, מארץ נאטאלי (Natolien) והכת הנלוה אליו הנקראת ע"ש כת ש"ץ, והמה חברו הרבה ספרי קבלה גם הוסיפו הוספות בספרי הקבלה מהקדמונים, ובספרי הזוהר, הרבה מאמרים ודעות נפסדות, וערבו בהם גם מיסודי אמונות כל עם ועם⁽²⁾, כמבואר בהרבה ספרים, וביחוד

⁽¹⁾ הספר הזה משוטט בכתבי יד בכל מדינות רוסיה אלל אחינו צ"י, אולם כפי הנודע לי כבר קלקלו המעתיקים הקטים עם הגדולים את החבור הזה.

⁽²⁾ עיין בספרנו ח"ב דף 102 מה שהזכרנו מספר משוקץ של הכת ש"ץ החדשה שכנה הגאון יע"ץ צ"ש גנאי ספר עמל הבסילים, ומהקלקול העמוס שגרמו הספרים האלה אז ואח"ז, וכרוזא בחיל קרל צהרמות ושמונת ציוס ק' סיון סק"ח מהרצנים הגאונים שלא ילמוד שום אדם ספרי הזוהר והקבלה רק צהנאים מיוחדים עיי"ש בספרנו דף הנזכר, וכרואתם שהמון העם כרוכים מאד אחר הזוהר והקבלה וחשבו שהפורש מהם כפורש מחייו, ע"כ התיירו קצת רבנים אח"ז לומר ספרי הזוהר והקבלה, באמרם שאמירה בלי הכנה מלוא רצה, אבל העיון והלמוד אסור, ומן הזמן הזה נחפשת המנהג צמדינתנו שאומרים ההמון ואפילו ח"ח את ספרי הזוהר, ובפרט הסקונים, וחוששים לחימתו למלוא רצה יותר מן הלמוד והעיון, ונשתכח מאז עד עתה כמעט כל למוד הקבלה והזוהר צמדינה זו, עד שקמה (צין הספרים) כת הצ"ד העוסקים בלמוד הזה מחדש, ואלל החסידים זולתם נשתיירו רק המנהגים והדינים שנמלאו בספר הזוהר והקבלה.

בספרי הרב יעב"ץ, ועדיין שולטות בעולם דעותיהן הנפסדות ולמודם הרע, עיין ספרנו ת"ב בהרבה מקומות, וביחוד בצד 130 בהערה א' מן כת ש"ץ החדשה שנתחדשה ע"י יעקב פראנק.

הכת של הש"ץ הרעישה אז כמעט כל העולם וגם כמה גדולי ישראל נלכדו ברשת המעות זו, והאמינו בו כמו ההמון שהוא משיח אלהי יעקב, והובילו שי לו כסף וזהב ומתנות יקרות מכל צד ופנה, ואין קץ להנסים והמופתים שספרו ממנו ומתלמידיו שעשו בכל שעל ושעל, והכל בדרך גוזמא והבאי [כדרך ההמון גם היום לספּר מהקדושים בעיניהם, דברים זרים ומפליאים מנסים ונפלאות ואותות ומופתים]. — מתבריהם של אותה הכת שחברו ספרים בקבלה ובסודות, השתדלו להראות ראיות מהכתוב ומהקבלה ומספרי הזוהר ויתר ספרי הסודות לקדמונים, שזה שבתי צבי הוא המשיח המקווה, ובנו רוב טענותיהם וראיותיהם על יסודי הרמזים, וביחוד בנו כמו רמים רמזים על יסודות הגימטריא. ומי לא יודע כי היא מלאכה קלה מאד — כמו שכתבנו כמה פעמים בספרנו זה — ומעשהו כמעשה הרונג ביד הנערים, וכתומר ביד היוצר יתהפך. — וגם הרבה מדברי הזיות בדת וענינים הבלים שנשרשו בעם, ואם ישאלו על יסוד הדברים, אזי מצאו למו סוד על פי יסודי הגימטריא, כמו שהרחבנו לדבר מזה בפרק הקודם. — וראיתי לבאר באריכות מענין דרך הגימטריא. והוראתה הראשונה, ומאין מוצאה ומקורה, ואיך השתמשו בה קדמונינו לפעמים, ואומר:

כבר נודע שתבת גימטריא היא לשון יונית (geometrio) והוראתה מדידת ארץ (ר"ל מדידת קרקעות), וידיעה זו ומלאכתה נקראת (geometria), מלה מרכבת מן שתי תבות בלשון יונית, המורות: ארץ, ומדידה. — וחכמי התלמוד שאלו תבה זו כמו שאמרנו גם על מספר האותיות; ואולי יען שבעלי המדידה היו מסמנין באותיות את המספּרים (ד"ס נאהלען) כמו אצלנו א' מורה מספר אחד וכו', ובעבור זה מוסיפים העבריים תמיד אות ב' השמוש בראש התבה גימטריא ואומרים בגימטריא, ר"ל במספר האותיות שמחשבים בעלי המדידה. — אותיות המספר (ד"ס נאהל צוכשטאעטען) נקראו בספר יצירה בשם אבנים¹, וכן נקראו אצל היוונים

¹ וז"ל ספר יצירה: שמי אבנים צונות שני צחים, שלש אבנים צונות ששה צחים, וכן הלאה עד שאין הפה יכול לדבר וכו' (ע"כ הצרייחא דספר יצירה). ויודע שהכוונה פה על הצירופין, בג, גב, המה שמי אבנים הצונות שני צחים, בגד, ברג, גרב, גבר, דבג, רגב, המה שלש אבנים הצונות ששה צחים, וכן הלאה עד אין מספר יעלו למעלה הצרופים כנודע, וכבר הניחו קדמונינו כלל לידע סכום הצרופים נקל, ד"מ: כאשר תראה לדעת הצרופים משלש אבנים כמה עולה סכמו, טעשה חשבון הכפל, וכפלהו בסך הצחים אשר יעלו לך מצרופי הקדום (היינו מצרופי שמי אבנים) ויעלה לך מספר ששה, שהוא סך

אותיות המספר בשם פֶּסִיפֵיָא רַל אבנים, וכבר אמרתי שהיונים הקדמונים כתבו סודות החכמה (למען העלימם) ברמזי המספרים, ומספריהם היו אותיות, כידוע שהיונים נתנו מספר לאותיות האלפ"א בית"א, ד"מ: אַלפָּא הוא אחד, בית"א הוא שנים וכן הלאה, והמה הנקראות אבנים (פסיפיה) כמו שאמרנו, ומספר אותיות האלפ"א בית"א של היונים מן אַלפָּא עד אַמְעָגָא, שהמה כ"ד אותיות, לא הספיקו למו עד מספר אלף; ע"כ הוסיפו עוד שלשה סמנים תמורת אותיות למען השלם המספרים עד אלף, והסמנים האלה שאולים מהאותיות של אלפ"א בית"א, אבל נתנו למו איזה שנוי למען ההיכר, וא"כ סך הכולל מהאותיות על הסדר הנצרכות להמספר מן אחד עד תשע מאות, המה עשרים ושבע אותיות, וכאשר עשו היהודים היכרות בהתחלת בנין בית שני עם חכמת היונים מהרמזים (סימנאליזע וויזיכייטען), ויתר האומות, עיין לעיל, והיו משתדלים ג"כ להתוות סודותיהם בחכמות הללו (למען הסתירם מההמון) במספרים [כנראה בכל ספר יצירה והוא סֵפֶר (ספור וספר) כמו שפרשנו במקום אחר, וכן נראה בספרים אחרים מקדמונינו, וכן נמצאו רמזים בשני התלמודים והמדרשות, ואין כאן מקומו לדבר באריכות מענין זה], ולתכלית זו היו צריכים לתת ג"כ מספר להאותיות של האלף בית"א עד מספר אלף, וכאשר מצאו באלף בית"א רק עשרים ושתים אותיות העולות על הסדר במספר מן אחד עד ארבע מאות, היינו מן א' שהוא מספר אחד עד ת' שהוא מספר ד' מאות; לכן עשו ג"כ כמו שעשו היונים, והוסיפו סמנים במקום אותיות הלוקחים מהאלף בית"א עוד חמש אותיות בס"ה עשרים ושבע אותיות כמו אצל היונים, ושיספיקו למו ג"כ לחשוב במו עד אלף (והוא אינו בכלל, והמה אותיות ד ס ו פ ז (הנודעות בשם מ'נ'צ'פ'ך), ובזה השלימו מן ד' מאות עד תשע מאות (והוא בכלל, כזה: ך חמש מאות, ם שש מאות, וכן הלאה עד ן, שהיא תשע מאות, (ועיין מהרש"א בחרושי אגרות פרק כ"ג) והוספה זו מ'נ'צ'פ'ך היה כפי הנראה תיקוף בזמן עזרא וסיעתו מן הנביאים אחר שהחליף עזרא את הכתב, והיה קל למו מאד לעשות הוספה זו ג"כ, ולמען לא יאבדו מוכרם החמש אותיות האלה להשתמש במו ברמזי החכמות, נתנו למו מקום בספרי קדש, ובכל השתמשותם בכתבים ובספרים, ונתנו למו מקום בסוף כל תבה שצריכה אחת מאותיות הללו, ונקראות ג"כ פשוטות נגד הראשונות שהמה כפופות, כי אין בהם הוספה כלל, אך פשטו העקמימות שבאותיות, כזה: מן כ פשטו התושבת ועשו ממנו קו פשוט כזה ך, וכן הלאה, ויסכים ג"כ עם דברי התלמוד שאין נביא רשאי לחדש, כי לא הוסיפו אבל פשטו הכפופות, וסתמו באות מ

הפתח ⁽¹⁾, ומוזה נראה לי שבעבור זה אמרו בתלמוד (מגלה רף ב' ע"א) מנצפ"ך צופים אמרו, וצופים הוא תאר שאינו נהוג בתלמוד על הנביאים, וכן בתנ"ך לא מצינו התאר הזה לנביאים רק ליהוואל: צופה נתתיך (יהוואל ג'), וגם שם אין הכוונה נביא, רק כצופה שמעמידן על המגדלים (עיין רש"י שם), אך האמת שהוא רק לשון התלמוד על החוקרים בחכמת אלהות ובחכמת הטבע הנקראים אצלם מעשה מרכבה ומעשה בראשית [ועל המעט גם על רוח הקדש, וכוונתו ג"כ הכמה רבה], עיין לעיל סוף פרק ל"ז בהערה ותמצא מליצה זו של שרש צפה הרבה פעמים בתלמוד על ענין החקירה באלה הדברים: א"ל (בן זומא) צופה הייתי בין מים העליונים וכו' (הגיגה ט"ז), ועיין רש"י שם [נידוע שהיה אחד מארבעה שנכנסו לפרדס⁽²⁾] וזולתו מהלשונות, ואין מהצורך לזכרם, כי כל הבקי בתלמוד יעלה על זכרונו הרבה מליצות באלה

(¹) וזוה יבועלו ג"כ דברי אהרים שמיא הריטב"ל לתרן הקושיא של חוספות על המאמר שאין נביא רשאי לחדש עיי"ש.

(²) אמר המחבר: הניי להעתיק פה דברי התלמוד מתגיגה שם משום דבר הדש שחדשתי בו, ויהיה מזה ג"כ חזוק רב לכלל דברינו פה שחכמינו ז"ל הקדמונים הלכו בענינים כאלה בעקבי הפילוסופים היוונים, וז"ל התלמוד שם: ס"ר מעשה בר' יהושע בן חנניה שהיה עומד על גב מעלה בהר הבית וראהו בן זומא ולא עמד מלפניו, א"ל (ר' יהושע) מַאֲיִן וְלֵאֲיִן? בן זומא! א"ל נופה הייתי וכו'. וז"ל רש"י: מַאֲיִן תבוא וְאֲיִן לִבך ערוד עכ"ל.

משום דהיה קשה לר' יהושע מדוע לא עמד מפניו בן זומא, ע"כ שאל אותו איפה לבו ערוד, זהו כוונת רש"י, כי קשה לו המליצה לַאֲיִן, כי בהר הבית היה ששם היו מחקבצים כל ישראל לעבודה, וכמו שהעיר ע"ז המהרש"א שאמר שגירסת הירושלמי נראה בעיניו לשיקר דגרסוין החס שהיה ר' יהושע מהלך בדרך ובן זומא בא כנגדו, שלפי זה ניחא כפשוטו שא"ל מאין ולאין, ועוד כתב המהרש"א שאמר לו ע"ד רמז מאין (באת, מטפה סרוחה) ולאן (אתה הולך, למקום עפר רמה ותולעה) מפני שחשב ר"י שכן זומא מתגאה שלא עמד מפניו עיי"ש במהרש"א. — אולם האמת שמליצה זו מאין ולאין לקחו פה חכמי התלמוד בהתחלת החקירה בדבר פילוסופי, מחכמי היונים שנהגו כן. וכן נהג לפעמים אפלטון בחיזו חקירה שמסדר אותה תמיד בדרך שְׂיַחָה בין רבו שאקראטעס ובין אחד הפילוסופים, והשיחה מתחלת לפעמים במליצה זו, היינו ששואל שאקראטעס את הפילוסוף השני מאין ולאין? ומתשובת הפילוסוף השני מתחלת תמיד הענין הנחקר, ד"מ: מאין ולאין? פֶּדְרָאָם! (וואהין אונד וואהער? פֶּדְרָאָם!) (עיין בשיחתו על היופי); וא"כ אין הגרסא של תלמוד בבלי וכן הגירסא של תלמוד ירושלמי הכרחים בענין הזה, כי הוא רק התחלת השיחה והבן. — וכן נראה לי ג"כ שאמר שְׂיַחָה בתלמוד הנכדף עם הַגְּדָה בתלמוד (על חיזו חקירה, כמו שכתבנו בספרנו בית יהודה) נשאל ג"כ מהתכס אפלטון שמסדר כל החקירות של רבו שאקראטעס בכמה חזורים הכל בדרך שְׂיַחָה, וכן נקראו שיחות אפלטון.

המשתמשות בצפיה וצופה וכדומה, אצל החקירות האלה, ומוזה יהיה שם התאר להחוקרים בחקירת האלה, צופים, ואולי לקחו מליצה זו מיחוקאל שנקרא צופה, ויען שראה בהכמת המרכבה, והוא היה הראשון, לקחו תאר זה לכל חוקר, ולכוונה זו רמונו במה שכתבנו בפרק נ"ז בדברנו על המאמר, מנצפ"ך צופים אמרוס' שהוא מאמר קדום מאד; ולרבי ירמיה או לר' חייא בר אבא אולי היה בקבלה מקדמוניהם, והמליצה הצחה הזאת לעדה, ואולי כוון התלמוד בתאר צופים פה גם אל נביאים! כי החוקרים הראשונים באלה הסודות היו יחוקאל וזכריה, כנראה מספריהם, ואולי גם עזרא וסיעתו¹, ולדעת הירושלמי המובא בתוספות הכוונה בשם צופים על הני דרדקי דדרשו, ור"א ור"י היו מהם.

עוד נראה לי שכוננו עוד כוונה אחרת בהוספה זו מנצפ"ך בשנוי האותיות מכפופות לפשוטות, בימים ההם כאשר החליפו את הכתב עם השמרונים; כדי שיהיה שנוי רב בין ספרי ישראל וספרי השמרונים, ויהיו בני ישראל בדלים מהם, ולא יוכלו לקרות בספריהם הקדמונים של השמרונים שנתחברו קודם חלוף הכתב, והבן.

מעתה נשובה אל ענין הגימטריאות הנמצא בתלמוד, ונאמר שאחר שקבלו היהודים מהיוונים (ואולי גם מהכשדיים והמצריים וכדומה) לכתוב סודותיהם ברמזי האותיות ע"י מספרים, כמו שנהג פטיאגאראס והנלוים אליו, למדו ג"כ מהם הענין הזה לחשוב גימטריאות על אופן הדרוש, שתבה זו עולה כך וכך, לתת איזה סמך למאמריהם, ולפעמים להעלים יותר החליפו תבות בא"ת ב"ש, ובא"ל ב"מ, ואי"ק בכ"ד, ועשו זאת יחידים בינם לבינם (להעלים סודותיהם מאחרים) ולפרקים רחוקים, וכבר נזכרו בתלמוד (בפרק הבונה) הא"ת ב"ש וכדומה לאלו שהזכרנו. — ומדברי התלמוד (סוכה נ"ב ע"ב) נראה שהיה לקדמונים מחכמי האמוראים מהחשבון הזה בחלוף האותיות כמעט לשון מיוהדת הסכמיית בינם כמו שאמרו שם: שכן בא"ט ב"ה של ר' חייא קורין לסהדה מנון, עיי"ש ברש"י אופן החלוף הזה, והאחרונים מהמקובלים הפריזו על המדה באמת בענין הגימטריאות, אולם בכל זאת הוזהר החכם הגדול ר' יוסף קנדיאה לבלתי התלוצץ בהם, עיין בספרו אליהם (דף ס"ג) וגם הוא בעצמו נהג מנהג זה לפרקים בספריו על הקבלה, וענין הזה אינו מעלה ואינו מוריד, רק מי שתקע בהם הרבה וחשבוס כתורה מן השמים, ובודאי כלם נאמרו ע"ד השערה לבר וע"ד אסמכתא בעלמא, ואין לסמוך עליהם כל שהוא במקום שהמה נגד הדין או לבטל על ידו שום דבר המקובל לנו מקדמונינו ומכ"ש מה שהוא נגד השכל הישר. — וכבר כתבנו לעיל שקדמונינו כתבו

¹ ועל כוון סבוא צעזור זה גם שאלת התלמוד שאין נביא רשאי לחדש וכו', [ובחמת אין לריק לזה; כי מה ששאלו שאין נביא רשאי לחדש מעתה רבותא נקט שאף נביא אין רשאי לחדש ומכ"ש צופים, וגם לריק שחדש ששאלה זו היא מרכנן סבורא].

(ע"ד פיטאגוראס) את ספרי החכמות, בחכמת הטבע וביתר החכמות ובפרט בחכמת מה שאחר הטבע, ובדברים המדברים בכבשונו של עולם, במספרים, למען העלם הלמודים האלה מההמון, וכאשר באורך הזמן נשתכחה כונת המספרים הללו, והספרים הללו הגיעו אל אנשים רכי הלב הסכלים, ומצאו בהם מספרים, וגם ידעו שיש בהם סודות נעלמים, התחילו לחשב נוטריקון וגימטריאות, חשבו שזו תכלית החכמה, ועיין מורה חלק א' פרק ס"ה מענין השמות.

שער העשירי⁽¹⁾

פרק קמח

בערך תק"ל לאלף הששי קמו בפאדאליען ובוואלכייא חסידים חדשים, ובימינו היום נתפשטו גם בוואלין רייסין (וקצת בליטא) ובפולין וגאליציע עד אונגארען, ונתחלקו היום לכמה כתות שונות. החסידים האלה בכלל נקראים ג"כ בשם ספרדים, ע"ש שבחרו בכמה דינים ומנהגים ממנהגי הספרדים הנמצאים בספר בית יוסף ובספר הזוהר, וכמה נוסחאות מספר התפלה של הספרדים המובא בבית יוסף, ובעבור זה נקראים במתווזת האלה היהודים שנשארו על מנהגם הקדום בפי החסידים הללו בשם אשכנזים או מתנגדים. — וע"ד החלוקה בדינים והנהגות ונוסח התפלה שהזכרנו, הסתערו או חכמי הדור הגדולים, משום לא תתגודדו (לפי דרשת הו"ל) כידוע, ויפה אמר רש"י ז"ל שם בתלמוד על המאמר הזה: לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות אפילו למעליותא, והבית יוסף (בעצמו שבחרו החסידים בדיניו) מזהיר (בהקדמתו למא"ח) שכל מדינה תחזיק במנהגיה ולא ישנו כלל עיי"ש, וז"ל הרש"ל ז"ל

⁽¹⁾ אמר המחבר: השער הזה העשירי המיוסד על קורות הזמן העשירי וכו', היינו משנת תק"ל עד היום הזה, זמן ערך ששים שנה (עיין הקדמתנו לספר הזה צפתחי שערים), יש להאריך בו מאד; כי הזמן הזה העשירי אס כי קצר הוא מכל התשעה זמנים הראשונים בכמות ימיו, אולם רב הוא בהמון שגויו שנתהוו בין היהודים אשר צאירחפא בכל מקומות מושבותיהם, וחלוקי דעות הכמות החדשות, והפרוד העגום שנתהוו בין כת לכת, והשקפות עם ישראל בכל הלוכותיהם ועניניהם, אך אקום שבעיניי האלה צודאי חברו סופרי ישראל בארץ אשכנז, הן בלשון אשכנזית והן בלשון עברית, חזורים רבים, לכן קצרתי מאד אף בדברים הנודעים לי, ומכל החזורים החדשים שנתהוו חוץ למדינה זה מחמש עשרה שנה לא הגיע אף אחד מהם לידי.

בתשובותיו (סימן צ"ה) לענין ספר הזוהר: ואם היה ר"ש בן יוחאי עומד וצוח לשנות המנהג שנהגו הקדמונים לא אשגחנין ביה, כי ברוב דבריו (בגמרא) אין הלכה כמותו, וכך כתב הקארו (הוא הבית יוסף הנוכח), וראיה לזה שהוא (ר"ל הזוהר) כתב סודות גדולות ואזהרות נפלאות שאין לברך שתי ברכות על תפלין של ראש ושל יד, ואנן לא אשגחנין ביה ומברכין שנים, גם הוא כתב המניח תפלין בחוה"מ חייב מיתה, ואנחנו מניחין ומברכין עליהם, ואף שבני א"י אינן מניחין תפלין כלל בחוה"מ, לפי שהרשב"א בא ובטל המנהג לפי סברתו, שתופס דעת הר"י בעל התוספות, ולא שחשו לבד לדברי הזוהר, ולא תאמר שהוקנים שהיו לפנינו לא ידעו מהספרים החיצונים שנמצאו לע"ע וכו', ודע שכל המשנה ידוע על התחתונה וידנו על העליונה, עכ"ל הרש"ל ז"ל, וזולת זה חולקים הישנים והחדשים מבעלי הקבלה על חכמי התלמוד בכמה גופי תורה, אבל אין שומע למו, ואנחנו אחת נשבענו לחכמי הגמרא ומדבריהם הקרושים לא נסור, כי דבריהם דברי אלהים חיים וקבלו דבריהם כל הגולה, לא כן הזוהר והקבלה שקבלו רק יחידים, וכבר העיר שר וגדול ליהודים הגאון יש"ר ז"ל וכתב מה שכתב בענין הזוהר והקבלה החדשה בקונטרס מיוחד המכונה אחוז, שם גלה את כל לבבו וסתר כמעט כל אשר כתב בספרו מצרף לחכמה. גם בספרו המצרף בעצמו כתב במקום אחד כמתנצל, שכל מה שכתב שם לחזק הקבלה החדשה והזוהר, כתב לבקשת אחד מאוהביו, ואם יבקש אחר ממנו לכתוב ההפך יכתוב ההפך, ע"ש. וכפי הנראה קיים את דברו בקונטרס אחוז הנ"ל (הנשמט מאלים) אשר כתב להחכם ר' זרח הקראי, ואני אומר גם את הטוב נקבל מספרי הזוהר והקבלה (כמו שכתב בעל כנסת הגדולה) במקום שאינו סותר התלמוד, ואף אם נאמין לאלה האומרים שלא חבר הזוהר רשב"י, עכ"פ מאצבע איש חכם הוא, כי זה ר' משה דיליאון היה חכם גדול. ויש בזוהר הרבה דברי מוסר המעוררים לתשובה את לבב אנוש, ומאמרים יקרים ונפלאים, המולידים התפעלות רבה בנפש האדם.

בימים ההם היה הגאון אלהי, איש המופת, רשכבה"ג, רבינו אליהו מווילנא, הנקרא ג"כ החסיד מווילנא (והיה חכם גם בכמה חכמות, ומדקדק גדול, נפטר שנת תקנ"ח, י"ט תשרי), והחכם החוקר אלהי אבי חכמי זמנו רבינו משה מדעסווא, המכונה מענדילס זאהן, נפטר תקמ"ז בחדש שבט).

בזמן הזה היו ערנה בפולין ליטא וגאליציע (מהנוהגים מנהג אשכנז) הרבה רבנים גדולים מופלגים בתלמוד מאד (י), (ויש מהם חבורים שחברו

(¹) מהיכוזים שהיו להרצנים האלה עם כת ש"ן החדשה, נראה שהיו הרצנים רבנים מפולין וגאליציע בקיאים בלשון לאטין, וכן שמענו על כמה רבנים צעם, שידעו לשון הזאת, גם היו קצת מהרבנים האלה שהיו בקיאים ג"כ בחכמות שונות, עיין בספרנו מעודה בישראל, ועיין לעיל.

בתלמוד, ועזבו אז רבים מאלה הרבנים ארץ פולין, ובחרו לשבת בביהם מעהרין ובערי אשכנז על כסא הרבנות, וכבוד גדול נעשה להם שמה.

פרק קמט

אז נתבטלו הועדים (קאנסטאריען) מד' ארצות שהיו בפולין, שהיתה תועלתם גדולה מאד לתקון כלל ישראל בתורה ובד"א וכו', גם המגידים¹ המשכילים שהיו בכל עיר ועיר מעולם שהוכיחו את העם ביראת ה' במוסר השכל ובהנהגת ד"א, והיו מהם עוד במדינה זו קרוב לזמנינו משכילים וגדולי חכמי לב, כגון: הרב הגאון ר' יעקב ישראל מגיד מישרים בקרעמניץ, בעל המחבר ספר שבט ישראל, ועוד חבורים, והרב המופלג החכם ר' יעקב מגיד מישרים דק"ק דובנא וואמושיץ בעל המחבר ספר קול יעקב, (החכם המפורסם רבינו משה מדעסווא וצ"ל כנה את החכם ר' יעקב הוזה בשם עזאפ (Aesopus) של העבריים (דער יידישע עזאפ) כי באמת היה ממשל משלים נפלאים מאד אין ערוך אליהם), והרב הגדול החכם ר' יהודא ליב הלוי נ"י, מגיד מישרים דק"ק סלאנים (בליטא), בעל אפיקי יהודה, ויתר חבורים יקרים ונפלאים, והרב הגדול החכם ר' היים אברהם כ"ץ המגיד מישרים ממאהליב (ברייסען) בעל המחבר פת לחם, ומלחמה בשלום, ויתר חבורים טובים, והרב הגדול ר' יחזקאל פייבל נ"י מדרעטשין (בליטא) בעל המחבר ספר תולדות אדם, כעת מגיד מישרים דווילנא אשר בליטא, וזולתן. — ואלו המגידים ידעו במליצותיהם הנעימות ומשליהם הנחמדים לשרש כל שרש פורה ראש ולענה מקרב לבות העם, ולנטוע תחתם דעות צודקות בתורה ודרך ארץ, ועתה ספו תמו במדינה זו אחד אחד, ולא היתה פליטה עוד כ"א בכמה עירות הגדולות, כגון: ווילנא, הוראדנא, מינסק, בריסק דליטא, מאהליב הנ"ל, ווארשא, לעמבערג, בראדי וכדומה, שעד היום נמצאו שמה רבנים גדולים בתורה ובהוראה, ות"ח הרבה, מגידים טובים ומשכילים.

¹ צ"ש מגיד (פרעדיגער), יוצן גם המוכיח וגם הדרשן, ודרשו מדי שנת צעצעו וצנגלס וימי הסעמית וכדומה, וכן דרשו לגרית מילה לנשואין וצספסד למה, וכן נסעו פעם בפעם המגידים או הדרשנים והמוכיחים לדרוש ולהוכיח מעיר לעיר (אע"פ שהיו מהם כמעט בכל עיר, ואפילו בעירות הקטנות), ואלו שנסעו היו מהיותם מפורסמים ויותר חכמים בענינם. ומנהג זה לדרוש צדדים ע"ד הזה הוא מנהג קדום עוד מזמן חכמי התלמוד, ומלינו בסלמוד שגדולי ת"ח דרשו צעצעות וי"ט וכו', והיו סופדין את המתים, ולפעמים חנרו מליצות ושירים להספד, וכת הסמידים צמדינתנו צטלו את הספדים מכל וכל, ואף הגדול צצצותיהם כי ימות לא יספדוהו.

פרק קנ

בערך שנת תק"ל הנ"ל התחילו לצמוח באשכנז החכמים גדולים מופלגים, גם בלשון העברית והרקדוק, ומשוררים נפלאים, וידועים בלשונות ובחכמות שונות, ומהם חוקרים גדולים ופילוסופים, וחברו בזה הרבה חבורים נפלאים, גם שמו לב לתקן סדר הלמוד, ויסדו בתי ספר והנוך לתורה ותכמה, ודרך ארץ, ואח"ז קמו גם בגאליציע שבפולין, ובצרפת ואצל אשכנזים ההולאנדיים ויתר מדינות המערביות, חכמים בכל מדע והשכל, ויסדו גם הם הרבה תקנות בסדר הלמוד, והקימו בתי ספר והנוך עד היום הזה, והפיתו רוח חדש בלמוד התנ"ך אשר כמעט נשתכח במדינות האלה, ואצל למוד לשה"ק ורקדוק או לשון אחרת או איזו חכמה וד"א, אשר לא לבד שמנעו לתת לב אליהם אף נעשה הלמוד הזה לחטא כאשר הוא עדנה היום אצלנו פה במדינה זו עפ"י רוב⁽¹⁾.

אך לא אוכל להכחיד האמת תחת לשוני ולהגיד כאשר עם לבבי, אם באמת כוונת החכמים האלה גדולי חקרי לב והישרים בלבותם היתה נכונה ורצויה מאד בכל תקנותיהם, ויגיעתם הרבה, והאירו אור חדש על בני ציון היקרים, וליהודים היתה אורה, אך אחרי מות ראשי החכמים האלה, לא ידעו רוב האנשים להשתמש באורם, והגדילו את המדורה מאד עד שהרבה מחלושי הראות הכו בסנורים, וילאו למצוא דרך המלך ויפלו במהמורות לא יוכל קום, וכמקרה אלה קרה פה במדינתנו עם כת החסידים החדשים, ראשי מיסדיהם הראשונים רצו לתקן איזה קלקולים באומה הישראלית בעבודת ה' וכדומה, וההמון לא הבין כוונתם וויציאו משפטים מעוקלים. — ושני אנשים מפורסמים איש איש לפי ענינו ודרכו שלא בכוונה הסבו שנקרעת במדינתנו האומה היום לשני קרעים, בדת משה וישראל⁽²⁾.

ומה שנתחברו מחכמי לב מן אז ועד עתה במדינות אשכנז בסדר הלמוד, בפרושי התנ"ך והרקדוק ושרשים, מדות ומוסר, והדומה להם, בלשון עברית ואשכנזית, רבו מלספור, עיין ספרי המאספים הראשונים והאחרונים, וספרי השולמית הנזכרים⁽³⁾, והרבה בתי ספר הקימו החכמים באשכנז בימים ההם, עיין ספרי השולמית הנזכרים.

⁽¹⁾ עיין ספרי העודה בישראל שער הראשון כי שם הרחבתי לדבר מעיין הזה צמה שיש בו די, והראיתי שאף המתקנים באומות העולם מהנוצרים משתדלים היום בלשון הקדש ועמדו מהם צענים הזה חכמים גדולים וגם מלמדים צמח צמי מדרשיהם עם תלמידים. וזה מקרוב החלו גם הרוכסים צבתי מדרש הדת (סיומינאריען) שלהם, להשתדל בלמוד לשון הקדש עם תלמידיהם מוסף על למודם כמה לשונות, ולמודים אחרים יקרים ונכבדים.

⁽²⁾ וכאשר כבר העיר ע"ז גם הרב מהרש"ל ראפאפורט נ"י בהקדמתו לנאריית יהודה.

⁽³⁾ אמר המחבר: ימים רבים נכספה וגם כלתה נפשי לראות את ספר השרשים

ומעת שמצאה החכמה ותורת האדם קן לה בכמה מדינות אייראפא , התחילו המלכים והנסיכים להקל מעל אחינו את עולם מיום ליום , וגם הרבה

להחכם געזעניוס , כי שמעתי ממנו נכבדות , אך לא היה באפשרי להשיגו , וזה ימים לא כצירים כצדני ידידי הרב החכם המפורסם ר' יוסף פערל ר"י מטארנפאל , בזמנה זו , והיה צעיוני ספר השרשים הזה כמואלף שלל רב . והנה ספר השרשים הזה באמת טוב ויפה להלל , אך פליאה נשגבה צעיוני שהחכם הנוצרי הזה אינו מזכיר כלל בספר השרשים הזה ובהקדמתו שם את המון הרב מהיהודים מדורשי לשון עברית החדשים , לא את המדקדקים ובעלי השרשים ולא את המעמיקים החדשים והמבארים , ואף לא את המעתיק הגדול החכם אליהו הרמב"מ ז"ל ; אין זאת כ"א שאין החכם הנוצרי הזה בקי כל כך בלשון המהברים שכותבים זה את הספרים אללנו , הכלולה בלשון המשנה והגמרא וזולתן , ואל תחמה מה שהביא לפעמים החכם הזה בספרו מהמשנה והגמרא והמפרשים העבריים הקדמונים ? כי בלתי ספק ימלא לו עזר מהעתקות לשון רומית שנעתיקו אליה , המאמרים האלה , מהסופרים עברים ונוצרים שקדמוהו , ושערתו זה ג"כ , יען ראיתי שמיאף החכם הזה לדבר חדש צעיוני ולדוגמא מהשרשים של ר' יונה בן גאנח כמה תבות והוראתן , ואמר על מקאתן שבעלי השרשים והמפרשים העברים שהיו אחר בן גאנח עברו עליהם ולא נתנו לב , ומאלה השרשים המה חָדָר , צָפַר (עיין הקדמתו לשרשים דפוס לייפציג 1825 ד' 17) , ובמחילת כבודו של החכם געזעניוס , הוא לא נתן לב , שגם הרד"ק בשרשים מביאם , איש איש בשרשו , (וכבר מזכיר געזעניוס שם בעלמו שיש לו ספר השרשים לרד"ק דפוס וויניציאה משנת ש"ז) , ועיין הקורא שם בשרשים זה לרד"ק וימלא מפורש שמה ג"כ כל הדברים האלה שהיו הודשים צעיוני געזעניוס , ולו היה החכם געזעניוס בקי בלשון המשנה ומפרשיה , היה מואלף זה הבאור החדש צעיוני על שרש צפר גם במשנה דללים שהביא , כי כן מפרש שם הר"ש בפרושו בשם הגאון , וכן מפרש שם הרמב"ם בפרושו , ועכ"פ בשרשים לרד"ק שהיה לפניו פעם בפעם .

ויותר מזה אחפלא עליו , שבכל התעסקותו במליצת לשון הקדש לא ראינו ממנו עד היום שום מליצה שיהצר בלשון האמת , להראות כמו זה , ועכ"פ כמה שורים , גם ראיתי ממנו שמפליא מאד את ההעתיקה של ברית החדשה הנדפס בל א נ ד א ן , ו מ י ע ן את התלמידים הנוצרים לקרוא זה אחר קריאת התנ"ך למען ירגילו א"ע יותר במליצת לשון העברית , וכנגדה מנגה החכם הזה מאד את המליצות העבריות שהצרו ושהעתיקו המהברים העברים החדשים , ואמר שאינן כחובות על דרכי לשון הקדש , אמת הדבר שיש במליצות החדשות של העברים ושיריהם החדשים הרבה שאינן הולכות על דרכי לשון הקדש , ויותר נועות לדרכי הלשונות החדשות ; אולם מי לא יודה על שירי ר' הירץ וויזל ז"ל וכמה כמוהו , אשר ילאו ספורות למו , שהצרו בימים ההם , הכתובים על עהרת לשון הקדש , ועל דרכיה , מבלי נעות ימין ושמאל , וממש ע"ד התנ"ך , מי לא יתפלא על מליצת שירי תפארת למהרה"ו הזה , או על ספר בן סירא שהעתיק החכם בן זאב , ועל מליצת החכם ר' שלמה לעוויזאהן

נוצרים חכמים קמו להתנצל מאז עד היום בעד ישראל שה נדחה, והדפיסו חבורים העומדים לימין צדקנו, ומהם עמדו לדרוש ברבים בטובת בני ישראל, לתת למו במקום מושבותם הירות וזכות האזרחי (זינועגר רעכט), ובחמלת ה' כבר ניתן למו בכמה מדינות.

פרק קנא

בשנת תקס"ד העיר ה' את לב משיחו אלכסנדר הראשון קיסר רוסיא נ' ע, ויתן רשות לנערי בני ישראל ללמוד בכל בתי מדרש הרבים והטובים הנמצאים במדינתו, ביחד עם כל התלמידים הלומדים שמה מבני השרים, ולהקים בתי ספר מיוחדים לנערי בני ישראל, ותקן אז מבלעדי אלה תקונים טובים ומועילים בתקן הרבנים היושבים כסאות למשפט וראשי העדה וכו', הכל במועצות ודעת לטובת עם ישראל, להרים קרנם והצלחתם לפרות

בספריו, וכדומה, ממה שנמצאו בספרי המאספים ראשונים ואחרונים, או בספרים זולתן? ולא אזכיר הנה ממשוררים הקדמונים הספרדים כשרי בן גבירול, וכדומה, ומהקרוז לזמננו ר' משה חיים לוצאטו גם לא הספרים הקדמונים הנכתבים במליצה נחה, כספר הישר על התורה, יוספון לעזרים, ודברי הימים המאוחר למו בזמן, והוא לר' יוסף הכהן, וכדומה, ולכן יוסר היה לו להחכם הזה ליעץ להתלמידים הנוצרים שיקראו אחר קריאת התנ"ך אה ספר בן סירא הזה, וכדומה, ואם היתה כוונתו שירגילו התלמידים האלה א"ע בלמודי דת החדשה הלא אז אין טוב לפניהם כ"א שיקראו הצרית החדשה בלשונותם וצפרט שהמליצות הנמצאות בספר צרית חדשה רובן הולכות ע"ד מליצות ורעיונים מחכמי המשנה, ד"נו "טול קיסס מדין שניך, טול קורה מדין עיניך" "קולו של יו"ד לא יבטל" "צית הכנסת" "תחום שבת" "חפלין" וכדומה.

מכל זה שכתבנו פה נראה בעליל שהחכם הזה אינו מבין נפלא במליצת לשון העברית, אבל הוא מבין בדקדוק לשון הקדש ושרשיה, ובלשונות הקרוצות אליה, ונראה ממנו שעמל וטרח הרבה לקבץ כל נתח טוב מהמחברים הנוצרים שקדמוהו (ממה שלקטו הרבה מספרי העזרים צענין הזה), ומה שהולידו חדשות בחקירתם ודרישתם בלשונות המזרחיות ובקדמוניות, וספרי מסעות, ממה שנוגע לידיעת לשון הקדש, ואולם מדעת עצמו של החכם הזה לא מלאהי צו שיחדש דבר מה, אך חלילה לנו לשלול ממנו ההודעה הרבה המגעת לו חלף הטובה הגדולה אשר עשה בחבוריו, ביחוד לאנשים אשר לא קראו בספרי המחברים שקדמוהו, ובאמת אין זו מלאכה קלה אבל מלאכה גדולה ועצומה, וגם נריך לזה דעה רחבה ולב מבין לבחור הטוב והמועיל, ואין קץ לעמל וטורח וקריאת הספרים ישיגים וחדשים מענייני האלה, וכפי הנראה ממנו הקדיש כל כחותיו וחיו לדבר הזה, וגם הוא בקי בצמח לשונות הנזכרות; ע"כ קוראים נעימים! בואו ונחזיק טובה להחכם הנוצרי הזה.

ישע ולהצמיח למו ברכת עולם (ויתן למו הרבה מזכות המדינה (בינענר רענט'),
ואח"כ בשנת תקע"ג נשנתה פקודתו הנ"ל מאתו, וצוה שיקימו בתי ספר לנערי
בני ישראל בכל עיר ועיר וכו', אך לא בצע אמרתו כי קדמהו המות, ומעת
אשר הקים ה' על את אחיו המעומר בהוד והדר נשיא אלהים, רב תבונות
וחסד, הותם תכנית וכליל יופי, הקיסר האדיר ניקאלאי הראשון יר"ה, לא
הדל גם הוא להשכיל ולהיטיב עמנו להיות לנו לאב חומל ומושיע ורב, לנהלנו
על מעגלי יושר וצדק, ולהעיר חפצנו לכל טוב ומועיל, בתקונים צדיקים
וטובים, ולהורות תועי רוח בינה ודעת, לכן ה' הזקוה בעזו ועצמה, ובזרועך
הטובה תנהלנו, לנצח יאושר ויצליח עד בלתי ירח.

פרק קנב

בעת הלזו שהוכרנו נתיסר בצרפת (פראנקרייך) על זמן ידוע, וְעַד (היה
נקרא בשם סנהדריא) מרבנים תורנים מופלגים והכמים גדולים שהשגיתו על
התמנות רבנים, ועל פיו היה כל תקון כללי בתורה ובדרך ארץ.

בימים ההם נתיסרה ישיבה נכבדה ללמוד התלמוד והפוסקים בעיר
וואלאזינער נ"י, גם במדינות מעהרין וביהם, נתיסרו ישיבות נכבדות כאלה,
להגדיל תורה ולהאדירה, ובפרעסבורג ראש הישיבה הוא הרב הגדול הגאון
והתריף צדיק וישר כליל תפארת ישראל מו"ר ר' משה סופר אב"ד דק"ק
פרעסבורג ה' יאיר נרו, ויארץ ימים על כסאו.

זה בערך י"ח שנה קמה כת חדשה בארץ אשכנז מאחינו ב"י הנוהגים
ברת ובעבודת התפלה מנהגים חדשים, ענין הכת הזאת, מנהגיה, טענותיה,
וכן כל הטענות מהרבנים מתנגדיה, הלא הנה כתובות על כמה ספרים שנדפסו

1) אמר המחבר: מי יתן וייעזו כל האומות המתוקנות באורה לזקק זו שזעזת בה
ממשלת רוסיה הטובה, להם ליודי זכות המדינה כאלה המושבים הנוצרים באין הסבל,
נפלאה היא צעיני על אלה האומות המתוקנות אשר ימנעו מהיודי כל טוב הארץ רק באשר
הוא יודי! כי להמשכילים והחכמים שבהם, הלא לבזו יחשב; הלא יודעים כי החמלה
ואהבת הנר היא מדה יקרה? ולהיראים המאמינים והסחידים שבהם, הלא לחטא יחשב;
כי מזווים ועומדים מפאת דתם להטוב את הנר כנפשם ואת לחמול על שונאיהם? ולחלק
הכופרים ואפיקורסים שבהם, שקמו מחדש, הלא לכסלות יחשב? מה להם ולשמוי הדמות
להבדיל בין נוצרי ויהודי? וידעתי אחד מאלו הכופרים הפורק עול סורס הנוצרים לגמרי
מעל נוארו, ואך אז יחלל בשם נוצרי ונוקס נקמת משיחו צפה מלא, בהצאתו את איש
עברי ומכהו באגרופ.

בענין הזה, מאז נתיסדה ועד עתה בלשון עברי ואשכנזי, ועיין ספרי השולמית הנ"ל.

וגם במדינת פולין ורוסיא החלו לצמוח בעז"ש שוקרי חכמה ודורשי לשון הקדש, ויש מהם כמה סופרים ומשוררים נכבדים לפעמים בלשון הקדש¹, וגם כמה יחידי סגולה, וחכמים נפלאים.

אלה המה ראשי השאלות מאת שר ההשכלה המלומד הנפלא עמנויל ליפֿן אשר השיב ריב"ל עליהן בר"ח אייר תקפ"ז:

"מה הוא יסוד האמונה מדת משה לפי דעת בעלי התלמוד והרבנים? היש סופרים אצל היהודים הקדומים בזמן לתורת משה, ומדוע אינם מוזכרים בתורת משה וספרי הנביאים? באיזה כתב נכתבה התורה? אם היו עוד סופרים זולת התנ"ך מזמן משה ואילך עד סוף הנביאים? אם אמת הוא שהמזות בתורת משה אין להם יסוד וטעם עפ"י השכל לפי דעת בעלי התלמוד, ואיך ח"כ יודו העמים את היהודים על חממתם ובינתם אם לא יבינום בשכל? אם אמת הוא שבעלי התלמוד והרבנים מבארים שהמזות והאזהרות שבתורת משה בין אדם לחברו, לא נאמרו רק נגד איש ישראל ולא נגד זולתו מדת אחרת? אם מותר לאיש יהודי לעשות כל עול וכל רשע לבתי יהודי, ובפרט נגד הנוצרים שיש לו שנאה גדולה, ואף למזות תחשב להרע לו? על מה נוסד התלמוד בדרכ כלל, מה עינו, מי חברו, באיזה מקום ובאיזה לשון נכתב? איזה המה הספרים הנופלים תחת שם תלמוד, ואם יש עוד ספרים זולתו החשובים בעיני היהודים כמוהו, מי חברם ומה עינם? היש בתלמוד איזה דבר חכמה, כי כפי הנשמע הוא מלא הזיות וספרים ומעשיות נגד האמת והחוש והשכל? איך התירו לעצמן בעלי התלמוד להוסיף ולגרוע כאות נפשם במזות התורה, עד שהיום נשתנה על ידן כלל התורה, והתורה אמרה: לא תוסיפו ולא תגרעו? אם יש מהכתוב שהיו בזמן בית שני גם עתה? מי המה הקראים ומתי התחילו? אם אמת הוא שהיהודים הנמצאים היום המה מכת הפרושים שהיו אז בבית שני שמתקקנו גנה אותם מאד בעבור תרמייתם ומונהייתם הרעים? מה לכם אלפי אלפים דינים וסיגים שעל ידם אחס מזלים כל ימיכם, ומלאכתכם אימת נעשית? מי תקן לכם אלפי אלפים מנהגים של שעות, ומה שיש בהם ריח עבודה איליים? מה הוא עיני הסעודה בליל פסח ומונהגיה הזרים, עד שנפלתם לפעמים ברשת החשד על אכילת דם הנוצרים בליל זה? היש בספרי היהודי דברים המעוררים איבה ושנאה נגד דם הנוצרים ונגד מתוקקנו ושלוחיו? אם אמת הוא שאסור ליהודי לפי התלמוד ללמוד איזה לשון זרה או חכמה או מלאכת מהשבת ועבודה האדמה וכיוצא בה? מי סדר התפלות של היהודים והנגונים שלהן, מה עינין, אם אמת שיש בהן נגד בעלי האמונה זולתכם, מדוע המה כ"כ רבות, אין להן סדר וערך, ומדוע יש לכם הריסות הסדר בבתי תפלתכם הקטנים? מה הוא ספר הזוהר ומי חברו, היש בו נגד דם

¹ הלצה על אנשים זעירי ימים הנוצרים שירים ומליצות ואין להם כשרון מיוחד לזה, נמצאת בהצבורו ילקוט ריב"ל, ותכונה בשם ארתון בלעם. הספר הזה עודנו בכ"י וינא אי"ה בקרב הימים לאור הדפוס. (המו"ל ספרי ריב"ל)

ההלמוד, ושהוא נוטה בקצת דברים ליסודי החדשות מולת בני צריכתם, היש בו מאמונת השלש וכן בקצת ספרי קבלה זולתו? מה היא הכמת הקבלה העיונית והמעשית, מי המליאה ובאיזה זמן? מה היא השכינה, הקליפות, השגיגים, הסודות, הכוונות, השמות וההשבעות? אם אמת הוא שהזוהר ובעלי הקבלה יורו שהוראת משה מלאה דוגמאות ורמזים? אם אמת הוא שאמונת הש"ץ עודנה נמלאת היום והיא היקפה מיוסדת על הזוהר והקבלה? אם היו או יש עוד היום אלל היהודים איזה בתי ספר ומדרשו החכמה כראוי, אם יש עוד איזה ספרי חכמה אלל, ומה משפט ההמון עליהם? היש ליהודים איזה תקנות טובות שיסדו לטובת הצרתם לענייהם לחוליהם ולתלמידיהם העניים? מי המה החסידים שיש פה במדינה, מה ענינם, מי יסדם, באיזה זמן ובאיזה עירות נמלאו, אם יש להם בתי חבלה מיוחדים, כמה כמות יש ציניהם היום, ואם נתחדשו בימינו היום בין היהודים עוד איזה כמות חדשות? היש עוד חקוק לקח את בית ישראל ככמה דברים, ואיך? מה הוא ענין המשיח, אם אמת הוא שמקיים היהודים למשול על כל העולם כבוא המשיח, ואין לזרים חלק בכל טוב העוה"ל ומכ"ש בעוה"ב? איך יקבל היהודי לאיזה חברה מהצרת הנוצרים, איך יקנה לו אוהבים מהם, ואיך יתנו לו איזה משרה אם הוא מרחיק את נפשו מן הנוצרי בכל מיני רחוק, ואינו משתדל בשום טובת מדינתו אשר הוא נר בה, ובעבור זה אינם רואים הרבה מהמלכים לתת ליהודים זכות האזרחים?"

הערת המו"ל ספרי ריב"ל: צראשית הדפסת הספר הזה לא מולאתי להכרח להכפיל עוד את השאלות האלה אחרי כי הבאתי אותן בספר הדוברונות דברי ימי חיי ריב"ל ד' י"ז, וי"ח, אולם עתה בקץ ההדפסה שצתי ממחשבותי זאת, והדפסתין עוד הפעם, למען הסיר מעלי חלונת הקוראים האלה שאין צידם ספר הזכרונות לעיין בהשאלות האלה שמה, ובזה אני קורא לשלש כל מוקרי וחובבי ספרי ריב"ל מחבר ספר הזה.

